

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ
(XVI-XVII. ASIRLAR)**

Doktora Tezi

Mehdin ÇİFTÇİ

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ
(XVI-XVII. ASIRLAR)**

Doktora Tezi

Mehdin ÇİFTÇİ

Danışman: Prof. Dr. Ziya KAZICI

İstanbul, 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

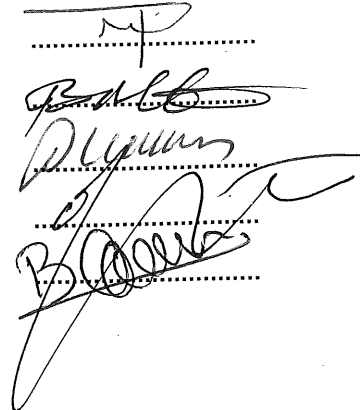
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
MEHDİN ÇİFTÇİ'nin SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ (XVI-XVII.ASIRLAR) adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.06.2012 tarih ve 2012-16/18 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Doktora Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 05.07.2012
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ZİYA KAZICI
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. CAHİT BALTACI
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. BEDRETTİN ÇETİNER
- 4) Jüri Üyesi : PROF.DR.ABDÜLKADİR ÖZCAN
- 5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.BİLGİN AYDIN

GENEL BİLGİLER

Adı, Soyadı	: Mehdiin Çiftçi
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ziya Kazıcı
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora-Temmuz 2012
Anahtar Kelimeler	: Osmanlı eğitim sistemi, medreseler, ihtisas medreseleri, Dârülhadisler, Süleymaniye Dârülhadisi

ÖZET

964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçen Süleymaniye Dârülhadisi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Dârülhadis, Süleymaniye Camii'nin kible tarafında Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'a ait türbelerin önünde bulunan dersane ile caminin güney-doğusundaki talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. II. Murat devrinden Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûnî'den itibaren de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi sayılmıştır.

Süleymaniye Dârülhadisi'nde 1 müderris, 1 muîd (asistan), 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel bulunmaktaydı. Vakfiyeye göre bunlardan müderris'e 50, muîd'e 5, öğrenciler ile diğer görevlilerden her birine 2'şer akçe yevmiye verilecekti. Müderrisler dışındaki personel yevmiyeleri asırlarca hiç değişmemesine rağmen, müderris yevmiyelerinde bazı dönemlerde farklı uygulamalar bulunmaktadır. Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri de farklı olup en yaygın olanı 1 yıl civarındır. Kurulduğu yıllardan itibaren 997/1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne öncelikle ma'zûl mevleviyet

kadıları veya kadıaskerler atanmasına rağmen bunlardan bazılarının hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla buraya sadece müderrisler atanmıştır.

Ağırlıklı olarak okutulan kitaplar dışında, Süleymaniye Dârülhadisi ve Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' medreselerindeki eğitim-öğretim plan ve programı hemem hemen aynıdır. Salı, Perşembe ve Cuma dışındaki günlerde eğitim-öğretime devam edilen Dârülhadis'te *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mesâbîhu's-sünne* ve *Meşâriku'l-envâr* gibi hadislerle ilgili eserler ile bunların bazı şerhleri okutulmuştur.

Bu çalışmada, Osmanlı eğitim sisteminin zirvesinde yer alan bir kurum binası, eğitim-öğretimi, ekonomik durumu ve personeliyle birlikte farklı yönleriyle incelenmiş ve gün yüzüne çıkarılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name, Surname	: Mehdin Çiftçi
Field	: Islamic History and Arts
Discipline	: Islamic History
Supervisor	: Prof. Dr. Ziya Kazıcı
Degree Awarded and Date	: Doctorate-July 2012
Keywords	: Ottoman educational system, madrasas, specialization madrasas, dar al-hadiths, Süleymaniye Dârülhadisi

ABSTRACT

Süleymaniye Dârülhadisi (Suleymaniye Dâr al-Hadîth), constructed and finished by the years 964/1556-1557, is placed in the Suleymaniye Complex which is built by Mimar Sinan by the order of Suleiman the Magnificent. Dâr al-hadith consists of the training center at the qibla side of Suleymaniye Mosque which is in front of the mausoleums of Suleiman the Magnificent and Hurrem Sultan and student rooms building at the southeast side of the mosque. Edirne Dâr al-Hadîth had been regarded as the best madrasas of the Ottoman Empire from the age of Murad II until Süleymaniye Dârülhadisi was constructed.

There had been 21 staff members at Süleymaniye Dârülhadisi consisted of 1 müderris (professor), 1 muîd (assistant), 15 danişmend (student), 1 bevvâb (gatekeeper), 1 ferrâş (janitor), 1 kennâs-ı helâ (toilet cleaner) and 1 sirâcî (personnel responsible for enlightenment). According to vakfiye, müderris had recieved 50 akçe (coins), muîd had recieved 5 akçe and other staff members had recieved 2 akçe wages per day. The staff wages had been fixed for centuries except for müderris, müderris wages had been altered depending on the age. Although tenure periods of müderrisses (professors) of the Dâr al-Hadîth were changeable, it was generally one year. Retired mevleviyet kadıs (Muslim judges) or kazaskers (judges of the army) had been appointed primarily to the Süleymaniye Dârülhadisi from establishment to 997/1589 years. However only

müdürrisses (professors) had been appointed in time, since some of the kadis and kazaskers had not been qualified enough to instruct hadith lectures.

Süleymaniye Dârülhadisi and Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis and Râbi‘ madrasas had almost the same education curriculum except for the lecture books. Education had been attending on Monday, Wednesday, Saturday and Sunday at Dâr al-Hadîth and the books Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Mesâbîhu’s-sünne and Meşâriku’l-envâr related with hadith and explanations of some were taught there.

To sum up, an education institution which is at the top of the Ottoman education system is investigated in terms of instruction, economic situation, and staff and brought out in this study.

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER	I
ÖZET	I
GENERAL KNOWLEDGE	III
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	XI
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1
I. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
A. ARŞİV KAYNAKLARI.....	1
B. DİĞER KAYNAKLAR	4
C. ARAŞTIRMALAR	10
II. OSMANLI MEDRESE TEŞKİLATI	14
III. DÂRÜLHADİSLER	19
A. DÂRÜLHADİSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ANADOLU DIŞINDAKİ DÂRÜLHADİSLER.....	19
B. OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU’DA DÂRÜLHADİSLER.....	21
C. OSMANLI DÖNEMİNDE DÂRÜLHADİSLER.....	22
D. DÂRÜLHADİSLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	27
BİRİNCİ BÖLÜM: MÜESSESE	32
I. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ’NİN KURULUŞ SENEDİ: SÜLEYMANİYE VAKFİYESİ	32
II. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ	35
A. CAMİ	38
B. DÖRT MEDRESE VE DÂRÜLHADİS	38
C. DÂRÜLKURRÂ	41
D. DÂRÜŞŞİFÂ (BİMARHÂNE-MÂRİSTAN)	42
E. TIP MEDRESESİ VE DÂRÛHÂNE (ECZAHÂNE).....	42
F. SİBYÂN MEKTEBİ	43
G. MÛLÂZİM HÜCRELERİ (MÛLÂZİM ODALARI)	43
H. İMÂRET	44

1. İmâret (Tabhâne)	45
2. Dârüzziyâfe (Me'kel, Matbah)	45
3. Kervansaray	46
I. HAMAM (DÖKMECİLER HAMAMI)	47
İ. ÇARŞILAR	47
J. ODALAR	48
K. KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN TÛRBESİ	48
L. HÛRREM SULTAN TÛRBESİ	48
M. MİMAR SİNAN TÛRBESİ	49
N. MİMAR SİNAN SEBİLİ	49
O. SÜLEYMANİYE ÇEŞMESİ	49
Ö. SÜLEYMANİYE HAZÎRESİ	50
P. SÜLEYMANİYE SUYOLLARI	50
III. SÜLEYMANİYE DÂRÛLHADİSİ	51
A. İNŞÂSİ	51
B. BİNALARİ	53
1. Dershane	54
a. Yeri ve Konumu	55
b. Mimari Özellikleri	62
2. Talebe Hücreleri (Danışmend Odaları)	63
a. Yeri ve Konumu	63
b. Mimari Özellikleri	66
İKİNCİ BÖLÜM: GELİR VE GİDERLER	69
I. GELİRLER	72
A. KİRA GELİRLERİ	75
B. MUKÂTAA GELİRLERİ	76
C. CİZYE GELİRLERİ	78
D. DİĞER GELİRLER	79
II. GİDERLER	80
A. İNŞAAT GİDERLERİ	81
1. Tuğla Masrafları	81
2. Kapı ve Pencerelele İlgili Harcamalar	82
a. Süleymaniye Dârülhadis Dershanesi'nin Pencere Masrafları	82
b. Süleymaniye Dârülhadisi'nin Kapı Masrafları	83
3. Süslemeyle İlgili Harcamalar	84
B. MAAŞLAR	85
1. Vakfiyeye Göre Süleymaniye Külliyesi Personeli Maaşları	88
2. Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre Süleymaniye Külliyesi Bünyesindeki Medrese Personeli Maaşları	93
3. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Maaşları	94
4. Süleymaniye Külliyesi Bünyesinde Yer Almayan Bazı Cami ve Medrese Personeline Yapılan Maaş Ödemeleri	102
C. BAKIM VE ONARIM GİDERLERİ (TAMİRLER)	105
D. BESLENME (İÂŞE) GİDERLERİ	109
1. Süleymaniye Vakfı İmâreti Mutfak Masrafları	109
2. Süleymaniye Vakfı Çalışanlarına Maaş Yanında Yapılan Diğer Yardımlar	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EĞİTİM-ÖĞRETİM, PERSONEL VE SOSYAL HAYAT 115

I. EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	115
A. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ'NİN OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	119
B. OKUTULAN DERSLER VE ESERLER	127
1. Osmanlı Medreselerinde Hadisle ilgili En Çok Okutulan Eserler	129
2. Süleymaniye Vakfıyesi'nde Adlarına İşaret Edilen Eserler	130
3. Süleymaniye Vakfıyesi'nin Sonunda Yer Alan Hadisle İlgili Eserler	131
4. Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar	133
5. Yazma Eserlerde Yer Alan Notlar	140
a. Süleymaniye Dârülhadisi'nde Okutulan Eserler	140
b. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerine Ait Notların Yer Aldığı Eserler	146
c. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler	148
6. Okutulan Eserlerle İlgili Genel Değerlendirme	149
a. Hadisle İlgili Eserler	149
b. Hadis Dışındaki Eserler	154
II. PERSONEL	156
A. AKADEMİK PERSONEL	159
1. Müderris	160
a. Osmanlı'da Müderris Olmak İçin Takip Edilen Yol ve İntisâb Mekânizması	161
b. Mülâzemet Sistemi	165
c. Atama Sistemi	181
c.1. Süleymaniye Dârülhadisi'ne Atanma Kriterleri	186
c.2. Müderrislikten Kadılığa Geçiş	192
c.3. Birden Fazla Görev Alabilme	195
c.4. Görevden Ayrılma (Tekâüd-Azil)	197
c.5. Görev Süreleri	200
d. İlmî Faaliyetler	200
2. Muîd	205
Süleymaniye Dârülhadis Muîdleri	206
B. TALEBE	208
Süleymaniye Dârülhadis Talebeleri	214
C. DİĞER PERSONEL	216
1. Bevvâb (Kapıcı)	217
2. Ferrâş (Hademe, Süpürme Görevlisi)	218
3. Kennâs-ı Helâ (Tuvalet Temizlikçisi)	218
4. Sirâcî (Kandilci, Aydınlatma Görevlisi)	219
III. SOSYAL HAYAT	219
A. SOSYAL İLİŞKİLER	220
1. Umerâ-Saray ve Ulemâ ile İlişkiler	220
2. Tasavvuf ve Tarikatlarla İlişkiler	223
B. MÜDERRİS, MUÎD VE TALEBELERİN SOSYAL TABANLARI	228
C. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ VE OSMANLI YÖNETİMİ	240

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MÜDERRİSLER..... 248

I. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİS MÜDERRİSLERİ.....	248
1. Emin Kösesi.....	249

2. Muslihiddin Mustafa en-Niksari.....	250
3. Muhaşşî Sinan Efendi.....	251
4. Kadızâde Ahmed Şemseddin.....	254
5. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah.....	256
6. Abdülkerim Sâlih Molla Efendi.....	258
7. Abdülkadir Şeyhî Efendi.....	259
8. Zekeriya Efendi.....	260
9. Osman Efendi.....	262
10. Esad Efendi.....	263
11. Ebûlmeyâmin Mustafa b. Ali.....	265
12. Memikzâde (Memekzâde) Mehmed Efendi.....	267
13. Kara Abdurrahman.....	267
14. Abdülaziz Efendi.....	268
15. Mustafa Efendi.....	269
16. Kâtipzâde Zeynî Efendi.....	270
17. Sarı Hoca.....	271
18. Ahîzâde Hüseyin Efendi.....	271
19. Müteaccim Mehmed Efendi.....	273
20. Yavuz Çelebi.....	274
21. Vahyîzâde Abdullah.....	275
22. Ali Çelebizâde Abdullah Efendi.....	276
23. İbrahim Efendi.....	277
24. Bahsî Efendi.....	277
25. Niksarîzâde Mehmed.....	278
26. Ahîzâde Yahya.....	280
27. Şeyhzâde Ahmed Efendi.....	280
28. Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi.....	282
29. Şeyh Mehmed Efendi.....	285
30. Kudsî Muhammed Efendi.....	285
31. Mehmed Efendi.....	286
32. Muîdzâde Mehmed Efendi.....	287
33. Mutahhar Efendi.....	287
... Şeyhzâde Ahmed Efendi-ikinci defa.....	288
34. Derviş Ebâbîl Efendi.....	288
35. Tevfikîzâde Ahmed Çelebi.....	289
36. Muîd Ahmed Efendi.....	290
37. Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi.....	291
38. Hısım Yahya.....	292
39. Azmîzâde Mustafa Hâletî.....	293
40. Biber Birâderi Hasan Efendi.....	295
41. İmam-ı Sultânî Yusuf.....	296
42. Uzun Hasan Efendi.....	297
43. Ahmed Efendi.....	298
44. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi.....	299
45. Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed.....	301
46. Şa‘rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi.....	302
47. İzzetî Şeyh Mehmed.....	303
48. Şirvânî Ahmed Efendi.....	304
49. Şa‘rânîzâde Ebussuûd Efendi.....	305
50. Fâzıl Muslu Efendi.....	306
51. Kürd İshak Efendi.....	307

52. Sa‘dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah Efendi.....	308
53. Uzun Abdullah Efendi	309
54. Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi	309
55. Hâmid Efendi.....	310
56. İshakzâde Mehmed Sâlih	312
57. Ahmed Efendi.....	313
58. Hacıoğlu Mustafa Efendi	314
59. Debbâğzâde Mehmed Efendi.....	314
60. Kebîrîzâde Mustafa Efendi	317
61. Edirneli Çelebi	318
62. Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi.....	319
63. Kız Ali Efendi.....	320
64. Sarı Osman Efendi.....	321
65. Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd	322
66. Seyyid Feyzullah Efendi.....	323
67. Hocasâde Seyyid Osman	326
68. Bezircîzâde/Bezirci Mahmud Efendi.....	328
69. Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi.....	329
70. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed.....	330
71. Seyyid Cafer Efendi.....	332
72. Hanlızâde Mehmed Efendi	333
73. Bâkîzâde İsmail Efendi.....	334
74. Cevherîzâde Mehmed Efendi.....	335
75. Çavuşzâde Ahmed Efendi.....	336
76. Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi.....	336
77. Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa.....	338
78. La‘lîzâde Şeyh Mehmed Efendi	338
79. Menteşzâde Abdurrahim Efendi	340
80. Uşşakî Mustafa Efendi.....	342
81. Kara Halil Efendi	343
82. Güzelhisarî Ahmed Efendi.....	344
83. Beyler Hocası Ahmed Efendi	345
84. Ebu İshak İsmail Efendi.....	346
85. Malatyalı Mustafa Efendi	348
86. Mutavvelî Trabzonî Hasan.....	349
87. Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah	350
88. Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi.....	351
89. Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi.....	352
90. Sahnâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed.....	353
91. Şerif Efendi.....	354
92. Mekkîzâde Esad Efendi	355
II. MÜDERRİSLERLE İLGİLİ AYRINTILI TABLO	357
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	365
BİBLİYOGRAFYA	373
I. ARŞİV KAYNAKLARI	373
A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ	373

B. ŞERİYYE SİCİLLERİ ARŞİVİ.....	375
C. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ.....	375
D. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ.....	375
E. MİLLET KÜTÜPHANESİ	376
F. NÛRUOSMÂNİYE KÜTÜPHANESİ.....	376
II. YAZMA VE MATBU KAYNAKLAR.....	376
III. ARAŞTIRMALAR.....	380
EKLER	392
I. VAKIF MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ PERSONELİNE AİT MAAŞLAR-Tablolar	394
II. SÜLEYMANİYE VAKFİYESİ'NİN SONUNDA YER ALAN ESER İSİMLERİ	424
III. BELGELER VE FOTOĞRAFLAR.....	430

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale/madde
a.mlf.	: Aynı müellif
A.RSK.	: Bâb-1 Asafî Ruûs Kalemî Belgeleri/Defterleri
A.Ş.	: Anonim Şirketi
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin, İbn
Bk./Bkz.	: Bakınız
Bl.	: Bölüm
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı, basım
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
D.HMH.SSÜL.d.	: Bâb-1 Defteri Haremeyn Muhasebesi Sultan Süleyman Hân Evkâfı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DVMD	: Ders Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri
ed.	: Editör/Editörler
Eİ ²	: The Encyclopaedia of İslam (New Edition)
Ev.Hmh.d.	: Evkaf-1 Haremeyn Muhasebesi Defterleri
h.	: Hicrî
hak.	: Hakkında
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
IRCICA	: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Research Center For Islamic History, Art and Culture)
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İFC	: İstanbul Fetih Cemiyeti
İFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İng.	: İngilizce
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K.K.d.	: Kamil Kepeci Defterleri
krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
Ltd.	: Limited
m.	: Miladî
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MD	: Mühimme Defteri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
No/nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden (tahkik eden, yayına hazırlayan)

ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
RKR	: Rumeli Kadıaskerliği Rûznâmçeleri
s.	: Sayfa
San.	: Sanayi
sy.	: Sayı
TB	: Tezkiretü'l-bünyân
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TE	: Tezkiretü'l-ebniye
TED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
thk.	: Tahkik eden (neşreden)
Tic.	: Ticaret
TM	: Tezkiretü'l-mi'mârîn
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TSMA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TSU	: Târîh-i Silsile-i Ulemâ
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri, diğer nâşir veya nâşirler
vr.	: Varak
vs.	: vesaire
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VGMA.d.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri
yy.	: Yer yok

HİCRÎ AYLARDAKİ KISALTMALAR

M.	: Muharrem
S.	: Safer
Ra.	: Rebûlevvel
R.	: Rebûlâhir
Ca.	: Cemâziyelevvel (Cumâdelûlâ/Cemâziyelûlâ)
C.	: Cemâziyelâhir
B.	: Recep
Ş.	: Şaban
N.	: Ramazan
L.	: Şevval
Za.	: Zilkade
Z.	: Zilhicce

ÖNSÖZ

Osmanlılar döneminde medreseler, farklı yönleriyle önemli gelişmeler göstermiştir. II. Murad'ın yaptırdığı Edirne Dârülhadisi, Sahn-ı Semân Medreseleri inşa edilinceye kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir. Fatih, yaptırdığı bu medreselerle birlikte medrese teşkilatını da değiştirmiş ve hazırladığı kanunnâme ile medreseleri yedi dereceye ayırmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'ni yaptırmayıyla Osmanlı medrese teşkilatı yine değişmiş ve medreselere yeni dereceler ilave edilmiştir. Bu sistem, bazı değişikliklerle birlikte Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir. İşte Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki ihtisas medreselerinden biri olan Süleymaniye Dârülhadisi, faaliyete geçtiği 1557 yılından Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu medrese sisteminin zirvesinde yer almıştır.

Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumlarından biri olan bu müessese hakkında bugüne kadar müstakil herhangi bir çalışma yapılmamış, sadece Süleymaniye Külliyesi ve Osmanlı medreseleriyle ilgili bazı araştırmalarda sınırlı bilgilerle yetinilmiştir. Mevcut çalışmalarda Süleymaniye Dârülhadis binaları, müderris yevmiyeleri ve okutulan derslerle ilgili bazı hatalı değerlendirmeler yapıldığı gibi kronolojik olarak burada görev yapan bütün müderrisler de tespit edilememiştir. Bu çalışmada, dört asra yakın faaliyet gösteren Süleymaniye Dârülhadisi; binası, eğitim-öğretimi, ekonomik durumu ve personeliyle birlikte farklı yönleriyle ele alınmıştır. Ancak bu tezin sınırlarını zorlayacağı için konu XVI ve XVII. asırlarla sınırlandırılmıştır. Araştırmamızın amacı, çeşitli kaynaklar ışığında Osmanlı'nın en yüksek medresesini gün ışığına çıkararak Osmanlı müesseseleri alanındaki bu boşluğu doldurmak ve Hz. Peygamber'in sözleri, uygulamaları ve yaşayışının okutulduğu bu medreseye Osmanlı'nın verdiği önemi ortaya koymaktır.

Tezimiz, giriş dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, tezde başvuru kaynak ve araştırmalar ile Osmanlı medrese teşkilatı ve dârülhadisler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde önce Süleymaniye Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi birimleri ana hatlarıyla tanıtılmış, ardından Dârülhadis binalarına geçilmiştir. Burada Dârülhadis'in inşâsı, binaları ve mimari özellikleri ele

alınmıştır. İkinci bölümde Dârülhadis'in gelir ve giderleri incelenmiştir. Kaynaklarda külliye bünyesindeki her bir medresenin geliriyle ilgili ayrıntılar yerine sadece vakfa veya külliye vakfedilen mülkler bulunduğu için gelirler kısmındaki bilgiler de ana hatlarıyla verilmiştir. Giderler kısmında ise Dârülhadis'in inşaat, bakım-onarım ve beslenme giderleri ile personel maaşları işlenmiştir. Maaşlarla ilgili kısmın ayrıntılarını oluşturan tablolar ise hacmi dolayısıyla ekler kısmına alınmıştır. Üçüncü bölümde Dârülhadis'teki eğitim-öğretim, personel ve sosyal hayat incelenmiştir. Bu bölümde önce Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki yeri ile burada okutulan dersler ve eserler işlenmiş, ardından personele geçilmiştir. Okutulan eserlerle ilgili bahsin dayanaklarından olan Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonundaki eser listesi ise hacmi dolayısıyla ekler kısmında verilmiştir. Bu liste, başka çalışmalarda da işlenmesine rağmen bazı eser isimlerinin yanlış okunması sebebiyle tarafımızca tekrar incelenmiş ve tashihli hali buraya eklenmiştir. Bölüm sonunda da genellikle müderris ağırlıklı olmak üzere personelin sosyal ilişkileri, sosyal tabanları ve müderrislerin Osmanlı yönetimine katkıları ele alınmıştır. Son bölümde ise üçüncü bölümde işlenmesi gereken ancak hacmi sebebiyle müstakil olarak ele alınan müderris biyografileri verilmiştir. Bu bölümde araştırdığımız dönem içerisindeki 92 müderrisin biyografisi bulunmaktadır. Ayrıca tüm müderrislerle ilgili ayrıntılı bir tablo bu bölümün sonuna eklenmiştir. Bu tablo bir anlamda biyografilerin özeti şeklindedir. Çalışmamızın dayandığı önemli belge ve fotoğraflar ise eklerde verilmiştir.

Tüm bu çalışmalarımızın her safhasında değerli mesailerini harcayan, teşvik ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ziya Kazıcı'ya en kalbî teşekkürlerimi sunarım. Yine tez konusunun belirlenmesi hususu ve sonraki aşamalarda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Cahit Baltacı'ya, yapıcı tavsiyelerinden dolayı tez izleme komitesindeki hocam Prof. Dr. Bedrettin Çetiner'e, tezle ilgili problemlerin çözülmesi noktasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mehmet İpşirli'ye; gerek elindeki bilgi ve belgeleri paylaşması, gerekse yapıcı tavsiyelerde bulunmak suretiyle bu çalışmanın oluşmasında büyük katkısı olan Doç. Dr. Bilgin Aydın'a; tezin bazı bölümleriyle ilgili katkıları dolayısıyla Prof. Dr. İsmail Yiğit'e; yetişmemde büyük emekleri olan İslam Tarihi Bilim Dalı hocalarım Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Ziya Yılmaz ve diğer hocalarıma bilhassa teşekkürü bir borç bilirim. Yine farklı

konularda danıştığım Doç. Dr. Nuh Arslantaş ve Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınlı'ya; *Tabakâtü'l-memâlik*'teki Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili kısmın transkripsiyonlu metnini verdiği için Yrd. Doç. Dr. Funda Demirtaş'a; nakîbüleşrâflıkla ilgili çalışmasını paylaşması ve Şeriyeye Sicilleri Arşivi'nde sağladığı imkânlar için Ayhan Işık'a; tezin bir kısmını okuyup eleştirilerini iletme zahmetinde bulunan değerli arkadaşım Khanoglan Hacıyev'e; katkılarından dolayı adlarını sayamadığım hocalarım ve diğer arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca araştırma sürecinde sundukları imkânlar ve gösterdikleri kolaylıklar sebebiyle başta Türkiye'nin en önemli ilim merkezlerinden İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi olmak üzere Süleymaniye Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şeriyeye Sicilleri Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi yönetici ve çalışanlarına; yine bu süreçte maddî desteklerini esirgemeyen İlim Yayma Cemiyeti'ne; üzerimde maddî ve manevî büyük emekleri bulunan ve bugünlere gelmemi sağlayan değerli aileme; son olarak araştırma süresince ortaya çıkan sıkıntılara sabırla katlanan vefâkâr eşim ve oğluma şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Mehdin ÇİFTÇİ

Üsküdar, 2012

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Süleymaniye Dârülhadisi'nin kuruluşundan 1700 yılına kadar yaklaşık bir buçuk asırlık bir dönemi kapsayan çalışmamız için muhtelif kaynaklar ve araştırmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında arşiv kaynakları, tarih, coğrafya, tabakât ve seyahatnâme türü kaynaklar, farklı alanlardaki yazma eserler ile konuyla ilgili araştırmalar sıralanabilir.

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Süleymaniye Külliyesi'nin kuruluş ve işleyiş tarzına dair mevcut kaynakların en önemlisi, vakfin kuruluş senedi mahiyetindeki Süleymaniye Vakfiyesi'dir. Külliye birimlerinden biri olan Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili en önemli kaynağımız da hiç şüphesiz aynı vakfiyedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Süleymaniye Vakfiyesi¹, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır.² Vakfiyede, Dârülhadis'in inşa gerekçesi, inşa edildiği yer; akademik personel ve hizmetli kadrosu ile bunların taşınması gereken vasıflar, kendilerine ödenecek ücret; buradaki eğitim-öğretim zamanı ve okutulan bazı eserlerin adları gibi önemli bilgiler bulunmaktadır.³

Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili en önemli kaynaklardan biri de hiç şüphesiz Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TSMA) yer alan külliye inşaatına ait muhasebe defterleridir.⁴ Ömer Lütfi Barkan tarafından iki cilt halinde yayımlanan bu defterler⁵, 164 muhasebe, 1 icmâl ve inşaatla ilgili fermanların toplandığı bir mecmuadan oluşmaktadır. Külliye ait muhasebe defterleri toplam 165 adet olmasına rağmen, inşaatın ilk başlama tarihinde bina emini olan Hüseyin Çelebi'nin tuttuğu ve yaklaşık 3-4 seneyi kapsayan defter kayıptır. Kayıp defterin 72 numaralı defter olduğu,

¹ VGMA.d., 1390 (Kasa 135, Yeni tasnif no: 52).

² Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.

³ Vakfiyedeki ilgili pasajlar için "Ekler" kısmındaki resimlere bakınız (Resim 1-4).

⁴ Vakfiyedeki ilgili pasajlar için "Ekler" kısmındaki resimlere bakınız (Resim 1-4).

⁵ Bu defterler, TSMA'da D. 43 no ile kayıtlı olup üç kutuda ABC harfleri ile muhafaza edilmektedir.

⁶ *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972; *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

ikinci bina emini Sinan Bey dönemine ait 164 defterin ise günümüze ulaştığı, tüm bu defterlerin bize inşaatın son 5 sene 7,5 aylık devresini (1 Muharrem 961-10 Şaban 966/7 Aralık 1553-18 Mayıs 1559) verdiği belirtilmektedir.⁶ Dârülhadis'in inşasıyla ilgili önemli bilgilerin bulunduğu bu defterlerde, Dârülhadis dershanesi ve talebe hücreleri binalarının inşası için yer seçimi; örtü sistemi için gerekli kurşun temini; kubbeler için alınan tuğlalar; Dârülhadis binaları ile talebe hücrelerinin altındaki dükkân ve odaların kapı ve pencerelerinin yapımıyla ilgili masraflar ve odaların inşasıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi'nin gelir ve giderlerinin kaydedildiği muhasebe defterleri de bu alandaki en önemli kaynaklarımızdandır. Külliye'nin muhasebe kayıtlarına ait en erken tarihli bilgiler, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan bir muhasebe defterinde bulunmaktadır. Vakfın ilk faaliyet yılına ait olan bu defterde vakfın gelir-giderleri özet olarak kaydedilmiştir.⁷ Diğer muhasebe kayıtları ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)* ve *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri (Ev.Hmh.d.)*⁸ ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki bazı defterlerde yer almaktadır.⁹ Bu muhasebe bilançolarında kasa ve kiler hesaplarının yer aldığı başlıca iki bölüm bulunmaktadır. Vakfın kasa hesaplarının yer aldığı ilk bölümde gelirler (asl-ı mal, mahsûlât), giderler (vuzi'a min zâlik, masârif) ve bâkiyeler yer almaktadır. Tezimizde bu defterlerin daha çok giderler kısmında yer alan Dârülhadis ve diğer medreselerle ilgili bilgilerden istifade edilmiştir. Bu kısımda vakıf görevlilerine yapılan maaş (vezâif) ve benzeri ödemeler, vakfın gelir fazlalarından kendilerine maaş tahsis edilen kişilere yapılan sosyal yardım niteliğindeki ödemeler (zevâid-horân), imâret mutfağı masrafları ile çeşitli tamirat giderleri (meremmât) ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu defterlerde gelirlerde olduğu gibi, giderler de hemen hemen hiç değişmeyen bir sıralamaya göre kaleme alınmış ve külliye adına yapılan

⁶ Barkan, *a.g.e.*, I, 16; Tanju Cantay, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 11-12; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İFC Yayınları, İstanbul 2004, s. 567.

⁷ *T SMA.d.*, 1116/1.

⁸ Yararlandığımız çok sayıdaki *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)* ve *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri (Ev.Hmh.d.)* için kaynakçaya bakınız.

⁹ *VGMA.d.*, 1390, (Kasa 135, Yeni tasnif no: 52); *VGMA.d.*, 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerif-i Atik Merhûm ve Mağfürun leh Sultan Süleyman Han der İstanbul*); *VGMA.d.*, 59 (*Defter-i Atik Sultan Mehmed ve Süleyman*).

bütün harcamalar tek tek kaydedilmiştir. Ayrıca külliye birimleri medreselerden başlanarak yazılmış, ardından cami, türbe, imâret ve dârüşşifânın giderleri ile müessesenin bakım ve onarım işleriyle meşgul olanlar ve gelirlerin tahsilinden sorumlu hizmetlilerin isimleri kaydedilmiştir. Bu bölümde ayrıca külliyenin mülhakları olarak adlandırabileceğimiz bazı cami, mescit ve medreselere yapılan yardımlar da bulunmaktadır.

İstanbul Müftülüğü bünyesinde yer alan Şeriyye Sicilleri Arşivi ile Nûruosmâniye Camii yanındaki Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde bulunan *Kadıasker Rûznâmçeleri* de istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. İlmiye mensuplarının tayin, terfi ve azillerine ait hususların kaydedildiği bu defterlerde kadılık, belli bir tarihten sonra mutasarrıflık¹⁰ ve müderrislik tevcîhleriyle mülâzemet kayıtları bulunmaktadır. Bu defterlerdeki kadı ve müderris tevcîhleri, tayin yetkisi kadıasker elinde olan kazalar ve medreselere ait olup daha yüksek seviyedeki kadılık ve müderrisliklere ait tevcîhât Ruûs Defterleri ve Hatt-ı Hümâyun'larda bulunmaktadır. Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde, 257'si Rumeli, 120'si de Anadolu kadıaskerliğine ait olmak üzere, toplam 377 rûznâmçe bulunmaktadır.¹¹ Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde ise Rumeli kadıaskerliğine ait birkaç defter dışında çoğu Anadolu kadıaskerliğine ait toplam 52 defter bulunmaktadır.¹² Tezimizde özellikle müderris, muîd ve talebe isimlerinin tespiti ile mülâzemetle ilgili konularda Nûruosmâniye Kütüphanesi'ndeki bir rûznâmçe ve Şeriyye Sicilleri Arşivi'ndeki birçok defterden istifade edilmiştir. Ayrıca nakîbüleşrâflık yapan müderrislerle ilgili konularda Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde yer alan *Nakîbüleşrâf Defterleri*'nden; İstanbul kadılığı yapan müderrislerin sicilleri alanında da aynı arşivde bulunan *İstanbul Mahkemesi Sicilleri*'nden istifade edilmiştir. Yine bu arşivde bulunan

¹⁰ Mutasarrıf, Tanzimat'tan sonra bir sancağın en büyük idarî âmiri demektir. Daha önce sancaklar sancakbeyilerin idaresinde iken, Tanzimat'tan sonra sancakbeyliği kaldırılarak yerine mutasarrıf ünvanlı memurlar tayin olmuştur. Bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, 2. bs., İstanbul 1986, s. 230; Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2011, s. 492. Ayrıca bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s. 462-463.

¹¹ Şeriyye Sicilleri Arşivi'ndeki rûznâmçelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cahid Baltacı, "Kadıasker Rûznâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti*, IV/1, İstanbul 1979, s. 55-100.

¹² Nûruosmâniye Kütüphanesi'ndeki rûznâmçelerle ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Erünsal, "Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, IV/3, İstanbul 1980, s. 19-31.

Medrese Defterleri'yle hem bu arşivde hem de Millet Kütüphanesi'ndeki *Tarîk Defterleri* de özellikle Osmanlı medrese dereceleri konularında önemlidir.

Dîvân-ı Hümâyûn'un en önemli kalemlerinden biri olan Ruûs Kalemî'nce tutulan ve vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevâlî, tımar ve zeâmet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayin muameleleri ve bunlara dair kayıtların tutulduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Ruûs Defterleri*'nden de yararlanılmıştır.¹³ Bu defterlerde, mevleviyet kadıları ve müderrislerin yanı sıra ilmiye sınıfının en üst derecesindeki kadıasker ve şeyhülislam tayinleri de kaydedilirdi.¹⁴ Bu arşivdeki *Bâb-ı Asaflı Ruûs Kalemî (A.RSK.)*, *Kâmil Kepeci Ruûs Defterleri* ve *Divân-ı Hümâyûn Ruûs Kalemî Defterleri* ile *Bâb-ı Defterî Sultan Süleyman Evkafı (D.HMH.SSÜL.d.)* fonları ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bazı defterlere, başta müderris ve medreselerle ilgili konular olmak üzere birçok konuda başvurulmuştur.¹⁵

B. DİĞER KAYNAKLAR

Arşiv kaynakları dışında, tezimizde faydalanılan diğer kaynaklar da çeşitli olup bunların başında tarih, coğrafya ve tabakât türü eserler gelmektedir. Ayrıca temel İslam bilimleri alanındaki bazı yazma eserlerden de istifade edilmiştir.

Süleymaniye Külliyesi hakkında incelediğimiz tarihle ilgili kaynakların çoğu, XVI. asrın ikinci yarısında yaşayıp külliyenin inşasını gören ve XVII. asırda eldeki bilgileri derleyen veya duyduklarını kaleme alan tarihçilerin yazdıklarından oluşmaktadır.¹⁶ Celalzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 975/1567) *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı tarihi, külliye birimlerini en iyi şekilde inceleyen kaynakların başında gelir.¹⁷ Celalzâde, külliye birimlerinin inşasını bizzat gören biri olarak, eserinin

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf İhsan Genç v.dğr. [haz.], *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 72-84. Ruûs Defterleri'ndeki Dârülhadis müderrislerinin tayinleri için "Ekler" kısmındaki Resim 12'ye bakınız.

¹⁴ Ruûs defterlerindeki mevleviyet kadılarının tayinleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı* (nşr. Gülden Sarıyıldız v.dğr.), Etkin Kitaplar, İstanbul 2001, s. 19-34.

¹⁵ *TSMA.d.*, nr. 5605/1 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506); 5605/2 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506).

¹⁶ Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 13.

¹⁷ *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnîs von 1520 bis 1557*, nşr. Petra Kappert, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1981.

bir bölümünü Süleymaniye Külliyesi'ne ayırmış, burada inşâ sanatının ifade özellikleri içinde önemli bilgiler vermiştir.¹⁸ Külliye birimlerinden her birinin yeri ve diğer özelliklerinden bahsedilen eserde, hem Dârülhadis dershanesi, hem de talebe hücrelerinin yerleri ve ders yapılan günler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. *Tabakât*'ın Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili bu bölümü, cami, hamam, tekke ve çeşmeler inşa ettiren yazarın, imar çalışmalarına verdiği önemi de göstermektedir.¹⁹

Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi Hasan Beyzâde Ahmed Paşa'nın (ö. 1046/1636-37) iki ciltlik *Tarih*'inde de Dârülhadis'le ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.²⁰ İlk cildi Hoca Sadeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) *Tâcü't-tevârih*'inin özeti, ikincisi ise zeyli olan eserin ikinci cildinin büyük kısmı Hasan Beyzâde'nin müşahedelerine dayanmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'dan başlayıp IV. Murad devrinin büyük bir bölümünü içine alan bu eserde, Dârülhadis'e atanma kriterleri, Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te haftada kaç gün ders yapıldığı, bir günde yapılan ders sayısı gibi önemli konular yer almaktadır.

Bu iki eser dışında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) Osmanlı tarihini de içeren ve bir dünya tarihi olan *Künhü'l-Ahbâr*'ından²¹ özellikle Dârülhadis'e atanma kriterlerinden; Ahmed Cevdet Paşa'nın (1823-1895) *Târih-i Cevdet* adlı eserinden ise Osmanlı eğitim sistemi, Süleymaniye Medreseleri, Dârülhadis ve müderrislerle ilgili konularda istifade edilmiştir.²² Gerek metin içerisinde dipnotlarda, gerekse bibliyografyada adı geçen tarihle ilgili diğer eserlerden de çeşitli konularda yararlanılmıştır.²³

Osmanlı dönemi coğrafya ve kozmografya âlimlerinden Âşık Mehmed'in (ö. 1006/ 1598'den sonra) *Menâzirü'l-avâlim* adlı eseri de Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili önemli bilgileri günümüze ulaştıran coğrafyayla ilgili kaynaklarımızdandır. Külliye birimlerini teferruatıyla ele alan en önemli kaynaklardan

¹⁸ Süleymaniye Vakfyesi'nin de Celalzâde Mustafa tarafından yazıldığı belirtilmektedir (Birinci bölümdeki vakfiye bahsine bakınız).

¹⁹ *Tabakât*'la ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 13-14.

²⁰ *Hasan Beyzâde Tarihi* (haz. Şevki Nezihî Aykut), II-III, TTK Yayınları, Ankara 2004.

²¹ *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959.

²² *Târih-i Cevdet*, I (iki cilt bir arada), İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

²³ Bu eserler için bibliyografyaya bakınız.

biri olan bu eserde, Süleymaniye Dârülhadisi, din ilimleri okutulan beş medrese içinde “*Medrese-i Hâmise [Beşinci Medrese]*” olarak anılmış ve bu medresede hadis-i şerif okunması ve okutulması şart olduğundan medresenin *Dârülhadis* ismiyle anıldığı belirtilmiştir. Bu eserde Dârülhadis dershanesi ve talebe hücreleri binalarının yerleri, diğer kaynaklardan daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Coğrafya alanındaki bir diğer önemli kaynak da Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’si olup bu eserde başta Dârülhadis olmak üzere Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan medreselerden kısaca bahsedilmektedir.

Tezimizin farklı bölümlerinde en çok yararlanılan kaynak çeşidinden biri de tabakât (biyografi) türü eserlerdir. Özellikle kronolojik olarak müderris isimlerinin tespiti, onların biyografileri, mülâzemet şekilleri, eserler ve sosyal hayat gibi medreselerle ilgili birçok konuda daha çok bu türden kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlar arasında özellikle Taşköprülüzâde’nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye* adlı eserinin zeyillerini zikretmek gerekir. Mehmed Mecdî (ö. 999/1591) tarafından Türkçe’ye tercüme edilen bu esere birçok zeyl yazılmıştır.²⁴ Müderris biyografilerinde, daha önceki dönemleri kapsadığından, Mehmed Mecdî’nin *Şekâik* tercümesinden ziyade *Şekâik* zeyillerine müracaat edilmiştir. Araştırdığımız dönem müderrislerinden sadece Emin Kösesi’nin biyografisi Mecdî’nin tercümesinde bulunmasına rağmen tercihimiz Atâî’nin zeylindeki ayrıntılı bilgiler olmuştur.

Nev’îzâde Atâî’nin (ö. 1045/1635) *Zeyl-i Şekâik* veya *Zeyl-i Atâî* diye de bilinen *Hadâiku’l-hakâik fi tekmileti’s-Şekâik* adlı eseri, Mecdî’nin *Şekâik-ı Nu’mâniyye* tercümesi olan *Hadâiku’s-Şekâik*’a zeyl olarak yazılmıştır. Bu eser, *Şekâik*’ın 965-1044/1558-1634 yılları arasındaki biyografilerini ihtiva eden Türkçe zeylidir. Bu yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler

²⁴ *Şekâik-ı Nu’mâniyye*, tercümesi ve en önemli zeyilleri şunlardır: Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye fi ulemâi’d-devleti’l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985; Mecdî Mehmed (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’s-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989; Nev’îzâde Atâî (ö. 1045/1635), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’l-hakâik fi tekmileti’s-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989; Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965; Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Vekâiyü’l-fudalâ [I-III]* (nşr. Abdülkadir Özcan), III-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989; Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1322/1904), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Tekmiletü’s-Şekâik fi hakki ehli’l-hakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

hakkında bilgi veren eser, kendisini 1731 yılına kadar zeyleden Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-fudalâ*'sıyla birlikte *Şekâik*'in en önemli zeyilleri olarak ilim tarihimizin ana kaynaklarından sayılmaktadır.²⁵ Şeyhî'nin zeyliyle birlikte Dârülhadis müderris biyografileri hakkında en önemli kaynağımız olan bu eserde, Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medreseler ve diğer Osmanlı medreseleriyle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserde, araştırdığımız dönem içerisindeki 35 Dârülhadis müderrisinin biyografisi yer almaktadır.

Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732), *Hadâiku'l-hakâik*'a zeyl olarak yazdığı *Vekâyiü'l-fudalâ* adlı eseri de müderrislerle ilgili en önemli kaynaklarımızdandır. Eserde "tabaka" genel başlığıyla 1042-1144/1632-1731 yılları arasında yaşayan âlim ve şeyhler hakkında bilgi verilmiş, ardından dönemin şairleri ayrı başlık altında şiirlerinden örneklerle anlatılmıştır. Üç cilt olan eserin telif sebebi, daha önce Uşşakîzâde İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan zeylin beğenilmemesidir. Şeyhî Mehmed, Uşşakîzâde'nin zeylini tertîb bakımından hatalı, bilgi yönünden eksik ve itinadan yoksun bulduğundan, kendi zeylini Nev'îzâde'nin bıraktığı yerden başlatmıştır. Ancak o, tenkit ettiği zeylin neredeyse tamamını ve zeylin devamı niteliğindeki *Uşşakîzâde Tarihi*'ni kullanmaktan da kendini alamamış ve *Uşşakîzâde Zeyli*'nin muhtevasını aynen almakla beraber, aynı dönemin tarihçisi olduğundan, kendi müşahedesini ve araştırmalarını da eklemek suretiyle muhtevayı genişleterek aktarmıştır. O, Atâî'nin zeylinde bulunmayan bazı kişilerin biyografilerini de vermekle selefinin eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır.²⁶ Bu eserde, araştırdığımız dönem içerisindeki 57 Dârülhadis müderrisinin biyografisi bulunmaktadır.

Uşşakîzâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1136/1723) *Zeyl-i Şekâik* adlı eseri de başvurduğumuz diğer bir *Şekâik* zeylidir. Uşşakîzâde zeyli, Atâî zeylinin devamı olup Atâî'nin bıraktığı 1042-1106/1632-1694 yılına kadar geçen süredeki biyografileri ihtiva eder. Uşşakîzâde, Atâî'nin metodunu takip ederek her padişah dönemini bir tabakaya ayırmıştır. Daha önce de geçtiği üzere bu eser, Şeyhî tarafından tamamen ona denk olan

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atâî, *Hadâik*, giriş (s. V-VII).

²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, giriş (s. VII-XIII).

eserine aktarılmış, bu arada bazı düzeltmeler, genişletme ve tamamlamalar yapılmıştır.²⁷ Bu nedenle biyografilerde önceliğimiz Şeyhî'nin zeyli olmuştur. Ancak, bazı çelişkili tarihlerin tashîhi veya anlaşılmayan bazı noktaların vüzûha kavuşturulması noktasında ilk başvuru kaynağımız yine *Uşşakîzâde Zeyli* olmuştur. Bu eserde de araştırdığımız dönem içerisindeki 22 Dârülhadis müderrisinin biyografisi bulunmaktadır.

Uşşakîzâde'nin *Tarih*'i de zaman bakımından doğrudan doğruya kendisi tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Şekâik*'in devamı niteliğindedir.²⁸ Ancak eser, bir hal tercümesi külliyatı olmaktan ziyade, bir tarih eseri mahiyetindedir. Bu eserdeki biyografiler de Şeyhî'nin zeylinde geçtiğinden önceliğimiz yine Şeyhî olmuş, ancak tam anlamamayan noktalar ile bazı tarih tashihlerinde yine ilk olarak bu esere başvurulmuştur. Bu eserde ise araştırdığımız dönem içerisindeki 17 Dârülhadis müderrisiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Padişah V. Mehmed Reşad zamanında (1844-1918) Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin gayretleriyle çıkarılan *İlmiye Salnâmesi* de başvuru olan bir diğer kaynaktır.²⁹ Ali Emirî Efendi'nin "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" adlı makalesi, Ahmed Refik'in, Molla Fenârî'den kendi asrına kadar görev yapan şeyhülislamların kısa biyografilerini anlattığı "Osmanlı Şeyhülislamı" bölümü ve Muallim Emin Bey'in medreselerin tarihi gelişimiyle ilgili "Târihçe-i Tarîk-i Tadrîs" isimli makalesinin yer aldığı bu eserde, özellikle şeyhülislamlık yapan Dârülhadis müderrislerinin biyografilerinden istifade edilmiştir.

Şeyhülislamın hal tercemelerini veren bir diğer eser de Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin (ö. 1202/1787) *Devhatü'l-meşâyih*'idir. Ahmed Rıfat Efendi (ö. 1293/1876), Müstakimzâde'nin bu eseri ve Mehmed Münib, Süleyman Faik ve Mektubîzâde Abdülaziz Efendi'lerin yazdıkları zeyillerden faydalanarak sonuna da kendisi birkaç biyografi ekleyip baştan 108. Osmanlı şeyhülislamı Ömer Hüsameddin

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Hans Georg Majer, *Vorstudien Zur Geschichte İlmiye im Osmanischen Reich: I.zu Uşşakîzâde, Seiner Familie und Seinem Zeyl-i Şakayık*, Rudolf Trofenik, München 1978. Ayrıca bkz. Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, III, giriş (s. XI).

²⁸ Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Uşşakîzâde Tarihi* (haz. Raşit Gündoğdu), I-II, Çamlıca Basım Yayın A.Ş., İstanbul 2005.

²⁹ *İlmiye Salnâmesi: Birinci defa*, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334. (Diğer baskı: *İlmiye Salnâmesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamı* [nşr. Seyit Ali Kahraman v.dğr.], İşaret Yayınları, İstanbul 1998).

Efendi'ye kadar olan şeyhülislamın hayatlarını yeniden kaleme almıştır.³⁰ Çalışmamızda bu baskıdaki biyografilerden yararlanılmıştır.

Ahmet Rıfat Efendi'nin, Seyyid Mehmed'den Seyyid Hilmî'ye kadar Osmanlı nakîbüleşrâflarının biyografilerini ihtiva eden *Devhatü'n-nükabâ* adlı eseri de faydalanılan bir diğer biyografik kaynaktır.³¹ Ahmed Nazif Efendi'nin *Riyâzü'n-nükabâ* adlı eserinin mütemmimi durumunda olan bu eser, *Riyâz*'daki 56 nakîbüleşrâfın biyografisine 6 ilaveyle birlikte toplam 62 biyografi ihtiva etmektedir. Araştırdığımız dönem içerisinde yer alan 6 nakîbüleşrâfla ilgili bu eserden de istifade edilmiştir.

Müderres biyografileri hakkında, Şekâik zeyillerindeki bilgileri tamamlayıcı nitelikte başvurduğumuz bir diğer kaynak da Mehmed Süreyya'nın (ö. 1327/1909) *Sicill-i Osmânî* adlı eseridir.³² Bilindiği üzere bu eser, kuruluşundan XX. asrın başına kadar Osmanlı Devleti'ndeki büyük idareciler, ulemâ, meşâyih, edip ve diğer meşhur kişilerin kısa biyografilerini ihtiva etmektedir. Abdurrahman Hibrî'nin (ö. 1069/1659) *Enîsü'l-müsâmirîn*³³ ve Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1344/1925) *Osmanlı Müellifleri*³⁴ adlı eserleri ile bazı şair tezkireleri³⁵ de başvurduğumuz diğer önemli kaynaklardandır.

Tezimizde temel İslam bilimleri ile ilgili bazı yazma eserlerden de istifade edilmiştir. Bilindiği üzere yazma eserlerin istinsah ve ferağ kayıtları ile zahriyelerinde, farklı konularla ilgili çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Araştırmamızda da Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı yazma eserlerde, bunların Dârülhadis'te okutulduklarına dair genellikle bizzat müderresler tarafından yazıldığı anlaşılan önemli kayıtlar tespit ettik.³⁶ “Eğitim-Öğretim” bölümümüzdeki “Süleymaniye Dârülhadisi”nde

³⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1787), *Devhatü'l-meşâyih: Osmanlı Şeyhülislamının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.

³¹ Ahmet Rıfat (ö. 1293/1876), *Devhatü'n-nükabâ* (haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal), Dilek Matbaası, Sivas 1998.

³² Farklı baskılarından faydalandığımız bu eser için “Bibliyografya”ya bakınız.

³³ *Enîsü'l-müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650* (çev. Ratip Kazancıgil), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1996.

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

³⁵ İstifade ettiğimiz bazı şair tezkireleri şunlardır: Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1016/1607), *Tezkiretü's-şü'arâ* (nşr. İbrahim Kutluk), I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978; Mirzazâde Mehmed Salim Efendi (ö. 1156/1743), *Tezkiretü's-şü'arâ* (haz. Adnan İnce), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005; Mustafa b. Cârullah Beyânî, *Tezkiretü's-şü'arâ* (thk. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997; Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1316.

³⁶ Notların bulunduğu eserler için “Eğitim-Öğretim” bölümündeki ilgili yere bakınız.

Okutulan Eserler”le ilgili değerlendirmelerimizin çok önemli bir kısmı bu notlara dayanmaktadır. Vakfiye sonunda isimleri bulunan³⁷ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi’ne bağışlanan kitaplarla³⁸ aynı olan bu eserlerin büyük bir çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesi’nin Süleymaniye Bölümü’nde yer almaktadır. Bu eserler, hadis başta olmak üzere temel İşlam bilimlerinden fıkıh, tefsir ve kelam alanındadır. Yine Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki *Târîh-i Silsile-i Ulemâ* adıyla bilinen başka bir yazma eserden de müderris isimleri, müderris dereceleri, tayinler gibi konularda istifade edilmiştir.³⁹ Yukarıdaki kaynaklar kadar olmasa da gerek dipnotlarda, gerekse bibliyografyada adı geçen diğer kaynaklardan da farklı konularda istifade edilmiştir.

C. ARAşTIRMALAR

Süleymaniye Dârülhadisi’yle ilgili müstakil herhangi bir araştırma ya da tez mevcut değildir. Ancak Süleymaniye Kllyesi’yle ilgili çalışmalarda diğer birimlerle birlikte Dârülhadis’ten de bahsedilmiştir.⁴⁰ Bu eserlerde Dârülhadis’le ilgili bilgiler, genellikle bazı araştırmacıların referans olarak gösterdikleri sınırlı sayıdaki belge ve kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar içerisinde Yasin Yılmaz’ın *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Kllyesi* adlı doktora tezi⁴¹, Süleymaniye Kllyesi birimlerini bir bütün olarak ele alan bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Ali Yardım’ın dârülhadislerle ilgili farklı yerlerde yayımlanan makaleleri⁴² ile *Hadis* adlı eseri⁴³ ve Nebi Bozkurt’un *DA*’daki “Dârülhadis” maddesi, dârülhadislerle ilgili başvurduğumuz önemli araştırmalar arasında yer almaktadır. İşmail Hakkı Uzunçarşılı’nın alanında hl aşılamayan Osmanlı ilmiye teşkilatıyla ilgili eseri de

³⁷ Vakfiye sonuna eklenen eser isimleri için “Ekler” bölümüne bakınız.

³⁸ Kanûnî de dâhil olmak üzere farklı hayır sahiplerinin bağışladıkları kitap isimleri, yine Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki 1 şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihli bir yazma eserde bulunmaktadır. Bkz. *Sultan Süleyman’ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski DeFTERlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta’dd Edilen DeFTER*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075.

³⁹ *Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2142.

⁴⁰ Süleymaniye Kllyesi’yle ilgili eserler için bibliyografyaya bakınız.

⁴¹ *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Kllyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600’e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

⁴² “Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da]”, *DA*, VIII, İstanbul 1993, s. 529-532; “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163-175; “Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59-119.

⁴³ *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1992.

tezimizle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁴⁴ Eserin Süleymaniye Medreseleri'yle ilgi bölümünde, Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı medreseleri arasındaki seviyesi/yeri, Dârülhadis binaları ve müderrislerle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Yine Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eseri de bazı müderris biyografilerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir.⁴⁵

Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Külliyesi inşaatıyla ilgili önemli eseri⁴⁶ ile Süleymaniye Vakfı'na ait yayınladığı bir muhasebe defteri de⁴⁷ tezimizde en çok yararlandığımız çalışmalardandır. Bu son araştırma, diğer muhasebe defterlerinin okunması ve değerlendirilmesinde yol gösterici olmuştur. Tanju Cantay'ın *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları* adlı çalışması da⁴⁸ Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili en önemli araştırmalardan biri olup tezimizin “Müessesesi” bölümünün en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Bu eserde külliye birimlerinden her biriyle ilgili temel kaynaklardan önemli bilgiler verilmiştir. Tevfik Güran'ın *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları* adlı çalışması ise⁴⁹ tezimizin “Gelir ve Giderler” bölümünde, arşiv belgeleriyle birlikte, en önemli başvuru kaynaklarımızın başında gelir. Özellikle muhasebe defterlerinden yararlanılarak hazırlanan bu eser, Süleymaniye Külliyesi'nin ekonomik durumuyla ilgili en önemli çalışmalardan biridir.

Mehmet İpşirli'nin başta “medrese”, “müderris”, “mülâzemet” ve “ilmiye” maddeleri olmak üzere *DİA*'daki birçok maddesi; kadıaskerlikle ilgili doçentlik tezi ve aynı içerikteki makalesi yine en çok istifade ettiğimiz araştırmalar arasındadır.⁵⁰ Cahid

⁴⁴ *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

⁴⁵ *Osmanlı Tarihi*, II-IV, TTK Basımevi, Ankara 1975-2003.

⁴⁶ *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972; *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

⁴⁷ “Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586”, *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), s. 109-161.

⁴⁸ *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., I. Baskı, İstanbul 1989.

⁴⁹ *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

⁵⁰ “İlmiye”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 141-145; “Medrese [Osmanlı Dönemi]”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327-333; “Müderris [Osmanlılar'da]”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 468-470; “Mülâzemet”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 537-539; *XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Müessesesi* (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih

Baltacı'nın, alanının ilk özgün çalışmalarından biri olan *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışması, hem genel olarak Osmanlı eğitim sistemi ve dârülhadislerle ilgili, hem de başta Süleymaniye Dârülhadisi olmak üzere, birçok Osmanlı medresesiyle ilgili konularda önemlidir.⁵¹ Ziya Kazıcı'nın *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Osmanlı'da Eğitim Öğretim ve Osmanlı Vakıf Medeniyeti* adlı çalışmaları da bu alandaki bilgileri derli toplu ihtiva eden önemli çalışmalardandır.⁵² Bu eserlerden de tezin farklı bölümlerinde istifade edilmiştir. Fahri Unan'ın Osmanlı külliyesiyle ilgili en özgün çalışmalardan biri olarak gördüğümüz Fatih Külliyesi'yle ilgili doktora tezi de önemli başvuru kaynaklarımızdan biri olmuştur.⁵³ Unan'ın pâyeye ile ilgili *Belleten* dergisindeki makalesi ve *DİA*'daki maddesi de istifade ettiğimiz diğer çalışmalardandır.⁵⁴

Dârülhadis'le ilgili plan ve çizimler konusunda en önemli çalışma, Ali Saim Ülgen'in "*Mimar Sinan Yapıları*" adlı eseridir.⁵⁵ Bu eser mimariyle ilgili birçok çalışmaya da kaynaklık teşkil etmiştir. Eserde Ali Saim Ülgen'in 1938-1962 yılları arasında hazırladığı, sanat ve mimari tarihi açısından önemli belgeler oluşturan Mimar Sinan Yapılarının Rölöve ve Restitüsyon çizimleri bulunmaktadır. Yapıların tümünü plan, kesit ve cephe çizimleriyle tanıtmayı ve belgelemeyi amaçlayan bu kapsamlı ve çok yönlü çalışma, klasik dönem Osmanlı yapılarının çoğunu içermesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Eserde, Dârülhadis de dâhil olmak üzere, Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili ayrıntılı planlar ve çizimler bulunmaktadır. Ancak burada Dârülhadis dershanesi, Dârülkurrâ adı altında işlenmiştir.

Bölümü, İstanbul 1980; "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", *Belleten* (TTK), LXI/232 (Aralık 1997), s. 597-699.

⁵¹ *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, İkinci baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2005.

⁵² *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, Mart 2003; *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul, Nisan 2004; *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, Aralık 2003.

⁵³ *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1993.

⁵⁴ "Osmanlı İlmiye Tarikinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten* (TTK), LXII/233 (Nisan 1998); a.mlf., "Pâyeye", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007.

⁵⁵ *Mimar Sinan Yapıları (Katalog)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İ. Aydın Yüksel'in *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri* adlı eseri ise Dârülhadis'in mimarisiyle ilgili en önemli araştırmalardan biridir.⁵⁶ Özellikle Dârülhadis binalarının yerlerini doğru olarak bildiren nadir çalışmalardan biri olan bu eserden de birçok konuda istifade edilmiştir. Doğan Kuban, Selçuk Mülayim, M. Baha Tanman ve Zeynep Ahunbay'ın Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili farklı eserlerde yayımlanan makaleleri ile Serpil Çelik'in Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili doktora tezi de Dârülhadis'in özellikle mimarisiyle ilgili yararlandığımız önemli çalışmalardandır.⁵⁷

Abdülkadir Altunsu'nun *Osmanlı Şeyhülislamı* adlı çalışması⁵⁸ ile Cahid Baltacı ve Mehmet İpşirli'nin daha önce adı geçen eserleri veya makaleleri ve *DİA*'da farklı müellifler tarafından yazılan müderris biyografileri, müderrislerle ilgili başvurduğumuz diğer önemli çalışmalardandır. Ahmet Gül'ün, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri* adlı doktora tezi ise⁵⁹, konuları yüzeysel ele alması nedeniyle ancak ikincil bir çalışma olarak kullanılmıştır. Ayrıca bazı il veya ilçelerdeki önemli kişilerin biyografilerini ihtiva eden çalışmalardan da istifade edilmiştir.⁶⁰ Tezimizde açıklanması gereken kavramlar veya terimler için de başta M. Zeki Pakalın olmak üzere, Ali Himmet Berki, Midhat Sertoğlu, M. Ali Ünal ve Fehmi Yılmaz'ın bu alandaki eserlerine başvurulmuştur.⁶¹

⁵⁶ *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.

⁵⁷ Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 96-104; a.mlf., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yem Yayınları, İstanbul, Kasım 1998; Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 114-119; M. Baha Tanman, "Dârülhadis [Mimari]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 533; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *MKSİYÇE*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1988, s. 239-309; a.mlf., "Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı, sy. 4 (1982), s. 107-120; Serpil Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesi'nin Yapım Süreci* (Doktora Tezi), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Bu tez aynı zamanda basılmış olup çalışmamızda matbu hali kullanılmıştır: Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009).

⁵⁸ *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.

⁵⁹ *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

⁶⁰ Halis Turgut Cinlioğlu, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, Birinci Kısım, Aksisada Matbaası, Samsun 1950; Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, I, Aydın Halkevi Yayınları, Aydın 1936; M. Ali Uz, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, II, Alagöz Yayın İletişim Pazarlama San. Tic. Ltd. Şti., Konya, Temmuz 1995; Oral Onur, *Edirne Kaduları: Kasr-ı Adl*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 1999; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, I-II, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, İstanbul 1993.

⁶¹ Mehmet Zeki Pakalın, (ö. 1392/1972), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 16. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye*

Reşat Öngören ve Necdet Yılmaz'ın XVI ve XVII. asırlardaki Osmanlı tasavvufunu ele alan çalışmaları⁶² ile Hans Georg Majer'in "İçtimâî Târih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri" adlı makalesi ise⁶³ tasavvuf ve tarikatlarla ilişkiler konusunda başvurduğumuz çalışmalardandır. Çok yoğun olmasa da Osmanlı eğitim sistemi, medreseler, Osmanlı mimarisi, mezarlık ve mezar taşları gibi birçok konuda, bibliyografyada geçen diğer eserler ile farklı ansiklopedilerdeki maddelere de müracaat edilmiştir.

II. OSMANLI MEDRESE TEŞKİLATI

İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medreseler⁶⁴, Osmanlılar döneminde fizikî şartları, mimarî özellikleri, programı ve diğer yönleriyle önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde medreseler, sıbyân mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine denk geliyordu.⁶⁵ Bilindiği gibi Osmanlı medreseleri, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri devri müesseselerinin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönem Osmanlı medreseleri, Osmanlı öncesi Amasya, Konya, Kayseri, Karaman ve Aksaray gibi Anadolu şehirlerindeki medreselerin bir devamı niteliğinde idi. Osmanlılar, devraldıkları bu medrese sistemine yeni unsurlar katarak devam ettirmişlerdir.⁶⁶

İlk Osmanlı medresesi, 1331 yılında Orhan Gazi tarafından kurulan İznik Orhaniyesi (İznik Medresesi)'dir.⁶⁷ 1326 yılında Bursa'nın fethinden sonra başta Orhan

ve *Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, ts.; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, 2. bs., İstanbul 1986; Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2011; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

⁶² Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osav Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.

⁶³ "İçtimâî Târih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri" (trc. Hüseyin Zamantılı), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IX/4 (Ekim 1980).

⁶⁴ İslam dünyasında medreselerin ortaya çıkışıyla ilgili bkz. Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998, s. 81 vd.

⁶⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese [Osmanlı Dönemi]", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327.

⁶⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), II, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 1998, s. 234.

⁶⁷ Ahmed Âşıkpaşazâde (ö. 889/1484), *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 42; Mehmed Neşri (ö. 927/1520), *Cihânnümâ* (haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s.

Gazi olmak üzere, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad ile dönemin ileri gelen devlet ricâlinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa bu dönemde câzip bir ilim merkezi haline geldi. 1361’de Edirne’nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açıldı. Edirne’de Çelebi Mehmed döneminde iki, II. Murad döneminde dokuz yeni medrese inşâ edildi. Burada özellikle II. Murad’ın yaptırdığı Dârülhadis Medresesi (Edirne Dârülhadisi), Fatih’in Sahn-ı Semân medreseleri yapıncaya kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir.⁶⁸ Osmanlı medrese teşkilatındaki en büyük gelişme Fatih Sultan Mehmed ile başlamıştır. Fatih, İstanbul’u fethettikten sonra şehre yeni bir şahsiyet kazandırmak için imar faaliyetine girişmiş, bu sırada yüzden fazla Bizans binası mescid, medrese ve hankâh’a dönüştürülmüştür. Sultan ayrıca bu yeni başkenti ilim merkezi haline getirmek için İstanbul’un bir tepesi üzerinde kendi adıyla anılan Fatih Külliyesi’ni inşa ettirmiştir (875/1470).⁶⁹ Bu külliye içerisinde yer alan Sahn-ı Semân Medreseleri’yle birlikte medrese teşkilatı da değişmiştir.⁷⁰ Nitekim Fatih, hazırladığı kanunnâme ile medreseleri aşağıdaki şekilde yedi dereceye ayırmıştır:

1. Hâşiye-i Tecrîd (Yirmili)⁷¹, 2. Miftâh (Otuzlu), 3. Telvîh (Kırklı), 4. Hâric Ellili, 5. Dâhil Ellili⁷², 6. Sahn-ı Semân, 7. Altmışlı.⁷³

72; İpşirli, a.g.m., a.y. Ayrıca bkz. İhsanoğlu, a.g.m., a.y; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, Mart 2003, s. 369-370.

⁶⁸ İpşirli, a.g.m., a.y.

⁶⁹ Ahmet Süheyl Ünver ile Fahri Unan’ın Fatih Külliyesi’yle ilgili eserleri, bu alandaki en önemli araştırmalardandır (bkz. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* [Doktora tezi], Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1993).

⁷⁰ İhsanoğlu, a.g.m., 237; İpşirli, a.g.m., 328.

Osmanlı medrese derecelerinde birbiriyle bağlantılı olan üç ayrı usûl kullanılmıştır. Buna göre medreseler, okutulan ders kitaplarının adlarıyla (Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Telvîh gibi), müderrislere günlük ödenen ücretlerin miktarlarıyla (Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı şeklinde) ve medreselerin statüsüne göre (Hâric, Dâhil, Sahn, Altmışlı, Süleymaniye, Dârülhadis şeklinde) derecelendirilmiştir. Bkz. İpşirli, “Medrese”, 330. Ayrıca bkz. Unan, *a.g.e.*, 182-183; M. Kemal Özergin, “Eski Bir Rûznâme’ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, IV-V (1973-74), s. 265.

⁷¹ M. Kemal Özergin, medreselerin ilk derecesi olan Yirmili/Yirmi beşlilerin, pek çok şehir ve kasabaya yayıldığını, böylece öğretimin ilk basamaklarında fırsat eşitliğinin sağlandığını, öğretimin daha ileri derecelerinin ise (Otuzlu-Altmışlılar) büyük şehirlerde yürütüldüğünü, bunların başında da devlet merkezi İstanbul’un geldiğini belirtmektedir. Bkz. *a.g.m.*, 269.

⁷² Hâric ve Dâhil Ellili medreseler arasındaki fark itibarî idi. Ulemâ nezdinde hükümdarlar tarafından yaptırılan Dâhil medreselerinde ders vermek bir imtiyaz ve itibar göstergesiydi. Ayrıca bu medreselerden kadılıklara geçildiği için, bunlar, ilmiye teşkilatı içerisinde eğitim yolunun sonunu belirliyorlardı. Bkz. Unan, *a.g.e.*, 184.

II. Bayezid devrinde Fatih'in kurduğu medrese sistemi aynen devam etmiş, ancak Bursa Muradiye Medresesi de ikinci bir altmışlı medrese haline getirilmiştir.⁷⁴ Kanûnî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'ni yaptırmasıyla Osmanlı medrese teşkilatı büyük ölçüde değişmiş ve medreselere yeni dereceler ilave edilmiştir. Cahit Baltacı, bu derecelerin, iddia edildiği 10 veya 12'li olmayıp bunların XVII ve XVIII. asırlarda ortaya çıkan dereceler olduğunu; ayrıca XVI. asır içinde İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsıla-i Süleymaniye derecesiyle herhangi bir tevcihe rastlamadığını belirtmektedir. Ona göre Süleymaniye Medreseleri'nin kuruluşundan sonra Osmanlı medreseleri şu derecelerden oluşmaktaydı⁷⁵:

1. Hâşiyе-i Tecrîd (Yirmili), 2. Miftâh (Otuzlu), 3. Telvîh (Kırkılı), 4. Hâric (Ellili), 5. Dâhil (Ellili), 6. Sahn-ı Semân, 7. Süleymaniye⁷⁶, 8. Altmışlı, 9. Süleymaniye Dârülhadisi.

Süleymaniye medreselerinin faaliyete geçmesiyle müderrisler bakımından Süleymaniye müderrisliği daha yüksek sayılmaya başlamışsa da talebenin Sahn'dan sonra Süleymaniye'ye mutlaka geçmesi gerekmemiş, yüksek mevkilere ulaşmak için Sahn'dan mezun olmak da yeterli görülmüştür.⁷⁷ XVIII. asırdan itibaren II. Meşrutiyet'e kadar ise medrese dereceleri hemen hemen hiç değişmeden şöyle olmuştur:

1. İbtidâ-i Hâric, 2. Hareket-i Hâric, 3. İbtidâ-i Dâhil, 4. Hareket-i Dâhil, 5. Mûsıla-i Sahn, 6. Sahn-ı Semân, 7. İbtidâ-i Altmışlı (İbtidâ-i Temsîlî), 8. Hareket-i Altmışlı (Hareket-i Temsîlî), 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Hâmise-i Süleymaniye⁷⁸, 11. Süleymaniye (Sahn-ı Süleymaniye), 12. Dârülhadis-i Süleymaniye.⁷⁹

⁷³ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2005, s. 74.

⁷⁴ Baltacı, *a.g.e.*, I, 132.

⁷⁵ A.mlf., *a.g.e.*, I, 74-76. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Süleymaniye'den sonra İstanbul müderrisliklerinin başlangıcının İbtidâ-i Hâric müderrisliği olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 90, 281.

⁷⁶ Dört medrese olup beşinci medrese Hâmise-i Süleymaniye adıyla 1009/1601 yılında Üsküdar'da Atık Vâlîde Medresesi'nin Mustafa Efendi'ye verilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bkz. Atâî, *Hadâik*, 620. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, 74.

⁷⁷ Unan, *a.g.e.*, 319.

⁷⁸ "Hâmise-i Süleymaniye (Havâmis-i Süleymaniye), 4 Süleymaniye medresesi ile Mûsıla-i Süleymaniye arasında ayrı bir derece itibar olunan beş medresedir ki yakın bir zamana kadar bu seviyede sadece beş

Uygulamadaki yerlerini korumalarına ve eğitim faaliyetlerini devam ettirmelerine rağmen, bu tasnifte kırklı ve daha alt seviyedeki medreseler bulunmamaktadır. Bu derecelendirme, İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerdeki medreseler için geçerliydi. Sahn'dan sonraki medreselerin çoğunluğu Süleymaniye Külliyesi bünyesindeydi. Fakat zaman içerisinde kadrosuzluk yüzünden başka medreseler de altmışlı hükmolunmuştur.⁸⁰

On iki dereceli medrese sistemi, II. Meşrutiyete kadar devam etmiştir. Bu dönemde çıkarılan Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi (10 Zilkade 1332/29 Eylül 1914) ile İstanbul'da bulunan bütün medreseler "Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi", İstanbul dışındaki medreseler ise "Taşra Medreseleri" adı altında birleştirilmiştir. Bunlar dışında yine bu dönemde Medresetü'l-kudât, Medresetü'l-vâizîn... gibi bazı meslekî medreseler, ilk mektepler ve yüksek seviyedeki müesseseler ortaya çıkmıştır.⁸¹ Nihayet medreseler 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhîd-i Tadrîsât Kanunu'yla tarihe karışmıştır.

Osmanlı medreseleri, derece bakımından zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Bulunduğu medresenin derecesi yükseltilmek suretiyle bir müderrislik derecesi arttırılabildiği gibi diğer bir müderrisin tayininde o müderrisin rütbesine göre eski seviyesine (hâl-i aslîsine) indirildiği de olurdu.⁸² XVI. asrın ikinci yarısından itibaren medrese sayısı ve buralarda ders veren ulemânın artmasıyla pâyeye sistemi devreye sokulmuştur.⁸³ Mesela Sahn müderrisliğine gelmesi istenen birine Sahn Medreseleri'nde

müderris bulunurdu. Sonraları itibarî olarak bu müderrisler çoğalmış, "Havâmis" tabiri "Hâmise" kelimesi yerine kullanılmıştır. Eski müderris defterlerinde "Havâmis-i Süleymaniye" diye yazılagelen bu derece yerine yeni defterlerde "Hâmise-i Süleymaniye" tabiri kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I, 111. Daha önce de geçtiği üzere, Hâmise-i Süleymaniye'nin, 1009/1601 yılında Üsküdar'da Atîk Vâlîde Medresesi'nin Mustafa Efendi'ye verilmesiyle ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bkz. Atâî, *a.g.e.*, 620; Baltacı, *a.g.e.*, II, 74.

⁷⁹ Bkz. Şerîyye Sicilleri Arşivi, *Tarîk Defterleri*, nr. 13, 14, 15; Millet Kütüphanesi, *Ali Emiri-İlmiyye*, nr. 57, 61 (vr. 49-107), 68 (vr. 93-192); *Manâsıb-ı İlmiye Defteri*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 3844; Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 108-117; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 37; İhsanoğlu, *a.g.m.*, 241; İpşirli, "Medrese", 330; a.mlf., "İlmiye", 143.

⁸⁰ Unan, *a.g.e.*, 184-185; a.mlf., "Osmanlı İlmiye Tarikinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Bellekten* (TTK), LXII/233 (Nisan 1998), s. 46; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", UÜİFD, XVII/1 (2008), s. 27-28.

⁸¹ Baltacı, *a.g.e.*, I, 75-76, 91-105; İhsanoğlu, *a.g.m.*, 241-242.

⁸² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 57.

⁸³ Pâyeye, Farsça bir kelime olup sözlükte "görev derecesi, rütbe, mertebe" anlamlarına gelir. Terim olarak ise, ilmiye mensuplarına verilen rütbe olup herhangi bir memuriyetin fiilen ifa edilmek üzere değil adının

münhal kadro bulunmaması durumunda, Sahn dışındaki bir medrese hükmen Sahn sayılarak tevcih edilirdi. Böylece bir yandan müderrisin aynı statüde kalması, aynı maaşı alması ve önünün tıkalı olduğunu görerek ümitsizliğe kapılması gibi durumlar bertaraf edilmiş, diğer yandan kendisini çıkmazda gören bazı ulemânın olumsuz hareketlere kalkışmasının önü alınmış oluyordu. Pâye sisteminde, yükselmek için üst seviyedeki medreselerde münhal kadroları beklemeye gerek olmayıp, bir üst medresenin pâyesi daha düşük seviyedeki bir medreseye verilmek suretiyle müderrisine terfi imkânı sağlanırdı. Bu şekilde kendisine pâye verilen kişi bir üst medresenin müderrisiyle aynı hak ve yetkilere kavuşmuş olurdu. Müderris, başka bir medreseye veya kadılığa geçerse, derecesi yükseltilen medrese tekrar eski statüsüne döndürülürdü. Fakat bu durum, XVIII. asrın sonlarına doğru, şahısları da aşarak kalıcı bir mahiyet arz etmiştir. XVI. asrın sonlarından itibaren medrese tasnifi içerisindeki bütün kategorilere yayılan pâye uygulaması, sonraki dönemlerde daha da artmış⁸⁴ ve XX. asrın başlarına kadar hiçbir değişikliğe uğramadan sürmüştür. Bu uygulamanın sadece müderrisi taltif ve tatmin gayesi güttüğü, dolayısıyla bu durumun, “işe adam bulma” değil, “adama iş bulma” olarak görüldüğü belirtilmektedir.⁸⁵

Medreselerin seviyesi, eğitim-öğretim hayatındaki yeri ve önemi; yaptırın şahsın statüsü, tadrîs kadrosunun niteliği ile medresenin faaliyet gösterdiği yerleşim biriminin ülke genelindeki siyasî ve stratejik önemine göre değişebilmekteydi.⁸⁶ Osmanlı başkentlerindeki medreseler cazibe merkezleri olurken, başkentten değişmesi ve buralarda yeni medreselerin açılması ile eski başkentten itibarlı medreseleri değer kaybına uğramakta ve ikinci sıraya düşmekteydiler. Nitekim önceleri İznik Medresesi itibarlı Osmanlı medresesi iken, Bursa'nın fethi ve burada yeni medreselerin kurulması ile İznik bu önceliğini Bursa medreselerine kaptırmış, Edirne'nin başkent olması ve burada yeni medreselerin açılması ile aynı şey Bursa medreseleri için geçerli olmuştur.

rütbe ve ünvan olarak verilmesidir. Memuriyetin fiilen yapılanına ise “mansıb” denir. Ancak bilfiil memuriyeti yürütenlerle bu memuriyeti veya mansıbı rütbe olarak almış (pâyeli) kişiler teşrifatta aynı hak ve yetkilere sahipti. XVI. asrın sonlarından itibaren Osmanlı ilmiye mesleğinde sıkça kullanılan pâye terimi müderrisler, kadılar ve zaman zaman askeri sınıfa mensup kişilerin tayin ve terfileri için kullanılmıştır. Bkz. Fahri Unan, “Pâye”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 193.

⁸⁴ Unan, “Pâye”, 193; a.mlf., “Osmanlı İlmiye Tarîkinde Pâye’li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, 46-47.

⁸⁵ Unan, “Osmanlı İlmiye Tarîkinde Pâye’li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, 48-49.

⁸⁶ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s. 253-254.

İstanbul'un fethinden sonra burada kurulan yeni medreseler ise Edirne'deki medreseleri geri plana itmiştir. Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla da önceki dönemlerde inşa edilen medreseler, bir itibar kaybına uğramış, bu arada Sahn medreseleri de eski üstünlüklerini bir ölçüde kaybetmişlerdir.⁸⁷

III. DÂRÜLHADİSLER

Oda, ev, kapalı mekân, büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt ve vatan gibi anlamlara gelen “dâr”⁸⁸ ile Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri anlamına gelen “hadis” kelimelerinden oluşan dârülhadis, “hadis okutulan yer” veya hadis alanında ihtisas yapılan medrese demektir. Bu kuruma “dârü's-sünne”, “dârü's-sünneti'n-nebeviyye” ve “dârü's-sünneti'l-Muhammediyye” adları da verilmiştir.⁸⁹

A. DÂRÜLHADİSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ANADOLU DIŞINDAKİ DÂRÜLHADİSLER

Hz. Peygamber'in nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'de ilk dersleri verdiği Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evi hem dârülkurrâ, hem de dârülhadis işlevini görmüştür.⁹⁰ Daha sonraki dönemlerde bazı hadis âlimleri, evlerindeki meclislerde hadis öğrenimini devam ettirmişlerdir. Medrese veya dârülhadislerin kurulmasından önce diğer ilimlerle birlikte hadis ilmi de camilerde halkalar (meclisler) şeklinde tadrîs edilirdi.⁹¹

İlk dârülhadisin, “dârüssünne” adıyla IV. (X.) asrın ilk yarısında Nişabur'da kurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim fakîh ve muhaddis Ebubekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî'nin (ö. 342/954), kendisine ait olan dârüssünne'nin işlerini yürütmesi ve vakıflarını yönetmesi için talebesi Hâkim en-Nîsâbüri'ye vasiyette bulunduğu belirtilmektedir. Dârüssünne'ye bir takım vakıfların tahsis edilmesi ve her mecliste bin

⁸⁷ Unan, a.g.m., 44-45.

⁸⁸ Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *Kâmûs Tercümesi* (trc. Mütercim Asım Efendi), II, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1305, s. 332; Ali Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163; a.m.f., “Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59. Ayrıca bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (nşr. Ahmed Cevdet), I-II (iki cilt bir arada), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, s. 597.

⁸⁹ Nebi Bozkurt, “Dârülhadis”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 527; Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 163; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 359. Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 69.

⁹⁰ Bozkurt, a.g.m., 527-528. Ayrıca bkz. Kazıcı, a.g.e., 359-360.

⁹¹ Bozkurt, a.g.m., a.y.

adet mürekkep hokkası bulunması, bu müessesenin genişliğini ve öğrencilerinin çokluğunu göstermektedir.⁹²

Medreselerden ayrı olarak “dârülhadis” adıyla müstakil bir öğretim müessesesi ilk defa Dımaşk (Şam)’da yaklaşık iki asrı aşkın bir süre sonra 566/1170 tarihinde kurulmuştur. Kurucusu olan Atabeg Nureddin Mahmud b. Zengî’ye (ö. 569/1174) nisbetle “Dârü’l-hadîsi’n-Nûriyye” diye adlandırılan bu müessese, hükümdar tarafından büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir (ö. 571/1175) adına yaptırılmış ve ilk müderrisi de kendisi olmuştur.⁹³ Buna göre dârülhadisler; kadrosu, tahsîsatı ve vakıfları ile ilk teşkilatlı medrese olan Nizâmiye Medresesi’nden (459/1067) yaklaşık bir asır sonra kurulmuştur.⁹⁴

“Dârü’l-hadîsi’n-Nûriyye”den sonra Suriye ve Mısır’da bu müesseselerin sayısı artmaya başlamıştır. Eyyûbiler’den el-Melikü’l-Kâmil Nâsirüddin, Nûriyye Dârülhadisi’nden esinlenerek Kahire’de 621/1224 tarihinde “Dârül-hadîsi’l-Kâmiliyye” adında bir dârülhadis yaptırmıştır.⁹⁵

Eyyûbiler ve Memlûkler devrinde de Dımaşk’ta yeni dârülhadisler inşa edilmiştir. Bunlar arasında Vezir Kâdî el-Fâzıl tarafından tesis edilen Fâziliyye (593/1196 civarı), Emeviyye Camii bünyesinde yer alan Urviyye (617/1220), el-Melikü’l-Eşref Musa tarafından kurulan el-Eşrefiyyetü’l-Cevvâniyye (630/1232) ve el-Eşrefiyyetü’l-Berrâniyye (634/1236), Cemaleddin b. Kürûs’un tesis ettiği Kürûsiyye (641/1243), el-Melikü’n-Nâsir II. Selahaddin tarafından kurulan Nâsiriyye (654/1256), İbn Şükayşika tarafından kurulan Şükayşakiyye (657/1259), Sultan Baybars tarafından yenilenen Sükkeriyye (674/1275), Nefîs İsmail el-Harrânî’nin kurduğu Nefsiyye (696/1297), Seyfeddin es-Sâmerri’nin kurduğu Sâmerriyye (696/1297) ve Alemüddin

⁹² A.mlf., a.g.m., 528.

⁹³ Abdülkadir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımaşkî, *ed-Dâris fî târihi’l-medâris* (thk. Cafer el-Hasenî), I, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kahire 1988, s. 98-100. Ayrıca bkz. Fuat Sezgin, “Dâr al-Hadîth”, *El’* (İng.), II, Leiden 1965, s. 125-126; Bozkurt, a.g.m., a.y.; Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 164. George Makdisî, medreselerin esas itibarıyla fıkıh eğitimi amacıyla açıldığını ve hocalık kürsüsünün de fıkıh hocasına ait olduğunu, ancak ilk dârülhadisin kurulmasıyla muhaddislerin de fakihlerle aynı seviyeye geldiğini belirtmektedir. Bkz. *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 308-309.

⁹⁴ Yardım, a.g.m., a.y.

⁹⁵ Bozkurt, a.g.m., 528; Yardım, a.g.m., a.y.

Sencer'in kurduğu Devâdâriyye (698/1299) dârülhadisleri zikredilebilir. Bunların bazıları dârülhadis olarak vakfedilen zengin konakları idi.

Dımaşk'ta kurulan dârülhadisler içerisinde el-Melikü'l-Eşref Musa'nın yaptırdığı Eşrefiyye dârülhadislerinin ayrı bir önemi vardır. Bunlardan el-Eşrefiyyetü'l-Cevvâniyye'de İbnü's-Salâh (ö. 634/1245), Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hallikân, Ebu Şâme el-Makdisî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi meşhur âlimler hocalık yapmışlardır.⁹⁶

Bu dönemde Bağdat'ta da dârülhadislerin inşâ edildiği görülmektedir. Nitekim Abbasi halifesi el-Mustansır Billâh, Bağdat'ta kurduğu Mustansiriyye Medresesi'nden (630/1233) ayrı olarak 640/1242 senesinde bir dârülhadis de yaptırmıştır. Bu Mustansiriyye Dârülhadisi'nin Bağdat'ta kurulan ilk dârülhadis olduğu söylenir.⁹⁷

Bundan sonra belli aralıklarla Şam, Mısır, Musul ve Bağdat'ta birçok dârülhadis daha yaptırılmıştır. Bunlar içerisinde Mısır'da Emir Seyfeddin Şeyhû el-Ömerî tarafından inşâ edilen Şeyhûniye Hankâhı (757/1356) önemli bir yer işgal eder. Burada İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Necmeddin el-Gaytî (ö. 981/1573) gibi muhaddis ve tarihçiler ders vermişlerdir.⁹⁸

B. OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU'DA DÂRÜLHADİSLER

Anadolu coğrafyası dışındaki İslam dünyasında dârülhadislerin sayısının arttığı dönem, Anadolu Selçuklu devletinin iki ünlü hükümdarı Alaeddin Keykubat (1220-1237) ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1247) iktidarları zamanına rastlamaktadır. Mevcut araştırmalar, Anadolu Selçukluları dönemindeki ilk dârülhadisin Çankırı Dârülhadisi (Taş Mescid, Cemaleddin Medresesi, Çankırı Medresesi) olduğunu göstermektedir. Orijinal kitabesiyle günümüze ulaşan bu dârülhadis, Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Selçuklu atabeglerinden Cemaleddin Ferruh b. Abdullah tarafından 640/1242 yılında yaptırılmıştır. Bu tarih, Dımaşk ve Kahire'deki ilk

⁹⁶ Bozkurt, a.g.m., a.y. Dımaşk'ta dârülkur'ân (dârülkurrâ) ve dârülhadisi müştereken bünyesinde toplayan veya sadece dârülhadis olarak zikredildiği halde kırat-ı seb'a da okutulan öğretim kurumları mevcuttu. Örneğin Eşrefiyye Dârülhadisi'nin hocaları arasında mukrî ve vakfiye gereği sayıları onla sınırlı olan kıraat-ı seb'a öğrencileri de vardı. Bkz. a.mlf., "Dârülkurrâ", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 544.

⁹⁷ Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 164.

⁹⁸ A.mlf., a.g.m., a.y.

dârülhadislerin yapılış tarihine yakındır. İlk dârülhadisin bânisi Nureddin Mahmud b. Zengî gibi Anadolu'daki ilk dârülhadisin kurucusu da bir Selçuklu atabegidir.⁹⁹

Anadolu'da Çankırı Dârülhadisi'nden otuz yıl sonra ikinci dârülhadisin Sivas'ta inşa edilen Çifte Minareli Medrese (670/1271) olduğu söylenir.¹⁰⁰ Bu medresenin “dârülhadis” olduğu herhangi bir yazılı belgeye dayanmasa da İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Rıdvan Nafiz, “Sivas Şehri” adlı müşterek araştırmalarında, bu medresenin halk tarafından dârülhadis olarak bilindiğini söylemişlerdir.¹⁰¹

Anadolu'daki üçüncü dârülhadis, Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali (ö. 684/1285) tarafından yaptırılan Konya'daki İnce Minare Dârülhadisi'dir. Kitabesi mevcut olmadığından binanın inşa tarihiyle ilgili farklı rakamlar ileri sürülse de 675/1276 veya 678/1279 tarihlerinin gerçeğe daha yakın olduğu belirtilmiştir.¹⁰²

İnce Minare Dârülhadisi'nden yaklaşık kırk yıl sonra Erzurum'da İlhanlılar tarafından yaptırılan ve Ahmediye Medresesi adıyla bilinen yapı da bir dârülhadistir. Bu eserin 714/1314-15 tarihli kitâbesi günümüze ulaşmıştır. Kırk hadis ezberlemenin faziletine dair kitâbesinde yer alan hadisten, binanın bir dârülhadis olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁰³

C. OSMANLI DÖNEMİNDE DÂRÜLHADİSLER

Osmanlılar devrinde ilk dârülhadis, I. Murad devrinde (1360-1389) Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa edilmiştir. Bu dârülhadisin 780/1378 tarihinde inşa edildiği tahmin edilmekteyse de¹⁰⁴ eserden bugün hiçbir iz kalmamıştır. Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-fudalâ* adlı eserinde, Bursa'da Kale içinde Yerkapı yakınındaki dârülhadis sahasından bahsedilmiş olması, bu bölgede de Osmanlı'nın kuruluş döneminde bir

⁹⁹ Yardım, a.g.m., 164-165; a.mlf., “Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadis]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 529-530.

¹⁰⁰ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 165; a.mlf., “Dârülhadis”, 530.

¹⁰¹ Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1346/1928, s. 113. Ayrıca bkz. Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 165.

¹⁰² Yardım, “Dârülhadis”, 530.

¹⁰³ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 165.

¹⁰⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi (ö. 1899-1984), *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1966, s. 319; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 882.

dârülhadisin bulunduğuna bir kanıt olarak görülmüştür.¹⁰⁵ Yine bu dönemde I. Murad (Hüdavendigâr) tarafından İştîp'te Hüdavendigâr Dârülhadisi inşa edilmiştir. İnşa tarihi bilinemese de İştîp şehri'nin 784/1382'de fethedildiği göz önüne alınarak bu tarihi takip eden senelerde inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁶

Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed devirlerinde birçok medrese yapılmasına rağmen bunlar arasında Dârülhadis olarak bilinen herhangi bir yapıdan bahsedilmemektedir. İlk devir Osmanlı dârülhadislerinin en önemlisi II. Murad'ın 838/1435 tarihinde Edirne'de yaptırdığı Dârülhadis Medresesi (Edirne Dârülhadisi)'dir. Bu dârülhadisin Osmanlı medrese teşkilatında bir dönüm noktası oluşturduğu söylenir. Medrese, kale dışındaki Manyas mevkiinde ve İbn Arap Mahallesi'ndedir. Günümüzde cami olarak kullanılan yapı, dârülhadis olarak yapılmakla birlikte, açıldığı günden itibaren aynı zamanda cami olarak da kullanılmıştır. Camideki kitâbesine göre dârülhadis Şaban 838/Mart 1435 tarihinde inşa edilmiştir.¹⁰⁷

Fatih Sultan Mehmed'in herhangi bir dârülhadis yaptırmadığı bilinmektedir. Onun, babası II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı yüksek bir pâyeye verdiği Dârülhadis Medresesi'ni ikinci plana düşürmek istemediği için İstanbul'da yaptırdığı Fatih Külliyesi'nde dârülhadise yer vermediği belirtilmektedir.¹⁰⁸

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Fatih devri mimarisiyle ilgili eserinde, Bursa'daki Lütfullah Çelebi Dârülhadisi (875/1471)¹⁰⁹ ile İstanbul'un Vefâ semtindeki Molla Gürânî Dârülhadisi'nden (889/1484) bahsedilmiş olması, bu dönemde başka dârülhadislerin de inşa edildiğini göstermektedir.¹¹⁰ Öte yandan, muhtemelen daha önce inşa edilen, fakat varlığından Fatih devrindeki 859/1455 tarihli Tokat Tahrir Defteri

¹⁰⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 144; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 166; a.mlf., "Dârülhadis", 530.

¹⁰⁶ Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

¹⁰⁷ A.mlf., *a.g.e.*, 873; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 166; a.mlf., "Dârülhadis", 530. Daha geniş bilgi için bkz. Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi ve Müderrisleri*, Dârülhadis Yayınları, İstanbul 2001, s. 36-41.

¹⁰⁸ Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 167; a.mlf., "Dârülhadis", 530. Nitekim bu devirde Sahn-ı Semân ile Edirne Dârülhadis müderrisleri aynı pâyeye sahip olup her ikisi de yevmî 50 akçe alıyorlardı. Bkz. a.mlf., "Dârülhadis", a.y.

¹⁰⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481)*, III, İFC İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1973, s. 120; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 167.

¹¹⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, 459-460; Yardım, *a.g.m.*, a.y.

yoluyla haberdar olunan Tokat Kadı Hasan Dârülhadisi ile Mevlanazâde Dârülhadisi de bu dönemdeki dârülhadisler arasında zikredilebilir.¹¹¹

II. Bayezid devrinde Amasya’da, bugün Sofular Camii adıyla bilinen Abdullah Paşa Dârülhadisi inşa edilmiştir (890/1485). Eser, kitâbesi ve orijinal yapısı ile günümüze ulaşmıştır. Bu eserin Çankırı Dârülhadisi’nden sonra orijinal dârülhadis kitabesi taşıyan ikinci eser durumunda olduğu söylenir.¹¹² Yavuz Sultan Selim döneminde inşa edilen herhangi bir dârülhadis bilinmemektedir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, Osmanlı Devleti’nin yükselme devrine uygun olarak, dârülhadis müessesesi yapımında da bir artış olmuştur. Amasya’da Seydi Alizâde Osman Çelebi tarafından yaptırılan Osman Çelebi Dârülhadisi (933/1526), Kanûnî’nin defterdarlarından Mahmud Çelebi’nin yaptırdığı Defterdar Mahmud Çelebi Dârülhadisi (948/1541), Beyazıt’ta Koska semtinde Papasoğlu Mustafa Çelebi tarafından yaptırılan Papasoğlu Dârülhadisi (949/1542), önemli vezirlerden Sofu Mehmed Paşa’nın İstanbul Vilayet Konağı bitişiğindeki Nallı Mescid civarında yaptırdığı Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi (950/1543’ten önce), Bâbüssaâde Ağası Mehmed Ağa’nın (ö. 961/1553) İstanbul Demirkapı’da yaptırdığı Mehmed Ağa Dârülhadisi (961/1553’ten önce), Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bizzat Kanûnî’nin yaptırdığı Süleymaniye Dârülhadisi (964/1557) ve Vefâ’da Hüsrev Kethüdâ Dârülhadisi (973/1565 civarı) bu devirde yapılan dârülhadislerdendir.¹¹³ Cahit Baltacı, bu dönemde Kanûnî’nin eşi Haseki Hürrem Sultan (ö. 965/1558) tarafından da İstanbul’da Haseki külliyesi içerisinde Haseki Sultan Dârülhadisi adıyla bir dârülhadis inşa edildiğini belirtmekte ancak inşa tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.¹¹⁴

II. Selim devri de dârülhadis yaptırma geleneğinin canlı olduğu devirlerdendir. Bu dönem, aynı zamanda mimaride Mimar Sinan dönemidir. Bu dönemde II. Selim’in

¹¹¹ Tayyip Gökbilgin, “Tokat”, *İA*, XII/I, 2. bs., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 405; Yardım, “Dârülhadis”, 530.

¹¹² Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 167; a.mlf., “Dârülhadis”, 530. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 869.

¹¹³ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 167-168; a.mlf., “Dârülhadis”, 531. Ali Yardım, Osmanlı döneminde Süleymaniye Dârülhadisi’nden sonra kurulan dârülhadislerin çoğunlukla külliye bünyesinde mihrer eğitim müessesesi şeklinde yer aldığını ve yanlarında da dârülkurrâ ile hankâh (dergâh, zâviye) adlı yapıların bulunduğunu belirtmekte, buna örnek olarak da Üsküdar Şemsi Paşa ve Atık Vâlide gibi külliye vermektir. Bkz. “Dârülhadis”, 532.

¹¹⁴ Baltacı, *a.g.e.*, II, 881.

hocası Ataullah Efendi'nin, çağdaşı ve hemşehrisi Birgivi Mehmed Efendi'nin ders okutması için Birgi'de yaptırdığı Atâullah Efendi Dârülhadisi (979/1571); Kanûnî, II. Selim ve III. Murad devirlerinde Kaptan-ı Derya ve ikinci vezir olarak devletin üst kademelerinde görev alan Piyâle Paşa'nın (ö. 985/1578) Kasımpaşa'nın Kozludere semtinde Mimar Sinan'a yaptırdığı Piyâle Paşa Dârülhadisi (981/1573); Üsküdar sahilinde vapur iskelesine yakın olup Mimar Sinan yapısı olan ve günümüzde kütüphane olarak kullanılan Şemsi Paşa Dârülhadisi (988/1580); II. Selim'in Edirne'de Mimar Sinan'a yaptırdığı Edirne Selimiye Külliyesi içerisinde yer alan Selimiye Dârülhadisi (982/1574) bu dönemdeki dârülhadislerdendir.

III. Murad devri (982-1003/1574-1595) yüksek pâyeli dârülhadislerin açıldığı bir dönemdir. II. Selim'in baş kadını¹¹⁵ ve III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan'ın Üsküdar Toptaşı'nda yaptırdığı Atık Vâlide (Vâlide-i Atık) Külliyesi içerisinde yer alan ve bir ara Üsküdar İmam Hatip Lisesi olarak hizmet veren Atık Vâlide Dârülhadisi (990/1582); III. Murad devri devlet ricâlinden Cafer Ağa'nın (ö. 995/1586) Eyüp'te Kızıl Mescid yakınında yaptırdığı Cafer Ağa Dârülhadisi (990/1582); yine III. Murad döneminin önemli şahsiyetlerinden olan Mehmed Ağa'nın Çarşamba semtindeki Mehmed Ağa Dârülhadisi (993/1585); vezîriâzam Koca Sinan Paşa'nın Divanyolu'nda Yeniçeriler Caddesi üzerinde bulunan Sinan Paşa Dârülhadisi (1001/1592-93); Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin Sultan Selim Camii yakınındaki Zekeriyya Efendi Dârülhadisi (1001/1592-93'ten önce) bu dönemdeki dârülhadislerdendir.¹¹⁶ Cahit Baltacı, kadiasker rûznâmçelerine göre 989/1581 tarihinde İstanbul'da Bakkal Pîrî Çelebi adında bir dârülhadis bulunduğunu, ancak banisi, inşa tarihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi olmadığını¹¹⁷; yine bu dönemde Fatih Camii'ne yakın bir yerde Mudurnulu Damad Mehmed Efendi tarafından yapıldığı söylenen ancak inşa tarihi bilinmeyen ve günümüze ulaşmayan Mudurnulu Damad Mehmed Efendi Dârülhadisi'nin bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Mefail Hızlı ise Bursa'da XVI. asır sonuna kadar yapılan medreseler arasında Lütfullah Çelebi, Sûfi Mehmed Bey,

¹¹⁵ Başkadın, Osmanlılar'da, padişahların nikâhları altında bulundurdıkları kadınlardan en yaşlısına verilen ünvanıdır. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 60.

¹¹⁶ Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 168-169; a.mlf., "Dârülhadis", 531. Zekeriyya Efendi Dârülhadisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 869.

¹¹⁷ Baltacı, *a.g.e.*, II, 871.

¹¹⁸ A.mlf., *a.g.e.*, II, 884-885.

Muallimzâde ve Seyyid Hüseyin Erzincanî adında dört dârülhadis tespit ettiğini ve bunların Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki gibi ileri düzeyde olmadıklarını söylemektedir.¹¹⁹

III. Mehmed'in Vefâ'da babası III. Murad adına yaptırdığı Hâkâniye Dârülhadisi (1003/1595'ten önce) ile I. Ahmed'in meşhur külliyesi içerisinde yer alan Sultan Ahmed Dârülhadisi de (1026/1617) kendi devirlerinde yapılan dârülhadislerdendir.

IV. Mehmed'in kırk yılı aşan saltanatı döneminde (1058-1099/1648-1687), çeşitli iç bunalım ve karışıklıklara rağmen dârülhadis yapımında büyük bir artış olmuş ve onbeşe yakın dârülhadis inşa edilmiştir. Bu dönemdeki belli başlı dârülhadisler şunlardır: Osman Efendi (1064/1654), Fudayl Efendi (1064/1654), İbrahim Ağa (1067/1656), Sinan Ağa (1067/1656), Kumkapı'da İbrahim Paşa-yı Atık (1067/1656'dan önce), Damad (Mehmed) Efendi (muhtemelen I. Ahmed devrinde [1603-1617]), Çemberlitaş'ta Köprülü Mehmed Paşa, Horhor'da Bosnavî İsa Efendi (1073/1662), Eminönü'ndeki Yeni Camii Külliyesi içerisinde yer alan Turhan Vâlide Dârülhadisi (1074/1663) ile Çivizâde Efendi (1075/1664), İzzet Efendizâde (1098/1687), Burhan Efendi (1099/1687) ve Çarşıkapı'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1102/1690) dârülhadisleri.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir dönemi olan III. Ahmed devrinde de (1115-1143/1703-1730) önemli birkaç dârülhadis inşa edilmiştir. Şehzâdebaşı Kalenderhâne mahallesindeki Hasan Ağa Dârülhadisi (1119/1707), Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın Çarşıkapı'daki külliyesi içerisinde yer alan Çorlulu Ali Paşa Dârülhadisi (1121/1709), Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Şehzâdebaşı Camii yanında yaptırdığı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Dârülhadisi (1132/1720) ve Edirnekapı dışında Eski Nişancılar'da Çankırlı Mustafa Efendi Dârülhadisi (1132/1720) bu dönemdeki yeni yapılan dârülhadisleri oluşturur.

¹¹⁹ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1997, s. 39.

¹²⁰ Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 169-170.

I. Mahmud devrinde de (1730-1754) Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa tarafından Eyüp'te Baba Haydar Mahallesi'nde Nişancılar Yokuşu'nda bir dârülhadis yaptırılmıştır.¹²¹ Daha sonraki dönemlerde dârülhadisler hakkında ayrıntılı bilgi yoksa da XVIII. asrın ikinci yarısı ve XIX. asırda da dârülhadis inşa teşebbüsleri devam etmiş olmalıdır.¹²²

D. DÂRÜLHADİSLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Mimari yönden medreselerle aynı yapılar olan dârülhadisler, genel olarak birer ihtisas müessesesi olarak değerlendirilse de başlangıcından itibaren tarihî seyirleri dikkate alındığında bu ad altındaki bütün medreselerin birer ihtisas müessesesi olmadıkları görülmektedir. Bir şehirde normal şartlarda birden fazla ihtisas kurumunun olmaması, taşrada ihtisasın yapılmaması, dârülhadis binalarının mimari yapısı, oda sayısı ve hacim durumları ile müderrislerinin pâyelerinin farklı olması gibi hususlar gözönünde bulundurulduğunda, bu müesseselerin hepsinin birer ihtisas medresesi statüsünde olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Zira müderrisliğin ilk kademesi olan “İbtidâ-i Hâric” basamağından son kademesi olan “Dârülhadis” pâyesine kadar her rütbedeki müderrisin ders okuttuğu dârülhadisler bulunmaktadır.¹²³ Bazı Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin biyografilerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin Kız Ali Efendi, 40 akçe medreseden ma‘zûl iken Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Dârülhadis-i Osman Efendi, İbtidâ-i Hâric itibar olup ilk olarak kendisine verilmiştir.¹²⁴ Yine Dârülhadis müderrislerinden Sarı Osman Efendi 40 akçe medreseden ma‘zûl iken 1073 Muharrem'inde Bosnavî İsa Efendi'nin inşa ettiği

¹²¹ Yardım, “Dârülhadis”, 531.

¹²² Ahmet Gül, *Molla Fenârî, Misli Ali Efendi ve Ömer Hulusi Efendi dârülhadislerinden de bahsetse de bunların inşâ tarihleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir* (Bkz. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 199). Osmanlı dönemi dârülhadisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 869-895; Gül, *a.g.e.*, 141-199.

Evliya Çelebi, XVII. asır ortalarına doğru Eyüp, Galata ve Üsküdar'da yüz otuz beş dârülhadisten bahsetse de İsmail H. Uzunçarşılı, bunların arasında medreselerin de bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 17.

¹²³ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 171; a.mlf., “Dârülhadis”, 531.

¹²⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 393.

Dârülhadis (Dârülhadis-i İsa Efendi), hâric itibar olunup ilk olarak kendisine tevcih edilmiştir.¹²⁵

en-Nûriyye, el-Eşrefiyye, el-Kâmiliyye, el-Mustansiriyye gibi Anadolu dışındaki bazı dârülhadisler; Anadolu Selçukluları devrindeki Konya İnce Minare ve Sivas Çifte Minare dârülhadisleri; Osmanlı dönemindeki Edirne Dârülhadisi ile Süleymaniye Dârülhadisi'nin birer ihtisas medresesi olduğu kabul edilebilirse de diğer dârülhadislerin bu niteliği taşımadığı belirtilmektedir.¹²⁶

İlmî anlamda dârülhadislerin geneli için ihtisas müessesesi denmese de bu tür kurumların Hz. Peygamber'in sünnetini toplumdaki her seviyedeki insana ulaştırabilme gayretiyle kurulduğu bilinmektedir. Bu nedenle, bir veya iki odadan müteşekkil ahşap yapılı olup yetişme çağında olan insanlara kırk hadis ezberletmeyi hedefleyen dârülhadisler bulunduğu gibi, devletin en yüksek seviyedeki ilmî müesseseleri içerisinde yer alan, usûl ve metin kitaplarını ilmî seviyede okutup öğretmeyi gaye edinen dârülhadisler de vardı.¹²⁷

Dârülhadiste ders veren hocalara “müderriş” veya hadisle meşguliyetlerinden dolayı “muhaddis” denirdi. Buralarda müderriş olabilmek için hadis ilminde ehliyet ve liyakat sahibi olmak; talebe olabilmek için de genel medreseleri bitirmek¹²⁸ veya devam edilmek istenen dârülhadise talebe olunabilecek kadar tahsil görmek gerekirdi.¹²⁹

Dârülhadislerde hadis ilminden rivâyet, dirâyet, isnâd, terâcim-i ahvâl ve tenkîd-i ahvâl-i rivâyete dair mevzuların okutulduğu ve senedleriyle birlikte ezberletildiği tahmin edilmektedir. Osmanlı dârülhadislerinde hadis kitaplarından *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mesâbihu's-sünne* gibi eserlerle¹³⁰

¹²⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 453. Daha sonraki dönem kaynaklarından *Tarik Defterleri*'nde farklı seviyelerdeki dârülhadislerle ilgili birçok örnek bulmak mümkündür. Örneğin bkz. Millet Ktp., *Tarik Defterleri*, *Ali Emiri-İlmiyye*-68, vr. 93b, 96b, 99ab, 100a, 104a, 117b, 128a, 130ab, 179b, 181a, 184a.

¹²⁶ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 171; a.mlf., “Dârülhadis”, 532.

¹²⁷ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 173.

¹²⁸ Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1950, s. 98; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 21.

¹²⁹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri* (İstanbul 1976), s. 21.

¹³⁰ Kürkcüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, 80 (Osmanlıca metin). Ayrıca bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Ahmed Cevdet), İstanbul 1314, I, 319; Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

bunların şerhleri ve hadis usûlüne dair eserlerin takip edildiği belirtilmektedir.¹³¹ Süleymaniye Vakfiyesi'ndeki ifadeler dolaylı olarak bu eserlere işaret etse de bu sadece Süleymaniye Dârülhadisi için geçerli olup bütün dârülhadislere genelleme yapmaya elverişli değildir. Mevcut belgelerden, dârülhadislerde okutulacak kitapların, vakıf sahibi tarafından tayin edilmediği, kitap seçiminin müderrislere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde hep herhangi bir kitabın okutulması değil, hadis okutulması şart koşulmuştur.¹³² Vakfiyelerin genellikle standart bir üslup devam ettirdiği, aynı türden müesseselerin vakfiyelerinde kullanılan ifadelerin büyük ölçüde benzerlik arzettiği, Anadolu dışındaki dârülhadislerde de durumun pek değişmediği belirtilmektedir. Örneğin Süleymaniye Vakfiyesi'nde "*Ahâdîs-i nebeviye ve ahhâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan dârülhadis...*" ifadesine karşılık Köprülü Vakfiyesi'nde "*Zikrolunan dârülhadis-i şerîf'de.... .. kemâl-i dirâyet ile hadîs-i şerîf rivâyet edip...*" ifadeleri kullanılmaktadır. Tabakât kitaplarında da bir dârülhadisin yapılışından veya açılışından bahsedilirken genellikle "*tefsîr-i şerîf ve hadîs-i münîf nakl olunsun deyû binâ ettiği dârülhadis*" denmektedir. Mısır dârülhadisleri hakkında bilgi veren Necmeddin el-Gaytî'nin (ö. 981/1573) de benzer bilgiler verdiği belirtilmektedir.¹³³

Dârülhadislerde hadis dersi dışında başka dersler veya yardımcı kaynakların okutulup okutulmadığı henüz tam olarak bilinemese de bu müesseselerde hadis dışında, bazı temel bilgilerin verildiği ve bazı yardımcı derslerin okutulduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı dârülhadislerinde tefsir gibi diğer İslamî ilimlerin de okutulduğu belirtilmektedir.¹³⁴ Eğitim-öğretim bölümünde "Okutulan Dersler ve Eserler" bahsinde de geçtiği üzere, tefsir, fıkıh ve kelâma dair bazı yazma eserlerin Süleymaniye Dârülhadisi'nde bulunması veya Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin bu eserler üzerinde notlarına rastlanması, bu eserlerin de Dârülhadis'te okutulduğunu veya yardımcı kitap olarak kullanıldığını göstermektedir.¹³⁵

¹³¹ Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

¹³² Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 171; a.mlf., "Dârülhadis", 532.

¹³³ A.mlf., "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 172.

¹³⁴ Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için "Okutulan Dersler ve Eserler" bahsine bakınız.

Dârülhadislerin statüsü ve müderrislerinin kadro dereceleriyle ilgili olarak, dârülhadis müderrisliğinin, müderrisliğin en yüksek derecesi olduğu veya dârülhadis medresesinin, medreselerin en yüksek derecelisi olduğu şeklinde yapılan değerlendirmeler, bütün dârülhadisler için geçerli değildir. Yevmî 20 akçelik İbtidâ-i Hâric derecesinde hizmet veren birçok dârülhadis bulunduğu gibi yüksek seviyedeki dârülhadisler de bulunmaktadır. Dârülhadislerin kadro derecesini, özellikle yaptırının sosyal hayattaki konumu tayin etmektedir.¹³⁶ Osmanlı medrese sistemindeki on iki derecelik müderrislik kadrolarının en yüksekini dârülhadis derecesi oluşturuyordu. Bu nedenle *Şekâik* ve zeyilleri gibi biyografik kaynaklarda dârülhadis müderrisliği veya medresesi için “*reîsü’l-müderrisîn, eşref-i medâris, tarîk-ı müderrisînin müntehâ-yı merâtibi olan dârülhadis raddesi*” gibi tabirler kullanılmıştır.¹³⁷ Bu ifadeler, Osmanlı dârülhadisleri içerisinde sadece Edirne Dârülhadis Medresesi ile Süleymaniye Dârülhadisi için geçerlidir. II. Murad devrinden Kanûnî Sultan Süleyman’a kadar geçen zamanda Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûnî’den itibaren ise Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti’nin en yüksek kadrolu medresesi, buraların başmüderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler sıfatını kazanmışlar ve devlet teşrifatında da üst sıralarda yer almışlardır.¹³⁸

Dârülhadisler, ilk kuruluş yıllarından itibaren kurucularının sosyal ve iktisâdî seviyelerine uygun bir itibara da sahip olmuşlardır. Bu müesseselere destek veren ve kuruculuğunu yapanlar arasında başlangıçta Nureddin Mahmud b. Zengî, el-Melikü’l-Eşref Musa, el-Melikü’l-Kâmil Nâsirüddin, Abbasi Halifesi Mustansır-Billâh gibi hükümdar ve halifeler; Selçuklu döneminde Atabeg Ferruh ve Vezir Sâhib Ata gibi vezirlik rütbesindeki devlet ricâli; Osmanlı döneminde II. Murad, Kanûnî, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed gibi sultanlar; III. Murad’ın annesi Atîk Vâlîde Nurbânû Sultan ve IV. Mehmed’in annesi Turhan Vâlîde Sultan gibi padişah anneleri; Sinan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Çorlulu Ali Paşa ve

¹³⁶ Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 172.

¹³⁷ Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin biyografileri kısmında kullanılan benzer ifadeler için bkz. Atâî, *Hadâik*, 325, 712; Şeyhî, *a.g.e.*, III, 484; a.mlf., *a.g.e.*, IV, 27, 149, 590.

¹³⁸ Yardım, “Dârülhadis”, 532.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa gibi sadrazamlar ve pek çok şeyhülislam, vezir, paşa ve ağa yer almıştır.¹³⁹

Dârülhadislerin yapımına, özellikle devletin duraklama ve gerileme devirlerinde hız verilmesi, genel medreselerden ümidini kesen sorumluların çareyi dârülhadislerde aradıkları şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim din adına terör estiren Kadızâdeliler'e karşı amansız mücadelesi ile tanınan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ve benzer sıkıntılara çare arayan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, umûmî medrese yerine dârülhadis yaptırmış, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa da toplumun Lale Devri gibi bir şaşkınlık dönemine girdiği sırada şehrin en seçkin yerlerinden olan Şehzâdebaşı Camii yanında üst seviyedeki bürokratların katılımıyla bir dârülhadis açmıştır.¹⁴⁰

Nureddin Mahmud Zengî tarafından Dımaşk'ta yaptırılan ve ilk dârülhadis olarak bilinen Nûriyye Dârülhadisi'nde, Zengîler'in XII. asrın ortalarından itibaren Suriye'de geliştirmiş oldukları kendilerine has medrese mimarisinin özellikleri bulunmaktadır. Nûriyye Dârülhadisi'nde o devrin medrese mimarisinin aynen uygulanmış olması, İslam mimarisi tarihinde daha sonra yapılan bütün dârülhadislerde de görülmektedir. Diğer bir ifadeyle dârülhadisler, sıbyân mektepleri ve dârülkurrâlar gibi tasarım açısından medreselerden farklı ve bağımsız bir yapı tipi oluşturmamış, inşa edildikleri dönemin ve bölgenin medreselerinin mimarisi çerçevesi içinde gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu hususun, dârülhadislerle diğer medreseler arasında, mimariyi şekillendiren kullanım şeması açısından bir tedrîsât farklılığının bulunmamasından kaynaklandığı; Osmanlı dârülhadislerinin hemen tamamının, İznik'te Orhan Gazi devrinde (1324-1360) inşa edilen Süleyman Paşa Medresesi ile ortaya çıkan ve Osmanlı medrese mimarisinin karakteristiği olan “açık avlulu ve revaklı” tasarımın varyantları olduğu belirtilmektedir.¹⁴¹ Süleymaniye Dârülhadisi'nde ise özellikle talebe odaları binasında araziden kaynaklı farklı bir yerleşme düzenine gidildiği bilinmektedir. Bu konu hakkında ilgili bölümde bilgi verilecektir.

¹³⁹ A.mlf., “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 172-173.

¹⁴⁰ A.mlf., “Dârülhadis”, 532. Dârülhadislerle ilgili ayrıca bkz. M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1959, s. 105-114.

¹⁴¹ Tanman, “Dârülhadis [Mimari]”, 533. Dârülhadislerin mimarisi için ayrıca bkz. S. Ory, “Dâr al-Hadîth”, *EF² Supplement* (İng.), s. 192-197.

BİRİNCİ BÖLÜM: MÜESSESE

Dershane ve talebe hücreleri binalarından oluşan Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçmeden önce, bu bölümde önce Süleymaniye Külliyesi'nin kuruluş belgesi olan Süleymaniye Vakfıesi ve Dârülhadis'in de bünyesinde yer aldığı Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili bilgiler anahatlarıyla verilecek, ardından Dârülhadis binalarıyla ilgili ayrıntılara geçilecektir.

I. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ'NİN KURULUŞ SENEDİ: SÜLEYMANİYE VAKFİYESİ

Vakıflar tarafından inşa edilen ve yönetilen külliyelerin tarihî gelişimiyle ilgili kaynakların başında hiç şüphesiz vakfiyeler gelir. Bir vakıf kurumunun hangi amaçla yapıldığı, nasıl çalışacağı, kimlere ne kadar ücret verileceği, nasıl yönetileceği gibi hususları ihtiva eden ve doğrudan doğruya vâkıf (vakı kuran kişi) tarafından hazırlanan yazılı metne veya yönetmeliğe vakfiye denir. Vakfiyelere “vakıfnâme” de denir. Hukuk tabiri ile vakfiye, vakfın tescilidir. Zira vakfiyeler, şâhitlerin önünde düzenlenir ve aynı zamanda eski zamanın noter defteri mahiyetinde olan kadılık/şer'î mahkeme siciline kaydedildikten sonra kesinleşirdi.¹⁴²

Bir vakfın kurulmasını ve hükmî bir kişilik kazanmasını sağlayan hukukî metinler olan vakfiyelerde, vakıf yönetimlerine fazla bir hareket alanı bırakılmamasına dikkat edilmiş, bu amaçla vakfın niteliği, amacı ve işleyiş tarzı ile vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfın sunmayı hedeflediği hizmetler, yapılacak yardımlar ve bu amaçla yapılacak harcamaların miktarları ve alanları belirtilmiştir. Yine vakfiyelerde, yöneticilerin atanma yöntemleri, vakıf tarafından yürütülecek hizmetler için istihdam edilecek kadrolar, ödenecek maaşlar, günlük olarak verilecek yemeklerin özellikleri,

¹⁴² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 57; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 576; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, Aralık 2003, s. 49; a.mlf., *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 282; M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 711; a.mlf., *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2007, s. 234.

satın alınacak malların nitelikleri ve bütün bu işlemlerle ilgili olarak tutulacak muhasebe kayıtları yazılı ve ayrıntılı olarak belirtilmiştir.¹⁴³

Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan eserlerin vakfiyelerinin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde Kanûnî'ye ait dört ayrı vakfiye bulunmaktadır. Bunların birincisi, Dârülhadis'in de içinde yer aldığı Süleymaniye Külliyesi ve diğer hayratı ile ilgili olan tarihsiz vakfiyedir. İkincisi, Kanûnî'nin İstanbul'a akıtip vakfettiği Kâğıthâne suları hakkında müstakil olarak kurmuş olduğu vakıfla ilgili 973/1565 tarihli Su Vakfiyesi'dir. Üçüncüsü, Urfa'da Hz. İbrahim (a.s) zâviyesine ait 948/1541 tarihli vakfiyedir. Dördüncüsü ise bugün sınırlarımız dışında kalan Şam'daki hayratıyla ilgili 964/1557 tarihli vakfiyedir.¹⁴⁴

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan Süleymaniye Vakfiyesi¹⁴⁵, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁶ Bu vakfiye, esas nüsha olmayıp bir sûrettir, ancak Kanûnî'nin tuğrası ve devrin Rumeli kadıaskeri Hamid Efendi'nin de onayını ihtiva ettiğinden, vakfiyenin aslı ile eşdeğerde görülmektedir. İstinsah tarihi bulunmayan bu vakfiyenin, caminin 964/1557 tarihindeki açılışından 164 gün (5,5 ay) önce düzenlendiği, yazarının (münşisinin) da Celalzâde Mustafa¹⁴⁷ olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁸

Vakfiyenin dili Osmanlı Türkçesi'dir. Yazısı, harekeli icâze yazısı olup vakfedilen yerleri gösteren kısımlar (s. 60-70) siyakat kırmasıdır. Varak sayısı 105 olup her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Üslûbu, teâmül gereği müzeyyen (süslü)'dür.

¹⁴³ Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 10-11.

¹⁴⁴ İbrahim Ateş, *Kanûnî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 5-7. Ayrıca bkz. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 563.

¹⁴⁵ *VGMA.d.*, 1390, (Kasa 135, Yeni tasnif no: 52)

¹⁴⁶ Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.

¹⁴⁷ Celalzâde Mustafa (ö. 975/1567), "Koca Nişancı" lakabı ile bilinen nişancı ve Osmanlı tarihçisi olup Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 23 yıl aralıksız olarak nişancılık yapmıştır. O, resmî yazışmaların inşâsı ve devlet kanunları alanında uzmandı. Ferman, menşûr, nâme gibi padişah adına çıkarılan yazılarda onun kullandığı hitaplar ve ifade biçimleri, Osmanlı bürokrasisinde en azından XVII. asrın ilk çeyreğine kadar örnek tutulmuştur. Kanûnî döneminin 1555 yılına kadarki olaylarını ihtiva eden *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı tarihi meşhurdur. Bkz. Celia J. Kerslake, "Celalzâde Mustafa Çelebi", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 260-261.

¹⁴⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 6.

Vakfiyede yer yer âyet ve hadislerden alıntı yapılmış; Türkçe, Arapça ve Farsça mısralar ve beyitler yer almıştır. Dua cümleleri ise genellikle Arapçadır. Vakıfta esas tutulan prensip, Hanefî mezhebinin bu konudaki müftâ-bih¹⁴⁹ olan icihadlarıdır.

Vakfiyede, Kanûnî tarafından yaptırılan başka eserlerden de bahsedilmektedir. Bunlar, Kanûnî'nin babası Yavuz Sultan Selim adına yaptırılan Sultan Selim Camii ve Medresesi, Şehzâde Mehmed adına yaptırılan Şehzâde Külliyesi, Şehzâde Cihangir adına yaptırılan Cihangir Camii ve Mektebi, İstanbul'da Fil Damı Zâviyesi ve Edirne'de Bükelice Zâviyesi'dir.¹⁵⁰

Süleymaniye Vakfiyesi'nin Osmanlıca metninde yer alan konular ve buldukları sayfa aralıkları, ana hatlarıyla şöyledir:

Mukaddime: 1-7

Tuğra ve tasdik hücceti: 8

Vakfın kuruluş amacı ve vakfa ait yapılarla ilgili ayrıntılar: 9-58

Vakfedilen mülkler: 59-72

Vakıf prensibi: 72-75

Vakıf şartları: 75-200

Vakıfların tescili: 200-208

Hâtîme ve dua: 208-209.¹⁵¹

Vakfiye'nin Osmanlıca metninde, vakfa ait yapılarla ilgili bilgilerin buldukları sayfalar ise anahatlarıyla şöyledir:

¹⁴⁹ Müftâ-bih, bir mesele hakkında kendisiyle hüküm (fetvâ) verilen şer'î hüküm veya bir olay hakkındaki farklı görüşlerden tercih yoluyla kendisiyle fetvâ verilen kavle denir. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, Aralık 1998, s. 318.

¹⁵⁰ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 3-6.

¹⁵¹ A.mlf., *a.g.e.*, 5-6.

Kanûnî'nin babası I. Selim (Yavuz) adına inşa edilen Sultan Selim Camii (26-27), cami civarındaki hadîka-i cedîde (yeni bahçe)'de medrese (27-28), Kanûnî'nin genç yaşta vefat eden oğlu Şehzâde Sultan Mehmed adına yaptırdığı Şehzâde Külliyesi (Cami: 28-30; Medrese: 30; İmâret: 30; Mekteb: 31-32); Süleymaniye Camii (32, 88-115, 159-160), İmâret (32, 40-42, 52, 55, 120-139, 152, 154-160), Dârülhadis (42-43, 77, 80-83, 151-152), iki medrese (43-44, 77, 83-86, 151-152), Mektep (46-47, 56, 115-116, 152), Dârüşşifâ (55, 139-151), Dârûhâne [ilaç satılan yer, eczahâne] (47-53, 144-145), Tıp Medresesi (53-55, 86-88), Mülâzım Hücreleri (56), Şehzâde Cihangir Camii (181-183), Cihangir Mektebi (183-184), Fil Damı Zâviyesi (193-198), Edirne Bükeliye Zâviyesi (199).

II. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

Farklı fonksiyonlardaki yapıların bir arada bulunması ile oluşan binalar topluluğuna külliye denir. Külliye, genellikle bir cami ve onun etrafında kurulan medrese, imârethâne, kütüphâne, hastane ve çeşme gibi yapılardan oluşur. Külliye yerine *manzûme*, *hey'et*, *imâret*, *site*, *imâret sitesi*, *kompleks* gibi isimler de kullanılmıştır. Bu sosyal tesisler, devlet yöneticileriyle, bunların eşleri ve çocukları, vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricâli ve hayır sahibi zenginler tarafından halka hizmet amacıyla yapılmıştır. Birden çok fonksiyona sahip olması nedeniyle Medine'deki Mescid-i Nebevî ilk külliye örneği sayılır. Daha sonraki dönemlerde de varlıklarını sürdüren külliyelerin, özellikle Osmanlı döneminde sayılarının artarak devam ettiği, önceki örneklere göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde bulundurduğu; banilerinin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde de uzun süre görevlerini aksatmadan sürdürdükleri görülmektedir. Külliyeler, en parlak dönemlerine XVI. asırda ulaşmış olup bunda özellikle Mimar Sinan külliyelerinin çok büyük etkisi vardır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle ve onun adına inşa edilen ve geleneksel külliye kavramının en önemli örnekleri arasında yer alan Süleymaniye Külliyesi de mimaride Sinan Okulu'nun zirve noktalarından birini temsil etmektedir. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imâret, dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyeler, inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı karşılamaktaydı. Bunlar vasıtasıyla din,

eğitim, konaklama, yemek dağıtımı ve tıbbî bakım gibi hizmetler yrtlmŖtir. Yeni kurulacak Ŗehirler ile mevcut Ŗehirlerde oluŖturulacak yeni semtlerin çekirdeğini teŖkil eden bu klliyelemlerle hem mevcut Ŗehirler geliŖmiŖ, hem de yeni yerleŖim yerleri oluŖmuŖtur.¹⁵² Bursa, Edirne ve İstanbul ile Anadolu ve Balkanlar'daki birçok Ŗehrin topografik planlarının incelenmesi, bu Ŗehirlerin, klliyelemleri oluŖturan binaların etrafında nasıl kurulup geliŖtiđini göstermektedir.¹⁵³

Geleneksel külliye kavramının en önemli örnekleri arasında yer alan Süleymaniye Külliyesi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Eski Saray diye bilinen yerin¹⁵⁴ geniŖ bahçesinin kuzeyinde, Haliç'e bakan tepede, Mimar Sinan tarafından inŖâ edilmiŖtir.¹⁵⁵ Külliye'nin inŖasına 7 Cemâziyelevvel 957/24 Mayıs 1550 senesinde baŖlanmıŖtır. Cami ve diğer birimleri farklı tarihlerde tamamlanan klliyelemlerin temel atma töreninde Kanûnî Sultan Süleyman bizzat hazır bulunmuŖtur.¹⁵⁶ Fatih Külliyesi gibi Süleymaniye Külliyesi de İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde kurulmuŖtur.¹⁵⁷

Külliye, bütün dinî ve bazı sivil yapılarda olduğu gibi kibleye dik doğrultuda planlanmıŖtır. Dârülhadis talebe odaları ve hamam binaları hariç diğerleri dik aırlardır. Ancak klliyelemlerin planlanmasında arazinin eğimli olması sebebiyle tam bir simetri yoktur. Planlama olarak külliye, avlulu ve dört minareli bir cami ve hazîre (kabristan) ile bunların etrafında dikdörtgen bir dıŖ avlu ve dıŖ avlu etrafında da diğer binalarla çevrilidir.¹⁵⁸

Külliye'ye dâhil birimler ve yerleri Ŗu Ŗekildedir¹⁵⁹: Merkezde *Cami*; kibleye dönüldüğünde caminin solunda (doğuda) *Medrese-i Evvel ve Sâni* (Hamama yakın olanı Evvel, diğer Sâni), bu medreselerin alt katlarında *Mülâzım Odaları*; güneydoğuda *Hamam* ve kiblede çapraz olarak *Dârülhadis Talebe Hücreleri*, kible tarafında

¹⁵² Ahmet Vefa obanoğlu, "Külliye", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 542.

¹⁵³ mer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin KuruluŖ ve İŖleyiŖ Tarzına Ait AraŖtırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, XXIII/1-2 (Ekim 1962-Ŗubat 1963), s. 239.

¹⁵⁴ Günümüzde İstanbul niversitesi merkez kampüsünün bulunduğu yer ve evresi.

¹⁵⁵ UzunarŖılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye TeŖkilatı*, 33.

¹⁵⁶ A.mlf., *a.g.e.*, 34.

¹⁵⁷ İstanbul'un meŖhur yedi tepesi Topkapı, emberlitaŖ, Süleymaniye, Fatih, Sultan Selim, Kaariye ve Edirnekapı mevkiileridir. Bkz. UzunarŖılı, *a.g.e.*, 33.

¹⁵⁸ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 570-571.

¹⁵⁹ Külliye planı ve resimleri için "Ekler" kısmındaki Resim 16 ve 18'e bakınız.

Süleymaniye Hazîresi ve hazîrede *Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi* (camiye yakın olan) ve önünde *Hürrem Sultan Türbesi*, eksende hazîre duvarına bitişik *Dârülhadis Dershanesi*; kibleye dönüldüğünde caminin sağında (güneybatısından itibaren) sırasıyla *Süleymaniye Çeşmesi*, *Sıbyân Mektebi*, *Medrese-i Sâlis* ve *Râbi'* (Tıp medresesinin yanındaki Sâlis, Sıbyân Mektebi'nin yanında yer alan ise Râbi'dir) ve *Tıp Medresesi* (ve bir bölümü olan *Dârühâne*); kıblenin karşısında (kuzey batıdan itibaren) *Dârüşşifâ*, *Dârüzziyâfe* (*Me'kel*, *Matbah*) ve *Tabhâne (İmâret)*, *Dârüzziyâfe*'nin altında *Kervansaray*; külliyei tamamlayan noktada kuzey-doğu köşesinde *Mimar Sinan Türbesi*, türbenin köşesinde *Mimar Sinan Sebili* ve külliyein çevresi ve yan alanlarda *Çarşılar* ve *Odalar* bulunmaktadır. *Dârülkurrâ*'nın ise binası bulunmamaktadır.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Külliye birimleri ve yerleri için bkz. Ayvansarayî Hüseyin Efendi (ö. 1201/1787) v.dğr., *Hadikatü'l-cevâmi'*: *İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 56; Uzunçarşılı, a.g.e., 33; Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 26-49; Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 567-646; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 793.

Ebu Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî'nin (ö. 1102/1691) "*Nusretü'l-İslam ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*" isimli coğrafya kitabında Süleymaniye Külliyesi birimleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "*Cami ve medreselerin inşasına 956/1549-1550'de başlanarak 964/1557'de tamamlanmıştır. Camiin havalisinde beş adet büyük medrese yapılmıştır. Bunun ikisi caminin şarkında olan harimin şarkındadır ki aralarında sokak vardır; diğer iki medrese camiin garb tarafına düşer; burada da cami harimi ile medrese arasında sokak vardır. Bir medrese de camiin kible tarafındadır. Medrese talebelerinin odaları camiin cenûbi şarkisinde bulunup tûlânîdir. Bu beş medresenin birisinde ehâdis-i nebeviye okutulmak meşrût olduğundan inşaatı en son biten bu medreseye Dârülhadis denilmiştir. Bunlardan başka camiin garbındaki iki medresenin cenûbunda sibyan için bir Dâru't-ta'lim bina olunmuştur. Camiin şimâl tarafında birçok odayı ihtiva eden ve bir harimi olan ve bir çeşmeyi de müştemil misafirîn için bir Dârüzziyâfe yapılmıştır. Dârüzziyâfe'nin altında misafirlerin hayvanları için ahır vardır. Dârüzziyâfe'ye muttasıl bir matbah ile fukara talebe için bir taamhâne yapılmıştır. Hastalara, fukara ve gurabâya, mecnunlara ilaç için müteaddit hücreleri havi ve içinde çeşmeyi ve suyu muhtevi bir hamam olan bir Dârüşşifâ bina olunmuştur. Fenn-i tıbbî tahsil için Dârüşşifâ hizasında fevkânî bir medrese de yapılmıştır."* (vr. 106-108'den naklen bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 34-35).

Evliya Çelebi de Süleymaniye Külliyesi birimlerini şöyle anlatır:

"...Ve bu camiin yemîn ve yesârında mezâhib-i erbaa Şeyhülislamı için dört adet medrese-i azîme vardır ki hâlâ ulemâ-yı âmilîn ve kâmiller ile mükemmel ve mâlâ maldır. Ve bir Dârülhadis ve bir Dârülkurrâ ve başka bir Medrese-i İlm-i Tıb ve bir Mekteb-i Sıbyân ve bir Dârüşşifâ ve Dâru'l-et'âm bir Tevhâne-i misafirîn ve bir Kârbansaray-ı âyende ve revendegân ve bir yeniçeri ağası sarayı ve bir esvâkı zergerân (zerger: kuyumcu) ve dökmeçiyân ve haffâfân ve bir Hammâm-ı rûşenâ-yı nısf-ı cihân (rûşen: aydın, parlak) ve tetimme-i suhsân ve bin adet beyt-i huddâmân binâ edüp bu cami etrafındaki cümle bin kubbe add olunmuştur... ve cümle üç bin huddâmı var. Evkâfi muayyendir. Akdenizde cümle cezâyir Sömbeki ve İstanköy, Sakız ve Rodos ve gayr-ı cezâyir cümle Süleyman Han evkâfidir ki mütevellisi beşyüz âdem ile hükm eder." Bkz. Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi* (haz. Ahmed Cevdet), I, 157.

A. CAMİ

Bütün külliyelerde olduğu gibi Süleymaniye Camii de külliyenin merkezinde bulunur. Cami, anahatlarıyla bir dış avlu, bir iç avlu, iç avluda bir şadırvan ve dört minareden oluşmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi'nin inşaatına 7 Cemâziyelevvel 957/24 Mayıs 1550 tarihinde başlanmış, Kanûnî Sultan Süleyman'ın da bizzat hazır bulunduğu bu temel atma töreninde Şeyhülislam Ebussuûd Efendi mihrabın temel taşını koymuştur. Cami inşaatı 963 Şevval/Ağustos 1556'da tamamlanmıştır.¹⁶¹

B. DÖRT MEDRESE VE DÂRÜLHADİS

Külliye bünyesinde Dârülhadis, Dört Medrese (Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi') ile Tıp Medresesi'nden oluşan altı medrese bulunmaktadır. Mimar Sinan da her iki tezkiresinde altı adet medreseden bahsetmektedir.¹⁶² Cami çevresinde yer alan Dârülhadis ve Dört Medrese'nin, İslam dini'nin esasları olan (erkân-ı hamse)'ye göre beş medrese olarak kurulduğu belirtilmektedir.¹⁶³ İhtisas medreseleri olan Dârülhadis ve Tıp medreseleri, ilgili bölümlerde işleneceğinden burada bunlarla ilgili ayrıntıya girilmeyecek, sadece Dört Medrese üzerinde durulacaktır.

Süleymaniye Medreseleri; Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' adlarıyla bilinen dört medrese olup ikisi caminin solunda (doğuda), diğer ikisi ise sağında (batıda) yer almaktadır. Doğu (Haliç) tarafı medreseleri 960 yılı başları/1552-53'te¹⁶⁴, batı (Marmara) tarafında inşa edilenler ise Muharrem 966/Ekim-Kasım 1558'de

¹⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 34. *Târih-i Silsile-i Ulemâ (TSU)*'da Süleymaniye Camii'nin 14 Zilhicce 964'te Cuma günü açıldığı ve önce Cuma namazı kılındığı belirtilmektedir: “*Sene-i mezbûrede, ki erbaa ve sittindir, zilhiccesinin on dördüncü günü Cuma günü idi. Sultan Süleyman Camii açılıp ibtidâ Cuma namazı kılındı.*” (vr. 3b). Süleymaniye Camii'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I, TTK Yayınları, Ankara 1962, s. 131-134; Cantay, *a.g.e.*, 26-38.

¹⁶² Rıfki Melül Meriç (haz.), *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, TTK Basımevi, Ankara 1965, s. 23, 33, 93. Ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 613.

¹⁶³ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim [metin]* (haz. Mahmut Ak), III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 1089.

¹⁶⁴ “960 yılı başlarında Süleymaniye'nin doğu tarafında tamamlanan iki medreseden (Evvel ve Sâni) biri Kadızâde Ahmed Şemseddin'e, diğeri Mimarzâde Efendi'ye verildi.” Bkz. Atâi, *Hadâik*, 260. Ayrıca bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 40.

tamamlanmıştır.¹⁶⁵ Bu medreselerden her birinin büyükçe bir dershanesi, kubbelerle örtülü talebe odaları ve ortada genişçe bir avlusu bulunmaktadır.¹⁶⁶ Vakfiyede dört medrese şöyle geçmektedir:

“Ve ifâde vü istifâde-i ulûm-i dîniyye ve ifâza ve istifâza-i funûn-ı yakîniyye ve müzâvele-i fûru‘ u usûl ve muhâvele-i ma‘kûl ü menkûl maslahatı için cami‘-i mezbûr-i cennet-âsâ ve mevzı‘-i dilpesend-i can-fezânun cânib-i şarkîsinde zîb-i binâsı lâyih ve tîb-i hevâsı fâyih, bünyâd-ı metîn ve binası rasîn iki medrese-i zâtü’s-senâ ve zâhîretü’l-binâ âbâd ve cânib-i garbîsinde kezâlik refî‘ul-bünyân ve menî‘u’l-erkân alıyyü’ş-şân celiyyü’l-ünvân medresetân mânend-i kasr-i habbâb bünyâd etdiler ki her birinin kıbâb-i müttesikatü’n-nizâmın husn-i intizâmında Süreyyâ üzere fâyik ve rif‘at ü senâda semâ‘-i dünyaya lâhik ve hücurât-ı mütenâsikâtü’d-derecâtı mazhar-i ilhâm ve mekarr-i ashâb-ı efhâm ve mecma‘-i ‘ulemâ-i enâm ve merci‘-i fudalâ-i eyyâm olmağa layık ve evzâ‘-i makbûletü’t-tibâ‘ları enzâr-i üli‘l-epsârda râyikdür.”¹⁶⁷

Âşık Mehmed’in *Menâzirü’l-avâlim* adlı eserinde de Dârülhadis ve Süleymaniye dört medreseyle ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır:

“... Sultan Süleyman Hân-ı mûmâ ileyh, bu câmii şerîfün havâlisinde erkân-ı hamse-i dîn-i İslam vefkı üzere beş adet medrese-i ‘ulyâ binâ itmişdür ve bu beş medresenin ikisi bu câmii şerîfün cânib-i şarkîsinde olan harîm-i sâînün cânib-i şarkîsindedür ki harîm-i sâîn ile bu iki medrese beyninde bir sûk-ı nüzhet-encâm ve şâri‘i ‘âmm vardır ve bu iki medresenün binaları tarh u resmde birbirinün ‘âdilidür ve binaları birbirine müttasıldur ve bu beş medresenün ikisi bu câmii şerîfün cânib-i garbîsindedür ki harîm-i sâîn ile bu iki medrese beyninde kezâlik bir sûk-ı yektâ ve dil-güşâ ve şâh-râh-ı pehnâ vardır ve bu iki medresenün binaları dahî tarh u resmde birbirinün ‘âdilidür. Lakin binaları birbirine muttasıl değül beynehümâda şâri‘-i ‘âmm vardır.”¹⁶⁸

¹⁶⁵ Atâî, *a.g.e.*, 165; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 793; Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 117. *Târîhi Silsile-i Ulemâ*’da sonradan inşa edilen Sâlis ve Râbi‘ medreseler için “966 tarihinde, Süleyman Hân için camii kurbünde sonra bina olunan iki medresenin (Sâlis ve Râbi‘) birine, Semâniye’nin birinde müderris olan Kınalızâde (Ali Efendi) müderris oldu.” denmektedir (vr. 3b). Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 34.

¹⁶⁶ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-memâlik*, vr. 524a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 40.

¹⁶⁷ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 23.

¹⁶⁸ Âşık Mehmed, *a.g.e.*, III, 1089.

Araştırmacılar arasında, Süleymaniye dört medresenin yerleriyle ilgili tam bir ittifak bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar sırayı caminin sağından, diğerleri solundan başlatmaktadır. Ancak Süleymaniye Vakfiyesi'nde önce sol (doğu) tarafındaki iki medreseden bahsedilmesi, bu medreselerin önceliğini göstermiş olmalıdır. Gelibolulu Mustafa Âlî, Dârülhadis de dâhil olmak üzere, Süleymaniye Medreseleri'ne atanan müderrislerden bahsederken, buralara atanan ilk müderrislerin isimlerini vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre Molla Yahya Dârülhadis'e; Kadızâde Şemseddin Ahmed ve Mimarzâde Muslihiddin, caminin solunda (şimâlinde) yer alan iki medreseye; Şah Mehmed ve Ali Çelebi de bir iki yıl geçtikten sonra tamamlanan sağ (yemîn)'deki medreselere atanmışlardır.¹⁶⁹ Görüldüğü üzere Âlî, caminin doğusuna (kuzeydoğu) sol, batısına (güneybatı) sağ demiştir. Buna göre caminin solunda yer alan medreseler Medrese-i Evvel ve Sâni, sağında yer alan medreseler ise Medrese-i Sâlis ve Râbi' dir.¹⁷⁰ Medreselerin oda sayıları da bu adlandırmayı doğrulamaktadır. Zira 1792 ve 1914 tarihli defterlerde Evvel ve Sâni medreselerinin 20, Sâlis ve Râbi' medreselerinin 22'şer odalarının bulunduğu belirtilmiştir.¹⁷¹ 25 Ca. 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defterinde de Evvel ve Sâni'nin 20'şer, Sâlis ve Râbi'in 22'şer odaları kayıtlıdır.¹⁷² Süleymaniye Külliyesi planında da Marmara tarafı medreselerinin oda sayısının Haliç tarafındakilerden fazla olduğu görülmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki dört medreseyle ilgili olarak, bir ve ikinci medreselerin caminin kuzeyinde (kıbleye dönüldüğünde solunda), üçüncü ve dördüncü medreselerin ise caminin güneyinde (sağında) yer aldığını, üçüncü (sâlis) ve dördüncü (râbi') medreselerde ise Süleymaniye Kütüphanesi'nin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Bilindiği üzere Süleymaniye Kütüphanesi bugün de aynı medreselerde faaliyettedir. Mübahat Kütükoğlu da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 1792 tarihli bir defterde Evvel isminin geçmeyip yerine "Dökmeciler" medresesinin bulunması ve yine aynı arşivde yer alan 1280-1291 tarihli başka bir defterdeki "Dökmeci-i Evvel" ve "Dökmeci-i Sâni" isimlerinin bulunmasından hareketle, Haliç (doğu) tarafındaki medreselerin Evvel ve Sâni,

¹⁶⁹ Gelibolulu Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959, vr. 336a.

¹⁷⁰ Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 38-40; Baltacı, *a.g.e.*, II, 793.

¹⁷¹ *DVMD*, s. 58-59'dan naklen bkz. Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹⁷² *K.K.d.*, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25.

¹⁷³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 33-35.

Marmara (batı) tarafındakilerin ise Sâlis ve Râbi‘ olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Tanju Cantay da Haliç tarafında (doğuda) yer alan medreselerin Evvel ve Sâni, doğudakinin Evvel, kuzeydekinin ise Sâni; Marmara (batı) tarafındaki medreselerin ise Sâlis ve Râbi‘, batıdaki Sâlis, güneyde Sıbyân Mektebi’nin yanında yer alanın ise Râbi‘ olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

C. DÂRÜLKURRÂ

Kur’ân-ı Kerîm’in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin öğretildiği eğitim kurumlarına *Dârülkurrâ* denir. Bu müesseselere “*dârükkur’ân*” ve “*dârülhuffâz*” da denmiştir.¹⁷⁶ Genellikle yatılı olan bu müesseselerde Kur’an kıraati sahasında ihtisas yapmak isteyen talebeler eğitim görürdü.¹⁷⁷

Süleymaniye Vakfıyesi’nde *Dârülkurrâ*’dan bahsedilmemiştir. Celalzâde Mustafa’nın dönemin en önemli kaynakları arasında yer alan *Tabakâtü’l-memâlik* adlı eserinde ise *Dârülkurrâ*’dan bahsedilmekle birlikte yeri ve inşâ tarihi hakkında bir bilgi verilmemiştir. Celalzâde *Dârülkurrâ* için “... *mülhakât-ı Câmi-i ekberde bir Dârülkurrâ-i muteber dahî bünyâd eder...*” ifadesini kullanır.¹⁷⁸ Bu ifade, *Dârülkurrâ*’nın caminin bir bölümü olduğu izlenimini vermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan Süleymaniye Vakfı’yla ilgili muhasebe defterlerinde de *Dârülkurrâ* genellikle *Tabakât*’taki gibi, caminin bir bölümü gibi ele alınmıştır.¹⁷⁹ Mimar Sinan’ın yakın dostu şair Sâi Mustafa Çelebi ise *Risâle-i Tezkiretü’l-ebniye*’de *Dârülkurrâ*’nın adını vermesine rağmen yeri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.¹⁸⁰

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, *Dârülkurrâ*’nın cami içerisinde bir bölüm olduğunu veya faaliyetlerin burada yürütüldüğünü söyleyebiliriz. *Dârülkurrâ* binasının

¹⁷⁴ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹⁷⁵ Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 38-40.

¹⁷⁶ Bozkurt, “*Dârülkurrâ*”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 543. Ayrıca bkz. Yusuf Alemdar, *Osmanlı’da Dârülkurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 59-61.

¹⁷⁷ Alemdar, *a.g.e.*, 61.

¹⁷⁸ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-memâlik*, vr. 524b.

¹⁷⁹ *Dârülhadis* dershanesi bahsine bakınız.

¹⁸⁰ Meriç, *Mimar Sinan*, 100; Cantay, *a.g.e.*, 41.

günümüze ulaşmamış olması ihtimal dâhilinde olsa da kanaatimizce bu çok zayıf görünmektedir.¹⁸¹

D. DÂRÜŞŞİFÂ (BÎMARHÂNE-MÂRİSTAN)

Dârüşşifâ, şifa evi ve hastane anlamlarına gelmektedir. Kiblenin ters istikametinde, külliyein kuzey batı köşesinde yer alan Süleymaniye Dârüşşifâsı, “Mâristan”¹⁸² veya “Bîmarhâne”¹⁸³ adlarıyla da geçmektedir. İki avlulu büyük bir yapı olan Dârüşşifâ¹⁸⁴, Süleymaniye Külliyesi’nin inşasıyla ilgili bir muhasebe kaydına göre 30 odadan oluşmaktadır.¹⁸⁵ Yüksek kubbeleri ve geniş mekânları ile özellikle akıl ve ruh hastalıklarını iyileştiren bir yer olan Dârüşşifâ’nın hizmet birimleri arasında mutfakları, kilerleri ve büyük camekânlı hamamı vardı. Burada her sabah, kapılar açılır, hekimler ve eczacılar toplanarak Müslüman hastaları muayene ve tedavi edip ilaçlar verirlerdi.¹⁸⁶

E. TIP MEDRESESİ VE DÂRÛHÂNE (ECZAHÂNE)¹⁸⁷

Tıp ilmi tahsili için kurulan¹⁸⁸ ve *Tuhfetü’l-mimârîn*’de Dârütıp olarak anılan Tıp Medresesi¹⁸⁹, külliyein batı köşesinde, Dârüşşifâ’nın karşısında, Dârûhâne (eczahâne) ile Medrese-i Sâlis arasında yer alır. Girişi, Tiryakiler Çarşısı’na açılan Tıp Medresesi’nin kuzeydoğu kanadı, çarşının kemerleri ve dükkânları üzerinde yer alır.¹⁹⁰

¹⁸¹ Bu konu, Dârülhadis dershanesi bahsinde daha geniş ele alınacaktır.

¹⁸² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 24. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

¹⁸³ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 97.

¹⁸⁴ Cantay, *a.g.e.*, a.y.

¹⁸⁵ Barkan, *a.g.e.*, II, 97; Cantay, *a.g.e.*, 41, 52.

¹⁸⁶ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 526a-b. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 42. Dârüşşifâ hakkında ayrıca bkz. Âşık Mehmed, *Menâzirü’l-avâlim*, III, 1090.

¹⁸⁷ Dârû, Farsça’da ilaç manasına gelir (Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, 597; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 24. Baskı, Ankara 2007, s. 166). Dârûhâne ise eczâhâne demektir (Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, a.y.).

¹⁸⁸ Âşık Mehmed, *a.g.e.*, III, 1090; Cantay, *a.g.e.*, 43. *Menâzirü’l-avâlim*’de Tıp Medresesi şöyle geçmektedir: “...ve tahsîl-i fenn-i tubb için bu dârüşşifâ hizasında bir medrese-i fevkâniyye binâ itmişdür.” (III, 1090).

¹⁸⁹ Meriç, *a.g.e.*, 23, 33; Cantay, *a.g.e.*, a.y.

¹⁹⁰ Cantay, *a.g.e.*, 41-43.

Vakfiye’de Tıp Medresesi’nden bahsedilmesine rağmen¹⁹¹, Celalzâde’nin *Tabakât*’ında adı geçmemektedir.

İki bölümden oluşan Tıp Medresesi’nin bir bölümü **Dârûhâne (eczahâne)**’dir.¹⁹² Vakfiyede Dârüşşifâ ile birlikte zikredilen Dârûhâne (eczahâne)¹⁹³, Darüşşifâ’nın karşısında yer alan tek katlı, uzun ve dikdörtgen planlı binadır.¹⁹⁴

F. SİBYÂN MEKTEBİ

Okuma yazma veya Kur’an öğretilen okullara Abbâsiler devrinde *küttâb*; Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar’da ise Sıbyân mektebi denirdi.¹⁹⁵ Kaynaklarda “Muallimhâne”¹⁹⁶, “Dârütta’lîm”¹⁹⁷ ve “Mektephâne”¹⁹⁸ adlarıyla da geçen Sıbyân Mektebi, külliyein güneybatısındaki köşede yer alır. Vakfiyede, Sıbyân Mektebi’nde yoksul çocukların eğitim göreceği ve burada Kur’an öğretiliceği¹⁹⁹; yoksul ve yetim öğrencilere de mutfak (me’kel)’de pişen yemek ve çıkarılan ekmekten, günde iki defa, iki öğrenciye bir çanak yemek (aş), bir parça et ve iki ekme verileceği; yetim öğrencilere yılda iki defa giyecek yardımı yapılacağı²⁰⁰ ve öğrenci sayısının en az otuz kişi olacağı belirtilmiştir.²⁰¹ Celalzâde Mustafa, bu mektepte iyi yetişmiş öğretmenlerin güneşin doğuşundan batışına kadar çocuklara ve yetimlere Kur’an öğretimi ve dinî bilgiler verdiğini belirtmektedir.²⁰²

G. MÛLÂZİM HÜCRELERİ (MÛLÂZİM ODALARI)

Külliyein inşâ edildiği alanda arazinin eğimli oluşundan dolayı Medrese-i Evvel ve Sâni’nin alt katlarında dar bir avluya bakan tek sıra odalar bulunmaktadır ki

¹⁹¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 25, 27. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 43.

¹⁹² Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 625.

¹⁹³ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 24.

¹⁹⁴ Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 43.

¹⁹⁵ Cahit Baltacı, “Mektep [Osmanlılar’da]”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 6.

¹⁹⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 24, 26.

¹⁹⁷ A.mlf., *a.g.e.*, 24. *Menâzirü’l-avâlim*’de Sıbyân Mektebi şöyle geçmektedir: “...ve dahî sultân-ı mûmâ ileyh (Sultan Süleyman) bu câmiin cânib-i garbisinde olan iki medreseden cânib-i cenûbide olan medresenin nihâyet-i cenûbiyyesinde sıbyân-ı müslimine ta’lîm-i Kuran için bir Dârû’t-ta’lîm binâ itmişdür.” (III, 1090).

¹⁹⁸ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 525a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 41.

¹⁹⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 20, 24, 26, 37. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁰⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 42-43. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁰¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 37. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁰² *A.g.e.*, vr. 525a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

bunlara mülâzım hücreleri denir. Burada toplam on sekiz oda bulunmaktadır.²⁰³ Vakfiyeye göre caminin doğusundaki medreseler yakınında yer alan Mülâzım Odaları, “*salih müminler ve âlim mülâzımlar (mü’minîn ü sâlihîn ve âlimîn ü mülâzimîn)*” için inşa edilmiş ve buralarda ücretsiz kalınmıştır.²⁰⁴ Ayvansarayî, bu odalara “*Mülâzımlar Medresesi*” demektedir.²⁰⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki 25 Cemâziyelevvel 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defterine göre mütevellî kaimmakamı Emin Ağa tarafından Feyzullah Efendi’nin görevlendirildiği bu 18 odada 25 kişi ikâmet etmekteydi.²⁰⁶ Osmanlı ilmiye teşkilatında müderrislik ve kadılık almak için sıra bekleyen medrese mezunları ile iki görev arasında bulunanlara *mülâzım* denirdi.²⁰⁷ Mülâzım hücreleri de mülâzımların bir göreve tayin için bekledikleri süre içerisinde kaldıkları odalar olmalıdır.

H. İMÂRET

Medrese talebeleri ve fakirler başta olmak üzere ihtiyaç sahibi hemen herkese yemek pişirilip yedirilen yerlere *imâret* veya *imârethâne* denir. Türkçe’de imâret için “aşhâne” veya “aşevi” kavramları kullanılır.²⁰⁸ Osmanlı’da bir medresenin bağlı bulunduğu vakfin imâreti varsa, müderris, talebe ve diğer mürtezikanın yemek ihtiyacı buradan, yoksa medrese veya vakfin bulunduğu bölgeye en yakın ve en güçlü vakfin, özellikle de selâtin vakıflarının imâretinden karşılanmaktaydı.²⁰⁹

Süleymaniye Külliyesi imâretinin iki binası bulunmaktadır. Biri cami avlu kapısının karşısında misafirlerin ağırlandığı *Tabhâne (İmâret)* binası; diğeri ise yanda yemeklerin pişirildiği mutfak, depo ve kiler ile umuma yemek verilen *Dârüzziyâfe (Me’kel, Matbah)*’tır. Muhasebe defterlerinde de bu ayırımı uygun olarak *Matbah* ve

²⁰³ Cantay, *a.g.e.*, 40; Yüksel, *a.g.e.*, 571; Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, 118; Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 40.

²⁰⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 26.

²⁰⁵ Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmû’â-i tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 237; Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 40.

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *K.K.d.*, 6589/1, s. 22-25.

²⁰⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 611-612. Ayrıca bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 473.

²⁰⁸ Pakalın, *a.g.e.*, II, 61. Ayrıca bkz. Fehmi Yılmaz, *a.g.e.*, 280.

²⁰⁹ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 66.

Tabhâne isimleri kullanılmıştır.²¹⁰ Kervansaray da Dârüzziyâfe'nin altında yer aldığından imâretten sayılmaktadır.

1. İmâret (Tabhâne)

İmâret (Tabhâne), caminin avlu kapısına karşı, yoldan gelenlerin dinlenmesi, rahatı ve güvenliği için inşa edilen büyük binadır.²¹¹ Burada onsekiz oda, yazlık ve kışlık sofalar, dinlenme yerleri, önlerinde ferahlık veren havuzlar ve çeşmeler ile misafirlerin bütün ihtiyaçları karşılanırdı. Buradan önemli kişiler, seyyidler, bilginler, komutanlar, zenginler ve yoksullar, üç gün üç gece ücret ödemedi kalabiliyordu.²¹²

Müminler için inşa edildiği belirtilen²¹³ ve yönetiminden de imâret şeyhinin sorumlu olduğu imâret için vakfiyede “*tabhâne*”, odaları için de “*tabhâneler*” tabiri kullanılmış; bazı yerlerde ise imâret ve me'kel, birlikte “*imâret*” adıyla anılmıştır.²¹⁴ Yine vakfiyede imârete gelen misafirlerin, durumlarına uygun odalara alınması, onlara elli dirhem bal verilmesi, her gün beş kişiye bir sofraya hesabıyla kırk sofralık piring pilavı ve zerde pişirilmesi; önemli konuklara ise elli dirhem balın yanında ayrıca bâçeler ve reçel ikram edilmesi istenmiştir.²¹⁵ İmâret hizmetlilerinin, ikinci vakti tepsilerle her odaya yiyecek ikramı yaptığı, yolcuların hayvanlarına yeterli yem verdikleri belirtilmektedir.²¹⁶

2. Dârüzziyâfe (Me'kel, Matbah)

İmâretin güneybatı kısmını oluşturan Dârüzziyâfe, imâretin yemeklerinin piştiği, dağıtıldığı ve yendiği yerdir. Burası Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili muhasebe

²¹⁰ Yüksel, *a.g.e.*, 634.

Menâzirü'l-avâlim'de İmâret şöyle geçmektedir: “...ve dahî bu camiin cânib-i şimâlsinde verâ-i harîm-i sâniide olan şâri'i 'âmmun verâsında kıbâb-ı mütevevâta ile büyüt-ü müteaddideyi ve bir harîm ve bir çeşme-i âb-ı müştemil müsâfirîn için bir ıstabl-ı kebîr binâ itmişdür. ...ve dahî bu dârü'z-ziyâfeye müttasıl bir matbah-ı ta'âm ve fukarâ-i talebe-i ulûm için bir me'kel-i ta'âm binâ itmişdür.” (III, 1090).

İmâret binaları için ayrıca bkz. Mûlayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, 118; Çelik, *a.g.e.*, 38.

²¹¹ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 525b. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 43.

²¹² Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²¹³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 26.

²¹⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 37-38. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²¹⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 43-44. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²¹⁶ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 525b-526a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 43-44.

kayıtlarında “*Matbah*”²¹⁷, vakfiyede ise “*Dârüzziyâfe*” olarak geçer.²¹⁸ Dârüzziyâfe’de pişirilen yemekler, sofraya hesabıyla büyük kâseler (sahnlar) içinde tepsilerle taşınırdı. Burada külliye personeli, medrese ve sıbyân mektebi talebelerine²¹⁹ günde iki defa yemek verilmekteydi.²²⁰ Her gün çok sayıda yoksul, dul, yetim ve yaşlıya taslarla çeşitli yemekler buradan dağıtılırdı.²²¹ Vakfiyede müderrislerin, her ay başında me’keldeki yemek ve ekmekleri incelemeleri ve duruma göre gereğini yapmaları istenmiştir.²²²

Vakfiyede me’kel mutfağı için en iyi malzemenin alınması, me’kelde pişirilen yemeklerde koyun eti kullanılması, hergün verilen çorbaya pirinç, dövülmüş buğday, nohut, soğan, tuz, biber, sakız ve kimyon konması, çorbaya mevsimine göre yoğurt, ıspanak, koruk, kabak, havuç ve maydonoz katılması istenmiştir. Ayrıca Ramazan ve Cuma geceleri, Regâib ve Berât kandilleri ile Bayram günlerinde pişirilecek pilavın pirinç ve sade yağ miktarı, zerdeye konacak pirinç, yağ, bal ve safranın ölçüsü de vakfiyede kayıtlıdır.²²³ Me’kelde her gün 2000 hâlis un ekmeği çıkarılır ve 320 okka koyun eti pişirilirdi.²²⁴

Külliyenin inşasıyla ilgili muhasebe kayıtlarına göre me’kel; mütevellî odası, matbah, firun, fodula (ekmek dağıtılan yer), kilâr, anbar, anbar-ı milh (tuz ambarı), anbar-ı şaîr (arpa anbarı), hîme (odunluk) ve halâ (hela) bölümlerinden oluşmaktadır.²²⁵

3. Kervansaray

Kervansaray, kervanların güvenliği ve konaklaması için inşa edilen yapılara denir.²²⁶ Külliye bünyesindeki Kervansaray, Dârüzziyâfe’nin altında, binayı L şeklinde arka tarafından saran ahırlardan oluşmakta ve bu nedenle imâretten sayılmaktadır. Kervansarayın iki kapısı olup biri Dârüşşifâ tarafındaki yokuşa, diğeri ise arka caddeden

²¹⁷ Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı*, I, 15, 26.

²¹⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 22. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 44.

²¹⁹ Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²²⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 36.

²²¹ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 526a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²²² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²²³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 38-39, 43. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²²⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 43. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 52.

²²⁵ Barkan, *a.g.e.*, II, 83-84; Cantay, *a.g.e.*, 45.

²²⁶ Şebnem Akalın, “Kervansaray”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 299.

Tabhâne ile Dârüzziyâfe arasındaki ara avluya açılmaktadır.²²⁷ *Tabakâtü'l-memâlik*'te tüccar için inşa edildiği belirtilen Kervansaray²²⁸, külliye'nin inşasıyla ilgili kayıtlarda "ahûr" olarak geçer.²²⁹ Vakfiyede Kervansaray'a iki kapıcı ve ahır temizlikçisinin tayin edildiği belirtilmektedir.²³⁰

I. HAMAM (DÖKMECİLER HAMAMI)

Hamam, caminin solundaki (doğudaki) medreselere bitişik olan yerde (kıbleye dönüldüğünde kıble tarafında solda)²³¹, Dârülhadis'in güneydoğusunda, Dökmeciler Hamamı Sokağı ile Dökmeciler Sokağı kesişiminde oldukça eğimli bir noktada yer alır. Yapı; giriş, soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, sıcak su deposu, külhan ve odun deposunun bulunduğu avlu bölümlerinden oluşmaktadır.²³²

İ. ÇARŞILAR

Külliye üç yönden de oldukça eğimli bir arazi üzerinde inşa edildiğinden bazı birimlerin altlarına başka alt yapılara ihtiyaç duyulmuştur.²³³ Bu nedenle kuzeydoğuda cami dış avlusunun altında 34; I. ve II. medreselerin²³⁴ giriş cephesinde 38 (günümüzde mevcut değildir); güneybatıda ise Sıbyân Mektebi, III. ve IV. Medreseler ile Tıp medresesi altında 18; güneydoğuda Dârülhadis talebe hücreleri altında 18 ve kuzeybatıda Dârüşşifâ (Bîmarhâne) altında 9 adet tonozlu dükkân inşa edilmiştir. Dârüşşifâ altında yer alan dükkân dizileri dışındakiler benzer özelliktedir.²³⁵ Sıbyân Mektebi, III. ve IV. Medreseler ile Tıp medresesi altındaki kemerli çarşı, *Tiryakiler Çarşısı*²³⁶; caminin doğu yönünde avlu duvarı ve Dârülhadis talebe hücreleri binasının altında bir sıra halinde yer alan dükkânlar da *Dökmeciler Çarşısı* olarak bilinir.²³⁷

²²⁷ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 641.

²²⁸ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 527a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²²⁹ Barkan, *a.g.e.*, II, 140; Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²³⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 40. Ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 641.

²³¹ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 525a. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²³² Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 41. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Dökmeciler Hamamı", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 516.

²³³ Cantay, *a.g.e.*, 46; Çelik, *a.g.e.*, 45.

²³⁴ "Dört medrese" bahsinde de geçtiği üzere medreseleri yaygın isimlendirmenin aksine ele alıyoruz..

²³⁵ Cantay, *a.g.e.*, 46; Çelik, *a.g.e.*, 45. Ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 626.

²³⁶ Cantay, *a.g.e.*, 40, 46; Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", 118-119.

²³⁷ Mülayim, *a.g.m.*, 119.

J. ODALAR

Caminin kuzey avlu kapısının iki yanı ile üzerinde ve dış avlu duvarındaki güney kapıları üzerinde görevliler için yapılmış odalar bulunmaktadır.²³⁸ Ayrıca hamam ve Tıp Medresesi'nin yakınında, Dârüşşifâ'nın altında ve köşesinde, batıda suyolu üzerinde ve Eski Saray'dan alınan yerlerde Süleymaniye Külliyesi'ne vakfedilen odalar inşa edildiği belirtilmektedir.²³⁹

K. KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN TÜRBESİ

Türbe, caminin kible tarafındaki Süleymaniye hazîresinde yer alır. Bilindiği gibi Kanûnî Sultan Süleyman 20 Safer 974/6-7 Eylül 1566'da Zigetvar Seferi sırasında vefat etmişti.²⁴⁰ Ancak defni vefatından 82 gün sonra 28 Kasım 1566'da yapılmış, türbe ise vefatından 13 ay kadar sonra inşa edilmişti.²⁴¹ Türbenin, çini süslemeleriyle birlikte 1568 yılı içinde bitirildiği belirtilmektedir.²⁴²

7 sandukalı olan türbede Kanûnî Sultan Süleyman (I. Süleyman), II. Süleyman, II. Ahmed, II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan²⁴³, Kanûnî'nin kızı Mihrimâh Sultan, II. Ahmed'in eşi Râbia Sultan ve kızı Âsiye Sultan yatmaktadır.²⁴⁴

L. HÜRREM SULTAN TÜRBESİ

Vakfiyede "Kadın Efendi Türbesi"²⁴⁵, *Risâle-i Tezkiretü'l-ebniye ve Tuhfetü'l-mi'mârîn*'de "Haseki Sultan Türbesi" olarak geçen türbe²⁴⁶, Kanûnî'nin eşi Hürrem

²³⁸ A.mlf., a.g.m., a.y.

²³⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., 27. Ayrıca bkz. Cantay, a.g.e., 46.

²⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethi'nden Kanûnî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II, 3. bs., TTK Basımevi, Ankara 1975, s. 413. Kanûnî Sultan Süleyman'ın cenazesi ve defniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Süheyl Ünver, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Son Avrupa Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni", *Kanûnî Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 301-306.

²⁴¹ Yüksel, a.g.e., 645. Selçuk Mülayim, türbenin, Kanûnî'nin 20 Safer 974/6-7 Eylül 1566'da Zigetvar Seferi sırasında ölümünden birkaç hafta sonra Mimar Sinan tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.m., 117.

²⁴² Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 47. Türbenin inşâ tarihiyle ilgili ayrıca bkz. Aziz Doğanay, "Türbeler", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 242.

²⁴³ M. Orhan Bayrak, II. Ahmed'in annesi Hatice Muazzez Sultan'ın kabrinin burada olduğunu söylemektedir (bkz. *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, Üçüncü Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul, Mayıs 2002, s. 34). Ancak bu tespit, II. Ahmed'in II. Süleyman ile baba bir kardeş olmasından kaynaklanan bir hata olmalıdır. Buradaki kabir, II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan'a aittir.

²⁴⁴ Bayrak, a.g.e., 33-34. Türbeyle ilgili geniş bilgi için bkz. Doğanay, a.g.m., 242-254.

Sultan'ın 26 Cemâziyelâhir 965/15 Nisan 1558'de vefatı üzerine Mimar Sinan tarafından Kanûnî Türbesi'nin güneydoğusunda inşa edilmiştir.²⁴⁷ Türbenin 1559'da tamamlandığı belirtilmektedir.²⁴⁸ Türbede Hürrem Sultan'la birlikte II. Selim'in oğlu Mehmed ve II. Ahmed'in kızı (Hanım Sultan) da yatmaktadır.²⁴⁹

M. MİMAR SİNAN TÜRBESİ

Süleymaniye Külliyesi'ni inşa eden Mimar Sinan'ın türbesi, külliyenin kuzeydoğu köşesinde bulunur. Türbenin yeri, Mimar Sinan'ın sağlığında, evinin yanında, Ağa Kapısı'nın karşı köşesinde hazırlanmış ve kafes oymalı mermer bir şebeke ile çevrilmiştir.²⁵⁰ Türbe, burma kavuklu mezartaşı ile Mimar Sinan'ın ölümünden sonra inşa edilmiştir.²⁵¹

N. MİMAR SİNAN SEBİLİ

Mimar Sinan Türbesi'nin köşesinde yer alan sebil, 995/1587 yılında Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir.²⁵² Sebilin, Kanûnî'nin ruhu için Süleymaniye Vakfı'nın gelir fazlasıyla inşa edildiği belirtilmektedir.²⁵³

O. SÜLEYMANİYE ÇEŞMESİ

Halk arasında Çadır Çeşmesi veya Hesap Çeşmesi gibi isimlerle de anılan çeşme²⁵⁴, 1207/1792-93 yılında inşa edilmiştir. Külliyenin inşaatı sırasında işçilerin kullanımı için inşa edilen çeşmenin yerini belirleyen ve hatırasını günümüze ulaştıran bir eser olduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁵

²⁴⁵ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 11. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 47. Türbeyle ilgili övücü ifadeler için bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 46.

²⁴⁶ Meriç, *Mimar Sinan*, 23, 104; Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁴⁷ Mülayim, a.g.m., 117.

²⁴⁸ Doğanay, a.g.m., 234.

²⁴⁹ Yüksel, *a.g.e.*, 177; Çelik, *a.g.e.*, 41.

²⁵⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 73'ten naklen bkz. Cantay, *a.g.e.*, 48.

²⁵¹ Cantay, *a.g.e.*, a.y. Türbeyle ilgili detaylı bilgi için Doğanay, a.g.m., 254-259.

²⁵² Yüksel, *a.g.e.*, 371.

²⁵³ Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁵⁴ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, Necdet Ertuğ (ed.), I, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları, İstanbul 2006.

²⁵⁵ Cantay, *a.g.e.*, 49; Mülayim, a.g.m., 119.

Ö. SÜLEYMANİYE HAZİRESİ

Süleymaniye Camii'nin kible tarafında (güneyinde) yer alan hazîre, Kanûnî Sultan Süleyman'ın türbesinin inşasıyla oluşmaya başlamıştır.²⁵⁶ Mihrap duvarından başlayıp güneye doğru geniş bir alana yayılan hazîre, bir ihata duvarıyla çevrilerek hem cami hem de külliye'nin tamamlayıcı bir unsurudur.²⁵⁷ Daha önce de geçtiği üzere, Süleymaniye Camii mihrabının önündeki türbede Kanûnî Sultan Süleyman (I. Süleyman), II. Süleyman, II. Ahmed, II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan, Kanûnî'nin kızı Mihrimâh Sultan, II. Ahmed'in eşi Râbia Sultan ve kızı Âsiye Sultan yatmaktadır.²⁵⁸

Buradaki ana hazîrenin ilk kullanımının, yaklaşık 1270/1853-54 yılında; daha kuzeydoğuda, mezarlığın iki girişini birbirine bağlayan yol ile türbelere giden yol arasındaki bölge ve türbelerin önündeki alan (güneybatı yönünde) ile mezarlık duvarları arasında kalan bölgenin ise yaklaşık 1750'lerde kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir.²⁵⁹

P. SÜLEYMANİYE SUYOLLARI

İstanbul surlarının batısından gelerek şehrin çeşitli bölümlerini besleyen 16 veya 17 bağımsız isâle hattından oluşan sulara "Halkalı Suları" denir. Süleymaniye

²⁵⁶ Nuri Seçgin, "Süleymaniye Hazîresi'nde Bulunan Mimari Düzenlemeli Lâhîtlere", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 495.

²⁵⁷ Mülâyim, a.g.m., 117.

²⁵⁸ Bayrak, a.g.e., 33-34.

²⁵⁹ Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (çev. Selahattin Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1997, s. 69.

Süleymaniye Hazîresi'nde ayrıca I. Ahmed'in hocası Aydınlı Mustafa Efendi (ö. 1016/1607-1608) ve Mustafa Efendi'nin oğlu Mesud Efendi (IV. Mehmed zamanında şeyhülislam); Sultan II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ile Safiye Sultan'ın kızı Zâhide hanım, damadı ve torunu; Ser-bevvâbîn Ahmed Ağa (ö. 1208/1793-94), sadrazam Halil Hamid Paşa'nın torunu ve Enderun-i Hümâyün ağalarından olan Mehmed İffet Efendi (ö. 1227/1812); sadrazam Mehmed Emin Paşa (ö. 1288/1871), annesi, karısı, kızı ve oğlu Maarif Nazırı Ali Fuat Bey (ö. 1302); serasker ve sadrazam Hüseyin Avni Paşa (ö. 1294), sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın karısı ve kızı; Kapudan-ı Derya Kayserili Ahmed Paşa (ö. 1295/1878), Maarif ve Evkaf Nazırı Ahmed Kemal Paşa (ö. 1304/1888) ve aynı nazırlıkta bulunan Mustafa Nuri Paşa (ö. 1307/1889) gibi önemli kişiler yatmaktadır. Hazîrenin Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın türbeleri arasında kalan büyük bölümü, 1300/1882-83'ten sonra yoğun olarak kullanılmış, buraya ağırlıklı olarak önemli din adamları, yakınları ve özellikle Süleymaniye'de imamlık yapanlar hükümetin özel izniyle defnedilmiştir. Nakşibendî tarikatının ileri gelen isimlerinden Mehmed Zahid Kotku (ö. Kasım 1980) da buraya defnedilenler arasındadır. Bu mezar ile yine bir Nakşibendî şeyhi olan Mustafa Feyzi Efendi'nin mezarı arasına ise eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal'ın annesi defnedilmiştir. Bkz. a.mlf., a.g.e., 69-70. Daha önce de geçtiği üzere Hazîre dışında Ağakapısı civarında da Mimar Sinan'ın türbesi bulunmaktadır. bkz. Ayvansarayî v.dğr., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 57.

Suyolları da Halkalı Suları'ndan olup Süleymaniye Külliyesi'nin su ihtiyacını gidermek amacıyla 1557'de tamamlanan ve Şehzâde Camii'yle birlikte çeşitli yerlerin de su ihtiyacını karşılayan suyoludur. Süleymaniye Suyolları, Halkalı Suları'nın isâle hattı en uzun ve debi bakımından en fazla olanıdır. Günümüzde Halkalı Suları'nın tamamı harap durumdadır.²⁶⁰

III. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ

A. İNŞÂSİ

Süleymaniye Külliyesi'nde cami dışındaki diğer birimler gibi Dârülhadis'in de inşa tarihini belirten bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak konuyla ilgili bir onay belgesinden Dârülhadis'in inşası için gerekli yer seçiminin 959 Muharrem'i sonları/1552 Ocak sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu belgede şöyle denilmektedir:

“... Bina emîni Hüseyin zîde mecdühü tevkî'-i refî'-i hümâyun vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Hâliyâ Dergâh-ı mu'allâma mektup gönderüb mihrâb-ı şerif mukâbelesinde bina olunan odalar mâbeyninde iki oda olmağla Dârülhadis olmağa kâbiliyet olmayup divarın kalkmasıyla ihkâmına zarar vardur amma ol odalar mukâbelesinde bağçe divarına varınca yer arz-ı hâlî olup Dârülhadis ve odalarda talebesi olmağa münâsibdür, deyu 'arz eylemişsin. İmdi buyurdum ki hükm-i şerîfim vusûl buldukta ol Dârülhadis olmağa kâbil olan yerde 'arz itdüğün üzere Dârülhadis binâ idesin. Şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâhir-i şehri M. sene 959.”²⁶¹

²⁶⁰ Kazım Çeçen, *Süleymaniye Su Yolları*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1986, s. 1 vd. Ayrıca bkz. a.mlf., *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s. 30-31; a.mlf., “Halkalı Suları”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 362-365; a.mlf., “Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri”, *MKSİYÇE*, I, 448; Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, 119.

Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim* adlı eserinde Süleymaniye Suyolları şöyle geçmektedir: “...ve dahî Sultan Süleyman Han-ı mûmâ ileyh hâric-i Kostantîniyye'nin bir âb-ı hayât-bahş-ı sâfî getirüp ve bu âbı bu mesafê-i ba'ide ve 'asîreden getürmekde bir niçe mevzı'da seng ve geç ile 'âlî binâlar ve tâklar ve bu tâklarda vâsi' kanat ve karîzler ihdâs idüp bu üslup ile bu âb-ı hayât-efzâyı ekser mevâzı'ı Kostantîniyye'de icrâ buyurmışlardur ki cenâb-ı mekremet intisâblarına mensûb olan ebniye-i hayrâtta cereyân iden miyâh bu âb-ı pür safâdandır.” Bkz. a.g.e, III, 1090.

²⁶¹ Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı*, II, 201. Ayrıca bkz. Ahunbay, “Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları”, 251.

Dârülhadis örtü sistemi için gerekli kurşunun, daha önceden 16-22 Rebûlâhir 958/23-29 Nisan 1551 tarihinde 642 adet kurşun levha olarak hazırlandığı²⁶², 24-29 Cemâziyelâhir 958/29 Haziran-4 Temmuz 1551 tarihinde kubbe tuğlalarının alınıp medrese kubbelerine başlandığı²⁶³, alt kattaki on sekiz birimli dükkân ve oda dizisinin kapı, pencere ve sıvasının yapıldığı²⁶⁴, 5-19 Rebûlevvel 963/18 Ocak-1 Şubat 1556 döneminde medrese odalarının kapı sövelerinin işlendiği ve yarım tuğla kemerlerinin örüldüğü belirtilmiştir.²⁶⁵

Atâî, Süleymaniye Külliyesi'nin tamamlandığı tarihi vermesine rağmen Dârülhadis için herhangi bir tarih belirtmemektedir. Onun konuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

“964 Zilhicce'sinde (Eylül 1557) tamam olup, edâ-i ferâize kıyâm olundu. Etrafında, dört medrese-i refi'î'l-bünyân âbâd idüp ve ta'lim-i ilm-i edyân ve ilm-i ebdân için bir Dârülhadis ihdâs ve icâd ve bir Dârületibbâ bünyâd eyledi.”²⁶⁶

Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili Ağustos 1557 tarihli inşaat defterlerinde, Dârülhadis'in kapı ve pencerelerinin yapımıyla ilgili masraflar yer almaktadır.²⁶⁷ Ayrıca Dârülhadis'in ilk müderrisinin de 964/1556-57 tarihinde atandığı bilinmektedir.²⁶⁸ Sonuç olarak Dârülhadis'in 964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçtiği ortaya çıkmaktadır.²⁶⁹

Ebu Bekir b. Behram ed-Dımaşkî, Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili olarak cami ve medreselerin inşasına 956/1549-1550'de başladığını, inşaatın 964/1556-57'de tamamlandığını ve inşaatı en son biten medresenin Dârülhadis

²⁶² Barkan, *a.g.e.*, II, 151, belge no: 352.

²⁶³ A.mlf., *a.g.e.*, II, 166, belge no: 405.

²⁶⁴ A.mlf., *a.g.e.*, II, 116, belge no: 259.

²⁶⁵ “*Berâ-yı tıraşîden-i süvehâ-i bâb-ı odahâ-i Dârülhadis ma'a kemer ve nîme-i çarşu ber vech-i maktû*” A.mlf., *a.g.e.*, II, 94, belge no: 189; Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 243-244. Külliye birimlerinin inşa süreciyle ilgili ayrıca bkz. Suphi Saatçi, “Temelden Aleme İnşaat Süreci”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 57-71.

²⁶⁶ Atâî, *Hadâik*, 100.

²⁶⁷ Barkan, *a.g.e.*, I, 78. Ayrıca bkz. Ahunbay, *a.g.e.*, 251.

²⁶⁸ Atâî, *a.g.e.*, 18-19. Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 890; Ahunbay, *a.g.m.*, a.y.

²⁶⁹ Konuyla ilgili bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 34; Yardım, “Dârülhadis”, 531.

olduğunu belirtmiştir.²⁷⁰ Ancak Dârülhadis'in en son tamamlanan medrese olduğu hususu hatalı olmalıdır. Zira en son tamamlanan iki medresenin inşa tarihi, daha önce de geçtiği üzere 966/1558-1559'dur.²⁷¹

Bazı araştırmacılar İstanbul'da açılan ilk dârülhadisin Süleymaniye Dârülhadisi olduğunu belirtmişlerdir.²⁷² Ancak "Giriş" bölümünün "Dârülhadisler" bahsinde de geçtiği üzere, İstanbul'da daha önce inşa edilen dârülhadislerin varlığı bilinmektedir. Nitekim İstanbul'da Vefâ'daki *Molla Gürânî Dârülhadisi* (889/1484)²⁷³, Eyüp'teki *Defterdar Mahmud Çelebi Dârülhadisi* (948/1541), Beyazıt Koska semtindeki *Papasoğlu Dârülhadisi* (949/1542), Vilayet Konağı civarındaki *Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi* (950/1543'ten önce) ve Demirkapı'daki *Mehmed Ağa Dârülhadisi* (961/1553'ten önce) Süleymaniye Dârülhadisi'nden önce inşa edilmiştir.²⁷⁴

B. BİNALAR

Süleymaniye Dârülhadisi, derslane ve talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. Derslane, cami mihrabına karşı sağ tarafta, Kanûnî Sultan Süleyman türbesinin güneyinde; talebe hücreleri ise caminin güney doğusunda yer almaktadır.²⁷⁵

Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis'in nitelikleri, inşa gerekçesi, inşa edildiği yer, akademik ve diğer personeli, personelin taşınması gereken vasıflar ve kendilerine ödenecek ücretten bahsedilmektedir. Burada "bî-hemtâ (eşsiz)" sıfatıyla anılan ve süslemede "yegâne-i zemâne", güzellikte ise "bi-behâne (kusursuz)" olarak

²⁷⁰ ed-Dımaşkî'nin Dârülhadis'le ilgili ifadeleri şöyledir: "*Cami ve medreselerin inşasına 956/1549-1550'de başlanarak 964/1557'de tamamlanmıştır. Camiin havalisinde beş adet büyük medrese yapılmıştır... Bu beş medresenin birisinde ehâdis-i nebeviyye okutulmak meşrut olduğundan, inşaatı en son biten bu medreseye Dârülhadis denilmiştir...*" (*Nusretü'l-İslam ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*, vr. 106-108'den naklen bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 34-35).

²⁷¹ Bu bölümde daha önce geçen "Dört Medrese ve Dârülhadis" bahsine bakınız.

²⁷² Reşat Ekrem Koçu (ö. 1395/1975), *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4246; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I (İki cilt bir arada), Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 123; Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 283.

²⁷³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, 120, 459-460; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 167.

²⁷⁴ Yardım, a.g.m., 167-168; a.mlf., "Dârülhadis", 531.

²⁷⁵ Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 38. Araştırmamızın ilk zamanlarında, tarihteki fonksiyonuna uygun olarak, Dârülhadis talebe hücreleri binası, Aziziye Sosyal Dayanışma Kültür ve Eğitim Vakfı tarafından öğrenci yurdu, Dârülhadis dershanesi de hücrelerde kalan öğrenciler tarafından derslane olarak kullanılmıştır. Binaların resimleri ve planlar için ekler kısmına bakınız. Planlarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları (Katalog)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 15 ve levha:48-49.

nitelenen; özellikle kapısı ve cephe mimarisiyle övülen yapının²⁷⁶ derslane binası olduğu belirtilmiştir.²⁷⁷ Vakfiyede talebe hücreleri hakkındaki bilgiler, her odada kaç öğrencinin kaldığından ibarettir.²⁷⁸

Süleymaniye Külliyesi birimlerini teferruatıyla anlatan müelliflerin başında gelen Celalzâde Mustafa, yüksek kubbeli Dârülhadis dershanesinin, cami mihrabının karşısında sağ tarafta; talebe hücrelerinin ise dershanenin karşısında yer aldığını belirtmektedir.²⁷⁹ Külliye birimlerini ayrıntılı olarak ele alan diğer bir müellif ise Âşık Mehmed'dir. O Dârülhadis dershanesi ve talebe hücreleri binalarının yerlerini daha belirgin olarak vermiştir.²⁸⁰ Süleymaniye Camii'nin kuzey ve güneyinde yedi medrese olduğunu söyleyen ve Dârülhadis'i ilk sırada zikreden Evliya Çelebi ise²⁸¹, Eski Saray duvarı, Dârülhadis dershanesi ve talebe odaları arasındaki alanda ikinci vakti sonrası güreş müsabakaları yapıldığını belirtmiştir.²⁸²

Tezkiretü'l-ebniye (TE)²⁸³ ve *Tezkiretü'l-bünyân* (TB)'da²⁸⁴ Kanûnî Sultan Süleyman'ın İstanbul'daki altı medresesi arasında isim belirtilmeden geçen Süleymaniye Dârülhadisi, *Tezkiretü'l-mi'mârîn* (TM)'de Kanûnî'nin İstanbul'daki medreseleri arasında "*Dârülhadis-i Mezbûr. Bab I*" olarak verilmiştir.²⁸⁵

1. Derslane

Osmanlılar'da medreseler, genellikle bir avlu etrafında bir derslane ile talebe odalarından oluşan tek katlı kâgir binalardır. Hemen her medresede derslane, müderris odası ve danışmend hücreleri bulunurdu. Derslaneler, genellikle kubbeli büyükçe bir oda hacminde olup zeminleri hasır veya kilimle kaplanırdı. Derslanede müderris, bü-

²⁷⁶ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 23, 31-32.

²⁷⁷ Cantay, *a.g.e.*, 39.

²⁷⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

²⁷⁹ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 524b. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁸⁰ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, III, 1089-1090.

²⁸¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 157, 315.

²⁸² "... ve bir küçük harem dahi Süleymaniye ile Eski Saray divarı mâ-beyninde 'ser-çeşme-i küştî-gîrân-ı pehlivân demir meydanı' nâmıyla meşhur bir vadidir. Hâlâ ba'de'l-'asr, cümle tekye pehlivanları ol cây-ı latîfde güleşirler. Lügat-ı Türki'nin sahihi güreş'dir." Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Ahmed Cevdet), I, 156-157. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 40.

²⁸³ Meriç, *Mimar Sinan*, 93.

²⁸⁴ Sâî Çelebi, *Tezkiretü'l-bünyân*, Binbirdirek Yayınları, İstanbul 1988, s. 41.

²⁸⁵ Meriç, *a.g.e.*, 33. Ayrıca bkz. Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", 251.

yükçe bir rahle önünde oturduğu yerden ders anlatır, öğrenciler ise minderler üzerine otururdu. Medreselerde ayrıca bir mescid yer almaz, dersanelerde genellikle bir mihrab yeri olur ve buralarda vakit namazları kılınırdı. Genellikle her medresede bir dersane mevcut olmasına rağmen Süleymaniye ve Fatih medreselerinin her birinde merkezî konumda bir dersane bulunmaktadır.²⁸⁶ Süleymaniye medreselerinin her birinde revaklı murabba²⁸⁷ şeklinde odalarından başka, daha büyük olarak merkezî konumda birer dershanesi bulunduğu gibi²⁸⁸ Dârülhadis Medresesi'nin de müstakil bir dershanesi bulunmaktadır.

a. Yeri ve Konumu

Dârülhadis talebe hücreleri binasının yeri ve günümüzdeki durumu hakkında araştırmacılar arasında neredeyse tam bir ittifak olmasına rağmen, dershanesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Gerek dönemin müesseselerini ele alan ilk elden kaynaklarda, gerekse sonraki dönemlerde yapılan bazı araştırmalarda dershanenin yeri ve binasının özellikleri açıkça belirtilmesine rağmen, hâlâ bazı araştırmacılar farklı görüşler ortaya koyabilmekte, buranın Dârülkurrâ veya Türbedar odası olduğunu iddia etmektedirler. Bu ihtilafın ortadan kaldırılabilmesi için konuyla arşiv belgeleri ile dönemi en iyi yansıtan kaynaklardaki ifadelerin bilinmesi gerekmektedir.

Daha önce de geçtiği üzere, Dârülhadis talebe hücreleri ve dershanesinin yeri, 959 Muharrem'i sonları /1552 Ocak sonlarında o sırada bina emini olan Hüseyin Çelebi'ye gönderilen bir hükümde belirlenmektedir.²⁸⁹ Bu hükme göre dershanenin bulunduğu yerde talebe odalarının olamayacağı anlaşılmış ve dershanenin karşı tarafına bugünkü talebe hücreleri binası inşa edilmiştir.

Süleymaniye Külliyesi birimlerini en iyi anlatan müelliflerin başında gelen Celalzâde Mustafa (ö. 1567), yukarıdaki hükmü teyid ederek Dârülhadis dershanesi ile talebe hücrelerinin farklı yerlerde olduklarını; dershanenin yüksek kubbeli, cami

²⁸⁶ İpşirli, "Medrese", 330-331.

²⁸⁷ Murabba: Kare

²⁸⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 34.

²⁸⁹ Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaâtı*, II, 201. Bu hüküm için Süleymaniye Dârülhadisi'nin "İnşâsı" bahsine bakınız.

mihrabının karşısında sağ tarafta; talebe hücrelerinin de dershanenin karşısında yer aldığı belirtilmektedir. Onun konuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

“Mukâbele-i mihrâb-ı saâdet iktisâbda cânib-i yemîne mâyil bir Dârülhadis-i kudsfî’ş-şemâyil bina olındı ki vaz’ı makbûl üzre kubbe-i ‘âlîşân, dergâh-ı büleend eyvân ile ‘atebe-i refî‘u’l-mekândır. Anun dahî mukâbelesinde hücürât-ı sâmiyât teşyîd olunup ulûm-u ehâdîsde ‘âlim ü mâhir bir müderris-i kâmil-i kavîyyü’l-meâsir tayîn buyuruldu ki ol makâm-ı şerîfde sâmi‘îne nakl-i hadîs-i rasûl ile sallallâhu aleyhi ve sellem derecât-ı ‘aliyye-i mesûbâta vusûl bulup, tahsîl-i ücûru nâ mahsûr eyleye. Ehâdîs-i nebeviyyenin ğavâmiz u müşkilatını hall eyleyüp mesâil-i dîniyyede sâilîne mücîb-i saâdet nasîb ola.

Hadîs-i şâh-ı iklîm-i nübüvvet
Dil-i mü’min bulur andan meserret
Çerâğ-ı bezmidir dîn-i kavîmin
Usûlidir sırât-ı müstakîmin
Hidâyet bahş-ı erbâb-ı saâdet
Saâdet vizr-i ashâb-ı hidâyet
Gül-i gülzâr-ı İslam u emânî
Mu‘attar eylemiş bûyî cihânı
Okudukça ehâdîs-i peyember
Ola şeh devleti dâyim mukarrer.”²⁹⁰

Ebu Bekr b. Behram Dımaşkî, Süleymaniye Külliyesi birimleri ve buldukları yerler hakkında bilgi verirken Dârülhadis’in caminin kible tarafında, talebe hücrelerinin de caminin güney doğusunda bulunduğunu belirtmektedir:

“...Bir medrese de camiin kible tarafındadır. Medrese talebelerinin odaları camiin cenûbi şarkisinde bulunup tûlânîdir. Bu beş medresenin birisinde ehâdîs-i nebeviyye okutulmak meşrûr olduğundan inşaatı en son biten bu medreseye Dârülhadis denilmiştir.”²⁹¹

²⁹⁰ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 524b (İlgili sayfa için “Ekler” kısmındaki Resim 5’e bakınız). Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 39; Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 626.

²⁹¹ ed-Dımaşkî, *Nusretü’l-İslam ve’s-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*, vr. 106-108’den naklen bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı*, 34-35.

Süleymaniye Külliyesi inşaatıyla ilgili muhasebe defterlerinde de dershaneye ilgili ipuçları bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre Dârülhadis'in sekiz penceresi için reze ve cam yapılmasına karşılık toplam 320 akçe ücret ödenmiştir.²⁹² Bu masrafların, Dârülhadis dershanesi için yapıldığı, zira buranın kubbeli ve sekiz alt pencereli yapı olduğu²⁹³ ve dershanenin 8 üst penceresinin de renkli cam süslemeli pencereler olduğu belirtilmektedir.²⁹⁴

Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis, bîhemtâ (eşsiz), süslemede yegâne-i zemâne, güzellikte bi-behâne (kusursuz) olarak nitelenmiş; özellikle kapısı ve cephe mimarisiyle övülmüştür:

“...lâ büdd haber-i şerîfi nebevî ve eseri münîf-i Mustafavî nakl olunmak için cami'-i pür-nûr ve makam-ı sürûrun kıblisinde zîb ü zînetde yegâne-i zemâne ve behcet ü behâda bî-behâne bir Dârülhadîs-i bî-hemtâ inşâ vü i'lâ eylediler ki bab-ı refî'-i bî-nâzîri ibret-nümâ-yi üstâdân-ı sâhib hüner ve sathı bedî'-i müstedîr-i hayret-fezâ-yi hüner-mendân-i sâhib nazârdür...”²⁹⁵

Doğan Kuban, vakfiyede tanımlanan bu yapının talebe hücreleri binası olmadığını²⁹⁶; Tanju Cantay ise burada övülen yapının dersane binası olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷

Süleymaniye Külliyesi birimlerini teferruatıyla ele alan Osmanlı dönemi coğrafya ve kozmografya âlimlerinden Âşık Mehmed (ö. 1006/1598'den sonra) ise coğrafyayla ilgili *Menâzirü'l-avâlim* adlı eserinde Dârülhadis Medresesi'ni, din ilimleri okutulan beş medrese içinde “*Medrese-i Hâmise [Beşinci Medrese]*” olarak anmış ve bu

²⁹² İlgili kayıta “*Bahâ-i âlât-ı pençerehâ ve bâbhâ-i tabhâne ve matbah ve kilar ve firun*” başlığı altında verilen bilgiler şöyledir: ‘*An yed-i Satılmış: Rezehâ-i Pençerehâ-i Dârülhadis (Reze: Menteşe): 8 pencere, fi 40 (8×40)=320* (bkz. Barkan, *a.g.e.*, II, 140).

²⁹³ Cantay, *a.g.e.*, 39.

²⁹⁴ Külliye'nin bazı birimlerinin camlarıyla ilgili bilgilerin verildiği “*Bahâ-i camhâ-i müdevver*” (camhâ-i müdevver: Petek pencereler için dairesel cam) başlığı altında Dârülhadis ile ilgili kısımda şu bilgiler verilmiştir: “*Ücret-i geyvân-ı camger ve Hacı Mehmed berâ-yı sahten-i camhâ-i Dârülhadis*”

1. *Camhâ*, 8 kıta, fi 115 = 920

2. *Kürre cam, berâ-yı cami*, 1 kıta = 40

(bkz. Barkan, *a.g.e.*, II, 176. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 39.)

²⁹⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 23.

²⁹⁶ Ona göre Süleymaniye Dârülhadisi'nin (talebe hücreleri binasını kastederek) dershanesi yoktur. Bkz. Kuban, “Süleymaniye Külliyesi”, 101.

²⁹⁷ Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 39.

medresede hadis-i şerif okunması ve okutulması şart olduğundan medresenin *Dârülhadis* ismiyle anıldığını belirtmiştir. Dershane ve talebe hücreleri binalarının yerlerinin daha belirgin olarak anlatıldığı bu eserde *Dârülhadis*'le ilgili ifadeler şöyledir:

“...ve bu beş medresenün birisi bu camii şerîfün hâyit-i kıblîsi hâricinde mâ havl-i meşhed-i Sultan Süleyman Hân-ı mûmâ ileyhde olan hadîkanun hâyit-i cenûbisi ya‘nî hâyit-i kıblîsi üzre mebnîdür ki sultan-ı mûmâ ileyhün meşhed-i kurbındadır ve bu medresede müdârese-i ‘ulûm iden talebe-i ulûma mesken olan hucurât bu câmiin cânib-i cenûbî-i şarkîsinde vâkî‘ tûlânî binâdur ve bu medrese-i hâmisede ehâdis-i nebeviye ifâde ve istifâde olunmak meşrût olmağın bu medrese *Dârülhadis* ismi ile müsemmâdur.”²⁹⁸

Gerek arşiv belgeleri, gerekse diğer kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere *Dârülhadis* Medresesi'nin gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible duvarı dışında, Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye hazîresinin ihâta duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla *Dârülkurrâ* veya Türbedar Odası olarak geçer.²⁹⁹ Talebelerin kaldıkları odalar (hücreler) ise caminin güney-doğusunda (kibleye dönüldüğünde sol tarafta) yer alan uzun binadır.³⁰⁰

Arşiv belgeleri ve diğer bazı kaynaklarda *Dârülkurrâ*'nın yeri ve inşa tarihi belirtilmemesine rağmen, bugün araştırmacıların bazıları, *Dârülhadis* dershanesi dediğimiz yapının *Dârülkurrâ* olduğunu iddia etmektedirler.³⁰¹ Bu kanaatte olanların birçoğu ve diğer bazı araştırmacılara göre *Dârülhadis* dershanesi de talebe hücreleri binasının cami tarafındaki köşesinde yer alan ve bazı kaynaklarda “köşk” adıyla geçen

²⁹⁸ *Menâzirü'l-avâlim*, III, 1089-1090.

²⁹⁹ Süleymaniye *Dârülhadis* dershanesinin planı için “Ekler” kısmındaki Resim 17'ye; fotoğrafları için de Resim 21, 22 ve 23'e bakınız.

³⁰⁰ Cantay, *a.g.e.*, 38. Süleymaniye *Dârülhadis* dershanesi için ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 571. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, kendi döneminde *Dârülhadis* Medresesi'nin tulânî olan dershanesinde ilkokul bulunduğunu belirtmektedir (*A.g.e.*, 34). Tanju Cantay ise XIX. asırda *Dârülhadis* dershanesinin yanına inşa edilen Muallimhâne-i Nüvvâb'ın inşası sırasında, dershane binasının değişikliklere uğradığını ve Ali Saim Ülgen (ö. 1963) tarafından aslına uygun olarak yapının yeniden inşa edildiğini belirtmektedir (*A.g.e.*, 38).

³⁰¹ Bu yapının *Dârülkurrâ* olduğuyla ilgili bkz. M. Baha Tanman, “*Dârülkurrâ* [Mimari]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 547; Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, 118; Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 40, 88.

yapıdır.³⁰² Ancak araştırmamız süresince buranın derslane olduğuyla ilgili hiçbir kayda rastlayamadığımız gibi derslane binasıyla ilgili daha önce verilen bilgiler de buranın derslane olamayacağını göstermektedir.³⁰³

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Sultan Süleyman Evkafı ile ilgili muhasebe defterlerinde Dârülkurrâ adının geçtiği çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu defterlerde Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili bilgi verilirken 4 medrese, Dârülhadis, Tıp Medresesi ve Dârüşşifâ hep müstakil olarak verilmesine rağmen Dârülkurrâ caminin bir bölümü/parçası (müteferrika-i câmi) gibi ele alınmıştır. Üstelik Süleymaniye Külliyesi bünyesinde olmayıp bazı dönemlerde yardım edilen medreseler bile ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu kayıtlarda Dârülkurrâ genellikle “*Cemâat-i müteferrika-i câmii şerîf*” gibi başlıklar altında; Dârülkurrâ şeyhi ve talebelerinin ücretleri de caminin diğer personeliyle birlikte verilmiştir.³⁰⁴ Bazı kayıtlarda ise Dârülkurrâ personeli (Dârülkurrâ şeyhi ve talebeler) “*Cemâat-i hademe-i câmii şerîf*” başlığı altında bulunmaktadır.³⁰⁵

Celalzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-memâlik* adlı eserinde külliye birimleri tavsif edilirken her birinin yeri de belirtilmesine rağmen, Dârülkurrâ'nın yeri için herhangi bir ifade kullanılmamış, sadece “... *mülhakât-ı Câmi-i ekberde bir Dârülkurrâ-i muteber dahî bünyâd eder...*” denmiştir.³⁰⁶ Evliya Çelebi de Seyahatnâmesi'nde, XVII. asırda İstanbul'daki dârülkurrâlarla ilgili bilgi verirken, Süleymaniye Dârülkurrâsı'nı da saymakta fakat binanın yeri ve mimarisi hakkında

³⁰² Bkz. Ahunbay, “Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları”, 251; Tanman, “Dârülhadis [Mimari]”, 533. Zeynep Ahunbay, bu yapının konum ve biçimiyle özellik gösterdiğini, Mimar Sinan'ın uygulamaları arasında hücrelerden bir kat yüksek, ahşap çatılı yapılmış başka bir derslane uygulaması bilinmediğini, bugünkü yapıda 16. asra ait izleri saptayabilmenin zor olduğunu belirtmektedir (a.g.m., a.y.).

³⁰³ Köşkle ilgili ayrıntılı bilgi için “Talebe Hücreleri” bahsine bakınız.

³⁰⁴ Dârülkurrâ'yla ilgili bilgilerin bulunduğu bazı arşiv kaynakları ve ilgili sayfaları şöyledir: *MAD.d.*, 114 (29 Z. 1002/15 Eylül 1594), s. 8; 1845 (8 R. 1024/7 Mayıs 1615), s. 79; 2056 (7 Ca. 1001/9 Şubat 1593), s. 5; 2094 (17 L. 1071/15 Haziran 1661), s. 4; 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 7; 2104 (6 C. 1076/14 Aralık 1665), s. 7; 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624), s. 4; 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658), s. 88; 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 5; 5424 (7 M. 1021/10 Mart 1612), s. 10, 55, 102, 134; 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 6; 5708 (29 Ra. 1004/2 Aralık 1595), s. 87; 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589), s. 21, 50, 90; 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597), s. 26; 6162 (1 C. 995), s. 12, 46; 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602), s. 3; *D.HMH.SSÜL.d.*, nr. 21957 (1 Ca. 1000/14 Şubat 1592), s. 37; *VGMA.d.*, 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atık Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Han der İstanbul*), s. 7; *VGMA.d.*, 59 (*Defter-i Atık Sultan Mehmed ve Süleyman*), s. 42 (yeni sayfa no: 47).

³⁰⁵ *MAD.d.*, 2094 (17 L. 1071/15 Haziran 1661), s. 4; 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 6-7.

³⁰⁶ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 524b.

herhangi bir bilgi vermemektedir.³⁰⁷ Kâzım Çeçen'in yayınladığı Süleymaniye Suyolları haritasında³⁰⁸ Sıbyân Mektebi yanındaki maksemden³⁰⁹ külliye içine dağıtım arasında “*dershâne üzerine giden yol*” ifadesiyle bir kol ayrılmaktadır. Bu kolun, cami bahçe duvarının güney tarafında helâlar üzerindeki duvar üzerinden Dârülhadis Medresesi'ne giden kol olduğu tahmin edilmektedir. Burada adı geçen “dershane”nin Dârülkurrâ olduğunu destekleyen herhangi bir açıklama da bulunmamaktadır.³¹⁰

Zeynep Ahunbay ise Süleymaniye Dârülkurrâsı'nın Kanûnî'nin ruhu için gece gündüz Kur'an okuyan 36 kurrâ'nın okuma işlevini yerine getirdikleri yer olabileceğini söyler. O Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülkurrâ adıyla bir yapının geçmediğini, buna karşılık görevliler arasında Kanûnî'nin ruhu için gece gündüz Kuran okuyacak 36 “kârî-i cârî”nin yer aldığını, bu nedenle Dârülkurrâ'nın bu görevlilerin okuma işlevini yerine getirdikleri yer olması gerektiğini belirtmektedir.³¹¹ Her ne kadar türbelerde Kur'an okuyanların bu görevi icra ettikleri yerlere dârülkurrâ dense de³¹² Süleymaniye Dârülkurrâsı için böyle bir şeyi söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira Süleymaniye Vakfi'na ait muhasebe defterlerinde Dârülkurrâ şeyhinin yevmiyesi (hatta bazı defterlerde adı) verildiği gibi, talebe sayısı ve talebelerin yevmiyeleri de belirtilmiştir.³¹³

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, dersane dediğimiz yapının Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olduğuyla ilgili net hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut yapı Dârülkurrâ değil de Dârülhadis dershanesi olduğuna göre Dârülkurrâ ve binası için üç ihtimalden bahsedilebilir:

1. Dârülkurrâ, Kanûnî'nin ruhu için gece gündüz Kuran okuyacak 36 kurrâ'nın (kârî'i cârî) okuma işlevini yerine getirdikleri yerdir.³¹⁴ Yukarıda da belirttiğimiz gibi

³⁰⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (çev. Zuhuri Danişman), I, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1969, s. 121, 161; a.mlf., a.g.e, II, 18, 21.

³⁰⁸ Çeçen, *Süleymaniye Su Yolları*, 43, Harita 5/1, no: 407. Ayrıca bkz. 74-77.

³⁰⁹ Maksem, eskiden bentlerden gelen suların ölçülerek ev, çeşme ve hamam gibi farklı yerlere dağıtımının yapıldığı, lüleli havuz ve tekneleri olan üstü örtülü su haznesi binasına denir. Bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1979, s. 336.

³¹⁰ Ahunbay, a.g.m., 276-277.

³¹¹ A.mlf., a.g.m., a.y.

³¹² Bozkurt, “Dârülkurrâ”, 545.

³¹³ Bu defterler için dersane bölümünde ilgili dipnota bakınız.

³¹⁴ Bkz. Ahunbay, a.g.m., 276.

muhasabe defterlerinde Dârülkurrâ şeyhiyle birlikte talebelerden de bahsedilmesi, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

2. Dârülkurrâ'nın binası günümüze ulaşmamıştır. Bu ihtimal kanaatimizce çok zayıf görünmektedir.

3. Dârülkurrâ, cami bünyesinde Kuran ve kıraat ilminin öğretildiği ayrı bir bölümdür. Osmanlılar'da mescid veya camilerde kıraat ilminin okutulduğu özel bölümlere “dârülkurrâ” adının verilmesi, Evliya Çelebi'nin de selâtîn, vüzerâ ve diğer ileri gelenlerin camilerinin her birinde bir dârülkurrâ olduğunu söylemesi, bu ihtimalin daha güçlü olduğunu göstermektedir.³¹⁵

Kanûnî Sultan Süleyman'ın, daha önce Şehzâde Mehmed ve Mihrimah Sultan için kurduğu medreselerde birer kütüphaneye yer verilmesine rağmen dönemin en büyük ilim müessesesi olan Süleymaniye Külliyesi'nin kuruluş yıllarında bir kütüphane bulunmadığı anlaşılmaktadır. Süleymaniye Vakfıyesi'ndeki “*Şöyle şart idüp buyurdular ki medâris-i mezbûreye kütüb tedârik olındukta hâfız-ı kütüb ve kâtib-i kütüb vüzerâ-i a'zâm-ı zevi'l-ihirâm marifetleriyle ta'yîn ve vazifeleri tebyîn oluna...*”³¹⁶ ifadelerinde görüldüğü üzere, medreselere kitap alındığında hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) ve kâtip görevlendirilmesi istendiğine göre külliye de daha sonra bir kütüphane kurulması planlandığı anlaşılmaktadır.

Külliye de kütüphanenin ne zaman kurulduğu ve ilk kütüphane görevlilerinin kimler olduğu bilinmemektedir. Süleymaniye Vakfıyesi'nin sonunda yer alan eserlerle ilgili liste, külliye ye kısa bir süre sonra kitap tedarik edilmeye başlandığına dair delil olarak gösterilse de bu listenin vakfıyenin tanziminden sonra ilave edildiği tahmin edilmektedir. Vakfiye metninde, medrese ye kitap temin edildiğinde hafız-ı kütüb ve kâtib-i kütüb tayin edilmesi istendiğine göre, vakfıyenin düzenlendiği tarihte medresede bir kütüphane mevcut değildir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan Rebûlâhir 969/Aralık 1561 tarihli bir belgede “*Padişah hazretlerinin medrese-i şerîfine*” bazı

³¹⁵ Bozkurt, a.g.m., 543-544.

³¹⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., 42. Ayrıca bkz. İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 141. Süleymaniye Kütüphanesi hakkında ayrıca bkz. Nevzat Kaya, “Süleymaniye Kütüphanesi”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 121-123.

kitaplar verildiği belirtilmiştir.³¹⁷ Yine aynı arşivde bulunan 973/1565-66 tarihli diğer bir belgede “Süleymaniye’de medâris-i Hâkâniyye’ye lazım olup fermân-ı pâdişâhiyle müderris efendilere virilen kitapların listesi” başlığı altında gönderilen 55 kitabın adları verilmiştir.³¹⁸ Bu belgelerden yola çıkarak ibadete açılışından birkaç sene sonra Süleymaniye Camii’ne saray kütüphanesinden bazı eserlerin gönderilmeye başlandığı ve Süleymaniye Kütüphanesi’nin temelini bu tarihlerde atıldığı belirtilmiştir.³¹⁹

II. Selim’in başkadını ve III. Murad’ın annesi Nurbânû Sultan’ın Üsküdar Toptaşı’nda yaptırdığı külliyyede (Vâlîde-i Atîk), medrese ve dârülhadis talebelerinin kitap ihtiyaçlarını karşılamak için bir kütüphane kurulması³²⁰; Mehmet Ağa’nın İstanbul’da Çarşamba’daki camiinde kurduğu kütüphanenin sadece medresesi ve dârülhadisi müderrislerine açık olması³²¹ gibi örnekler, o dönemlerde bir külliye bünyesinde yer alan medrese ve dârülhadislerin umûmî birer kütüphaneye sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca başka dârülhadislerde müstakil kütüphanelerin varlığından da bahsedilmektedir. Sözgelimi İsmail Erünsal XVII. asırda Mimarbaşı Kasım Ağa’nın Şehzâdebaşı’ndaki Dârülhadisi’nde bir kütüphanenin varlığını bildirmektedir.³²² Ayrıca Süleymaniye Dârülhadisi’nde okutulan eserlerle ilgili bahiste de geçeceği üzere, bazı yazma eserler o dönemde Dârülhadis’e vakfedilmiştir. Sonuç olarak Dârülhadis’te gerek müderrisler, gerekse talebelerin günlük olarak okudukları eserler ile yardımcı kaynak olarak kullanılan bazı kitapların konduğu dolapların veya bu işlevi gören bir bölmenin var olması gerektiğini söyleyebiliriz.

b. Mimarî Özellikleri

Süleymaniye Külliyesi’nin bütününe hâkim olan sade cephe tasarımı, titiz işçilik, kusursuz ayrıntılar ve ahenkli oranlar Süleymaniye dershanesinde de görülmektedir. Dershane, kare planlı, sekizgen sekili tek kubbeli bir yapı olup kubbesi on iki köşeli basık bir kasnağa oturtulmuştur. Yapı beden duvarları, ince derzli 21/237 cm boyunda ve 16/34.5 cm yüksekliğinde kesme küfeki taşlardan yapılmış, beden

³¹⁷ T SMA, E. 861/1’den naklen bkz. Erünsal, a.g.e., 142.

³¹⁸ T SMA, E. 2803/1’den naklen bkz. Erünsal, a.g.e., a.y.

³¹⁹ Erünsal, a.g.e., a.y.

³²⁰ A.mlf., a.g.e., 149.

³²¹ A.mlf., a.g.e., 155.

³²² BOA, Ruûs, 89, s. 184’ten naklen bkz. Erünsal, a.g.e., 165.

duvarları ve bitişik çevre duvarları birlikte örülmüştür. Dershane beden duvarı taş sıraları bitişik çevre duvarlarında da devam etmektedir. Dershanenin iç ölçüleri, yaklaşık olarak 9.0×9.0 m, duvar kalınlıkları ise 1.25 m'dir. Her duvarda altlı üstlü 4'erden toplam 16 pencere bulunmaktadır (bunlardan 8'i renkli cam süslemeli üst pencerelerdir). Ana (Cümle) kapısı, kible yönünde Eski Saray'ın ihata duvarı ile Süleymaniye Külliyesi arasında kalan ve Osmanlı devrinde "Küçük avlu" olarak anılan üçgen alana açılır. Binanın altında (bodrum katında) yer alan su sarnıcı nedeniyle cümle kapısı yükseltilmiş olup kapıya iki kollu ve dokuz basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Sarnıca giriş, merdiven altından sağlanmaktadır.³²³

2. Talebe Hücreleri (Danışmend Odaları)

Osmanlılar'da medreseler, genellikle bir avlu etrafında bir dershane ile talebe odalarından oluşmaktaydı. Hemen her medresede dershane, müderris odası ve danışmend hücreleri bulunurdu. Dârülhadis de dâhil olmak üzere Süleymaniye Medreseleri'nde de talebelerin yatıp kalkması için hücre denilen medrese odaları bulunmaktaydı.³²⁴

a. Yeri ve Konumu

Dârülhadis dershanesiyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmasına rağmen talebe hücreleri binasının yeri ve günümüzdeki durumu hakkında araştırmacılar arasında neredeyse tam bir ittifak bulunmaktadır.

Süleymaniye Vakfiyesi'nde talebe hücrelerinin yer aldığı binadan özel olarak bahsedilmemekte, sadece burada 15 öğrencinin kalacağı ve ikişer akçe yevmiye alacakları belirtilmektedir.³²⁵ Vakfiyede özellikle kapısı ve cephe mimarisiyle övülen yapının ise Dârülhadis dershanesi olduğu daha önce belirtilmişti. Dârülhadis'in inşası bahsinde geçtiği üzere, talebe hücreleri ve dershanenin yeri, 959/1552 tarihinde o sırada

³²³ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 626-634; Tanman, "Dârülkurrâ [Mimari]", 547; Çelik, *a.g.e.*, 40, 88.

³²⁴ Süleymaniye Medreseleri bünyesindeki talebe hücreleri hakkında bkz. Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 524a; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 36.

³²⁵ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.

bina emini olan Hüseyin Çelebi'ye gönderilen bir hükümde belirlenmektedir.³²⁶ Buna göre dershanenin bulunduğu yerde talebe odalarının olamayacağı anlaşılmış ve dershanenin karşı tarafına bugünkü talebe hücreleri binası yapılmıştır.

Dönemin en önemli kaynaklarından *Tabakâtü'l-memâlik* ve *Menâzirü'l-avâlim* adlı eserlerde de Dârülhadis talebe hücreleri binasından bahsedilmektedir. *Tabakâtü'l-memâlik*'te dersane ile talebe hücreleri binalarının farklı yerlerde oldukları belirtilmektedir:

“...Mukâbele-i mihrâb-ı saâdet iktisâbda cânib-i yemîne mâyil bir Dârülhadis-i kudsi'ş-şemâyil bina olındı ki vaz'ı makbûl üzre kubbe-i 'âlîşân, dergâh-ı bülend eyvân ile 'atebe-i refi'u'l-mekândır. Anun dahî mukâbelesinde hücürât-ı sâmiyât teşyîd olunup...”³²⁷

Menâzirü'l-avâlim'de Dârülhadis talebe hücreleri binasının yeri daha belirgin olarak geçmektedir:

“... ve bu beş medresenün birisi bu camii şerifün hâyit-i kıblîsi hâricinde mâ havl-i meşhed-i Sultan Süleyman Hân-ı mûmâ ileyhde olan hadîkanun hâyit-i cenûbisi ya'nî hâyit-i kıblîsi üzre mebnîdür ki sultan-ı mûmâ ileyhün meşhed-i kurbındadır ve bu medresede müdârese-i 'ulûm iden talebe-i ulûma mesken olan hücürât bu câmiin cânib-i cenûbî-i şarkisinde vâki' tûlânî binâdur...”³²⁸

Ebu Bekr b. Behram ed-Dîmeşkî de Dârülhadis dershanesinin caminin kible tarafında, talebe hücrelerinin ise güney doğusunda bulunduğunu belirtmektedir:

“...Camiin havâlisinde beş adet büyük medrese yapılmıştır. Bunun ikisi caminin şarkında olan harîmin şarkındadır ki aralarında sokak vardır; diğer iki medrese camiin garb tarafına düşer; burada da cami harîmi ile medrese arasında sokak vardır. Bir medrese de camiin kible tarafındadır. Medrese talebelerinin odaları camiin cenûbi şarkisinde bulunup tûlânîdir. Bu beş medresenin birisinde

³²⁶ Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaati*, II, 201.

³²⁷ Celalzâde Mustafa, *a.g.e.*, vr. 524b. *Tabakât*'taki ilgili bölümün tamamı için Dershane bahsine bakınız.

³²⁸ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, III, 1089-1090. Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 889-890.

ehâdis-i nebeviyye okutulmak meşrûr olduğundan inşaatı en son biten bu medreseye Dârülhadis denilmiştir...³²⁹

Tabakâtü'l-memâlik, Menâzirü'l-avâlim ve Nusretü'l-İslam ve's-sürûr adlı eserlerde geçtiği üzere, talebe hücrelerinin bulunduğu bina, kibleye dönüldüğünde caminin güneydoğusunda bulunan uzun yapıdır.³³⁰ Bazı kaynaklarda talebe hücreleri binasının eskiden tabhâne olduğu söylene de³³¹ konuyla ilgili somut hiç bir bilgi bulamadık. Tabhâne bahsinde verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu görüş de pek isabetli görünmemektedir.

Doğan Kuban, talebe hücreleri binasının vakfiyede tanımlanan yapı olmadığını, bu binanın kubbeli olması gerektiğini, mevcut yapının özgün mimarisini kaybedip 1950'li yıllardaki onarımlarda bugünkü durumunu aldığını belirtmekteyse de³³² bu yöndeki yorumların, genellikle dershanenin bugünkü yapısını bilmeyen, Dârülhadis'i mevcut talebe hücreleri binasından ibaret zanneden veya dershaneyi Dârülkurrâ veya türbedar odası olarak görenler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.³³³

Talebe hücreleri binasının daha sonraki dönemlerdeki durumuyla ilgili bazı kayıtlar da elimizde bulunmaktadır. Örneğin 10 Zilkade 1332/29 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan Islâh-ı Medâris Nizamnânmesi ile İstanbul'da bulunan bütün medreselerin "Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi" adı altında birleştirilmesine karar verilmiş³³⁴ ve kadro içine alınacak medreselerin tespiti için 1330/1914 Ağustos'unda İstanbul medreselerinin her birinin durumlarını aksettiren raporlar hazırlanmıştır. Dârülhadis'le ilgili raporda şunlar yer almaktadır:

³²⁹ ed-Dımaşkî, *Nusretü'l-İslam ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*, vr. 106-108'den naklen bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, 34-35.

³³⁰ Süleymaniye Dârülhadisi talebe hücrelerinin planı için "Ekler" kısmındaki Resim 17'ye; fotoğrafları için de Resim 19, 20, 21, 24, 25 ve 26'ya bakınız.

³³¹ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 4246; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I, 141. Osman Ergin bu konuda şöyle demektedir: "Süleymaniye Dârülhadisi, Süleymaniye imâretinin tabhânesi yerinde açılmıştır. Tabhânedeki hizmet hususunda istiğna hâsıl olduktan sonra binası Dârülhadis ittihaz olunmuştur. Süleymaniye tabhânesinin bu binada bulunduğu, odaları arasında dersane bulunmamasından ve önündeki meydana da deve meydanı denilmesinden anlaşılır. Fatihteki tabhâne de sonradan medreseye kalbolunmuştur." (s. 141).

³³² Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", 101

³³³ A.mlf., a.g.m., 100, 103; a.mlf., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 118, 122.

³³⁴ Baltacı, a.g.e., I, 75-76, 91-105; İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", 241-242.

“10 adedi büsbütün harab ve gayr-i meskûn ve 9 adedi de muhtac-ı tamir ve meskûn cem’an 19 odası olup odalar zemine muttasıl ise de arkaları açık olmakla cereyan-ı havaya ve nüfûzu ziyâyâ müsaid ve ikişer kişi ikâmete elverişli ise de pek harab olduğundan hâl-i hâzırıyle kâbil-i iskân değildir. Çamaşırhâne, gusûlhâne ve abdesthâneleri kâmilen harap olduğu, odalara karşı da yapıldığından diğer münasip bir mahalle nakli elzemdir. Medresenin mevkiî yüksek ve havadar ve gayet güzel ve havlisi biraz darca ise de yanında ilave edilecek mahalle de olduğundan ve zaten şu harabiyetiyle de gayr-i kâbil-i iskân bulunduğundan fenne muvâfık sûrette yeniden inşâsı halinde talebe için gayet güzel bir medrese olur. Ma’a hazâ medresenin alt tarafında dökmeçi dükkânları olduğundan, onların dumanından ve gürültüsünden talebeyi muhafaza etmek noktası da hîn-i inşâda düşünmek muktezîdir. 15 kadarı hâricde mukîm 45 talebesi vardır. 30 kişi ikâmet edebilir. fi 20 Ağustos sene 1330/2 Eylül 1914.”³³⁵

Görüldüğü üzere raporda Dârülhadis talebe hücreleri binasının yerinin güzel ve havadar, odaların ikişer kişi alacak genişlikte olduğu belirtilmiştir. 30 talebenin ikâmetine müsait olduğu düşünülen binada bu tarihte 15’i dışarda 45 kadar talebe bulunuyordu. Ancak avlusunun darlığı, günümüzde banyo diyebileceğimiz gusûlhâne ve abdesthânelerin odaların karşısında bulunması ve binanın dökmeçi dükkânlarının üzerinde yer alması sebebiyle talebe iskânına pek uygun bir yer olmadığı kanaatine varılmış, buna rağmen Dârülhilâfe kadrosuna alınmıştır.³³⁶

b. Mimarî Özellikleri

Talebe hücrelerinin bulunduğu bina, 45 derece bir açıyla ve arsanın biçim ve eğimine göre oturtulmuştur.³³⁷ Bina, arsayı sınırlayan Mimar Sinan Caddesi’nin doğrultusuna uyarak, geniş açılı bir dirsek oluşturacak biçimde, kırık bir çizgi üzerinde

³³⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Dârülhilâfeti’l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, İstanbul 1978, s. 62-63.

³³⁶ Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 121. Dârülhadis’te 1792’de yaşayanların sayısı ise 45 idi. Bkz. a.mlf., a.g.e., 125. Talebelerle ilgili ayrıntılı tablo için bkz. Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., a.y. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, kendi döneminde Dârülhadis Medresesi’nin talebelere ait on dokuz odasında göçmenlerin (muhammedîlerin) oturduğunu (*Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 33-34. Ayrıca bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s. 299); Mübahat Kütükoğlu ise Dârülhadis talebe hücreleri binasının, bir ara Ensar Vakfı tarafından kullanıldığını, ancak kendi döneminde [Nisan 1998] boş olduğunu belirtmektedir (a.g.e., 126).

³³⁷ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 626.

dizilmiştir.³³⁸ Bu binanın inşasında, arazi verileri ustaca değerlendirilmiş ve külliye'nin genel görünümünü dikkate alınarak farklı bir yerleşim düzenine gidilmiştir. Buna göre talebe hücreleri (odaları) beşik tonozlu dükkânların üzerine inşa edilmiş, tek sıra halinde uzanan odaların önüne de geçit niteliğinde dar ve uzun bir avlu kondurulmuştur.³³⁹

Bina, bir sıra üzerinde ortalama 3.45×4.10 m. ölçülerinde 22 ocaklı odadan meydana gelmektedir.³⁴⁰ Önündeki revak ve odaların üstü ahşap çatı ile örtülüdür.³⁴¹ Bina, külliye'nin çatılı tek yapısıdır. Ali Saim Ülgen'in rölevellerinde planda revak ayakları gösterilmemesine karşılık kesitlerde ahşap görünümünde direkler bulunduğu, 1990 tarihinden sonraki restorasyonda da revakın direkleri betondan taş taklidi olarak yapıldığı belirtilmiştir.³⁴² Odaların her birinde, 3 pencere (dışarıya 2, avluya 1)³⁴³, bir kapı ve bir ocak yer almaktadır. Duvarlar sıvalı ve düz tavan badanalı, döşeme ise dörtgen tuğla kaplıdır.³⁴⁴ Ortada olan avlu cümle kapısı sade ve gösterişsizdir. Medresenin ayrı müstakil bir helâsı bulunmadığından restorasyonda pencereli olan avlu duvarlarının pencere aralarına birer helâ ilave edilmiştir.³⁴⁵ 25 Ca. 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defteri³⁴⁶ ile "Dârülhilâfeti'l-Âliyye Medresesi" kadrosu içine alınacak medreselerin tespiti için 1330/1914 tarihinde hazırlanan raporda Dârülhadis'in talebelere mahsus 19 odası olduğu belirtilmektedir.³⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı da kendi döneminde Dârülhadis medresesinin talebelere ait 19 odasından bahsetmektedir.³⁴⁸ Ancak Dârülhadis talebe hücrelerinin günümüzdeki binasında köşk dışında 22 oda bulunmaktadır. Odaların 15'inde talebenin, 4'ünde de diğer dört hizmetlinin kaldığı, bekâr müderrisin de ya köşkte ve diğer odalardan birinde kaldığı düşünülse yine 2 veya 3 oda fazla kalmaktadır. Mevcut fazla odalarla ilgili somut herhangi bir bilgiye rastlayamasak da binanın günümüzdeki yapısı bize bazı ipuçları

³³⁸ Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", 251.

³³⁹ Tanman, "Dârülhadis [Mimari]", 533.

³⁴⁰ Yüksel, *a.g.e.*, a.y.

³⁴¹ Ahunbay, *a.g.m.*, a.y.; Tanman, *a.g.m.*, a.y.

³⁴² Yüksel, *a.g.e.*, a.y.

³⁴³ A.mlf., *a.g.e.*, a.y.

³⁴⁴ Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 40.

³⁴⁵ Yüksel, *a.g.e.*, a.y.

³⁴⁶ *K.K.d.*, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25.

³⁴⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Dârülhilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", 62-63.

³⁴⁸ *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 33-34. Ayrıca bkz. Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 299.

vermektedir. Talebe hücreleri binasının planlarında da görüldüğü üzere³⁴⁹, binanın köşk tarafındaki kıvrımlı yerinde 3 oda bulunmaktadır. Köşkün altına denk gelen (22.) oda da diğer odalardan farklı olup buraya yanda yer alan (21.) odanın içerisindeki kapıdan girilmekte ve bu odanın avluya bakan penceresi de bulunmamaktadır. Yani 21 ve 22. odalar bitişik vaziyettedir. Bu nedenle bu oda ve yandaki diğer 2 odanın diğer odalardan farklı olarak talebe iskânından ziyâde başka amaçlar için kullanıldığı akla gelmektedir.

Dârülhadis talebe hücreleri binasının cami tarafındaki köşesinde, hamam kapısının üstüne isabet eden odalar ve merdivenlerin üzerinde çatılı bir köşk bulunmaktadır.³⁵⁰ Bu köşkün niçin yapıldığı ve hangi amaçla kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmalarda buranın Dârülhadis dershanesi³⁵¹ veya dersiâm odası³⁵² olduğu belirtilmekteyse de kaynaklarda bu yapının hangi amaçla kullanıldığına dair somut herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Dârülhadis'in Osmanlı medreseleri arasındaki yeri ve müderrislerinin prestiji dikkate alınırca, buranın müderrisin kaldığı oda olduğu, belki de sonradan inşâ edildiği söylenebilir.

Köşke revakın yanında taş bir merdivenle çıkılır. Köşkün önünde üç sütünlü ve araları sivri kemerli bir saçağı yer almaktadır. İçerisi ocaklı olan yapı, iki sıra pencereli, bir sıra taş ve iki sıra tuğla ile yapılmış çok zarif bir yapıdır. Eski bir resminde çok harap olan bu yapıya ahşap bir bina ilave edildiği belirtilmiştir.³⁵³

Restorasyon öncesi talebe hücreleri binasının çatısının olmadığı, revakların yıkıldığı, restorasyonla revakların tamamlandığı; fakat içinde oturan kişilerin, hücrelere revakları da katarak binaya gecekondü görünümü verdikleri; köşkte ise cami personelinden bir kişinin ailesiyle birlikte oturduğu, onun da açık olan revakları kapatıp mekânı daha da genişlettiği belirtilmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ Yüksel, *a.g.e.*, 630; K. Kutgün Eyüpgiller-Mine Özeltin, “Restitüsyon ve Restorasyon”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 206.

³⁵⁰ Köşkün eski ve yeni resimleri için “Ekler” bölümündeki Resim 19, 20, 21 ve 25’e bakınız.

³⁵¹ Ahunbay, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları”, 251; Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, 118.

³⁵² Zekeriya Kurşun v.dğr., *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 259.

³⁵³ Yüksel, *a.g.e.*, 626.

³⁵⁴ Ahunbay, “Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları”, 108.

İKİNCİ BÖLÜM: GELİR VE GİDERLER

Sultan Süleyman Evkafı'nın gelir ve gideriyle ilgili ilk başvuru kaynağımız Süleymaniye Vakfıyesi'dir. Vakıfların iktisâdî ve sosyal yönleriyle ilgili çok önemli bilgiler ihtiva eden vakfiyeler, sadece başlangıçta oluşturulan ve gelecekte de değişmemesi amaçlanan statüyü yansıtan statik belgelerdir. Vakfiyelerdeki bu kıymetli bilgilere rağmen vakıflar, vakfiyede çizilen çerçeveden daha karmaşık ve bütün yönleriyle öngörülemez niteliktedir. Ayrıca vakıf kuruluşları dinamik bir niteliğe sahip olduğundan, uygulamada vakfiyede öngörülemeyen bazı değişiklikler zamanla ortaya çıkabilir. Bu değişikliklerin önemli bir kaynağı, zamanla ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal şartların yarattığı etkilerdir. Sultan vakıflarında ise daha çok mevcut yönetimin müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Vakıfların işleyişinde zaman içinde ortaya çıkan bu değişimler, özellikle bu konuda önemli bilgiler ihtiva eden ve külliye'nin gelir-gider hesaplarının yer aldığı *Vakıf Muhasebe Defterleri*'nden izlenebilir.³⁵⁵

Vakfiyelerde vakıf tarafından yerine getirilecek görevler, satın alınacak mal ve hizmetler ve bu amaçla vakfa tahsis edilen gelir kaynakları ile harcama alanları ve miktarları bulunmasına rağmen fiilî olarak gerçekleşen gelir ve giderler, satın alınan mal ve hizmetler, bunların fiyatları ve miktarları ile bu konularda yıllara göre ortaya çıkan değişiklikler ancak muhasebe bilançolarından izlenebilir.³⁵⁶

Bu bölümdeki bilgilerimizin çoğu Sultan Süleyman Vakfı'na ait muhasebe defterlerindeki bilançolara dayanacağından, önce bunların içeriğiyle ilgili bazı bilgiler vermek gerekmektedir. Bu bilançolar, asıl mütevellîsi olan zamanın sultanı ya da sadrazamı adına vekâleten atanan mütevellî ve yardımcısı bir kâtip tarafından hazırlanarak Haremeyn Muhasebesi kalemine takdim edilir ve denetimi gerçekleştikten sonra siyâkât olarak yazılmış bir sûreti, Haremeyn Muhasebesi Defterleri'ne kaydedilirdi.³⁵⁷ Vakıf gelir ve giderlerinin yer aldığı bu muhasebe bilançolarında kasa ve kiler hesaplarının yer aldığı başlıca iki bölüm bulunmaktadır. Vakfın kasa

³⁵⁵ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 10-11. Muhasebe defterlerinden örnekler için "Ekler" bölümündeki Resim 9-11'e bakınız.

³⁵⁶ A.mlf., a.g.e., 11.

³⁵⁷ A.mlf., a.g.e., 13.

hesaplarının yer aldığı ilk bölümde üç ana başlık yer alır: 1. Gelirler (Asl-ı mal, Mahsûlât), 2. Giderler (Vuzi'a min zâlik, Masârif), 3. Bâkiyeler.

Gelirler (asl-ı mal, mahsûlât) bölümünün ana kalemleri vakfa ait dükkân, oda ve bostan gibi gayri menkullerin kira bedelleri (müşaherât), mukâtaa iltizam bedelleri, cizye ve diğer vergi türü gelirler, bazı kiler fazlası ürün ve eşyaların satış gelirleri (mebî'ât), vakıf menkullerinin kiracısının değişmesi durumunda hava parası olarak alınan peşin kiralar (icâre-i mu'accele) ile diğer bazı gelirlerden oluşmaktaydı. Bilançonun düzenlendiği dönem içinde bu gelirlerin tahsil edilebilen miktarları ile ertesi yıla devreden bâkiyeleri ayrı ayrı belirtilir ve bunlar genellikle belli bir sıralamaya göre kaydedilirdi.

Giderler (Vuzi'a min zâlik, Masârif) başlığı altında vakıf görevlilerine yapılan maaş (vezâif) ve benzeri ödemeler, vakfın gelir fazlalarından kendilerine maaş tahsis edilen kişilere yapılan sosyal yardım niteliğindeki ödemeler (zevâid-horân ödemeleri), imâret mutfağı için satın alınan erzakın miktarı, birim fiyatları ile bedelleri, hizmet alanları ve satın alınan diğer mallar için yapılan ödemeler ile çeşitli tamirat giderleri (meremmât) ayrıntılı olarak belirtilirdi. Gelirlerde olduğu gibi, giderler de hemen hemen hiç değişmeyen bir sıralamaya göre kaleme alınır ve külliye adına yapılan bütün harcamalar tek tek kaydedilirdi. Külliye birimleri medreselerden başlanarak yazılır, ardından cami, türbe, imâret ve dârüşşifâ gelirdi. Müessesenin bakım ve onarım işleriyle meşgul olanlar ile gelirlerin tahsilinden sorumlu hizmetliler ise külliye birimlerinden sonra yazılırdı. Bu bölümde ayrıca külliyenin mülhakları olarak adlandırabileceğimiz bazı cami, mescit ve medreselere yapılan yardımlar da yer alırdı. Son olarak da vakfın kasa mevcudu ya da vakfın borcu gösterilirdi. Ayrıca vakfın tahsil olunamayan şahıs borçları da muhasebe bilançolarının sonunda yer alır ve kasa mevcudu ile birlikte ertesi yılın muhasebe bilançosuna aktarılırdı.

Vakfın muhasebe bilançolarında kiler hesaplarının yer aldığı ikinci bölümünde önce vakıf kilerinde bir önceki yıldan devreden ve o muhasebe dönemi içinde piyasadan satın alınarak vakıf kilerine teslim olunan erzakın çeşit ve miktarları gösterilir, ardından imâret mutfağında sarf olunan erzakın günlük ve toplam sarfıyat miktarları ayrıntılı

olarak belirtilirdi. Kiler hesaplarının sonunda ise ertesi yıla devredilen erzak stoklarının tür ve miktarları yer alırdı.³⁵⁸

Kanûnî'nin ölümünden 9 yıl önce 1557 yılında kurulan Süleymaniye Vakfı'nın muhasebe kayıtlarına ait en erken tarihli bilgiler, vakfın ilk faaliyet yılına ait olduğu anlaşılan ve vakfın gelir-giderlerinin özet olarak kaydedildiği bir defterde yer almaktadır.³⁵⁹ Vakfın elimizdeki en erken tarihli muhasebe bilançosu aslı ise 993-994/1585-6 yılına ait olup Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanmıştır.³⁶⁰ Vakfın kuruluşundan otuz yıl kadar sonra düzenlenen bu defterden başlayarak 1614-15 malî yılına kadar devam eden düzenli bir muhasebe bilançosu serisi elimizde bulunmaktadır. 1615-1642 yılları arasındaki dönemin muhasebe bilançoları ise arşivlerde bulunamamıştır. Ancak arşivde 1643 yılından başlayarak 1700'e kadar arada boşluklar bırakarak da olsa en azından genel gelişme tablosunu tespiti imkân verecek 20 farklı yıla ait muhasebe bilançosu mevcuttur.³⁶¹

Araştırdığımız dönem olan XVI ve XVII. asırlara ait muhasebe bilançoları uzun metinler olup, özellikle maaşlarla ilgili bilgiler ayrıntılı verilmiştir. Bu defterlerde maaş ödenen personel kadroları ve kendilerine ödenen ücretler farklı periyotlara göre (günlük, yıllık gibi) kaydedilmiştir. XVI. asır bilançoları genellikle bir güneş yılı, XVII. asırdakiler ise hicri yılı kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. XVII. asrın sonlarında tekrar malî yılı esas alan muhasebe bilançolarına dönmüştür. Mütevellî değişiklikleri nedeniyle bir hicrî ya da malî yıldan daha kısa dönemleri kapsayan pek çok muhasebe bilançosu mevcuttur. Muhasebe bilançolarında 1830-1831 malî yılına kadar hesap

³⁵⁸ Muhasebe defterleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 11-12. Ayrıca bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 111-112.

Süleymaniye Evkafı'yla ilgili örnek muhasebe bilançoları için bkz. *T SMA.d.*, 1116/1 (Süleymaniye Vakfının ilk muhasebe kayıtları, Tarih: 964/1557); *MAD.d.*, 1954 (Tarih: 4 Ra. 993. Bu defter Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanmıştır. Bkz. "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *Vakıflar Dergisi*, IX [1971], s. 109-161); *MAD.d.*, 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664).

³⁵⁹ *T SMA.d.*, 1116/1. 12 varaktan oluşan defterin üzerinde herhangi bir tarih yer almamaktadır. Ancak ilk faaliyet yılına ait olduğu, "hâliyâ bina olunan iki medresenin vazifeleri dahi bu kıyas üzere..." kaydından anlaşılmaktadır (964/1557 tarihli). Zira mevcut kayıta, iki medresenin daha tamamlanmadığı belirtilmektedir. Defterdeki yazı ve rakamlar, daha sonraki dönemlerde tutulan muhasebe kayıtları gibi siyakat yazısıyla değil nesih ile olup defterdeki bilgiler de vakfiyedekilerle aynıdır. Vakfiyede Tıp Medresesi personeli arasında gösterilen *noktacı* ise burada görünmemektedir. Defterden bir pasaj için "Ekler" bölümündeki Resim 15'e bakınız.

³⁶⁰ Barkan, a.g.m., 109-161.

³⁶¹ Güran, a.g.e., 13-14.

birimi olarak akçe kullanılmış, ilk kez bu malî yılda muhasebe kayıtlarında zahire fiyatları dışındaki bilgiler kuruş olarak gösterilmeye başlanmıştır.³⁶²

I. GELİRLER

Osmanlı külliyelerine dâhil olan birimlerden birçoğunun sermayesi, genellikle o şehir ve çevresi dışında, imparatorluğun geniş ve zengin gelir kaynaklarından elde edilen servetler, devlete ait araziden bu sitelere vakfedilen köyler ve arazi gelirlerinden temin edilirdi.³⁶³ Aynı uygulamanın genel olarak Süleymaniye Külliyesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Gerek vakfiyede, gerekse Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe bilançolarının gelirler kısmında, medreselerle ilgili ayrıntılar olmayıp sadece vakfa veya külliye vakfedilen mülkler bulunmaktadır. Vakıf gelirleri, vakfiyedeki prensiplere göre külliye birimlerine dağıtıldığından, özellikle Dârülhadis veya diğer medreselere vakfedilen mülklerden bahsedilemez.

Vakfiyeye göre Süleymaniye Külliyesi'ne vakfedilen mülkler ana hatlarıyla şunlardır (kira, mukâtaa vs.)³⁶⁴:

1. Cami yanında hamam-ı cedîd
2. Caminin doğusu ve batısındaki medreselerin önü ve alt kısımları ile karşılarında yer alan dükkânlar
3. Saray-ı Atîk'ten alınan arazideki dükkânlar
4. Dârüşşifâ altında ve köşesinde, suyolu üzerinde ve avlu kapısı üzerindeki odalar
5. Eyulanka (Langa)'daki bostanlar

³⁶² Güran, *a.g.e.*, 14.

³⁶³ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Siteleri", 240-241.

³⁶⁴ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 6-7. Ayrıca bkz. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 563-564.

6. 217 köy³⁶⁵, 30 mezra, 2 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan³⁶⁶, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 5 karye (köy) mahsûlatı, 2 ada, 1 hisse.

Vakfiyedeki bu bilgiler de dikkate alınarak Sultan Süleyman Vakfı'nın gelirleri dört ana başlık altında ele alınacaktır³⁶⁷:

1. Kira gelirleri
2. Mukâtaalar
3. Cizye gelirleri
4. Diğer gelirler

Gelir türleriyle ilgili ayrıntılara geçmeden önce Süleymaniye Vakfı'nın bu gelirlerinden her birinin toplam gelirler içerisindeki miktarının anlaşılması için vakfın farklı yıllara ait gelirlerini tablo halinde vermek istiyoruz.

Süleymaniye Vakfı'nın 993-994/1585-1586 yıllarına ait gelirleri³⁶⁸:

Gelir Türü	Akçe	%
Mukâtaalar	4.286.300	81,2
Hamam, dükkân gibi binaların aylık kiralari (müşâherât)	126.872	2,4
Müteferrik gelirler	145.498	2,8
Devir esnasında kiracılardan alınan icâre-i mu'acceleler	222.408	4,2
Vakfa ait reâyânın cizyeleri	453.194	8,6
Bazı satışların hâsılı (el-mebî'ât)	43.487	0,8
Toplam	5.277.759	100,0

Önemli değişmelerin görüldüğü bazı seçilmiş yılların vakıf gelirleri de aşığıdaki şekildedir:

³⁶⁵ Vakfiyenin bir nüshasında, vakfedilenler listesini içeren sayfalar arasında metin dışındaki kulak kâğıtta 4 köy adı daha bulunduğu, böylece toplam köy sayısının 221 olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kürçüoğlu, *a.g.e.*, 7.

³⁶⁶ Dalyan; deniz, göl ve nehirlerde kıyıya yakın yerlerde ağ ve kazıklarla oluşturulan sabit balık avlama düzeneği demektir. Bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 178.

³⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, *a.g.e.*, 14-34.

³⁶⁸ Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu", 113.

Yıllar	1557-1558	1585-1586	1605-1606	1614-1615	1653-1654	1714-1715
Gelirler (1000 akçe)	2.393,7	5.249,7	9.300,2	7.702,7	6.111,6	6.185,9

Tabloda görüldüğü üzere, vakfın ilk kuruluş yıllarındaki gelirleri 2,4 milyon akçe civarında idi. Elimizdeki 1585-86 yılına ait ilk muhasebe bilançosuna göre vakıf gelirleri 30 yıllık süre içinde ikiye katlanarak 5 milyon akçeye ulaşmıştır. Daha sonra düzenli bir artış gösteren vakıf gelirleri 1605/6 malî yılında 9 milyon akçenin üzerine çıkmıştır. Ancak bu tarihten sonra düşüş sürecine giren vakıf gelirleri, on sekizinci asır ortalarına kadar 6-8 milyon akçe aralığında seyretmiştir. XVII. asrın başlarında ulaşılan 9 milyon akçe seviyesi ise ancak XVIII. asrın ikinci yarısının başlarında yakalanabilmiştir.³⁶⁹

Vakıf gelirlerindeki bu artışın nominal³⁷⁰ bir artış olduğu, XVII. asır içinde vakıf gelirlerinin satın alma gücünün 1585-1586 malî yılına göre yaklaşık üçte biri oranında azaldığı, XVII. asrın ilk yarısındaki fiyat istikrarı ve iktisadî gelişme ile birlikte vakıf gelirlerinin satın alma gücünde küçük bir yükselme olduğu belirtilmiştir.³⁷¹ Şimdi de seçilmiş bazı yıllardaki rakamlardan, her bir gelir türünün yıllara göre nasıl bir seyir izlediğini tablo halinde görelim.

Süleymaniye Vakfı Gelirleri Bileşimi:

Gelirler	1557-1558		1585-1586		1695-1696	
	1000 akçe	%	1000 akçe	%	1000 akçe	%
Kira gelirleri	122	5,1	171	3,3	331	6,0
Mukâtaalar	1.938	80,9	4.286	81,6	5.133	93,3
Cizye	334	14,0	535	10,1	—	—
Diğer gelirler	—	—	257	5,0	35	0,7
Toplam	2.394	100,0	5.249	100,0	5.499	100,0

³⁶⁹ Güran, *a.g.e.*, 14-15.

³⁷⁰ Nominal değer (İtibarî değer: Par value, face value), para, çek, senet, hisse senedi, tahvil, pul vb menkul kıymetlerin üzerinde yazılı olan değerdir. Bu değer, menkul kıymetin gerçek değerinden farklı olabilir. Bkz. Kudret Emiroğlu v.dğr., *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2006, s. 643.

³⁷¹ Güran, *a.g.e.*, 15. Yıllara göre gelirler tablosu için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 94-99.

Tabloda da görüldüğü üzere, gelirlerin çok önemli bir bölümü hep vergi türü gelirlerden oluşmaktadır. Ancak dönem içinde vakfın gelirlerinin bileşiminde önemli bir değişme olmamıştır.³⁷²

A. KİRA GELİRLERİ

Vakıf adına inşa edilen han, hamam, dükkân ve oda gibi gayri menkuller ile bostanlardan sağlanan gelirler, vakfın önemli bir gelir kaynağı idi. Vakıflar, bu gibi kaynaklardan iki tür gelir elde ediyordu:

1. Peşin Kiralar (İcâre-i Mu'accele): Kiracının ölümü veya kira sözleşmesinin herhangi bir nedenle bozulması sonucu gayri menkulün başka birine kiralanması sırasında peşin olarak tahsil edilen gelirlerdir. Ârızî olan bu çeşit gelirlerin miktarı, yıldan yıla büyük farklılıklar gösterebiliyordu. Bu nedenle bu çeşit gelirler, “Diğer Gelirler” arasında ele alınacaktır.

2. Aylık Kiralar (İcâre-i Müeccele, Müşâherât): Aylık taksitler halinde tahsil edilen bu türden gelirler, düzenli bir gelir kaynağı idi.³⁷³ Vakfın 1557 yılında henüz 58 dükkân ile 20 odası kiraya verilmiş durumdaydı. Bu rakamın dışında kalan dükkânlar boş kalmış, daha tamamlanmayan bazı odalar ise kiraya verilememiştir. Vakfın bu gayri menkullerden elde ettiği kira geliri, dükkânlardan 21.030, odalardan da 6960 olmak üzere toplam 27.990 akçe idi. Vakıf aynı yıl hamamından 50.000, Langa (Eyulanka)'daki bostanlardan 29.250 ve serhâne'den de³⁷⁴ (Ramazan dışındaki on bir ayda) 14.850 akçe kira geliri elde etmişti. Böylece vakfın toplam kira geliri 122.090 akçe idi.³⁷⁵

993-994/1585-1586 yılı muhasebe bilançosuna göre ise tamamı İstanbul'da olan vakfın 150 dükkân ve 70 odası bulunmaktaydı. Bu oda ve dükkânlardan vakıf yılda 62.112 akçe kira geliri elde etmişti. Vakıf aynı yılda hamamından 57.500 ve Langa'daki

³⁷² Güran, *a.g.e.*, 16. Vakıf gelirleri bileşiminin yıllara göre dağılımı için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 100-103.

³⁷³ A.mlf., *a.g.e.*, 17.

³⁷⁴ Serhâne; mezbaha, hayvan kesilen yer demektir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 942.

³⁷⁵ *TSM.A.d.*, 1116/1, s. 4. Ayrıca bkz. Güran, *a.g.e.*, a.y.

bostanlarından 29.290 akçe kira geliri tahsil etmişti.³⁷⁶ Diğer kira gelirleriyle birlikte vakfın bu yıl içinde tahsil ettiği kira, toplam gelirlerinin % 3,3'ünü meydana getirmekteydi. 1611-2 malî yılında Langa bostanlarının yıllık kirasının yaklaşık üç kat arttırılarak 212.150 akçeye yükseltildiği, ancak bu artışın nedeni konusunda muhasebe bilançolarında bir açıklamanın olmadığı, diğer kira gelirleriyle birlikte vakfın kira gelirleri toplamının da 344.046 akçeye yükselerek toplam gelirlerin % 4'ünü oluşturmaya başladığı belirtilmiştir.³⁷⁷

B. MUKÂTAA GELİRLERİ

Sözlükte kesişmek, birbirinden kesilmek anlamına gelen mukâtaa, ıstılah olarak hazineye ait herhangi bir gelirin belli bir bedel ile iltizâma verilmesidir. Başka bir deyişle mukâtaa, devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında süreli, yıldan yıla veya ömür boyu şartı ile kiralanması demektir. *İkta* da bu manada kullanılır. Osmanlılar zamanında mukâtaalar, mîrî mukâtaa ve mâlikâne olmak üzere ikiye ayrılırdı. Mîrî mukâtaalar, her yıl veya iki-üç senede bir tevcih olunur; mâlikâneler ise kayd-ı hayat şartıyla verilirdi.³⁷⁸

Daha çok merkezî hazinenin nakit ihtiyacının karşılanması açısından önem taşıyan mukâtaa gelirleri, Süleymaniye Vakfı'nın vergi gelirleri arasında büyük bir yer tutuyordu. Bu gelirler, iltizâm yöntemiyle tahsil edilirdi. Daha önce de geçtiği üzere, Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre hemen tamamı Rumeli bölgesinde olmak üzere 217 kadar köy ve mezranın vergi gelirleri vakfa tahsis edilmişti. III. Mehmed döneminde (982-1003/1574-1595) yapılan bir tahririn sonuçlarını gösteren diğer bir vakıf defterinden ise çoğunluğu Rumeli'de Gelibolu, Çirmen ve Vize Sancakları ile Paşaeli sancağının Filibe, Drama, Kavala, Yenice-i Karasu ve Samakov kazalarında bulunan 219 köy ve 5 kasabanın vergi gelirleri ile reâyâsının vakfa kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Bu köylerden yalnızca birisi Anadolu'da Kütahya sancağındaydı.³⁷⁹

³⁷⁶ MAD.d., 1954 (4 Ra. 993/6 Mart 1585), s. 4-5. Ayrıca bkz. Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu", 127-128.

³⁷⁷ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 17.

³⁷⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 578; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 229. Mâlikâne hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Mâlikâne", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 516-518.

³⁷⁹ Barkan, a.g.m., 114; Güran, a.g.e., 18-19.

Süleymaniye Vakfı, kendisine tahsis edilen bu zirâî vergi gelirlerinin tamamını tahsil etmek amacıyla bunları mukâtaa olarak düzenlemiştir.³⁸⁰

Vakfın elimizdeki ilk muhasebe bilançosuna göre gelirleri tahsil edilen 14 ayrı mukâtaa bulunmaktaydı.³⁸¹ 1589 yılında Gelibolu bölgesindeki bazı mukâtaalar birleştirilerek mukâtaa sayısı önce 10'a ve daha sonra da Selanik ve Çirmen bölgelerindeki mukâtaalar birleştirilerek 7'ye indirilmiştir.³⁸² 1643-1644 yılından itibaren yapılan yeni bir düzenleme ile vakıf mukâtaalarının isim ve kapsamlarının değiştirilerek aşağıdaki gibi 10 mukâtaa bölgesi oluşturulmuştur: 1. Drama, 2. Filibe, 3. Karanahiye, 4. Hassa-i Şahî, 5. Anafarta-i Kebîr, 6. Anafarta-i Sağîr, 7. Yağcı, 8. Çoksekban, 9. Aydos, 10. Agani. Vakıf mukâtaaları bu yeni şekilleriyle uzun bir dönem varlıklarını sürdürmüşlerdir.³⁸³

Gelirler bölümünün giriş kısmındaki tabloda da görüldüğü üzere Süleymaniye Vakfı'nın 993-994/1585-1586 yılına ait gelirinin % 81,2'si gibi büyük bir kısmını mukâtaalar oluşturmaktaydı. Bu da göstermektedir ki Süleymaniye Vakfı'na tahsis edilen gelirlerin çok büyük bir kısmı, şehirlerdeki hamam, dükkan, oda... gibi gayri menkullerin kiralarından ziyâde, köylerde ziraatle meşgul kalabalık bir reayâ zümresinin devlete ödemekle mükellef oldukları vergilerden oluşmaktaydı. Halbuki diğer imâretlere ait 1489-1491 tarihleri arasındaki bilançolara göre İstanbul'daki Fatih imâreti gelirinin % 17'si, Ayasofya vakıflarının % 100'ü, Edirne'deki I. Bayezid imâreti gelirlerinin %22'si, II. Bayezid imâretinin %27,6'sı, II. Murad imâretinin % 12'si ve Dârülhadis'inin % 61'i, Eski Cami gelirinin ise % 100'ü vakıf adına şehirlerde inşa edilmiş olan han, hamam, dükkân... gibi binaların aylık kiralarından gelmekteydi.³⁸⁴

Vakıf mukâtaa gelirlerinin 1589-1614 yılları arasında düzenli olarak arttığı, mukâtaa gelirlerinin 1600-1601 malî yılında 1585-1586 malî yılına göre % 32 artarak

³⁸⁰ Güran, *a.g.e.*, 19.

³⁸¹ Barkan, *a.g.m.*, 114.

³⁸² Güran, *a.g.e.*, 20.

³⁸³ Güran, *a.g.e.*, 22.

³⁸⁴ Barkan, *a.g.m.*, 113-114.

5.653.667 akçeye ve 1614-5 malî yılında ise yine 1585-1586 malî yılına göre % 51,4 artarak 6,5 milyon akçeye yaklaştığı belirtilmiştir.³⁸⁵

1615-1642 dönemindeki muhasebe bilançolarının arşivlerde bulunamaması nedeniyle bu dönemde vakıf mukâtaa gelirlerinin nasıl bir seyir izlediğini bilemiyoruz. 1643-1644 malî yılında vakfın mukâtaa gelirleri, 1614 yılına göre sadece % 3,7 artış göstererek 6.727.000 akçeye yükselmiş, bu rakamlardan dönem içinde vakıf mukâtaa gelirleri önemli bir artış göstermese de dönem içindeki fiyat istikrarına paralel olarak en azından mevcut düzeyini korumuştur. 1640'lardan sonra ise vakıf mukâtaa gelirleri önemli bir düşme eğilimine girmiş ve 1660'larda 5,5 ve 1680'lerde de 5,2 milyon akçe dolaylarına inmiştir. Bu rakamlar, 1643 yılına göre mukâtaa gelirlerinin % 20'den fazla azalması anlamına geliyordu. Bu farklılık da büyük ölçüde Drama mukâtaası iltizâm bedelindeki düşüşten kaynaklanmıştır. 1660'larda 5,5 milyon akçe gelir düzeyine ulaşan vakıf mukâtaaları, 1680'lerin sonlarına kadar ufak iniş çıkışlarla devam etmiştir. Mukâtaa gelirleri on yedinci asrın sonlarında biraz daha düşerek 5 milyon akçeye inmiş ve 1710 yılına kadar bu düşük düzeyinde kalmıştır.³⁸⁶

C. CİZYE GELİRLERİ

Cizye gelirleri, bulûğ çağına ulaşmış, vücut ve akılca sağlam, ayrı iş güç sahibi ve 300 akçelik menkûl mala sahip olan her gayri müslim erkekten alınırdı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar alınan bu vergi türünün, şahıs başına alınan diğer vergilerden farklı olarak zamana göre miktarı arttırılmıştır.³⁸⁷

Süleymaniye Vakfı'nın vergi türü gelirlerinin bir diğer önemli kalemi de hicri yıl esasına göre tahsil edilen bu cizye gelirleriydi. Vakfın elimizdeki ilk faaliyet yılına ait muhasebe kayıtlarına göre 1557-58 malî yılında 7494 cizye mükellefi haneden 334.008 akçe gelir tahsil edilmişti. Buna karşılık hicrî 993/1585 yılında 9290 gayri müslim erkek nüfustan hane başına 46,7 akçe olmak üzere toplam 433.341 akçe cizye geliri elde edilmişti. Bu yılda vakfın cizye türü diğer gelirleriyle beraber (dul kadınlar, yeni kaydolanlar... vs'den alınanlar) toplam cizye gelirleri 453.194 akçeye ulaşıyordu.

³⁸⁵ Güran, *a.g.e.*, 20.

³⁸⁶ Güran, *a.g.e.*, 23-24, 28.

³⁸⁷ M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 153.

994/1586 yılında ise toplam 448.533 akçe gelir elde edilmişti. 995/1587 yılında ise 826 cizye hanesinin yıl içinde ölmesi nedeniyle toplam 529.675 akçe cizye vergisi tahsil edilmesi gerekirken bunun 40.338'i tahsil edilememiştir. 998/1589-1590, 1000/1592 ve 1003/1594-1595 yıllarında cizye mükellefi hanelerden, cizyeye ek olarak yeni vergiler (bedel-i hamr, ziyâde-i haraç ve cülûs-ı hümâyûn gibi) alınmaya başlanmıştır. Böylece gayri müslim nüfustan hane esasına göre tahsil edilen cizye türü vergiler yaklaşık 45 akçeden 95 akçeye yükseltilmiştir. 1006/1598-1599'da ise hane başına cizye vergisi 70 akçeye yükseltilmiştir. Ayrıca her hane, cizyeye ek olarak 70 akçe de yeni ihdas edilen vergilerden ödeyecekti. 1003/1604-1605'te bu ek vergiler, hane başına 100 akçeye yükseltilmiştir. 1606-1607 malî yılı muhasebe bilançosunda ise ek vergiler yer almamaktadır. Bu da vergilerin ya kaldırıldığını, ya da merkezî hazine tarafından doğrudan tahsil edilmeye başlandığını göstermektedir. XVII. asrın ortalarına doğru ise muhasebe kayıtlarında cizye kayıtları bölgeler itibariyle ayrı olarak gösterilmeye başlanmıştır. 1053/1643 tarihinde vakıf yönetimi hane başına 70 akçeden vergi almıştı. XVII. asrın ilerleyen dönemlerinde ise cizye vergisi miktarı bölgeler itibariyle farklılaşmıştır. Örneğin Drama bölgesinde hane başına 146, Filibe bölgesinde 94, Gelibolu bölgesinde ise 70 akçe cizye alınmaktaydı. Nihayet 1102/1691 yılında yapılan cizye reformuyla bu gelirler artık merkezî hazine adına tahsil edilmeye başlanmıştır. Cizye türü gelirler, vakıf gelirleri içindeki önemlerini XVII, XVIII ve XIX. asırlarda da korumuştur. 1688-1689 malî yılından itibaren vakfın cizye gelirlerini tahsil yetkisine son verilmiş olmasına rağmen vergi türü gelirlerin vakıf gelirleri içindeki payı her zaman % 90'ların üzerinde olmuştur.³⁸⁸

D. DİĞER GELİRLER

Diğer gelirler adı altında ele alacağımız gelirler kira, mukâtaa ve cizye gelirleri gibi düzenli olmayıp genellikle miktarları yıldan yıla büyük farklılıklar gösterebilen ârızî nitelikteki gelirlerdir.

Bu grup gelirlerin önemli bir kısmı, *icâre-i mu'accele* olarak adlandırılan peşin kiralardı. Bu kiralar, vakfa ait dükkân, oda ve bostan gibi gayri menkullerin, aylık kira dışında, kiracıların ölümü veya kira sözleşmesinin herhangi bir nedenle bozulması

³⁸⁸ Süleymaniye Vakfı'nın cizye gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, *a.g.e.*, 29-32.

sonucu yeni bir kiracıya kiralanması sırasında peşin olarak tahsil edilen gelirlerdir. Bu tür gelirler düzensiz olduğu gibi miktarları da yıldan yıla büyük farklılıklar gösterebiliyordu. Örneğin 1585-6'da vakfa ait 150 dükkân ile 70 odadan 35'i ve Langa bostanlarından 18'i çeşitli nedenlerle el değiştirmiş, bunun sonucunda 222.408 akçe peşin kira tahsil edilmişti. Oysa aynı yılın aylık kira gelirleri toplamı 91.406 akçe idi. Ancak bu örnek, vakfa ait gayri menkullerin yüksek bir devir oranının gerçekleştiği bir yıla aittir. Nitekim ertesi yıl peşin kira gelirleri 50.500 akçe, 1590-1591'de ise sadece 9.200 akçe idi.

Vakfın diğer bir gelir türü de özellikle vakfın Dârüşşifâ veya İmâret'inde ikâmet eden yoksul ve kimsesizlerin ölümü sonucu beytülmale kalan eşyalarının satışından elde edilen gelirler ile cami, türbe ve imâretteki görevlilerin devamını denetleyen “noktacı”nın kestiği cezalardan oluşuyordu.

Bu dönemin önemli bir gelir türü de “mebî'ât” olarak adlandırılan satış gelirleriydi. Arızî bir nitelik taşıyan ve miktarı da önemli bir rakama ulaşmayan bu tür gelirler, vakıf imâreti kileri fazlalarının veya bozulmuş ya da kullanılmayacak durumda olan mal ve eşyanın satışından elde ediliyordu. Bu tür satış gelirlerinin önemli bir bölümü, başta buğday olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin İstanbul piyasasında satışı yoluyla elde ediliyordu.³⁸⁹

II. GİDERLER

Süleymaniye Vakfı'nın ana harcama kalemlerini Süleymaniye Külliyesi birimlerinin inşaat, bakım-onarım, maaşlar ve beslenme giderleri oluşturmaktaydı. Muhasebe defterlerine göre vakfın toplam harcama rakamları, genellikle gelirlere paralel bir seyir izlemiştir. Bu paralellik, vakıf yönetiminin harcama alanlarında gerçekleştirdiği çeşitli kısıntılarla olmuştur. Nitekim XVI. asır sonlarında önemli bir gider kalemi olan ve vakfın gelir fazlalarından tahsis edilen sosyal yardım niteliğindeki ödemelere XVII. asrın ortalarından itibaren büyük ölçüde son verilmiştir.³⁹⁰

³⁸⁹ Süleymaniye Vakfı'nın diğer gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, *a.g.e.*, 32-33.

³⁹⁰ A.mlf., *a.g.e.*, 35-36.

Süleymaniye Vakfı Giderleri (1557-1696)³⁹¹:

Gelirler	1557-8		1585-6		1695-6	
	1000 Akçe	%	1000 Akçe	%	1000 Akçe	%
Maaşlar	943	48,0	2.362	59,0	2.379	47,8
Erzak Alımları	857	43,7	887	22,2	2.179	43,8
Onarım	—	—	59	1,5	86	1,7
Diğer Giderler	163	8,3	584	17,3	333	6,7
Toplam	1.964	100,0	4.005	100,0	4.977	100,0

A. İNŞAAT GİDERLERİ

1. Tuğla Masrafları

Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve imâreti inşaatıyla ilgili eserinde kemer ve kubbelerin inşâsı için kullanılan tuğlanın üç şekilde tedarik edildiğini belirtmektedir. Buna göre tuğlalar ya ocak sahibi imalatçılara ısmarlanmış; ya özel şahıslar, müteahhit ve tüccarlardan satın alınmış ya da devlet tarafından emaneten işletilen harman ve fırınlarda imal edilmiştir.³⁹² Aynı eserin, külliye inşaatı için gerekli olan tuğla, kiremit ve kireçin imâli, satın alınması, sevki ve nakliyle ilgili bölümündeki bilgilerden, inşaatla kullanılacak bazı tuğlaların Hasköy (Bulgaristan'da) kiremitçilerinden satın alındığını anlıyoruz. Buna göre külliye birimlerinden Cami, Hamam, Dârülhadis ve Bîmarhâne (Dârüşşifâ) için gerekli olan çeşitli tuğlaları, adları verilen 13 kiremitçi pereme (bir çeşit kayık)³⁹³ ile getirmiş ve yapılan bütün işler için toplam 7.845 akçe harcanmıştır.³⁹⁴ Adı geçen külliye birimlerinin her biri için harcanan miktar ise belirtilmemiş, rakamlar toplam olarak gösterilmiştir. Bu nedenle Dârülhadis için harcanan para da belli değildir.

³⁹¹ Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, 35. Yıllara göre giderlerle ilgili ayrıntılı tablolar için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 104-112

³⁹² *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı*, I, 381.

³⁹³ Pereme, daha çok yakın iskeleler arasında gidip gelen ve ayrıca haberleşme işlerinde kullanılan altı çift kürekli hızlı kayık demektir. Peremeci ise iskeleler arasında taşımacılık yapan ve pereme denilen kayıkları kullanan esnafa denir. Bkz. M. Ali Ünal, *a.g.e.*, 545.

³⁹⁴ 523 pereme, birim fiyat 15, genel toplam ise 7.845'tir. Barkan, *a.g.e.*, II, 163, no: 398.

Eserin aynı bölümünde “*Bahâ-i tuğla-i kubbe-i Cami-i şerif ve harem ve Hamam ve Dârülhadis ve gayruhu, an yed-i mezkûrîn*” başlığı altında özel şahıslardan alınan tuğlalar ve tuğla parçalarının cinsi ve rakamlar verilmiştir. Burada adı geçen 13 tuğlacıdan dördünün gayri müslim olduğu görülmektedir. Buna göre 8.028 adet kubbe tuğlası, 197.640 adet çarşu tuğla³⁹⁵ ve 106.170 adet de yarım tuğla (tuğla-i nîme) alınmış ve bunlar için toplam 106.313 akçe harcanmıştır.³⁹⁶ Burada yine Dârülhadis için harcanan miktar belli değildir.

2. Kapı ve Pencerele İlgili Harcamalar

a. Süleymaniye Dârülhadis Dershanesi'nin Pencere Masrafları

Muhasebe defterlerinde, Süleymaniye Dârülhadisi'nin inşası esnasında dersane pencereleri için kullanılan demir masrafları da bulunmaktadır. Külliye inşaatında kullanılan demir ve kurşunun tedarik ve sevki bölümünde, bazı birimler için İstanbul'da özel şahıslardan satın alınan alet ve edevâtla ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre Satılmış ustadan (‘an yed-i Satılmış) Dârülhadis dershanesinin 8 penceresi için menteşe (reze) alınmış ve her bir pencere için 40 akçe birim fiyatından olmak üzere toplamda 320 akçe ödenmiştir.³⁹⁷

Yine Barkan'ın adı geçen eserinde külliyenin tezyînât işlerinde çalışan sanatkârların isimleri, ücretleri ve kullandıkları malzemenin çeşidi, miktarı ve fiyatlarının verildiği bölümde külliyenin bazı birimlerinin camlarıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan Dârülhadis dershanesi ile ilgili kısımda 8 pencerenin her biri

³⁹⁵ Çarşu Tuğla veya Tuğla-i Çarşu (çarşı tuğlası), özel harmanlarda üretilerek serbest piyasada satılan; duvar ve kemer örgüsünde kullanılan adı, yassı tuğla demektir. Bkz. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları), İstanbul, Ağustos 1997, s. 107.

³⁹⁶ Barkan, *a.g.e.*, II, 167, no: 405. Eserdeki ilgili bilgiler şöyledir:
Yekûn: Tuğla-i kubbe: Aded: 8.028, Beher 100 fi: 1,3 fülûs, Toplam: 11.038
Tuğla-i çarşu: Aded: 197.640, Beher 100 fi: 38, Toplam: 75.103
Tuğla-i nîme: Aded: 106.170, Beher 100 fi: 19, Toplam: 20.172
Genel toplam: 106.313.

³⁹⁷ Rezehâ-i Pençerehâ-i Dârülhadis: 8 pencere, fi 40 (8×40)=320. Bkz. a.mlf., *a.g.e.*, II, 140, no: 304.

için 115'er akçeden olmak üzere toplam 8 parça cam için 920 akçe ödendiği görülmektedir.³⁹⁸

Külliye inşaatıyla ilgili muhasebe kayıtlarının birinde de “*Ücret-i neccârân*” başlığı altında Dârülhadis binasının pencerelerini yapan marangozların adları ile onlara verilen ücretler bulunmaktadır. Buna göre, her biri 4’erden olmak üzere toplam 8 pencere yapan marangozlar Ali Yenibağçe ve Ferhad Yenibağçe’den her birine 240 akçe olmak üzere (4 pencere, her biri için 60 akçe [4×60]=240), toplam 480 akçe ödenmiştir. Bu bilgiler özet kısmında da tekrarlanmıştır.³⁹⁹ Bu kayıta geçen pencerelerin Dârülhadis dershanesi için yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira bu gün Dârülkurrâ olarak bilinen Dârülhadis dershanesinde (renkli cam süslemeli olanlar dışında) 8 pencere bulunmaktadır.

b. Süleymaniye Dârülhadisi’nin Kapı Masrafları

Barkan’ın yayınladığı muhasebe defterlerinde, Dârülhadis de dâhil olmak üzere Süleymaniye Külliyesi’nin değişik birimleri için yapılan pencere ve kapıların sayıları ile bunlar için marangozlara ödenen ücretler de yer almaktadır. Buna göre külliye de 44 kapı için 67.900 akçe, 163 pencere için de 158.410 akçe olmak üzere, toplamda 226.310 akçe harcanmıştır.⁴⁰⁰ Bu defterlerde, Süleymaniye Dârülhadis binalarından birine ait kapının demir masrafları da bulunmaktadır. Buna göre Dârülhadis ve Tabhâne kapılarının her biri için 310 akçe harcanmıştır.⁴⁰¹ Burada bahsedilen kapı da dersane kapısı olmalıdır.

³⁹⁸ A.mlf., *a.g.e.*, II, 176, no: 436. Eserde ilgili bölümdeki bilgiler şöyledir: *Ücret-i geyvan-ı camger ve Hacı Mehmed berâ-yı sahten-i camhâ-i Dârülhadis*

1. *Camhâ*, 8 kuta, fî 115 = 920

2. *Kürre cam, berâ-yı cami*, 1 kuta = 40

³⁹⁹ Barkan, *a.g.e.*, II, 119-120, no: 261.

⁴⁰⁰ “*Ücret-i neccârân, berâ-yı sahten-i babhâ ve peñçerehâ-i câmiî şerif ve harem ve tabhâne ve matbah ve bîmarhâne ve Dârülhadis ve gayruhu, ber-vech-i maktu’ bâ ücret-i muhtelife: 226.310*

a. *Bâbhâ*, 44 bâb = 67.900

b. *Berâ-yı peñçerehâ*, 163 pencere = 158.410.”

Bkz. A.mlf., *a.g.e.*, I, 26.

⁴⁰¹ “*Bahâ-i rezhâ-i bab-ı cami’-i şerif ve harem ve tabhâne ve medresehâ ve matbah ve bîmarhâne ve hamam ve dekâkin ve gayruhu*” başlığı altında Dârülhadis’le ilgili bilgilerin verildiği bu bölümdeki bilgiler şöyledir: “*Berâ-yı bâb-ı Dârülhadis ve Tabhâne*, 2 bâb, fî 310.” Bkz. A.mlf., *a.g.e.*, I, 19.

Dârülhadis kapısına ait masrafın aynı şekilde verildiği başka bir kayıta ise dersane pencerelerinin menteşeleri ile kapısının demir işlerinin aynı usta tarafından yapıldığı ('an yed-i Satılmış) görülmektedir.⁴⁰²

Külliyenin değişik birimleri için yapılan pencere ve kapılar için marangozlara ödenen ücretlerin verildiği başka bir kayda göre ise Dârülhadis'in kapısını yapan usta (neccâr: marangoz) Cafer b. Ali Yeniçeri, Dârülhadis'e yaptığı 1 kapı karşılığında 2.300 (akçe) almıştır.⁴⁰³

3. Süslemeyle İlgili Harcamalar

Muhasebe defterlerinde külliye için farklı birimlerinin süslemesiyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu defterlerdeki kayıtların birinde "Ücret-i Zergerân"⁴⁰⁴ başlığı altında külliye için değişik birimlerinin süslemesiyle ilgili bilgiler arasında Dârülhadis ve Tabhâne kapılarıyla ilgili süsleme masrafı olarak toplam 208 sikke ücret ödendiği görülmektedir.⁴⁰⁵

Muhasebe defterindeki başka bir kayıta ise ne olduğu belirtilmeyen, ancak süsleme masrafı olduğunu düşündüğümüz bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre Dârülhadis ve Tabhâne kapılarının bedeli şöyle verilmiştir: Berâ-yı babbâ-i tabhâne ve bâb-ı Dârülhadis, 2 bab= 26 sikke.⁴⁰⁶

Başka bir kayıta ise külliye için farklı yerleri için yapılan masraflar arasında Dârülhadis kapısı için altın işlemecilerine yapılan harcamalar da verilmiş, ancak bu paranın ne kadarının Dârülhadis'e harcandığı belirtilmemiştir. Pencere ve kapı

⁴⁰² "Bab-ı Dârülhadis: 1 bab= 310 [akçe]". A.mlf., a.g.e., II, 141, no: 305.

⁴⁰³ "Cafer b. Ali Yeniçeri: Bab-ı Dârülhadis, 1 bab, mufattah= 2.300 (akçe)." Bkz. A.mlf., a.g.e., II, 116-117, no: 261.

⁴⁰⁴ Zerger, altın işleyen, kuyumcu demektir. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., 1118.

⁴⁰⁵ "Berâ-yı bâb-ı Tabhâne ve bâb-ı Dârülhadis, 2 bab, hasene, 26 sikke, (fi 8): ücret: 208." Bkz. Barkan, a.g.e., II, 185-186, no: 471, 473.

⁴⁰⁶ Barkan, a.g.e., II, 18. Buradaki bilgi, aynı eserin II. cildinin 185-186. sayfalarında daha ayrıntılı geçmektedir.

menteşeleriyle ilgili masrafların yer aldığı kısımda Dârülhadis de yer almalıdır. Buna göre adı geçen yerler için toplam 5720 akçe harcanmıştır.⁴⁰⁷

B. MAAŞLAR

“*Mevâcib*”, “*vezâif*” veya “*cihet*” adı verilen ve külliye toplam giderleri içerisinde önemli bir yekûna ulaşan maaşlar, Süleymaniye Vakfı giderlerinin en önemli kalemlerindedir. Külliye yönetim işlerini yürüten mütevellî, câbîler (vergi tahsildarları), mutemedler ve kâtipler ile külliye bünyesinde yer alan medreseler, dârüşşifâ, cami, türbeler ve imâret personelinin maaşları, günlük (yevmî) olarak hesaplanır ve nakden ödenirdi.

Süleymaniye Evkafı'yla ilgili XVI ve XVII. asır muhasebe bilançolarında maaşlar, görev yerleri ve çeşitlerine göre günlük ve aylık olarak gruplar halinde ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. İlk muhasebe bilançolarında görevlilerin isimleri de yer alırken, XVIII ve XIX. asır muhasebe bilançolarında sadece toplam maaş ödemelerine yer verilmiştir.⁴⁰⁸

Maaş ödemeleri, başlangıçta tüm harcamaların üçte ikisi civarında idi. Örneğin 1585-1586 malî yılında vakıf tarafından yapılan ödemelerin % 60 dolaylarındaki bir bölümü maaş türü ödemelere ayrılmışken, on yedinci asrın ortalarından itibaren vakfın gelir yetersizliği nedeniyle hizmet karşılığı yapılan ödemelerin sınırlı ölçüde arttırılabilmesi, özellikle de sosyal yardım niteliğindeki ödemelerin büyük ölçüde kısıtlanması maaş ödemelerinin toplam harcamalar içindeki oranını düşürmüştür.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ “*Ücret-i zergerân, berâ-yı tılâ-kerden-i ‘alem-i şerefiye-i camii şerif ve ‘alemhâ-i kubbehâ-i köşe ve minârehâ ve minber ve rezehâ-i babhâ ve pençerehâ-i cami’ ve harem ve sütünhâ-i türbe ve bab-ı Dârülhadis ve tabhâne ve gayruhû, hasene 2317 sikke: 11.712*

a. *Berâ-yı serkubbe: 1600*

b. *Berâ-yı ‘alemhâ-i kubbehâ ve minâre: 2096*

c. *Berâ-yı rezehâ-i babhâ ve pençerehâ-i cami’ ve harem ve gayruhû: 5720 (tüm birim kapı ve pencereleri menteşelerinin süslenmesi ücretleri toplamı verilmiştir. Dârülhadis de bunların içerisinde olmalıdır.)*

d. *Berâ-yı şem ‘dân-ı câmi’ ve türbe: 2040*

e. *Berâ-yı perazvanehâ-i sütünhâ-i türbe: 256.*” Bkz. Barkan, a.g.e., I, 27.

⁴⁰⁸ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 36.

⁴⁰⁹ A.mlf., a.g.e., 43-44.

Vakıf muhasebe defterlerinde personel maaşlarının asırlarca hemen hemen hiç değişmeden sabit kaldığı görülmektedir. Ücretlerin arttırılması ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir seviyeye çıkartılması imkân dâhilinde olmasına rağmen böyle bir yola da pek başvurulmadığı görülmektedir. Ancak personelin bazı ihtiyaçları da külliye tarafından karşılanırdı. Örneğin elemanların hemen tamamına mesai saatleri içerisinde külliye imâretinden yemek verilir ve onlara zaman zaman toplu miktarda nakdî yardımlar (lahm bahâ [et parası] gibi) yapılırdı.⁴¹⁰ Tüm personele yardım yapılmasına rağmen, müderrislerin daha avantajlı konumda oldukları görülmektedir. Zira Osmanlı müderrislerine vakfiyelerde yapılan tahsisatlar dışında ekonomik ve sosyal nitelikli başka önemli imkânlar ve haklar da sağlanmıştı. Lojman tahsisi, senenin belirli dönemlerinde yapılan aynî ve nakdî ekstra yardımlar, özellikle külliye bünyesinde yer alan medrese müderrisleri için imârethânelerde yemek tahsisi, dârüşşifâlarda ücretsiz sağlık hizmetleri, medrese vakfına ait tarlalarda ziraî faaliyet imkânları ve emeklilik hakkı bunlardan bazılarıdır.⁴¹¹ Ayrıca hangi derecede maaş alırlarsa alsınlar, bütün müderrisler vergi ve müsâdereden⁴¹² muaf tutulmuşlardı. Müsâdereden muafiyet ile kastedilen, müderrislerin vefatlarından sonra terekelerinin varislerine verilmesi garantisidir. Böyle bir uygulama ile ulemâ ailelerinin nesilden nesile intikal eden ve biriken servetlerle toplumda çok güçlü bir duruma geldikleri belirtilmiştir.⁴¹³ Müderrislere sağlanan imkânlardan biri de cülûs bahşişleriydi. Padişahların tahta çıkışlarında seyfiye ve kalemiye ile birlikte ilmiye sınıfının ileri gelenlerine de cülûs bahşişleri ve in'amlar verilmesi bir gelenektir. Örneğin bazı padişah cülûslarında devlet erkânına yapılan tahsisatlar aşağıdaki şekildedir⁴¹⁴:

DEVLET ERKÂNI	III. Murad'ın Cülûsu 982/1574	III. Mehmed'in Cülûsu 1003/1595	IV. Mehmed'in Cülûsu 1058/1648
Padişah Hocası	Keseyle altun ve akçe ihvan buyruldu.	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş

⁴¹⁰ Unan, *Fatih Külliyesi*, 114-116.

⁴¹¹ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 473.

⁴¹² *Müsâdere*, devlet tarafından hazineye irat kaydetmek veya bir süre koruma altına almak üzere ceza veya tedbir olarak bir mala el konulması tasarrufudur. Özellikle kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya emlakın tamamına ya da bir kısmına devletin el koymasını ifade eder. Bkz. Cengiz Tomar, "Müsâdere", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 65.

⁴¹³ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 78-79.

⁴¹⁴ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", 626-628.

Şeyhülislam	Keseyle altun ve akçe ihşan buyruldu.	30.000 akçe	30.000 akçe
Kadıasker (her biri)	Keseyle altun ve akçe ihşan buyruldu.	20.000 akçe	20.000 akçe
Kibâr-ı Müderrisîn	Hil'at ve akçe	5.000 akçe	10.000 akçe

Yukarıdaki tabloda III. Murad'ın cülûsunda kadıaskerlere verilen akçe net olmamakla birlikte Atâî, bu cülûsta (Ramazan 982/Aralık-Ocak 1574-1575) Rumeli kadıaskeri olan Süleymaniye Dârülhadis müderrisi Kadızâde Ahmed Şemseddin'in yevmiyesinin 50 akçe arttırıldığını belirtmektedir.⁴¹⁵

Yüksek dereceli müderrislerin sadece kendilerine değil zaman zaman ihtiyaç sahibi ailelerine de bazı yardımlar yapılırdı. Aşağıdaki telhîs'te⁴¹⁶, 300 akçe tekâüd maaşıyla Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris iken vefât eden Kâtîpzâde Zeynî Efendi'nin yaşlı annesi ve kız kardeşine nakdî yardımda bulunulacağı belirtilmektedir:

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki Süleymaniye zevâidinden yevmî 100 ve türbe-i şerîfe zevâidinden 200, cümle 300 akça tekâüd ile İstanbul'da Dârülhadis müderrisi olan Zeynî duâcıları dâr-ı ahrete intikâl eylediği ma'lûm-u hümâyunları olmuş idi. Mûmâileyhin bir pîr ve zaîf vâlidesi ve hemşîresi vardır; gayet de fakirler olmağın müşârûn ileyhın mahlûlünden kifâyet miktarı vazife inâyet olunmasın recâ ederler. Devletlü Padişahım! Bunlara vazife olmaz amma mezbûreler gayet de fakirler olup mahall-i merhamet oldukları ecilden ulemâ duâcılarında ekser duâcıları birkaç akçe vazife inâyet olunmasın recâ eylemişlerdir. Mürüvvetli padişahımın kemâl-i inayetlerinden ne mikdâr sadaka buyurulursa işâret-i 'aliyye buyurula ki devletlü ve mürüvvetlü padişahuma sadaka olmak için mütevellîsine ana göre tenbîh olunup vazifeleri verile; ol babda emr ü ferman devletlü padişahumdur. Saâdetlü Padişahım! Merhûm Zeynî Efendi padişahumun müstakil duacısı idi, vâlidesi ve hemşîresi dahi duâsı alınacak hâtûnlar imiş; sadaka buyurulmak babında fermân devletlü padişahımıdır.

⁴¹⁵ *Hadâik*, 260.

⁴¹⁶ Telhîs, en önemli ve ayrıntılı meselelerin sadrazam tarafından hükümdara ana hatları ile özetlenerek yani telhîs edilerek arz edildiği belgedir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 449.

Merhûm ve mağfûr Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin cevâb-ı şerifleridir:
Anasına 20 Akçe verile ve hemşîresine 10 akçe verile.”⁴¹⁷

Müdürrislerin ayrıca terfi imkânları da olup medreseleri birer basamak gibi kullanabilir, yüksek dereceli kadınlara da terfi edebilirlerdi. Geri plandaki hizmetleri yerine getiren diğer personelin ise böyle imkânları yoktu. Örneğin bir kapıcı veya sirâcî istifa etmediği sürece aynı statüde kalmakta ve aynı maaşı almaya devam etmekteydi. Çünkü bunların ücretleri gibi kadroları da sabitti ve buldukları vazifelerde ömür boyu kalabiliyorlardı.⁴¹⁸

Süleymaniye Külliyesi personeli maaş ödemeleri hem vakfiye hem de vakıf muhasebe defterlerinde geçmektedir. Süleymaniye Dârülhadis müdürris maaşlarının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda önce vakfiyeye göre külliye personeli ve yevmiyeleri ile muhasebe defterlerine göre külliye bünyesindeki medrese personeli yevmiyeleri verilecek, ardından Dârülhadis'le ilgili ayrıntılara geçilecektir.

1. Vakfiyeye Göre Süleymaniye Külliyesi Personeli Maaşları

Bu bölümde ağırlıklı olarak Süleymaniye Vakfiyesi'nde adları geçen külliye personel kadroları ve onlara tahsis edilen ücretler verilecek, gerek görüldüğünde muhasebe defterlerindeki ücretlerle ilgili farklılıklara işaret edilecektir.

a. Külliye (Vakıf) Yönetim Personeli: Vakfiyeye göre Dârülhadis'in bağlı olduğu Süleymaniye Vakfî'nin idarî ve malî yönetiminden yevmî 100 akçe alan bir “mütevellî” sorumluydu.⁴¹⁹ Ayrıca mütevellînin maiyetinde yevmî 10 akçe alan bir “mütevellî kâtibi”, ihtiyaca göre yeterli sayıda “câbî” (vakıf gelirlerini toplayan görevliler, vergi tahsildârları), her câbîye bir “câbî kâtibi” ve gerekli sayıda “mutemed”

⁴¹⁷ Cengiz Orhonlu (haz.), *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 25-26.

⁴¹⁸ Unan, *a.g.e.*, 115.

⁴¹⁹ Osmanlı medreselerinin malî yönetiminden; merkezde şeyhülislam ve kadıaskerler, taşrada nâzır sıfatıyla kadılar, medreselerde ise mütevellî ve bu statüye bağlı câbî ve kâtip gibi görevliler yetkili ve sorumlu idi. Bkz. Hasan Akgündüz, *a.g.e.*, 491.

görev yapacaktı.⁴²⁰ Bu kâtip ve tahsildâr grubun önemli bir bölümü, vakfa ait mukâtaaların vergi tahsilâtı işlerinden sorumluydu.

b. Cami: Süleymaniye Vakfı'na ait maaş ödemelerinin önemli bir bölümünü, camideki çeşitli dinî ve idarî hizmetleri yürütenler oluşturmaktaydı. Vakfiyeye göre camiyle ilgili işleri yürüten 277 personele tahsis edilen ücretler şöyle idi: 1 Hatip: 30 akçe; 1 vâiz: 15 akçe; 2 imam: 10'ar akçe; 24 müezzin: 5'er akçe. Ayrıca camide görevleri bildirilen ve farklı oranlarda ücretlerin tahsis edildiği 249 görevli bulunmaktaydı.⁴²¹ Bunlar arasında Kur'an'dan birer cüz okumakla görevli "Eczâhân"; "En'âmhân", "Yâsînâhân", "Ammehân" ve "Tebârekehân" gibi Kuran'ın belirli surelerini okumakla görevli kişiler ile "Salavâtîyân" ve "Musalliyân"lar gibi görevliler vardı. Bunlar genellikle 2 ilâ 5 akçe arasında yevmiye almaktaydı. Bunlardan Eczâhânlar ile Enâmhânlar en kalabalık grubu oluşturmaktaydı. Süleymaniye Vakfı'nın ilk muhasebe kayıtlarında da hatîb ve imam kadrosunda çalışanların sayısı ve aldıkları ücretler vakfiyedekiyle aynı olmasına rağmen diğer personelin sayısı veya aldıkları ücretler değişebilmektedir. Örneğin vâizin aldığı ücret vakfiyede 15 akçe iken burada 25 akçe görünmektedir.⁴²² Bazı muhasebe kayıtlarına göre ise cami için 300 farklı görev tanımı yapıldığı, camide çok sayıda vaiz, imam, hatip ve müezzinin görev yaptığı; bunlar arasında en yüksek maaşı günlük 50 akçe ile cami hatîbi ve vâizinin aldığı, birinci ve ikinci imama günlük 20, üçüncü imama ise 15 akçe maaş ödendiği belirtilmektedir.⁴²³

c. Dârülkurrâ: Dârülkurrâ vakfiyede geçmeyip Celalzâde'nin *Tabakâtü'l-memâlik*'i, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ve Sâî Mustafa Çelebi'nin *Tezkiretü'l-ebniye*'si gibi kaynaklar ile Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe defterlerinde geçmektedir.⁴²⁴ Muhasebe defterlerinde caminin bir bölümü gibi verilen (müteferrika-i

⁴²⁰ Vakfiyede mütevellînin görevleri ve alacağı ücret şöyle geçmektedir: "Ve âmme-i evkafa... bir kimesne mütevellî olup ta'mîr-i evkâf ve tevfir-i emvâl ve teksîr-i gılâl idüp ve nemât-i mebsût üzere riâyet-i kuyûd ü şürût etmek bâbında dakika fevt etmeyüp hizmet-i tevliyeti sa'y ü ikdâm ve kemâl-i ihtimâm ile edâ eyleyüp vazîfe-i yevmiyyesi yüz akçe-i Sultân Süleyman Hânî ola." (Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 37).

⁴²¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 33-37. Ayrıca bkz. Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 50.

⁴²² *T SMA.d.*, 1116/1.

⁴²³ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 37-38.

⁴²⁴ Dârülkurrâ'yla ilgili ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm'deki Süleymaniye Külliyesi birimleri ve Dârülhadis dershanesi bahislerine bakınız.

câmiî şerîf) ve diğerk medreseler gibi müstakil olarak geçmeyen Dârülkurrâ'nın personeli genellikle “Cemâat-i müteferrika-i câmiî şerîf” veya “Cemâat-i hademe-i câmiî şerîf” gibi başlıklar altında ele alınmış, Dârülkurrâ şeyhi ve talebelerinin ücretleri ise caminin diğerk personeliyle birlikte verilmiştir. Buna göre Dârülkurrâ şeyhi 15 akçe, talebenin her biri ise (10 talebe) 1'er akçe almaktaydı.⁴²⁵

d. *Dârülhadis*⁴²⁶: Vakfiyeye göre Dârülhadis'te görev yapan 21 kişilik personelin yevmiyeleri şöyleydi: 1 Müderris: 50 akçe; 1 muîd: 5 akçe; 15 öğrenci: 2'şer akçe. Diğerk dört görevli (bevvâb, ferrâş, kennâs ve sirâcî): 2'şer akçe.⁴²⁷

e. *Süleymaniye Medreseleri (Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi)*: Dârülhadis gibi 21'er kişilik personeli olan dört medresenin her birinde yevmî 60 akçe alan birer müderris vardı. Diğerk personel ve tahsis edilen yevmiyeler ise Dârülhadis'le aynıydı.⁴²⁸ Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili muhasebe defterlerinde, Dârülhadis gibi bu medreselerle ilgili de ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, müderrisler de dâhil olmak üzere dört medrese personeline ödenen maaşlar, Dârülhadis müderris maaşlarının aksine hep sabit kalmıştır.⁴²⁹

f. *Tıp Medresesi*: Vakfiyeye göre 12 kişilik personeli bulunan Tıp Medresesi çalışanları ve onlara tahsis edilen ücretler şöyleydi: 1 Müderris: 20 akçe; 8 öğrenci: 2'şer akçe; diğerk üç görevli bevvâb, ferrâş ve noktacı (mubassır, devamı kontrol eden)'e ise 2'şer akçe tahsis edilmişti.⁴³⁰

⁴²⁵ Dârülkurrâ'yla ilgili muhasebe defterleri için Birinci Bölüm'deki Dârülhadis dershanesi bahsine bakınız.

⁴²⁶ Dârülhadis personeliyle ilgili ayrıntılar ilgili bölümlerde verildiğinden burada detaylara girilmeyecektir.

⁴²⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8, 32. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 50. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'te 15 öğrenci ve 1 muîd olmasına rağmen Tanju Cantay burada 1 muîd ve 14 öğrenci olduğunu belirtmektedir.

⁴²⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e. a.y.* Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e. a.y.* Tanju Cantay, bu medreselerde de 1 muîd ve 14 öğrenci olduğunu belirtmektedir. Ancak Dârülhadis'le ilgili bahiste de geçtiğı üzere, vakfiye ve muhasebe defterlerindeki kayıtlara göre 15 öğrenci ve 1 muîd bulunmaktaydı.

⁴²⁹ Muhasebe defterlerindeki bilgiler için “Ekler” bölümündeki maaşlarla ilgili tablolara bakınız. Dârülhadis ve dört medrese müderrislerine bu kadar yüksek maaş verilmesinin, yöneticilere meşruiyetlerine destek sağlayacak kadrolar üzerinde nüfuz kurma ve bu kadrolara belirli ölçüde ekonomik bağımsızlıklarını sürdürme imkânı verdiği; ulemânın uzun bir dönem Osmanlı toplumunun en etkin sosyal gruplarından biri olmasının altında yatan temel unsurun da vakıflar tarafından sağlanan bu tür büyük maddî destekler olduğu belirtilmektedir. Bkz. Güran, *a.g.e.*, 39.

⁴³⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8, 32-33. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

g. *Sıbyân Mektebi*: Vakfiyeye göre talebeler dışında 3 personeli bulunan Sıbyân Mektebi çalışanları ve alacakları ücretler şöyleydi: 1 Muallim: 8 akçe; 1 halife: 3 akçe; 1 ferrâş: 2 akçe. Yine vakfiyede, buraya devam edecek öğrencilerin ise en az 30 kişi olacağı ve kendilerine ücret verilmeyeceği belirtilmektedir.⁴³¹ Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili muhasebe defterlerinde Sıbyân Mektebi geçmemektedir.

h. *Mülâzım Hücreleri (Odaları)*: Medrese-i Evvel ve Sâni'nin alt katlarında bulunan ve vakfiyede sâlih müminler ve âlim mülâzımlar için inşâ edildiği ve ücretsiz kalındığı belirtilen bu odalar, muhasebe defterlerinde geçmemektedir.⁴³²

ı. *Dârüşşifâ*: Vakfiyeye göre tabbâh-ı eşribe'ler dışında 30 çalışanı bulunan Dârüşşifâ'da 3 tabîb, 2 göz hekimi (kehhâl) ve 2 cerrâh bulunmaktaydı. Bunlardan tabîb-i evvel: 30 akçe, tabîb-i sâni: 15 akçe, tabîb-i sâlis: 10 akçe; kehhâl-i evvel: 6 akçe, kehhâl-i sâni: 3 akçe; cerrâh-ı evvel: 6 akçe ve cerrâh-ı sâni: 3 akçe almaktaydı. Diğer personel ve onlara tahsis edilen yevmiyeler ise şöyleydi: 1 aşşâb (bitkilerden ilaç yapan eczacı): 4 akçe; 1 Dârûhâne (eczahâne) kilârcısı: 4 akçe; 1 Dârüşşifâ kâtibi: 5 akçe; 1 Dârüşşifâ vekilharcı: 4 akçe. Ayrıca Dârüşşifâ'da görevleri bildirilen ve genellikle 3'er akçe yevmiye tahsis edilen 19 görevli bulunmaktaydı. Dârüşşifâ personelinin tabbâh-ı eşribelerin sayısı ise vakfiyede geçmemekte ancak 4'er akçe yevmiye alacakları belirtilmektedir.⁴³³

i. *Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi*: Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi inşâ edilmeden önce onun türbesinde görev alacak personel kadroları ve yevmiyeleri de vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre türbede görev alacak 139 personel ve yevmiyeleri şöyleydi⁴³⁴: 2 Türbedâr: 5'er akçe; 90 eczâhân: 3 Sermahfil⁴³⁵ 3'er akçe, 87 eczâhân 2'şer akçe; 40 hâfız: 3'er akçe; 3 müferrik-i eczâ: 2'şer akçe; 1 buhurî: 2 akçe; 1 saka: 2 akçe; 1 sirâcî ve ferrâş (her iki görevi bir kişi yapacaktı): 2 akçe; 1 noktacı: 3 akçe.

⁴³¹ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 37. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51-52.

⁴³² Ayrıntılı bilgi için Birinci Bölüm'deki "Süleymaniye Külliyesi Birimleri" bahsine bakınız.

⁴³³ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 40-42. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

⁴³⁴ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 45-46. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 52.

⁴³⁵ Sarayda müezzinbaşının yardımcısı demek olan Sermahfil (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 187), burada cüz okuyanların başında duran görevli (reîs) anlamında kullanılmış olmalıdır.

j. *Hürrem Sultan (Kadın Efendi) Türbesi*: Vakfiyede Kanûnî'nin eşi Hürrem Sultan'ın (ö. 965/1558) türbesi için 132 personel tayin edilmişti. Buna göre türbe personeli ve alacakları ücretler şöyleydi⁴³⁶: 1 Türbedâr: 5 akçe; 90 cüzhân: 3 reîs (sermahfil) 3'er akçe, 87 Cüzhân 2'şer akçe; 36 bekçi (her biri): 1,5 akçe; 3 müferrik-i eczâ: 1 akçe; 1 buhurî: 2 akçe; 1 noktacı: 3 akçe.

k. *Îmâret*: Vakfiyede, Îmâret'teki faaliyetlerin yürütülebilmesi için 61 kişilik personel belirlenmişti. Yevmiyeleri belirlenen Îmâret personeli ve aldıkları ücretler şöyleydi: 1 Îmâret şeyhi (Îmâret'in genel sorumlusu ve yemek işlerini düzenleyen): 20 akçe; 6 aşçı (âş-pez): 1 reîs 7 akçe, 5 aşçı 5'er akçe; 6 ekmekçi (habbâz): 1 reîs 5 akçe, 5 habbaz 4'er akçe; 1 kilâr kâtibi: 6 akçe; 1 vekilharc (şeyh ve mütevellîye danışarak imârete gerekli malzemeleri satın alan): 5 akçe; 1 anbar kâtibi: 4 akçe; 4 nakîb (ekmek ve diğer yemekleri denetleyenler): 3'er akçe. Ayrıca görevleri ve yevmiyeleri bildirilen 31 personel bulunmaktaydı.⁴³⁷

Süleymaniye Külliyesi birimlerinin personel kadoroları ve yevmiyeleriyle ilgili vakfiyedeki bu bilgilerden sonra medreselerle ilgili bilgileri özetle şöyle gösterebiliriz⁴³⁸:

	1 Müderris	1 Muîd	15 Talebe (her birine)	1 Bevvâb	1 Ferrâş	1 Kennâs-ı helâ	1 Sirâcî
Dârülhadis	50	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Evvel	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Sânî	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Sâlis	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Râbi'	60	5	2	2	2	2	2

Vakfiyeye göre Süleymaniye Tıp Medresesi personeli ve ücretleri:

	1 Müderris	8 Danişmend (her birine)	1 Bevvâb	1 Ferrâş	1 Noktacı (Mubassır)
Yevmî (akçe)	20	2	2	2	3

⁴³⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 46. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 52.

⁴³⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 37-40. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

⁴³⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8.

Dikat edilirse Tıp Medresesi'nin personel sayısı ve yevmiyeleri diğer beş medreseden biraz farklıydı. 12 kişilik personeli bulunan Tıp Medresesi'nde de bir müderris olmasına rağmen diğer müderrislerden daha az yevmiye almaktaydı (20 akçe). Hizmetli kadrosunda ise bevvâb, ferrâş ve noktacı (mubassır-devamı kontrol eden) olup diğer medreselerde bulunan kennâs ile sirâcî burada yoktu, ancak farklı olarak noktacı vardı.⁴³⁹

2. Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre Süleymaniye Külliyesi Bünyesindeki Medrese Personeli Maaşları

Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı medrese personeli ve onlara verilen ilk maaşları, hem vakfiye hem de elimizdeki ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarından tespit edebiliyoruz.⁴⁴⁰ İlk faaliyet yılından sonraki dönemlerde de bilgiler genellikle vakfiyeyle aynı olmasına rağmen Dârülhadis, Tıp ve Suhtegân medreselerinde bazı farklılıklar görünmektedir. Dârülhadis personel maaşları ilgili bölümde işleneceğinden bu kısımda Süleymaniye dört medrese ile Tıp ve Suhtegân medreseleri üzerinde durulacaktır. Muhasebe defterlerindeki bilgileri şöyle özetleyebiliriz⁴⁴¹:

Süleymaniye Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' personeli yevmiyeleri, araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir. Buna göre her bir medresedeki müderris 60 akçe, muîd 5 akçe, talebelerin her biri ile ferrâş, kennâs, bevvâb ve sirâcî 2'şer akçe almaktaydı.

Tıp Medresesi'nde ise diğer medreselerden farklı olarak personel kadrosu daha azdı. Ancak Tıp müderrislerinin yevmiyeleri de Dârülhadis gibi değişebilmekteydi. Maaşlarla ilgili tablolarımızda da görüleceği üzere, Tıp müderrislerinin yevmiyeleri vakfiye, ilk muhasebe bilançoları ve 1052/1642-43'e kadarki muhasebe defterlerinde 20 akçe, 1052-1075 tarihleri arasında genellikle 50 akçe, 1075'ten sonra ise genellikle yine 20 akçedir. Vakfiyede Tıp Medresesi kadrosunda bulunup 2 akçe yevmiye alacağı

⁴³⁹ A.mlf., *a.g.e.*, 37.

⁴⁴⁰ Ekler kısmındaki tablolara bakınız.

⁴⁴¹ Tıp ve Suhtegân medreseleriyle ilgili detaylı bilgi için "Ekler"deki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

belirtilen “noktacı” ise muhasebe defterlerinde bulunmamaktadır. Tıp Medresesi’nin diğer personeli de değişebilmekte, örneğin bazı yıllarda muîd kadrosu da görünürken, bazı yıllarda da talebe sayısı vakfiyedeki oran olan 8’den fazla görünmektedir. Ancak genellikle Tıp Medresesi’nde 8 talebe, 1 bevvâb ve 1 ferrâş bulunmaktaydı ve bunların yevmiyeleri de diğer medreseler gibi hep sabitti.⁴⁴²

Muhasebe defterlerinde 1 Ra. 993-29 Z. 1034/3 Mart 1585-2 Ekim 1625 tarihleri arasında “Medrese-i Suhtegân” adlı bir medrese daha bulunmaktadır ki bu adla ne vakfiyede ne de ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarında herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Tevfîk Güran, bu medrese için, yükseköğrenim hazırlık öğrencilerinin eğitim gördükleri medrese demektedir.⁴⁴³ Muhasebe defterlerinin birinde aynı medrese için hem “Suhtegân” hem de “Hâric Ellili” ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁴⁴ Hem bu tarihten önce ve sonraki tarihli bazı defterlerde “*Hâric Ellili*” yerine “*Medrese-i Suhtegân*” ifadesinin kullanılması, hem de bu iki isim altında verilen bilgilerin (personel sayısı ve yevmiye miktarı) aynı olması sebebiyle her iki ismin de aynı medreseyi ifade ettiğini söyleyebiliriz. Muhasebe defterlerinin birinde de “Müderri-i Suhtegân der Câmii Şerîf” kaydı bulunmaktadır ki⁴⁴⁵ bu da medresenin de cami içerisinde faaliyet gösterdiği izlenimini vermektedir. Ekler kısmında ilgili tarihlerdeki tablolarımızda da görüldüğü üzere, bu medresenin sadece müderriğine 10-40 akçe arasında değişen oranlarda yevmiye verilmiştir. Bazı defterlerde Suhtegân müderriğinin ismi de bulunmaktadır. Aradaki eksik tarihler nedeniyle tespit edilemeyen yıllar dışında muhasebe defterlerinde 1 Z. 1052/20 Şubat 1643 tarihinden itibaren Suhtegân Medresesi yerine Hâkâniye veya başka medreseler geçmiştir.

3. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Maaşları

Süleymaniye Dârülhadisi’yle ilgili hatalı değerlendirmelerin en çok yapıldığı konulardan biri de müderri maaşlarıdır. Atâî, Dârülhadis’in ilk müderri Emin Kösesi Yahya b. Nureddin’in yevmiyesiyle ilgili olarak “964 tarihinde *Dârülhadis-i Süleymaniye tamâm oldukta, evvelâ yüz akçe ile bunlara (Emin Kösesi’ne) in’âm*

⁴⁴² Ayrıntılı bilgi için Ekler kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁴⁴³ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 38.

⁴⁴⁴ Bkz. *MAD.d.*, 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589), s. 50 ve 90.

⁴⁴⁵ *MAD.d.*, 6162, s. 108 (1 B. 1003-29 L. 1003 tarihinde)

olundu” demektedir⁴⁴⁶, Gelibolulu Mustafa Âlî ise bu ilk tayine dayanarak şart-ı vâkıfta yevmî yüz akçe şart kılındığını belirtmektedir.⁴⁴⁷ Özellikle bu iki kayıt, araştırmacıların birçoğunu genelleme yapmaya ve birtakım hatalı değerlendirmelere sevk etmiştir. Bu nedenle birçok araştırmacı, vakfiyede belirlenen 50 akçelik yevmiyeye daha sonra ilaveler yapıldığını ve müderrislerin genellikle veya en az 100’er akçe yevmiye aldıklarını belirtmişlerdir.⁴⁴⁸

Yevmiyelerle ilgili sağlıklı bir değerlendirme için sadece biyografik veya tarihle ilgili kaynaklar yeterli olmayıp arşiv kaynaklarının da incelenmesi gerekmektedir. Diğer sultan vakıfları gibi Süleymaniye Vakfı’nın da gelir ve giderlerinin kaydedildiği muhasebe defterleri, bu alandaki en önemli arşiv kaynaklarımızdandır. Müderris isimlerinin pek yer almadığı bu defterlerde, diğer personelle birlikte müderris yevmiyeleri de düzenli olarak kaydedilmiştir. Biyografi ve tarih kaynaklarındaki bilgileri muhasebe defterlerinde yer alan bu bilgilerle birlikte değerlendirdiğimizde, hangi müderrisin ne kadar yevmiye aldığı ortaya çıkmaktadır. Araştırdığımız dönem içerisindeki bütün defterlerin elimizde olmaması veya mevcut olup tamirlik olduğundan incelenememesi gibi nedenlerle yevmiyeleri tespit edemediğimiz yıllar da bulunmaktadır. Ancak mevcut yıllarla ilgili bilgilerin bile Dârülhadis’in genel gelişme tablosunun tespitinde yeterli olduğunu düşünüyoruz. Konuyla ilgili yaptığımız araştırma neticesinde oluşturduğumuz tabloda da görüldüğü üzere⁴⁴⁹, kuruluşundan Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi’ne atanan 8 müderris, ya ma’zûl mevleviyet kadısı ya da kadıasker olduğundan bunların yevmiyeleri hep yüksektir. Örneğin Bağdat kadılığından 80 akçe yevmiye ile tekâüde ayrılan ilk müderris Emin Kösesi Dârülhadis’e 100 akçe

⁴⁴⁶ Atâî, *Hadâik*, 18-19.

⁴⁴⁷ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr. 336a. Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 890. Âlî’nin bu değerlendirmesi hatalıdır. Zira mevcut Süleymaniye Vakfiyesi’nde böyle bir şart bulunmamaktadır.

⁴⁴⁸ Mesela bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilatı*, 34; Barkan, “Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu”, 117-118; Baltacı, *a.g.e.*, a.y; Yardım, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 168.

⁴⁴⁹ Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

ile⁴⁵⁰, İstanbul kadılığından 100 akçe yevmiye ile tekâüde ayrılan ikinci müderris Muslihiddin Mustafa ise Dârülhadis'e 130 akçe yevmiye ile atanmıştır.⁴⁵¹

İlk iki müderristen sonra 969-997/1561-1589 tarihleri arasında görev yapan 6 müderris (Muhaşşî Sinan, Kadızâde Ahmed, Ahîzâde Mehmed, Salih Molla, Abdülkadir Şeyhî ve Zekeriya Efendi) ise Anadolu veya Rumeli kadıaskerliği mütekâidlerinden olduğundan, bunların yevmiyeleri de yüksek tutulmuş ve kendilerine 210'ar akçe verilmiştir.⁴⁵² Bu dönemle ilgili olarak Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Külliyesi'ne ait 993-994/1585-1587 tarihli yıllık bir muhasebe bilançosu hakkında yaptığı değerlendirmesinde, Dârülhadis müderris yevmiyelerindeki bu fazlalığın, daha ziyâde meşhur bir müderrisin medreseye kazanılması için tercih edildiğini, Dârülhadis müderrisinin vakfiyede belirlenen 50 akçelik yevmiyesine, belki de yeni para râyicine uydurmak için, 160 akçe daha zam yapılarak 210 akçeye çıkarılmış olduğunu belirtmiştir.⁴⁵³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, 997-1071/1589-1661 tarihleri arasında Dârülhadis'te görev yapan müderrisler ise, birkaç istisna dışında (ki bunlar da çoğunlukla 60'ar akçe almışlardır) genellikle 70 veya 100'er akçe yevmiye almışlardır. Elimizdeki verilere göre vakfiyedeki yevmiye miktarının üzerinde yer alan bu oranların sebebiyle ilgili kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak bu dönemde Dârülhadis'te görev yapan 47 müderristen 31'inin Süleymaniye Medreseleri, ikisinin Rumeli kadıaskerliği, diğerlerinin ise yüksek kadılık veya dönemin yüksek pâyeli medreselerinden geldiği dikkate alındığında⁴⁵⁴, bu dönem için özel bir sebep olmadığı söylenebilir. Zira müderrislerin büyük bir çoğunluğu Süleymaniye Medreseleri'nden gelmektedir. Kaldı ki bu dönemden sonra da (1072-1111/1661-1700) ağırlık Süleymaniye Medreseleri'nden olmasına rağmen yevmiyeler genellikle 50 akçe civarında olmuştur. Belki de vakfın bu dönemdeki (h. 997-1071 arası) iktisâdî durumuyla birlikte Dârülhadis'in hem bânîsinin Kanûnî gibi önemli bir padişah olması,

⁴⁵⁰ Atâî, *a.g.e.*, 18-19.

⁴⁵¹ A.mlf., *a.g.e.*, 22-23.

⁴⁵² Uzunçarılı, XVI. asır sonlarında kadıaskerlerden ma'zûl olanlara günde yüz elliser akçe verildiğini, XVII. asırda ise bunun iki yüz akçeye çıkarıldığını belirtmektedir (*a.g.e.*, 158).

⁴⁵³ "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585-1587)", Vakıflar Dergisi, IX (1971), s. 117-118.

⁴⁵⁴ Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

hem de orada görev yapan ilk müderrislerin yüksek kadılık veya kadıasker ma'zûllerinden olmaları sebebiyle mevcut yevmiyeye bir süre daha devam edildiği, daha sonra ise sadece müderrislerin buraya atanması sebebiyle vakfiyedeki seviyeye tekrar dönüldüğü söylenebilir.

1072-1111/1661-1700 tarihleri arasında görev yapan müderrislerin yevmiyeleri ise tekrar vakfiyedeki oran olan 50 akçeye inmiştir. Bu dönemdeki müderrislerin tamamı zamanın yüksek pâyeli medreselerinden (büyük bir çoğunluğu ise Süleymaniye Medreseleri'nden) gelmekte olup yüksek kadılık veya kadıaskerliklerden tek bir kişi bile bulunmamaktadır. Daha önce de geçtiği üzere, özellikle Zekeriya Efendi'den sonra bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis'e sadece müderrisler atanmıştır.⁴⁵⁵ Gerçekten de Zekeriya Efendi'den sonra Dârülhadis'e atanan müderrislerden sadece ikisi Rumeli kadıaskerlik mütekâidlerinden, 4'ü ise yüksek kadılıklardan olup diğer müderrislerin tamamı dönemin yüksek pâyeli medreselerinden (özellikle Süleymaniye Medreseleri'nden) gelmektedir. 1072-1111/1661-1700 dönemindeki yevmiyelerin vakfiyedeki orana inme sebebiyle ilgili olarak herhangi bir kayda rastlayamasak da bu dönemde sadece müderrislerin Dârülhadis'e atanması sebebiyle artık ilave ücrete gerek duyulmadığı söylenebilir.

Araştırdığımız dönemden sonra da durumun pek değişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1264/1847-48 tarihli bir arşiv kaydına göre Süleymaniye dört medrese müderrisinin yevmiyesi 60 akçe iken Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi yine 50 akçe görünmektedir.⁴⁵⁶

Sonuç olarak Dârülhadis müderris yevmiyelerinin sabit olmadığı, ilk dönemlerde görev yapan yüksek kadılık veya kadıaskerlik ma'zûllerinden dolayı yevmiyelerin yüksek tutulduğu, 997-1071/1588-1661 arasındaki dönemde yine vakfiyedeki orandan yüksek olduğu, 1071/1661 tarihinden itibaren ise vakfiyedeki orana indiği görülmektedir. Bu nedenle yevmiyelerin sürekli olarak 100 akçe

⁴⁵⁵ Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 159.

⁴⁵⁶ *K.K.d.*, 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyun Ruûs Kalemî, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

olmadığını, yüksek kadılık veya kadıaskerlik ma'zûllerinin hiç görev yapmadığı dönemlerde ise vakfiyedeki orana indiğini söyleyebiliriz.

Dârülhadis müderrislerinden bazılarının vakfiyedeki oranın üzerinde aldıkları yevmiyelerin mahiyeti veya hangi kaynaktan karşılandığı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Araştırmamız döneminden önceki bir tarihte müderris yevmiyelerindeki fazlalıkları anlamamıza yarayacak bir kaydı İsmail H. Uzunçarşılı zikretmektedir. O, Fatih Külliyesi'nin muhasebesine ait 894/1489 tarihli tahrir kayıtlarıyla ilgili olarak Sahn-ı Semân Üçüncü Medrese müderrisi Kadızâde Mevlana Kıvâmüddin'in, 30 akçesi zevâidden olmak üzere, vakfiyedeki 50 akçe ile birlikte toplam 80 akçe yevmiye aldığını belirtmektedir. Yine Altıncı Medrese müderrisi Sinan Kirmastî'nin de normalde 50 akçe olan yevmiyesine rağmen 80 akçe aldığını belirtmektedir.⁴⁵⁷ Burada her iki müderrisin de verilen zammı vakıf zevâidinden aldıkları anlaşılmaktadır. Süleymaniye Dârülhadisi'nde ise ilk müderris Emin Kösesi, Bağdat kadılığında 80 akçe yevmiye ile ayrılmış ve Dârülhadis'e ise 100 akçe ile atanmıştır.⁴⁵⁸ İkinci müderris Muslihiddin Mustafa ise İstanbul kadılığında 100 akçe yevmiye ile ayrılmış, Dârülhadis'e ise 130 akçe ile atanmıştır.⁴⁵⁹ Yani burada Emin Kösesi'ne tekâüd maaşından 20, Muslihiddin Mustafa'ya ise 30 akçe fazla ücret verilmiştir. Dârülhadis yevmiyesi, hem vakfiye hem de vakfın ilk muhasebe bilançosunda 50 akçe olduğuna göre, burada hem Dârülhadis yevmiyesi hem de tekâüdiyelerinin toplamı daha fazla olacağından⁴⁶⁰, bu iki müderrisin tekâüdiyeler ve vakıf zevaidinden verilen zamlar karşılığında Dârülhadis'te çalıştıkları söylenebilir.

Yine Dârülhadis'te görev yapan ma'zûl veya mütekâid kadıaskerlerin, Dârülhadis'te ma'zûliyet maaşı karşılığında mı ders verdikleri, yoksa buranın ek bir gelir mi sağladığı husûsu tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Mehmet İpşirli bu hususta kesin bir şey söylemenin mümkün görünmediğini belirtmektedir. Ona göre Ahîzâde Mehmed Efendi'nin durumu, Dârülhadis'in ek gelir olduğu kanaatini

⁴⁵⁷ *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 8-9. O dönemde Sahn dördüncü medrese müderrisi 60 akçe, diğer Sahn müderrisleri ise 50'şer akçe almışlardır. Sadece beşinci medrese müderrisinin yevmiyesi yazılmamıştır. Bkz. *a.g.e.*, a.y.

⁴⁵⁸ Atâî, *Hadâik*, 18-19.

⁴⁵⁹ *A.mlf.*, *a.g.e.*, 22.

⁴⁶⁰ Örneğin Emin Kösesi'nin bu durumda 180 akçe alması gerekirdi.

vermektedir.⁴⁶¹ Diğer taraftan Zeynî Efendi'ye ait 19 Safer 1010/19 Ağustos 1601 tarihli aşağıdaki telhîs⁴⁶², onun ma'zûliyet maaşı karşılığında orada görev yaptığı intibamı vermektedir⁴⁶³:

“Telhîs-Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nındır: Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki Süleymaniye zevâidinden yevmî 100 ve türbe-i şerîfe zevâidinden 200, cümle 300 akça tekâüd ile İstanbul'da Dârülhadis müderrisi olan Zeynî duâcıları dâr-ı ahrete intikâl eylediği malûm-u hümâyûnları olmuş idi...”⁴⁶⁴

Bu kayda göre Kâtipzâde'nin aldığı 300 akçelik ma'zûliyet maaşının 100 akçesi Süleymaniye, 200'ü ise türbe zevâidinden oluşmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Koçi Bey, Bilad-ı Selâse kadıları⁴⁶⁵ ve diğer kadıların azilden sonra vazife (maaş) veya birer medrese ile mütekâid olduklarını yazmaktadır.⁴⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Âli de *Künhü'l-ahbâr*'da fazl ve kemal sahibi mütekâid kadıaskerlere, istedikleri takdirde, Sahn-ı Semân ve Dârülhadis (Süleymaniye Dârülhadisi) müderrisliklerinden birinin zamîme olarak verildiğini belirtmektedir:

“... ve bunlardan (Anadolu veya Rumeli kadıaskerlerinden) biri ma'zûl olsa, yüz elli akça tekâüd virilür. Gayet de ehl-i fazl olup şugliden hazz eyler ise ri'âyeten Semâniyye'den ve Dârülhadis olan medâristen biri dahi ilhak kılınıp ulûfesine takviye virilür...”⁴⁶⁷

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu kayda dayanarak kadıaskerlerden fazl ve kemal sahibi olanların ma'zûliyet maaşına ilave olarak Sahn veya Dârülhadis (Süleymaniye

⁴⁶¹ Ahîzâde Mehmed'in biyografisine bakınız.

⁴⁶² Telhîs, herhangi bir konunun sadrazam tarafından padişaha anahatlarıyla özetlenerek yani telhîs edilerek arz edilmesidir. Bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 332.

⁴⁶³ Zeynî Efendi bu tekâüdüğe 19 Safer 1010/19 Ağustos 1601'de Rumeli kadıaskerliği pâyesi ile nâil olmuştu.

⁴⁶⁴ Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler*, 25-26 (Telhîsin tamamı için “Maaşlar” bahsinin girişine bakınız). Ayrıca bkz. İpşirli, *XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Müessesesi*, 71-72; a.mlf., “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik”, 631-632.

⁴⁶⁵ İstanbul, Bursa ve Edirne kadıları. Bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 120.

⁴⁶⁶ Koçi Bey (ö. 1051/1640), *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. Ali Kemalî Aksüt), İstanbul 1939, s. 34. Ayrıca bkz. İpşirli, *XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Müessesesi*, 71-72; a.mlf., “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik”, 631-632.

⁴⁶⁷ *Künhü'l-ahbâr: Fatih Sultan Mehmed Devri [1451-1481]* (haz. M. Hüdayî Şentürk), II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 90.

Dârülhadisi) müderrisliklerinin de tevcîh edildiğini; fakat daha sonra kendilerine arpalık verilerek ma‘zûliyet veya tekâüdiyelerinin buradan temin edildiğini belirtmektedir.⁴⁶⁸

Müderrislerle ilgili yaptığımız istatistikî çalışmada Dârülhadis’te görev yapan ilk müderrislerden altısının kadıasker mütekâidlerinden olduğunu, bunlara Dârülhadis’in de “*zamîme-i revâtib*” olarak verildiğini, bu dönemde görev yapan kadıaskerlerin biyografilerine bakıldığında gerçekten hiçbirinde arpalık uygulamasının olmadığını; bunun yanı sıra sonraki dönemde kadıaskerlik yapan müderrislerin ma‘zûliyet veya tekâüdiyelerinin de arpalık teminiyle giderildiğini tespit ettik. Bu arada, istisnâî olarak, sonraki müderrislerden Azmîzâde Mustafa ve Biber Birâderi’nin ma‘zûliyet veya tekâüdiyeleri arpalıkla giderilmiş ve kendilerine Dârülhadis de “*zamîme-i revâtib*” olarak verilmiştir. Yine İmam-ı Sultânî Yusuf, daha önce kadıaskerlik yapmamasına rağmen, kendisine de bir ara arpalık verilmiş, daha sonra da Dârülhadis kendisine “*ilâve-i revâtib-i seniyye*” olarak verilmiştir. Ona tanınan bu ayrıcalığın, padişah hocası olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Kâtipzâde’yle ilgili daha önce verilen telhîs, Dârülhadis’in ma‘zûliyet maaşı karşılığında verildiği intibahı uyandırsa da, Uzunçarşılı’nın da belirttiği üzere, Dârülhadis ek gelir olarak kadıaskerlere verilmiş olmalıdır. Zira Dârülhadis müderrisliği yapan ma‘zûl kadıaskerlerin hemen tamamının biyografilerinde Dârülhadis’in “*zamîme-i revâtib*” veya “*ilâve-i revâtib*” olarak verildiği kayıtlıdır. Konuyla ilgili başka bir telhîs de bu yöndedir:

“Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki halen altmış akçe ile İstanbul’da merhûm Sultan Süleyman Hân Dârülhadisi mahlûle olup lâkin medrese-i mezkûre

⁴⁶⁸ A.g.e., 158. Arpalık; vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi askeri sınıf ile ilmiye sınıfından ma‘zûl şeyhülislam, kadıasker ve mevâlînin geçinmeleri için tahsis olunan muvakkat ma‘zûliyet maaşı veya tekâüd maaşının adıdır (a.g.e., 118). Osmanlı düzeninde bir toprak parçasının gelirinin bir şahsa hizmet karşılığında maaş yerine verilmesi “dirlik”tir. Toprak, halen hizmete değil de devlet görevlisinin geçmişteki hizmetine karşılık ve geçici olarak verilirse, dirlik değil, “*arpalık*” adını almaktadır. Arpalığın büyüklüğü ve geliri, görevlinin derecesi ile mütenasipti (Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 238). İlmiye sınıfı içinden şeyhülislam, kadıaskerler ve mevâlîye tahsis edilen arpalık, herhangi bir veya iki kazanın hâsılat-ı şeriyyesi idi. Arpalık sahibi olan ulemâ bizzat arpalık olarak tahsis edilen kazaya gitmeyerek oraya kendisi tarafından bir nâib gönderirdi. Ma‘zûl mevâlînin nâib göndermeyerek kendi arzusuyla arpalığına gitmesi veya bazı arpalık sahiplerinin ceza olarak arpalığına gönderilerek kadılık yapması ise nadirdi. Arpalık ma‘zûliyet maaşı veya tekâüdiye gibi bir şey iken sonradan eski usûl arpalık şekli kaldırılarak aylığa (maaşa) bağlandı ve bu hal daha sonra genişleyerek arpalık maaşı ve onu müteâkip isim değişikliğiyle “tarik maaşı” ve en son olarak “rütbe maaşı” adını aldı (Uzunçarşılı, a.g.e., 118-120).

kadiaskerlikten mütekâid olan duâcılarına zamîme olıgelmiştir. Hâlen dahi zâmîme olmak mı ferman olunur? Mevlana Takiyyüddin Efendi dahî tâlibdir. Ve hâsseten dâ‘îleri olmağla vâcibü’r-ri‘âyedir⁴⁶⁹, anlara mı buyurulur? Yohsa haylı müddet imiş mevâlî dâ‘îlerine silsile olmamış eğer asâleten medrese olup bazı ehl-i ilm dâ‘îleri behremend⁴⁷⁰ olunmak emrolunursa merhûm Sultan Süleyman Hân medârisinin birinde müderris olan Osman Efendi’ye pîr ve ehl-i ilm olmağla zikrolunan Dârülhadis yevmî yetmiş akçe ile mevlânâ-yı müşârün ileyhe, anun yeri İstanbul’da Sultan Selim müderrisi Mevlana Muslihiddin’e... Ol babda ferman padişahumdur.”⁴⁷¹

Süleymaniye Vakfı’yla ilgili muhasebe defterlerinin birinde de bu konuları anlamamıza yarayacak bazı kayıtlar mevcuttur.⁴⁷² Defterdeki 1 M. 1034-29 Z. 1034/14 Ekim 1624-2 Ekim 1625 tarihli bir kayıtta Dârülhadis müderrisinin aldığı ücret diğer defterlerden farklı olarak kaydedilmiştir. Defterde müderrisin aldığı ücret, önce diğer personel ücretleriyle birlikte (toplam 103 akçe olarak) zikredilmiştir. Buna göre müderris yevmiyesi 60 akçe, yani Süleymaniye dört medrese müderrisleriyle aynıdır.⁴⁷³ Ancak altta “*Ziyâde-i Vazife-i Müderris Efendi fî yevm [1 Ra. 1034-29 Z. 1034]*” başlığı altında 10 akçe ilave ücret görünmektedir. Dârülhadis medrese personelinin aldığı ücret de toplam 113 akçe olarak gösterilmiştir. Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi normalde 60 akçe iken zevaiden 10 akçe ilave ile 70 akçeye çıkartılmıştır. Bahsedilen dönemde Dârülhadis’te Tevfikîzâde Ahmed (ö. 1051/1641) görev yapmaktadır. Onun bu yevmiyeyi alış sebebiyle ilgili başka herhangi bir kayda da rastlayamadık. Ancak müderrislerle ilgili tablomuzda da görüldüğü üzere⁴⁷⁴, 997-1071/1588-1661 tarihleri arasında Dârülhadis’te görev yapan müderrislerin çoğu zaten 70 veya 100’er akçe yevmiye almaktaydı.

⁴⁶⁹ Kollanması gerek

⁴⁷⁰ Mutlu

⁴⁷¹ Koca Sinan Paşa (ö. 1004/1596), *Koca Sinan Paşa’nın Telhîsleri* (nşr. Halil Sahillioğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2004, s. 241.

⁴⁷² *MAD.d.*, 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624), s. 4.

⁴⁷³ Yevmiyelerin medrese personeline dağılımı ile ilgili 4 Ra. 993 tarihli *MAD.d.*, 1954, s. 9’deki değerlendirmelere bakınız.

⁴⁷⁴ Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

Sonuç olarak, müderrislere vakfiyedeki orandan daha fazla olarak verilen yevmiyelerin çoğunun vakıf zevâidinden karşılandığını; maaşların da tekâüd akçesi, vakfiyede belirlenen medrese yevmiyesi ve yapılan zamdan oluştuğunu söyleyebiliriz.

4. Süleymaniye Külliyesi Bünyesinde Yer Almayan Bazı Cami ve Medrese Personeline Yapılan Maaş Ödemeleri

Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almayan bazı cami veya mescidlere de Süleymaniye Vakfı'nın mâlî imkânları nisbetinde yardım edilmiştir. Vakfiye'de sadece Şehzâde Cihangir Camii, Fil Damı ve Edirne Bükeliçe Zâviyeleri görevlilerine yardım edileceği belirtilmekle birlikte⁴⁷⁵ Süleymaniye Camii dışında XVII. asırda giderek artan sayıda başka cami görevlilerine de sürekli maaş ödenmiştir. 1585 yılında sadece Cihangir Camii görevlilerinin maaşları vakıf bütçesinden ödenirken XVIII. asrın başlarında Kara Bâlî, Kefevî, Kirmastı, Abdî Subaşı, el-Hâcc İsa camileri ile Hekîm Çelebi Zâviyesi ve Seyyid Ali Çelebi Mescidi'nde görev yapan kişilerin maaşlarının da vakıf bütçesinden karşılandığı belirtilmiştir.⁴⁷⁶ Bu camilerin müstakil vakıflarının olmaması sebebiyle desteklendiklerini tahmin ediyoruz.

Muhasebe defterlerindeki kayıtlara göre XVII. asır içinde Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almayan bazı medrese görevlilerine de vakıf bütçesinden maaş ödenmiştir. Muhasebe defterlerinin birinde, bu medreselerle ilgili kullanılan “*Medâris-i mülhakân-i mezkûrîn*” ifadesinden⁴⁷⁷, bunların Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almadığı halde külliye eklenen (mülhak) medreseler olduklarını anlıyoruz. Gerek cami, gerekse medreselere yapılan bu yardımların, biraz da vakfiyede yer alan aşağıdaki ifadelere dayandığını söyleyebiliriz:

“Evkafın mahsûlü vâfir ve bin-netice zevâidi mütেকâsir oldukta zikrolunan hayrattan gayri bazı meberrât (sevap/hayır kazanmak için yapılan işler) ve müsebbelât münâsib ve mühim görüldüğü takdirde ilâvesine çalışılması.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 48-51.

⁴⁷⁶ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 38.

⁴⁷⁷ Bkz. *MAD.d.*, 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 6.

⁴⁷⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8.

Ulaşabildiğimiz muhasebe kayıtlarına göre 1 Z. 1052-30 Za. 1053/20 Şubat 1643-9 Şubat 1644 tarihinden itibaren Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almayan bazı medreselerin maaşları Süleymaniye Vakfı tarafından karşılanmıştır. Bu kayıtlara göre 1 Z. 1052-30 Za. 1053/20 Şubat 1643-9 Şubat 1644 tarihinde sadece Hâkâniye Medresesi'ne⁴⁷⁹ yevmiye ödenmiş iken⁴⁸⁰, 1 Z. 1053-29 Z. 1054/10 Şubat 1644-26 Şubat 1645 tarihinde Fatma Sultan Medresesi (Siyavuş Paşa Medresesi)⁴⁸¹ de buna eklenmiştir.⁴⁸² Bu durumun 1 L. 1057-29 C. 1058/30 Ekim 1647-21 Temmuz 1648 tarihine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸³ 23 Z. 1059/28 Aralık 1649 tarihinde bu medreselere Süleyman Subaşı'nın da⁴⁸⁴ eklenmesiyle sayı üçe⁴⁸⁵, 1 Ca. 1063-29 R. 1064/30 Mart 1653-19 Mart 1654 tarihinde Kadı Mahmud⁴⁸⁶ ve Hâfiziyye⁴⁸⁷ medreselerinin eklenmesiyle beşe⁴⁸⁸, 1 B. 1071-30 N. 1071/2 Mart 1661-29 Mayıs 1661 tarihinde Şeyhü'l-Harem Medresesi'nin⁴⁸⁹ eklenmesiyle de altıya çıkmıştır.⁴⁹⁰ 20 Za. 1072/7 Temmuz 1662 tarihinde ise Kadı Mahmud Medresesi'nin çıkarılmasıyla

⁴⁷⁹ Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (*Hâkâniye, Hankâh-ı Vefâ, Hâkâniye/Vefâ Dârülhadisi*), III. Mehmed tarafından Vefâ'da Şeyh Vefâ türbesi civarında inşa edilmiştir (TSU, vr. 64b; Atâî, *Hadâik*, 457). Medreseyle ilgili ayrıntılı bilgi için Üçüncü Bölüm'deki "Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yeri ve Önemi" bahsine bakınız.

⁴⁸⁰ *MAD.d.*, 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645), vr. 3b.

⁴⁸¹ Süleymaniye'de Müftülük ile Mimar Sinan türbesi arasından inen Fetva Yokuşu'nun sol tarafındaki Odun Kapısı Yokuşu'nda Devoğlu Çeşmesi ve Hoca Hamza Mescidi'nin karşısında bulunan Fatma Sultan Medresesi, Sultan II. Selim'in damadı Kanijeli Siyavuş Paşa tarafından eşi Fatma Sultan için yaptırılmıştır. Vakfiyesi Cemâziyelâhir 998/Nisan 1590 tarihlidir. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 126.

⁴⁸² *MAD.d.*, 5920 (20 C. 1055/13 Ağustos 1645), s. 5.

⁴⁸³ *MAD.d.*, 3911 (25 L. 1057/23 Kasım 1647), s. 5; 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 4.

⁴⁸⁴ Süleyman Subaşı Medresesi, Süleymaniye Külliyesi'nin güneyinde Kirazlı Mescid Sokağı üzerinde, aynı adla anılan mescidin avlusundaydı. Bugün tamamen yıkıldığı belirtilen medrese, Mimar Sinan devri yapısı olup banisi Karcı Süleyman'dır. Bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 351; Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, 131. Mülhâk olan bu medrese yerine 1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674'te (*Ev.Hmh.d.*, 258, vr. 2b) ve daha sonraki tarihli defterlerde "Abdî Subaşı Medresesi" adı kullanılmıştır. Hem isim benzerliği, hem de yevmiye miktarının aynı olması dolayısıyla "Abdî Subaşı" isminin medresenin diğer adı olduğunu tahmin ediyoruz.

⁴⁸⁵ *MAD.d.*, 5324, s. 4.

⁴⁸⁶ Cahid Baltacı, kadıasker defterlerine göre 995/1586-1587 tarihinde İstanbul'da bu adla bir medresenin bulunduğunu belirtmekte, ancak medresenin banisi, inşa yeri ve tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. *Osmanlı Medreseleri*, I, 279.

⁴⁸⁷ Medrese hakkında herhangi bir bilgi bulamadık. Ancak hakkında bilgi sahibi olduğumuz medreselerin tamamı Süleymaniye Külliyesi yakınlarında bulunduğundan, bu medresenin de bu civarlarda olduğunu tahmin ediyoruz.

⁴⁸⁸ *MAD.d.*, 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 5.

⁴⁸⁹ Cahid Baltacı, 989/1581 tarihinde İstanbul'da bu adla bir medresenin bulunduğunu belirtmekte, ancak medresenin banisi, inşa yeri ve tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. *a.g.e.*, I, 352.

⁴⁹⁰ *MAD.d.*, 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658), s. 88.

medrese sayısı tekrar altıdan beşe gerilemiş⁴⁹¹, ancak 27 L. 1072/15 Haziran 1662 tarihinde Kadı Mahmud Medresesi eklenerek sayı tekrar altıya çıkmıştır.⁴⁹² 1 Ra. 1075-30 B. 1075/22 Eylül 1664-16 Şubat 1665 tarihinde Kadı Mahmud Medresesi'nin tekrar çıkarılmasıyla medrese sayısı yine altıdan beşe gerilemiş⁴⁹³ ve bu beşli durum 1 S. 1110-30 Ra. 1112/9 Ağustos 1698-14 Eylül 1700 tarihine kadar devam etmiştir.⁴⁹⁴

Görüldüğü üzere, bazı yıllardaki farklılıklar dışında yardım edilen medreseler, Süleyman Subaşı, Hâkâniye, Fatma Sultan, Hâfiziyye, Kadı Mahmud ve Şeyhü'l-Harem'dir. Özellikle Kadı Mahmud hâricindeki medreselere, uzun yıllar yardım edilmiştir. Tespit edebildiklerimizin tamamı Süleymaniye Külliyesi civarında bulunan bu medreselerin vakıfları da olmadığından külliye zevâidinden bunlara da yardım yapılmış olmalıdır.

Yine muhasebe defterlerine göre bu medreselerin her birinde sadece bir kişiye (müderriye) yevmiye verilmiştir.⁴⁹⁵ Buna göre Hâkâniye ve Fatma Sultan müderrislerine 30'ar, Süleyman (Abdî) Subaşı müderrisine 50, Hâfiziyye ve Şeyhü'l-Harem müderrislerine 20'şer, Kadı Mahmud müderrisine ise 15 akçe yevmiye ödenmiştir. Bu maaş ödemeleri de Süleymaniye müderrislerinin yevmiyeleri gibi uzun yıllar neredeyse hiç değişmemiştir.

Medreselere yardım uygulamasının, araştırdığımız dönemden sonraki tarihlerde de devam ettiği, bununla birlikte bazı medreselerde farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin 1264/1847-48 tarihli bir kayda göre Süleyman Subaşı, Hâkâniye, Fatma Sultan, Şeyhü'l-Harem medreselerine yine yardım yapılmış iken Hâfiziyye ve Kadı Mahmud medreselerinin adları burada bulunmamakta, onların yerlerine de Dârülhadis-i Yahya? Efendi, Kirmastı, Çerâğî Hamza, Malulzâde, Firuz? Ağa ve Üçbaş medreseleri bulunmaktadır.⁴⁹⁶ Yardım edilen medrese sayısı önceki dönemlere göre daha fazla olduğuna göre, bu oranın, vakıf bütçesine göre artıp eksilebildiği söylenebilir.

⁴⁹¹ *MAD.d.*, 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 6.

⁴⁹² *VGMA.d.*, 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atîk Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Han der İstanbul*), s. 4-7.

⁴⁹³ *MAD.d.*, 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664), s. 5.

⁴⁹⁴ *Ev.Hmh.d.*, 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 2b.

⁴⁹⁵ *MAD.d.*, 15871 (17 M. 1055/15 Mart 1645), s. 4; 3911 (25 L. 1057/23 Kasım 1647), s. 5.

⁴⁹⁶ *K.K.d.*, 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyün Ruûs Kalemî, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

C. BAKIM VE ONARIM GİDERLERİ (TAMİRLER)

Süleymaniye Külliyesi'nin diğer bir önemli harcama kalemi, külliye binalarının bakım ve onarımı için yapılan masraflardır. Bunlar arasında genellikle binaların kapı, pencere ve duvarları ile bahçe duvarları, kubbe kurşunları ve suyollarının bakımı için yapılan masraflar gelmekteydi. Bu işler için yeterli sayıda külliye personeli de bulunmaktaydı. Muhasebe defterlerinde bunlar arasında *meremmetçiyân* (tamir ustaları), *râh-ı âbiyân* (suyolları tamircileri), *bennâyan* (bina ustaları) ve *neccârân* (marangoz, dülger) gibi çok sayıda usta görünmektedir.

Süleymaniye Vakfıyesi'nde mütevellînin vazifeleri arasında “*ta‘mîr-i evkâf ve tevfîr-i emvâl...*” de bulunuyordu.⁴⁹⁷ Fazla masraf gerektirmeyen küçük ölçekli tadilat işleri doğrudan külliye yönetimi tarafından üstlenilir ve bizzat külliye personeli tarafından yapılırdı. Bu durumun XIX. asrın ilk yarısına kadar değişmeden devam ettiği, vakıfların merkezî bir yönetim altında birleştirilmesinden sonra, “*selâtîn*” vakıfları ile bunların mülhakâtından olan cami, mescid ve diğer hayratın tamiri, tefrîşi ve öteki ihtiyaçların temininin merkezî yönetim tarafından gerçekleştirilmeye başlandığı belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Büyük masraflar gerektiren ve külliye bütçesini aşan tamirler ile doğal afetler gibi sebeplerle yeniden inşası gereken birimlerin masraflarının ise zamanın hükümdarları tarafından karşılandığı belirtilmektedir.⁴⁹⁹

Külliye birimlerinin ihtiyaç duyacakları bakım ve onarım miktarı ve zamanı ile bunlar için kullanılacak malzemenin türü ve yapılacak masrafların ne olacağı önceden bilinemediğinden Süleymaniye Vakfıyesi'de bunlar için herhangi bir miktar tahsis edilmemişti. Bu nedenle külliye giderlerinin yer aldığı muhasebe defterlerinde bakım ve onarım giderleri her zaman farklılık göstermiştir.

Aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere, Süleymaniye Vakfı'nın onarım giderleri yıllara göre önemli farklılıklar göstermektedir. Büyük onarımların olmadığı yıllarda, onarım giderleri toplam vakıf giderlerinin küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Nitekim 1585-6 malî yılında onarım giderlerinin toplam ödemelerin sadece % 1,5'i

⁴⁹⁷ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, 117 (Osmanlıca metin).

⁴⁹⁸ Unan, *Fatih Külliyesi*, 123.

⁴⁹⁹ A.mlf., *a.g.e.*, 122.

olduğu, on yedinci asırda en yüksek değerine 1606-7 malî yılında ulaşarak toplam harcamaların % 6'sına yükseldiği, ancak on yedinci asrın ortalarından itibaren 1780'lere kadar toplam vakıf harcamalarının % 1'i civarında olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁰

Süleymaniye Vakfı'nın 1585-1590 yılları arasındaki onarım giderleri aşağıdaki řekildedir⁵⁰¹:

	1585-86	1586-87	1587-88	1588-89	1589-90
Bakım ve Onarım Giderleri (Akçe)	59.454	56.719	174.010	149.178	105.449

Vakfın 1585-1700 yılları arasındaki onarım giderlerini de şöyle gösterebiliriz⁵⁰²:

	1585-1586	1600-1601	1606-1607	1611-1612	1641-1642	1661-1662	1680-1681	1699-1700
Bakım ve Onarım Giderleri (Akçe)	59.454	92.482	601.140	295.904	113.471	97.133	1.775.550	50.070

Bakım ve onarımla ilgili bu bölümde verilecek bilgiler, Süleymaniye Vakfı'nın bütün birimleriyle ilgili olmayıp, genellikle Dârülhadis adının geçtiği giderlerdir. Nitekim muhasebe defterlerindeki kayıtlarda da genellikle Dârülhadis veya diğer külliye birimlerinin her biri için yapılan masraflar müstakil olarak zikredilmemiş, sadece toplam rakamlar verilmiştir.

Dârülhadis'in farklı tarihlerde geçirdiği onarımları, arşiv belgeleri ve bazı kaynaklardan tespit ettiğimiz kayıtlara göre kronolojik olarak şöyle verebiliriz:

⁵⁰⁰ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 54.

⁵⁰¹ Güran, *a.g.e.*, 104.

⁵⁰² Güran, *a.g.e.*, 104-106. Süleymaniye Vakfı'nın 1585-1838 yılları arasındaki onarım giderleri için bkz. a.mf., *a.g.e.*, 104-109.

Ömer L. Barkan'ın yayınladığı Süleymaniye Cami ve İmâreti tesislerine ait 993-994/1585-1586 tarihli yıllık bir muhasebe bilançosuna göre vakfın çeşitli birimlerinin geçirdiği onarımlar arasında Dârülhadis kapısının tamiri de bulunmaktadır. Buna göre tüm onarımlar için 1116 akçe satın alım (el-Mübâyaât) ve 3949 akçe de kiralama (el-Îcârât) yoluyla olmak üzere toplam 5065 akçelik masraf yapılmıştır.⁵⁰³ Ancak her bir iş için ne kadar harcandığı belirtilmemiştir.

1 R. 995/11 Mart 1587 tarihinde “*Meremmât-ı Camii Şerif*” başlığı altında Caminin geçirdiği tamirler içerisinde, Dârülhadis’in önündeki kaldırımlar için de 204 akçe harcanmıştır.⁵⁰⁴ 29 Z. 1049/21 Nisan 1640 tarihinde Dârülhadis’in tamiri için 6221 akçe⁵⁰⁵, 1052-1053/1642-1644 tarihinde ise 1297 akçe harcanmıştır.⁵⁰⁶ Ancak her iki tarihte de yapılan tamirin mahiyetiyle ilgili bilgi verilmemiştir. 1073/1662-1663 tarihinde ise Dârülhadis’in altındaki dükkânlar için 4779 akçe harcanmıştır.⁵⁰⁷

1 Ş. 1075-30 Ca. 1076/17 Şubat 1665-8 Aralık 1665 tarihinde Dârülhadis duvarının onarımı için (hangi bina olduğu belirtilmemiş) 182 akçe harcanmıştır.⁵⁰⁸ 6 Za. 1093/6 Kasım 1682 tarihinde Dârülhadis ve Dârüşşifâ duvarlarının da içinde olduğu onarımlar için 35.029, Cami ve Dârülhadis suyollarının tamiri için ise 6855 akçe harcanmıştır.⁵⁰⁹ 16 R. 1097- 25 R. 1098/12 Mart 1686-10 Mart 1687 tarihinde Dârülhadis, Dârüşşifâ ve sair onarımlar için 9285 akçe harcanmıştır.⁵¹⁰ 1 Ca. 1098-30 Za. 1098/15 Mart 1687-7 Ekim 1687 tarihinde Süleymaniye Dördüncü Medrese

⁵⁰³ Örnek olması açısından muhasebe defterlerinden birinde yer alan onarımlarla ilgili kısmı vermek istiyoruz. Defterdeki bilgiler “*el-Meremmât*” başlığı ve “*Meremmat-ı müteferrika-i evkaf*” alt başlığı altında şöyle verilmiştir: “*Be ciheti harc-ı meremmât-ı tob-ı âyine-i derûn-ı câmi-i şerif ve tecdîd ve termîm-i sandukhâ-i kanâdîl-i minare ve şûyiden-i mihrab-ı cami-i yemîn-i cami'-i şerif ve termîm-i kaldırım-ı fevk-i bacahâ-i kâriz ve nev-sâhten-i kirîşhâ-i sakiye ve meremmât-ı camhâ-i câmi-i şerif ve türbe ve tamir ve termîm-i bâb-ı medrese-i Dârülhadis ve tahliye-i kâriz-i helahâ-i medâris ve gayruhu, bid-defe'ât, bâ tevarih-i muhtelifê, 'an 25 C. sene 993: a. Mubaya'ât: 1116; b. Îcârât: 3949; Toplam: 5065.*” Bkz. Barkan, “*Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu*”, 146.

⁵⁰⁴ “*Becihet-i derpîş-i Medrese-i Dârülhadis kaldırım zira ' : 68 fî 3=204*” Bkz. MAD.d., 7218, s. 9.

⁵⁰⁵ “*Becihet-i harc-ı meremmât kerd-en-i Dârülhadis evkâf-ı mezbûr*”: 4585+1636= 6221. Bkz. MAD.d., 5916 (29 Z. 1049/21 Nisan 1640), s. 12.

⁵⁰⁶ MAD.d., 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645), vr. 10a.

⁵⁰⁷ “*Bahâ-i harc-ı meremmât kerd-en-i dekâkîn der nezd-i medrese-i Dârülhadis Akçe: 4779.*” Bkz. MAD.d., 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 19.

⁵⁰⁸ “*Bahâ-i harc-ı meremmât kerd-en-i medrese-i divar-ı Dârülhadis ber-mûcebi defteri mimârân Akçe: 182.*” Bkz. MAD.d., 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 14.

⁵⁰⁹ Ev.Hmh.d., 383 (6 Za. 1093/6 Kasım 1682), vr. 2b-3a.

⁵¹⁰ Ev.Hmh.d., 443 (16 R. 1097/12 Mart 1686), vr. 2b.

(Medrese-i Râbi‘) ve Dârülhadis için 4321 akçe harcanmıştır.⁵¹¹ Burada da her bir medrese için harcanan miktar belli değildir.

1 S. 1110-30 Ra. 1112/9 Ağustos 1698-14 Eylül 1700 tarihinde Dârülhadis’te Molla İbrahim’in kaldığı odanın tamiri için 1171 akçe harcanmıştır.⁵¹² Bu dönemde Dârülhadis’te İbrahim adında bir müderris bulunmadığından, bu şahsın muîd veya talebe olması gerekir. Bu nedenle tamir edilen yer de talebe hücrelerinden biri olmalıdır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgileri, tamir edilen yerin mahiyetine göre aşağıdaki şekilde tablolaştırabiliriz:

Mâhiyeti Belli Olan Tamirler			
1 R. 995/11 Mart 1587	1073/1662-1663	1 Ş. 1075-30 Ca. 1076/17 Şubat 1665-8 Aralık 1665	1 S. 1110-30 Ra. 1112/9 Ağustos 1698-14 Eylül 1700
204 akçe (Dârülhadis’in önündeki kaldırımlar için)	4779 akçe (Dârülhadis’in altındaki dükkânlar için)	182 akçe (Dârülhadis duvarının onarımı için [hangi bina olduğu belirtilmemiş])	1171 akçe (Dârülhadis’te Molla İbrahim’in kaldığı odanın tamiri için-talebe hücreleri binası)

Mâhiyeti Belli Olmayan Tamirler					
993-994/1585-1586	29 Z. 1049/21 Nisan 1640	1052-1053/1642-1644	6 Za. 1093/6 Kasım 1682	16 R. 1097- 25 R. 1098/12 Mart 1686-10 Mart 1687	1 Ca. 1098-30 Za. 1098/15 Mart 1687-7 Ekim 1687
5065 akçe (Dârülhadis kapısının tamir bedelinin de içinde olduğu vakfın çeşitli birimlerinin geçirdiği tüm onarımlar için)	6221 akçe (Dârülhadis’in tamiri için)	1297 akçe (Dârülhadis’in tamiri için)	35.029 akçe (Dârülhadis ve Dârüşşifâ duvarlarının da içinde olduğu onarımlar için)	9285 akçe (Dârülhadis, Dârüşşifâ ve sair onarımlar için)	4321 akçe (Süleymaniye Dördüncü Medrese ve Dârülhadis için)
			6855 akçe (Cami ve Dârülhadis suyuollarının tamiri için)		

Tablolarda da görüldüğü üzere, tespit ettiğimiz onarımların çoğu diğer birimlerle birlikte bulunduğundan, her bir birim için yapılan masraflar net değildir. Ayrıca mevcut rakamlar da hep farklı olduğundan sadece mevcut bilgiler ışığında bir genelleme yapmak da mümkün görünmemektedir.

⁵¹¹ *Ev.Hmh.d.*, 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687), vr. 4a.

⁵¹² *Ev.Hmh.d.*, 1046 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 3b. Bu bilgilerin aynısı *Ev.Hmh.d.*, 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 4a’da da geçmektedir. Defter tarihleri ve bilgiler aynı olup sadece yazılar farklıdır.

D. BESLENME (İÂŞE) GİDERLERİ

Gerek vakfiye, gerekse muhasebe defterlerinde Süleymaniye Külliyesi'nin beslenme giderleri de yer almaktadır. Muhasebe defterlerinde beslenme masrafları bazen maaşlarla birlikte, bazen de müstakil olarak ele alınmıştır. Bu bölümde hem vakfiye, hem de muhasebe defterlerindeki bilgiler dikkate alınarak değerlendirmeler yapılacaktır. Beslenme giderleri de külliyenin bütün personelini kapsadığından, genellikle her bir birim için yapılan masraflar belli değildir.

1. Süleymaniye Vakfı İmâreti Mutfak Masrafları

Osmanlı Devleti'nde medrese personelinin yemek ihtiyacı genellikle medreselerin bağlı bulunduğu vakfın imâretinden; imâretin bulunmadığı durumlarda ise medrese veya vakfın bulunduğu bölgeye en yakın ve en güçlü vakfın, özellikle de selâfın vakıflarının imâretinden karşılanırdı.⁵¹³ Bütün büyük vakıflar gibi Süleymaniye Vakfı'nın da hem personel hem de ihtiyaç sahibi insanların yemek ihtiyacının karşılandığı geniş bir imâreti bulunmaktaydı. İmâret mutfağı için satın alınan ve büyük miktarlara ulaşan ürünlerin bedeli ile bu ürünlerin imâret mutfağına taşınması için yapılan harcamalar, vakfın maaş ödemeleri yanında ikinci önemli gider alanını oluşturuyordu. Vakıf yönetimi tarafından her yıl İstanbul'un ilgili kapanlarından yüklü miktarlarda buğday, un, et, pirinç, bal ve sadeyağ alımı yapılırdı. Yine imâret mutfağı için düzenli olarak nişasta, üzüm, incir, nohut, safran, karabiber ve tuz alımı yapılırdı. Mutfakta pişen yemekler için alınan odun da mutfak giderlerinin diğer bir önemli kalemini oluşturuyordu.⁵¹⁴

XVI. asırda imâret mutfağı için alınan malların sayısı oldukça fazladır. İlk muhasebe kayıtlarında imâret mutfağı için alımı yapılan malların sayısı 30'u aşarken bu sayı giderek azalmış ve XVIII. asırdan itibaren 15 kaleme inmiştir. Vakıf imâreti için alınan erzakların, XVI. asrın tamamı ile XVII. asrın ilk yarısında vakıf harcamalarının dörtte bir ile üçte bir arasında değişen bir oranını meydana getirdiği, ancak 1750'lerden

⁵¹³ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 66.

⁵¹⁴ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 44.

İtibaren erzak alımlarına yapılan ödemelerin vakıf harcamaları içindeki payının giderek hızlı bir artış gösterdiği belirtilmiştir.⁵¹⁵

Süleymaniye Vakfı imâretinde pişen yemekler, özellikleri ve verildikleri günler ayrıntılı olarak vakfiyede geçmektedir.⁵¹⁶ Vakfiyedeki bilgiler de dikkate alındığında şunlar söylenebilir:⁵¹⁷

Vakıf imâret mutfağında yılın 4 günü dışında her gün yemek pişiyordu. İmâret mutfağında verilen yemeklerin türleri ve miktarları, vakfın kuruluşundan 1838 yılları sonuna kadar önemli bir değişme göstermemiştir. Burada 1 yıl içinde 361 gün pişirilen ekmek için her gün 35-36 kile⁵¹⁸ un kullanılmaktaydı. Hergün buradan 2600 kişiye ekmek verilebiliyordu. XVI. asırda imâret mutfağı için satın alınan önemli bir tüketim

⁵¹⁵ Güran, *a.g.e.*, 46.

⁵¹⁶ Vakfiyede ilgili kısımda şöyle denmektedir: "... Sultân-ı sâhibü'l-hayrâti'l-cemîle ve'l-meberrâti'l-cezîleti'l-cemîle ... hazretleri takdîr-i makadîr-i eczâ-i at'ime-i imâret-i âmire ve ta'yîn-i kemmiyyât ve keyfiyyât-i envâ-i en'ime-i fâhirede şöyle şart edüp buyurdular ki: Her gün İstanbul keyli ile otuz keyl -ki her keyli yigirmi vukiyye ve her vukiyye dört yüz dirhemdir- gayet a'lâ hâlis un etmeği ola ve her etmek ba'de't-tabh yüz dirhem ola. Ve zikr olunan vukiyye-i mübeyyene ile her gün üç yüz yigirmi vukiyye koyun eti bişe ve her vukiyye çiğ iken beş kıt'a kılına. Ve her gün şorba için yedi keyl ve iki şinik pirinç ola -ki her keyl vukiyye-i mezbûre ile on vukiyyedir- ve yedi keyl ki -un keyl iledür- gayet eyü döğülmüş buğday şorba olup bir kile ve iki şinik milh ve üç şinik nohud ve kırk dirhem fülful ve on beş dirhem mastaki ve on beş vukiyye piyaz ve yüz dirhem kemmûn sarf oluna. Ve her gün matbah ve furûn için on vezne odun virile. Ve zikr olunan pirinç şorbasına bi-hasebi'l-mevâsim yoğurt ve isfenâh ve koruk ve kabak ve cezer (havuç) ve madenûs kader-i hâcetde sarf oluna. Ve leyâli-i Ramazan'da ve her Cumua gicesinde ve her bayram günleri ve Regâib ve Berâtda bişen dâne için yigirmi üç kile pirinç ve her bir kile pirince üç vukiyye hisâbınca altmış dokuz vukiyye sâde yağ sarf oluna. Ve taâm-i zerde için yedi kile pirinç ve her bir kile pirince iki vukiyye hisâbınca on dört vukiyye yağ ve her kileye dokuz vukiyye hisâbınca altmış üç vukiyye asel ve otuz dirhem za'ferân sarf oluna ve taâm-i Zirbâ için doksan vukiyye asel ve yüz yirmi dirhem za'ferân ve kırk vukiyye mevîz-i surh ve on beş vukiyye bâdâm ve on vukiyye kaysı ve on vukiyye âlû-yi siyâh ve kırk vukiyye nişâste sarf oluna. Ve imâret-i âmireye gelen müsâfirler ziyâfeti için geldükleri vakt her âdem başına mâ-hazarî elli dirhem asel virile ve her gün beş âdeme bir sufre hisâbınca kırk sufrelük dâne bişüp her sufreye üç yüz dirhem pirinç ve sekizer sufreye birer dirhem fülful ve bir kile pirince dört vukiyye yağ hisâbınca yağ konula. Ve taâm-i zerde için her sufreye yüz elli dirhem pirinç ve yüz elli dirhem asel ve her sekiz sofraya bir dirhem za'ferân ve her bir kile pirince iki vukiyye hisâbınca yağ ve her kileye dokuz vukiyye hisâbınca sofraya elli dirhem prinç ve yigirmi beş dirhem âlû-yi siyâh ve kifâyet mikdârı na'ne sarf oluna. Ve müsâfirinün eşrâfına birer tabak ile her sofraya ikişer akçaluk paça virilüp vâcibü'r-riâye olanlara otuzar dirhem asel konula. Ve eşrâf-i mezbûrin için reçel ve perverde olmağa yüz vukiyye asel ve kader-i hâcetce dâr (û-y) i Çini ve karanfil sarf olunup türş-i engür ve sâyiri için üç bin akçe sarf oluna." (Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 43-44).

⁵¹⁷ İmâret mutfağı giderleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, *a.g.e.*, 44-45.

⁵¹⁸ Kile, Osmanlı döneminde özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan ölçü birimidir. Zaman içerisinde ve bölgeler arasında farklılıklar göstermekteydi. Bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 187; Oğuz Çetinoğlu, *Tarih Sözlüğü*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 236. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 64-75; Cengiz Kallek, "Kile", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 568-571.

maddesi etti. Mutfakta pişen et yemeği için günde 215 okka⁵¹⁹ olmak üzere bir yılda 77.615 okka et satın alınıyordu. Ancak XVII. asrın hemen başlarında imâret mutfağına et satın alınmasına son verilmiştir.

İmâret mutfağında Cuma, Ramazan, Bayram ve Regâib ile Berât kandillerine denk gelen özel geceler dışında kalan diğer günlerde akşam için buğday çorbası pişerdi. Çorba, beslenmenin temel şekli olarak imâretlerin ortak öğünüydü. Bu çorba için günde 4 kile buğday ile 2 okka sadeyağ kullanılırdı. Ramazan ayı dışında kalan günlerde ise her sabah pirinç çorbası pişirilir ve bu çorba için günde 4,5 kile pirinç, 2 okka sadeyağ, çeyrek kile nohut ve 20 dirhem karabiber kullanılırdı.

İmâret mutfağında yılına göre 80 ila 82 gün arasında değişen özel gecelerde pilav, zerde ve zirbaç (bir tatlı çeşidi) pişirilirdi. Bu yemekler için hergün 26,5 kile pirinç, 60 okka sadeyağ, 150 okka bal ve 120 dirhem safran kullanılırdı. Ayrıca pilav için 0,75 kile nohut ve 45 dirhem karabiber, zirbaç tatlısı için de 50 okka nişasta, 45 okka üzüm, 20 okka incir ve 3 okka fıstık ya da badem ilave edilirdi.

İmâret mutfağında pişen ekmek ve yemekler için günde 1,5 kile tuz tüketilirdi. Bu ekmek ve yemeklerin pişirilmesi için normal günlerde 8, özel günlerde ise 12 çeki⁵²⁰ odun kullanılırdı. Vakfa ait binaların ve cami minarelerinin aydınlatılması amacıyla da zeytinyağı ve balmumu alınırdı.

2. Süleymaniye Vakfı Çalışanlarına Maaş Yanında Yapılan Diğer Yardımlar

Süleymaniye Külliyesi personelinin beslenme giderleri sadece imâret yoluyla yapılan harcamalar olmayıp onlara, mûtad maaşları dışında vakfın maddî kapasitesine

⁵¹⁹ Okka (kiyye, vukiyye) Osmanlı döneminde kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü birimidir. Şehir ve kasabalara göre farklılık göstermekle birlikte genellikle 1.282 gram değerinde kabul edilir. 400 dirhem 1 Okka değerindedir. Okka'nın altındaki ağırlık ölçüsü birimleri dirhem, kırat, miskâl; üzerindeki ise batman, kantar ve çeki idi. Bkz. Sertoğlu, *a.g.e.*, 86 (Dirhem maddesi); Çetinoğlu, *a.g.e.*, 313. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşkın, *a.g.e.*, 97-98.

⁵²⁰ Çeki; odun, taş ve kireç gibi ağır cisimleri tartmada kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. Eşyanın cinsi ve bölgeye göre 175-195 okka (225-250 kg) arasında değişen değerlere sahipti. Bkz. Kamil Kepeci, *Tarih Lügati*, Tan Matbaası, İstanbul 1952, s. 85; Çetinoğlu, *a.g.e.*, 113; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 109. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşkın, *a.g.e.*, 23-24; Cengiz Kallek, "Çeki", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 251.

göre zaman zaman aynî ve nakdî yardımlar da yapılmıştır. Bu yan ödenekler (ek gelir), genellikle *lahm bahâ* (et parası), *taâm bahâ* (yemek parası), *şâ'îr bahâ* (arpa parası) ve *edviye bahâ* (ilaç parası) adlarıyla anılıyordu.

Başlangıçta aynî olarak yapılan bu yardımlar, zamanla para ödemelerine çevrilmiştir. Nitekim XVI. asrın sonlarına kadar medrese görevlileri ve öğrencilerine et ve yemek imâret mutfağından verilirken, XVII. asrın başlarında bu kişilere doğrudan imâret mutfağından yemek vermek yerine, yemek ve et bedeli şeklinde nakdî ödemeler yapılmaya başlanmıştır. Bunun muhtemelen, XVI. asır sonlarında hızla yükselen fiyatların mutfak harcamalarında sebep olduğu artışlara karşı vakıf yönetiminin başvurduğu bir tasarruf tedbiri olduğu, yani vakfın bu uygulamayı fiyat artışlarının etkisi karşısında sabit bir harcama kalemi haline getirebilmek amacıyla yaptığı belirtilmektedir.⁵²¹ Az sayıda olmakla birlikte, görevini yerine getirebilmek için at kullanmak zorunda kalan mutemed ve kâtip gibi vakıf görevlilerine ise arpa yardımı (şâir bahâ) yapılıyordu. Bu tahsisat da XVII. asrın başlarında para olarak ödenmeye başlanmıştır. XVII. asrın ortalarında bu tür aynî ödemelerin tümüyle paraya çevrildiği, 1660'larda ise yapılan bir değişiklikte bu tür ödemelerin muhasebe bilançolarında maaş ödemeleri arasında gösterilmeye başlandığı belirtilmiştir.⁵²² Tespit edebildiğimiz kadarıyla XVII. asrın ilk yarısında (1015-1054/1606-1645 tarihleri arası) Süleymaniye 4 medrese, Dârülhadis ve Tıp Medresesi'nde, müderrisler dışındaki personele (öğrenciler ve diğer görevlilere) yılın on bir ayında kişi başına 175, Ramazan ayında ise 295 akçe yemek ve et bedeli ödenmiştir.

On yedinci asır ortalarında aynî ödemeler tümüyle paraya çevrilmiştir. 1660'larda yapılan bir değişiklikte bu tür ödemeler muhasebe bilançolarında maaş ödemeleri arasında gösterilmeye başlanmıştır.⁵²³ 1699-1700 malî yılı hesaplarına göre vakfın günlük 6894 akçe olan maaş ödemelerinin 1391 akçesini⁵²⁴ et, yemek, arpa ve

⁵²¹ Güran, *a.g.e.*, 40. Ayrıca bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 45-46.

⁵²² Güran, *a.g.e.*, a.y.

⁵²³ Beslenme yardımlarının maaşlarla birlikte verildiği defterler için bkz. *MAD.d.*, 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 4; *VGMA.d.*, 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atik Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Han der İstanbul*), s. 4-7 (27 L. 1072); *VGMA.d.*, 59 (*Defter-i Atik Sultan Mehmed ve Süleyman*), s. 41-42 (yeni sayfa no: 46-47); *MAD.d.*, 994 (10 M. 1086/6 Nisan 1675), s. 4-8.

⁵²⁴ Hekim Çelebi Zâviyesi ile kayyimân ve sirâciyân'ın bazı yıllardaki ücret farklılıklarından dolayı günlük toplam bazen 1387,5 akçe de çıkabilmekteydi.

ilaç bedeli gibi vakfın ilk dönemlerinde aynî olarak yapılan harcamalar oluşturuyordu.⁵²⁵ Bu çerçevede Dârülhadis ve Süleymaniye dört medresenin her birine günlük 117’şer akçe, Tıp Medresesi’ne 58 akçe yemek bedeli, Suhtegan Medresesi’ne 120 ve Cami görevlilerine 192 akçe et bedeli tahsis edilmiştir. Ayrıca Hekîm Çelebi Zâviyesi görevlilerine yemek bedeli olarak günlük 66 akçe, hizmetlilere arpa bedeli olarak 25 akçe, Dârüşşifâya ilaç bedeli olarak 300 akçe ve Süleymaniye Camii temizlik ve aydınlatma görevlerinin çeşitli giderlerine karşılık olarak 45 akçe ödenmiştir.⁵²⁶

Muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz bilgilere göre Süleymaniye Külliyesi personeline yapılan bu beslenme yardımlarını aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

Günlük Olarak Yapılan Yardımlar (Akçe)	Dârülhadis	M. Evvel	M. Sâni	M. Sâlis	M. Râbi	Tıp	Suhtegân	Cami Hizmetlileri	Dârüşşifâ	Zâviye-i Hekîm Çelebi	Kaymân ve Sirâcân	Hizmetliler
Taâmiye	117	117	117	117	117	58	-	-	-	66	-	-
Lahmiye	-	-	-	-	-	-	120	192	-	-	-	-
Edviye Bahâ	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-
Şâir Bahâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Harc	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-
Günlük Toplam (Akçe)	1391											
1 Yıllık Toplam	500.760											

⁵²⁵ Beslenme yardımlarının müstakil olarak ele alındığı bazı muhasebe defterleri için bkz. *MAD.d.*, nr. 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 12; 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 29-30 (Medreselerin yemek giderleri [taâmiye] için ayrıca bkz. *MAD.d.*, 2255 [1 Ra. 1075], s. 7); *Ev.Hmh.d.*, nr. 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674), vr. 2b; 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674), vr. 3b; 336 (1 L. 1090/5 Kasım 1679), vr. 2a; 352 (29 L. 1091/22 Kasım 1680), vr. 3b; 383 (6 Za. 1093/6 Kasım 1682), vr.1b; 443 (16 R. 1097/12 Mart 1686), vr. 4a; 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687), vr. 3a; 471 (21 Z. 1098/28 Ekim 1687), vr. 3a; 503 (9 Ca. 1099/12 Mart 1688), vr. 3b; 506 (10 B. 1099/11 Mayıs 1688), vr. 3a; 695 (1 N. 1103/17 Mayıs 1692), vr. 3a; 807 (9 N. 1105/4 Mayıs 1694), vr. 3a; 859 (26 B. 1106/12 Mart 1695), vr. 3b; 862 (26 B. 1106/12 Mart 1695), vr. 3a; 903 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696), vr. 3b (*Ev.Hmh.d.*, 906, vr. 3a’daki tarih ve bilgiler de aynı); 994 (1 Ra. 1109/17 Eylül 1697), vr. 1b (Ayrıca bkz. *Ev.Hmh.d.*, 1009 [8 B. 1109/20 Ocak 1698], vr. 1b); 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 3a (Aynı tarih ve aynı bilgiler için ayrıca bkz. *Ev.Hmh.d.*, 1046 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 2b. Ancak burada genel toplam 20 ay üzerinden hesaplanmış, çıkan rakam 834.600 olması gerekirken 3 ile 4’ün yeri karıştırılarak 843.600 yazılmıştır).

⁵²⁶ A.mlf., a.g.e., a.y.

Süleymaniye dört medrese, Dârülhadis ve Tıp medreselerine yapılan bu yardımların daha sonraki dönemlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1264/1847-48 tarihli bir arşiv defterine göre Dârülhadis ve Süleymaniye dört medreseye 117'şer akçe, Tıp Medresesi'ne ise 58,5 akçe taâm bahâ yardımı yapılmıştır.⁵²⁷

⁵²⁷ *K.K.d.*, 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyun Ruûs Kalemî, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

EĞİTİM-ÖĞRETİM, PERSONEL VE SOSYAL HAYAT

I. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Osmanlı medreselerinde daha önceki dönemlerde teşekkül etmiş eğitim-öğretim sisteminin genel ölçülerde devam ettirildiği bilinmektedir. Konuyla ilgili bazı kanunnâmelerdeki ifadeler şöyledir:

“Muhassilinden tullâb-ı ilim... âdet-i kadîme üzre kütüb-i mu‘tebere ne vechile okınageldiyse geru ol vech üzre okıyalar.”⁵²⁸ “Müderrisîn... sâlif-i eyyâm ve sevâbık-ı a‘vâmdan her pâyede okınagelen kitapları tâlib-i ilimlere temâm-ı müstevfâ okutup...”⁵²⁹

Genelde Süleymaniye Medreseleri, özelde ise Dârülhadis’teki eğitim ve öğretim sisteminin, diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığı; ağırlıklı olarak okutulan kitaplar dışında Süleymaniye Dârülhadisi ve Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi‘ medreselerindeki eğitim-öğretim plan ve programı ile eğitim-öğretim metodunun hemem hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Daha önceki kayıtlarda görüldüğü üzere, Süleymaniye Vakfiyesi’nde Dârülhadis’teki eğitim-öğretimin niteliği, zamanı, okutulan bazı temel eserlerin adları, akademik kadrolar, bunlarda bulunması gereken vasıflar ve aldıkları yevmiyelerle ilgili bilgiler anahatlarıyla verilmesine rağmen⁵³⁰, eğitim-öğretim plan ve programının nasıl yürütüldüğüyle ilgili bilgiler yer almamaktadır. Ancak bunun da diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığını tahmin ediyoruz. Osmanlı medreselerinde, bilgi ve kabiliyet bakımından iyi olan talebeler önde bulunmak üzere müderris huzurunda halka şeklinde oturlardı. Talebeler, ders kitaplarından başka ayrıca not alabilecekleri bir defter de bulundurlardı. Daha önceki İslam devletlerinde bir sınıfta veya hocanın önünde bulunan öğrenci sayısı, örneğin Abbasilerde genellikle 75, Selçuklularda ise 38

⁵²⁸ *Kânûn-i Örfiye-i Osmânî*, vr. 48a’dan naklen bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 129.

⁵²⁹ *Kânûnnâme-i Sultan Süleyman Han*, Veliyyüddîn Efendi Ktp, nr. 1970, vr. 122b’den naklen bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, a.y.

⁵³⁰ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 31-32.

civarında olmasına karşılık Osmanlı medreselerinin büyüklerinde bile bu sayının 20'yi geçmediği görülmektedir.⁵³¹ Nitekim Süleymaniye dört medrese ve Dârülhadis'te bu sayının 15 olduğu daha önce belirtilmişti.

Osmanlı medreselerinde eğitim ve öğretim öğrencinin seviyesine göre verilirdi. Medreselerde sınıf geçme yerine ders/kitap geçme yöntemi uygulanmaktaydı. Ders geçme sisteminin geçerli olması ve her talebenin kabiliyetinin farklılığı sebebiyle, dönemlik toplu mezuniyetler pek olmazdı. Dersini daha önce tamamlayan talebe, duruma göre ya bir üst dereceye (medreseye) geçer veya mezun olurdu. Bu ise farklı eğitim sürelerinin görülebilmesine yol açıyordu.⁵³²

Osmanlı öncesi klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitim-öğretim faaliyetlerinde müderrisin merkezde olduğu bir sistem hâkim idi. Medrese aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımaz, buradaki müderrisin bizzat kendisi ön planda olurdu. Bu nedenle icâzetnâmelerde medrese adı geçmezdi. Onun yerine müderrislerin ve onlardan okunan dersler ve kitapların isimleri zikredilirdi.⁵³³ Bizzat müderris nezaretinde yürütülen dersler, bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapılır ve dersler bu kitapların adları ile anılırdı.

⁵³¹ Baltacı, a.g.e., a.y.

⁵³² Unan, *Fatih Külliyesi*, 320. Hasan Akgündüz sınıf geçme ve ders/kitap geçme modellerini karşılaştırarak ders geçme yönteminin üstünlüğünü şu ifadelerle belirtmektedir: “*Benzeşik ve tepkisiz hammaddeler üzerinde cereyan eden fabrikasyon üretim anlayışının eğitim hayatına yansımaları, sınıf modelidir. Avrupa eğitim tarihinin sürekliliği içinde -ideolojik bazı tercihlerin de etkisiyle- gelişen ve bilhassa XX. asırda bir örneklik model halinde yaygınlaşan bu yaklaşım, genellikle eğitimde amaç-başarı ilişkisini olumsuz istikamette etkilemiştir. Çünkü sınıf modeline göre işleyen okullar -insanın gelişim ve öğrenim yasalarına aykırı bu tavır alış neticesinde- hemen her toplumda birer yetenek kıyım atölyesine dönüşmüştür. Genel olarak insanın gelişim ve öğrenme doğası hakkındaki aydınlanma çabası, XX. asrın ikinci yarısından itibaren, tüm dünyada sınıf modelinden bireysel öğretim ve tam öğrenme modeline geçiş sürecini hızlandırmış bulunmaktadır. Bu anlayış dönüşümünün pratikte öne çıkardığı yeni strateji, güçlü bir yönlendirme sistemiyle desteklenen ders geçme modelidir. Modelin temel espirisi, okulun hammaddesi olan insan kaynağında zekâ, genel yetenek, kişilik özellikleri ve sosyo-ekonomik düzey gibi değiştirilmesi imkânsız farklılıklar bulunduğu; ama bu farklılıklar dikkate alınarak yapılacak eğitsel çevre düzenlemesi sayesinde her insanın, bireysel başarı ve kabiliyet artış hızına göre, belirli amaçlar istikametinde şahsiyet dönüşümü gerçekleştirebileceği varsayımdır. Tarihi bir eğitim tecrübesi olarak medrese geleneğinin modernliğini koruyan özelliklerinden biri, ders ve kitap geçme modelidir. Bu nedenle örgütsel sağlığını ve dirikliğini koruduğu sürece, Avrupa eğitim geleneğinde fabrikasyon yaklaşımın ortaya çıkardığı sıkıntılar, medrese için söz konusu olmamıştır. Medreselerde ders ve kitap geçme modelini bireysel öğretim stratejisine elverişli hale getiren destek uygulamalarından biri; her eğitim kademesinde icâzetnâme için gerekli müretteb dersler yanında ilgi ve yeteneklere göre “ikinci dersleri” olarak bilinen seçilmiş öğrenme tecrübelerine yer verilmiş olmasıdır.” (Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, 410-411).*

⁵³³ Mehmet İpşirli, “Müderris [Osmanlılar’da]”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 468.

Takip edilen bu kitapların hemen tamamı Arapça idi. Zaman zaman bunların şerh ve hâşiyeleri de okutulurdu. Alt dereceli medreselerde muhtasar (özet) olarak okutulan dersler, Dârülhadis gibi yüksek dereceli medreselerde ise mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi.⁵³⁴ Belli bir sürede okunması gereken kitap ya da kitapların belirli bölümleri tamamlanmadıkça başka bir derse geçilmezdi. Eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise genelde takrîr şeklinde idi. Müderrisler genellikle klasik Arapça eserleri takrîr ederdi. Talebenin katılımı ile yapılan derslerde sık sık tekrarlar yapılır ve dersler karşılıklı münakaşalarla (cedel-tartışma) takrîr edilirdi. Derslerdeki soru-cevaplar ve tartışmalar ise Türkçe olurdu.⁵³⁵ Ayrıca medrese dershanesinde teorik olarak yapılan derslerin, özellikle derslane yakınındaki cami veya mescitlerde pratiğe döküldüğü belirtilmektedir.⁵³⁶

Osmanlılar'dan önceki medreselerde uygulanan tadrîs ve tatil günleri, Osmanlı devrinde de itibar görmüş, genellikle haftanın üç günü Salı, Perşembe⁵³⁷ ve Cuma ile bayram günleri tatil yapılmış; Pazartesi, Çarşamba, Cumartesi ve Pazar günleri ise eğitim-öğretime devam edilmiştir. Bazı müderrislerin otobiyografilerinden bu usûlün Fatih devrinden itibaren kabul edildiği, haftadaki üç günlük tatilin azamî tatil günleri olduğu ve bundan az da tatil yapılmış olabileceği belirtilmiştir.⁵³⁸ Nitekim Yıldırım Bayezid devri müderrislerinden Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) medresede okuttuğu derslerin notlarını istinsah ettiği için haftada Salı ve Cuma olmak üzere iki tatil gününün yetmediği⁵³⁹, bu nedenle Pazartesinin de tatil yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, 39; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 28-29.

⁵³⁵ Osmanlı medreselerinde derslerin işlenişi için bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, 128-129; İpşirli, "Medrese", 328-329. Tartışma yönteminin faydasıyla ilgili Gazzâlî'nin şöyle dediği belirtilmektedir: "İki harf anlamak, iki satırı ezberlemekten iyidir. Bir saatlik tartışma ise bir aylık tekrar değerindedir." (Hasan Akgündüz, *a.g.e.*, 415).

⁵³⁶ Baltacı, *a.g.e.*, I, 129.

⁵³⁷ M. Şehabettin Tekindağ, İslam âleminde adalet günleri kabul edildiği için Salı ve Perşembe günlerinin tatil yapıldığını belirtmektedir. Bkz. "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 24. Ayrıca bkz. Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 158-159.

⁵³⁸ Baltacı, *a.g.e.*, I, 128. Ayrıca bkz. Hızlı, *a.g.e.*, a.y.

⁵³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, II, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969, s. 628-629. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁴⁰ Hızlı, *a.g.e.*, 159.

Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'teki tatil günleri ile ilgili Süleymaniye Vakfiyesi'nde net bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece müderrislerin taşımaları gereken vasıflar ve uymaları gereken kurallar sıralanırken “yaygın tatil günleri” anlamındaki “‘utle-i şâyi‘a” ifadesi kullanılmıştır: “... ‘Utle-i şâyi‘aden gayri eyyâmda dersihâneye hâzır ve bilâ ‘uzrin şer‘iyyin terkten hâzır olup levâzım-ı tadrîs-i kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek...”⁵⁴¹

Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik* adlı eserinde Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislerin haftada dört gün ders verdiklerini belirtmektedir:

“Câmi‘-i nâfi‘in harem-i muhteremine muttasıl yemîn ü yesârında dört ‘âlî medrese ki, ebniye-i müessese olub, talebe-i ‘ulûm-ı sa‘âdet-rüsûma mesken, ezkiyâ-yı fûnûn-ı meârib-makrûna makarr u vatandır. Üslûb-ı makbûl üzre mevzû‘ olub, her birinde bir dersihâne-i sâmi ve bülend ki, mecma‘-ı ahâlî ve ercend, mahfil-i müsta‘iddân-ı sa‘âdet-mend durırlar. Müderrisân-ı fezâyil-şi‘âr, muhakkıkân-ı kemâlât-iştihâr heftede dört gün derse iştiğâl idüb, tullâb-ı ‘ulûm ile mübâhase ü ta‘lîm, ma‘ânî-şinâsân-ı rumûz u mesâileye keşf-i müşkilâtla dakâyık-ı hakâyıkı takrîr ü tefhîm iderler.”⁵⁴²

Hasan Beyzâde de *Tarih*'inde Süleymaniye Medreseleri'nde haftanın dört günü ders yapıldığını belirtmektedir:

“Ve dört medrese-i müessese ile bir Dârülhadis bina buyurup her medrese müderrisinin vazife-i muayyenelerini altmışar akçe eylemişlerdir ve her haftanın dört gününde, müderrisleri beşer ders demek şart eylemişlerdir ki tefsîr-i şerîften *Miftâh* dersine dek beş ders olur.”⁵⁴³

Hem vakfiyedeki ‘utle-i şâyia ifadesi, hem de Celalzâde ve Hasan Beyzâde'nin verdiği bilgilerden, Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te de Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin tatil olduğu, diğer günlerde ise eğitim-öğretime devam edildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴¹ Kürkcüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.

⁵⁴² Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 524a. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 36.

⁵⁴³ Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 158.

Haftada en az dört gün eğitim-öğretimin yapıldığı Osmanlı medreselerinde, XV. asırda günde dört, XVI. asırda beş ders okutulmuştur. Fatih Sultan Mehmed, Sahn Medreseleri'nde “*Âdet-i kadîme üzre*” günde dört ders⁵⁴⁴; Kanûnî Sultan Süleyman, Süleymaniye Medreseleri'nde ve II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde beş ders okutulmasını şart koşturmuşur.⁵⁴⁵ Yukarıda da geçtiği üzere, *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde Süleymaniye Medreseleri'yle ilgili olarak “... ve her haftanın dört gününde, müderrisleri beşer ders demek şart eylemişlerdir ki tefsîr-i şerîf”ten Miftâh dersine dek beş ders olur ...” denmektedir.⁵⁴⁶ Birçok yönüyle Süleymaniye Medreseleri'ne benzeyen Dârülhadis'te de günde beş ders verildiği, ancak farklı eserlerin de okutulduğunu söyleyebiliriz.

Gün içerisinde verilen beş dersin zamanı ile ilgili olarak Sahn medreselerindeki uygulamanın burada da geçerli olduğunu tahmin ediyoruz. Sahn Medreseleri'nde dersler sabah ve ikinci olmak üzere günde iki defa yapılmaktaydı. Ancak icâzetler genellikle sabah derslerinden verilmekteydi. Öğleden sonra okunan dersler, sabah derslerinin tekrarından veya bu derslerin ileri seviyedeki muâdillerinden oluşmaktaydı. Okutulan dersler talebe ile mübâhase şeklinde geçtiğinden talebenin derslere uzun süre hazırlanmasını gerektirmekteydi.⁵⁴⁷ Ayrıca fitratı gereği dinlenme ihtiyacı duyan talebeye, bu yoğun ders ortamında, hem derslerle ilgili araç-gereç temini, hem de bazı ihtiyaçların giderilmesi için dersler arasında bir müddet teneffüs yapıldığı belirtilmiştir.⁵⁴⁸

A. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ'NİN OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Kanûnî Sultan Süleyman tarafından inşâ edilen Süleymaniye Dârülhadisi, pâye bakımından devrinin en yüksek seviyedeki dârülhadisi olduğu halde vakfiyede müderrisine 50 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Ancak Dârülhadis'in ilk müderrisi, yevmî yüz akçe ile tayin edilmiştir. Âlî, bu ilk tayine dayanarak şart-ı vâkıfta yevmî 100

⁵⁴⁴ *Kanûn-ı Örfiyye-i Osmanî*, vr. 49b'den naklen bkz. Unan, *a.g.e.*, 318.

⁵⁴⁵ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 128.

⁵⁴⁶ Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 158.

⁵⁴⁷ Unan, *a.g.e.*, 318.

⁵⁴⁸ Baltacı, *a.g.e.*, I, 128.

akçe şart kılındığını belirtse de⁵⁴⁹ bugün bilinen vakfiyede böyle bir şart bulunmamaktadır.

Süleymaniye Vakfisi'nde, Dârülhadis'teki eğitim-öğretim zamanı, akademik kadro, akademik kadroda bulunması gereken vasıflar ve yevmiyelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Vakfiyede Dârülhadis'teki eğitim-öğretim ve akademik personelle ilgili ifadeler şöyledir:

“Ehâdis-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadis'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdis-i sahîhada mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekmel-i dîn-i Rasûl-i Melik-i A'lâ, Hazreti Müslim rivâyetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup 'utle-i şâyi'adan gayri eyyâmında dershâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iiyyin terkten hâzır olup levâzım-ı tedrisi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifade vü istifâdede ihtimâm idicek vazife-i yevmiyyesi elli akçe-i Sultan Süleyman Hânî ola. Ve talebesinün cümlesinden fâyık ve iâde hizmetine lâyıık, akrânından her vech ile mütemeyyiz, hevâ-yı nefisden muhteriz olanı muîd olup merâsim-i ifade ve istifâdede mücidd ü sâil ve levâzım-ı iâdeyi temâma râil olıcak vazife-i yevmiyyesi beş akçe ola. Ve talebe-i ilimden on beş kimesne hüçürâtda sâkin olup âdet-i me'lûfe üzere derslerine müdâvim ve tahsîl-i ulûm ü maârife mülâzim olup, şuğl iderlerse vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola...”⁵⁵⁰

Vakfiyede Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi 50 akçe olarak tayin edilse de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, buraların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reîsü'l-müderrisîn) sayılmış ve devlet teşrîfâtında üst sıralarda yer almışlardır.⁵⁵¹ Bugünkü tabirle, bunların Süleymaniye Üniversitesi Rektörü durumunda oldukları belirtilmiştir.⁵⁵² Örneğin mülâzemet günlerinde (her hafta perşembe günü), müderrisler şeyhülislam ile görüşmeye gittiklerinde Sahn-ı Semân ile ondan yukarı derecede bulunanlar bir odada oturur,

⁵⁴⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 336a. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 890.

⁵⁵⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

⁵⁵¹ Yardım, “Dârülhadis”, 532

⁵⁵² A.mlf., a.g.m., a.y.; a.mlf., *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1992, s. 174.

Mûsıla-i Sahn ile daha aşağı derecelerde bulunanlar sofa'da beklerlerdi. Daha sonra heyetçe tertip üzere şeyhülislamın huzuruna girdiklerinde Süleymaniye Dârülhadis müderrisi hepsine başkanlık ederdi (reisleri olurdu).⁵⁵³

Müderrislerin bazı toplantılardaki oturma düzenleri de onların seviyelerini göstermektedir. Nitekim *Tarih-i Silsile-i Ulemâ*'da, bir ziyafete katılan müderrislerin oturma düzenleri şöyle verilmektedir:

“Tafsîl-i Cem‘iyyet-i Hâfız Ahmed Paşa: Sene tis‘a ve elf Rebûlâhiri’nin on dokuzuncu günü (19 Rebûlâhir 1009) kâim-i makâm-ı sadr-ı a‘zam olan Hâfız Ahmed Paşa birâderzâdesine han (yemek) cem‘ini idüp Çeharşenbe günü ulemâ-i izâmı ziyafet ve ikram eyledi. Bir meclis mahallini has edüp kendi cülûs itdi. Taraf-ı yemînine? Rumeli kadiaskerliğinden ma‘zûl Damad davet olunmuş iken taraf-ı uhrâ İstanbul kazasından münfasıl Esad Efendi için bî‘ad? olmağın Damad Efendi? ancak paşa hazretlerinin bilâ adl mezbur Esad Efendi oturup altına Edirne’den münfasıl Rıdvan Efendi, altına Dârülhadis müderrisi Abdülaziz, altına Süleymaniye müderrisi Kara Çelebizâde (ve) Sultan Selim müderrisi Nihâlî, altına Sahn müderrisi Nefeszâde ve Molla Ahmedzâde ve Ahmed Paşa müderrisi Sinanzâde ve kırktan ma‘zûl Muharrem. Ve bir cânibe Edirne’den münfasıl Bostanzâde Mehmed Efendi, altına Vâlîde Sultan müderrisi Memikzâde ve Süleymaniye müderrisi Bostanzâde Yahya Efendi, altına Şehzâde müderrisi Ganîzâde, altına Sahn müderrisi Ahîzâde, altına Haseki müderrisi Ahîzâde Yahya, altına Sinan Paşa müderrisi Ahîzâde Mahmud, altına kırktan ma‘zûl Sinanzâde Kerim...”⁵⁵⁴

Süleymaniye Dârülhadisi’nin en yüksek kadrolu medrese, müderrislerinin de en yüksek rütbeli müderrisler (tarîk-i tadrîsin son basamağı) olduğu, biyografik kaynaklarda da açıkça geçmektedir. *Şekâik* zeyillerinden tespit ettiğimiz örneklerden birkaçını, ifadeleri kısmen sadeleştirerek veya özetleyerek vermek istiyoruz:

⁵⁵³ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I, 111.

⁵⁵⁴ *TSU*, vr. 110a-110b.

“997 Cumâdelûlâ’sında Süleymaniye Dârülhadisi’ne mutasarrıf olan Zekerıyya Efendi merhûm sadrû’l-‘ulemâ-i Rûm oldukda eşref-i medâris olmak üzere bunlara (Osman Efendi’ye) tefvîz olunmuş idi.”⁵⁵⁵

“(Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi), 1022 Muharrem’inde Bâlî Efendi yerine Edirne Selimiyesi’ne terfî olunup sene-i mezbûre Rebûlâhir’inde Şeyhzâde Efendi yerine müderrisliğin son basamağı olan Süleymaniye Dârülhadisi müderrisi oldu.”⁵⁵⁶

“Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi, 1060 Ramazan’ında kardeşi Ahmed Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye ile medrese devresini tamamlamış oldu.”⁵⁵⁷

“Vişnezâde (İzzetî Şeyh Mehmed), 1063 Ramazan’ında selefi Şa‘rânîzâde Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye ile vâsilü rütbe-i ‘âli’l-‘âl merâtib-i ikbâl oldu (en yüksek rütbeye ulaşmış oldu).”⁵⁵⁸

“Cevherîzâde Mehmed, 1097 Cemâziyelûlâ’sında Bakîzâde İsmail Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Böylece müderrislerin reisi (reîsü’l-müderrisîn) oldu.”⁵⁵⁹

“İsmail Efendi, 1103 Zilhicce’sinin 18. günü Beyler Hocası Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris olmakla reîsü’l-müderrisîn oldu.”⁵⁶⁰

Bazı dârülhadislerde medrese tahsili verildikten sonra hadis okutulmasına rağmen Süleymaniye Dârülhadisi’nde ancak alt derecedeki medreselerde tahsillerini bitirmiş olanlar okuyabilmekteydi.⁵⁶¹ Bu nedenle bazı araştırmacılar, Dârülhadis’teki eğitimin, bugünkü lisansüstü eğitime denk geldiğini belirtmişlerdir.⁵⁶²

⁵⁵⁵ Atâî, *Hadâik*, 325.

⁵⁵⁶ A.mlf., *a.g.e.*, 712.

⁵⁵⁷ Şeyhî, *Vekâyiü’l-fudalâ*, IV, 149.

⁵⁵⁸ A.mlf., *a.g.e.*, III, 484.

⁵⁵⁹ A.mlf., *a.g.e.*, IV, 27.

⁵⁶⁰ A.mlf., *a.g.e.*, IV, 590.

⁵⁶¹ Bkz. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I, 140-141.

⁵⁶² Örneğin Yılmaz Öztuna Dârülhadis’te doktora seviyesinde eğitim verildiğini belirtmektedir. Bkz. *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 295.

Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer almasının, eğitiminin farklılığından değil de Hz. Peygamber'e saygıdan kaynaklandığı belirtilmiştir.⁵⁶³ Ancak Nûreddin Zengî tarafından inşa edilen ilk dârülhadisten itibaren Osmanlı'nın son dönemlerine kadar farklı seviyelerde dârülhadislerin olması, Hz. Peygamber'e saygının tek başına yeterli olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla başka sebep veya sebepler de olmalıdır. Örneğin Süleymaniye Dârülhadisi'nin Kanûnî gibi Osmanlı Devleti'ne en parlak dönemlerini yaşatan bir padişah tarafından inşa edilmiş olması, Osmanlı medrese sisteminde bir dönüm noktası sayılan ve yine Kanûnî tarafından inşa edilen Süleymaniye Medreseleri'nin bünyesinde yer alması belki de daha öncelikli sebeplerdir. Zira Osmanlı'da medreselerin eğitim-öğretim hayatındaki yeri ve önemi; yaptırın şahsın statüsüne, tadrîs kadrosunun niteliğine, faaliyet gösterilen yerleşim biriminin ülke genelindeki siyasî ve stratejik önemine göre değişmekteydi.⁵⁶⁴

Dârülhadis'in Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki bu yerine rağmen arşiv veya biyografik kaynaklardaki bazı kayıtlara göre, 1010/1601, 1032/1622 ve 1108/1697 tarihlerinde bazı müderrisler Süleymaniye Dârülhadisi'ne *Hâmise-i Süleymaniye* veya *Hâmis-i Süleymaniye* olarak atanmışlardır. Örneğin Muslu Çelebi (Mustafa Efendi, Bâlî Efendi'nin oğlu), Dârülhadis'e Hâmise-i Süleymaniye olarak atandığı için, kendisine Süleymaniye dört medrese müderrislerinin yevmiyesi, yani 60 akçe verilmiştir:

“12 Safer 1010 Cumartesi günü Medine kadısı (Kavalalızâde) Abdülvehhab Efendi'nin yeri altmış akçe ile Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere Dârülhadis müderrisi olan Muslu Çelebi'ye verildi.”⁵⁶⁵

“1010 Safer'inde Mekke kadısı Kefeli Hüseyin Efendi ma'zûl olup yeri Medine kadısı Kavalalızâde (Abdülvehhab Efendi)'ye, onun yeri Dârülhadis Medresesi'nden altmış akçe ile müderris olan Muslu Çelebi'ye verilmiş idi, kabul etmemekle Medine kazası mahlûle olıcak Manisa'da Sultan Murad müderrisi Salih'e verildi.”⁵⁶⁶

⁵⁶³ Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfıyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 283.

⁵⁶⁴ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 253-254.

⁵⁶⁵ *TSU*, vr. 113/2a. Ayrıca bkz. Atâî, *a.g.e.*, 620.

⁵⁶⁶ *TSU*, vr. 114a.

Derviş Ebâbîl Efendi de görev yaptığı Sultan Selim-i Kadîm (Yavuz Sultan Selim) Medresesi'nden 16 Muharrem 1032 tarihinde⁵⁶⁷, mütekâid Şeyhzâde Efendi yerine Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere Dârülhadis'e atanmıştır.⁵⁶⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir defterdeki kayda göre bu dönemde Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi, 10 akçesi ziyâde olmak üzere, toplam 70 akçe olarak görülmektedir.⁵⁶⁹ Muslu Efendi'yle ilgili yukarıdaki kayıta görüldüğü gibi burada da müderrisin, ziyâde olmaksızın Süleymaniye dört medrese müderrisleri kadar (60 akçe) yevmiye aldığı anlaşılmaktadır.

Yine Dârülhadis müderrislerinden Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi, görev yaptığı Süleymaniye Medreseleri'nin birinden⁵⁷⁰ 1 Şevval 1108'de Tefsîrîzâde Mehmed Atullah Efendi yerine Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin olmuştur.⁵⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir defterdeki kayda göre bu tarihte Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi 50 akçe idi.⁵⁷² Daha önceki iki örnekte (Muslu ve Derviş Efendiler), müderris yevmiyeleri Süleymaniye dört medrese müderrisi kadar iken burada Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi 10 akçe daha düşük görülmektedir. Yani vakfiyede müderrisler için belirlenen orana inmiştir.

Her üç müderrisle ilgili yukarıdaki örneklere dikkat edildiğinde, Dârülhadis'e atanılan tarihler arasında büyük farklar olduğu ve kayıtların tamamının XVII. asır içinde yer aldığı görülmektedir. Ancak bunun sebebiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Dârülhadis'in Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki yeri ve önemine rağmen, kimi dönemlerde de bazı medreselerin Dârülhadis'ten daha yüksek olduğu görülmektedir. Dârülhadis müderrislerinin biyografilerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hâkâniye-i Vefâ⁵⁷³, Vâlîde-i Cedîd⁵⁷⁴, Murâdiye⁵⁷⁵ ve Sultan Ahmed

⁵⁶⁷ *K.K.d.*, 257 (Ruûs defteri, Tarih: 1029/1619-20), s. 140.

⁵⁶⁸ *Atâi, a.g.e.*, 753. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 179b, 184b-185a.

⁵⁶⁹ *MAD.d.*, 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624), s. 4.

⁵⁷⁰ *Şeyhî, a.g.e.*, IV, 148.

⁵⁷¹ *RKR*, 58, s. 1, 8; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 272.

⁵⁷² *Ev.Hmh.d.*, 1009 (8 B. 1109/20 Ocak 1698), vr. 2a.

⁵⁷³ Kaynaklarda *Hâkâniye*, *Hâkâniye-i Vefâ*, *Hankâh-ı Vefâ*, *Hâkâniye/Vefâ Dârülhadisi* şeklinde geçen *Hâkâniye-i Vefâ Medresesi*, bazı araştırmacılar tarafından Ka'riye (Hankâh) Medresesi'yle karıştırılmıştır. Her iki medrese için de Hankâh isminin kullanılması, araştırmacıları yanıltmış olmalıdır.

Medreseleri ile Sultan Ahmed Dârülhadisi⁵⁷⁶ özellikle kuruldukları dönemlerde pâye bakımında yüksek, prestij olarak da Dârülhadis'ten daha üstün görünmektedir. Bu nedenle Dârülhadis müderrislerinden bazıları Dârülhadis'ten sonra kadılık yerine bu medreseleri tercih etmişlerdir.

Kaynaklardaki bilgilere göre, 1557-1700 tarihleri arasında Dârülhadis'ten sonra Hâkâniye-i Vefâ'yı 6 müderris tercih etmiş olup bunlardan dördü (Ebülmeyâmin Mustafa⁵⁷⁷, Memikzâde Mehmed⁵⁷⁸, Sarı Hoca [Mehmed Efendi]⁵⁷⁹ ve Ahîzâde

Haseki Hürrem Sultan tarafından inşa edilen Ka'riye (Kahriye/Gahriyye-Hankâh) Medresesi, başlangıçta Hankâh olarak yapılmış ancak daha sonra medreseye çevrilmiştir (Atâî, *Hadâik*, 168) Cahit Baltacı, bir yazma eserde medresenin yerinin Topkapı'da olduğunu, 1321/1903-1904'te medresenin ayakta olduğunu, ancak günümüzde yerinin bile tespit edilemediğini belirtmektedir (Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 458).

Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (*Hâkâniye*, *Hankâh-ı Vefâ*, *Hâkâniye/Vefâ Dârülhadisi*) ise III. Mehmed tarafından inşa edilmiştir (TSU, vr. 64b; Atâî, *a.g.e.*, 457). Birden çok ismi bulunan bu medrese, kaynaklarda *Hâkâniye* (Atâî, *a.g.e.*, 452, 457, 706), *Hâkâniye-i Vefâ* (Medresenin en çok kullanılan ismi. Örnek olarak bkz. Atâî, *a.g.e.*, 459, 512, 569, 629, 739, 755; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 20, 100, 199, 297, 542; a.mlf., *a.g.e.*, IV, 73, 144, 252), *Hankâh-ı Vefâ* (Atâî, *a.g.e.*, 448), *Hâkâniye/Vefâ Dârülhadisi* (TSU, vr. 64b, 80a, 113/1a; Selânikî Mustafa Efendi [ö. 1009/1600], *Tarih-i Selânikî* [haz. Mehmet İpşirli], II, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 665, 724. *Şekâik* zeyillerinde Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'nin dârülhadis olduğuyla ilgili her hangi bir kayda rastlayamadık), *Sultan Mehmed Dârülhadisi* (TSU, vr. 123b.) şeklinde geçmektedir. Medresenin pâye bakımından 1006/1597-98'da altmış üstü olduğu belirtilmektedir (Baltacı, *a.g.e.*, II, 880).

Hâkâniye-i Vefâ ile Hankâh (Ka'riye) medreselerine atanan müderrislerin Şekâik Zeyilleri'ndeki biyografilerine bakıldığında Hâkâniye-i Vefâ için "*Hankâh-ı Vefâ*"; Ka'riye için ise müstakil olarak "*Hankâh*" veya "*Hankâh Medresesi*" kavramlarının kullanıldığı görülecektir. Bu iki medresedeki isim karışıklığından dolayı bazı araştırmalarda müstakil bir *Vefâ Medresesi*'nden bile bahsedilmiştir (Baltacı, *a.g.e.*, II, 815-816). Mevcut araştırmada Vefâ Medresesi'yle ilgili olarak verilen bilgiler ya Hâkâniye-i Vefâ ya da Ka'riye Medresesi'yle ilgili olup Vefâ Medresesi adında bir medrese de bulunmamaktadır. Örneğin Atâî, *a.g.e.*, II, 280'e dayanılarak verilen bilgi Ka'riye (Hankâh) Medresesiyle ilgili olup adı geçen Hısm Ali, Ka'riye müderrisidir (Atâî, *a.g.e.*, 280). Yine Atâî, *Hadâik*, 457'ye dayanılarak verilen bilgi de Hâkâniye Medresesi'yle ilgili olup adı geçen Kâtipzâde Zeynî Efendi de buranın müderrisidir.

⁵⁷⁴ Vâlîde-i Cedîd Medresesi, III. Murad'ın hanımı ve III. Mehmed'in annesi Sâfiye Sultan tarafından 1006/1597-98 tarihinde İstanbul Sirkeci'de bugünkü İşbankası binasının yerinde inşa edilmişti. Ancak yıkılarak yerine banka yapılmıştır. Pâye bakımından altmış üstü idi. Bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 838.

⁵⁷⁵ III. Murad tarafından 1000/1591-92 tarihinde Manisa'da inşa edilmiştir. Pâye bakımından altmış üstü idi. Bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 827-828.

⁵⁷⁶ Sultan I. Ahmed tarafından 1029/1619-1620 yılında inşa edilen Sultan Ahmed Medresesi ile Sultan Ahmed Dârülhadisi'nin (Bkz. Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 35; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 501) aynı kurum olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmed Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 58-59; Çobanoğlu, a.g.m., a.y.).

⁵⁷⁷ Ebülmeyâmin Mustafa Efendi, Cemâziyelâhir 1004/Şubat 1596'da Dârülhadis-i Süleymaniye'ye, Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Hâkâniye-i Vefâ'ya atandı. 11 Receb 1006/17 Şubat 1598'de Vâlîde-i Cedîd Medresesi (Sâfiye Sultan Medresesi-İstanbul Sirkeci) tamamlandığında ilk olarak kendisine verildi (Atâî, *a.g.e.*, 512).

⁵⁷⁸ Memikzâde Mehmed Efendi, Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne, Receb 1006/Şubat-Mart 1598'de Hankâh-ı Vefâ'ya ve Receb 1008/Ocak-Şubat 1600'de Vâlîde-i Cedîd Medresesi'ne müderris oldu (Atâî, *a.g.e.*, 448).

Hüseyin⁵⁸⁰) 1004-1012/1597-1603 yılları arasında Dârülhadis'ten sonra, önce Hâkâniye-i Vefâ'ya, ardından Vâlîde-i Cedîd Medresesi'ne geçmiştir. Dârülhadis'ten sonra önce Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'ni, ardından kadılığı tercih edenler ise 2 kişidir (Abdülaziz Efendi⁵⁸¹ ve Vahyîzâde Abdullah [Abdullah b. Mustafa]).⁵⁸²

Kurulduğu ilk yıllarda Süleymaniye Dârülhadisi'nden daha prestijli olan Hâkâniye Medresesi sonraki dönemlerde yine Dârülhadis'in gerisine düşmüştür. Örneğin 1089-1100/1678-1689 yılları arasında Hâkâniye'den Dârülhadis'e üç kişi geçmiş olup bunlar Sadreddinzâde Sâdık Mehmed⁵⁸³, Menteşzâde Abdürrahim⁵⁸⁴ ve Uşşakî Mustafa'dır.⁵⁸⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan muhasebe defterlerinin birinde 1 L. 1090-30 N. 1091 tarihleri arasında Dârülhadis müderrisinin (Sadreddinzâde Sâdık Mehmed) 50 akçe aldığı kayıtlı olmasına rağmen⁵⁸⁶, yukarıda adı geçen müderris veya müderrislerin Dârülhadis'i tercih etmeleri, buranın prestijinden kaynaklanmış olmalıdır.

Dârülhadis'ten sonra Sultan Ahmed Medresesi (Dârülhadisi)'ni ise iki kişi tercih etmiştir. Bunlardan Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi, Sultan Ahmed Medresesi'ne Süleymaniye Dârülhadisi'nden hemen sonra geçmeyip Halep kadılığından

⁵⁷⁹ Sarı Hoca (Mehmed Efendi), Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Süleymaniye Dârülhadisi'ne, aynı yıl Zilkade/Nisan-Mayıs'ta Hâkâniye-i Vefâ'ya, Cemâziyelâhir 1012/Kasım-Aralık 1603'te Vâlîde-i Mehmed Han Medresesi'ne (Vâlîde-i Cedîd-İstanbul Sirkeci) geçti (Atâî, *a.g.e.*, 618).

⁵⁸⁰ Ahîzâde Hüseyin Efendi, Zilkade 1011/Nisan-Mayıs 1603'te Süleymaniye Dârülhadisi'ne, Cemâziyelâhir 1012/Kasım-Aralık 1603'te Hâkâniye-i Vefâ'ya, yılsonunda ise Vâlîde-i Mehmed Han (Vâlîde-i Cedîd) Medresesi'ne geçti (Atâî, *a.g.e.*, 755-757).

⁵⁸¹ Abdülaziz Efendi, Zilkade 1008/Mayıs 1600'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne, Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de Hâkâniye-i Vefâ'ya atandı. Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602'de ise Bursa kadısı oldu (Atâî, *a.g.e.*, 629).

⁵⁸² Vahyîzâde Abdullah (Abdullah b. Mustafa), Safer 1013/Haziran-Temmuz 1604'te Dârülhadis-i Süleymaniye'ye, aynı yıl Cemâziyelülâ'sında (Eylül-Ekim) Hâkâniye-i Vefâ'ya geçti. 1014 Rebîülevvel/Temmuz-Ağustos 1605'te Halep kadısı oldu (Atâî, *a.g.e.*, 516).

⁵⁸³ Sadreddinzâde Sâdık Mehmed, 1086 Şaban/Ekim-Kasım 1675'te Hâkâniye-i Vefâ'ya, 1089 Şevval/Kasım-Aralık 1678'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu (Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 313). Bu tarihten 13 ve 14 yıl sonra Hâkâniye'den Dârülhadise yapılan atamalarda, Hâkâniye'nin Hâmîse-i Süleymaniye seviyesinde olduğu belirtildiğine göre, bu dönemde de Hâmîse-i Süleymaniye seviyesinde olması muhtemeldir (Menteşzâde Abdürrahim ve Uşşakî Mustafa'yla ilgili dipnotlara bkz.)

⁵⁸⁴ Menteşzâde Abdürrahim, Cemâziyelülâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Hâmîs-i Süleymaniye itibarıyla Hâkâniye-i Vefâ'ya, Şaban 1099/Haziran 1688'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin oldu (Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 393-395).

⁵⁸⁵ Uşşakî Mustafa, 1100 Safer/Kasım-Aralık 1688'de Hâmîs-i Süleymaniye itibarıyla Hâkâniye-i Vefâ'ya, Şaban 1100/Mayıs-Haziran 1689'da Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu (Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 26).

⁵⁸⁶ *Ev.Hmh.d.*, 336 (1 L. 1090/5 Kasım 1679), vr. 1a.

sonra atanmıştır.⁵⁸⁷ Diğer müderris Seyyid Feyzullah Efendi ise Süleymaniye Dârülhadisi'nden hemen sonra Sultan Ahmed Medresesi (Dârülhadisi)'ne geçmiştir.⁵⁸⁸ Süleymaniye Dârülhadisi'nden sonra III. Murad'ın Manisa'da inşa ettirdiği Muradiye Medresesi'ni ise sadece Osman Efendi tercih etmiştir.⁵⁸⁹

Sonuç olarak bu medreselerin dördünün padişahlar, birinin ise padişah annesi veya eşi tarafından inşa edilmesi ve dolayısıyla da yüksek dereceli olmaları, tercih edilme sebeplerinden olmalıdır. Ayrıca bu medreselerin, özellikle bânîlerinin hayatta olduğu dönemlerde Dârülhadis müderrisleri tarafından tercih edildikleri; bânîlerinin vefatlarından sonra ise Dârülhadis'in tekrar eski prestijine kavuştuğu görülmektedir.

B. OKUTULAN DERSLER VE ESERLER

Osmanlı öncesi klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de müderris merkezli bir sistem hâkim idi. Bizzat müderris nezaretinde yürütülen dersler, bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapılır ve dersler bu kitapların adları ile anılırdı. Takip edilen bu kitapların hemen tamamı Arapça idi. Zaman zaman bunların şerh ve hâşiyeleri de okutulurdu. Alt dereceli medreselerde muhtasar (özet) olarak okutulan dersler, yüksek dereceli medreselerde ise mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi.⁵⁹⁰

Osmanlı medreselerinin her bir derecesinde hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutuldukları şu ana kadar tam olarak tespit edilememiştir. Bazı vakfiye⁵⁹¹ ve

⁵⁸⁷ Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi, Muharrem 1022/Şubat-Mart 1613'te Edirne Selimiyesi'ne, aynı yıl Rebûlâhîr/Mayıs-Haziran'da Şeyhzâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Cemâziyelûlâ 1024/Mayıs-Haziran 1615'te Halep kadılığına atandı. Rebûlevvel 1025/Mart-Nisan 1616'da Mekke pâyesiyile mütekâid oldu. Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618'de Dârülhadis-i Ahmed Hân tamamlandı ve kendisine verildi (Atâî, *a.g.e.*, 712).

⁵⁸⁸ Seyyid Feyzullah Efendi, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Esadzâde Seyyid Ebussuûd Efendi yerine İstanbul pâyesi zamîmesiyle Süleymaniye Dârülhadisi'yle mütekâid oldu. Cemâziyelûlâ 1086/ Temmuz-Ağustos 1675'te Anadolu pâyesiyile Sultan Ahmed Han Medresesi'ne atandı (Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 248).

⁵⁸⁹ Osman Efendi, Cemâziyelûlâ 997/Mart-Nisan 1589'da Zekeriyye Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçmiş (Atâî, *a.g.e.*, 325), 27 Şevval 1001/27 Temmuz 1593'te ise Sultan Murat Han'ın Manisa'da inşa ettiği Medrese-i Cedîde (Murâdiye Medresesi), ilk olarak kendisine verilmiştir (TSU, vr. 56a-b).

⁵⁹⁰ Konuyla ilgili bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 39; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 28-29.

⁵⁹¹ Meselâ bkz. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 31-32.

kanunnâmelerde⁵⁹² bir kısım eserlerin okutulmasının istenmesi ve bazı biyografi ve otobiyografi yazarları ile tarihçilerin verdikleri bilgilerle konu bir nebze açığa kavuşmuş olsa da Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerin tamamının bunlar olmadıkları anlaşılmaktadır. Kanûnî döneminde hazırlandığı belirtilen *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm*'de yer alan “*Şüyûh-ı müderrisîn... ve sâir ihtiyar ettikleri kitapları edeler*” ifadesi medreselerde okutulan ders kitaplarının kesin bir temel üzerine oturmadığını, müderris tercihlerinin kitap seçiminde önemli rol oynadığını, belirli dersler ve eserlerin yanında bu dersleri anlamayı kolaylaştıracak başka ders ve kitapların da okutulduğunu göstermektedir.⁵⁹³

Osmanlı dârülhadislerinde okutulan dersler ve eserler de şu ana kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.⁵⁹⁴ Konuyla ilgili kesin bilgilere sahip olamasak da dârülhadislerde okutulacak kitapların, genellikle vâkıflar tarafından tayin edilmediği ve kitap seçiminin müderrislere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde de genellikle herhangi bir kitaptan ziyâde hadis okutulması şart koşulmuştur.⁵⁹⁵ Diğer yüksek dereceli dârülhadislerde olduğu gibi Süleymaniye Dârülhadisi'nde de özellikle usûl-i hadis ve hadisle ilgili eserlerin okutulduğu bilinse de⁵⁹⁶ burada okutulan dersler ve eserlerle ilgili birkaç kitap dışında en azından şimdilik yeterince bilgi ve belgeye sahip değiliz. Bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için konuya farklı açılardan yaklaşmak gerekmektedir. Bu nedenle burada, hadis alanında Osmanlı medreselerinde en çok okutulan, Süleymaniye Vakfiyesi'nde adlarına işaret edilen ve Vakfiye sonunda yer alan eserler ile başta Kanûnî olmak üzere farklı kişiler tarafından Süleymaniye

⁵⁹² *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm* için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanûnî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 662-664.

⁵⁹³ *Kânûnnâme-i Ehl-i İlm*'de şu ifadeler yer almaktadır: “*Şüyûh-ı müderrisîn kütüb-i mu'teberâtdan Şerh-i Adud ve Hidâye ve Keşşâf ve sâir ihtiyar ettikleri kitapları edeler. Ve şüyûh-ı mezkûrdan bir derece aşağı olan kimesneler Telvîh'e değin edeler. Ve ol dereceden bâkî sığâr-ı müderrisîn Şerh-i Tavâli' ve Şerh-i Metâli' ve Mutavvel ve Hâşiye-i Tecrid edeler. Ve mütûn-ı fıkah ve şürûhu dahi mutlaka her müderris tâkâtı yetdikçe edeler. Filcümle kitâb-ı sâbık âdetçe okunmadan kitâb-ı lâhuka şürû' etmeyeler.*” (Ahmet Akgündüz, a.g.e., 663). Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 120; Hızlı, a.g.m., 29.

⁵⁹⁴ Ali Yardım'ın konuyla ilgili özgün çalışmaları yaptığını biliyoruz. Nitekim o, dârülhadislerde istinsah edilen kitapları tespit etmek için yazma eserlerin ketebe kayıtlarını incelemek suretiyle çeşitli yazma eser kütüphanelerini tarayıp 15 kadar eser tespit ettiğini ve bunları daha sonra “*Dârülhadislerde Okutulan Dersler*” adı altında inceleyeceğini belirtmiştir (bkz. “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, 175, dipnot 92). Bildiğimiz kadarıyla ömrü vefa etmediğinden onun bu çalışması tamamlanamamıştır.

⁵⁹⁵ Konuyla ilgili bkz. Yardım, a.g.m., 171-172; a.mlf., “Dârülhadis”, 532.

⁵⁹⁶ Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 38.

Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler incelendikten sonra Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı yazma eserlerden tespit ettiğimiz ve konunun anlaşılmasına önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz notlar sıralanacak, ardından genel değerlendirmelere geçilecektir.

1. Osmanlı Medreselerinde Hadisle ilgili En Çok Okutulan Eserler

Bu başlık altında hadis ve hadis usûlü eserleriyle birlikte sîret ve şemâil kitapları da verilecektir. Zira o dönemlerdeki kayıtlarda bu eserler de hadis kitapları arasında gösterilmiştir.

Osmanlı medreselerinde hadis alanında en çok okutulan eserler şunlardır⁵⁹⁷:

Dersin Adı	Eserin Adı	Yazarı
Hadis	<i>Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)</i>	Ebu Abdullah Muhammed el-Buhârî (ö. 256/870)
	<i>İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî</i>	Şehabeddin el-Kastallânî (923/1517)
	<i>Mesâbîh (Mesâbîhu's-sünne)</i>	İmam Hüseyin b. Mesud el-Begavî (ö. 516/1122)
	<i>Mefâtil (Mesâbîh şerhi)</i>	Yakub Avfi (ö. 1736)
	<i>Meşâriku'l-envâr (Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye min sıhahi'l-ahbârî'l-Mustafaviyye)</i>	İmam Radyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650/1252-53)
	<i>Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi Meşâriku'l-envâr</i>	İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Eminateddin İbn Melek (ö. 801/1398)
	<i>Kitâbu's-Şifâ (Kitâbu's-Şifâ bita'ri'fî'l-hukûki'l-Mustafa)</i>	Kadı İyâz b. Musa el-Yahsubî (ö. 544/1149)
	<i>Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhahi'l-âsâr</i>	Kadı İyâz b. Musa el-Yahsubî
Hadis Usûlü	<i>Kitâbu'l-Erbaîn</i>	İmam Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277)
	<i>Ulûmü'l-hadîs/Mukaddimetu İbni's-Salâh</i>	Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245)
	<i>Nuhbetü'l-fiker (Nuhbe/Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser)</i>	İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)
Siyer-Şemâil	<i>Câmiu'l-usûl (Câmiu'l-usûl min ehâdisi'r-Resûl)</i>	İbnü'l-Esîr (Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, ö. 606/1210)
	<i>İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)</i>	Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî (ö. 1044/1635)
	<i>Şemâil-i Şerîf</i>	Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî (ö. 279/892)

⁵⁹⁷ Bu liste, Mefail Hızlı'nın "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" adlı makalesinden, tarafımızca bazı tashih ve ilâvelerle alınmıştır (UÜİFD, XVII/1, s. 43-46).

Hadisle ilgili bu eserlerin, araştırdığımız dönem olan XVI-XVII. asırlarda Osmanlı medreseleri veya dârülhadislerinde okutulduğunu yazma eserlerdeki istinsah ve ferağ kayıtlarından da anlayabiliyoruz. Nitekim TC Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türkiye yazmalarıyla ilgili www.yazmalar.gov.tr adresinden sadece hadisle ilgili eserler üzerinde yaptığımız bir araştırmaya göre XVI-XVII. asırlarda hadisle ilgili en çok istinsah edilen eserler arasında, *Meşâriku'l-envâr* (Sâğânî), *Mesâbîhu's-sünne* (Beğavî), *Nuhbetül-fiker* (İbn Hacer), *Câmiu's-sağîr* (Suyûtî), *Kitâbu'l-Erbaîn* (Nevevî), *Elfiye* (Irakî) ve *Kitâbu's-Şifâ* (Kâdî İyâz) adlı eserler ile şerhleri gelmektedir. Kütüphanelerdeki kayıtlarda müellif veya eser isimlerinin hatalı girilmesi gibi sebeplerle rakamlara ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini ve elde edilen sonuçların tam bir kesinlik arzetmediğini bilsek de konuyla ilgili bir fikir vermek ve dönemin ilmî çalışmalarına ana hatlarıyla yaklaşmak için bu verilerin bile yeterli olduğunu düşünüyoruz. Yine XVI. asır Bursa Tereke kayıtlarında hadisle ilgili eserlerden Buhârî'nin *Sahîh*'i, Sâğânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ı ve şerhi, Beğavî el-Ferrâ'nın *Mesâbîhu's-sünne*'si ve şerhinin çok sayıda bulunması da⁵⁹⁸ bu dönemde bu eserlerin medrese ve dârülhadislerde okutulduğunu göstermektedir.

2. Süleymaniye Vakfiyesi'nde Adlarına İşaret Edilen Eserler

Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı medreseleri ve dârülhadislerinde okutulacak kitaplar, genellikle müessesenin vâkıfı tarafından tayin edilmeyip müderrislere bırakılırdı. Bu sebeple vakfiyelerde genellikle, herhangi bir kitap isminden ziyade, hadis okutulması şart koşulmuştur. Bununla beraber, Süleymaniye Vakfiyesi'nde bazı temel hadis kaynaklarına işaret edildiği görülmektedir. Nitekim bu konuda şöyle denilmektedir:

“Ehâdîs-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadis'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdîs-i sahîhada mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekmel-i dîn-i Rasûl-i Melik-i

⁵⁹⁸ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap [XIV-XVI. Yüzyıllar]”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 900.

A'lâ, Hazreti Müslim rivâyetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup...⁵⁹⁹

Vakfiyedeki bu ifadelerle göre, o dönemde Osmanlı medreseleri veya dârülhadislerinde en çok okunan hadislerle ilgili eserlerden *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mesâbîhu's-sünne*'nin okutulması istenmektedir.

Vakfiyedeki “*tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir*” ifadesinden, müderrisin tefsir alanında da uzmanlığının istendiği, bu nedenle tefsir dersinin de ya müstakil ya da yardımcı bir ders olarak okutulduğu söylenebilir. Çünkü müderrisler hadisleri daha iyi anlamak için Kur'an'a da müracaat etmek zorundadır.

3. Süleymaniye Vakfiyesi'nin Sonunda Yer Alan Hadislerle İlgili Eserler

Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda, hangi maksatla eklendiği belirtilmeyen bazı kitap isimleri yer almaktadır.⁶⁰⁰ Burada adları bulunan eserler ile Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserlerin birçoğu da aynıdır.⁶⁰¹ Sadece Kanûnî tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır. Vakfiye sonundaki eserlerin hemen tamamı Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında olduğuna göre, kanaatimizce vakfiyenin sonunda yer alan eserler, o dönemde Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis için Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye bağışlanan ilk eserlerdir. Böylece, vakfiyenin yazıldığı tarihte bağışlanan bu eserlerin isimleri, belki başka defterlerle birlikte bu şekilde de kayıt altına alınmıştır. Kanûnî döneminde, daha sonra tedârik edilip bağışlanan eserler ise vakfiye metni yazılıp onaylandığı için vakfiyenin sonundaki listeye eklenemeyip daha sonraki bir tarihte (1 Şaban 1247/5 Ocak 1832) Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında gösterilmiş olmalıdır. Bu nedenle sonradan yazılan listenin hem sayıca daha çok, hem de çeşit olarak daha zengin olması tabiidir. Vakfiye sonunda isimleri verilen bu kitaplardan bir kısmının ise daha sonraki bir tarihte iç hazineden dönemin müderrislerine verildiği belirtilmiştir.⁶⁰²

⁵⁹⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

⁶⁰⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 210-218. Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda yer alan bütün eser isimleri için “Ekler” bölümüne bakınız.

⁶⁰¹ Kanûnî tarafından bağışlanan eserler için bkz. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 1075, vr. 1b-4b.

⁶⁰² TSMA, nr. 2803'den naklen bkz. Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 6.

Vakfiyenin sonunda başta tefsir, fıkıh ve hadis olmak üzere, hemen her alanda dönemin medreselerinde okutulan eserler bulunmaktadır. Her bilim dalıyla ilgili eserler genellikle bir arada verilmesine rağmen, zaman zaman bazı eserler karışık olarak da kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu listedeki hadisle ilgili eserler şunlardır:

1. *Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)*, Buhârî⁶⁰³
2. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalânî⁶⁰⁴
3. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Aynî⁶⁰⁵
4. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kirmânî⁶⁰⁶
5. *Sahîh-i Müslim*, Müslim⁶⁰⁷
6. *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Nevevî⁶⁰⁸
7. *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim/Şerhu Müslim li Ubbî*, Ubbî⁶⁰⁹
8. *Mesâbîhu's-sünne*, Beğavî⁶¹⁰
9. *Şerhu'l-Mesâbîh*, Zeynûlarab⁶¹¹
10. *el-Mefâtîh fî şerhi (halli)'l-Mesâbîh*, Muzhiruddin ez-Zeydânî⁶¹²

⁶⁰³ Buhârî'nin (ö. 256/870) Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahîh hadisleri toplayan eseri. Kaynaklarda farklı isimlerle tespit edilen eser, *Sahîh-i Buhârî* diye şöhret bulmuştur. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 114.

⁶⁰⁴ Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) bu eseri, *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinin en mükemmeli olarak kabul edilir. Bkz. Kandemir, a.g.m., 119.

⁶⁰⁵ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî'nin (ö. 855/1451) bu eseri, *Fethü'l-bârî* ile birlikte *Sahîh-i Buhârî* şerhleri içinde en fazla itibar görenidir. Bkz. Kandemir, a.g.m., 120.

⁶⁰⁶ Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî'ye (ö. 786/1384) ait olan bu eser, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri üzerine yazılan şerhlerin yetersiz olduğu düşünülerek kaleme alınmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 65.

⁶⁰⁷ Müslim'in (ö. 261/875) sahîh hadislerden meydana gelen eseri. Eserin asıl adı "*el-Câmiu's-sahîh*" olmakla birlikte daha çok "*Sahîh-i Müslim*" diye bilinmektedir. Bkz. Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", 124.

⁶⁰⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin bu eseri, *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhlerinden biridir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 46; a.mlf., "el-Câmiu's-Sahîh", 126.

⁶⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Halife el-Vuştânî el-Ubbî'nin (ö. 827/1424) Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhtir. El-Ubbî bu eserinde Mâzrî, Kâdî İyâz, Kurtubî ve Nevevî'nin, Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdıkları şerhleri cemetmiştir. Bkz. Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi* (çev. Mehmed Sofuoğlu), I, 2. bs., İrfan Yayınevi, İstanbul 1974, s. LX.

⁶¹⁰ Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden eseri. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 258. *Mesâbîh* üzerine yazılan şerhler için bkz. Ferra el-Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr.), I, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987, s. 63-72 (neşredenin girişi).

⁶¹¹ Zeynûlarab Ali b. Abdullah b. Ahmed en-Nahcuvânî'nin (ö. 727/1326-27) *Mesâbîh* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", 260.

11. *Menhelü'l-yenâbi ' fi şerhi'l-Mesâbih*, Sehûmî⁶¹³
12. *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'ala Mişkâtî'l-Mesâbih)*, Tîbî⁶¹⁴
13. *Meşâriku'l-envâr (Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min ['alâ] sıhahi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye)*, Sâğânî⁶¹⁵
14. *Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, İbn Melek⁶¹⁶
15. *Keşfü'l-Meşârik*, Atûfî⁶¹⁷
16. *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, Ekmeleddin el-Bâbertî⁶¹⁸
17. *Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)*, Ebu Dâvûd⁶¹⁹
18. *Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecrîdi esmâi's-sahâbe)*, Zehebî⁶²⁰
19. *eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, Kadı İyaz⁶²¹

4. Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihli bir yazma eserde (defter) Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye, Kanûnî dâhil

⁶¹² Muzhirüddin Hüseyin b. Mahmûd ez-Zeydânî'nin (ö. 736/1335-36) *Mesâbih* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.

⁶¹³ Alâeddin Ali b. Selâhaddin es-Sehûmî'nin *Mesâbih* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.

⁶¹⁴ *Mesâbihu's-Sünne* üzerine yapılan en meşhur çalışma, Hatip et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı eseridir. Bu eser üzerine ilk şerhi Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (ö. 743/1342), *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'ala Mişkâtî'l-Mesâbih)* adıyla yazmıştır. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., 259.

⁶¹⁵ Ebu'l-Fezâil Radiyyüddin Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252-53) derlediği bazı sahîh hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği eseri. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 361.

⁶¹⁶ İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Eminateddin İbn Melek'in (ö. 801/1398) *Meşârik* şerhidir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., 362.

⁶¹⁷ Hayreddin Hızır Atûfî'nin *Meşârik* üzerine yazdığı şerhtir. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.

⁶¹⁸ Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *Meşârik* şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde pek çok nüshası mevcuttur. Bkz. Hatiboğlu, a.g.m., a.y.

⁶¹⁹ *Kütüb-i Sitte*'den biri olan *es-Sünen (Sünen-i Ebî Dâvûd)*, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî'ye (ö. 275/889) aittir. Eserde müellif, sahîhinden zayıfına kadar İslâm hukukuyla ilgili 4800 hadis toplamış, bunlardan ileri derecede zayıf olanları belirtmeye özen göstermiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ebu Dâvûd es- Sicistânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 121.

⁶²⁰ Bu eser, İzzüddin Ebu'l-Hasan İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*'sinin Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348) tarafından yapılan muhtasarıdır. Eserde 8000 kadar sahâbî incelenmiş ve İbnü'l-Esîr'e pek çok ilave yapılmıştır. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî (ö. 1345/1927), *Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 414.

⁶²¹ Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 134.

olmak üzere farklı hayır sahiplerinin bağışladıkları kitapların isimleri yer almaktadır.⁶²² Bu eserler, Kanûnî'den başlayarak 11 ayrı hayır sahibinin bağışladığı kitaplardan oluşmaktadır. Defterin baş taraflarında yer alan birinci bölümdeki eserlerin (vr.1b-4b arası) kim tarafından bağışlandığı belirtilmemiştir. Bu bölümden sonra sırasıyla Sultan Osman Hân (II. Osman [Genç]?), müderris ve dersiâm Ömer Efendi, el-Hac Hasan Efendi, ferrâş-ı râbi' es-Seyyid el-Hac Hafız Mustafa Efendi, baş hâfız-ı kütüb el-Hac Mustafa Efendi, Eyüp eski kadısı el-Hac Veliyüddin Efendi, Selanikli Seyyid Abdülkerim Bey'in kızı Şerife Nimetullah Hanım, Fethizâde es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi, Süleymaniye Tıp müderrisi Ahmed Efendi ve İmamzâde Esad Efendi'nin vakfettiği kitapların isimleri verilmiştir. Bunların büyük bir kısmı, ilim dallarına göre ayrı başlıklar halindedir.

Baştan Sultan Osman Hân'ın vakfettiği kitaplara kadarki kısmın (vr.1b-4b arası) kim tarafından bağışlandığı belirtilmese de bunlar, Kanûnî'nin vakfettiği kitaplar olmalıdır. Zira vr. 1b'nin başında yer alan aşağıdaki kayıta da görüldüğü üzere, eserleri vakfedenler sıralanırken başta Kanûnî'nin adının verilip daha sonra diğer vâkıflara geçilmesi ve tüm vâkif adlarının ilgili bölümlerin başlarında belirtilmesi ve kronolojik olarak Kanûnî döneminin daha önce olması gibi sebeplerden bu eserlerin Kanûnî tarafından bağışlandığını söyleyebiliriz:

“...Sultan Süleyman Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hazretlerinin câmiî şerfi derûnunda vâki' kütüphaneye-i celîlelerinde vâkîf-ı müşârun ileyh hazretleriyle cennet mekân hullide âşiyân merhûm ve mağfûrun leh Sultan Osman Hân hazretlerinin ve esâmîleri âtî sâir ashâb-ı hayrâtın vakf ve vaz'ına muvaffak oldukları kütübün atîk defterlerine tatbîk olunarak tahrîr ve ta'dâd bâbında...”

Bu bölümde (vr.1b-4b arası), Kur'an-ı Kerim'lerden başlanarak Tefsir; Keşşâf ve Beyzâvî tefsirlerinin hâşiyeleri; Hadis; Kelâm ve Usûlü'd-din; Fıkıh, Fıkıh kitaplarına yapılan şerhler; Tasavvuf ve Ahlak; Meânî, Beyân ve Bedî'; Nahiv ve Sarf; Dil/Sözlükler; Tarih; Hikmet, Hey'et, Hendese ve Tıpla ilgili vakfedilen kitaplar yer almaktadır.

⁶²² 9 varaktan oluşan defter, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075'te “*Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter*” adıyla kayıtlıdır. Eserden bir pasaj için “Ekler” kısmındaki Resim 13'e bakınız.

Daha önce de belirtildiği üzere, Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda adları bulunan eserler ile Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan bu eserlerin birçoğu aynı olup sadece Kanûnî tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır. Bu eserler, vakfiye metni yazılıp onaylandığı için vakfiyenin sonundaki listeye eklenemeyip daha sonraki bir tarihte (1 Şaban 1247/5 Ocak 1832) Kanûnî'nin bağışladığı eserler arasında gösterilmiş olmalıdır.

Defterde yer alan eserlerin hem sayıca çok fazla olması, hem de mükerrer isimler sebebiyle listenin tamamı yerine sadece konuyla alakalı hadisle ilgili eserlerin isimleri verilecektir. Ayrıca burada, vakfiye sonundaki listede yer alıp da daha önce tanıtılan eserlerin sadece isimlerine işaretle yetinilecektir.

Kanûnî'nin vakfettiği kitaplardan hadisle ilgili olanları şunlardır (vr. 2ab)⁶²³:

1. *el-Câmiu's-sahîh*, Buhârî, 4 cilt
2. *Sahîh-i Müslim*, 1 cilt
3. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un ilk yarısı (nisf-ı evvel), 1 cilt
4. *Câmiu'l-usûl*, İbnü'l-Esîr, 2 cilt⁶²⁴
5. *Meşâriku'l-envâr*, 2 cilt
6. *Mesâbîh-i Şerîf*, Beğavî, 1 cilt
7. *Mesâbîh-i Şerîf*, 4 cilt
8. *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, 1 cilt⁶²⁵
9. *Câmiu's-sahîh*'in (Buhârî) ikinci/son yarısı (nisfu'l-ahîr), 1 cilt
10. *Câmiu's-sahîh*'in (Buhârî) 4, 5, 6 ve 7. ciltleri (*Kitâbu'l-Vesâyâ*'dan *Bâbu'r-recâ mine'l-hayf*'a kadar), 4 cilt
11. *et-Terğîb ve't-terhîb*, Münzirî, 1. cilt, (*Kitâbu's-Savm*'e kadar)⁶²⁶

⁶²³ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü'nde yer alan bu eserlerin tamamının zahriyeleri, istinsah kayıtları ve üzerlerindeki notlar tarafımızca incelendi. Tespit edilen bilgiler, başta bu bölüm olmak üzere, tezin ilgili yerlerinde işlendi.

⁶²⁴ *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl*, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Kütüb-i Sitte*'deki hadisleri bir araya toplayan eseri. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, "Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddin", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28.

⁶²⁵ Hatip et-Tebrîzî (ö. 741/1340)'nin bu eseri, *Mesâbîhu's-sünne* üzerine yapılan en meşhur çalışmadır. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", 259.

⁶²⁶ Bu eser, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh el-Münzirî'ye (ö. 656/1258) ait olup ihlâs, ilim, namaz, alım-satım, edeb, zühd, cennet, cehennem gibi konularda dinin

12. *et-Terğîb ve't-Terhîb*'in 3. cildi (*Kitâbu'l-Cihâd*'dan kitabın sonuna kadar)
13. *Kitâbu'ş-Şifâ*, Kâdî İyâz (1 ve 2. ciltler), 2 cilt
14. *Mesâbih*'in 1. cildi (*Kitâbu'l-Itk'*a kadar)
15. *Mişkât-ı Mesâbih*'in son yarısı (nısfu'l-ahîr), 1 cilt
16. *Riyâzü's-sâlihîn*, Nevevî⁶²⁷, 1 cilt⁶²⁸
17. *el-Makâsîdü'l-hasene*, Sehavî, 1 cilt⁶²⁹
18. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, Kastallânî, 1 cilt⁶³⁰
19. *Câmiü'l-kebîr*, Suyûtî (1. cilt, “tı” harfine kadar)⁶³¹
20. *Câmiü'l-kebîr*'in son yarısı (en-nısfü'l-ahîr) (Ebu Bekir'in senedinden sonuna kadar), 1 cilt
21. *'Umdetü'l-ahkâm*, Makdisî (Cemmâilî), 1 cilt⁶³²
22. *Menhecül-'ummâl*, Müttakî el-Hindî⁶³³, 1 cilt⁶³⁴
23. *Câmiu'l-usûl*, 1 cilt⁶³⁵
24. *Kitâbu'l-Ahkâm*, Abdülhak el-İşbilî, 1 cilt⁶³⁶

yapılması ve yapılmamasını istediği şeylere dair hadisleri ihtiva eder. Arapça'da “terğîb”, teşvik; “terhîb” ise uyarı anlamına gelmektedir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Münzirî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 35.

⁶²⁷ Not: Metinde “Münâvî” şeklinde yazılan müellif ismi tarafımızca düzeltilmiştir.

⁶²⁸ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) bir müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı ayet ve hadisleri derleyen eseri. Nevevî, bu eserinde İslam ahlak ve âdabını öğretmek amacıyla 1900 güvenilir hadisi bir araya toplamıştır. Bkz. Raşit Küçük, “Riyâzü's-Sâlihîn”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 146; Kandemir, “Nevevî”, 46.

⁶²⁹ Tam adı “*el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*” olan eser, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehavî'ye (ö. 902/1497) aittir. Müellif, eserinde sahîh, zayıf, hatta mevzû olmakla beraber halk arasında yayılan hadisleri bir araya getirerek değerlendirmiştir. Bkz. Adil Yavuz, “*el-Makâsîdü'l-hasene*”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 422; Cengiz Tomar, “Sehavî, Şemseddin”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 314.

⁶³⁰ Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip bir süre kaldığı Medine'de duyduğu heyecanla kaleme aldığı bir siyer kitabıdır. Bkz. Abdülkadir Şenel, “Kastallânî”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 583.

⁶³¹ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) bütün hadisleri toplamak üzere kaleme aldığı ancak vefatı üzerine yarım kalan bu eser, *Cem'ul-cevâmi'* adıyla da bilinir. Bkz. İsmail L. Çakan, “*Cem'ul-cevâmi'*”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 344.

⁶³² Ebu Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 600/1203), “*el-'Umde fî'l-ahkâm fî me'âlimi'l-helâl ve'l-harâm*” adıyla da anılan bu eserinde, *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'deki ahkâmla ilgili 420 kadar hadisi konularına göre sıralayarak bir araya getirmiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Cemmâilî” *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 339.

⁶³³ Metinde müellif ismi “Takıyyüddin el-Hısnî?” şeklinde geçmektedir.

⁶³⁴ Eser, Hindistanlı sûfi ve hadis âlimi Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kâdihân el-Müttakî el-Hindî'ye (ö. 975/1567) ait olup Suyûtî'nin *Câmiu's-sağîr* ile onun zeyli niteliğindeki *Ziyâdetü'l-Câmi* adlı eserlerini kapsamaktadır. el-Müttakî'nin en meşhur çalışması olan *Kenzü'l-Ummâl*, *Menhecül-'ummâl*'in genişletilmiş halidir. Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, 386; Azmi Özcan, “Müttakî el-Hindî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 222.

⁶³⁵ Müellif ismi yazılmamış ancak İbnü'l-Esîr'in daha önce geçen hadisle ilgili eseri olmalıdır.

25. *Tecrîdü's-sahâbe*, Zehebî, 1 cilt
26. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî, 1 cilt
27. *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, Nevevî, 1 cilt
28. *Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, et-Tîbî, 1 cilt
29. *Şerhu Câmii's-sağîr*, Alkamî, 4 cilt⁶³⁷
30. *Zeynü'l-'Arab 'ale'l-Mesâbih*, 2 cilt
31. *Şerhu'l-Meşârik*, İbn Melek, 5 cilt
32. *Şerhu'l-Mesâbih*, İbn Melek, 2 cilt⁶³⁸
33. *Şerhu'l-Mesâbih*, Osman el-Herevî, 1 cilt⁶³⁹
34. *Kitâbu'l-Istifâ ale's-Şifâ*, ed-Delecî, 6. cilt⁶⁴⁰
35. *el-Evvel min Câmii's-sağîr*, Münâvî, 2 cilt⁶⁴¹
36. *Menhelü'l-yenâbi' fi şerhi'l-Mesâbih*, Ammâd? el-Hanefî, 2 cilt⁶⁴²
37. *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî* (1. cilt, Kitâbu'l-İzâle'ye kadar)
38. *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî* (2. cilt, Kitâbu'z-Zekât'a kadar)
39. *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî* (3. cilt, Kitâbu'l-Cenâiz'e kadar)
40. *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî* (5. cilt, en-Nafakât'a kadar)
41. *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî* (6. cilt, Kitâbu'n-Nikâh'a kadar), 1 cilt

⁶³⁶ Hadis hâfızı ve fakîh olan Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdillâh el-İşbilî İbnü'l-Harrât'ın (ö. 582/1186) "*el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis*" adlı eseri olmalıdır. Eser, belli başlı hadis kitaplarından derlenen ahkâma dair hadislerin senedleriyle birlikte kaydedildiği beş veya altı cilt hacminde bir eserdir. Müellifin "*el-Ahkâmü'l-vüstâ min hadîsi'n-nebî sallâllâhu 'aleyhi ve sellem*" ve "*el-Ahkâmü's-şer'iyyetü's-suğrâ es-sahîha*" adlı eserleri de vardır. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", *DİA*, XXI, 70-71. Ayrıca bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, 386; Azmi Özcan, a.g.m., 381.

⁶³⁷ Tam adı "*el-Kevkebü'l-münir fi şerhi'l-Câmii's-sağîr*" olan bu eser, Suyûtî'nin derlediği kısa hadisleri ihtiva eden "*el-Câmiu's-sağîr*" adlı eserinin talebesi İbnü'l-Alkamî (Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâfiîel-Alkamî) tarafından yapılan şerhidir. Bkz. Mücteba Uğur, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 113-114.

⁶³⁸ Bu şerhin h. 850 civarlarında yazıldığı belirtilmiştir. Bkz. Ferra el-Beğavî, *Mesâbihu's-sünne* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr.), I, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987, s. 68.

⁶³⁹ Osman b. el-Hacc Muhammed el-Herevî'nin muhtasar bir şerhidir. Bkz. el-Beğavî, *Mesâbihu's-sünne*, I, 71.

⁶⁴⁰ Tam adı "*el-Istifâ li beyâni meâni's-şifâ*" olan bu eser, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Delecî el-Osmânî'ye (ö. 947/1550) ait olup Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) eş-Şifâ'sının şerhidir. Bkz. Kandemir, "eş-Şifâ", 136.

⁶⁴¹ Eser, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcîlârifin b. Ali Münâvî'nin (ö. 1031/1622) "*Feyzü'l-kadir şerhu'l-Câmii's-sağîr*" adlı şerhinin baş taraflarıdır. Bu eser, *el-Câmiu's-sağîr*'in en çok kabul gören şerhidir. Bkz. Uğur, "el-Câmiu's-sağîr", 114.

⁶⁴² Böyle bir müellife rastlayamadık. Ancak Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda yer alan hadislerle ilgili eserler arasında "*Menhel*" adlı bir eser bulunmaktadır. Bu eser Alâeddin Ali b. Selâhaddin es-Sehûmî'nin *Menhelü'l-Yenâbi' fi şerhi'l-Mesâbih* adlı *Mesâbih* şerhi olmalıdır. Bkz. Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", 260.

42. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî (1 ve 2. ciltler, ilâ esnâi's-salât [Kitâbu's-Salât'a kadar]), 1 cilt
43. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî (3. cilt, *Kitâbu'l-Cenâiz*'den), 1 cilt
44. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî (1. cilt), 1 cilt
45. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî (son yarısı [nisfu'l-ahîr], “Buyû' ”dan sonuna kadar), 1 cilt
46. *Şerhu'l-Buhârî*, Kirmânî (2. cilt, Ezan'dan Bed'ü'l-halk'a kadar), 1 cilt
47. *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, Ubbî (2. cilt, Zekât'tan Ferâiz'e kadar)
48. *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, Ubbî (3. cilt, Ferâiz'den)
49. *Keşfü'l-Meşârik*, Atûfî, 1 cilt
50. *Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, İbnü'l-Esîr, 1 cilt⁶⁴³
51. *Şerhu'l-Buhârî*'den bir parça, Aynî, 1 cilt
52. *Şerhu Âsâri't-Tahâvî*'den bir parça (Cenâiz'den Siyer'e kadar), 1 cilt⁶⁴⁴
53. *Şerh-i Şemâil-i Şerîf*, İbn Hacer el-Heytemî, 1 cilt⁶⁴⁵
54. *Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* (Üçüncü Bab'a kadar), 1 cilt
55. *Kevâkibu'd-derârî fî şerhi'l-Buhârî*, 1 cilt
56. *Mesâbîhu's-şerîf*, 1 cilt
57. *Şifâ-i şerîf*, 1 cilt
58. *Meşâriku'l-envâr*, 1 cilt
- Toplam: 81 cilt.⁶⁴⁶

Yukarıdaki listede yer alan ciltler, bölümlerle ilgili ayrımlar ve tekrarlar olmadan Kanûnî tarafından bağışlanan hadisle ilgili eserlerin listesini şöyle özetleyebiliriz.

⁶⁴³ Tam adı “*en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*” olan eser, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'e (ö. 606/1210) aittir. Ğarîbü'l-hadîs konusunun önemli kaynaklarından olan eserde hadislerdeki nâdir kelimeler alfabetik olarak açıklanmıştır. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddin”, 28.

⁶⁴⁴ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) fıkıh sistematığına göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği *Meâni'l-âsâr* veya tam adıyla *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eseridir. Bkz. Ayhan Tekineş, “Meâni'l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 207-208. Ayrıca bkz. Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 387.

⁶⁴⁵ Eserin tam adı “*Eşrefü'l-vesâil ila fehmi's-şemâil*” olup Tirmizî'nin (ö. 279/892) Peygamberimiz'in şemâiline dair “*eş-Şemâilü'n-nebeviyye*” adlı eserine İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) yazdığı şerhtir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “eş-Şemâilü'n-Nebeviyye”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 500; Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 533.

⁶⁴⁶ Metinde ciltlerin toplamı hatalı olarak 73 yazılmıştı, tarafımızca düzeltildi.

1. *el-Câmiu's-sahîh (Sahîh-i Buhârî)*, Buhârî
- *Fethü'l-bârî şerhu'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalânî
- *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Aynî
- *Kevâkibu'd-derârî fî şerhi'l-Buhârî*, Kirmânî
2. *Sahîh-i Müslim*, Müslim
- *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Nevevî
- *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim (Şerhu Sahîhi'l-Müslim)*, Ubbî
3. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Ebu Dâvûd
4. *Mesâbîhü's-sünne*, Beğavî
- *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Hatib et-Tebrîzî
- *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh)*, et-Tîbî
- *Şerhu'l-Mesâbîh*, İbn Melek
- *Şerhu'l-Mesâbîh*, Osman el-Herevî
- *Menhelü'l-yenâbî' fî şerhi'l-Mesâbîh*, Ammâd? el-Hanefî
- *Şerhu'l-Mesâbîh (Zeynü'l-'Arab 'ale'l-Mesâbîh)*, Zeynûlarab Ali b. Abdullah
5. *Meşâriku'l-envâr*, Sâğânî
- *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, İbn Melek
- *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Ekmeleddin el-Bâbertî
- *Keşfü'l-Meşârik*, Atûfî
6. *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl*, İbnü'l-Esîr
7. *et-Terğîb ve't-terhîb*, el-Münzirî
8. *Riyâzü's-sâlihîn*, Nevevî
9. *el-Makâsîdü'l-hasene*, Sehavî
10. *'Umdetü'l-ahkâm*, Makdisî (Cemmâilî)
11. *Kitâbu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fî'l-hadîs)*, Abdülhak el-İşbilî
12. *Tecrîdü's-sahâbe (Tecrîdu esmâi's-sahâbe)*, Zehebî
13. *Câmiü'l-kebîr (Cem'ul-cevâmi')*, Suyûtî
14. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, Münâvî
15. *Şerhu Câmi's-sağîr*, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)
16. *Menhecül-'ummâl*, Müttakî el-Hindî
17. *Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, İbnü'l-Esîr
18. *Şerhu Âsâri't-Tahâvî*, Tahâvî

19. *Kitabu's-Şifâ (Şifa-i Şerîf)*, Kâdî İyâz
el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ, ed-Delecî
20. *Şerh-i Şemâil-i Şerîf*, İbn Hacer el-Heytemî
21. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (siyer), Kastallânî

5. Yazma Eserlerde Yer Alan Notlar

Yazma eserlerin hem istinsah ve ferağ kayıtları, hem de zahriyelerinde, eserlerin okutuldukları yerlerle ilgili bazen çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Yazma eser kütüphanelerinde bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Yaptığımız araştırma sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı eserler üzerinde de önmeli kayıtlar tespit ettik.⁶⁴⁷ Bu bölümde, mevcut kayıtlar önce içeriklerine göre ayrı başlıklar altında ele alınacak, ardından genel değerlendirmelere geçilecektir.

a. Süleymaniye Dârühadisi'nde Okutulan Eserler

1. Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Süleymaniye Dârühadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın kendi el yazılarıyla notlarının yer aldığı Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh (Sahîh-i Buhârî)* adlı eserinin bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁶⁴⁸

Bu eserdeki notların çoğu Şeyhzâde Ahmed'e aittir. Eserin farklı yerlerinde, genellikle Şeyhzâde Ahmed'in herbir bölümü hangi tarihlerde okuttuğuyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Aşağıda önce tespit edilen kayıtlar sırasıyla verilecek, ardından bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır:

“Kad inteheynâ bi fadlillâhi sübhânehû mine'l-Câmiu's-sahîh li'l-İmâm el-Buhârî ilâ Bâbi's-Salât hîne fuvvida ile'l-'abdi'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde et-tedrîsu bi medreseti Dârühadis fî evâili Rebîlâhir li sene semâniye aşrete ve elf. Temme ebvâb? min Kitâbi's-Salât fî tilke'l-medrese fî'r-râbi'a aşer min Rebîil mezbûr” (vr. 36b).

⁶⁴⁷ Bu bölümdeki notların tespitinde Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'ndeki bütün eserler (yaklaşık 1905 eser) ile aynı kütüphanenin diğer bölümlerindeki hadisle ilgili eserlerin dijital görüntüleri incelenmiştir.

⁶⁴⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303. Eser, h. 789 tarihinde Ali b. Ahmed adlı biri tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshanın yazılı kısmı 725 sayfadır. Eser Süleymaniye Camii vakfidir. Eserden örnekler için “Ekler” kısmındaki Resim 6 ve 7'ye bakınız.

Şeyhzâde Ahmed, 1018 Rebûlâhir başlarında Dârülhadis'e atandığında Namaz bahsine kadar *Sahîh-i Buhârî*'yi bitirdiklerini, 14 Rebûlâhir'de ise Namaz bahsinin bölümlerinin bittiğini belirtmektedir. Yani yaklaşık 14 günde, baştan Namaz konusunun sonuna kadar *Sahîh-i Buhârî* talebelerle beraber okunmuştur.

“İnteheynâ bi fadlillâhi sübhânehû min evveli'l-Câmiî's-sahîh ilâ Bâbi [Lâ yazlimu'l-müslimü el-müslime ve lâ yuslimuhu] ve? bi tevfihi ma'a yevmi'l-hamîs aşrete şehri Muharremi'l-harâm li sene isneteyn ve 'işrîn ve elf bi Dârülhadisi's-Süleymaniyye bi Kostantîniyyeti'l-mahmiyye. Ve ene'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde 'afe'llâhu 'anhumâ ve yessera lehümâ el-hüsnâ? ve ziyâde. Âmîn.” (vr. 212 b).

Burada Şeyhzâde Ahmed, 10 Muharrem 1022 Perşembe günü *Câmiu's-sahîh*'in başından “Kitâbu'l-Mezâlim”in alt başlıklarından olan “Lâ yazlimu” bahsine kadar bitirildiğini belirtmektedir.

“İnteheynâ ilâ hâze'l-bâb (Bâbu Bey'î'l-Müdebber) fi't-tâsi'a aşer min Saferi'l-hayr li sene isneteyn ve 'işrîn ve elf. Ve ene'l-fakîr Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde ğafferallâhu zunûbehumâ ... Âmîn.” (vr. 221a).

Hürriyeti sahibinin ölümüne bağlı müdebber kölenin alınıp satılması demek olan “Bey'ul-Müdebber”, *Buhârî*'de “Kitâbu'l-'Itk (Köleyi hürriyetine kavuşturma/azad etme)” bölümündeki alt başlık (bab)'lardan biridir. Şeyhzâde, eseri 19 Safer 1022 tarihinde bu bölüme kadar bitirdiklerini belirtmektedir.

“Buliġa mukâbeleten. Buliġa ilâ Nisâ (Bâbi'n-Nisâ) fi'l-medreseti's-Süleymaniyye fi Dârülhadis bi'n-nakl ve'l-müdârase fi hamsi sinîn ve hamse eşhür. Sümmе intekaltü? bi kazâ-i Dımaşki'ş-Şam vefka'llâhi'l-meliki'l-'allâm fi sene isneteyn? ve 'işrîn ve elf. Ketebehû el-fakîr Ahmed ibn Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde evâne intikâlihi? min tilke'l-medrese fi kazâ-i'ş-Şam Dârü's-Selâm.”⁶⁴⁹ (vr. 233a).

Burada Şeyhzâde Ahmed, Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki 5 yıl ve 5 aylık hizmeti süresince, mukâbele yoluyla (öğrencilerle karşılıklı olarak) *Sahîh-i Buhârî*'de

⁶⁴⁹ Buradaki bazı harf hataları tarafımızca düzeltildi.

“Kitâbu’ş-Şehâdât (Şâhitlikler Bölümü)”ndeki alt başlıklardan olan “Kadınların Şahitlikleri” konusuna kadar okuduklarını belirtmektedir. Daha sonra 1022 tarihinde Şam kadılığına atandığını, bu notu da bu ataması sırasında yazdığını belirtmektedir. Şeyhzâde burada Dârülhadis’te 5 yıl 5 ay çalıştığını belirtse de hatalı olmalıdır. Hem kendisinin bu eserdeki bir notu (vr. 419b), hem de Atâi’nin zeylindeki kayıtlar⁶⁵⁰ buradaki ilk görevinin 4 yıl olduğunu göstermektedir. Ayrıca kendisi bu ifadelerinin devamında, 1022 tarihinde Şam kadılığına atandığını belirtmektedir. Dârülhadis’e tayini 1018 Rebûlevvel başları olduğuna göre, görev süresinin de 4 yıl olduğu ortaya çıkacaktır.

“ve lekad vasaltu bi tevfillâh ilâ kitâbi tefsîri’l-Kur’an merraten sâniyeten bi Dârülhadisi’s-Süleymaniyye fi âhiri Ramazân ihdâ ve selâsîn ve elf. Sümme şera’tü bi fazlillâhi sübhânehû yevme’s-sebt hâmise Şevvâli’l-mezbûra min kitâbi tefsîri’l-Kur’ân fi’l-intisâbi’s-sânî bi tilke’l-medrese münfasilen ‘an kazâ-i Burûsa fi Zilhicce-i’ş-şerîfe li sene seb’in ve ‘işrîn ve elf, eserü’l-infisâl ‘anhu fi Zilkade-i’l-harâm mine’s-seneti’l-mezbûra. Vellâhu’l-muvaffik li’l-....? Ve’l-amel bi mâ fihi ve’l-ittibâ’ li mâ yahtevîhi min süneni nebiyyinâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve ‘alâ âlihî ve ashâbihî ve sellem teslîmen kesîrâ. Elhamdülillah evvelâ ve âhirâ.” (vr. 419b).

Aynı varakta yanda da şu not bulunmaktadır: “ve müddetü intisâbî fi’l-merrati’l-ülâ erba’u sinîn, ve fi’s-sâniye eydan erba’u sinîn, fe tekûnu semâniye sinîn.”

Özetle burada Şeyhzâde Ahmed, Bursa kadılığından ayrılıp 1027 Zilhicce’inde Süleymaniye Dârülhadisi’ne ikinci defa tayin olduğu dönemde, 1031 Ramazan sonları-5 Şevval 1031’de, Allah’ın yardımı ile Kur’an tefsirini yazmaya başladığını belirtmektedir.⁶⁵¹ Yandaki notta da Dârülhadis’teki görev süresinin, her iki dönemde de dörder olmak üzere, toplam sekiz yıl olduğunu belirtmektedir.

Bu eserin sonunda yine Şeyhzâde Ahmed tarafından kaleme alınan şöyle bir not bulunmaktadır:

⁶⁵⁰ Bkz. Atâi, *Hadâik*, 683.

⁶⁵¹ Şeyhzâde Ahmed’in eserleri için bkz. A.mlf., *a.g.e.*, 683.

“Bismillahirrahmânirrahîm. Ve'l-hamdü lillâhi vahdehü ve's-salâtu ve's-selâmu alâ nebiyyihi ve âlih. Emmâ ba'd, fekad bede'tu bi fadlillâhi subhânehü bi kırâeti hâze'l-*Câmi's-sahih* li'ş-Şeyh el-İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî radiyallâhu anh ve müdâresetihî ma'a't-talebe bi Dârülhadisi's-Süleymaniyye bi Kostantiniyyeti'l-mahmiyye, hîne vuccihet tilke'l-medrese li hâze'l-'abdi'd-daîf merraten sâniyeh, fi Zilhicce-i'ş-şerîfe, li sene seb'in ve 'işrîn ve elf, eserü'l-infisâl 'an kazâi Burûseti'l-mahrûse fi Zilkadeti'l-harâm min tilke's-sene. Ve kad hatemtü bi tevfkil'illâh ve ihsânih kırâetehu ve dirâsetehu ma'a't-talebe fi's-sâmin ve'l-işrîn yevme'l-erbi'â' fi Rebîlevvel sene ihdâ ve selâsîn ve elf. Ve ene es'elullâhe'l-'ismete ve't-tevfike ve'l-hidâye ilâ mâ yûsalu ilâ mardâtihi min envâi'l-berri ve't-tâ'ah. Ve ercû mimmen yekûnu mine'l-fudalâi'l-'âmilîn, müderrisen bi tilke'l-medrese fi külli asrin ve hîn ve min sâiri'l-'ulemâi'l-kâmilîn, mimmen yutâlî'u ve yakrau hâze'l-*Câmi's-sahih* en yemnahû min⁶⁵² du'âihimü'l-müstecâb, bi kırâeti Fâtihate'l-kitâb. Ketebehü el-abdü'r-râcî mennihî ve ihsânih, el-âmilu afvihî ve ğufrânih, Ahmed b. Muhammed eş-şehîr bi Şeyhzâde fi Rebîlâhir li sene ihdâ ve selâsîn ve elf. Ve'l-hamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu 'alâ seyyidi'l-mürselîn ve âlihî ecma'în.”

Bu notta da Şeyhzâde Ahmed, 1027 Zilkade'sinde Bursa kadılığında ayrılıp yine aynı yıl Zilhicce'sinde Dârülhadis'e ikinci defa atandığında Buhârî'nin *Câmi's-sahih* adlı eserini Süleymaniye Dârülhadis talebesine okutmaya başladığını, 28 Receb 1031 Çarşamba günü ise eseri bitirdiğini belirtmektedir. Notun devamında da bu eseri okutan ve mütalaa edenlerin kendisine dua etmelerini istemektedir.

Şeyhzâde Ahmed'in notunun sağ alt köşesinde Nefeszâde Abdurrahman'ın (Abdurrahman el-Hüseynî) bir eleştirisi de yer almaktadır:

“İdde'â hatme'l-kitâbi bi'l-mutâla'a ve lem yasluh, ahtaa fih. Kalemü'n-nâsîh ma'a enne'l-islâhe fi misli hâzâ vâcib. Ve emmâ ene felem yeteyesser lî en utâlî'ahu muratteben, bel mevzî'an mevzî'an, rubbemâ? bi'l-vâcib mimmâ yeteyesseru lî fi sene 1097-1098. Harrarahû el-fakîr el-hakîr Abdurrahman el-Hüseynî.”

⁶⁵² Metinde “min”den önce sehven “ilâ” yazılmıştır.

Sol alt köşede de yine Nefeszâde Abdurrahman'a ait olduğunu düşündüğümüz şöyle bir kayıt bulunmaktadır: “Hâze’r-recülü mislü zâlik. er-Racülü fi’l-ihmâl”

Görüldüğü üzere Nefeszâde, Şeyhzâde Ahmed’in mütâlaa yoluyla eseri bitirme iddiasının doğru olmadığını, düzenli olarak mütâlaa yoluyla eseri okutmak kolay olmadığından, kendisinin de 1097-1098 yılları arasında, okutabileceği (kendisine kolay gelen) konuları seçmek suretiyle bu eseri konu konu işlediğini ve Şeyhzâde gibi eseri okutanların ihmalkâr davrandıklarını, belki de eseri üstünkörü işlediklerini belirtmektedir.

Bu sayfada en altta ise Dârülhadis müderrislerinden Sa’dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah’ın Süleymaniye Dârülhadisi ve sonrasında Selanik kadılığına tayinini nazmettiği bir kayıt bulunmaktadır.⁶⁵³

Şeyhzâde Ahmed’in *el-Câmiu’s-sahîh*’in son sayfasında yer alan tüm bu notlarından da anlaşıldığı üzere o, yaklaşık 14 günlük süre içerisinde (1018 Rebilüevvel başları-14 Rebîülevvel arası) eseri baştan namaz bahsinin sonuna kadar okutmuştur. Bu da eserin 6’da 1’ine denk gelmektedir.⁶⁵⁴

Yine Şeyhzâde, 10 Muharrem 1022 Perşembe gününde, başından “*Kitabu’l-Mezâlim*”in alt başlıklarından olan “Lâ yazlimu” bahsine kadar kitabın bitirildiğini belirtmektedir. 19 Safer 1022 tarihinde ise “*Kitabu’l-‘Itk* (Köleyi hürriyetine kavuşturma/âzâd etme)” bahsindeki “Bey’ul-Müdebber (hürriyeti sahibinin ölümüne bağlanmış müdebber kölenin alınıp satılması)” bölümüne kadar eseri bitirdiklerini belirtmektedir. Bu da eserin 6’da ikisine denk gelmektedir.⁶⁵⁵ Bu tarihte Şeyhzâde’nin görev süresinin bitimine yaklaşık 1,5-2 ay kaldığına göre, kalan süre içerisinde de eserden bazı bölümlerin okutulduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak Şeyhzâde, ilk 4 yıllık hizmetinde 1022 Rebîülâhir tarihine kadar çalıştığına göre, bu süre içerisinde 6 cilt üzerinden eserin en az ilk iki cildini okutmuş demektir. Buradan hareketle, Dârülhadis müderrislerinin birçoğunun, daha kısa olan görev süreleri içerisinde, bu veya bunun gibi eserleri baştan sona okutamadıklarını söyleyebiliriz. Muhtemelen

⁶⁵³ Türkçe Divan’ı olan ve şiirlerinde “Fâizî” mahlasını kullanan Sa’dîzâde için bkz. Şeyhî, *Vekâyü’l-fudalâ*, III, 353.

⁶⁵⁴ Bir kıyaslamayla, örneğin fihrist cildi hariç, 6 cilt olan *Sahîh-i Buhârî*’nin Dâru İbn Kesîr-Dımaşk baskısında (Dördüncü baskı, Dımaşk-Beyrut, 1410-1990), bu konular birinci cilde denk gelmektedir.

⁶⁵⁵ Bu da *Sahîh-i Buhârî*’nin yukarıdaki baskısında (Dördüncü baskı, Dımaşk-Beyrut, 1410-1990) ikinci cildin sonlarına tekabül etmektedir.

müdrisler, ilgili yerde de belirtileceği üzere, eserleri konu konu, diğer bir deyişle, okutabilecekleri bölümleri seçerek işlerlerdi.

Diğer yandan, Şeyhzâde, ikinci dört yıllık hizmet süresi içerisinde (1027 Zilhicce-28 Receb 1031) eserin tamamının okutulduğunu belirtmektedir. Bu da, kalan ciltlerin (en az üç cilt) bitirildiğini ve sekiz yılda *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamının okutulduğunu göstermektedir. İşte Nefeszâde de Şeyhzâde'nin buradaki ifadelerine katılmadığını, bu kadar süre içerisinde eseri bitirmenin kolay olmadığını, bunun ihmalkârlık olduğunu; kendisinin de 1097-1098 yılları arasında, okutabileceği konuları seçerek bu eseri konu konu işlediğini belirtmektedir. Kanaatimizce Nefeszâde'nin burada söyledikleri, birçok Osmanlı müdrisinin de uygulaması olmaktadır.

Sonuç olarak, başta Şeyhzâde Ahmed olmak üzere diğer Dârülhadis müdrislerinin bu eserdeki notları da göstermektedir ki Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh* adlı bu eseri Dârülhadis'te kesin olarak okutulmuştur.

2. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinin bir yazma nüshası üzerinde Süleymaniye Dârülhadis müdrislerinden Ahîzâde Hüseyin'in kendi el yazısıyla bir notu yer almaktadır:

“Tale‘a fihî el-fakîr ilâ inâyâti'r-rabbâniyye Hüseyin İbn el-Mevlâ Mehmed el-müşerref Dârülhadisi'l-‘Aliyyeti's-Sultâniyyeti's-Süleymâniyye, ‘afe'l-lâhu ‘anh ve ‘an eslâfih...”⁶⁵⁶

Ahîzâde'nin burada yazdıklarından, onun bu dönemde Dârülhadis'te görevde olduğunu ve öğrencilerle bu eseri karşılıklı olarak okuduğunu (mütâlaa ettiğini) anlıyoruz. Ayrıca eserin Süleymaniye Bölümü'nde yer alması, eserin okutulma ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Sonuç olarak bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

3. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinin bir yazma nüshasında yer alan bir notta, bu eserin de Süleymaniye Dârülhadisi'nde okutulduğunu söyleyebiliriz.⁶⁵⁷ Bu nüshanın iç kapak kısmındaki 1080-1081 tarihli bir notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese (Medrese-i Evvel)'de olduğu, daha sonra

⁶⁵⁶ Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (el-evvelü minel-Kevâkibi'd-derârî)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 227M, vr. 1a. Eserin istinsah tarihi 859, istinsah yeri ise Mekke'dir. Bu nüsha, toplam 4 cilt olan bu şerhin birinci cildir.

⁶⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120 (tek cilt, eserin tamamı).

Dârülhadis'e nakledildiği kayıtlıdır. Eser Süleymaniye Dârülhadisi'ne nakledildiğine göre ya bu eser Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulmuş ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanılmıştır.

b. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerine Ait Notların Yer Aldığı Eserler

Günümüzde olduğu gibi eskiden de insanlar, okudukları veya okuttukları eserlerin üzerlerine, özellikle tarih düşürme gibi düşüncelerle bazı notlar yazarlardı. Yazma eser kütüphaneleri bu şekilde sayısız örneklerle doludur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde de kimi Dârülhadis müderrislerinin bazı eserler üzerinde notları yer almaktadır. Biri tefsir, ikisi hadis, diğer dördü ise fıkıhla ilgili olan bu eserlerin Dârülhadis'te okutulmasıyla ilgili herhangi bir kayda rastlayamasak da bunların tamamının Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Süleymaniye Bölümü'nde yer alması ve eserlerdeki notların da Dârülhadis görevleri sırasında yazılmış olması, bunların Dârülhadis'te okutulduğu veya yardımcı kaynak olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir. Bilindiği gibi Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Bölümü'nde yer alan eserlerin birçoğu, Dârülhadis de dâhil olmak üzere, Süleymaniye müderrislerinin istifadesi için Süleymaniye Camii Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

Müderrislerin yazma eserler üzerindeki bu notları, “*koymak, yerleştirmek, emanet bırakmak*” gibi anlamlara gelen, burada ise kanaatimizce “*not düşmek, kaydetmek, tarih düşürmek*” manalarında kullanılan “*evda ‘a*” fiiliyle başlamaktadır.

Aşağıdaki beş eserin tamamında, Dârülhadis müderrislerinden Mehmed Atâullah Efendi'nin kendi el yazısıyla şu notu yer almaktadır:

“Evda‘tu fî hâze'l-kitâb şehâdeten en lâ ilâhe illellâh ve enne Muhammeden rasûlüllâh, sallelâhu aleyhi vesellem. Harrerehû el-fakîr Mehmed Atâullah el-med‘ûv bi Tefsîrîzâde el-müderris bi Dârülhadîs-i Süleymâniyye.” (Bu notu, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed (SAV)'in Allah'ın rasûlü olduğuna şahitlik ederek bu kitaba yazdım. Yazan, Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris olup Tefsîrîzâde diye bilinen fakîr Mehmed Atâullah).

İfadelerden de anlaşıldığı üzere Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah, Dârülhadis'te görevde iken bu notları yazmıştır. Notların yer aldığı eserler şunlardır:

1. el-Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1. cilt.⁶⁵⁸
2. Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*.⁶⁵⁹
3. Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcan el-Hanefî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik*, 4. cilt.⁶⁶⁰
4. Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Hanefî es-Sığnakî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, 9. cilt.⁶⁶¹ Bu eserin 10. cildinde de aynı kayıtlar bulunmaktadır.⁶⁶²
5. Celâleddin el-Harezmî, *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. cilt.⁶⁶³

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Dârülhadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın notlarının yer aldığı Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh* adlı eserinin iç kapak kısmında Kız Ali Efendi'nin de Tefsîrîzâde'nin yazdıklarına benzer şöyle bir notu yer almaktadır:

“Lâ ilâhe illellâh Muhammedün rasûlüllâh, lâ havle velâ kuvvete ve lâ (kudrete) illâ billâh. Evda'tu hâhunâ kelimete't-tevhîd ve ene efkarü'l-berriyye Ebu'l-Meâlî Ali, müderrisen bi Dârülhadisi's-Süleymâniye, sene 1083.”⁶⁶⁴ (Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir. Güç ve kuvvet, sadece Allah'ın yardımıyla elde edilir. Buraya kelime-i tevhidi not düşüm. Ben, Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris olan, yeryüzünün en fakir insanı Ebu'l-Meâlî Ali).

Bu nottan da anlaşılacağı üzere Kız Ali Efendi bu dönemde Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderrislik yapmaktadır.⁶⁶⁵

⁶⁵⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 338, bkz. İç kapak. İstinsah tarihi yazılmayan eserin birkaç yerinde Süleymaniye Camii vakfı kaydı bulunmaktadır. İç kapak kısmında da *Mesâbîh*'in birinci cildi olduğu yazılıdır. Varak kenarlarında hâşiye mahiyetinde notlar da bulunmaktadır.

⁶⁵⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 524 (İstinsah tarihi: 969, 5. Cilt), bkz. İç kapak.

⁶⁶⁰ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475 (İstinsah tarihi, h. 884), bkz. İç kapak. Bu eser (*Tebyînü'l-hakâik*), Ebü'l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik* adlı Hanefî fikhına dair eserin şerhidir.

⁶⁶¹ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565, bkz. İç kapak.

⁶⁶² Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 566.

⁶⁶³ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549, bkz. İç kapak.

⁶⁶⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303. Eser, h. 789 tarihinde Ali b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshanın yazılı kısmı 725 sayfadır. Eser Süleymaniye Camii vakfidir.

⁶⁶⁵ Kız Ali Efendi'nin 1081 Zilhicce-1083 Rebülevvel tarihleri arasında Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yaptığıyla ilgili bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, III, 393.

c. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler

Yine Dârülhadis müderrislerinin bağışladıkları bazı eserler var ki bunların da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer alması ve vâkıflarının da bu dönemde Dârülhadis'te görevde olmaları, daha önceki bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde, bu eserlerin de Dârülhadis'te okutulma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.

1. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. cilt⁶⁶⁶: Bu eser, Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah tarafından vakfedilmiştir. İç kapak kısmında Ahaveyn el-Konevî diye bilinen Ahîzâde Mehmed tarafından bağışlandığı ve onun Süleymaniye (Dârülhadis) Medresesi'nde iken vefat ettiği belirtilmiştir:

“el-Mücelledü'l-evvel min şerhi *Sahîhi'l-Buhârî* aleyhi'r-rahmetü'l-meliki'l-bârî... Mine'l-kütübi'lletî vekafehâ el-merhûm mevlânâ Mehmed Efendi el-med'ûv bi Ahaveyn el-Konevî. Mâte müderrisen bi Medreseti's-Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân 'ale'l-müderrisîn bi'l-Medârisi's-Sultâniyyeti'l-Hâkâniyyeti's-Süleymaniyye.”

Varak-1a'da üstte de Ahîzâde'nin Dârülhadis'te görevde olduğu belirtilmiştir: “*min vakfî's-Sultan Süleyman Hân mevlânâ Mehmed Efendi el-med'ûv bi Ahaveyn, 'alâ medreseti Dârülhadis elletî benâhâ es-Sultan Süleyman Hân.*”

2. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2. cilt⁶⁶⁷: Bu eseri Süleymaniye Dârülhadis müderrisi Yusuf vakfetmiştir. Varak 1a'daki kayıt şöyledir:

“Merhûm Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvânun Dârülhadisi'nde bu hakîr tadrîs hizmetinde iken Buhârî şerhi Kirmânî'nün bir kıt'ası zâyî' olmağın andan bedel bu kıt'a(y)i virdüm. Ketebehû el-fakîr Yusuf.”

Süleymaniye Dârülhadisi'nde tez dönemi içerisinde İmam-ı Sultânî Yusuf dışında başka bir müderris bulunmamaktadır. Tez dönemi sonrası isimlerini tespit

⁶⁶⁶ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 230 (İstinsah tarihi, h. 898). vr. 183a'da sol üstte Ahîzâde'nin vakıf mührü bulunmaktadır.

⁶⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 233, İstinsah tarihi yok.

ettiğimiz müderrisler arasında da Yusuf adlı herhangi biri bulunmadığından burada bahsedilen kişinin İmam-ı Sultânî Yusuf olduğunu tahmin ediyoruz.

Yine aynı müderrisin, Seyfeddin el-Âmidî'nin kelamla ilgili *Ebkâru'l-efkâr* adlı eserinde de benzer bir notu yer almaktadır:

“Merhûm Sultan Süleyman Hân aleyhi'r-rahme ve'r-ridvânun Dârülhadisi'nde bu hakîr tadrîs hizmetin iderken Âmidî'nün Ebkârü'l-efkâr'ı zayi' olmağın andan bedel bu Ebkâr-ı efkâr'ı virdüm. Ketebehû el-fakîr Yusuf.”⁶⁶⁸

O dönemde Dârülhadis'te bu eserler yer aldığına ve bunların kaybı nedeniyle yerlerine de yenileri bağışlandığına göre, her iki eserin de burada ders kitabı olarak okutulduğu veya yardımcı kaynak olarak bunlardan faydalanıldığı söylenebilir.

6. Okutulan Eserlerle İlgili Genel Değerlendirme

Bu bölümde Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan, vakfiye sonunda adları yer alan ve vakfiyede adlarına işaret edilen eserler ile Dârülhadis müderris notlarının yer aldığı yazma eserlerden yola çıkılarak buraya kadar verilen bilgilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

a. Hadisle İlgili Eserler

Daha önce, Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitaplarının kesin bir temel üzerine oturmadığını, müderris tercihlerinin kitap seçiminde önemli rol oynadığını, derslerin bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapıldığını, zaman zaman bunların şerh ve hâşiyelerinin de okutulduğunu belirtmiştik. Aynı durumun Dârülhadis için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda, önce buraya kadar adları geçen eserler tabloda karşılaştırmalı olarak verilecek, ardından bunlarla ilgili genel değerlendirmelere geçilecektir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747. İstinsah tarihi, h. 720, vr. 1a.

⁶⁶⁹ Not: Tabloda artı (+), bir eserin ilgili listede bulunduğunu, eksi (-) ise bulunmadığını göstermektedir.

HADİSLE İLGİLİ ESERLER							
Sıra No	Eser Adı	Kanûnî Tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Hadisle İlgili Kitaplar	Vakfiye Sonunda Yer Alan Hadisle İlgili Kitaplar	Vakfiyede Adı Geçen/İsmine İşaret Edilen Eserler	Dârülhadis Müderris Notlarının Yer Aldığı Eserler	Dârülhadis'te Okutulan Eserler	Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler
1	Sahih-i Buhârî (el-Câmiu's-Sahih) (Buhârî)	+	+	+	+	+	-
2	Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî (İbn Hacer el-Askalânî)	+	+	-	-	-	-
3	'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahihî'l-Buhârî (Aynî)	+	+	-	-	-	-
4	el-Kevâkibü'd-derâri fi şerhi Sahihî'l-Buhârî (Kirmânî)	+	+	-	-	+	+
5	Sahih-i Müslim (Müslim)	+	+	+	-	-	-
6	el-Minhâc fi şerhi Sahih-i Müslim b. Haccâc (Nevevî)	+	+	-	-	-	-
7	İkmâlu ikmâli'l-mu'lim/Şerhu Müslim li Ubbî	+	+	-	-	-	-
8	Mesâbihü's-sünne (Beğavî)	+	+	+	+	-	-
9	Mişkâtü'l-Mesâbih, (Hatib et-Tebrîzî)	+	-	-	-	-	-
10	Şerhu'l-Mesâbih (Zeynularab)	+	+	-	-	-	-
11	el-Mefâtiḥ fi şerhi (halli)'l-Mesâbih (Muzhiruddin)	-	+	-	-	-	-
12	Menhelü'l-yenâbi' fi şerhi'l-Mesâbih (Ammâd? el-Hanefî)	+	+	-	-	-	-
13	el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtü'l-Mesâbih)	+	+	-	-	-	-
14	Şerhu'l-Mesâbih (İbn Melek)	+	-	-	-	-	-
15	Şerhu'l-Mesâbih (Osman el-Herevî)	+	-	-	-	-	-
16	Meşâriku'l-envâr (es-Sâgânî)	+	+	+	-	-	-
17	Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr (İbn Melek)	+	+	-	-	-	-
18	Keşfü'l-Meşârik (Atufî)	+	+	-	-	-	-

19	Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr (Ekmeleddin el-Bâbertî)	+	+	-	-	-	-
20	Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)	+	+	-	-	-	-
21	Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecrîdi esmâi's-sahâbe) (Zehebî)	+	+	-	-	-	-
22	eş-Şifâ bi (fi)-ta'rifî hukûki'l-Mustafa (Kâdî İyâz)	+	+	-	-	-	-
23	el-İstrâf li beyâni meâni's-Şifâ (ed-Delecî)	+	-	-	-	-	-
24	Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl (İbn Esîr)	+	-	-	-	-	-
25	et-Tergîb ve't-terhîb (el-Münzirî)	+	-	-	-	-	-
26	Riyâzü's-sâlihîn (Nevevî)	+	-	-	-	-	-
27	el-Makâsîdül-hasene (Sehavî)	+	-	-	-	-	-
28	'Umdu'tü'l-ahkâm, Makdisî (Cemmâilî)	+	-	-	-	-	-
29	Kitâbu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis) (Abdülhak el-İşbilî)	+	-	-	-	-	-
30	Câmiu'l-kebîr (Cem'ul-cevâmi') (Suyûtî)	+	-	-	-	-	-
31	Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-sağîr (Münâvî)	+	-	-	-	-	-
32	Şerhu Câmii's-sağîr, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)	+	-	-	-	-	-
33	Menhecül-'ummâl, (Müttaki el-Hindî)	+	-	-	-	-	-
34	Nihâye fi ğarîbi'l-hadis ve'l-eser (İbnü'l-Esîr)	+	-	-	-	-	-
35	Şerhu Âsari't-Tahâvî (Şerhu Meâni'l-âsâr)	+	-	-	-	-	-
36	el-Mevâhibü'l-ledünniyye (siyer) (Kastallânî)	+	-	-	-	-	-
37	Şerh-i Şemâil-i şerîf (İbn Hacer el-Heytemî)	+	-	-	-	-	-

Tabloda görüldüğü üzere, vakfiyede adlarına işaret edilen hadislerle ilgili eserler ile bunların şerhleri geniş yer tutmaktadır. Farklı kategorilerde en çok bulunan hadislerle ilgili eserler, vakfiyede de adlarına işaret edilen *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mesâbîhu's-sünne* ve *Meşâriku'l-envâr* ile Buhârî şerhi olan *el-Kevâkibü'd-derâî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'dir. Bu eserler, hem vakfiyede geçmeleri, hem de farklı kategorilerde bulunmaları sebebiyle Dârülhadis'te okutulmuş olmalıdır. Ayrıca bu dört eserin listede yer alan şerhlerinin de okutulma ihtimali yüksektir. Zira bu şerhler, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer almaktadır. Bilindiği üzere bu bölümdeki eserler, ağırlıklı olarak Süleymaniye Medreseleri'ne bağışlanan kitaplardan oluşmaktadır. Ayrıca bir medresede okutulan herhangi bir eserin şerhinin de okutulma ihtimali her zaman vardır.

Şimdi bu eserlerle ilgili ayrıntılara geçelim:

1. *Sahîh-i Buhârî/el-Câmiu's-Sahîh (Buhârî)*: Bu eserin Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu eserin bir yazma nüshasında birden çok Dârülhadis müderrisinin notları yer almaktadır. Bu notlarda eserin burada okutulduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca bu eser, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.

***el-Kevâkibü'd-derâî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Kirmânî)*:** Bu eserin de Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz. Zira hem bir yazma nüshası üzerinde Dârülhadis'te okutulduğuna dair not bulunmakta, hem de eser vakfiye, vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca hem Dârülhadis müderrislerinden Yusuf (İmam-ı Sultânî Yusuf?)'un Dârülhadis'te tadrîs hizmetinde iken bu eserin kaybolan bir nüshası yerine yeni bir nüshayı bağışlaması, hem de yine Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed'in bu eserin başka bir nüshasını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması, bu eserin okutulma ihtimalini daha da arttırmaktadır. Ayrıca eserin, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de şerhi olması, zaten okutulma ihtimalinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Fethu'l-bârî (İbn Hacer) ve Umdetu'l-kârî (Aynî): *Sahîh-i Buhârî*'nin bu iki şerhi, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca bu eserler, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de en önemli şerhleri olduklarından, bunların da okutulma ihtimali yüksektir.

2. Sahîh-i Müslim: Bu eserin, hem vakfiyede adının geçmesi, hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması, bunun da Dârülhadis'te okutulduğunu göstermektedir.

el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc (Nevevî) ve İkmâlu ikmâli'l-mu'lim (Şerhu Müslim li Ubbî): Bu eserlerin, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan liste ve vakfiye sonundaki eserler arasında yer alması hem de vakfiyede adına işaret edilen *Sahîh-i Müslim*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

3. Mesâbihü's-sünne (Beğavî): Bu eser, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshada, Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken yazdığı notlar bulunmaktadır. Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Mesâbih şerhleri: *Mesâbih* şerhlerinden Zeynularab'ın *Şerhu'l-Mesâbih*'i, Ammâd? el-Hanefî'nin *Menhelü'l-yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih*'i ile Tîbî'nin *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*'inin hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında; diğerler şerhlerden Hatib et-Tebrîzî'nin *Miškâtü'l-Mesâbih*'i, Muzhiruddin'in *el-Mefâtih fî şerhi (halli)'l-Mesâbih*'i ile İbn Melek ve Osman el-Herevî'nin aynı adlı *Şerhu'l-Mesâbih*'lerinin de ya Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede ya da vakfiye sonundaki eserler arasında yer alması; ayrıca bunların vakfiyede adına işaret edilen *Mesâbih*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

4. Meşâriku'l-envâr (es-Sâğânî): Bu eserin ismi de, hem vakfiyede geçmekte hem de vakfiye sonunda ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan

eserler arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Meşârik Şerhleri: İbn Melek'in *Mebârikü'l-ehzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ı, Atufî'nin *Keşfü'l-Meşârik*'ı ve Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ının hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaları ve vakfiyede adına işaret edilen *Meşârik*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

5. Ebu Dâvûd'un *Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)*'i, Zehebî'nin *Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecrîdi esmâi's-sahâbe)*'si ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*'sının da hem vakfiye sonundaki listede hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları, bunların da Dârülhadis'te okutulma ihtimalini güçlendirmektedir.

6. Sadece Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alan, ancak Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan diğer eserler ise şunlardır: ed-Delecî'nin *Şifâ* şerhi olan *el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl*'ü, el-Münzirî'nin *et-Tergîb ve't-terhîb*'i, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i, Sehavî'nin *el-Makâsîd-ül-hasene*'si, Cemmâilî (Makdisî)'nin *'Umdetü'l-ahkâm*'ı, Abdülhak el-İşbilî'nin *Kitabu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis)*'i, Suyûtî'nin *Câmiü'l-kebîr (Cem'ul-cevâmi')*'i, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*'i, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)'nin *Şerhu Câmi's-sağîr*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Menhecül-'ummâl*'ı, İbnü'l-Esîr'in *Nihâye fi ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*'i, Tahâvî'nin *Şerhu Âsari't-Tahâvî (Şerhu Meâni'l-âsâr)*'ı, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'si (siyer) ve İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şerh-i Şemâil-i şerîf*'i.

Sonuç olarak başta vakfiyede adlarına işaret edilenler ve okutulduğuna dair üzerinde müderris notlarının yer aldıkları olmak üzere burada adları geçen hadislerle ilgili eserler, bazen ana, bazen de yardımcı kaynak olarak Süleymaniye Dârülhadisi'nde de okutulmuştur diyebiliriz.

b. Hadis Dışındaki Eserler

Bu bölümdeki eserler de önce tabloda karşılaştırmalı olarak verilecek, ardından yorumlara geçilecektir.

HADİS DIŞINDAKİ ESERLER								
Sıra No	Bilim dalı	Eser Adı	Kanûnî Tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Kitaplar	Vakfiye Sonunda Yer Alan Eserler	Vakfiyede Adı Geçen (İsmine İşaret Edilen) Eserler	Dârülhadis Müderris Notlarının Yer Aldığı Eserler	Dârülhadis'te Okutulduğu Anlaşılan Eserler	Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler
1	Tefsîr	Keşşâf (Zemahşerî)	+	+	-	-	+	-
2		Medâriku't-tenzîl (Nesefî)	+	+	-	-	-	-
3	Fıkıh	el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye (Aynî)	+	-	-	+	-	-
4		en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye (Sıġnakî)	+	+	-	+	-	-
5		el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye (Celaleddin el-Harezmi)	+	-	-	+	-	-
6		Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dakâik (Zeylâi)	+	-	-	+	-	-
7	Kelâm	Ebkârü'l-efkâr (Seyfeddin el-Âmidî)	+	+	-	-	-	+

Tabloda görüldüğü üzere, Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan eserler, tefsîr, fıkıh ve kelâm ile ilgili olup ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

1. Zemahşerî'nin Keşşâf'ı (Tefsîr): Bu eser, hem vakfiye sonundaki listede hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan bir yazma nüshasındaki 1080-1081 tarihli bir notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese (Medrese-i Evvel)'de olduğu ve daha sonra Dârülhadis'e nakledildiği kayıtlı olduğuna göre, bu eser ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulmuş ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanılmıştır.

2. Nesefî'nin Medâriku't-tenzîl'i (Tefsîr) ile Sıġnakî'nin en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye'sinin (Fıkıh) hem vakfiye sonundaki liste hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları; ayrıca Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken Sıġnakî'nin eseri üzerine tarih düşürmesi sebebiyle bunların da okutulma ihtimali yüksektir.

3. Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'si (Fıkıh), Celaleddin el-Harezmî'nin *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*'si (Fıkıh) ve Zeylaî'nin *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik*'inin (Fıkıh) hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları, hem de her üç eserde de Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın, Dârülhadis'te görevde iken yazdığı not (tarih düşürme) sebebiyle bunların da ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutuldukları ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldıkları söylenebilir.

4. Seyfeddin el-Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr*'ı (Kelâm): Bu eserin hem vakfiye sonundaki liste ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması hem de Dârülhadis müderrislerinden Yusuf (İmam-ı Sultânî Yusuf?)'un Dârülhadis'te tadrîs hizmetinde iken kaybolan bir nüsha yerine yeni bir nüshayı Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması sebebiyle ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulduğu ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Buraya kadar gördüğümüz hadis dışındaki fıkıh, tefsir ve kelamla ilgili eserler eğer gerçekten Dârülhadis'te okutulmuşlarsa, tüm İslamî ilimlerin Dârülhadis'te okutulduğu sonucu çıkar. Ancak bunların okutulduğuyla ilgili elimizde başka kayıtlar mevcut değildir.

Sonuç olarak, medreselerde, belirli dersler ve eserlerin yanında bu dersleri anlamayı kolaylaştıracak başka ders ve kitapların da okutulduğu, okutulan ders kitaplarının da genellikle müderrisler tarafından seçildiği, Süleymaniye Dârülhadis'inde de buraya kadar adları verilenler dışında başka eserlerin de okutulma ihtimali olduğunu söyleyebiliriz.

II. PERSONEL

Süleymaniye Külliyesi'nde, vakfın yönetim işlerini yürüten personelle birlikte cami, medreseler, dârüşşifâ, türbeler ve imârette hizmet veren geniş bir görevli kadrosu bulunmaktaydı. Bu kadroların her birinin adı ve yapacakları görevlerle ilgili hem vakfiyede hem de Süleymaniye Evkafı'yla ilgili muhasebe defterlerinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Dârülhadis personelinin külliye içerisindeki yerinin daha iyi

anlaşılabilmesi için bu bölümde önce vakfiyeye göre külliye personeli anahatlarıyla verilecek, ardından Dârülhadis'le ilgili ayrıntılara geçilecektir.

Vakfiye'ye göre külliye'nin personeli aşağıdaki şekildeydi:

Vakfın yönetim işlerini 1 mütevellî, 1 mütevellî kâtibi, gerekli görülen sayıda câbî (vakıf gelirlerini toplayan görevliler, 30 kişi oldukları söylenir), her câbiye 1 kâtib ve gerekli sayıda mutemed yürütecekti.⁶⁷⁰

Camide 1 hatîp, 1 vâiz, 2 imam, 24 müezzin, 120 cüzhân, 10 salâvâthân, 10 kayyım ve vazifeleri bildirilen 109 görevli ile birlikte toplam 277 personel vardı.⁶⁷¹

Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' medreselerinin her birinde 1 müderris, 1 muîd, 15 talebe, 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizlikçisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel vardı.⁶⁷²

Tıp Medresesi'nde 1 müderris, 8 talebe, 1 bevvâb, 1 ferrâş ve 1 noktacı (mubassır-devamı kontrol eden) olmak üzere toplam 12 personel vardı.⁶⁷³

Sıbyân Mektebi'nde 1 muallim, 1 halife (muallim halifesi), 1 ferrâş ve en az 30 öğrenci vardı.⁶⁷⁴

Dârüşşifâ'da 3 tabip, 2 kehhâl (göz hekimi), 2 cerrâh, 1 aşşâb (bitkilerden ilaç yapan eczacı), 1 dârûhâne (eczahâne) kilârcısı, 1 dârüşşifâ kâtibi, 1 dârüşşifâ vekilharcı ve görevleri bildirilen 19 görevliyle birlikte toplam 30 kişi vardı.⁶⁷⁵

Hürrem Sultan (Kadın Efendi) Türbesi'nde 1 türbedâr, 90 cüzhân, 36 bekçi ve vazifeleri bildirilen 5 görevli ile birlikte toplam 132 kişi vardı.⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 37. Ayrıca bkz. Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 50.

⁶⁷¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8, 33-37.

⁶⁷² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8, 31-32. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y. Tanju Cantay 1 muîd, 14 öğrenci olduğunu söylese de hatalıdır.

⁶⁷³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8; 32-33. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

⁶⁷⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 37. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51-52.

⁶⁷⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 40-42. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

⁶⁷⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 46. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 52.

Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi'ndeki görevliler de şunlar olacaktı: 2 Türbedâr, 90 eczâhân, 40 hâfız ve görevleri bildirilen 7 görevli ile birlikte toplam 139 kişi vardı.⁶⁷⁷

İmâret (Tabhâne ve Dârüzziyâfe'de) 1 şeyh, 6 aşçı (âş-pez), 6 ekmekçi (habbâz), 1 kilâr kâtibi, 1 vekilharç, 1 anbar kâtibi, 4 nakîb ve vazifeleri bildirilen 31 görevli ile birlikte toplam 51 kişi bulunmaktaydı.⁶⁷⁸

Külliye personeliyle ilgili bu özet bilgidен sonra Dârülhadis'le ilgili ayrıntılara geçelim:

Vakfiyeye göre Süleymaniye Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' gibi Dârülhadis personeli de 21 kişiden oluşmaktaydı. Vakfiyede Dârülhadis personeliyle ilgili bölümde şu bilgiler yer almaktadır:

“Ehâdis-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadis'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdis-i sahîhade mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i ulyâ, ekmel-i din-i resûl-i melik-i a'lâ, Hazreti Müslim rivâyetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne *müderri ve muhaddis* olup 'utle-i şâyi'aden gayri eyyâmında dersihâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iiyin terkten hâzır olup levâzım-ı tadrîsi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek vazife-i yevmiyyesi elli akçe-i Sultan Süleyman Hânî ola. Ve talebesinün cümlesinden fâyık ve iâde hizmetine lâyıık, akrânından her vech ile mütEMEYYİZ, hevâ-yı nefisden muhteriz olanı *muîd* olup merâsim-i ifade ve istifâdede mücidd ü sâi ve levâzım-ı iâdeyi temâma râi olıcak vazife-i yevmiyyesi beş akçe ola. Ve *talebe-i ilim*'den on beş kimesne hüçürâtda sâkin olup âdet-i me'lûfe üzere derslerine müdâvim ve tahsîl-i ulûm u maârifeye mülâzim olup, şüğl iderlerse vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola. Ve bir recül-i sâdik ve bevâblık hizmetine lâyıık, hizmetinde muvâzib ve kusûr ü fütûrdan mücânib, vakt-i fecrden evvel bâb-ı medreseyi açar ve vakt-i işâdan sonra

⁶⁷⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 45-46. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.; Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 38.

⁶⁷⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 37-40. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, 51.

kapar kimesne *bevvâb* olup vazife-i yevmiyyesi 2 akçe ola. Ve bir recül-i tâhir ve ferrâşlikde mehâreti zâhir kimesne *ferrâş* olup tanzîf-i sahn-ı medresede ikdâm ve levâzim-i firâşede ihtimam idicek vazife-i yevmiyyesi 2 akçe ola. Ve bir recül-i sâbir ve mukdim ü tâhir kimesne *kennâs-ı helâ* olup vazife-i yevmiyyesi iki akçe ola. Ve bir recül-i ârif, îkâd ü itfâ ahvâline vâkıf kimesne *sirâcî* olup vazife-i yevmiyyesi iki akçe ola.”⁶⁷⁹

Vakfiyedeki ifadelerde de görüldüğü üzere, Dârülhadis’te 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel vardı. Vakfiyedeki bu kadroların, araştırdığımız dönem içerisindeki Süleymaniye Vakfı’yla ilgili muhasebe defterlerinde de hemen hemen hiç değişmediği görülmektedir.⁶⁸⁰

Aşağıda Dârülhadis personeli, akademik, talebe ve diğer personel şeklinde ele alınacaktır. Şimdi bunlarla ilgili ayrıntılara geçelim:

A. AKADEMİK PERSONEL

Dârülhadis’in akademik personeli 1 müderris ve 1 muîd’den oluşmaktaydı.⁶⁸¹ Süleymaniye Medreseleri’nin her birinde olduğu gibi Dârülhadis’te de tek bir müderris eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütürdü. Derslerin işlenişi, muîdlerin seçimi, talebenin kabulü ve benzeri işlerden sadece müderris sorumluydu. Dolayısıyla müderrisin medresenin ve akademik personelin en önemli unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ikinci temel unsuru (elemanı) ise, müderrislerin yardımcıları durumundaki muîdler idi. Bunlar, hem müderrisin verdiği dersleri danişmendlere tekrar edip açıklayan, hem de talebenin disiplininden sorumlu olan kişiler idi.

⁶⁷⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

⁶⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için “Ekler” kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁶⁸¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

1. Müderris

Sözlükte, öğreten veya ders veren anlamlarına gelen müderris kelimesi⁶⁸², terim olarak, belirli bir tahsil sürecinden sonra icâzet, mülâzemet ve berâtla medreselerde ders veren hocalara denir.⁶⁸³ Müderris kelimesinin, medreselerin ortaya çıktığı IV. (X.) asırdan itibaren kullanılmaya başlandığı ve V. (XI.) asırda Nizamiye medreselerinde ders veren en yüksek rütbeli ilim adamı için kullanılarak resmî bir mahiyet kazandığı belirtilmiştir.⁶⁸⁴

Osmanlı ilmiye teşkilatıda yer alan üç temel görevden biri olan müderrislik⁶⁸⁵, medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılırdı. Medreselerin ortadan kalkmasından sonra da yüksek dereceli okullarda görev yapan hocalar için bu ünvan sürdürülmüş, XIX. asırda açılan Batı tarzındaki eğitim kurumlarının hocaları da müderris ünvanıyla anılmıştır.⁶⁸⁶

Osmanlılar'da müderrislerin görevlerini aslî ve geçici olmak üzere iki farklı grupta ele almak mümkündür. Bir müderrisin aslî görevi medresede ders vermek, az sayıdaki öğrencileriyle ilgilenmek ve onları ilme teşvik etmektir. Ayrıca medrese içinde asayiş ve çalışma ortamının sağlanması, talebenin gördüğü derslerin deftere kaydının yapılması, küçük medreselerde çok defa ayrıca bir mütevellî olmadığından bu işin de üstlenilmesi müderrisin aslî görevlerindedir. Toplumda itibarlı kimseler olan müderrislere, aslî görevleri dışında devlet tarafından zaman zaman tahkîkât, teftiş, yargı, hakemlik, bilirkişilik gibi geçici görevler de verilmekteydi. Nitekim 1001/1593 tarihli bir hükümde yeni tayin edilen kadı gelinceye kadar müderrisin kadılığa nâib sıfatıyla vekâlet etmesinin istendiği, 987 (1579) tarihinde Bursa Kadısı Zekeriyya Efendi'nin bir mirasa müdahalesinin araştırılması görevinin Bursa'da Sultâniye

⁶⁸² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (nşr. Ahmed Cevdet), II (iki cilt bir arada), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, s. 1313. Ayrıca bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 264-265.

⁶⁸³ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 108. Ayrıca bkz. Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 392; a.mlf., *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul, Nisan 2004, s. 169.

⁶⁸⁴ Nebi Bozkurt, "Müderris", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 467.

⁶⁸⁵ Diğer görevler ise kadılık ve müftülüktür.

⁶⁸⁶ İpşirli, "Müderris", 468.

Medresesi müderrisine verildiği, ayrıca bir hırsızlık olayının tahkîkâtının kadı ve müderrise birlikte havale edildiği belirtilmektedir.⁶⁸⁷

Osmanlı medreseleri, kendi içlerinde basamak basamak yükselen hiyerarşik bir yapı oluşturduğundan her müderris, tahsil hayatına en alt seviyedeki medreselerden başlamakta, her medresede okuması gereken dersler veya kitapları okuyup başarılı olduktan sonra bir üst medreseye geçmekte ve böylece en yüksek dereceli medreselere ulaşmaktaydı. Aynı şey, müderrisin tefrîs hayatı boyunca da geçerliydi. Yani müderris, akademik hayata en alt seviyedeki medreselerden başlayıp basamak basamak ilerledikten sonra yüksek medreselere ulaşmakta ve bilahare buradan yönetici olarak veya başka bir vazife ile devlet hizmetinde bulunmaktaydı.

a. Osmanlı'da Müderris Olmak İçin Takip Edilen Yol ve İntisâb Mekânizması

Osmanlı'da medrese tahsilini yaparak icâzet alanlar müderrislik için aday olabilirdi. Müderris adayı, tercihinine göre Anadolu veya Rumeli kadıaskerinin defterine kaydolup sıra bekler, böylece mülâzemet dönemi başlardı. Sırası gelince en aşağı medrese derecesi olan Yirmili (Hâşiye-i Tecrîd)'den başlardı. Daha sonra sırası ile Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı ve daha yüksek derecelere ulaşırdı. Ulemâ ailelerine mensup adaylar “Mevâlîzâde Kanunu”nun verdiği imtiyazla daha yüksek dereceden müderris olurlardı.⁶⁸⁸ Ulemâ evladından olmak, medreseleri hızla geçerek yükselmek için önemli bir avantaj sağlıyordu. Normalde bir hayli ileri yaşlarda ulaşılacak yüksek medreselere ulemâzâdeler, çoğu zaman 15-20 yaşlarında ulaşabiliyorlardı.⁶⁸⁹ Bunların çoğu babalarına/dedelerine ikrâm olarak veya ulemâdan olan yakınlarının şanını yüceltmek maksadıyla ve ilk olarak 40 akçe yevmiyeli yüksek medreselerde müderrisliğe başlıyor ve dolayısıyla daha işin başında yolları kısalmış oluyordu.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ İpşirli, a.g.m., 469.

⁶⁸⁸ İpşirli, a.g.m., 468; Baltacı, a.g.e., I, 108. Ayrıca bkz. Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 393; a.mlf., *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*, 170-171.

⁶⁸⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî'nin konuyla ilgili olarak: “*Pes evlâd-ı etrâk nice şuğl etsinler, medâris-i hâliyede nice tahsîl-i ilm etsinler; anlar(in) evâhir-i ömürlerinde varamayacakları mansıba bir çelebi şeref-i nesebi hasebiyle saba âleminde vâsıl olur*” dediği belirtilmektedir (Bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 219).

⁶⁹⁰ Unan, a.g.e., a.y.

Konuyla ilgili Dârülhadis müderrislerinin hayatlarından birçok örnek bulmak mümkündür:

Örneğin La‘lîzâde Şeyh Mehmed Efendi ve Tefsîrizâde Mehmed Atâullah Efendi 10 veya 11 yaşlarında mülâzım olmuşlardı.⁶⁹¹ Muhaşşî Sinan’ın oğlu Kara Hüseyin (ö. 992/1584) ise 955 tarihinde “*ikrâmen li vâlidihî’l-kerîm*”, yani babasına hürmeten ikrâm olarak ilk kez 40 akçe ile Kalenderhâne Medresesi’ne atanmıştı.⁶⁹² Yine Şeyhülislam Şeyhî Abdülkadir Efendi’nin oğlu Abdürrahim Efendi ve Şeyhülislam Zekeriya Efendi’nin oğlu Şeyhî Lütfullah Çelebi, babalarının kadıaskerlikleri zamanında mülâzım olduklarından 40 akçe ile müderris olmuşlardı.⁶⁹³

Dârülhadis müderrislerinden Hoca Sadeddin Efendi’nin oğlu Abdülaziz Efendi de mülâzemetten sonra 1003 Zilhicce’sinde Gazanfer Ağa Medresesi’ne “Hocazâdeler Kanunu” üzere ilk olarak Dâhil rütbesiyle Pâye-i Sahn olmak üzere müderris olmuş, 1004 Cemâziyelâhir’inde ise Sahn’a geçmiştir.⁶⁹⁴

Dârülhadis müderrislerinden Seyyid Feyzullah Efendi’nin oğlu Seyyid Fethullah Efendi de İstanbul’a gelip müderris olmak isteyince Şeyhülislam Sadık Efendi kendisine Hâric müderrisliği teklif etmişti; fakat Fethullah Efendi, Şeyhülislam oğullarının müderrisliğe Mûsıla-i Sahn (Dâhil) müderrisliğiyle başladıklarını söyleyerek Hâric müderrisliğini kabul etmemiş ve kısa bir süre sonra saltanat değişikliğiyle babasının ikinci defa Şeyhülislam olması üzerine Mûsıla-i Sahn müderrisliğine atanmıştır.⁶⁹⁵ Yine Şeyhülislam çocuklarından olan Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Efendizâde) de 1054 Zilhicce’sinde Salih Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi yerine ilk olarak Mûsıla-i Sahn itibariyle Gevherhân Sultan Medresesi’ne atanmış, 1056 Rebûlevvel’inde ise Halebî Mehmed Efendi yerine Sahn’a geçmiştir.⁶⁹⁶ Ulemâzâdelerle ilgili bu uygulamadan dolayı büyük zorluklarla müderrislik ruûsu alan kimsesizler için

⁶⁹¹ La‘lîzâde’nin babası La‘lî Ali Efendi, reisülküttâb; Tefsîrizâde’nin babası Mehmet Tefsîrî ise müderris ve kadı idi. Hayatları için müderrisler bölümüne bakınız.

⁶⁹² Atâî, *Hadâik*, 278. Ayrıca bkz. Unan, *a.g.e.*, a.y.

⁶⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 73.

⁶⁹⁴ Atâî, *a.g.e.*, 629.

⁶⁹⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, a.y.

⁶⁹⁶ Şeyhî, *Vekâyiü’l-fudalâ*, III, 475.

yükselmek kapısı neredeyse kapalıydı. İçlerinden sans eseri olarak yükselenler olsa da bunların sayıları çok azdı.⁶⁹⁷

Osmanlı müderrislerinin yetişme safhaları incelendiğinde, hemen her müderrisin sistem içerisinde alttan üste doğru basamak basamak ilerlediği ve benzer yollardan geçtiği görülür. Bu açıdan merkezde veya taşrada bulunmak fazla bir fark meydana getirmese de taşradakilerin imkânlarının daha sınırlı ve katettilikleri yolun daha uzun olduğu söylenebilir. Örneğin bir köylü çocuğu ilmiye teşkilatına girmek isterse, önce yakın çevresinde bulunan bir ilim adamının rahle-i tadrîsinden geçecek, sonra bu hocasının veya ileri gelen birisinin tavsiyesi ile en yakın bir yerleşim birimine gidecek ve orada yeni bir hoca veya alt dereceden bir medrese bulacaktı. Daha sonra buradaki hocanın tavsiye ve referansı ile daha yüksek bir medreseye girecek ve böylece medreseleri basamak basamak geçerek ülkenin en büyük ve itibarlı medreselerinin bulunduğu merkeze (başkente) doğru ilerleyecekti (hareket edecekti). Taşradan merkeze bu şekilde ulaşan kimse, burada sığınacağı bir kapı ve elinden tutacak nüfûzlu birini (hâmî) bulmadan veya öyle birisinin tavsiye ve referansını almadan başarılı olamazdı. Burada önemli olan, okunması gereken dersleri veya kitapları belirli bir sıra içerisinde okumuş olmak ve bu süre içerisinde etkili çevrelerle iyi ilişkiler kurabilmektir. İşte bütün bu ilişkiler düzenine Osmanlılar'da “*intisâb*” denirdi. İntisâb mekânizmasına göre toplum ve ulemâ nezdinde itibarlı bir yer edinebilmek için hükümdar da dâhil olmak üzere yönetim kademelerinde söz sahibi olan, hatırı sayılan veya elinde yetki bulunan birisine dayanmak, onun manevî nüfûzu ve kefâleti altına girmek ve bu yolla vazife tevcih edecek olan merkezî yönetimin güvenini kazanmak gerekiyordu. İkbâlini ilmiye mesleğinde gören birisi, başkentte bulunuyor ve tanınan bir aileden de geliyorsa, ilmiye mensupları arasına girmesi daha kolay olurdu. Yine de bu durumda olup güçlü bir hâmî ve kefil bulan ve manen onun kapı halkından sayılanların bir işe girme imkânları çok daha kolaydı. Güçlü şahısların desteğini almak (himayesini ve kefaletini elde etmek), ilmiye mesleğine yeni girecek birisi için son derece önemliydi. Bu mekanizma

⁶⁹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 363.

içerisinde babaları veya yakınları yüksek mevkilerde bulunanlar, diğerlerine göre çok daha avantajlı durumdaydılar.⁶⁹⁸

Bir medrese talebesi için meşhur bir âlimin gözüne girmek veya hocası tarafından sevmek çok önemliydi. Böyle bir hocanın hizmetine girdikten sonra onun rahle-i tadrîsinden geçmek (kaynaklardaki ifadeyle, hizmetine ittisâl ve âsitânlarında iştigâl etmek, yani intisâb etmek), meslekî bakımdan aydınlık bir geleceği ifade ediyordu.⁶⁹⁹ Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Şîrvânî Ahmed Efendi, ilk tahsilinden sonra İstanbul'a gelip Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendi âsitânesine intisâb etmiş ve oğlu Feyzullah Efendi'den de mülâzemet almıştır. Ardından çeşitli medreselerde müderrislikten sonra Mekke kadılığına kadar yükselmiştir.⁷⁰⁰

İntisâb mekânizması, ulemâ ailesinden olmayan talebeler için daha da önemliydi. Bu durumdaki “hoca-talebe” ilişkilerinde mutlak bir teslimiyet olduğundan, talebe, intisâb ettiği veya hizmetine girdiği hocasının müsaadesi olmadan kolay kolay başka bir âlim tarafından kabul edilip okutulmazdı.⁷⁰¹ Bu durum ulemâ ailesine mensup kişilerde bile olabilirdi. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Seyyid Feyzullah Efendi, dönemindeki ulemâdan Seyyid Abdülmü'min, Şeyh Seyyid Mehmed el-Vânî Efendi ve Şeyh Mehmed b. Şeyh Abdullah el-Mağribî'den dersler aldıktan sonra Şeyhülislam Minkarîzâde Efendi'den müstakillen mülâzemet ile 40 akçe medreselerden birine müderris tayin edilmek istenmiş ancak hocası ve kayınpederi Şeyh Vânî Efendi'nin müdahalesi üzerine bu görevi kabul etmemiştir. 1080 Şaban'ında yine Vânî Efendi aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzâdesi Mustafa (II. Mustafa)'ya hoca olmuştur.⁷⁰² Feyzullah Efendi'nin bu davranışının sadece akrabalık ilişkileriyle açıklanamayacağını, burada talebe-hoca arasındaki mutlak teslimiyetin de belirleyici olduğunu düşünüyoruz. Zira onun, henüz Vânî Efendi'nin kızıyla evlenmediği dönemde de hocasının isteği üzerine 1074/1663-64 yılında İstanbul'a, oradan da padişahın bulunduğu Edirne'ye gittiğini biliyoruz.⁷⁰³

⁶⁹⁸ İntisâb mekânizmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Unan, *a.g.e.*, 185-187.

⁶⁹⁹ Unan, *a.g.e.*, 224-226.

⁷⁰⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 261-262.

⁷⁰¹ Unan, *a.g.e.*, 226.

⁷⁰² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 248.

⁷⁰³ Seyyid Feyzullah Efendi'nin biyografisine bakınız.

b. Mülâzemet Sistemi

Mülâzemet kelimesi, sözlükte “*bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işe sarılıp onunla meşgul olmak ve bir işte devamlı olmak*” anlamlarına gelir. Terim olarak ise medrese mezunlarının göreve başlamadan önce yaptıkları staj dönemini ifade eder. Daha kapsamlı bir tanımla, medrese mezunlarının müderris ve kadı olmak için sıra beklemleri, bu esnada mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan faydalanarak göreve başlamalarına mülâzemet denir. İlmiye teşkilatında medreseden mezuniyet ile bir göreve ilk tayin arasında geçen belli süreye mülâzemet dendiği gibi iki görev arasındaki süre için de aynı tabir kullanılmıştır. Ancak mülâzemet sadece ilmiyeye has bir terim olmayıp Osmanlı idarî ve askerî teşkilatında da yine staj anlamında kullanılmıştır.⁷⁰⁴

Mülâzemet sistemi, Osmanlı topraklarının genişlemesine paralel olarak medrese sayısı ve müderris ihtiyacının artması sonucu ortaya çıkmıştır. Zamanla medrese mezunlarının çoğalması birikimlere yol açınca tayin için bekleme zorunluluğu doğmuş, böylece medreseden mezun olan danışmendlerin âdil bir şekilde göreve başlamalarını sağlamak üzere mülâzemet ve nöbetin düzene konulması gerekmiştir.⁷⁰⁵

Bu sisteme göre icazetnâme alarak medreseden mezun olan adaylar, Anadolu veya Mısır’da görev almak isterlerse Anadolu, Rumeli’de görev yapmak isterlerse Rumeli kadıaskerinin belli günlerdeki meclisine devam ederek “matlab (rûznâmçe)” denilen defterine adlarını kaydettirirlerdi. Bu bekleyişe “nöbet (nevbet)”, bu durumda olan danışmendlere de “mülâzım” denirdi. Genel olarak Osmanlı’da ilmiye, seyfiye ve kalemiye denilen idarî (bürokratik) yapılanmada görevler (memuriyetler) belirli süreler için verilirdi. Bu süreyi dolduran görevli ma‘zûl sayılır ve yeni bir görev için İstanbul’a gelir ve burada bir yıl kadar, bazen daha uzun bir müddet beklerdi. Böylece meslek hayatı boyunca birkaç defa mülâzemet dönemi geçiren bir ilmiye mensubu, bu süreler

⁷⁰⁴ İpşirli, “Mülâzemet”, 537; a.mlf., “*Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik*”, 642. Ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 116. Mülâzemet sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Evsen, *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sistemi [18. Yüzyıl Örneği]* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 20-43.

⁷⁰⁵ İpşirli, “Mülâzemet”, 537.

zarfında kadıasker divanında yardımcı görevler alır, İstanbul'daki imkânlarla bilgisini ve tecrübesini arttırırdı.⁷⁰⁶

XVI. asrın ortalarında birtakım haksızlıkların ortaya çıkması üzerine mülâzemetle ilgili usûl ve kurallarda bazı düzenlemeler yapıldı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 944/1537-38'de çıkardığı fermanla Rumeli kadıaskeri Ebussuûd Efendi'den mülâzemetin bir düzene konulmasını istemesi üzerine o, mülâzımlar için ayrı defter kullanılması usulünü getirdi ve ulemâdan her birine makamına göre ne kadar mülâzım verileceğini tesbit etti. Ayrıca kabiliyetli adaylar için yedi yılda bir umumî nöbet usûlü düzenlendi.⁷⁰⁷ Bunun üzerine 968/1560-61'de nöbet ferman olunup medrese mezunlarının rûznâmçe-i hümâyun'a kaydolunarak sıra beklemeleri, kadıaskerlere 10, bilâd-ı selâse kadılarına 5'er ve diğer taht kadılarına 3'er mülâzım vermeleri kanun olmuştu.⁷⁰⁸ Örneğin Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Muhaşşî Sinan, bu dönemde Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid olduğundan kendisine nevbette 10 mülâzım verilmiştir.⁷⁰⁹ Daha sonraki yıllarda yine Dârülhadis müderrislerinden Kâtipzâde Zeynî'nin de kadıasker mütekâidi olmamasına rağmen yine kadıaskerler gibi 10 mülâzım verdiği belirtilmektedir.⁷¹⁰

Zaman içerisinde çeşitli mülâzemet yolları ortaya çıkmıştır. Bunları şu başlıklar altında ele alabiliriz:⁷¹¹

Nöbet (Nebet) Yoluyla Mülâzemet: Yüksek dereceli kadı ve müderrislerin belli aralıklarla mülâzım vermesidir. Ebussuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği zamanındaki düzenlemede bunun yedi yılda bir olması kararlaştırılmıştır. Bu yedi yıl prensibine genellikle uyulmuştur.

⁷⁰⁶ İpşirli, a.g.m., a.y.

⁷⁰⁷ XVI. asır sonlarında müderris olacak adayların mülâzemet müddetlerinin değişik olduğu, 997-998/1589-1590 tarihlerine ait medrese tevcihatını ihtiva eden bir rûznâmeye bu sürenin 1-8 yıl arasında değiştiği, ancak adayların büyük çoğunluğunun 2-3 yıl arasında mülâzemetten sonra görev aldıkları belirtilmiştir (İpşirli, "*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*", 676).

⁷⁰⁸ Atâî, *Hadâik*, 10; Baltacı, *a.g.e.*, I, 117.

⁷⁰⁹ Atâî, *a.g.e.*, 250.

⁷¹⁰ Kâtipzâde'nin biyografisine bakınız.

⁷¹¹ Mülâzemet yollarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, "Mülâzemet", 538. Ayrıca bkz. a.mlf., "*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*", 645-654; Baltacı, *a.g.e.*, I, 118-120. Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin adlarının yer aldığı mülâzemet kayıtlarından bir pasaj için "Ekler" kısmındaki Resim 14'e bakınız.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan bir deftere göre, 968/1560-1561 tarihinde Hâmid Efendi'nin Rumeli kadiaskerliğinde nevbet ferman olunmuştur. Bu defterde Muslihiddin Mustafa en-Niksarî'nin İstanbul kadılığından ma'zûl olup Hazreti Sultanü'l-A'zam (Kanûnî Sultan Süleyman)'ın medresesinde müderris olduğu ve bu növbette 4 danışmendini mülâzım verdiği kayıtlıdır. Ancak bu danışmendlerinin isimleri verilmemiştir.⁷¹² Atâî, Muslihiddin Mustafa'nın bu dönemde Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris olduğunu belirtmektedir.⁷¹³ Yine aynı defterde Muhaşşî Sinan'ın bu nevbette 7 danışmendini mülâzım verdiği kayıtlıdır. Ancak onun da danışmendlerinin isimleri verilmemiştir.⁷¹⁴ Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislam olduğu bu dönemde, Muhaşşî Sinan'ın da Anadolu kadiaskerliğinden ma'zûl olduğunu biliyoruz.⁷¹⁵ Ayrıca Muhaşşî Sinan'ın Süleymaniye Dârülhadis müderrisliği döneminde de nevbet ferman olunmuştur. 973 Şaban'ındaki bu nevbette Ebussuûd Efendi'nin tüm danışmentleri mülâzım alındığında Sinan Efendi'ye de nevbette 10 mülâzım verilmiştir.⁷¹⁶ Yine Mekke ve Medine kadılıklarından ma'zûl olup Süleymaniye Dârülhadisi'nde üç yüz akçe ile tekâüd olan Kâtipzâde Zeynelâbidîn Efendi'nin de 1006/1598'de kadiaskerler gibi nevbetten on mülâzım vermesi ferman olunmuştur.⁷¹⁷ Dârülhadis müderrislerinden Vahyîzâde Abdullah, Niksarîzâde Mehmed ve Mutahhar Efendi de nöbet yoluyla mülâzım olmuşlardır.⁷¹⁸

Teşrîf Yoluyla (Teşrîfen) Mülâzemet: Büyük kadı (mevâlî) ve müderrisler ile büyük şehir müftülerinin göreve tayinlerinde, görev değişikliklerinde ve sefere katılmalarında mülâzım vermeleri usûlüne denir.

Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin teşrîfen mülâzım vermeleriyle ilgili özellikle rûznamçelerde birçok örnek bulmak mümkündür. Biz burada her bir müderrisin görev yaptığı ve atandığı yer ile teşrîflerinde kaçar kişi mülâzım verdiklerine işaretle yetineceğiz:

⁷¹² T SMA.d., 5605/2 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506), vr. 2a. Ayrıca bkz İpşirli, XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadiaskerlik Müessesesi, 101.

⁷¹³ Atâî, a.g.e., 22.

⁷¹⁴ T SMA.d., 5605/1 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506), vr. 1b.

⁷¹⁵ Muhaşşî Sinan'ın hayatı için müderris biyografilerine bakınız.

⁷¹⁶ Bilindiği gibi Muhaşşî Sinan 969 Rebûlâhîr'inde Süleymaniye Dârülhadis müderrisi oldu. Burada iken Kadı Beyzâvî tefsirine hâşîye yazdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Atâî, a.g.e., 250.

⁷¹⁷ Atâî, a.g.e., 457; Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, 47.

⁷¹⁸ Kaynaklar için müderris biyografilerine bakınız.

Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid olan Zekeriya Efendi Dârülhadis'e geçince teşrîfen dört talebesi⁷¹⁹; Abdülaziz Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin olduğunda teşrîfen üç talebesi⁷²⁰; Müteaccim Efendi'nin Dârülhadis'e teşrîfinden üç muîdi⁷²¹; Vahyizâde Abdullah Efendi'ye Dârülhadis-i Süleymaniye tevcîh olduğunda eslâfindan alınageldiği üzere teşrîfen üç kişi⁷²²; Süleymaniye Medreseleri'nden birinden Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçen Ali Çelebizâde Abdullah Efendi'nin eslâfindan alındığı üzere teşrîfen üç danişmendi⁷²³; Süleymaniye Medreseleri'nin birinde müderris iken Dârülhadis'e tayin olan Ali Beyzâde İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî)'nin kanun üzere teşrîfen üç talebesi⁷²⁴; Mehmed Bahsî Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris olduğunda teşrîfen üç talebesi⁷²⁵, buradan Mekke kadılığına geçtiğinde ise kanun üzere teşrîfen dört kişi⁷²⁶; Dârülhadis-i Süleymaniye müderrisi Niksarîzâde Mahmud Efendi'nin (Süleymaniye Medreseleri'nin birinden Dârülhadis'e) teşrîfinden üç kişi⁷²⁷; Sadreddinzâde Muhammed Emin'in Dârülhadis'e teşrîfinden üç danişmendi⁷²⁸; Süleymaniye Dârülhadisi'nden Mekke kazasına hareket eden Mutahhar Efendi'nin teşrîfinden kanun üzere dört kişi⁷²⁹; Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid olan Azmîzâde Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'ne teşrîfinden iki kişi⁷³⁰; daha önce Rumeli kadıaskeri olan Hasan Efendi (Biber Birâderi Hasan)'a Süleymaniye Dârülhadisi tevcîh olduğunda kanûn üzere teşrîfinden dört talebesi⁷³¹; Dârülhadis-i Süleymaniye müderrisi iken Kudüs kadılığı tevcîh olunan (Kara) Halil Efendi'nin

⁷¹⁹ RKR (Nûruosmâniye Ktp.), 5193/3, vr. 13a.

⁷²⁰ RKR, 7, s. 14.

⁷²¹ RKR, 7, s. 80.

⁷²² RKR, 7, s. 65.

⁷²³ RKR, 7, s. 66.

⁷²⁴ RKR, 9, s. 19.

⁷²⁵ RKR, 9, s. 20.

⁷²⁶ RKR, 7, s. 90.

⁷²⁷ RKR, 7, s. 102. Müderris adı aynı rûznâmçenin 90 ve 100. sayfalarında da "Niksarîzâde Mahmud", Atâî'de ise "Niksarîzâde Mehmed" şeklinde geçmektedir (*Hadâik*, II, 585).

⁷²⁸ RKR, 11, s. 47.

⁷²⁹ Mülâzım alınanların İslam b. Mustafa [an kaza-i Aydonat], Receb b. el-Hacc İbrahim Ladikî, Osman b. Selim el-Karahisarî ve Ali b. Derviş el-Bosnavî olduğu belirtilmiştir. Ancak Mutahhar Efendi'nin Mahmud b. Muhammed Zeytûnî'yi Mekke kadılığına teşrîfinden mülâzım tayin etmesine rağmen kendisi Hacc'da iken sehven Mahmud yerine Osman Efendi (Osman b. Selim el-Karahisarî)'nin kaydedildiği, bu nedenle daha sonra Osman Efendi'nin mülâzemetinin ilgâ edilip Mahmud Zeytûnî'nin üçüncü (kişi olarak) kayd edildiği (mülâzım alındığı) belirtilmiştir. Bkz. RKR, 9, s. 90.

⁷³⁰ RKR, 22, s. 8.

⁷³¹ RKR, 16, vr. 34a.

şeyhülislamın işaretiyle teşrîfen dört talebesi⁷³² ve Şerif Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nden Kudüs kadılığına teşrîfinden kânûn-ı kadîm üzere dört talebesi mülâzım alınmıştır.⁷³³

Yukarıdaki örneklere dikkat edilirse, Süleymaniye Dârülhadis'inden Mekke veya Kudüs kadılığı gibi yüksek kadılıklara yapılan tayinler ile kadıaskerlik mütekâidliğinden Süleymaniye Dârülhadisi'ne yapılan atamalarda kanûn üzere 4 (Azmîzâde hariç)⁷³⁴; Süleymaniye veya Edirne Selimiye gibi medreselerden Süleymaniye Dârülhadisi'ne yapılan tayinlerde ise kanun üzere 3 mülâzım alındığı görülmektedir.

Muhaşşî Sinan, Debbağzâde Mehmed, Nakîbüleşrâf Hocasâde Seyyid Osman, La'îzâde Şeyh Mehmed, Malatyalı Mustafa, Tefsirîzâde Mehmed Atâullah ve Çeşmîzâde Abdülkerim teşrîfen mülâzım olan Dârülhadis müderrislerindedir.⁷³⁵

Mevtâdan (Ölüm Sebebiyle) Mülâzemet: Vefat eden ulemânın danışmendlerinin belli usûller içerisinde mülâzım olmalarına mevtâdan mülâzemet denir. Mülâzemetin bu çeşidi için “umûmundan mülâzemet” veya “bekâyâsından mülâzemet” tabirleri de kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir defterde Süleymaniye Dârülhadisi'nden mütekâid iken vefat eden Yahya Çelebi'nin (Emin Kösesi, Yahya b. Nureddin) “intihâbından” mülâzım alınacakların bulunduğu belirtilmiş, ancak bu nevbette kaç danışmendinin mülâzım alındığı verilmemiştir.⁷³⁶

Mevtâdan mülâzemetle ilgili rûznâmçelerde birçok örnek bulmak mümkündür. Bu defterlerden tespit ettiğimiz kayıtlar şöyledir:

⁷³² RKR, 53, s. 3.

⁷³³ RKR, 57, vr. 12a.

⁷³⁴ Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid olan Azmîzâde, Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin olduğunda iki kişi mülâzım alınmıştı.

⁷³⁵ Müderris biyografilerine bakınız.

⁷³⁶ TSMa.d., 5605/2 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506), vr. 4a.

Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris iken vefat eden Mûteaccim Ali Efendi'nin⁷³⁷ daha önce Ayasofya, Dârülhadis-i Süleymaniye ve Süleymaniye medreselerindeki berâtlı muîdleri,⁷³⁸ 10 yıldır talebesi olan Abdülvehhab b. Ömer el-Germiyânî⁷³⁹ ve ismi verilmeyen iki danişmendi⁷⁴⁰; Şeyhzâde Efendi (Şeyhzâde Ahmed)⁷⁴¹; Hısım Yahya Efendi⁷⁴²; (Biber Biraderi) Hasan Efendi⁷⁴³ ve Uşşakî Mustafa Efendi'nin muîdleri⁷⁴⁴ vefatlarından mülâzım alınmışlardır.

Vefat eden müderrisin kalan talebesi çoksa, bunlar dirâyetli bir âlim (mümeyyiz, müfettiş) veya bizzat kadıasker tarafından imtihan edilir ve aralarından başarılı olanlar mülâzım alınır. Örneğin daha önce Kütahya kadısı olan Seydizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatından sonra talebeleri Süleymaniye Dârülhadis müderrisi Ali Çelebizâde Abdullah Efendi tarafından yapılan sınav sonucunda mülâzemetle kabul edilmişlerdir.⁷⁴⁵ Yine Ankara'da Seyf Medresesi'nde müderris ve müftû iken vefat eden Tâceddin Efendi'nin talebelerinden ikisinin, mümeyyizleri Dârülhadis müderrisi olan Şeyhzâde Ahmed Efendi defteri mücibince mülâzemetleri ferman olunmuş ve kalan diğer talebeleri müderrislere dağıtılmıştır (tevfî olunmuştur).⁷⁴⁶ Aynı şekilde daha önce Bursa kadısı iken vefat eden Abdurrahman Efendi'nin dört talebesi de mümeyyizleri Dârülhadis müderrisi Şeyhzâde Ahmed Efendi defteri mücibince⁷⁴⁷; Süleymaniye Dârülhadisi'nde iken vefat eden Hısım Yahya Efendi'nin 9 talebesi 'Uşbî' Efendi temyîzi ile⁷⁴⁸, iki talebesi ise ayrıca vefatından⁷⁴⁹; Rumeli kadıaskerliğinden mütekâiden Süleymaniye Dârülhadisi'ni mutasarrıf iken vefat

⁷³⁷ Bu rûznâmçenin üç ayrı yerinde *Mûteaccim Ali* (RKR, 7, s. 66, 77, 80), başka bir rûznâmçede de *Mûteaccim Alaeddin* (RKR, 4, s. 16'dan naklen bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 670) şeklinde geçen müderris adı Atâî'nin *Hadâik*'i (s. 488) ve M. Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'sinde (s. 162) *Mûteaccim Mehmed* şeklinde geçmektedir. Biz *Hadâik* ve *Sicill-i Osmânî*'deki kayıtları tercih ettik.

⁷³⁸ RKR, 7, s. 66.

⁷³⁹ RKR, 7, s. 77.

⁷⁴⁰ RKR, 7, s. 80.

⁷⁴¹ Defterdeki ifadeler "berâtlı muîdi olup kaydında ihmal olunmağın..... kabul buyruldu." şeklindedir. Noktalı yerler, sayfa yırtık olduğundan yazılamadı. Ancak cümlelerin akışından adı geçen muîdin mülâzemetle kabul edildiği anlaşılmaktadır (Defter Tarihi: 1034-1035. Buradaki tarih yanılmamalıdır. Zira metinde muîdin kaydının ihmal edildiği belirtilmiştir). Bkz. RKR, 17, s. 62.

⁷⁴² "Eli berâtlı muîdi" Bkz. RKR, 22, s. 5.

⁷⁴³ "Eli berâtlı muîdi" Bkz. RKR, 19 (Defter tarihi: 1037), s. 5.

⁷⁴⁴ RKR, 52, vr. 8a.

⁷⁴⁵ RKR, 9, s. 32-33.

⁷⁴⁶ RKR, 13, s. 63.

⁷⁴⁷ RKR, 13, a.y.

⁷⁴⁸ RKR, 22, s. 14.

⁷⁴⁹ RKR, 22, s. 8.

eden Hasan Efendi (Biber Biraderi)'nin 16 talebesi de mümeyyizleri Kadri Efendi defteri mücibince mülâzemet kabul edilmişlerdir.⁷⁵⁰

Rumeli kadıaskerliği rûznameçelerinde mevtâdan mülâzemet konusunda dikkat çekici bir kayıt daha bulunmaktadır. Buna göre kadıaskerlik mütekâidi iken vefat eden Abdülvehhab Efendi'nin talebelerinin kanûnen 10'unun mülâzım alınması gerekirken, ehil olmayanların ilhâkı korkusuyla kalan bir kişinin de mülâzemet kabul edildiği, yani toplam 11 talebesinin mülâzım alındığı belirtilmektedir.⁷⁵¹

Yukarıdaki örneklerde mevtâdan dolayı mülâzım alınan talebe sayısı 1'de başlayıp 16'ya kadar çıkabilmektedir. Buna göre bu mülâzemet çeşidinde sayısal açıdan herhangi bir sınırlamanın olmadığını söyleyebiliriz.

İ'âdeden (Muîdlikten) Mülâzemet: Mülâzemet verme yetkisine sahip yüksek dereceli müderrislerin, muîd ve talebelerinden layık olanları mülâzım vermelerine denir. Kanun üzere bir müderris mansıb aldığı veya başka bir medreseye hareket ettiği yahut müderrislikten herhangi bir sebeple ayrıldığı zaman onların berâtlı muîdleri müderris namzedi olarak deftere kaydedilirlerdi.⁷⁵² Büyük kadılar eğer müderrislikten kadılığa geçmişlerse, ayrıldıkları medresedeki muîdleri i'âdeden mülâzım olurdu. Ayrıca kadılık yaptıkları şehrin medreselerinden birinde ders veren büyük kadıların mülâzım vermeleri gerektiğinde buradaki muîdlerini de aynı şekilde mülâzım verebilirlerdi.⁷⁵³

Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin i'âdeden mülâzım vermeleriyle ilgili Kadıasker rûznameçelerinde birçok örnek bulmak mümkündür. Biz burada her bir

⁷⁵⁰ RKR, 19, s. 7.

⁷⁵¹ Rûznâmçedeki ifadeler şöyledir: “Sâbıkâ mahrûse-i İstanbul kadısı olup kadıaskerlik tekâüdü ile mütekâid iken vefat eden merhûm Mevlana Abdülvehhab Efendi'nin talebesi mümeyyizleri bilfiil medâris-i Süleymaniye'nin birinde müderris olan kudvetü'l-müderrisîni'l-kirâm Mevlana Bahsî Mehmed Efendi ba'de'l-ımtihan on bir nefer danışmendin tahrîr edüp kanun üzere on'u mülâzım alınıp biri bâkî kaldığı takdirde nâ müstehakkın bir tarikle ilhâkıdan hafv olunmağın cümlesinin mülâzemetleri bade'l-arz ferman olunup esâmileridir ki zikr olunur: Mustafa İbn el-Hac Abdullah el-Bergamî, Yahya b. Mehmed el-Boluvî, Mehmed b. Yusuf an Kangırî, Şaban b. Ahmed el-Kastamonî (tezkire verildi), Halil b. Yusuf eş-Şuhûdî, Yusuf b. Danyal es-Saruhanî el-Menemenî (tezkire verildi), Mustafa b. Hüseyin el-Kastamonî, Mustafa b. Mehmed el-Amasî, İbrahim b. Mehmed es-Saruhanî el-Akhisarî, Ali b. Mehmed el-Hamidî el-Eğirdirî (tezkire verildi), Mustafa b. eş-Şeyh Ali el-Boluvî.” (RKR, 9, s. 35).

⁷⁵² Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, 7-8, Dipnot-4.

⁷⁵³ İpşirli, “Mülâzemet”, 538.

müderresin görev yaptıkları yerler ile daha sonra atandıkları yerlerin adını ve her birinin iâdeden kaçır mülâzım verdiklerine işaretle yetineceğiz:

Abdülaziz Efendi⁷⁵⁴, Vahyîzâde Abdullah Efendi⁷⁵⁵, Ali Çelebizâde Abdullah Efendi⁷⁵⁶, Ali Beyzâde İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî)⁷⁵⁷, Mehmed Bahsî Efendi⁷⁵⁸, Niksarîzâde Mahmud (Mehmed) Efendi⁷⁵⁹, Ahîzâde Yahya Efendi⁷⁶⁰, Kudsî Muhammed Efendi⁷⁶¹, Mehmed Efendi (Davudzâde, Kara Davudzâde'nin oğlu)⁷⁶², Muîdzâde Mehmed Efendi⁷⁶³, Mutahhar Efendi⁷⁶⁴, Şerif Mehmed Efendi (Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi)⁷⁶⁵, Cevherîzâde Mehmed Efendi⁷⁶⁶, Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi⁷⁶⁷, Hıfzî Mustafa Efendi⁷⁶⁸, La'îlzâde Şeyh Mehmed Efendi⁷⁶⁹, Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi⁷⁷⁰, Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi⁷⁷¹, Şerîf Efendi⁷⁷² ve Mekkîzâde Esad Efendi⁷⁷³ Süleymaniye Medreseleri'nin birinden Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin olduklarında;

Abdullah Efendi (Uzun Abdullah) Ayasofya Medresesi'nden Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin olduğunda⁷⁷⁴; Abdürrahim Efendi Hâmise-i Süleymaniye olarak

⁷⁵⁴ RKR, 7, s. 14 (15 Zilkade 1008).

⁷⁵⁵ RKR, 7, s. 65.

⁷⁵⁶ RKR, 7, s. 66.

⁷⁵⁷ RKR, 9, s. 15.

⁷⁵⁸ RKR, 9, s. 20. Diğer bir rûznâmçede de Mehmed Bahsî'nin Dârülhadis'teki başka bir muîdinin mülâzım alındığı belirtilmektedir. Bkz. RKR, 7, s. 90.

⁷⁵⁹ RKR, 7, s. 90.

⁷⁶⁰ RKR, 7, s. 94.

⁷⁶¹ RKR, 12, s. 68 (21 Ramazan 1024 mülâzemet kayıtları).

⁷⁶² RKR, 12, s. 69-70 (1025 Muharremi başları mülâzemet kayıtları)

⁷⁶³ RKR, 9, s. 83 (fi evâsıtı Receb 1026).

⁷⁶⁴ Rûznâmçede, muîdin hak etmesine rağmen zamanında kaydedilmediği belirtilmiştir: “Salih b. Süleyman el-Kastamonî, daha önce Mekke kadısı olan Mutahhar Efendi'nin İstanbul'da Süleymaniye Medreseleri'nin birinde berât ile muîdi olup oradan Süleymaniye Dârülhadisi'ne hareket ettiğinde mülâzemet müstahik olup şu ana kadar kayd olunmadığından hâlâ tayinleri üzere kayd olundu.” (RKR, 12, s. 9).

⁷⁶⁵ RKR, 14, vr. 15a.

⁷⁶⁶ RKR, 52, vr. 3b.

⁷⁶⁷ RKR, 52, vr. 5a.

⁷⁶⁸ RKR, 52, vr. 4b-5a.

⁷⁶⁹ RKR, 52, vr. 5b.

⁷⁷⁰ Defterde Süleyman Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nde Hâmîs-i Süleymaniye itibariyle görev yaptığı belirtilmektedir. RKR, 58, s. 1.

⁷⁷¹ RKR, 57, vr. 8a.

⁷⁷² RKR, 57, vr. 8b.

⁷⁷³ Defterde Süleymaniye birinci medrese (Ûlâ-yı Süleymaniye)'den Dârülhadis'e geçtiği kayıtlıdır. Bkz. RKR, 57, vr. 12a.

⁷⁷⁴ RKR, 36, s. 4.

görev yaptığı Hâkâniye Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareketinde⁷⁷⁵; Uşşakî Mustafa Efendi Hâmise-i Süleymaniye olarak çalıştığı Hâkâniye Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareketinde⁷⁷⁶; Mûsıla-i Süleymaniye olarak İsmihân Sultan Medresesi'nde görev yapan Kara Halil Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket ettiğinde⁷⁷⁷; Beyler Hocası Ahmed Efendi, Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle çalıştığı Ayasofya-i Kebîr Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket ettiğinde⁷⁷⁸; Ebu İshak İsmail Efendi, Süleymaniye itibariyle görev yaptığı Ûlâ-yı Saray-ı Sultaniye Galata Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye tayin olduğunda⁷⁷⁹; Malatyalı Mustafa Efendi, Mûsıla-i Süleymaniye olmak üzere çalıştığı Sultan Ahmed Hân Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket ettiğinde⁷⁸⁰; Mutavvelî Trabzonî Hasan Efendi, Mûsıla-i Süleymaniye olmak üzere görev yaptığı İsmihân Sultan Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket ettiğinde⁷⁸¹; Tefsîrîzâde Atâullah Efendi, Hâmis-i Süleymaniye itibariyle müderrislik yaptığı Sultan Ahmed Hân Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket ettiğinde⁷⁸²; Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi, (Hâmis-i) Süleymaniye itibariyle görev yaptığı Sultan Ahmed Hân Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareketlerinde⁷⁸³;

Ali Çelebizâde Abdullah Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'den Selanik kazasına hareket ettiğinde⁷⁸⁴; Ali Beyzâde İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî) Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kadılığına geçtiğinde⁷⁸⁵; Niksarîzâde Mahmud (Mehmed) Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Selanik kadılığına geçtiğinde⁷⁸⁶; Şeyhzâde Ahmed Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kadılığına tayin olduğunda⁷⁸⁷; Sadreddinzâde (Muhammed Emin) Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden

⁷⁷⁵ RKR, 52, vr. 7b.

⁷⁷⁶ RKR, 52, vr. 7a.

⁷⁷⁷ RKR, 52, vr. 8a.

⁷⁷⁸ RKR, 53, s. 9.

⁷⁷⁹ RKR, 52, vr. 14a-b.

⁷⁸⁰ RKR, 55, s. 12.

⁷⁸¹ RKR, 53, s. 14 (Rebîülevvel 1105 mülâzemet kayıtları).

⁷⁸² RKR, 57, vr. 3b.

⁷⁸³ RKR, 58, s. 9.

⁷⁸⁴ RKR, 9, s. 54.

⁷⁸⁵ RKR, 9, s. 20.

⁷⁸⁶ RKR, 7, s. 100 (1016 Şaban'ı sonları).

⁷⁸⁷ RKR, 12, s. 73.

Halep kadılığına geçtiğinde⁷⁸⁸; Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed Efendi) Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kadılığına atandığında⁷⁸⁹; Kudsî Muhammed Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Selanik kadılığına tayin olduğunda⁷⁹⁰; Mehmed Efendi (Dâvûdzâde, Kara Dâvûdzâde'nin oğlu)'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kadılığına hareketinde⁷⁹¹; Muîdzâde Mehmed Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kadılığına hareketinde⁷⁹²; Mutahhar Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nden Mekke kadılığına hareketinde⁷⁹³; Muîd Ahmed Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nden Şam kazasına hareketinde⁷⁹⁴; Mehmed Şerif Efendi'nin (Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi) Dârülhadis-i Süleymaniye'den Bursa'ya hareketinde⁷⁹⁵; Sa'dîzâde Seyyid Mehmed Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Selanik kadılığına geçtiğinde⁷⁹⁶; Hâmîd Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Selanik kadılığına geçtiğinde⁷⁹⁷; İshakzâde Mehmed Salih Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Yenişehir kadılığına geçtiğinde⁷⁹⁸; İshakzâde Mehmed Salih Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Yenişehir kadılığına geçtiğinde⁷⁹⁹; Kemal Efendizâde Ahmed Efendi'nin Dârülhadis-i Süleymaniye'den Halep kadılığına hareketinde⁸⁰⁰; Cevherizâde Mehmed Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Halep kadılığına atandığında⁸⁰¹; Çavuşzâde Ahmed Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Şam pâyesiyle Selanik kazasına tayin olduğunda⁸⁰²; Hıfzî Mustafa Efendi Dârülhadis-i

⁷⁸⁸ RKR, 13, s. 8.

⁷⁸⁹ RKR, 12, s. 67.

⁷⁹⁰ RKR, 12, s. 68.

⁷⁹¹ RKR, 9, s. 82 (fi evâsıtı Receb 1026).

⁷⁹² RKR, 9, s. 86.

⁷⁹³ RKR, 9, s. 94.

⁷⁹⁴ RKR, 14, vr. 15a.

⁷⁹⁵ RKR, 16, vr. 23b.

⁷⁹⁶ RKR, 36, s. 4. (Tarih: 1069)

⁷⁹⁷ RKR, 36, s. 17.

⁷⁹⁸ RKR, 36, s. 19.

⁷⁹⁹ RKR, 40, vr. 5a [1075 tarihli]. Defterde müderris ismi İshak Efendi, Dârülhadis'ten sonra tayin olunan yer Selanik kadılığı olarak belirtilse de hatalıdır. İshakzâde için Bkz. RKR, 36, s. 19; Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, III, 390-391; Uşşâkîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s. 394; İ sazâde, *İ sazâde Tarihi* (nşr. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996, s. 119.

⁸⁰⁰ RKR, 40, vr. 3b.

⁸⁰¹ RKR, 50, s. 5.

⁸⁰² RKR, 50, sayfa yok. Ancak önceki sayfalar 6-7, sonraki sayfalar da 8-9 şeklinde yazıldığından, bilginin olduğu bu iki sayfa, arada atlanmış olmalıdır.

Süleymaniye'den Şam kadılığına geçtiğinde⁸⁰³; Menteşzâde Abdürrahim Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Yenişehir kadılığına atandığında⁸⁰⁴; Kara Halil Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Kudüs kadılığına atandığında⁸⁰⁵; Güzelhisarî Ahmed Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Selanik kadılığına tayin olduğunda⁸⁰⁶; Beyler Hocası Ahmed Efendi Dârülhadis-i Süleymaniye'den Şam kadılığına geçtiğinde⁸⁰⁷; Malatyalı Mustafa Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'den Kudüs kadılığına tayin olduğunda⁸⁰⁸; Tefsirîzâde Mehmed Atâullah Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'den Kudüs kadılığına tayin olduğunda⁸⁰⁹; Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi, Hâmis-i Süleymaniye itibariyle görev yaptığı Dârülhadis-i Süleymaniye'den Yenişehir kadılığına geçtiğinde⁸¹⁰; Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi, Süleymaniye itibariyle görev yaptığı Dârülhadis-i Süleymaniye'den Halep kadılığına tayin olduğunda⁸¹¹; Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'den Yenişehir kazasına geçtiğinde⁸¹² muîdleri kanûn üzere mülâzım alındı.⁸¹³ Şerif Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'nden Kudüs kadılığına geçtiğinde ise 11 muîdi mülâzemet kabul edilmiştir.⁸¹⁴

Nakîbüleşrâflığa tayinde veya tekâüdlüğe harekette de i'âdeden mülâzemet verilebilirdi. Nitekim Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi Dârülhadis-i

⁸⁰³ RKR, 52, vr. 1a. (Not: Defterde 1a'dan önce de varak olmasına rağmen numara yazılmamış, rakamlara bu sayfadan başlanmıştır.)

⁸⁰⁴ RKR, 52, vr. 7a.

⁸⁰⁵ RKR, 53, s. 3.

⁸⁰⁶ RKR, 53, s. 9.

⁸⁰⁷ RKR, 55, s. 7.

⁸⁰⁸ RKR, 55, s. 18.

⁸⁰⁹ RKR, 54, vr. 12b.

⁸¹⁰ RKR, 58, s. 8.

⁸¹¹ RKR, 57, vr. 8b.

⁸¹² RKR, 57, a.y.

⁸¹³ Berât, Osmanlı Devleti'nde herhangi bir göreve veya hizmete tayin veya maaş tahsisi yahut da unvan veya nişan verilmesi, bir muâfiyet veya imtiyaz verilmesi dolayısıyla hazırlanan fermanlar için kullanılmıştır. Bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, 45. Ayrıca bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 107.

⁸¹⁴ Süleymaniye Dârülhadisi'nde aynı anda 11 muîdin görev yapması mümkün olmadığına göre onun görev yaptığı farklı medreselerdeki muîdlerinin mülâzım alınmış olması gerekir. Şerif Efendi'nin Dârülhadis-i Süleymaniye müderrisi iken îadeleri hizmetinde olup Kudüs kazası tevcîh olunduğunda mülâzemet kabul buyrulan kişiler şunlardır: Ahmed b. Mehmed [İstanbul'dan], Halil b. Mevlana Nasır [Erzurum'dan], es-Seyyid Mehmed Saîd b. Ebussuûd ...?, İsmail b. Mehmed el-İstanbulî, Hafız Hüseyin b. Resul [Kastamonu'dan], Mehmed b. Ahmed [el-müderris ebûhu, Manisa'dan], Ahmed b. Ömer [el-müderris ebûhu, Malatya'dan], es-Seyyid Yusuf b. es-Seyyid Memed [el-kâdî ebûhu, Siroz'dan], Yusuf b. Bekir [el-kâdî ebûhu, Malatya'dan], Abdullah b. Bekir [İzmir'den], Hasan b. Mehmed [Kazdağı'ndan]. Bkz. RKR, 57, vr. 12a.

Süleymaniye'den nakîbüleşrâflığa tayin olduğunda⁸¹⁵; Hacızâde Mustafa Efendi, Dârülhadis-i Süleymaniye'de müderris iken tekâüd ile hareketinde⁸¹⁶ muîdleri mülâzemet kabul edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Emin Kösesi, Muslihiddin Mustafa en-Niksarî, Muîd Ahmed Efendi, Fâzıl Muslu Efendi, Hâmid Efendi, Uşşakî Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi, Beyler Hocası Ahmed Efendi, Mutavvelî Trabzonî Hasan ve Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed i'âdeden mülâzım olan Dârülhadis müderrislerindendir (10 kişi).⁸¹⁷

Müstakil Arz ile Mülâzemet: Çalışkan olan veya herhangi bir hizmette faydası görülen danışmendlerin bir yetkilinin vasıtası ile müstakil arz edilip mülâzım olmalarına denir. Osmanlı ilmiye teşkilatında mülâzemet verme yetkisine sahip olan yüksek dereceli ulemânın çocukları için “*Hocazâdeler Kanunu*” gibi özel uygulamalar bulunmaktaydı. Ulemâ çocukları normal mezunlar gibi sıraya girmeden, münhal kadroları da beklemeden mülâzım sayılmakta veyahut hükümdarların hususî hatt-ı hümayunları ve ileri gelen ulemânın sundukları müstakil arzlarla mülâzım olabilmekteydiler. Örneğin Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve oğlu Nakîbüleşrâf Seyyid Fethullah Efendi⁸¹⁸ ile yine Dârülhadis müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed Efendi⁸¹⁹, hükümdarların isteği ile düzenlenen müstakil arzlarla mülâzemet elde etmişlerdi.

Yüksek dereceli ulemânın arzları da mülâzemet için yeterliydi. Örneğin Hekimbaşızâde Ömer Efendi (ö. 1111/1699-1700), Dârülhadis müderrisliği de yapmış

⁸¹⁵ RKR, 40, vr. 5b.

⁸¹⁶ RKR, 52, vr. 1b.

⁸¹⁷ Müderris biyografileri bölümüne bakınız.

⁸¹⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 248. Seyyid Feyzullah'ın “müstakil arz”la mülâzım olmasıyla ilgili ayrıca bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 191. Yine Seyyid Feyzullah'ın mülâzemeti için hatt-ı hümayun ısdâr edildiğiyle ilgili bkz. *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 397. Seyyid Fethullah'ın müstakillen mülâzım alınmasıyla ilgili bakınız. Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 250.

Rumeli kadıaskerliği rûznâmçelerinde de müstakillen mülâzemetle ilgili benzer örnekler görmek mümkündür. Örneğin Abdülbâkî Ziyaeddin er-Rodosî adındaki talebenin, evlad-ı ulemâdan olması ve merhum Sultan Süleyman Evkafî'ndan on akçe vazifeye mutasarrıf olması dolayısıyla emsâlinde cârî olduğu üzere müstakillen mülâzemet kabul buyrulduğu belirtilmiştir (RKR, 14, vr. 15a).

⁸¹⁹ İzzetî Şeyh Mehmed Efendi, Sultan Murad Han tarafından dönemin Rumeli kadıaskeri Muîd Ahmed Efendi'ye hitaben hatt-ı hümayun ile mülâzım olmuştur (Bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, III, 484). İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'nin müstakil arz ile mülâzemet almasıyla ilgili ayrıca bkz. *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 397; Unan, *a.g.e.*, a.y.

olan Şeyhülislam Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi'nin müstakil arzıyla 16 yaşında mülâzemet almıştır.⁸²⁰

Tezkire Görevinden Mülâzemet: Görevde bulunan kadıaskerlerin, kendilerine tezkirecilik (özel kalem müdürlüğü) yapan danışmendlerini altı ayda bir mülâzım vermesidir. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Zekeriya Efendi, Muharrem 954/Şubat-Mart 1547'de hocası Ma'lûl Emir Efendi (Mehmed b. Abdülkadir, ö. 963/1555-56) Anadolu kadıaskeri olduğunda onun tezkirecilik hizmetinde bulunmuş (özel kalem müdürlüğünü yapmış), Şaban ayında hocası mütekâid olduğunda da bu görevinden mülâzım olmuştur.⁸²¹

Fetvâ Emânetinden Mülâzemet: Şeyhülislamların altı ayda bir fetvâ emînliğinden (fetvâ emâneti hizmetinden) bir mülâzım vermesidir.⁸²² Örneğin Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin 1008/1599'de fetvâ emînliğinde bulunan danışmendi Abdullah b. Mehmed, bu görevde altı ayını doldurunca mülâzemet kabul edilmiştir.⁸²³ Yine Şeyhülislam Sun'ullah Efendi, meşîhâtte bir yılını doldurunca iki danışmendi fetvâ emînliğinden mülâzım alınmıştır.⁸²⁴

Çuka Hizmetinden Mülâzemet: Burada çuka⁸²⁵ hizmetinden kastedilen, Yeniçeri Ocağı için Selanik taraflarında dokunan çuhaya nezarete memur olan çuka çavuşluğu (çuka emînliği) olmalıdır.⁸²⁶ Konuyla ilgili tespit ettiğimiz bir kayda göre Dârülhadis müderrislerinden Ali Çelebizâde Abdullah Efendi, 1016 tarihinde Selanik

⁸²⁰ Unan, *a.g.e.*, a.y.

⁸²¹ Atâî, *Hadâik*, 323. Dârülhadis müderrisleri dışındaki diğer müderrislerle ilgili örnekler için bakınız. İpşirli, *XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Müessesesi*, 109-110; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 118-119.

⁸²² *RKR*, 7, s. 16.

⁸²³ İpşirli, *a.g.e.*, 110.

⁸²⁴ Rûznâmçedeki ifadeler şöyledir: "Fetvâ emâneti hizmetinden her altı ayda bir danışmend mülâzım alınmak mu'tâd olup a'lemü'l-ulemâi'-l-kirâm müftî'l-enâm hazretlerinin zaman-ı iftâları sene-i kâmile olmakla tezkire-i şerîfeleri mücibince mülâzemetleri ba'de'l-arz kayd olundular: Mevlana Mehmed b. Murad es-Sirozî, Mevlana Mehmed b. el-Hac Mehmed el-Kengirî (19 Safer 1009/30 Ağustos 1600)." *RKR*, 7, s. 16. Ayrıca bkz. İpşirli, *a.g.e.*, 110.

⁸²⁵ Çuka (çuha), sıkı dokunmuş, sağlam yünlü kumaş demek olup Yeniçeri Ocağı'nda bilhassa giyecek olarak kullanılırdı. Çukaların en meşhurları Üsküp ve Selanik'te dokunurdu (bkz. M. Ali Ünal, *a.g.e.*, 175. Ayrıca bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 117).

⁸²⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 384; M. Ali Ünal, *a.g.e.*, 175.

kadılığı görevinde iken burada çuka hizmetinde olan talebesi Salih b. Mehmed el-Menteşevî mülâzemetle kabul edilmiştir.⁸²⁷

XVI. asrın ikinci yarısında Osmanlı müesseselerindeki bozulma ilmiye mesleğinde de kendini göstermiş ve mülâzemet sistemi de bozulmaya başlamıştır. XVII. asırda ise bu bozulma daha belirgin hale gelmiştir. Bozulmanın sebepleri arasında; ulemâ çocuklarının imtiyazlı statüleri, meslekten olmayanların mülâzemetle kabulü, iltimâs ve kadıaskerlerin usûlsüz davranışları sayılabilir.⁸²⁸ Bazı değişikliklere uğrayarak Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam eden bu sistem, Tanzimat döneminde memuriyet sisteminin değişmesiyle ortadan kalkmıştır.⁸²⁹

Konunun sonunda Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin nasıl ve kimden mülâzım olduklarını tablo halinde vermek istiyoruz⁸³⁰:

SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİS MÜDERRİSLERİNİN MÜLÂZEMET ŞEKİLLERİ		
Müderriş	Mülâzemet şekli	Kimden Mülâzım Olduğu
Emin Kösesi	İâdeden	Şeyhülislam Ali Cemâlî (Zenbilli Ali)
Muslihiddin Mustafa en-Niksarı	İâdeden	Hocazâde Mehmed Paşa
Muhaşşî Sinan	Teşriften	—
Kadıazâde Ahmed Şemseddin	—	Kadri Çelebi
Ahizâde Mehmed b. Nurullah	—	Hayreddin Efendi (Kanûnî'nin hocası)
Salih Molla Efendi	—	Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi
Şeyhî Efendi	—	Ebussuûd Efendi
Zekeriya Efendi	Tezkirecilik hizmetinden	Ma'lûl Emir Efendi
Osman Efendi	—	—
Esad Efendi	—	—
Ebülmeyâmin Mustafa	—	Ebussuûd Efendi
Memikzâde Mehmed	—	—
Kara Abdurrahman	—	Şeyhülislam Çivizâde

⁸²⁷ RKR, 9, s. 54.

⁸²⁸ İpşirli, *a.g.e.*, 111-119; a.mlf., “*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*”, 654-659; a.mlf., “*Mülâzemet*”, 538.

⁸²⁹ İpşirli, “*Mülâzemet*”, 537-538. Ayrıca bkz. a.mlf., “*İlmiye*”, 142; a.mlf., “*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*”, 641-643; a.mlf., “*Müderriş [Osmanlılar'da]*”, 469.

⁸³⁰ Kaynaklar için ilgili müderriş biyografilerine bakınız.

Abdülaziz Efendi	---	Babası Hoca Sadeddin Efendi
Mustafa Efendi	---	III. Selim'in hocası Atâullah Efendi
Kâtipzâde Zeynî	---	Abdülğanî Efendi
Sarı Hoca	---	Hubba Mollası
Hüseyin Efendi	---	Hoca Sadeddin Efendi
Müteaccim Mehmed	---	---
Yavuz Çelebi	---	Atâullah Efendi (Kanûnî'nin hocası)
Vahyîzâde Abdullah b. Mustafa	Nevbetten	Molla Ahmed Efendi
Ali Çelebizâde Abdullah	---	Hoca Sadeddin Efendi
İbrahim-i İznikî	---	Hoca Sadeddin Efendi
Bahsî Efendi	---	Şeyhülislam Çivizâde
Niksarîzâde Mehmed	Nevbetten	Şah Efendi
Ahîzâde Yahya	---	Şeyhülislam Bostanzâde Efendi
Şeyhzâde Ahmed	---	Şeyhülislam Şeyhî Efendi
Sadreddinzâde Muhammed Emin	---	---
Şeyh Mehmed Efendi	---	Hoca Sadeddin Efendi
Kudsî Muhammed Efendi	---	Şeyhülislam Bostanzâde Efendi
Mehmed Efendi (Kara Dâvûdzâde oğlu)	---	Ma'lûlzâde Nakîb Efendi
Muîdzâde Mehmed Efendi	---	Hoca Sadeddin Efendi
Mutahhar Efendi	Nevbetten	---
Derviş Ebâbil Efendi	---	---
Tevfikîzâde Ahmed Çelebi	---	Hoca Sadeddin Efendi
Muîd Ahmed Efendi	İâdeden	Kınalîzâde Fehmi Mehmed Efendi
Ahîzâde Seyyid Mehmed	---	Hocazâde Mehmed Efendi
Hısım Yahya	---	Şeyhülislam Şeyhî Efendi
Azmîzâde Mustafa Hâletî	---	Hoca Sadeddin Efendi
Biber Birâderi Hasan	---	Şeyhülislam Zekerîyya Efendi
İmam-ı Sultânî Yusuf	---	---
Uzun Hasan	---	Şeyhülislam Yahya Efendi
Ahmed Efendi	---	Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi (babası)
Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi	---	Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi (babası)
Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed	---	---

Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn	---	Şeyhülislam Esad Efendi
İzzetî Şeyh Mehmed	Müstakil arz ile	Sultan Murad Hân
Şîrvânî Ahmed	---	Feyzullah Efendi (Ebu Saîd Mehmed'in oğlu)
Şa'rânîzâde Ebussuûd	---	Şeyhülislam Sun'ullah Efendi
Fâzıl Muslu Efendi	İâdeden	Kürd Burhan Efendi
Kürd İshak Efendi	---	Hocazâde Abdullah Efendi
Sa'dîzâde Seyyid Abdullah	---	---
Uzun Abdullah	---	Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi
Neffâtî Şeyh Mehmed	---	---
Hâmid Efendi	İâdeden	---
İshakzâde Mehmed Salih	---	Molla Ahmedzâde Nuh Efendi
Kemal Efendîzâde	---	---
Hacîzâde Mustafa	---	---
Debbağzâde Mehmed	Teşriften	Kara Çelebizâde Mahmud Efendi
Kebîrîzâde Mustafa Efendi	---	Şeyhülislam Yahya Efendi
Edimli Çelebi	---	Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi
Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî	---	Karaçelebizâde Mahmud Efendi
Kız Ali Efendi	---	---
Sarı Osman Efendi	---	Kara Çelebizâde Mahmud Efendi
Esadzâde Seyyid Mehmed	---	Kara Çelebizâde Mahmud Efendi
Seyyid Feyzullah	Müstakil arz ile	IV. Mehmed
Hocazâde Seyyid Osman	Teşriften	Bahâî Mehmed Efendi
Bezircîzâde Mahmud Efendi	---	Şeyhülislam Abdürrahim Efendi
Bosnavî Kassam Mehmed	---	Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi
Sadreddînzâde Sadık Mehmed	---	Kara Çelebizâde Mahmud Efendi
Seyyid Cafer Efendi	---	Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi
Hanlîzâde Mehmed	---	---
Bâkîzâde İsmail	---	---
Cevherîzâde Mehmed	---	Şeyhülislam Boluvî Mustafa Efendi
Çavuşzâde Ahmed	---	---
Nefeszâde Seyyid Abdurrahman	---	Şeyhülislam Minkârîzâde

Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa	—	Minkârîzâde Efendi
La'lizâde Şeyh Mehmed	Teşriften	Kudsîzâde Efendi
Menteşzâde Abdürrahim	—	Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi
Uşşakî Mustafa Efendi	İâdeden	Şeyhülislam Boluvî Mustafa Efendi
Kara Halil Efendi	İâdeden	Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi
Güzelhisarî Ahmed	—	Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi
Beyler Hocası Ahmed	İâdeden	Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi
İsmail Efendi	—	Rumeli Kadıaskeri Kadri Efendi
Malatyalı Mustafa Efendi	Teşriften	Kadri Efendi
Mutavvelî Trabzonî Hasan	İâdeden	Şeyhülislam Esirî Mehmed Efendi
Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah	Teşriften	Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi
Yekçeşm Kürd Süleyman	—	—
Çeşmîzâde Abdülkerim	Teşriften	Bahâî Efendi
Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed	İâdeden	Şeyhülislam Sun'izâde Seyyid Mehmed Efendi
Şerif Efendi	—	Şeyhülislam Ali Efendi
Mekkîzâde Esad	—	Kadıasker Bosnavî Bâli Efendi
Genel Toplam	İâdeden (10) Teşriften (7) Nevbetten (3) Müstakil arzdan (2) Tezkire görevinden (1)	

c. Atama Sistemi

Osmanlı medrese sisteminde “Hâric” ve “Dâhil” derslerini bitiren talebe Sahn-ı Semân veya Süleymaniye seviyesinde bir medreseden mezun olarak icâzet alırdı. İcâzet, talebenin artık müderrislik yapabileceğini gösteren bir diploma mahiyetindeydi. Eğer bu müderris adayı Anadolu’da vazife almak isterse Anadolu, Rumeli’de isterse Rumeli kadıaskerine başvurur ve “mülâzemet” sürecine tabi olurdu.⁸³¹ Belli bir zaman geçip

⁸³¹ Ayrıntılı bilgi için mülâzemet bahsine bakınız.

sırası geldiğinde ise 20 akçe yevmiye alacağı bir medreseye tayin edilirdi. Bundan sonra kademe kademe yükselerek en üst seviyedeki bir medreseye kadar çıkabilirdi.⁸³²

Müderrisliğe atamalar, adayın başvurusu ile münferit olarak yapılabildiği gibi silsile tayin sistemi de vardı.⁸³³ Bir müderris, daha üst pâyedeki bir medreseye yükselirken (terakkî) şayet münhal bir medrese mevcut ve başka talip de yoksa hemen tayin edilirdi. Birden fazla talip bulunması halinde ise aralarında imtihan yapılırdı. Çoğunlukla Hâric'e talipler arasında yapılan bu imtihanlar, halka açık olarak Rumeli ve Anadolu kadıaskeri huzurunda ve genellikle İstanbul'da Zeyrek, Ayasofya, Vefâ ve Süleymaniye camilerinde yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamada yapılırdı. Yazılı imtihan için müderrislerden bir konuyu değerlendiren, günümüzde tez diyebileceğimiz bir risâle yazmaları istenirdi. Mülakatta ise genellikle *Hidâye* adlı fıkıh kitabının bölümlerinden okutulup bazı sorular sorulur ve daha başarılı olana medrese verilirdi. İmtihanda başarısız olanlar ise bir yerin açılmasını ve ikinci imtihanı beklerdi.⁸³⁴ Mülakattaki sorular da medrese ve müderrislerin derecelerine uygun olurdu.⁸³⁵ Bu konuyla ilgili Dârülhadis müderrislerinin hayatlarından birkaç örnek verelim:

- 11 Receb 1006/17 Şubat 1598 tarihinde Vâlîde-i Cedîd Medresesi (İstanbul-Sirkeci) tamamlandığında ilk olarak buraya Ebülmeyâmin Mustafa atandı. Bu vesileyle En'âm sûresinin başından bir ders yapılması istenen Ebülmeyâmin, Süleymaniye Camii'nde toplanan ulemâyâ dersiâmında bulundu. Her pâyedeki müderrislerden ikişer kişi Süleymaniye Camii'ndeki bu münâzaraya katılmışlardı. Bunlardan Nefeszâde ve Yavuz Efendi'ler münâzarayı idare ettiler. Ebülmeyâmin Mustafa, kendisine verilen dersi muîdi Zafer Efendi'ye okuttu, bunun üzerine münâzara yapıldı ve başarısı sebebiyle Ebülmeyâmin'in talebeleri kadıaskerler ve sairlerine tevzî' olundu ve muîdi de mülâzım alındı.⁸³⁶

⁸³² Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 48-49.

⁸³³ İpşirli, "Müderris", 468.

⁸³⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 109-110. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, 63-64; İpşirli, "Müderris", 469.

⁸³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 64.

⁸³⁶ Atâî, *Hadâik*, 512.

- Kadızâde Ahmed Şemseddin, 950/1543-1544'te kadıaskerler Ebussuûd Efendi ve Mîrim Kösesi Mehmed Efendi huzurunda fûnûn-u selâseden⁸³⁷ üç kişiyle birlikte imtihan olmuştur. Yapılan imtihan sonucunda Kadızâde'ye Bursa'da Kaplıca Medresesi, Abdülkerimzâde Efendi'ye İstanbul'da Kalenderhâne Medresesi, Kara Abdurrahman Efendi'ye Efdalzâde Medresesi, Vizeli Abdülkerim Efendi'ye ise Bursa'da Yıldırım Hân Medresesi verilmiştir.⁸³⁸

- 40 akçe ile Bursa Emir Sultan Medresesi'nden münfasıl olan Yavuz Çelebi, kadıaskerler Bostanzâde Mehmed Efendi ve Sun'ullah Efendi'nin huzurunda Rebûlâhir 1001/Ocak-Şubat 1593'te Nihâlî Efendi ve Şânî Efendi ile *Hidâye*'nin "Kitâbu'l-Cihâd" bölümünden imtihan olmuştur. İmtihanda onlara bu bölüm okutulmuş ve birer risâle yazdırılmıştır. İmtihan sonunda Nihâlî Efendi'ye Osman Paşa Medresesi, Şânî Efendi'ye Tûtî Latîf Medresesi (İstanbul), Yavuz Çelebi'ye de Kasım Paşa Medresesi verilmiştir.⁸³⁹

- Zekeriya Efendi, Rebûlâhir 973/Ekim-Kasım 1565'te mahlûl olan Ali Paşayı Atîk (Atîk Ali Paşa) Medresesi için kendisi gibi 40'tan ma'zûllerden Arapzâde Abdurraûf Efendi, Deli Kerim Çelebi, Manav Seyfi Efendi, Benli Mahmud ve İyas Efendi ile 20 Cemâziyelevvel/13 Aralık Perşembe günü Şeyh Vefâ Camii'nde Kadıaskerler Hâmid Efendi ve Pervîz Efendi huzurunda *Hidâye*'nin "Kitâbu'l-Cinâyât" bahsinden imtihan olmuşlar, sınav sonucunda Zekeriya Efendi imtihan birincisi olarak Atîk Ali Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur.⁸⁴⁰

- Şeyhzâde Ahmed Efendi, İvaz Efendi'nin kadıaskerliği döneminde Bahsî Efendi ve Karaca Ahmed ile girdiği imtihan sonunda 30 akçe ile Kirmastı Medresesi'ne (İstanbul) müderris olmuştur.⁸⁴¹

XVI. asır ortalarına kadar bütün müderris ve mevâlînin tayinleri kadıaskerlerle veziriazama ait iken bundan sonra yirmili, otuzlu ve kırklı müderrislerle kaza

⁸³⁷ Fûnûn-u selâse, fıkıh, kelâm ve belâğat olup bu alandaki eserler fıkıhtan Sadeddin Taftazânî'nin (ö. 791/1389) *Telvîh*'i, kelâmdan Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *Mevâkıf*'ı ve belâgatten Sekkâkî'nin (ö. 626/1228) *Miftâhu'l-'ulûm*'u idi. Bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, 110.

⁸³⁸ Atâî, *a.g.e.*, 260.

⁸³⁹ A.mlf., *a.g.e.*, 499.

⁸⁴⁰ Atâî, *a.g.e.*, 323.

⁸⁴¹ A.mlf., *a.g.e.*, 683.

kadılarının tayin ve azilleri kadıaskerlere; hâric müderrislerinden itibaren bütün müderrislerle mevâlînin tayin ve azilleri ise şeyhülislam ile sadrazama bırakılmıştı.⁸⁴²

Kadıaskerler, ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil ve terfi gibi işlemlerini yapıp bunları “rûznâme (rûznâmçe)” adı verilen defterlere kaydederlerdi. Kadıaskerlerin, ilmiye sınıfı mensuplarının işlerine ne zaman ve nasıl baktıkları hususunda karşılaşılan belirsizlikler, bu defterlerin tutulmaları konusunda da ortaya çıkmaktadır. XVI. asır başlarına ait sadece mülâzemet kayıtlarını ihtiva eden bir defterin bulunduğu, asrın birinci yarısına, hatta sonlarına kadar ancak birkaç defterin bilindiği, XVI. asır sonlarından itibaren ise bu defterlerin çoğaldığı; sonuçta, bu defterlerin en azından XVI. asır başlarından itibaren tutulduğu ve devamlı gelişerek düzenli bir şekil aldığı belirtilmektedir.⁸⁴³

⁸⁴² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 103-104. Ayrıca bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 59, 77, 87; İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, 676; a.mlf., “Müderris [Osmanlılar’da]”, 468; Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 463.

Uzunçarşılı bu konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “982/1574 tarihine kadar müderris, mevâlî ve müftülerin tertîp ve telhîsleri hususu vezir-i azamlara ait iken, vezir-i azamların cahil olmaları sebebiyle bu iş şeyhülislamlara bırakıldı. Hatta Ebussuûd Efendi vezir-i azama tezkire yazarak “fetva ile meşguliyet vaktimizi alırken bu bârı dahi üzerimize tahmil bize cevrdir” diye şikâyetle bulunmuştur. İşte bu tarihten itibaren kırk akçeden yukarı Hâric ve Dâhil müderrislikleriyle orduya tayin edilecek kadılar; vilayet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinler ve Konya’da post-nişin olan Çelebi Efendi’nin inhâsî üzerine mevlevî şeyhleri ve mevâlî denilen büyük kadılar ve kadıaskerlerin tayinleri şeyhülislamlara verilmiştir. Kadıaskerlere ise ibtidâdan (yirmi akçeden) kırk akçeye kadar olan müderrisliklerle kaza kadılıklarının tayinleri bırakılmıştı. Bundan maksat şeyhülislamlığın en yüksek makam olması ve kadıaskerlerle veziriazamların haksızlık yapmalarının önüne geçilmek istenmesi idi. Yapacağı tayinler hususunda kanun üzere şeyhülislam, vezir-i azam ile görüşüp anlaşılıktan sonra tayin edilecek müderris ve mevâlînin listesini bir telhîs ile vezir-i azama bildirip onun tarafından da Padişaha arz olunarak onun muvâfakâti alınır ve vezir-i azam müderrislik ruûs ve berâtlarının yazılmasını ruûs kalemine emrederdi. XVII. asır sonlarıyla XVIII. asırda vezir-i azamların muvafakatlerinin alınması, kadıaskerlerle yüksek mevâlîye tahsîs edilmiştir. Ancak mevâlî ve müderris tayinlerinin kadıaskerlerden alınarak şeyhülislamlara verilmesi su-i istimali önleyemedi.” (a.g.e., 179-180).

Mustafa Şentop ise kadıaskerlerin bu dönemde henüz müderris tayinlerinde sınırlandırılmadığını belirtmektedir: “Önceleri bütün müderrislerin tayini kazasker tarafından arz edilirken, Uzunçarşılı’ya göre XVI. asır ortalarından itibaren Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh ve Kırklı medrese müderrislerini kazaskerin, daha yukarı derecedeki medrese müderrislerini ise şeyhülislamın inhâsî üzerine veziriazam arz etmeye başlamıştır. Ancak Rumeli kazaskerliğine ait 997-998/1589-90 tarihli rûznâmeden, bu dönemde kazaskerlerin müderris tayinlerinde henüz tahdît edilmediği anlaşılmaktadır. Daha yüksek derecedeki medreselere de tayinler kazasker tarafından arz edilmiştir. (Burada [M.Ç]) Elli akçeli medreseler için 10 tayin arzı, altmış akçeli medreseler için 4 tayin arzı görülmektedir. Bir kişi de yetmiş akçe yevmiye ile bir medreseye tayin edilmiştir. Bu tayin arzlarında diğerlerine göre hiçbir fark ve veziriazam ya da şeyhülislamın dahlini gösteren hiçbir işaret yoktur. XVII. asrın sonlarına ait bir belgede ise kırklı medreselerin de şeyhülislamın işaretleri olmaksızın verilmesi yasaklanmaktadır.” (Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 103-104).

⁸⁴³ İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, 640-641.

Osmanlı medrese sisteminde bir talebe, normal şartlarda tahsil hayatına en alt seviyedeki medreselerden başlamakta, her medresede okuması gereken dersler veya kitapları okuyup başarılı olduktan sonra bir üst medreseye geçebilmekte ve böylece basamak basamak ilerleyip en yüksek dereceli medreselere ulaşmaktaydı. Aynı şey, müderrisin tadrîs hayatı boyunca da geçerliydi. Medreselerden sonra isteyen kaza görevine de geçebilirdi. Sistem böyle olmasına rağmen, zaman zaman bazı aksaklıklar veya farklı bazı uygulamalara da rastlanmaktaydı. Biz burada Dârülhadis müderrislerinin biyografilerinden tespit ettiğimiz bazı örnekleri vermek istiyoruz:

1. *Hac Ziyareti Nedeniyle Tanınan Ayrıcalıklar*: Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi, daha önce Mekke pâyesine sahip iken Hac ibadetini îfâ isteği dolayısıyla bilfiil Mekke kadılığına atanmış, hatta dönemin Mekke kadısının vefatı sebebiyle mahlûl olan bu süre de vazifesine eklenerek emsallerinden bir ay fazla Mekke kadılığı yapmıştır.⁸⁴⁴ Yine Dârülhadis müderrislerinden Zekeriya Efendi, 994 Cemâziyelûlâ'sında hacca gideceği için Silivri'de müderris olan küçük oğlu Şeyhî Çelebî için padişahın 10 akçe zam talebinde bulunmuş ve talebi kabul edilmiştir. Ayrıca hatt-ı hümayunda oğlunun hacdan dönüncüye kadar medresesine kimsenin karışmaması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁴⁵

2. *Pâye-i Fetvâ*: Osmanlı ilmiye teşkilatında herhangi bir memuriyetin fiilen yapılmasına “mansıb”, fiilen ifa edilmek üzere değil de adının rütbe ve ünvan olarak verilmesine ise “pâye” denirdi. XVI. asrın sonlarından itibaren Osmanlı ilmiye teşkilatında sıkça kullanılan pâye terimi müderrisler, kadılar ve zaman zaman da askerî sınıfa mensup kişilerin tayin ve terfileri için kullanılmıştır.⁸⁴⁶ İstisnâî de olsa Şeyhülislamlık veya müftülük de pâye olarak tevcîh edilmiştir.⁸⁴⁷

Osmanlı döneminde şeyhülislamlık pâyesi sadece iki kişiye verilmiştir. Bunlardan ilki, 1059/1649'da Rumeli kadıaskeri olan ve şeyhülislam olmayı çokça

⁸⁴⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 591.

⁸⁴⁵ TSU'daki ifadeler şöyledir: “994 Cemâziyelûlâsı'nda Zekeriya Efendi, hacc-ı şerife gitmeye niyet ve azimet edip Silivri müderrisi olan küçük oğlu Şeyhî Çelebî'ye 10 akçe terakkî rica edip saâdetli padişah hazretlerine arzuhal gönderip, arzuhalin üzerine 10 akçe terakki olup hacc-ı şerifden gelince medresesine kimesne mütearrız olmaya deyu hatt-ı hümayun saadet makrûnî vâki olup Zekeriya Efendi'ye gönderdi.” (vr. 28b).

⁸⁴⁶ Unan, “Pâye”, 193.

⁸⁴⁷ M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 542.

isteyen Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'ye verilmiştir. O, 1061/1651 senesinde fiilen şeyhülislam olmuştur. İkinci fetvâ pâyesi, Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin oğlu Seyyid Fethullah Efendi'ye verilmiştir. Seyyid Feyzullah, en yüksek müderrisliklerle kadılıkları kendi evlat, akraba ve mensuplarına tahsis etmekle yetinmeyip kendisinden sonra Rumeli kadıaskerliği pâyesiyle Anadolu kadıaskerliğinden ma'zûl nakîbüleşrâf olan büyük oğlu Seyyid Fethullah Efendi'ye şeyhülislamlık pâyesi verilmesini bir telhîs ile padişah'tan rica etmiş ve ricası yerine getirilerek 25 Ramazan 1113/23 Şubat 1702'de Seyyid Fethullah Efendi'ye meşîhat (şeyhülislamlık) pâyesi ve berâtı verilmiştir. Bu tarihte Seyyid Fethullah Efendi 25 ila 30 yaşları arasında bulunuyordu. Kara Çelebizâde fiilen Şeyhülislam olmuşsa da Seyyid Fethullah Efendi, bu makamı elde edemeyerek Edirne Vak'ası esnasında babasıyla birlikte katledilmiştir.⁸⁴⁸

3. *Usûle Aykırı Olarak Terfî Eden Müderrisin Rütbesini Düşürme*: Dârülhadis müderrislerinden Beyler Hocası Ahmed, Cemâziyelülâ 1092/Mayıs-Haziran 1681'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1094/Aralık-Ocak 1682-83'te yine Üsküdar'da Vâlîde Sultan Medresesi'ne müderris oldu. Ancak Muharrem 1095/Aralık-Ocak 1683-84'te velinimetî olan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine dönemin şeyhülislamı (Çatalcalı) Ali Efendi, daha önce Beyler Hocası Ahmed Efendi'nin Merzifonlu Kara M. Paşa'ya itimadı ile kısa zamanda yükselmesine gücendiğinden (diligîr olması) aynı yıl Rebûlâhir/Mart-Nisan 1684'te İmadzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine Mûsılâ-i Sahn itibariyle Murad Paşa-yı Atîk Medresesi'ne atayarak rütbesini düşürdü (tenzîl etti). Ardından Ahmed Efendi, katetmesi gereken basamakları tekrar geçmek zorunda kalmış ve Rebûlâhir 1098/Şubat-Mart 1687'de Dürrî Mehmed Efendi yerine ikinci kez Sahn-ı Semâniye'lerin birine atanmıştır.⁸⁴⁹

c.1. Süleymaniye Dârülhadisi'ne Atanma Kriterleri

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, kurulduğu yıllardan itibaren Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne öncelikle ma'zûl

⁸⁴⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 209-211.

⁸⁴⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 280-281.

mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmışlardır. Dârülhadis'in ilk müderrisi Emin Kösesi (görev tarihi: h. 964-967 Za.) Bağdat, ikinci müderris Muslihiddin Mustafa (görev tarihi: h. 967 Za.-969 R.) ise İstanbul kadılığı mütekâidlerindedir. Yine sırasıyla 969 R.-997 Ca. arasında görev yapan müderrislerden Muhaşşî Sinan, Kadızâde Ahmed, Ahîzâde Mehmed, Abdülkerim Salih Mollâ, Abdülkadir Şeyhî ve Zekeriya Efendi hep ma'zûl kadıaskerlerdendir. Nitekim *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde konuyla ilgili olarak şöyle denmektedir:

“Dârülhadisi, mukaddemâ kazâ-i (kudât-ı) askerden mütekâ'id, zû-fünûn (telîf ve tasnîfe kâdir, misli nâdir) ihtiyarlara tevcîh iderlerdi. Hâliyâ dahî Rumili kadıaskerliğinden münfasıl olup, efkah-ı ulemâ olan Hasan Efendi (Biber Birâderi) üzerindedür.”⁸⁵⁰

Bu kayıтта adı geçen müderrislerden Biber Birâderi Hasan ile ondan önceki Dârülhadis müderrisi Azmîzâde Mustafa Hâletî, sonraki dönem müderrisleri olmalarına rağmen kadıasker mütekâidleri olduklarından bunlara da Dârülhadis “zamîme-i revâtib” veya “ilâve-i revâtib-i seniyye” olarak verilmiştir.

İstisnalar bir tarafa bırakılırsa, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis sadece müderrislere verilmiştir. Nitekim bu konuda da *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde şu bilgiler yer almaktadır:

“Müftü Zekeriya Efendi-i merhûmdan sonra, kazâ-i mütekâidlerde, ol makûle, zû funûn u fâik ve hadîs-i şerîf dersini tadrîsine lâyıq bulunmamağla, hâliyâ Dârülhadisi'ni dahi müderrislere viriyorlar.”

“Müftü Zekeriya Efendi-i merhûmdan sonra, ol makûle, kimesnelere virilmemekle, hâliyâ ol dört medrese gibi müderrislere virilir olmuştur.”⁸⁵¹

Müderrislerle ilgili ayrıntılı tabloda da görüldüğü üzere, Dârülhadis'e atanan ilk 8 müderristen 6'sı kadıaskerlik mütekâidi iken, sonraki 84 müderristen sadece 2'si kadıaskerlikten, geri kalan 82'si ise müderrislikten gelmiştir.

⁸⁵⁰ Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 158-159.

⁸⁵¹ A.mlf., *a.g.e.*, 159.

Konuyla ilgili yaptığımız istatistikî çalışmada, Dârülhadis'ten önce müderrislerin icrâ ettikleri vazifeler ve her birinden kaçar kişi geldiği şu şekildedir:

Müderrislerin Dârülhadis'ten Önceki Görevleri	Kişi Sayısı
Süleymaniye Medreseleri	47
Ayasofya-i Kebîr (Kadîm) Medresesi (biri Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	7
Sultan Selîm-i Kadîm Medresesi	5
Anadolu kadıaskerliği	4
Rumeli kadıaskerliği	4
Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (ikisi Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	3
Sultan Ahmed Hân Medresesi (biri Mûsıla-i Süleymaniye, diğer ikisi Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	3
Bursa kadılığı	2
Şehzâde Medresesi	2
Ûlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	2
İsmihân (Sultan) Medresesi (ikisi de Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	2
Bağdat kadılığı	1
İstanbul kadılığı	1
Medine kadılığı	1
Edirne kadılığı	1
Padişah hocalığı	1
Sahn-ı Semân Medreseleri	1
Edirne Selimiye Medresesi	1
Valide Sultan Medresesi [Ûsküdar] (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1
Kara Mustafa Paşa Medresesi	1
Haseki Sultan Medresesi	1
Diyarbakır'da müderrislik (medrese adı yok)	1
Ûlâ-yı Saray-ı Galata Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1
Toplam	93

Tabloda da görüldüğü üzere müderrislerin Dârülhadis'ten önceki görevleri arasında Süleymaniye Medreseleri büyük bir farkla birinci sırada yer almaktadır (% 50,5). Ardından Ayasofya-i Kebîr (% 7,5) ve Sultan Selîm (% 5,3) gibi yüksek dereceli

medreseler ile kadıaskerlikler (her biri % 4,3) gelmektedir. Mûsıla-i Süleymaniye veya Hâmise-i Süleymaniye itibariyle olan 10 medreseyi Süleymaniye Medreseleri'ne eklersek, Süleymaniye'lerin oranı % 61 olur. Zaten Osmanlı medrese sisteminde Süleymaniye Dârülhadis Medresesi münhal olduğunda buraya Süleymaniye müderrislerinin kıdemlisi, onun yerine Hâmise-i Süleymaniye ve onun yerine de Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinin eskileri tayin olurdu.⁸⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Dârülhadis müderrisi Kâtipzâde Zeynî ile ilgili bir kayıttta da bu uygulama açıkça görülmektedir:

“Saadetlü Padişahım Sağolsun! Sultan Süleyman Hân merhûmun Dârülhadisi'nde müderris olan Mevlânâ Zeynî (Kâtipzâde Zeynî) fevt olup yeri mahlûlen olmağın yine Sultan Süleyman Hân merhûmun müderrislerinin mukaddemi olan Mevlânâ Mehmed Efendi (Sarı Hoca), onun yeri Ayasofya müderrisi olan Mevlânâ Mûteaccim Efendi... dâîlerine sadaka buyurulup vech-i meşrûh üzere silsile olmak babında rızâ ve ferman devletlü padişahındır.”⁸⁵³

Görüldüğü üzere Dârülhadis müderrisi Kâtipzâde'nin vefatından sonra onun yerine Süleymaniye müderrislerinin en kıdemlisi olan Mehmed Efendi (Sarı Hoca) Dârülhadis'e atanmıştır.

Araştırdığımız dönem içerisinde ehl-i sünnet inancı dışında başka herhangi bir fırka veya mezhebe bağlı hiçbir müderrisin bulunmaması, Dârülhadis'e atanma kriterlerinden birinin de burada görev yapacak müderrislerin ehl-i sünnet düşüncesine sahip olmaları, diğer bir ifadeyle sünnî mezheplerden herhangi birine bağlı olmalarıdır. Ayrıca bu dönemde Sünnî mezheplerden herhangi birine bağlı olmanın yeterli olduğu, hatta birinden diğerine geçmenin ise doğal karşılandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Sadreddin-i Şirvânî'nin oğlu Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi, Diyarbakır'da müderrislik yaptığı dönemde mezhebini değiştirmiş, Şâfîlik'ten Hanefîlik'e geçmiştir.⁸⁵⁴ Kaynaklarda, onun bu tercihinin karşı herhangi bir engelleme veya eleştirinin de olmadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁵² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 38.

⁸⁵³ *A.RSK.*, nr. 6/125 (Tarih: 25.N.1011/8 Mart 1603).

⁸⁵⁴ Atâî, *Hadâik*, 712.

Bu dönemde ehl-i sünnet inancını yaymak ve diğer akımlara karşı mücadele etmek için doğduğu yerden ayrılıp başka diyarlara göç eden müderrislere bile rastlanmaktadır. Örneğin yukarıda adı geçen Dârülhadis müderrislerinden Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi'nin Rafızî (Şîî) istilasına karşı Ehl-i sünnet inancının yayılması için memleketinde ayrılıp Halep'e gittiği, burada uzun süre kalıp onlarla mücadele ettiği, daha sonra ise Diyarbakır'a döndüğü belirtilmiştir.⁸⁵⁵

Sünnîlere gösterilen bu müsâmaha diğer fırka mensuplarına gösterilmemiş, bu türden bir eylemde bulunanlar için çok ağır cezalar bile verilmiştir. Nitekim Abdurrahman Abdî Paşa (1098/1686)'nın *Vekâyi'nâme* adlı eserinde 1063 senesi vekâyii içerisinde zikrettiği aşağıdaki olayda da görüleceği üzere, bu dönemde ehl-i sünnet inancına aykırı düşünceden dolayı idam cezasına çarptırılanlar bile bulunmaktadır:

“(1063 senesi vekâyiiindendir): Süleymaniye Medresesi hücrelerinde sâkin ulemâ-yı ekrâddan dersiâm Kürd Mehmed Efendi nâm bir herîf Tarîkat-ı Muhammediyye'nin bazı mahallerini tezyîf kasdiyle telif eylediği şerhin birçok yerinde (konusunda) Ehl-i Sünnet akâidine muhâlif ihtiyâr ve tahrîr ettiği ibâret kendünün dalâletine delâlet edip gulât-ı mücessemeden idüğü müteayyen ve meşhur olmağın mâh-ı mezbûrun (Safer) on birinci gününde ferman-ı padişahî üzre müftî Bahâî Efendi mübâşeretiyile ahvâl-i suâl ve şerh-i imzâ keşîde-i iptal kılınıp hatta mutasallıt fi'd-din olan ulemâ-yı İstanbul'dan bazı fuhûl imzâsında mezbûr Kürd'ün ba'de't-tevbe îcâb-ı katlin tasrîh itmiş idi. Lakin müftî Bahâî Efendi himâye itmekle tecdîd-i imandan sonra ancak nefy-i beled olunup Bursa'da tavattun eyledi. Şerh-i merkûm ibtâl imzalarıyla bu fakîrin dahî manzûrî ve ma'lûmî olmuştur. Hakka ki müellifi olan habîs izhâr u isrâr itdüğü sû-i itikad-ı dalâlet-mu'tadına göre mazhar-ı şemşîr-i siyaset ve emsâl-i fırak-ı dâlleye mûcib-i ibret olmak lazım idi. Lakin tecdîd-i imanla halâs oldu.”⁸⁵⁶

Burada, Bahâî Mehmed Efendi'nin ikinci şeyhülislamlığı döneminde (1652-1654) Süleymaniye Medreseleri hücrelerinde kalan Kürt ulemâdan Dersiâm Kürd Mehmed Efendi'nin, Birgivî Mehmed Efendi'ye (ö. 981/1573) ait *Tarîkat-ı*

⁸⁵⁵ A.mlf., a.g.e., a.y.

⁸⁵⁶ Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1098/1686), *Vekâyi'nâme [Osmanlı Tarihi 1648-1682]* (nşr. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 49-51.

Muhammediyye adlı eserine yazdığı şerhte ehl-i sünnet akâidine aykırı fikirleri sebebiyle 11 Safer 1063 tarihinde katline karar verildiği, ancak Şeyhülislam Bahâî Efendi'nin himâyesi sayesinde tecdîd-i imandan sonra İstanbul'dan Bursa'ya sürgüne gönderildiği belirtilmiştir.

Buraya kadar verdiğimiz genel kriterlerden ayrı olarak her bir Dârülhadis müderrisinin taşınması gereken vasıflar da Süleymaniye Vakfıyesinde sıralanmaktadır. Vakfıyedeki ilgili ifadeler şöyledir:

“Ehâdis-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadis'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdis-i sahîhada mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekmel-i dîn-i resûl-i melik-i a'lâ, Hazreti Müslim rivâyetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup 'utle-i şâyi'adan gayri eyyâmında dershâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iiyin terkten hâzır olup levâzım-ı tedrisi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek vazife-i yevmiyyesi elli akçe-i Sultan Süleyman Hânî ola...”⁸⁵⁷

Vakfıyedeki bu ifadelere göre Dârülhadis müderrislerinin taşınmaları gereken vasıfları şöyle sıralayabiliriz:

1. Müslüman olmak (*muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekmel-i din-i resûl-i melik-i a'lâ*)
2. İlimle amel etmek (*bir âlim ü âmil*)
3. Her yönüyle mükemmel bir insan olmak (*fâzıl ü kâmil... mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir*)
4. Kur'an'ı tefsir edebilecek yeterlikte olmak (*tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir*)
5. Hadis ilminde uzman olmak ve Buhârî, Müslim, Mesâbîh ve Meşârik gibi hadis kitaplarını okutabilmek (*nakl-i ahâdis-i sahîhada mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, Hazreti Müslim rivâyetin*)

⁸⁵⁷ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, 31-32.

rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup)

Hadis sahasında bir ihtisas medresesi sayılan Süleymaniye Dârülhadisi'nde, diğer şartlarla birlikte özellikle hadisle ilgili uzmanlık şartı arandığı anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de geçtiği üzere, kurulduğu yıllardan itibaren 997/1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'nde öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler görev almış, ancak bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmamaları sebebiyle, birkaç istisna dışında, zamanla Dârülhadis sadece müderrislere verilmiştir.⁸⁵⁸ Konuyla ilgili yaptığımız istatistikî çalışmada da görüldüğü üzere, Dârülhadis'te görev yapan ilk 8 müderrisin tamamı kadılık veya kadıaskerlik mütekâidi olmasına karşın sonraki 85 müderristen sadece 6'sı bu görevlerden gelmektedir.⁸⁵⁹

6. Zorunlu haller ve tatil günleri dışında derslere devam etmek (*'utle-i şâyiaden gayri eyyâmında dershâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iiyin terkten hâzır olup*)

7. Eğitim-öğretim için gerekli imkânları sağlamak ve alınması gereken tedbirleri almak (*levâzım-ı tedrîsi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek*).

c.2. Müderrislikten Kadılığa Geçiş

Osmanlı Devleti'nde, eğitim ve adalet hizmetlerinde, birinden diğerine geçmek mümkündür. Diğer bir deyişle, kadılıktan müderrisliğe geçilebildiği gibi, müderrislikten de kadılığa geçilebilirdi.⁸⁶⁰ Genellikle müderrisler, belirli bir süre medreselerde ders verdikten sonra kadılığa geçerlerdi. Biyografik kaynaklardaki ifadeyle, müderrisler "*tekmîl-i devre-i ders ü ifâde*", yani medreselerde bir süre ders verdikten sonra bir an önce "kazaya çıkmak" isterlerdi. Bu arzunun devletin buhrân dönemlerinde daha da arttığı; mevcut ortamın da müderrislerin medreselerden bir an önce ayrılmalarını teşvik ettiği belirtilmektedir. Zira artan hayat pahalılığı dolayısıyla, senelerce hiç değişmeyen

⁸⁵⁸ Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, II, 158-159.

⁸⁵⁹ Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

⁸⁶⁰ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 299; Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 72-73.

miktarlarda maaşlarla medreselerde ders vermek pek de cazip olmamalıdır.⁸⁶¹ Müderrislerin böyle bir ortamda, Osmanlı medrese sisteminin zirvesindeki Süleymaniye Dârülhadisi'nden sonra bile daha yüksek yevmiyeli kadılıklara veya mevleviyetlere geçmek için fırsat kollamaları normaldir.

Osmanlı medrese sisteminde herhangi bir müderris, ilk müderrislik derecesi olan Hâşiye-i Tecrîd müderrisliğinden itibaren en son müderrisliğe kadar, derecesine göre bir kadılığa geçebilirdi. Yirmi ilâ otuz akçe yevmiyeli bir müderris, kaza (ilçe) kadılıklarına; elli akçe yevmiyeli müderris, yüz elli akçelik sancak kadılıklarına ve Sahn müderrisleriyle altmışlı müderrisler, mevleviyet denen beş yüz akçeli Şam, Halep, Mısır gibi eyalet kadılıklarına tayin edilirdi.⁸⁶²

*Kibâr-ı Müderrisîn*⁸⁶³ denilen müderrisliklerin en üst derecesinde yer alan Dârülhadis müderrisi kadı olmak istediğinde ise mahreç mevleviyetleri denilen Kudüs, Halep, Eyüp, Selanik, Tırhala Yenişehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girid kadılıklarından birisine tayin edilirdi. Eğer Dârülhadis müderrisi kadılık istemezse o zaman mahreç mevleviyetlerinden münhal olan kadılık, Dârülhadis müderrisinin bir

⁸⁶¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 207-208. Fahri Unan, ayrıca müderrislerin aynı medreselerde uzun yıllar kalarak ders vermemeleri, yani kısa süre içerisinde bir üst medreseye veya kadılığa geçmek istemeleri dolayısıyla birçok medresede ihtisaslaşma, kendilerini diğerlerinden ayıracak gelenekler ve ilim anlayışının oluşmadığı; bu yüzden buralarda bir rekabet ortamının doğmadığı ve bütün medreselerin aynı dünya görüşünü olduğu gibi paylaşan monoton birer kuruluş olarak kaldıklarını belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, 208-209.

⁸⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 66-67. Ayrıca bkz. İpşirli, "Müderris", 469. Nitekim mevâlî ve müderrislere dair Kanûnî Sultan Süleyman zamanında uygulanan kanunda bu uygulama şöyle geçmektedir: "*Manâsıb-ı mehâric-i Süleymaniye olan Efendiler: Şam-ı Şerif ve Halep ve Yenişehir ve Selanik ve Kudüs-ü Şerif olurlar veyahut Şam pâyesi ile Galata ve Üsküdar dahi olurlar ve Mûsıla-i Süleymaniye'den ihtiyarlarıyla mansıb olurlar ise Kudüs ve İzmir ve Filibe ve Bağdat ve Galata olurlar ve illa Süleymaniye olup ondan Süleymaniye mehârici mansıb olurlar...*" Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 274.

⁸⁶³ *Kibâr-ı Müderrisîn*, dört dereceli müderrisler olup, Dârülhadis, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinden oluşurdu:

a. *Dârülhadis müderrisliği*: Bu müderrislik kibâr-ı müderrisinin en üst derecesidir.

b. *Süleymaniye müderrisliği*: Dârülhadis'ten bir derece aşağı olup dört müderrisliktir. Buradan terfi eden bir müderris Dârülhadis müderrisi olurdu.

c. *Hâmise-i Süleymaniye*: Süleymaniye müderrislerinin bir derece aşağısı olup beş müderrisliktir. Terfi eden, Süleymaniye medreselerinden birine müderris olurdu. Dârülhadis ve Süleymaniye müderrisleri, mahreç mevleviyetini kabul etmezlerse bunların kıdemisine verildi.

d. *Mûsıla-i Süleymaniye*: Hâmise-i Süleymaniye müderrisliklerinden bir derece aşağıdır. Buranın müderrisi terfi ederse Hâmise-i Süleymaniye müderrisi olurdu. Eğer yukarıdaki müderrisler kendilerine teklif edilen mahreç mevleviyetini istemezlerse bu derecede olan medrese teklif edilirdi. (Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 280-281).

İstanbul'da kadı olmak isteyen kibâr-ı müderrisîn'in mahreç mevâlîsi oldukları, ancak Edirne ve Bursa'da aynı derecede bulunup da kadılık isteyenlerin ise mahreç mevâlîsinden bir derece aşağı olan devriye mevâlîliğine tayin edildikleri belirtilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 90.

derece altındaki Süleymaniye müderrislerinin en kıdemlisine teklif edilirdi.⁸⁶⁴ XVII. asırda büyük mevleviyet kadılıklarının dereceleri aşağıdan yukarıya doğru Halep, Kudüs, Şam, Medine, Mısır, Bursa, Edirne, Mekke, İstanbul kadılıkları; Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri şeklinde idi. Halep kadılığından aşağıda yer alan ikinci sınıf mevleviyetler ise, yine aşağıdan yukarıya doğru Belgrad, Sofya, Manisa, Diyarbakir, Bağdat, İzmir, Üsküdar, Eyüp, Filibe, Yenişehir (Tırhala Yenişehri), Galata ve Selanik şeklinde idi. Aşağıdan yukarıya doğru Halep'ten itibaren mevcut kadılıkların pâyeleri de vardı. Örneğin Halep kadılığından bir derece aşağıda olan Selanik kadısı terfi ederse önce Halep pâyesini alır, sonra bilfiil Halep kadısı olurdu. Halep kadısı terfi ederse önce Kudüs mevleviyeti pâyesini alır ve sonra Kudüs kadılığına tayin edilirdi. Bu uygulama yukarı derecelere doğru kadıaskerliklere kadar böyle giderdi.⁸⁶⁵ Teorik olarak böyle olmasına rağmen müderrislerin Süleymaniye Dârülhadisi'nden sonra geçtikleri kadılıklarda farklılıklar görülebilmektedir. Nitekim Süleymaniye Dârülhadisi'nden hemen sonra müderrislerin geçtikleri görevleri incelediğimizde Rumeli kadıaskerliğine 3; Şam, Halep ve Selanik kadılıklarına 15'er; Kudüs kadılığına 5; Yenişehir kadılığına 4; Mekke kadılığına 3; Edirne kadılığına 2; İstanbul, Bursa, Galata, Eyüp, İzmir ve Mısır-Kahire kadılıklarına ise 1'er kişinin geçtiğini görmekteyiz.⁸⁶⁶

Müderrislerin atanacağı mevleviyetler belli olmasına rağmen XVII. asırda atamalarla ilgili bazı itirazlara da rastlanmaktadır. Örneğin Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te Dârülhadis müderrislerinden Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi, selefi Seyyid Ahmed Efendi yerine Halep kadılığına tayin edilmişse de "*Dârülhadis müderrislerinin Şam kadılığına geçmeleri kanun-ı kadîmdir*" deyip kabul etmemiş ve durumu Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya iletmiştir. Sadrazam da şeyhülislamdan talebin yerine getirilmesini istemiş ve sonunda Şam kadılığı, Bursa pâyesi zamîmesiyle (ilavesiyle) Şa'rânîzâde'ye verilmiştir.⁸⁶⁷ Şa'rânîzâde'den önce ve sonra Dârülhadis'te görev alan müderrislerin hayatlarını incelediğimizde diğer mevleviyetlere atananlar dışında hem Halep, hem de Şam kadılıklarına tevcihlerin yapıldığını görüyoruz. Kaldı ki, Şa'rânîzâde'nin Dârülhadis'te yerine geçtiği Hoca

⁸⁶⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 38.

⁸⁶⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 276.

⁸⁶⁶ İstatistik için bu bölümdeki "Süleymaniye Dârülhadisi ve Osmanlı Yönetimi" bahsine bakınız.

⁸⁶⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 231.

Fesadzâde de Halep kadılığına atanmasına rağmen onun her hangi bir itirazına rastlayamadık. Ancak Şa'rânîzâde'den önceki dönemde Dârülhadis'ten Şam kadılığına geçenler daha fazladır. Bu dönemde Şam kadılığına 8, Halep kadılığına ise 3 kişi geçmiştir. Şa'rânîzâde'den sonraki dönemde ise rakamlar birbirine yakın olmasına rağmen önceki uygulamanın tersine Halep kadılığına geçenler daha fazladır. Bu dönemde ise Şam kadılığına, biri pâyeye olmak üzere toplam 8 kişi atanmış iken, Halep kadılığına 10 kişi geçmiştir.⁸⁶⁸ Sonuç olarak XVII. asırda Şam kadılığı, pâyeye bakımından Halep kadılığından daha üstün olduğundan⁸⁶⁹ Şa'rânîzâde de buraya atanmak istemiş olmalıdır.

c.3. Birden Fazla Görev Alabilme

Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlılar'da bir müderrisin aslî görevleri arasında medresede ders vermek, az sayıdaki öğrencileriyle ilgilenmek ve onları ilme teşvik etmek, medrese içinde asayiş ve çalışma ortamını sağlamak, talebinin gördüğü derslerin deftere kaydını yapmak, imamlık, vaizlik ve küçük medreselerde vakıf mütevelliliği gibi vazifeler bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra müderrislere, aslî görevleri dışında bazı geçici görevler de verilmekteydi.⁸⁷⁰

Daha ilk dönemlerden itibaren müderrislerin öğretimin yanı sıra bazı ek görevler de aldıkları bilinmektedir. Taşköprîzâde, Molla Fenârî'nin (ö. 1431) Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamlığı, Bursa kadılığı ve Manastır müderrisliğini aynı anda yürüttüğünü belirtmektedir. Benzer uygulamaların daha sonraki dönemlerde de olduğu görülmektedir.⁸⁷¹

Bir müderris veya başka bir medrese çalışanı, aynı sektör içerisindeki benzer veya farklı kurumlarda birden fazla görev alabiliyordu. Örneğin bir müderris, bir medresede hadis, diğer bir medresede fıkıh (İslam hukuku) ya da tefsir okutabildiği gibi

⁸⁶⁸ Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

⁸⁶⁹ Daha sonraki tarihlerde de bu durumun devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1722'den itibaren Şam, ikinci dereceden mevleviyetlerden olan Bilad-ı Hamse mevleviyeti olmasına rağmen Halep daha üçüncü dereceden mevleviyetler arasında idi. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 100-101.

⁸⁷⁰ İpşirli, "Müderris", 469. Müderrislerin aslî ve geçici görevleri için "Müderris" konusunun girişine bakınız.

⁸⁷¹ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 70-71.

büyük bir camide Cuma vaizliği, bir başkasında da imamet görevinde bulunup her bir iş için ayrı ayrı ücret alabiliyordu. Sadece tek bir kişinin, 6 farklı hizmet mukabilinde 5 ayrı kurumdan ücret aldığı bile görülmektedir.⁸⁷² Bu durumun Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe defterlerinde de görüldüğü belirtilmiştir. Örneğin 1648 yılında yapılan bir tespite göre vakıftaki 1142 farklı görevin, 545 görevli tarafından yerine getirildiği; Süleymaniye Camii hatibinin camide ikinci imamlık ve “Yâsînânlık” ile Hürrem Sultan Türbesi'nde “eczâhânlık” görevleri karşılığında günlük 87 akçe aldığı; bu görevlerin bu şekilde birleştirilmesinin de görevlilerin fiyat artışlarından kaynaklanan gelir kayıplarını gidermeye dönük bir tedbir olarak düşünüldüğü belirtilmiştir.⁸⁷³

Dârülhadis müderrislerinden de birden fazla görev yapanlar bulunmaktadır. Örneğin, *Selânikî Tarihi*'nde Ebülmeyâmin Mustafa'nın Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'nde iken aynı zamanda Vefâ Camii'nde de ders verdiği belirtilmektedir. İlgili kısımda şöyle denmektedir:

“1006 Evâil-i şehri Receb'de Hazreti Padişah-ı cihan-penâh vâlidesi hayrât u hasenâtı binalarına (Vâlide-i Cedîd/Safiye Sultan Medresesi), ki şürû olunmuştu, medrese-i şerîfeleri ulemâ-i din içinde ilm ü fazl ile mümtâz ü benâm olanlardan Sarı Gürüzâde Kaynı demekle ma'rûf Şeyh Ebü'l-Vefâ Camii'nde ders u tadrîs ile mukayyed padişah-ı gerdûn-cenâb Dârülhadisi'nden (III. Mehmed'in yaptırdığı Hâkâniye Dârülhadisi) yüz akçe ile Mevlana Mustafa Efendi'ye tevcih buyuruldu. Onun yerine merhûm ve mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân Dârülhadisi'nden Memikzâde Mevlana Mehmed Efendi buyuruldu. Ve anlar yerine... cümleten erbâb-ı silsile Divân-ı ma'delet-mekâna gelip alâ-merâtibihim pâye-i serîr-i saltanata yüz sürdüler.”⁸⁷⁴

⁸⁷² Ahmet Cihan, “Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 33. Ayrıntılı bilgi için bkz a.mlf., “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, *Osmanlı* (ed. Güler Eren), V, Ankara 1999, s. 181.

⁸⁷³ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 37.

⁸⁷⁴ *Selânikî Tarih*, II, 724. Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden olmasa da, Vahyîzâde Efendi (Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, ö. 1018)'nin de Üsküdar Valide Sultan Dârülhadisi'nde muhaddis ve müfessir; camii şerifte de vaiz ve müzekkir olduğu belirtilmiştir (Bkz. Atâî, *Hadâik*, 598).

Yine Dârülhadis müderrislerinden Debbağzâde Mehmed'in Şevval 1072/Mayıs-Haziran 1662'de Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı müfettişliğiyle birlikte Koca Mustafa Paşa Medresesi müderrisliğini beraber yürüttüğü belirtilmiştir.⁸⁷⁵

Bazen bir müderris aynı anda birden fazla medresede de görev alabiliyordu. Nitekim Dârülhadis müderrislerinden Sarı Osman Efendi, 40 akçe medreseden ma'zûl iken 1073 Muharrem'inde Bosnavî İsa Efendi'nin inşa ettiği Dârülhadis'e (Dârülhadis-i İsa Efendi) Hâric itibariyle atanmış, aynı yıl Rebûlevvel'inde Dârülhadis'teki görevine ilaveten Cafer Ağa Medresesi de kendisine verilmiştir.⁸⁷⁶ Yine Dârülhadis müderrislerinden Hanlızâde Mehmed Efendi'nin öğrenim hayatından sonra Diyarbakır'daki Ali Paşa ve Mesudiye medreselerinde aynı anda görev yaptığı belirtilmektedir.⁸⁷⁷

Bazen de bir kadı aynı anda hem bir medresede müderrislik hem de iftâ hizmetini yürütebiliyordu. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Muslihiddin Mustafa, 947/1540-41 senesinde Bağdat kazası mevleviyet olup ilk olarak kendisine verilmiş ve Mercâniye Medresesi (Bağdat) ile iftâ hizmeti karşılığında senede 1.500 filori zamîme-i revâtibi kılınmıştı.⁸⁷⁸

c.4. Görevden Ayrılma (Tekâüd-Azil)

Osmanlı Devleti'nde bir devlet memurunun görevden ayrılması veya uzaklaştırılmasına azl⁸⁷⁹, emekliye ayrılmasına ise tekâüd denirdi.⁸⁸⁰ Müderrisler, görevleri sırasında tekâüde ayrılmak isterlerse ya da görevlerine bir daha dönmelerine imkân vermeyecek şekilde hastalanırlarsa, görev yaptıkları son medresede aldıkları yevmiye esas alınarak emekli maaşı belirlenirdi. Bu tür ayrılmalar müderrislerin isteğine bırakılmıştı.⁸⁸¹ Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Muhaşşî Sinan,

⁸⁷⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 189.

⁸⁷⁶ A.mlf., *a.g.e.*, III, 453.

⁸⁷⁷ A.mlf., *a.g.e.*, III, 520.

⁸⁷⁸ Atâî, *a.g.e.*, 22.

⁸⁷⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 935; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 59; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 49.

⁸⁸⁰ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 424; Devellioğlu, *a.g.e.*, 1064; Fehmi Yılmaz, *a.g.e.*, 638.

⁸⁸¹ Hızlı, *a.g.e.*, 74.

Dârülhadis görevinde iken Safer 983/Mayıs-Haziran 1575'te yaşlılığı sebebiyle burada iken aldığı 210 akçe ile emekli olmuştur.⁸⁸²

Müdrislerin bazı durumlarda görevlerinden alındıkları (azledildikleri) de oluyordu. Genellikle müdrislerin görevden alınma (azil) sebepleri şunlardır⁸⁸³: Medreseye devamsızlık veya derslere girmemek⁸⁸⁴, ilmî yetersizlik, devlet büyüklerine karşı edebe uygun olmayan davranışlarda bulunmak veya çirkin söz söylemek (kadiaskere hakaret gibi), i'âde satmak, kişisel çekememezlik, medresede danışmend tutamamak ve vakıf şartlarına riayetsizlik.

Dârülhadis müdrislerinden bazıları da çeşitli nedenlerle görevlerinden alınmışlardır. Kaynaklardan bunlarla ilgili tespit ettiğimiz azil örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İlmî yetersizlik: *Tarih-i Silsile-i Ulemâ*'da Dârülhadis müdrislerinden Kara Abdurrahman'ın, cahillik ve başka birtakım suçlamalarla Şam kadılığından alındığı belirtilmektedir.⁸⁸⁵ Kara Abdurrahman'ın daha sonra tekrar Şam kadılığına atanması ve ardından sırasıyla Medine, Bursa ve Galata kadılıkları yapması⁸⁸⁶; ayrıca diğer biyografik kaynaklarda da Kara Abdurrahman'la ilgili böyle bir bilginin yer almaması, buradaki suçlamaların müdrisler arasındaki çekememezlik gibi bir sebepten kaynaklanabileceğini akla getirmektedir. Zira ilmî açıdan yetersiz olan birinin daha sonra bu kadar önemli olan diğer kadılıklara atanmaması gerekirdi.

2. Kişisel çekememezlik: Muhaşşî Sinan, 946/1539-40'ta Halep kadısı oldu. Burada iken Bağdat Beylerbeyi Üveys Paşa'nın teftişiyle görevlendirildi. Bağdat kadısı Niksarî Mustafa Efendi ile birlikte yürüttükleri teftiş sonucunda Bağdat Beylerbeyi

⁸⁸² Atâî, *Hadâik*, 250.

⁸⁸³ Müdrislerin azledilme sebepleriyle ilgili olarak bkz. İpşirli, "*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*", 679-680; Hızlı, *a.g.e.*, 74-76; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 112-113.

⁸⁸⁴ Hemen her vakfiyede derslere girilmesi ve devamsızlık yapılmaması konusunda ifadeler rastlanır. Süleymaniye Vakfiyesi'nde de müdrisin taşınması gereken vasıflar sıralanırken "...*utle-i şâyi'aden gayri eyyâmda dershâneye hâzir ve bilâ 'uzrin şer'iyin terkten hâzir olup...*" denmektedir (Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32). Bu konularla ilgili şikâyet olduğunda müdrisler kadılar tarafından teftiş edilirdi. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren giderek artan medreseli olayları sırasında derse girmeyen müdrislerin uyarılması, girmemekte ısrar edenlerin de bildirilmesinin emredildiği belirtilmektedir (BOA, *MD* [Mühimme Defteri], nr. 82, hk. 362'den naklen bkz. İpşirli, "Müdris", 469).

⁸⁸⁵ *TSU*, vr. 113/2a.

⁸⁸⁶ Atâî, *a.g.e.*, 528.

Üveys Paşa görevden alındı. Ancak daha sonra Halep Beylerbeyliği'ne atanan Üveys Paşa, Muhaşşî Sinan'ın daha önce ona yaptığının bir benzerini yapmış ve onun talebi üzerine 949/1542-43'te bu sefer Muhaşşî Sinan Halep kadılığından azledilmiştir.⁸⁸⁷

Yine Dârülhadis müderrislerinden Kadızâde Ahmed Şemseddin, 974 Rebûlâhîr'inde Hâmid Efendi yerine Rumeli kadıaskerliğine getirildiyse de aynı yıl Zilhicce/Haziran 1567'de Muallim-i Sultânî Atâullah Efendi ile anlaşmazlığı sebebiyle görevinden alındı. Daha sonra 150 akçe yevmiye ile müderrislik yaparken Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ile aralarındaki kırgınlık yüzünden Edirne'ye taşınmak zorunda kaldı.⁸⁸⁸

3. İ'âde satmak: İ'âde satmak, muîdlik ve mülâzımlığı bir ticaret malı haline getirip parayla satmak demektir. Dârülhadis'in ilk müderrisi Emin Kösesi'nin de 967 Zilkadesi sonlarında⁸⁸⁹ iâde satmak suçlamasıyla azledildiği belirtilmektedir.⁸⁹⁰

4. Bir müderrisle tartışmak veya kavga etmek: Vahyîzâde Abdullah'ın Ramazan 1007/Mart-Nisan 1599'da Veziriazam İbrahim Paşa Sarayı önünde Haydarpaşa müderrisi İpekli Mehmed Efendi ile tartışıp kavga etmeleri (muhâvere ve mücâvebe, belki muhârebe ve müdârabe) sebebiyle ikisi de azledilmiştir.⁸⁹¹

5. Devlet büyüklerine veya âmirlerine karşı edebe uygun olmayan davranışlarda bulunmak veya çirkin söz söylemek: Süleymaniye müderrislerinden Nihalî Efendi'nin, ulemâ ve meşâyih hakkında haddi aşan sözleri nedeniyle azledilip sürgün edildiği ve yerine Dârülhadis müderrislerinden Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu, Muslu Çelebi)'nin Süleymaniye Medreseleri'nden birine geçtiği belirtilmiştir.⁸⁹²

⁸⁸⁷ Atâî, *a.g.e.*, 249.

⁸⁸⁸ A.mlf., *a.g.e.*, 260.

⁸⁸⁹ TSU, vr. 4a.

⁸⁹⁰ Atâî, *a.g.e.*, 19; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658), *Kitâb-ı Süleymannâme*, Bulak Matbaası, Bulak 1248, s. 227.

⁸⁹¹ Atâî, *a.g.e.*, 515-516.

⁸⁹² “Dârülhadis'ten ma'zûl Muslu Çelebi, ki Dârülhadis'ten sonra Medine kadılığı verilmiş ancak kabul etmemiş idi, ... 3 Şaban 1010 tarihinde Şeyhülislam, kadıasker ve sâir erkân hakkında bazı açıklamaları ile haddi aştığı için azl olunup sürgün edilen Nihalî Efendi yerine Süleymaniye Medresesi'ne geçti.” Bkz. TSU, vr. 119b-120a.

c.5. Görev Süreleri

Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri farklı olup genellikle birkaç aydan başlayıp birkaç yıla kadar sürebilmektedir.⁸⁹³ Ancak en yaygın görev süresinin 1 yıl civarı olduğu, 1,5-2 yıl çalışanların ikinci sırada yer aldığı, 2 yılın üzerindeki görev sürelerinin az olduğu, istisnaî de olsa görev süresi çok kısa veya çok uzun olanların da bulunduğu görülmektedir. Örneğin kısa süreli görev yapanlardan Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed'in 18 gün, Kadızâde Ahmed Şemseddin ve Azmîzâde Mustafa'nın ancak 1-2 ay kadar görev yaptıkları; uzun süreli görev yapanlardan Muhaşşî Sinan'ın 14, İmam-ı Sultânî Yusuf'un 10, Ahîzâde Mehmed'in ise 6,5 yıl civarı müderrislik yaptıkları görülmektedir. Kısa süreli görev yapıp ayrılan müderrislerin, zorunlu bir sebepten değil de kadılık veya kadıaskerliğe geçmek için böyle bir tercihte buldukları; uzun süre görev yapan müderrislerin ise ya dönemin devlet büyükleriyle ilişkilerinin iyi olduğu ya da ulemâzâdeden oldukları anlaşılmaktadır.⁸⁹⁴

Ayrıca Süleymaniye Dârülhadisi'ni incelediğimiz 1557-1700 tarihleri arasında görev yapan 92 müderristen sadece birinin (Şeyhzâde Ahmed) Dârülhadis'te iki kez görev yaptığı görülmektedir. O, Dârülhadis'te, her biri dörderden olmak üzere, iki farklı dönemde toplam 8 yıl görev yapmıştır (görev tarihleri: 1018 Ra.-1022 R. ve 1027 Z.-1032 M. arası. İkinci görevini “*ber-vech-i tekâüd*” olarak yapmıştır).

d. İlmî Faaliyetler

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin bu sahada yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Bu durum, Osmanlı eğitim sistemindeki fıkıh-kelâm merkezlikten ve medrese mezunlarının ağırlıklı olarak idareciliğe hazırlanmasından kaynaklanmaktadır. Zira Osmanlı'da şeyhülislamlık, kadıaskerlik ve mevleviyet kadılıkları gibi yüksek mevkilere ulaşabilmek için önce yüksek dereceli medreselerde görev yapmak gerektiğinden, müderrisler bir an önce medrese derecelerini aşmak istiyorlardı. Nihâî hedef, bir rütbe veya makam elde etmek olunca, medreselerdeki faaliyetler de ders takrîrine yönelik eserlerden öteye pek

⁸⁹³ Müderrislerin görev süreleri için Dördüncü Bölüm'deki ayrıntılı tabloya bakınız.

⁸⁹⁴ İlgili müderris biyografilerine bakınız.

geçemiyordu. Osmanlı'da hadis derslerini okutan müderrisler de yeni bir eser telif etmek yerine daha pratik ve pragmatik bir yolu benimseyerek hadis alanındaki çalışmalarını ders takrîrine yönelik eserler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu nedenle özellikle *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ile *Meşârik* (Sâğânî) en çok çalışılan kitapların başında gelir. Kaldı ki bu eserler, sadece Osmanlı Anadolu coğrafyasında benimsenen kitaplar olmayıp bu dönemlerde İslam dünyasının her tarafında başyapıt olarak kabul edilmiştir.⁸⁹⁵

Müderrislerin telif ve tasnife fazla rağbet göstermemelerinin sebepleri arasında, ilmî açıdan yetersiz olmak, dönemin ilim anlayışının bir gereği olarak bilinçli olarak yazmaktan kaçınmak veya yazmaya üşenmek de bulunmaktadır.⁸⁹⁶ Mevcut durumun bir sebebinin de kültürel ortam olduğu anlaşılmaktadır. Zira başka alanlarda olduğu gibi ilmî eser yazımında da “arz-talep” ilişkisi bulunmaktadır. Bu dönemlerde ulemâ, yazdığı eserleri değerlendirme ve kendi adına bir fayda sağlama imkânından önemli ölçüde mahrûm durumda olup fayda temin edilebilecek tek kapı, saray veya ileri gelen devlet erkânı ve çevresi idi. Telif edilen eserler de sadece belirli yerlere takdim edilebilmekteydi. Oysa bu çevreler, daha ziyade bir eğlence ve sohbet atmosferi içinde bulduklarından, buralarda ilmî sohbetlerden çok, edebiyat ve şiir meclisleri oluşurdu. Sultanlar bile bizzat birer divan dolduracak kadar şiirle uğraşırlardı. Bu dönemde ilmî bir eser, padişaha veya bir vezire sunulan “medhiye” kadar ses getirmediği gibi, değerli “câize”ler elde etmeye de kâfi gelmezdi. Böyle bir ortamda ulemânın da aynı şekilde hareket etmesi tabîî idi.⁸⁹⁷ Gerçekten Dârülhadis müderrislerinin de azımsanmayacak bir kısmı, mevcut kültürel ortamdan dolayı şiir yazma kabiliyetleriyle de bilinmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla araştırdığımız dönem içerisindeki 92 müderristen 25’i aynı zamanda şairlikleriyle de ön plana çıkmışlardır. Bunlardan 12’sinin aynı zamanda divanı da bulunmakta, 17’si ise şiirlerinde kullandıkları mahlaslarla da tanınmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde gösterebiliriz⁸⁹⁸:

⁸⁹⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı’da Hadis”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 362-363.

⁸⁹⁶ Unan, *Fatih Külliyesi*, 327-330.

⁸⁹⁷ A.mlf., *a.g.e.*, 349-350.

⁸⁹⁸ Daha fazla bilgi için biyografiler bölümünde her bir müderrisin biyografisine bakınız.

	Müdürrisler	Mahlaslar	Diğer Bilgiler
1.	Emin Kösesi	—	Arapça ve Farsça şiirleri var.
2.	Muhaşşî Sinan	—	—
3.	Zekeriya Efendi	Meylî	Divan'ı var.
4.	Esad Efendi	—	Üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiirleri ve Farsça Divan'ı var.
5.	Abdülaziz Efendi	—	Üç dilde şiirleri var.
6.	Ahîzâde Hüseyin Efendi	Hüdâyî	—
7.	Vahyîzâde Abdullah	Hilmî	Müretteb Divan'ı var.
8.	Niksarîzâde Mehmed	Niksarî	Divan'ı var.
9.	Ahîzâde Seyyid Mehmed	Hasîbî	—
10.	Azmîzâde Mustafa	Hâletî	Divan'ı var.
11.	İmam-ı Sultânî Yusuf	—	—
12.	Ebu Saîdzâde Feyzullah	Feyzî	—
13.	İzzetî Şeyh Mehmed	İzzetî	Müretteb Divan'ı var.
14.	Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn	—	—
15.	Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah	Fâizî	3 dilde şiirleri ve Türkçe Divan'ı var.
16.	Uzun Abdullah	Abdî	Divan'ı var.
17.	İshakzâde Mehmed Sâlih	Zuhûrî	Divan'ı var.
18.	Ahmed Efendi (Mahdûm-i Kemaleddinzâde, Kemal Efendizâde)	Ârifî	—
19.	Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi	Bâkî	Üç dilde şiirleri ve Divan'ı var.
20.	Seyyid Feyzullah Efendi	—	—
21.	Sadreddinzâde Sâdık Mehmed	—	3 dilde şiirleri var.
22.	Bâkîzâde İsmail	Remzî	—
23.	Nefeszâde Seyyid Abdurrahman	Vâlî	Arapça ve Türkçe şiirleri ile müretteb Divan'ı var.
24.	Ebu İshak İsmail Efendi	Naîm	—
25.	Tefsîrîzâde Mehmed Ataullah	Vak'î	Divan'ı var.
	Toplam	17	12

Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadis müdürrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müdürrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese derecelerinin en üst seviyesinde yer alan Dârülhadis de daha üst mevkilere geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve diğer medreselerle aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar, yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimi içerisinde Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapan 92 müdürristen sadece

dördünün hadis alanında eserleri bulunmaktadır. Bunlar, Sadreddinzâde Muhammed Emin'in, bir kimsenin yüzüne vurulmaması hakkındaki hadisin şerhi olan “*Risâle fi'l-Hadîs*” adındaki risâlesi; Debbâğzâde Mehmed'in sahih hadisleri ihtiva eden “*Reşhatü'n-nâsîh mine'l-hadîsi's-sahîh*” adlı eseri; Hanlızâde Mehmed'in hadis usûlündeki *Nuhbe Şerhi* üzerine ta'likâtı ve Nefeszâde Seyyid Abdurrahman'ın “*Hadîs-i Erbâin*” manzûmesidir. Ayrıca hadis sahasında bir müderrisin de (Şa'rânîzâde Ebussuûd) ihtisas sahibi olduğu belirtilmektedir. Kendisi için “*ilm-i hadîsde yed-i tûlâsı malûm... idi*”⁸⁹⁹ gibi genel ifadeler kullanılmıştır ki bu ifade, hem Mecdî'nin *Şekâik* tercemesinde, hem de Atâî'nin *Şekâik* zeylinde müderrislerin hayatları konusunda kullanılan yaygın bir üsluptur. Müderrislerin becerileri, zekâları ve kavrayış güçlerini parlak cümlelerle anlatan bu müellifler, müderrislerin ilmî çalışmalarına gelince, genellikle “*şi'r ü inşâya kâdir idi*”, “*şi'r ü inşâ-i 'arabiyyede fâyikü'l-akrân idi*” veya “*(falanca) ilimde yed-i tûlâsı ma'lûm idi*” gibi, aslında çok da fazla bir anlam ifade etmeyen cümleler kullanmışlardır.⁹⁰⁰

Hadis alanında karşılaştığımız manzaranın genellikle diğer alanlarda da geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin Rebûlâhir 969/Aralık 1561'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanan Muhaşşî Sinan, burada iken *Kadı Beyzâvî Tefsiri*'ne hâşiye yazmış ve kendisine bu sebeple “*Muhaşşî*” lakabı verilmiştir.⁹⁰¹ Yine Dârülhadis müderrislerinden Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu)'nin kıraat-ı aşere (on mütevatir kıraat) içerisinde daha çok revaç bulan kıraat-ı seb'a (yedi mütevatir kıraat)'te Kur'an okuttuğu, hatta bunun için haftanın yedi gününü taksim ettiği belirtilmiştir.⁹⁰² Ayrıca şerh, hâşiye ve taliklerle birlikte 92 müderristen sadece 26'sının, divanı olanlarla birlikte 38'inin ilmî bir faaliyet içerisinde olduğunu görüyoruz. Sonuç olarak hem zaman dilimi hem de müderris sayısı dikkate alındığında ortaya çıkan bu manzara Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan bir kurum için hayret vericidir.

Bu bölümün sonunda, dönemin hadis eğitimi ve dayandığı kaynakları göstermesi açısından Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Seyyid

⁸⁹⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 388.

⁹⁰⁰ Örnekler için bkz. Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 462; Atâî, *Hadâik*, 454; Şeyhî, *a.g.e.*, III, 136, 388. Konuyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 327.

⁹⁰¹ Atâî, *a.g.e.*, 250.

⁹⁰² A.mlf., *a.g.e.*, 621.

Feyzullah Efendi'nin hal tercümesinin yer aldığı bir yazma eserdeki kayıtları vermek istiyoruz. Bu kayıtlarda dönemin müderrislerinin hadis alanında aldıkları eğitim ve hadis hocalarını silsile halinde Buhârî'ye kadar nasıl dayandırdıkları görülmektedir. Eserde konumuzla ilgili kayıtlar şöyledir:

“Hadisleri; âlim, muhaddis ve müsniid, atalarının yadigârı Şeyh Abdullah el-Mağribî oğlu Şeyh Mehmed Tahir'den okudum. Bu zat bana, başvuru hadisi şeriflerle ilgili altı kitap (kütüb-i sitte) ile adı geçen diğer kitapların rivâyet icâzetini kendi hocalarından, Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun, aldığı gibi has ve âm şekliyle verdi... Hadis rivayetini, bilhassa âlim, hadisçi şeyh Muhammed b. Abdullah et-Tahir el-Mağribî'den aldım. O da uzak Mağrib'deki hadisçilerin sonuncusu, babası Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed'e, o da fakîh, âlim ve hadisçi şeyh el-Fassâr'a, bu da yüce hadisçi ve isnadçı şeyh Harun et-Tûnusî'ye, bu da şeyh, âlim, nâsîh ve büyük hadisçi Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ali b. Muhammed es-Süfyânî el-Âsımî el-Kusrî el-Kudsî'ye, bu da fakîh, âlim Şeyhülislam el-Kalkaşandî'ye, bu da âlim, hadisçi, isnadçı, hafızların sonuncusu Ebu'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'ye talebelik etmişlerdir. İsnadları ve şeyhleri çok olmakla beraber onun bir tek isnadını zikredeceğiz. O, Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Ahmed b. Abdülvâhid et-Tenûhî'den, Hicaz'da tanınmış, müsnedü'l-âfâk Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi Talib b. Ebi'n-Ne'âm Nimet b. Hasan b. Ali b. Beyan'dan, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ebi Bekr el-Mübârek b. Muhammed b. Yahya ez-Zübeydî'den, Ebu'l-Vakt İdü'l-Evvel b. İsa b. Şuayb es-Sebhurî? es-Sûfî'den, Cemâle'l-İslâm Ebu'l-Hak b. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Muzaffer ed-Dâvûd Zu'l-Bûşencî'den, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hamaveyh b. Ahmed b. Yusuf b. A'yen es-Serahsî el-Hamevî'den, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar b. Salih el-Firebrî'den, imam, hafız ve müctehid Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. el-Berdizbeh el-Buhârî'den naklen rivayet etmektedir. Buhârî'nin peygambere ve ümmet şefaâtçisine giden isnadları meşhur olup *Sahih*'inde yazılıdır, Allah hepsinden razı olsun ve bizleri hesap günü onların necât bulan topluluğu arasına katsın.”⁹⁰³

⁹⁰³ Ahmet Türek-F. Çetin Derin, “Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *Tarih Dergisi* (İÜ Edebiyat Fakültesi), XXIII/23, İstanbul 1969, s. 207-211.

2. Muîd

Sözlükte tekrar eden (iâde eden)⁹⁰⁴ ve uygulama yapan anlamlarına gelen muîd kelimesi⁹⁰⁵, terim olarak medreselerde talebenin (danişmendlerin) derslerini müzakere eden, diğer bir deyişle, müderrisin anlattıklarını talebeye tekrarlayıp açıklayan müderris yardımcısı demek olup⁹⁰⁶ günümüzde üniversitelerdeki asistanlık kadrosunun karşılığı sayılır. Müderrisler tarafından danişmendlerin en liyâkatli olanlarından seçilen muîdler, müderrislerle birlikte aynı zamanda medrese talebelerinin (danişmendlerin) düzeni veya disiplininden de sorumluydu.⁹⁰⁷ Muîdlerin ellili medreselerden aşağı derecelerde de bulunduğu, müderrisler gibi tayin edildikleri ve kesin olmamakla birlikte, en az iki sene görevde kaldıkları tahmin edilmektedir.⁹⁰⁸

Mülâzemet bahsinde de kısmen geçtiği üzere, kanûn üzere mansıb alan, başka bir medreseye hareket eden veya müderrislikten herhangi bir sebeple ayrılan müderrislerin berâtlı muîdleri müderris adayı olarak deftere kaydedilirdi.⁹⁰⁹ Bunlar daha sonra alt seviyedeki medreselerden birisine müderris olarak göreve başlardı.

Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis muîdinin taşınması gereken vasıflar da bulunmaktadır. Vakfiyede muîdin nitelikleriyle ilgili ifadeler şöyledir:

“Ve talebesinün cümlesinden fâyık ve iâde hizmetine lâyıık, akrânından her vech ile mütemeyyiz, hevâ-yı nefîsden muhteriz olanı muîd olup merâsim-i ifâde ve istifâdede mücidd ü sâî ve levâzım-ı iâdeyi temâma râî olıcak vazife-i yevmiyyesi beş akçe ola.”⁹¹⁰

Vakfiyedeki bu ifadelere göre talebenin en liyâkatli olanlarından seçilecek muîdin, iâde hizmetini yapabilecek evsafa ve yevmiyesinin beş akçe olacağı

⁹⁰⁴ İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesît*, I-II (İki cilt bir arada), Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 635; Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 38.

⁹⁰⁵ İbrahim Mustafa v.dğr., *a.g.e.*, 635; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 609.

⁹⁰⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1378; Berki, *a.g.e.*, 38. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 7-8; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 113; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 393; a.mlf., *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 172.

⁹⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 8; Baltacı, *a.g.e.*, I, 113.

⁹⁰⁸ Baltacı, *a.g.e.*, I, 114.

⁹⁰⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 7-8.

⁹¹⁰ Kürkcüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.

belirtilmiştir. Müderrislerle birlikte asırlarca eğitim ve öğretim faaliyetlerinden sorumlu olan muıdlere ödenen bu yevmiye miktarı hiç değişmemiştir.⁹¹¹

Muıdlerle ilgili konuların bir kısmı (mülâzemet gibi) müderrisler bahsinde geçtiğinden burada aynı konulara tekrar girilmeyecektir.

Süleymaniye Dârülhadis Muıdleri

Kadıasker Rûznâmçeleri'nden Süleymaniye Dârülhadis muıdleriyle ilgili tespit ettiğimiz bilgileri, aşağıdaki şekilde tablo halinde gösterebiliriz:

	Muıd	Hocası (Müderris)	Mülâzemet Şekli	Hocasının Geçtiği Görev	Memleketi	Kaynak
1	Pir? Veli b. Muharrem (min kasaba-i Taraklı? Yenicesi)	Müteaccim Ali (Mehmed)	Mevtâdan	—	Taraklı Yenicesi (Sakarya)	RKR, 7, s. 66.
2	Abdülaziz b. Mehmed et-Tirevî	Ali Çelebizâde Abdullah Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Tire (Aydın-İzmir)	RKR, 9, s. 54.
3	Mehmed b. Sinan el-İstanköyî?	Ali Beyzâde İbrahim Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	İstanköy (Yunanistan)	RKR, 9, s. 20.
4	es-Seyyid Ali b. Mezîd el-Aksarayî	Mehmed Bahsî	İâdeden	—	Aksaray	RKR, 7, s. 90.
5	Hüseyin b. Ali el-Kastamonî	Niksarîzâde Mahmud (Mehmed) Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Kastamonu	RKR, 7, s. 100.
6	Abdurrahman b. Yunus es-Sinobî	Şeyhzâde Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Sinop	RKR, 12, s. 73.
7	Mahmud b. Hüseyin el-Boluvî	Şeyhzâde Ahmed Efendi	Mevtâdan	—	Bolu	RKR, 17, s. 62.
8	Ahmed b. Yahya el-Germiyanî	Sadreddinzâde Muhammed Emin	İâdeden	Halep kadılığı	Germiyan (Kütahya)	RKR, 13, s. 8.
9	Ebu'l-Kasım b. Mehmed ed-Diyarbakrî	Şeyh Mehmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Diyarbakır	RKR, 12, s. 67.
10	İsmail b. Mustafa el-Karahisarî	Kudsî Muhammed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 12, s. 68.
11	Hasan b. Hüseyin an Karahisar-ı Şarkî?	Mehmed Efendi (Kara Dâvûdzâde oğlu)	İâdeden	Şam kadılığı	Karahisar-ı Şarkî? (Giresun)	RKR, 9, s. 82.
12	Ömer b. Derviş el-Bosnavî	Muıdzâde Mehmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Bosna	RKR, 9, s. 86.
13	Mustafa b.	Mutahhar Efendi	İâdeden	Mekke kadılığı	Halep	RKR, 9, s.

⁹¹¹ Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1 R. 1011/18 Eylül 1602 tarihli Süleymaniye Evkafı'yla ilgili bir muhasebe defterinde, Dârülhadis ve Süleymaniye dört medrese muıdlerinin isimleri ve yevmiyeleri verilmiştir. Burada da görüldüğü üzere tüm muıdler, vakfiyede belirlenen oran olan 5'er akçe almaktadır. Bkz. *MAD.d.*, 6233, s. 2.

	Abdullah el-Halebî					94.
14	el-Hac Mehmed b. İlyas el-Boluvî	Muîd Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Bolu	RKR, 14, vr. 15a.
15	Abdülatif el-Amasî	Mehmed Şerif Efendi (Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi)	İâdeden	Bursa kadılığı	Amasya	RKR, 16, vr. 23b.
16	Mehmed b. Mustafa [Edremid'den]	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	—	Edremit (Balıkesir)	RKR, 22, s. 5.
17	İsmail b. Hazm? el-Bosnavî	(Biber Birâderi) Hasan Efendi	Mevtâdan	—	Bosna	RKR, 19, s. 5.
18	Mehmed b. Kemal el-Kastamonî	Sa'dîzâde es-Seyyid Mehmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Kastamonu	RKR, 36, s. 4.
19	Mehmed b. Mehmed el-Maraşî el...?	Hâmid Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Maraş	RKR, 36, s. 17.
20	Mahmud b. Abdülkerim Malatyavî	(İshakzâde) Mehmed Salih Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	Malatya	RKR, 36, s. 19.
21	Ali b. Receb el-Yenişehrî	İshakzâde Mehmed Salih ⁹¹²	İâdeden	Selanik kadılığı	Yenişehir (Bursa?/İzmir?)	RKR, 40, vr. 5a.
22	İbrahim b. Ahmed [Hacıoğlupazarı'ndan]	Kemal Efendîzâde Ahmed Efendi	İâdeden	Halep kadılığı	Hacıoğlupazarı (Bulgaristan)	RKR, 40, vr. 3b.
23	İbrahim b. Halil el-'Alâî	Hacızâde Mustafa Efendi	İâdeden	—	Alâiye(Antalya)	RKR, 40, vr. 5b.
24	es-Seyyid Mustafa b. Hasan el-'Alâî	Cevherîzâde Mehmed Efendi	İâdeden	Halep kadılığı	Alâiye (Antalya)	RKR, 50, s. 5.
25	Abdülkadir b. Mustafa [el-kâdî ebûhu] el-Boluvî	Çavuşzâde Ahmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı (Şam pâyesiyle)	Bolu	RKR, 50, s. 9?
26	Mehmed b. Alican el-Ayâşî	(Nefeszâde) Seyyid Abdurrahman Efendi	İâdeden	Nakîbüleşrâf	Ayaş (Ankara)	RKR, 52, vr. 1b.
27	İsmail b. Abûlkadir [Zile'den]	Hıfzî Mustafa Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Zile (Tokat)	RKR, 52, vr. 1a.
28	İbrahim b. Osman el-Foçevî	(Menteşzâde) Abdürrahim Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	Foça (Bosna)	RKR, 52, vr. 7a.
29	Ebubekir b. Mustafa [el-kâdî ebûhu, Nîf'den]	Uşşakî Mustafa Efendi	Mevtâdan	—	Nîf (Kemalpaşa-İzmir)	RKR, 52, vr. 8a.
30	Abdullah b. Mehmed [Akhisar'dan]	Kara Halil Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Akhisar (Manisa)	RKR, 53, s. 3.
31	Ahmed b. Mahmud el-Boluvî	Güzelhisarî Ahmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Bolu	RKR, 53, s. 9.
32	Süleyman b. Şaban [Kastamonu'dan]	(Beyler Hocası) Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Kastamonu	RKR, 55, s. 7.
33	Abdülkadir b. Mehmed el-İstanbulî	(Malatyalı) Mustafa Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 55, s. 18.

⁹¹² RKR, 40 (1075 tarihli), vr. 5a. Defterde müderris ismi hatalı olarak İshak Efendi şeklinde yazılmıştı. İshakzâde için Bkz. RKR, 36, s. 19; Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, III, 390-391; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 394; *İsazâde Tarihi*, 119.

34	Mustafa b. Bayram [Bolu'dan]	Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Bolu	RKR, 54, vr. 12b.
35	Mustafa b. Yunus el-İstanbulî	(Yekçeşm Kürd) Süleyman Efendi	Îâdeden	Yenişehir kadılığı	İstanbul	RKR, 58, s. 8.
36	Ali b. Mustafa [İskilip'ten]	(Çeşmîzâde) Abdülkerim Efendi	Îâdeden	Halep kadılığı	İskilip (Çorum)	RKR, 57, vr. 8b.
37	Ahmed b. Mustafa el-Üsküdarî	(Sahhâf Şeyhzâde) es-Seyyid Mehmed Efendi	Îâdeden	Yenişehir kadılığı	Üsküdar	RKR, 57, vr. 8b.
38	Ahmed b. Mehmed [İstanbul'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
39	Halil b. Mevlana Nasır [Erzurum'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Erzurum	RKR, 57, vr. 12a.
40	es-Seyyid Mehmed Saîd b. Ebussuûd ...?	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	?	RKR, 57, vr. 12a.
41	İsmail b. Mehmed el-İstanbulî	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
42	Hafız Hüseyin b. Resul [Kastamonu'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Kastamonu	RKR, 57, vr. 12a.
43	Mehmed b. Ahmed [el-müderriş ebûhu, Manisa'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Manisa	RKR, 57, vr. 12a.
44	Ahmed b. Ömer [el-müderriş ebûhu, Malatya'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Malatya	RKR, 57, vr. 12a.
45	es-Seyyid Yusuf b. es-Seyyid Memed [el-kâdî ebûhu, Siroz'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Siroz (Selanik)	RKR, 57, vr. 12a.
46	Yusuf b. Bekir [el- kâdî ebûhu, Malatya'dan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Malatya	RKR, 57, vr. 12a.
47	Abdullah b. Bekir [İzmir'den]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	İzmir	RKR, 57, vr. 12a.
48	Hasan b. Mehmed [Kazdağî'ndan]	Şerif Efendi	Îâdeden	Kudûs kadılığı	Kazdağî (Balıkesir)	RKR, 57, vr. 12a.

B. TALEBE

Medrese öğrencileri için Araplarda “tâlib” ve “tilmîz”, Selçuklularda “fakîh” ve “mülâzım”; Osmanlılar'da ise “talebe” ve çoğulu “tullâb” ile “müste‘id”, “danişmend” ve “suhte (softa)” kelimeleri kullanılmıştır.⁹¹³ Osmanlılar'da kullanılan “talebe” veya “tullâb” kelimeleri Arapça'da “tâlib” ismi failinin çoğulu olup ilim taleb eden⁹¹⁴, arayan, peşine düşen, istekte (talepte) bulunan, başvuruda bulunan, aday,

⁹¹³ Baltacı, *a.g.e.*, I, 114.

⁹¹⁴ İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesît*, I-II, 561.

öğrenci gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹⁵ “Müste‘id” kelimesi Arapça’da geri çağıran, geri isteyen, hatırlayan, tekrarlamasını isteyen⁹¹⁶; “danişmend” kelimesi de Farsça’da ilim sahibi veya âlim anlamlarına gelir.⁹¹⁷ Farsça’da yanmış manasına gelen “suhte” kelimesi (çoğulu: suhtegân) ise halk arasında, talebenin ilim aşkıyla yanmasından kinâye olarak kullanılmıştır. “Softa” kelimesi de suhte’nin tahrife uğramış halidir.⁹¹⁸

Bu kelimelerden her biri diğerinin yerine kullanılabilirlikle birlikte genellikle sıbyân mektebi öğrencisine “talebe”, aşağı seviyelerdeki medrese öğrencisine “suhte”, yüksek seviyedeki medrese öğrencisine de “danişmend” denmekteydi.⁹¹⁹

Osmanlı medrese derecelerinin en alt seviyesinde yer alan Hâşiye-i Tecrîd medreselerinin derslerini anlayabilmek için en azından okuma-yazma ve bir miktar ilmihal bilgilerinin öğrenilmiş olması gerekirdi. Bu nedenle talebe, sıbyân mektebini bitirerek veya o seviyede özel bir eğitim görerek medreselere başlardı. Böylece Hâşiye-i Tecrîd medreselerinde derse başlayan talebe buradaki dersleri okuduktan sonra hocasından icâzet (temessük)⁹²⁰ ile Otuzlu bir medresedeki (Miftâh) derslere devam

⁹¹⁵ Mutçalı, *a.g.e.*, 525.

⁹¹⁶ Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-a'lâm*, 33. bs., Dârü'l-Meşrik, Beyrut 1992, s. 536; Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, 607.

⁹¹⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 393; Baltacı, *a.g.e.*, I, 114.

⁹¹⁸ Pakalın, *a.g.e.*, III, 252, 263. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, 114; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 396-397; a.mlf., *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 175.

⁹¹⁹ Baltacı, *a.g.e.*, I, 115. Ayrıca bkz. Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 397; a.mlf., *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 175-176. Danişmend'in yüksek öğrenim talebesi anlamındaki kullanımı aşağıdaki ifadelerde açıkça görülmektedir: “...ve talebeden biri danişmend olmak murad eylese, ibtidâ (önce) ulemâdan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemât-ı ulûmu taallüm ve tahsîl itdikten sonra ol zâtın tavassut ve delâleti ile müderrisinden birine varup ve Dâhil derslerini görüp Sahn derslerine kesb ü liyâkât eylerdi.” Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I, 109; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 261.

⁹²⁰ Uzunçarşılı'nın “*Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*” adlı eserinde icâzetnâmelerle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “*İcâzetnâme, bugünkü tabir ile bir medrese talebesinin tadrîs hayatına atılabileceğini gösteren diploma demektir. Medrese talebesi, medrese derslerine başladığı tarihten itibaren hangi dersten hangi eseri veya eserleri okumuşsa, okuduğu eserlerin adlarının zikredilmesi suretiyle ders okuduğu hocasından bir belge alır ve bununla daha yüksek bir müderrisin dersine devam eder ve böylece medrese derslerini ikmal edip ders okutmaya müsaade ve selahiyeti hâvî en son bir vesika ile müderrislik veya kadılık yoluna girerdi. İcâzetnâmeyi veren müderris icâzetnâmeye kendi ismini yazdıktan sonra kendisi o dersi kimden okuduğunu yani hocasının kim olduğunu ve hocasının da hocasının kim olduğunu zincir halinde yukarıya doğru yazarak bunu İslam âleminin en büyük âlimine kadar çıkarıp bağlardı. Sıhhatli olduklarına şüphe olmayan bu icâzetnâmelerde ulemâ silsilesi bizde müderrisin hangi ulemâ kolundan geldiğini ve bu ulemâ kolunda kimlerin bulduklarını göstermesi itibarıyla pek mühimdir. İcâzetnâmeler ya tefsir, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlere veya kelâm, felsefe (hikemiyât) ve müsbet ilimlere dair olduklarına göre değişir. Dini olanları sadr-ı islama kadar gidip mevzû ilimler ise bunu vaz'eden mütehasıslara yani imamlara kadar dayanırdı.” (s. 75). İcâzetnâmelerle ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin*

eder, buradan icâzetle Kırklı bir medreseye, oradan icâzetle Ellili'ye ve oradan da icâzetle Sahn-ı Semân veya Süleymaniye'ye yahut aynı derecedeki başka medreselere girerek medrese tahsilini bitirir ve mülâzemet için sıraya girerdi.⁹²¹

Osmanlı medrese talebeleriyle ilgili bu genel bilgilerden sonra Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis talebeleriyle ilgili tespit ettiğimiz bazı bilgileri aşağıda vermek istiyoruz:

1. Disiplin Durumu: Medreselerde talebelerin sağlıklı bir eğitim alabilmesi için disipline azamî derecede özen gösterilirdi. Disiplin cezaları, işlenen suçların niteliğine göre verilir, bu bağlamda hem maddî hem de manevî cezalar bulunmaktaydı. Öğrencinin başarısız sayılıp akranlarının gerisine düşmesi, müderris ve öğrenciler arasında itibar kaybı ve sosyal yaptırıma maruz kalması manevî; öğrencinin medreseden kovulması, bursların kesilmesi, sürgün ve hapis ise maddî cezalar arasındaydı.⁹²² Örneğin araştırdığımız dönem sonrası XVIII. asır ortalarına doğru İstanbul'da Süleymaniye Dârülhadisi ve Ayasofya Medresesi'nde kalan üç talebenin, "*talebe-i 'ulûma sezâ olmayan hılâf-ı şer'-i şerîf harekete ictisâr eylediğine binâen li-ecli't-te'dîb*" Bursa'ya sürüldükleri belirtilmiştir.⁹²³ Tüm bunlara rağmen, kamu düzenini sarsan terörist faaliyetler ve bu çerçevede güvenlik güçleri ile çatışma esnasında öldürülme dışında, medrese öğrencileri ve personeline ölüm cezasının uygulanmadığı bilinmektedir.⁹²⁴

2. Medrese Kontenjanları: Medreselerdeki talebe sayısı, medreselerin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, Osmanlı medreselerinin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttuğu talebe sayısının 20'yi geçmediği belirtilmektedir. Örneğin Osmanlı'nın en büyük medreseleri olan Sahn ve Süleymaniye medreselerinin her birinde 15'er talebe eğitim öğretim görmekteydi.⁹²⁵ Süleymaniye Vakfıyesi'nde, hem

Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 13, Ankara 1981, s. 188 vd.

Temessük ise "*Bir müderrisin dersine devam eden öğrencinin bu dersi başardığı takdirde müderris tarafından eline verilen belgeyi ifade etmektedir.*" (Baltacı, a.g.e., I, 115).

⁹²¹ Baltacı, a.g.e., I, 115.

⁹²² Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 440.

⁹²³ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 140.

⁹²⁴ Hasan Akgündüz, a.g.e., a.y.

⁹²⁵ Baltacı, a.g.e., a.y.

Süleymaniye Medreseleri'nin her birinde hem de Dârülhadis talebe hücrelerinde 15'er talebenin kalacağı ve harçlık niteliğinde günlük 2'şer akçe alacakları belirtilmektedir. Dârülhadis'le ilgili kısımda "...ve talebe-i ilimden on beş kimesne hüçürâtda sâkin olup âdet-i me'lûfe üzere derslerine müdâvim ve tahsîl-i ulûm u maârifeye mülâzim olup, şuğl iderlerse vazîfe-i yevmiyeleri ikişer akçe ola..."⁹²⁶ denmektedir. Buna göre burada kalacak 15 öğrencinin, derslerine devam edip ilim tahsiliyle meşgul olmaları durumunda 2'şer akçelik yevmiyeyi hak edecekleri belirtilmektedir. Talebenin aldığı bu ücretler asırlarca hiç değişmemiştir.

XVIII. asrın ortalarına kadar Sahn medreselerinde okuyan ve talebe odalarında barındırılan danışmendlerin, vakfiyede belirtilen sayıda, yani 15 ile sınırlı tutulduğu, fakat aynı asrın ikinci yarısından itibaren talebe sayısı ile ilgili olarak aynı itinanın gösterilmeyip bu sayının hızla arttığı, nitekim 1206/1791 tarihinde her medresede, müderris ve mülâzımlar da dâhil olmak üzere, ortalama 30 civarında kişinin kaldığı belirtilmektedir.⁹²⁷ Aynı durumun Süleymaniye Dârülhadisi için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe defterlerinde, araştırdığımız dönem içerisinde hep 15 öğrenci görünmesine rağmen⁹²⁸ daha sonraki dönemlerde bu rakamın bazen arttığı görülmektedir. Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 25 Cemâziyelevvel 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defterine göre Süleymaniye Dârülhadisi'nde 45 kişi kalmaktadır.⁹²⁹ 1264/1847-48 tarihli başka

⁹²⁶ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.

⁹²⁷ Unan, *Fatih Külliyesi*, 177-178.

⁹²⁸ Ekler kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁹²⁹ Bu dönemde başıboş gezen ve kurallara aykırı hareket edenlerin tespiti için yapılan nüfus sayımlarında diğer medreselerle birlikte Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki şahısların adları da verilmiştir. Sayım sonucuna göre medreselerde kalanlarla ilgili bilgiler şöyledir (Not: Dârülhadis dışındaki medreselerle ilgili bilgiler özet olarak verilecektir):

"*Süleymaniye der Dökmeciler*: Müderrisi İmam Hafız Abdülkerim Efendi. Medresede toplam 20 oda (hücre), 34 kişi

Süleymaniye-i Sâniye: Müderrisi İbrahim Efendizâde Abdullah Efendi. Medresede 20 hücre, 38 kişi

Dârülhadis-i Süleymaniye (25 Ca. 1206/20 Ocak 1792):

Müderrisi İmamzâde Ahmed Arif Efendi ve Ders Vekili Ali Efendi.

Dârülhadis'te kalan kişilerle ilgili bilgiler şöyledir:

Sahibi hücre Alaiyyeli es-Seyyid Yusuf Efendi ve refiki Alâiyyeli Ali Efendi hizmetlerinde Alâiyyeli Molla Mehmed.

Sahibi hücre Taşköprülü Osman Efendi ve refiki Karadenizli Hafız Mustafa Efendi hizmetlerinde Taşköprülü Molla Mehmed.

Sahib-i hücre Giresunlu es-Seyyid Ahmed Efendi ve refiki Karadenizli Halil Efendi.

Sahib-i hücre Bafıralı Ahmed Efendi ve refiki Karadenizli Halil Efendi hizmetlerinde Alâiyyeli Molla Ali.

bir defterde ise burada kalan öğrenci sayısının diğer dört medreseyle birlikte tekrar vakfiyedeki seviyesi olan 15'e indiği görülmektedir.⁹³⁰

3. Fırsat Eşitliği (Kadın-Erkek Eğitimi Açısından): Klasik Osmanlı asırları boyunca bazı sıbyân mektebi vakfiyeleri dışında, herhangi bir medrese vakfiyesinde ve ülke genelindeki medreselere ilişkin herhangi bir kanunnâmede kadınların medreselere alınacağına ve örgün eğitim nimetlerinden faydalandırılacağına dair herhangi bir kayıt olmadığı gibi kadınların medreselere alınmamasına dair yasaklayıcı hükümler de bulunmamaktadır. Dönemin eğitim ve kültür hayatını sorgulayan sivil kaynaklarda bile kadınların uzun süreli örgün eğitim ihtiyaçları üzerinde dikkat çekici herhangi bir düşünce ve yorum yer almamaktadır. Mevcut hükümler ve kayıtlar ise toplumun genel teâmülünü yansıtacak şekilde, sadece erkek öğrenciler için düzenlemeler getirmektedir.⁹³¹

-
- Sahib-i hücre Zağferanborlu es-Seyyid Osman Efendi ve refiki Konevî İbrahim Efendi.
Sahib-i hücre Aydınlı Osman Efendi ve hizmetinde Aydınlı Molla Ahmed ve Molla Mümin.
Sahib-i hücre Karadenizli Halil Efendi ve refiki Karadenizli Yakub Efendi.
Sahib-i hücre Karamanî es-Seyyid Hasan Efendi hizmetinde Boluvî Molla Mehmed.
Sahib-i hücre Geredeli bevvâb İsmail Efendi
Sahib-i hücre Zağferanborlu Hattat Hüseyin Efendi ve refiki Karadenizli Ahmed Efendi.
Sahib-i Hücre Burusavî Hafız Mustafa Efendi hizmetinde Karadenizli Molla Hüseyin.
Sahib-i hücre Kal'acıklı Hafız Mehmed Efendi ve refiki Boluvî Osman Efendi
Sahib-i hücre Kastamonulu Receb Efendi ve refiki Karadenizli es-Seyyid Mehmed Efendi
Sahib-i hücre Burusavî es-Seyyid Hasan Efendi ve refiki Rumelili Zeynelabidin Efendi
Sahib-i hücre Balıkesrili Ahmed Efendi ve refiki karındaşı Halil Efendi hizmetlerinde Balıkesrili Molla Hüseyin.
Sahib-i hücre Kastamonulu Hattat Hüseyin Efendi hizmetinde Kastamonulu Hafız Molla Ali ve Sofi Molla Hasan.
Sahib-i hücre Çallı Hattat Mustafa Efendi ve refiki Aydınlı Süleyman Efendi hizmetlerinde Mağnisalı es-Seyyid Molla Mehmed
Sahib-i hücre Burusavî müderrisinden İbrahim Efendi hizmetinde Burusavî Molla Mehmed
Sahib-i hücre Aydınlı İsmail Efendi ve refiki Malatyalı Mehmed Efendi hizmetlerinde Karadenizli Molla Ahmed.
Yekûn: cümlesi birbirlerine kefil olmuşlardır.
Hücurat: Yekûn 19; Neferan: 45.
Medrese-i Süleymaniye-i Sâlise: Müderrisi Kamil Efendizâde Ders Vekili Sürmeneli İbrahim Efendi. 22 oda, 31 kişi
Medrese-i Râbi'a: Müderrisi Pazarcıklı Salih Efendi. 22 oda, 38 kişi
Medrese-i Mülâzımlar der Süleymaniye: Müttevelli Kaimmakamı Emin Ağa tarafından Feyzullah Efendi. 18 oda, 25 kişi
Medrese-i Tıp: Müderrisi Ser-etıbbâ Hüsam Efendi Ders Vekili Numan Efendi. 10 oda, 10 kişi"
(K.K.d., 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25).
⁹³⁰ K.K.d., 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyun Ruûs Kalemi, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.
⁹³¹ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 296-297, 434.

Osmanlı Devleti'nde çok sayıda kadının, hem vakıf kurarak kadın-erkek bütün insanların sağlık problemlerine yardımcı olduğu, hem de sıbyân mekteplerinde küçük kızların temel eğitim almalarını sağladığı, ancak çok büyük imkânlarla sahip olmaları ve hiçbir makamın kendilerine karışmayacağı belli olmasına rağmen, bunların yaptırdıkları orta ve yükseköğretim düzeyindeki eğitim kurumlarında sadece erkeklerin eğitim gördüğü ve kadınların eğitimi için herhangi bir faaliyette bulunulmadığı belirtilmiştir.⁹³² Sonuç olarak, Osmanlı medrese sisteminde sadece erkeklere imkân ve fırsat eşitliği sağlandığını söyleyebiliriz.

Bütün Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Süleymaniye Medreseleri'nde de eğitim-öğretim erkeklere göre düzenlenmiş, kadınların eğitimi için herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Vakfiyede öğrencilerle ilgili bölümde kadınlarla ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan Dârülhadis'te de kadınlar için herhangi bir düzenleme veya faaliyetin olmadığı, bu nedenle talebe hücrelerinde sadece erkek öğrencilerin kaldığı görülmektedir.

4. Mezhep Durumu: İslam dünyasında medrese teşkilatının kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisseye sahip olan Büyük Selçuklular'ın, ilmin gelişmesini sağlamak ve özellikle Fâtımîlerin Bâtınî-Şîî propagandalarına karşı Sünnîliği hem savunmak, hem de yaygınlaştırmak için medreseleri tesis ettikleri bilinmektedir. Osmanlılar'da da özellikle II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Şah İsmail'in Bâtınîlik akımının olumsuz etkileri sebebiyle benzer bir tutumun olduğu görülmektedir. Osmanlı'da siyasî alandaki Sünnî-Şîî çatışmasının eğitim-öğretimi de etkilediği, siyasî alanda kendisini Şîîlik'ten askerî mücadele ile koruyan devletin, bunun kalıcılığı için eğitimle mücadele ettiği, medreselerde okutulan kitaplara bakıldığında bunun açıkça görüldüğü, zira bu eserlerin neredeyse tamamının sünnî müellifler tarafından kaleme alındığı belirtilmiştir.⁹³³

Bütün Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te de sistemin sünnî bir temele dayandığı söylenebilir. Sünnîlik konusunda duyarlı davranan devletin, sünnîliğin alt mezhepleri arasında ise herhangi bir ayırım

⁹³² Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 245-246.

⁹³³ A.mlf., *a.g.e.*, 246-247.

yapmadığı anlaşılmaktadır. Zira Süleymaniye Dârülhadis talebelerinin Osmanlı'nın hemen her coğrafyasından geldikleri, dolayısıyla buralardan gelen talebelerin o diyarların yaygın mezhebine de bağlı oldukları söylenebilir.

Süleymaniye Dârülhadis Talebeleri

Kadıasker Rûznâmçeleri'nden Süleymaniye Dârülhadis talebeleriyle ilgili tespit ettiğimiz bilgileri, aşağıdaki şekilde tablo halinde gösterebiliriz:

	Danışmend (Öğrenci)	Hocası	Mülâzemet Şekli	Hocasının Geçtiği Görev	Memleketi	Kaynak
1	Abdülvehhab b. Ömer el-Germiyânî	Müteaccim Ali (Mehmed) Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 7, s. 77.
2	Mustafa b. İsa el-Kastamonî	Müteaccim Ali Efendi	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 7, s. 80.
3	Mehmed b. Mustafa en-Niksarî	Müteaccim Ali Efendi	Mevtâdan	_____	Niksar (Tokat)	RKR, 7, s. 80.
4	Sinan b. Veli el-Karahisarî	Mehmed Bahsî Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 7, s. 90.
5	Mustafa b. Hasan el-(Kara)hisarî	Mehmed Bahsî Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 7, s. 90.
6	Emrullah b. Pîri er-Rûmî	Mehmed Bahsî Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Rum (Amasya-Sivas[Eyalet-i Rum])	RKR, 7, s. 90.
7	Mustafa b. İlyas el-Hamidî	Mehmed Bahsî Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Hamid (Isparta)	RKR, 7, s. 90.
8	Hüseyn b. Hasan es-Sîrevî?	Niksarîzâde Mahmud (Mehmed) Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire (İzmir)	RKR, 7, s. 102.
9	Fazlullah b. Mehmed es-Sîrevî (Tireli)	Niksarîzâde Mahmud Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire	RKR, 7, s. 102.
10	Hasan b. Biyale es-Sîrevî	Niksarîzâde Mahmud Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire	RKR, 7, s. 102.
11	İslam b. Mustafa an kaza-i Aydonat	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Aydonat (Yanya-Yunanistan)	RKR, 9, s. 90.
12	Receb İbn el-Hacc İbrahim Ladikî	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Ladik (Samsun)	RKR, 9, s. 90.
13	Mahmud b. Muhammed Zeytûnî	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Zeytun (Çorum?/Yunanistan?)	RKR, 9, s. 90.
14	Ali b. Derviş el-Bosnavî	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Bosna	RKR, 9, s. 90.
15	Mehmed b. Yusuf el-Germiyânî.	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 22, s. 8.
16	İlyas b. Selim el-Manyasî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Manyas (Balıkesir)	RKR, 22, s. 8.
17	Hüseyn b. Musa el-	Hısım Yahya	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 22, s.

	Boluvî	Efendi				14.
18	Hasan b. Mehmed?	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	?	RKR, 22, s. 14.
19	Abdurrahman b. Abdülfettah el- Kastamonî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 22, s. 14.
20	Mehmed b. Abdullah el- Karamanî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Karaman	RKR, 22, s. 14.
21	Mehmed b. Ahmed Lofça'dan	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Lofça (Bulgaristan)	RKR, 22, s. 14.
22	Ahmed b. Cuma es- Sivasî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Sivas	RKR, 22, s. 14.
23	Ali b. Hasan el- Bosnavî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Bosna	RKR, 22, s. 14.
24	Abdullah b. İsmail el-Germiyânî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 22, s. 14.
25	Seyfullah b. Mehmed el-Boluvî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 22, s. 14.
26	Mehmed b. Abdülfettah el-Alâî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Alâiye (Antalya)	RKR, 19, s. 7.
27	Hüseyn b. Nizâmî et-Tûsî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Tûs (İran)	RKR, 19, s. 7.
28	Ömer b. Ramazan Eskişehir'den	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Eskişehir	RKR, 19, s. 7.
29	İshak b. Veli el- Eyyubî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Eyüp (İstanbul)	RKR, 19, s. 7.
30	Murtaza b. Alauddin es-Seferihisarî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Seferihisar (İzmir)	RKR, 19, s. 7.
31	Mehmed b. Zülfikar el-Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
32	Mahmud b. Ahmed el-İstanbulî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	İstanbul	RKR, 19, s. 7.
33	İlyas b. Hıdır el- Konevî?	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Konya	RKR, 19, s. 7.
34	Receb b. Ahmed el- Boluvî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 19, s. 7.
35	Ali b. Pîr Mehmed [Amasya'dan]	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Amasya	RKR, 19, s. 7.
36	es-Seyyid Himmet b. Talib el-Boluvî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 19, s. 7.
37	Yusuf b. Mehmed el-Amasî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Amasya	RKR, 19, s. 7.
38	Zekeriya b. Beşaret el-Bosnavî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bosna	RKR, 19, s. 7.
39	Ali b. Yunus el- Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
40	Abdurrahman b. Mehmed el-Kocevî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kocaeli	RKR, 19, s. 7.
41	Ali b. Yusuf el- Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
42	Mehmed b. Mustafa el-İstanbulî	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 53, s. 3.

43	Seyyid Abdülkadir b. Şihabüddin ...?	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	?	RKR, 53, s. 3.
44	Süleyman b. Mustafa el-İstanbulî	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 53, s. 3.
45	Şeyh Mehmed b. Şeyh Mehmed [Akhisar'dan]	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	Akhisar (Manisa)	RKR, 53, s. 3.
46	Mustafa (b.) Mustafa (b.) Mustafa ⁹³⁴	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	?	RKR, 57, vr. 12a.
47	Abdullah b. Abdurrahman el-İstanbulî	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
48	Abdullah b. eş-Şeyh Osman [Karaca'dan]	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	Karaca (Gümüşhane)	RKR, 57, vr. 12a.
—	Öğrenci isimleri ve kaç kişi oldukları belirtilmemiş	Emin Kösesi Yahya Çelebi	Mevtâdan	—	—	TSMA.d., 5605/2, vr. 4a.
—	4 öğrenci (adları verilmemiş)	Muslihiddin Mustafa en-Niksarî	Nevbetten	—	—	TSMA.d., 5605/2, vr. 2a.

C. DİĞER PERSONEL

Hem vakfiye hem de muhasebe defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Dârülhadis'in toplam 21 kişilik personelinden 2'si akademik, 15'i talebe, diğer 4'ü ise hizmetli kadrosunda çalışıyordu. Hizmetliler *bevâb*, *ferrâş*, *kennâs-ı helâ* ve *sirâcî*'den oluşmaktaydı. Süleymaniye Evkafı'yla ilgili muhasebe defterlerine göre bu hizmetli kadrosundakiler araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir. Sonraki dönemlerde de durumun aynı olduğu görülmekle birlikte, 1264/1847-48 tarihli bir muhasebe defterinde Dârülhadis'te sirâcî kadrosu görünmemektedir.⁹³⁵ Ancak bunun da bir yazım hatası olabileceğini tahmin ediyoruz. Bu kısa girişten sonra yukarıda adı geçen hizmetlilerle ilgili ayrıntılara geçelim:

⁹³⁴ Defterde Mustafa kelimesi üç defa arka arkaya, arada herhangi bir şey olmadan yazılmıştır. Kanaatimizce arada "b." (oğlu) olmalıdır.

⁹³⁵ K.K.d., 7518 (*Vazife defteri*, Dîvân-ı Hümâyun Ruûs Kalemî, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

1. Bevvâb (Kapıcı)

Bevvâb, kapıcı demektir.⁹³⁶ Vakfiye ve muhasebe defterlerinde göre Dârülhadis'te 1 kapıcı bulunmaktaydı.⁹³⁷ Bevvâb'ın taşınması gereken şartlar ve yapması gereken görevler vakfiyede şöyle belirtilmiştir:

“Ve bir recül-i sâdik ve bevvâblık hizmetine lâyıq, hizmetinde muvâzib ve kusûr ü fütûrdan mucânib, vakt-i fecrden evvel bâb-ı medreseyi açar ve vakt-i işâdan sonra kapar kimesne bevvâb olup vazife-i yevmiyesi 2 akçe ola.”⁹³⁸

Vakfiye'deki bu ifadelere göre kapıcının şu şartları taşınması gerekirdi:

1. Sâdik olması. Bu da doğru sözlü, sadâkat sâhibi/içten bağlılığı olan, dürüst ve güvenilir olmak demektir.

2. Kapıcılık hizmetini bilmesi

3. Hizmetinde dâim olması (sürekli hizmet etmesi)

4. Kusur ve zayıflık/bezginlik/bıkkınlıktan uzak olması

5. Güneş doğmadan (sabah namazı vaktinde) medrese kapısını açıp yatsıdan sonra da kapatması

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir nüfus defterine göre, başıboş gezen ve asayiş bozanların tespiti için 25 Ca. 1206/20 Ocak 1792 tarihinde yapılan bir sayımda Dârülhadis talebe hücrelerinin her birinde genellikle ikişer veya üçer talebe kalırken, odanın birinde bir kapıcının yatılı olarak kaldığı görülmektedir. Diğer hizmetlilerden ise yatılı kimse görünmemektedir.⁹³⁹

⁹³⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 305.

⁹³⁷ Muhasebe defterlerine göre bevvâbların yıllara göre aldıkları yevmiyeler için “Ekler” kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁹³⁸ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.

⁹³⁹ *K.K.d.*, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25.

2. Ferrâş (Hademe, Süpürme Görevlisi)

Ferrâş, döşemeci, hizmetçi ve süpürgeci gibi anlamlara gelir.⁹⁴⁰ Burada ise hademe veya süpürme görevlisi anlamında kullanılmıştır. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'te 1 ferrâş vardı.⁹⁴¹

Ferrâş'ın taşınması gereken şartlar ve yapması gereken görevler vakfiyede şöyle belirtilmiştir: “...*Ve bir recül-i tâhir ve ferrâşlıkde mehâreti zâhir kimesne ferrâş olup tanzîf-i sahn-ı medresede ikdâm ve levâzim-i firâşede ihtimam idicek vazife-i yevmiyyesi 2 akçe ola...*”⁹⁴²

Vakfiye'deki bu ifadelere göre ferrâşın şu şartları taşınması gerekirdi:

1. Temizliğine dikkât etmesi
2. Hademelik veya süpürme işinden anlaması (mahâretli olması)
3. Medreseyi (avlu, dershane vs.) düzenli olarak süpürmesi
4. Görevini lâyıkiyle yapması

3. Kennâs-ı Helâ (Tuvalet Temizlikçisi)

Çöpçü, süpürücü, tuvalet temizlikçisi gibi anlamlara gelen kennâs⁹⁴³, burada “kennâs-ı helâ” şeklinde tuvalet temizlikçisi anlamında kullanılmıştır. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'te 1 kennâs-ı helâ vardı.⁹⁴⁴

Kennâs'ın taşınması gereken şartlar ve alacağı yevmiyeye ilgili vakfiyede: “...*Ve bir recül-i sâbir ve mukdim ü tâhir kimesne kennâs-ı helâ olup vazife-i*

⁹⁴⁰ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 986.

⁹⁴¹ Ferrâşların yıllara göre aldıkları yevmiyeler için “Ekler” kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁹⁴² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁴³ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 508.

⁹⁴⁴ Muhasebe defterlerine göre kennâs kadrosu ve yıllara göre aldığı yevmiye için “Ekler” kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

yevmiyyesi iki akçe ola...”⁹⁴⁵ denmektedir. Buna göre kennâs-ı helâ'nın sabırlı, gayretli ve temiz olması gerekir.

4. Sirâcî (Kandilci, Aydınlatma Görevlisi)

Sirâcî, Osmanlı Devleti'nde mum ve kandillerin bakım ve yakımı işleriyle görevli olan kimse demektir.⁹⁴⁶ Kısaca, kandilci veya aydınlatma görevlisi de denebilir. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre, diğer dört Süleymaniye Medreseleri'nde olduğu gibi Dârülhadis'te de 1 sirâcî vardı.⁹⁴⁷

Sirâcî'nin taşınması gereken şartlar ve göreviyle ilgili olarak vakfiye'de “...*Ve bir recül-i ârif, ikâd ü itfâ ahvâline vâkıf kimesne sirâcî olup vazife-i yevmiyyesi iki akça ola...*”⁹⁴⁸ denmektedir. Buna göre sirâcî'nin aydınlatma işiyle ilgili bilgi sahibi olması ve kandil veya mumları yakma ve söndürme işinden anlaması gerekirdi.

Diğer hizmetlilerde olduğu gibi sirâcî kadrosu ve yevmiyesiyle ilgili de muhasebe defterlerinde bilgiler yer almaktadır.⁹⁴⁹ Daha önce de belirtildiği üzere 1264/1847-48 tarihli bir muhasebe defterinde sirâcî kadrosu görünmemektedir.⁹⁵⁰ Ancak bunun bir yazım hatası olabileceğini düşünüyoruz.

III. SOSYAL HAYAT

Dârülhadis medresesi içerisindeki bütün sosyal ilişkileri tespit etmek ve değerlendirmeleri yalnız bunlara dayandırmak, genellikle mümkün olmamaktadır. Zaten kaynaklarımızda yer alan bilgiler de böyle bir şeye çoğu zaman imkân vermemektedir. Zira biyografisi verilen kişiler, çoğunlukla genel çerçevede ele alınmakta, seçilen çeşitli anekdotlar ise ya zaman ve mekândan bağımsız olarak verilmekte veya müphem ifadelerle nakledilmektedir. Bütün bu zorluklar, eğitim ve öğretim elemanlarının tahsîl ve tadrîs dönemleri ile idareciliklerinde yaşadıkları olayları, giriştikleri sosyal ilişkileri ve yetişme durumlarını bir bütün olarak ele almamızı gerektirmektedir. Dârülhadis

⁹⁴⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁴⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, 956

⁹⁴⁷ Ekler kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁹⁴⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁴⁹ Konuyla ilgili muhasebe defterleri için “Ekler” kısmındaki maaşlarla ilgili tablolara bakınız.

⁹⁵⁰ *K.K.d.*, 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyün Ruûs Kalemî, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

medresesi, umumî medrese yapılanması içerisinde bir “ara durak” veya “son durak” olarak karşımıza çıktığına göre, diğer medreselerde yaşanan olayları ve meydana gelen ilişkileri, Dârülhadis için de geçerli saymak gerekecektir. Zira bir yol üzerindeki duraklar aynı görevi ifa ediyorlarsa, benzer hadiseler sahne olmaları da çok tabiidir.⁹⁵¹

Müdrisler dışında yer alan personelle ilgili kaynaklardaki bilgi yetersizliği sebebiyle bu bölümde ağırlıklı olarak müdris merkezli bir sosyal hayat ele alınacaktır. Ancak müdrislerin ilişkilerini, bütün kesimlerden, özellikle de görev yaptıkları medrese personelinden bağımsız olarak ele almak mümkün olamayacağından, mevcut bilgilerin az da olsa diğer personeli de kapsadığı söylenebilir.

A. SOSYAL İLİŞKİLER

1. Umerâ-Saray ve Ulemâ ile İlişkiler

Müdrislerin gerek talebe iken gerekse hoca olarak hem saray ve öteki devlet erkânı, hem de diğer ilmiye mensuplarıyla ilişkileri vardı. Birçok müdris için saray ve çevresi güvenilir bir liman durumundaydı. XVI ve XVII. asırlarda yaşayıp Süleymaniye veya Dârülhadis’e kadar ulaşan, buradan mevleviyetlere ve devletin diğer üst kademelerine geçen ulemâ arasında, paşalara hocalık, imamlık, nedîmlik yapan ve onların maddî-manevî destekleriyle ilmiye mesleği içerisinde ilerleyen birçok kişi vardı. Bu mekanizma, pek çok kişinin ilmiye mesleğinde yetişmesine katkıda bulunmuş ve ilerlemesini sağlamışsa da akademik çalışmalar açısından aynı şeyleri söylemek mümkün görünmemektedir.⁹⁵² Nitekim Dârülhadis müdrislerinden Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kaptan-ı Derya iken ona imamlık yapıp onun himmetiyle yükselmesine rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla onun hiçbir ilmî çalışması bulunmamaktadır.⁹⁵³

XVI. asrın önemli veziriâzamlarından Rüstem Paşa gibi adları etrafında çeşitli olaylar cereyan eden ve önemli siyasî çalkantıların müsebbiblerinden sayılan şahsiyetler, bazı ilim adamlarını çevrelerine toplayıp onların yetişmelerine katkıda

⁹⁵¹ Sahn-ı Semân müdrisleriyle ilgili benzer bir değerlendirme için bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 182-183.

⁹⁵² Sahn müdrisleriyle ilgili benzer bir değerlendirme için bkz. Unan, *a.g.e.*, 200-202.

⁹⁵³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 75-76.

bulunmuşlardır. Ancak, bunların himayesi altında yetişmek, bir taraftan bir nimet ve fırsat iken, diğer taraftan önemli riskler de taşıyordu. Yönetim sisteminin yapısı gereği, idarî mevkileri işgal edenler, buldukları görevleri “daimî bir statü” olarak değil, bir lütuf ve ihsan olarak gördüklerinden, vazifelerinden azledilmeleri de belirli bir statü ve kanunî müeyyide ile sınırlı değildi. Bu nedenle en üst mevkide bulunan bir yönetici, önemli bir sebep göstermeye gerek kalmadan azledilebilirdi. Bunların durumu sadece kendilerini değil, onlarla birlikte yıldızı parlayan bütün elemanları da etkiliyordu. Yani mevcut iktidara dayanarak yükselenler de makamlarını kaybedebiliyorlardı. Bu açıdan, kişinin yöneticilerden farklı bir statüde bulunan ulemâdan olup olmamasının fazla bir önemi de yoktu.⁹⁵⁴

Müderrislerin bu türden ilişkileri, “*Cem‘iyyet-i Câmi-i Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Hân Gâzî Vak‘ası*” ve “*Edirne Vak‘ası*” gibi siyasi kriz ve hadiselerden çok çabuk etkilenmelerine de sebep olabiliyordu. Görevde bulunanlar için korkulu gelişmeler olan bu tarz olaylar, yükselme fırsatı bulamayanlar için de bir umut kapısıydı. Örneğin II. Osman (Genç)’in tahttan indirilip şehit edilmesinden sonra siyasî durum son derece karışık bir hale geldiğinde, darbeyi gerçekleştirenler mevcut siyasî kadroları tasfiye ederek, buralara kendi adamlarını veya sivrilmemiş şahsiyetleri getirmişlerdi. Bu dönemde özellikle üst mevkilerdeki tayinler ve bu çerçevede görülen şiddet hareketleri önemli boyutlara ulaştığından, bu olaylara karşı ulemâ tepkisiz kalmamış ve Fatih Camii avlusunda toplanmıştı. Yeni siyasî otorite de ulemânın dağılması için güç kullanmış ve sonuçta ulemâdan on dokuz kişi öldürülmüş ve bir kısmı sürgüne gönderilmişti. Ulemânın bu hareketini bastıran siyasî otorite, medreselerde de geniş bir tasfiye başlatmış ve üst seviyedeki ulemâ da bundan nasibini almıştı.⁹⁵⁵ Mevcut olaydan etkilenenler arasında Dârülhadis müderrisleri de bulunuyordu. Mesela Atâî, Dârülhadis müderrislerinden Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf)’un, Şaban 1032/ Mayıs-Haziran 1623’te meydana gelen “*Cem‘iyyet-i ma‘rûfe-i Câmii Mehmed Hânî bahânesi ile*” azledililip arpalıkların elinden alındığını ve aynı olaya katılan eşrâf-ı ulemâ ile Bursa’ya sürgüne gönderildiğini belirtmektedir.⁹⁵⁶

⁹⁵⁴ Unan, *a.g.e.*, 202-203.

⁹⁵⁵ Unan, *a.g.e.*, 204-205.

⁹⁵⁶ Atâî, *Hadâik*, 687.

Yine 1115/1703'te meydana gelen *Edirne Vak'ası* sırasında da üst seviyedeki birçok ulemâ ya azledilmiş ya da daha düşük mevkilere atanmıştı.⁹⁵⁷ Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Beyler Hocası Ahmed Efendi, bu olay sebebiyle Rebûlâhir 1115/Ağustos-Eylül 1703'te Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadı Seyyid Mahmud Efendi yerine İstanbul kadılığına geçmişti.⁹⁵⁸ Edirne Vak'ası'nın müsebbibi olarak gösterilen Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi ise bu olay sonunda öldürülmüş, cesedi Tunca Nehri'ne atılmıştı.⁹⁵⁹

Ulemânın yönetim kadrolarıyla sıkı ilişkiler içinde olmaları veya siyâsî hâdiselere karışmaları, “*töhmət*” boyutlarına ulaşan karşılıklı mücadelelere de sebep olmaktadır. Bu suçlamalar arasında “*iâde satmak (muîdliklerin parayla satılması)*”, “*cehl (bilgisizlik, ilmî yetersizlik)*”, devlet adamlarının usûlsüzlükleriyle ilgili “*şikâyet mektubu yazmak*” gibi isnatlar vardı.⁹⁶⁰ Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Emin Kösesi, 967 Zilkade'si sonları/Ağustos 1560'ta⁹⁶¹ iâde satmak töhmetiyle (suçlamasıyla) azledilmiş, yerine Dârülhadis'e İstanbul kadılığından ma'zûl Niksarî Efendi geçmiştir.⁹⁶² Fahri Unan, Atâî'nin bu tür örnekleri zikrederken ısrarla “*töhmət*” kelimesini kullandığını, bunun da söz konusu suçlamaların ispat edilemedikleri manasına gelebileceğini yahut en azından müellifin bu tür suçlamaları ciddiye almadığını belirtmektedir. Bu örnekte görüldüğü gibi, suçlamalara maruz kalanlar, genellikle azledilmekten kurtulamazdı.⁹⁶³

Dârülhadis müderrisliğine kadar yükselen müderrisler, “*hareket*”leri sırasında saray ve devlet erkânı dışında, şeyhülislamlar, kadıaskerler, padişah hocaları, imam-ı sultânîler ve şehzâde muallimleri gibi ulemâ zümresiyle de sıkı ilişki içinde idiler.

⁹⁵⁷ Unan, *a.g.e.*, 206.

⁹⁵⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 281.

⁹⁵⁹ Hayatı için “*Müderrisler*” bölümüne bakınız.

⁹⁶⁰ Unan, *a.g.e.*, 206.

⁹⁶¹ *TSU*, vr. 4a.

⁹⁶² Atâî, *a.g.e.*, 18-19; Karaçelebizâde, *Kitâb-ı Süleymannâme*, 227.

⁹⁶³ *Fatih Külliyesi*, 206. Ulemânın bu tür suçlamalarla, bazen tahkike bile gerek görülmeden azledilmesi, aslında manevî nüfuzlarına rağmen, merkezi yönetim karşısındaki gerçek güçlerini de göstermektedir. Bu tür örneklerden, Osmanlı ulemâsının, şeyhülislamlar da dâhil olmak üzere, toplum içinde ve devlet karşısında fazla bir güçleri bulunmadığını göstermektedir. Nitekim akşam “*şeyhülislam*” olarak yatağına giren bir âlim, sabah bu unvanını yitirmiş olarak uyanabilmekte ve bu durumun sebebini araştırma imkânı ve hakkı da bulunmamaktaydı (a.mlf., *a.g.e.*, 207).

Nitekim XV. asrın ortalarından XVIII. asrın ortalarına kadar, özellikle İstanbul'da Fenârîzâdeler, İbn Kemal, Hoca Sadeddin ailesi ve benzerleri gibi güçlü ulemâ ailelerinin bulunduğu, yeni göreve başlayan ilim adamlarının da destek ve himaye için bunların çevrelerinde toplandığı belirtilmektedir.⁹⁶⁴ Sadece araştırdığımız dönem içerisinde Dârülhadis müderrislerinden Abdülaziz Efendi (Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu), Ahîzâde Hüseyin Efendi, Ali Çelebizâde Abdullah, İbrahim-i İznîkî, Şeyh Mehmed Efendi, Muîdzâde Mehmed, Tevfikîzâde Ahmed Çelebi ve Azmîzâde Mustafa Hâletî'nin, Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzemet almaları biraz da bunu göstermektedir.⁹⁶⁵

Dârülhadis talebelerinin sosyal ilişkileri hakkında net ve yeterli bilgilerimiz olmasa da öncelikle medrese seviyesiyle paralel olarak talebelerinin de farklı bir statüde olduğu söylenebilir. Zira bunlar tahsillerinin son basamağına gelmiş insanlar olarak birer âlim gibi olduklarından, hoca ve talebe ilişkilerini de daha üst seviyede düşünmek gerekmektedir. Ayrıca Dârülhadis gibi imparatorluğun en seçkin ve en yüksek medreselerinde talebelerin hocalarına karşı saygıda kusur etmedikleri de söylenebilir. Hatta bu konuda hoca-talebe arasındaki ilişkilerin, tasavvuftaki “şeyh-mürîd” ilişkisine benzediği, bu durumun da büyük ölçüde, tahsil olunan ilimlerin “dinî” olması ve İslam'ın ulemâya karşı tavsiye ettiği saygı ile ilgili olduğu belirtilmektedir.⁹⁶⁶

2. Tasavvuf ve Tarikatlarla İlişkiler

Osmanlı yönetiminin, kuruluş ve gelişme yıllarında genelde dinî, fikrî ve tasavvufî hareketlere karşı oldukça müsâmahakâr davrandığı bilinmektedir. Zira devletin ilmiyeye ne kadar ihtiyacı varsa halk da meşâyih ve evliyâyâ o derece muhtaçtı. Bu sebeple devletin bir zümreye bazı imtiyazlar verip diğer gruba üvey evlat muamelesi yapması, topluma telafisi güç zararlar verebilirdi.⁹⁶⁷ Osmanlı idaresinin takındığı bu tavır, hem tarikatların yayılmasına, hem de medreselerin ve dolayısıyla ilmî hayatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemlerde ulemâ sınıfı ile mutasavvıflar

⁹⁶⁴ Unan, *a.g.e.*, 203-204.

⁹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için Eğitim-öğretim bölümündeki “Mülâzemet” bahsi ve müderris biyografileri bölümüne bakınız.

⁹⁶⁶ Unan, *a.g.e.*, 224-226.

⁹⁶⁷ Hans Georg Mayer, “İçtimaî Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri” (trc. Hüseyin Zamantılı), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IX/4 (Ekim 1980), s. 58-59.

arasında da aynı hoşgörü ve saygının olduğu görülmektedir. Nitekim medreselerde tadrîs faaliyetlerine katılan ulemâ ile tekke ve zaviyelerde irşad hizmetlerini yürüten meşâyih ve dervişlerin şer'î ilimlere vâkıf olması sebebiyle aralarında ciddi münakaşaların olmadığı, hatta bazı ilim adamlarının sonraları tasavvuf yolunu seçerek irşad hizmetlerini tekkelerde sürdürdüğü, bazı tekke mensuplarının da medreselerde ders vererek bu birliği tamamlamaya çalıştıkları belirtilmektedir.⁹⁶⁸

Ulemâ ve meşâyih hakkındaki bilgilerimizin, ilk planda, Osmanlı devrinde yazılmış biyografik eserlerden alınması, özellikle Taşköprülüzâde ve halefleri gibi biyografi müelliflerinin, eserlerine tarikat şeyhlerinin biyografilerini de almaları, ulemânın meşayihini bir rakib olarak görmeyip, sadece farklı açıdan dine yaklaşan bir zümre olarak kabul ettiğini göstermektedir.⁹⁶⁹

XVI. asrın ilk yarısında (1500-1566) devlet ricâli gibi medrese çevrelerinin de tasavvuf ve tasavvuf erbabına fazla rağbet ettikleri; bu dönem ilmiye mensuplarının bir kısım tasavvufî meselelerde meşâyih'ten farklı düşünmekle birlikte, yine de genel manada tercihlerini tasavvuftan yana koydukları bilinmektedir. Öyle ki o dönem kaynaklarında tasavvuf karşıtı olarak üç beş âlimin adı zikredildiği halde bu dönemde birçok medreselinin tarikata intisab ettiği ya da sevgi duyduğu ve çoğu mutasavvıfın da ilmiyeden olduğu belirtilmektedir.⁹⁷⁰

XVII. asırda da medrese ve çevrelerinin tasavvufa rağbet ettikleri, özellikle ilmiyenin zirvesindeki şeyhülislamın çoğunun tasavvuf ve mutasavvıflara yakın durdukları görülmektedir.⁹⁷¹ İlmiyenin en tepe noktasındaki zümre olan şeyhülislamın tasavvuf ile ilişkilerinin, genel anlamda ilmiye mensuplarının tasavvufa bakışını da yansıttığı söylenebilir.

Araştırdığımız dönem içerisinde tasavvufa ilgi duyan veya mutasavvıflarla çeşitli şekillerde ilişkisi olan birçok Dârülhadis müderrisi bulunmaktadır. Tespit

⁹⁶⁸ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi", *İlam Araştırma Dergisi*, III/1 (Ocak-Haziran 1998), s. 37-38.

⁹⁶⁹ Hans Georg Mayer, a.g.m., 58.

⁹⁷⁰ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 342-343.

⁹⁷¹ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 453.

edebildiğimiz kadarıyla ya babası ya da yakınlarından biri meşâyihden olan Dârülhadis müderrisleriyle ilgili bilgiler şöyledir:

Muhaşşî Sinan'ın babası Şeyh Hüsameddin, Halvetiyye meşâyihinin büyüklerinden olup Amasya'da medfûn olan Şeyh Habip Karamânî'nin halifelerindendir.⁹⁷² Abdülkadir Şeyhî Efendi, Halvetî meşâyihinden Sivasî Tekkesi şeyhi Hacı Efendi (Abdurrahim el-Müeyyedî, Hacı Çelebi)'nin (ö. 944/1537-38) oğludur ve babası dolayısıyla Şeyhî lakabını almıştır.⁹⁷³ Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb)'in dedesi Seyyid Ali Efendi, Halvetiyye Tarikatı'nın Zeyniyye koluna mensuptur.⁹⁷⁴ Sadreddinzâde Muhammed Emin, dersiâm ve mutasavvıf (Halvetî) Sadreddin-i Şîrvânî'nin oğludur.⁹⁷⁵ Şerif Efendi (Şerif b. Şeyh Mahmud), Halvetiyye şeyhlerinden Yenişehirli Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur.⁹⁷⁶ Kudsî Muhammed, Nakşî şeyhlerinden Emir Buhârî'nin damadının damadı olan Abdullatîf en-Nakşibendî'nin (ö. 971/1563-64) torunudur (kızının oğlu).⁹⁷⁷

Akrabalık dışında herhangi bir tarikata bağlı olan müderrisler de bulunmaktadır. Bunlarla ilgili tespit ettiğimiz bilgiler de şöyledir:

Ebülmeyâmin Mustafa Efendi, Bayrâmiyye tarikatının kollarından olan Melâmiyye'nin temsilcilerinden Hacı Ali Bey (İdris-i Muhtefî)'nin (ö. 1024/1615) bağlılarından.⁹⁷⁸ Ancak, Ebülmeyâmin, tarikat mensubu olduğunu halktan gizlemiştir. Esad Efendi, zâhirî ilimlerin yanı sıra manevî ilimlere de merak sararak Celvetî Tarikatı'nın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'ye intisab etmiştir. Esad Efendi'nin Hüdâyî ile yakınlıklarının, babaları zamanında başladığı, babasının ve ağabeyi Mehmed Efendi'nin cenaze namazlarının da Hüdâyî tarafından kılındığı belirtilmiştir.⁹⁷⁹ Şeyhzâde Ahmed, Akçakızanlık'ta, hangi tarikattan olduğunu tespit

⁹⁷² Atâî, *Hadâik*, 248.

⁹⁷³ A.mlf., *a.g.e.*, 327.

⁹⁷⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, Gregg International Publishers, Westmead 1971 (İstanbul 1308, Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım), s. 138.

⁹⁷⁵ Ramazan Altıntaş, "Şîrvânî, Sadreddinzâde", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 208.

⁹⁷⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 311.

⁹⁷⁷ Atâî, *a.g.e.*, 642.

⁹⁷⁸ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 338, 342-343, 453.

⁹⁷⁹ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 453. Ayrıca bkz. A.mlf. *a.g.e.*, 359.

edemediğimiz bir derviş olan Zâhid Mehmed Efendi'nin oğludur.⁹⁸⁰ Feyzullah Efendi, ailecek Halvetîliğe bağlıdır.⁹⁸¹ Sadreddinzâde Sâdık Mehmed, Halvetî şeyhi Cihangir Şeyhi'nden⁹⁸² inâbet alıp onun tarikatına girmiştir.⁹⁸³ Ayrıca Sadreddin-i Şirvânî soyundan olduğundan kendisine “Sadreddinzâde” denmiştir. La‘lîzâde Şeyh Mehmed Efendi, Bayrâmiyye tarikatının Melâmiyye kolunun temsilcilerinden Sarı Abdullah Efendi'nin kızından torunudur.⁹⁸⁴ La‘lîzâde'nin, dedesi Sarı Abdullah Efendi'ye bağlanıp ondan feyiz aldığı ve Nakşibendiyye'den Mekke'de bulunan Ahmed Yekdest ve Şeyh Murad Buhârî'ye intisab ettiği belirtilmiştir.⁹⁸⁵ İmamı Sultânî Yusuf, gençlik yıllarında Şam'da Halvetiyye meşâyihinden Şeyh Ahmed Gassâlî'ye intisab etmiş, daha sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir.⁹⁸⁶ Uzun Hasan, dönemindeki Nakşî şeyhlerinden Mahmud Efendi'ye intisab edip 20 seneye yakın bu tarikatta hizmet etmiştir.⁹⁸⁷ Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Efendizâde), farklı medreselerde müderrislik ve bazı kadılıklarda bulunduktan sonra 1066 Cemâziyelâhir'inde babasının şeyhülisamlıktan azledilip Mekke kadılığına atandığı dönemde gittiği Konya'da Mevlevî şeyhi Şeyh Hüseyin Efendi'ye (ö. 1017) intisab edip bir müddet Konya'da kalmıştır.⁹⁸⁸ Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi, Bayramiyye tarikatına mensuptu.⁹⁸⁹ Uşşakî Mustafa Efendi, yetişme çağında ilim tahsili arzusuyla gittiği Bursa'da Şeyh Mısırî Mehmed Efendi'ye intisab etmiş ve burada on bir sene kalmıştır.⁹⁹⁰

Kimi Dârülhadis müderrisleri şeyhülisamlık yaptıkları dönemde bazı meşâyihin cenaze namazlarını kıldırması veya tersine olarak ulemâdan olan müderris

⁹⁸⁰ Atâî, *a.g.e.*, 683.

⁹⁸¹ Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 527. Ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 455.

⁹⁸² Cihangir Şeyhi, Hasan Burhâneddin Cihangirî (ö. 1074/1663) olmalıdır. Ahmedîyye-i Halvetiyye'nin Ramazâniyye koluna bağlı olan Cihangîriyye adlı alt kol kendisi tarafından XVII. asırda İstanbul'da kurulmuştur. Bkz. Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 167-169.

⁹⁸³ Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 104.

⁹⁸⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 288.

⁹⁸⁵ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 352-353.

⁹⁸⁶ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 136.

⁹⁸⁷ A.mlf., *a.g.e.*, III, 375-376.

⁹⁸⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 476.

⁹⁸⁹ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 480.

⁹⁹⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 26. Şeyh Mısırî Mehmed, Vardarî Şeyhzâde Mehmed'in Halvetî şeyhlerinden olan babası Şeyh Mehmed Efendi olmalıdır. Vardarî Şeyhzâde Mehmed ve babası için bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, III, 123-124.

yakınlarından birinin cenaze namazı meşâyih tarafından kılınmıştır. Örneğin Nakşî meşâyihinden Tireli Ahmed Efendi'nin (1034/1625 civarı) cenaze namazını Dârülhadis müderrisliği de yapan Şeyhülislam Esad Efendi kıldırıştır.⁹⁹¹ Esad Efendi'nin babası Hoca Sadeddin ve ağabeyi Mehmed Efendi'nin cenaze namazlarını ise Hüdâyî kıldırıştır.⁹⁹²

Meşâyih, bazen zaruretten dolayı görev başında olmayan şeyhülislamlara vekâlette bulunmuş, bazen de Beyâzîd Medresesi'nde şeyhülislamlara ders vekilliğini yapmıştır. Örneğin 1030/1621 senesinde Sultan Osman'ın Leh (Hotin) Seferi'ne Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi de beraberinde katıldığı için Tireli Ahmed Efendi Şeyhülislam vekilliğini, Esad Efendi seferden dönünceye kadar yürütmüştür.⁹⁹³ Yine Nakşî meşâyihinden Esîrî Damadı Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1120/1708), Dârülhadis müderrislerinden Debbağzâde Mehmed Efendi, Ebu Saîdzâde Feyzullah ve Sâdık Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlıklarında onlara Beyazıt Medresesi'nde ders vekilliği yapmıştır.⁹⁹⁴

Tasavvufî çevreyle münasebetleri olmasına rağmen kaynaklarda tasavvufla ilişkisinden bahsedilmeyen pek çok ilmiye mensubunun olabileceği de belirtilmiştir. Örneğin Şeyhülislam Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi ile Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi tarikat mensubu oldukları halde bunu halktan gizlemişlerdir.⁹⁹⁵

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere, 19 Dârülhadis müderrisinin tasavvuf veya mutasavvıflarla bir şekilde bağlantısı bulunmaktadır. Bunlardan özellikle 10'unun tarikatlara bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Dârülhadis müderrislerinin, Osmanlı coğrafyasında kendi dönemlerinde etkin olan birden çok tarikatla ilişkileri veya bağlantılarının olduğunu, bunlar arasında Halvetîlik ve Nakşîlik'in başta geldiğini, diğer tarikatların her biriyle de farklı şekillerde ilişkilerin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

⁹⁹¹ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 384, 455.

⁹⁹² A.mlf., *a.g.e.*, 453. Ayrıca bkz. 359.

⁹⁹³ Atâî, *a.g.e.*, 759. Ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 384.

⁹⁹⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 417. Ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 452.

⁹⁹⁵ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 357.

Darühadis talebelerinden de tasavvuf ve tarikatlarla bağlantısı olanlar bulunmaktaydı. Örneğin Dârülhadis'te talebelik yaptığı belirtilen Horasanîzâde Mevlana Derviş Ali Dede'nin (ö. 1082/1671-72), Süleymaniye Dârülhadisi'ni bitirdikten sonra memleketi Kırşehir'e dönerek Hacı Bektaş nahiyesindeki Pir Evi diye bilinen Bektâşî tekkesine intisâb ettiği; bu ilişkisinden dolayı onun, Osmanlı padişahlarından I. İbrahim (I. Ahmed'in oğlu) döneminde Girit seferlerinin başlamasıyla Pir Evi Dergâhı'nın şeyhi Dimetokalı Vahdetî Dede tarafından halife tayin edilerek sefere katılacak Bektâşî kafilesine baş tayin edildiği, bu grubun İstanbul'a giderek orduya katıldığı ve beraberce Girit'e gittikleri (25 Rebûlâhir 1055/20 Haziran 1645); Horasanîzâde'nin de 1082/1671-72 tarihinde burada vefat ettiği ve kendi ismiyle anılan Kandiye şehrinin 3,5 km güneyindeki Horasanlı Dergâhı'nın bahçesine defnedildiği belirtilmiştir.⁹⁹⁶

Yine Halvetiyye-Ramazaniyye tarikatının Cerrâhiyye kolunun kurucusu olan Nureddin Cerrâhî'nin (ö. 1133/1721)⁹⁹⁷, Süleymaniye'deki tahsili esnasında Yenişehirli Abdullah Efendi'den (ö. 1156/1743) ders aldığı ve Süleymaniye Dârülhadisi'nde de öğrenim gördüğü belirtilmiştir.⁹⁹⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderrislik yaptığı⁹⁹⁹ ve Nureddin Cerrâhî'nin Dârülhadis'te öğrenim gördüğü belirtildiğine göre Nureddin Cerrâhî Dârülhadis'te ders almış olmalıdır.

B. MÜDERRİS, MUÎD VE TALEBELERİN SOSYAL TABANLARI

Dârülhadis müderris, muîd ve talebelerinin sosyal tabanı üzerine bu bölümde yapacağımız değerlendirmeler, genellikle o dönem Osmanlı medreselerindeki eğitim-

⁹⁹⁶ Orhan Fuat Köprülü, "Ustazâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşiliğin Girit'te İntişarı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX, İstanbul 1979-1980, s. 40-42; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 258-259. Ayrıca bkz. a.mlf., *Anadoluda Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001 Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2002, s. 122.

⁹⁹⁷ Nureddin Cerrâhî (ö. 1133/1721), 1071/1660-61 veya 1083/1672 tarihinde İstanbul Cerrahpaşa'da dünyaya geldi. Öğrenimine Cerrahpaşa Sıbyân Mektebi'nde başladı. Ayrıca hüsnühat dersleri aldı. Süleymaniye Medresesi'ndeki tahsili esnasında, daha sonra Şeyhülislam olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin öğrencisi oldu. Bu yıllarda şair Nabi'yle tanışarak ondan edebi konularda istifade etti. 1101/1689 veya 1108/1696 yılında Mısır (Kahire) mevleviyetine tayin edildi. Bkz. Mehmet Cemal Öztürk, "Nureddin Cerrâhî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 252-253.

⁹⁹⁸ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IX, Pest 1827-1835 (yeni baskı, Graz, 1963), s. 145'ten naklen Şenay Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrâhî und sein orden: 1721-1925*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982, s. 28.

⁹⁹⁹ Bkz. Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 100-101.

öğretim personeli için de geçerlidir. Yalnız, gerek arşiv kaynakları, gerekse diğer kaynaklardaki bilgi yetersizliklerinden dolayı bazı müderrisler ile talebe ve muîdlerle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle değerlendirmelerimizin çoğunun “yaklaşık olarak” görülmesi gerekmektedir. Buna rağmen mevcut bilgiler bile, eğitim-öğretim personelinin, özellikle de müderrislerin sosyal tabakalaşma içerisindeki yerleri hakkında belirli bir kanaat edinmemize yardımcı olacak niteliktedir.

Dârülhadis müderrislerinin biyografilerini incelediğimizde, ilmiye mensubu ailelerden (ulemâdan) gelenlerin çok sayıda olduğunu görürüz. Burada ilmiye grubu içerisinde babası müderris, kadı, kadıasker, şeyhülislam, müftü ve imam-hatip gibi mesleklerden gelenleri kastediyoruz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla medresenin kuruluş tarihi olan 1557 yılından 1700’e kadar biyografisini incelediğimiz 92 müderristen yaklaşık olarak 47’si (% 51) ilmiye mensubu bir aileden gelmektedir. Ancak baba mesleğini tespit edemediğimiz 35 kişi bulunmaktadır ki bunların da bazılarının ilmiye mensubu olma ihtimali yüksektir. Geride kalan 10 kişinin babası ise 4’ü meşâyih veya derviş; diğer 6’sı hassa emini, kâtip, divan efendisi, mahkeme başkâtibi, debbâğ şeyhi ve tüccardır (1’er). Araştırdığımız dönem içerisinde Fatih Külliyesi’nde de benzer bir durum olduğu görülmektedir. Nitekim burada, kuruluşundan XVI. asrın ortalarına kadar ilmiye mensubu bir aileden gelenleri oranı % 39 iken (105 müderristen 41’i), XVI. asrın ortalarından itibaren bu oran daha da artarak % 58 (167 kişiden 98’i) olmuştur. Daha sonraki asırlarda da durumun pek değişmediği görülmektedir.¹⁰⁰⁰

Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin sosyal tabanlarıyla ilgili kaynaklardan tespit ettiğimiz bilgileri, aşağıdaki şekilde tablo haline getirebiliriz:

SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİS MÜDERRİSLERİNİN SOSYAL TABANLARI (AİLE BAKIMINDAN)			
	MÜDERRİS	BABASI VE GÖREVİ	DİĞER BİLGİLER
1.	Emin Kösesi	Sultan Bayezid-i Veli zamanında hassa emini olan Nureddin Hamza’nın oğlu	—
2.	Muslihiddin Mustafa en-Niksarî	?	Sonraki dönem Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Niksarîzâde Mehmed’in babası
3.	Muhaşşî Sinan Efendi	Halvetiye meşâyihinin büyüklerinden olan babası Şeyh Hüsameddin, Amasya’da medfûn olan Şeyh Habip Karamanî’nin halifelerindendir.	—

¹⁰⁰⁰ Unan, *Fatih Külliyesi*, 212.

4.	Kadızzâde Ahmed Şemseddin	Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Edirne kadısı olan Bedreddin Mahmud'un oğlu	—
5.	Ahîzzâde Mehmed b. Nurullah	Nurullah Efendi adlı bir kadî'nin oğlu	—
6.	Abdülkerim Salih Molla Efendi	Edirne Selimiye Medresesi müderrislerinden Mirim Kösesi diye bilinen Mehmed Efendi'nin (ö. 987/1579) oğlu	Baba tarafından Kadızzâde Rûmî, anne tarafından ise Ali Kuşçu soyuna mensup
7.	Abdülkadir Şeyhî Efendi	Halvetî meşâyihinden Sivasî Tekkesi şeyhi Hacı Efendi (Abdurrahim el-Müeyyedî, Hacı Çelebi)'nin (ö. 944/1537-38) oğlu	Kadıasker Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin biraderi ve sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Hısm Yahya'nın babasının amcası
8.	Zekeriya Efendi	Bayram Efendi ?	Sonraki Dârülhadis müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed'in dedesi
9.	Osman Efendi	?	—
10.	Esad Efendi	Tarihçi ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğlu	Sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Abdülaziz Efendi'nin kardeşi ve Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizzâde)'nin dedesi
11.	Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali	?	Sarı Gürüzzâde Kaynı
12.	Memikzâde Mehmed Efendi	?	—
13.	Kara Abdurrahman	Kefe müftüsü Süleyman Efendi'nin oğlu	—
14.	Abdülaziz Efendi	Şeyhülislam ve tarihçi, aynı zamanda III. Murad'ın hocası olan Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu	Önceki Dârülhadis müderrislerinden Esad Efendi'nin kardeşi
15.	Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu, Muslu Efendi)	Eyüp Kadısı Bâlî Efendi'nin oğlu	—
16.	Kâtipzâde Zeynî Efendi	Veziriazam Mehmed Paşa'nın kâtibi'nin oğlu	—
17.	Sarı Hoca (Mehmed Efendi)	?	—
18.	Ahîzzâde Hüseyin Efendi	Süleymaniye Dârülhadis müderrisi ve II. Selim dönemi kadıaskerlerinden Ahîzzâde Mehmed b. Nurullah'ın oğlu	Daha sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Ahîzzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin babası, Ahîzzâde Yahya'nın amcası
19.	Müteaccim Mehmed Efendi	?	—
20.	Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb)	Ahmed Çelebi'nin oğlu ?	(Sahn müderrislerinden Bursevî Emir Hasan Çelebi'nin kardeşi)
21.	Vahyîzzâde Abdullah (Abdullah b. Mustafa)	Bursa'da Manastır (Sultan Orhan) Medresesi müderrisi iken vefat eden Vahyîzzâde Mustafa'nın oğlu	—
22.	Ali Çelebizâde Abdullah Efendi	Bursa kadılarında Çivîzzâde Hısmı Ali Çelebi (Vasî Alisi)'nin (ö. 950/1543-44) oğlu	—
23.	İbrahim Efendi (İbrahim-i İznîkî, Ali Beyzâde İbrahim Efendi)	İznîkî Ali'nin oğlu ?	—
24.	Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf)	?	—
25.	Niksarîzzâde Mehmed	İstanbul kadılığı ve Süleymaniye Dârülhadis müderrisliği yapan Muslihiddin Mustafa en-Niksarî'nin oğlu	Sahn müderrisi Mehmed Çelebinin kardeşi

26.	Ahîzâde Yahya	Atâî'nin hocası ve kadıasker Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin (ö. 1013/1604) oğlu	Daha önceki Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu ve Ahîzâde Hüseyin'in yeğeni, daha sonraki Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Seyyid Mehmed (Mehmed Şerif) Efendi'nin de amcası
27.	Şeyhzâde Ahmed Efendi	Akçakızanlık'ta derviş olan Zâhid Mehmed Efendi'nin oğlu	—
28.	Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi	Dersiâm ve Halvetî meşâyihinden Sadreddin-i Şîrvânî'nin oğlu	İstanbul kadılarında Mehmed Rûhullah'ın babası, Süleymaniye Dârülhadis müderrisliği ve iki defa şeyhülislamlık yapan Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi'nin dedesi
29.	Şeyh Mehmed Efendi	Süleymaniye müderrisi ve Anadolu kadıaskerlerinden Hocazâde Şemseddin'in (Şems Efendi, ö. 1011/1603) oğlu	—
30.	Kudsî Muhammed Efendi	Haseki Medresesi müderrisi, Mekke ve Mısır kadısı Nişancızâde Ahmed Efendi'nin (ö. 986/1578) oğlu	Nakşî şeyhlerinden Emir Buhârî'nin damadının damadı olan Abdullatif en-Nakşibendî'nin (ö. 971/1563-64) torunu (kızının oğlu)
31.	Mehmed Efendi	Medine kadısı iken vefat eden Kara Dâvûdzâde'nin (ö. 975) oğlu	—
32.	Muîdzâde Mehmed Efendi	Bursa Muradiye Medresesi müderrislerinden Muîdzâde Mehmed b. Hayreddin'in oğlu	—
33.	Mutahhar Efendi	?	—
34.	Derviş Ebâbil Efendi	?	—
35.	Tevfikzâde Ahmed Çelebi	III. Mehmed dönemi ulemâsından Cezerî Kasım Paşa Medresesi müderrisi Molla Tevfik-i Geylânî'nin (Tevfik b. Mehmed, ö. 1010/1601-2) oğlu	—
36.	Muîd Ahmed Efendi	?	—
37.	Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi	Önceki dönem Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin'in oğlu	Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu ve Ahîzâde Yahya'nın amcası Ahîzâde Hüseyin'in oğlu
38.	Hısım Yahya	Şeyhî Çelebi Medresesi müderrisi ve Gümülcine, Rusçuk ve Hezargrad kadılarında Mehmed Çelebi'nin oğlu	Hısım Yahya'nın Babası Mehmed, Şeyh Abdürrahim el-Müeyyedî'nin torunu ve daha önceki Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin de yeğenidir [kardeşinin oğlu].
39.	Azmîzâde Mustafa Hâletî	Süleymaniye Medreseleri ve Edirne Dârülhadisi'nde müderrislik ile Şehzâde Mehmed (III. Mehmed)'e hocalık yapan şair Azmî Efendi'nin oğlu	Nev'îzâde Atâî'nin hocası
40.	Biber Birâderi Hasan Efendi	?	Konya kadılarında Biber Mehmed Efendi'nin (ö. 1005/1596-97) kardeşi
41.	İmam-ı Sultânî Yusuf	?	—
42.	Uzun Hasan Efendi	Karaman vilayetinde Konya şehrine yakın Bayat köyünde imam ve hatip olan İsmail Efendi'nin oğlu	—
43.	Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)	Şeyhülislam Esad Efendizâde Ebu Saîd Mehmed Efendi'nin oğlu	Önceki Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi'nin torunu, bir sonraki Dârülhadis müderrisi Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi'nin kardeşi
44.	Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi)	Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendi'nin oğlu	Önceki Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi'nin torunu, bir önceki Dârülhadis müderrisi Ahmed Efendi'nin kardeşi

45.	Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed	Üsküdar ve Selanik kadılarından Hoca Fesad Ömer Efendi'nin (ö. 1044/1634) oğlu	—
46.	Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	Dördüncü Murad devri ulemâsından Hâkâniye-i Vefâ ve Sultan Ahmed Hân Medresesi müderrisi, Mekke kadısı Şa'râvî Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1048/1638) oğlu	Sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Şa'rânîzâde Ebussuûd Efendi'nin kardeşi
47.	İzzetî Şeyh Mehmed	Yedi defa Filibe kadılığı yapan Lütfullah Efendi'nin oğlu	Önceki dönem Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Zekeriya Efendi (Bayramzâde)'nin torunu ve sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Debbâgzâde Mehmed'in kayınpederi
48.	Şîrvânî Ahmed Efendi	?	—
49.	Şa'rânîzâde Ebussuûd Efendi	Hâkâniye-i Vefâ ve Sultan Ahmed Hân Medresesi müderrisi, Mekke kadısı Şa'râvî Abdürrahim Efendi'nin oğlu	Kendisinden önceki Dârülhadis müderrislerinden Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'nin kardeşi
50.	Fâzıl Muslu Efendi	?	—
51.	Kürd İshak Efendi	?	—
52.	Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah Efendi	Süleymaniye müderrisi ve İstanbul kadısı Sa'dîzâde Seyfullah'ın (ö. 1065/1655) oğlu	—
53.	Uzun Abdullah Efendi	Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii imamlarından Mehmed Efendi'nin oğlu	Süleymaniye müderrislerinden Avârezâde Mustafa Efendi'nin damadı
54.	Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi	?	—
55.	Hâmid Efendi	?	—
56.	İshakzâde Mehmed Sâlih	Sultan İbrahim dönemi ulemâsından Karabağî İshak Efendi'nin oğlu	—
57.	Ahmed Efendi (Mahdûm-i Kemaleddinzâde, Kemal Efendizâde)	Müderris ve kadıaskerlerden Kemal Efendizâde İbrahim'in (ö. 1067/1657) oğlu	—
58.	Hacıoğlu Mustafa Efendi (Hacîzâde)	?	—
59.	Debbâgzâde Mehmed Efendi	Yedikule debbâğları şeyhi Mahmud Efendi'nin oğlu	Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed'in damadı
60.	Kebîrîzâde Mustafa Efendi	Süleymaniye Medreseleri müderrisi ve Edirne kadılarından Kebîrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1060/1650) oğlu	—
61.	Edirmeli Çelebi (Ahmed b. Mehmed)	?	—
62.	Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi	Hatice Sultan Medresesi müderrisi ve Üsküdar kadılarından Uşşakîzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1087/1676-77) oğlu	—
63.	Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâlî)	?	—
64.	Sarı Osman Efendi	Amasya Müftüsü Mehmed Efendi'nin oğlu	—
65.	Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd	Anadolu kadıaskerlerinden Ankaravî Esad Efendi'nin (ö. 1066/1656) oğlu	—
66.	Seyyid Feyzullah Efendi	Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu	—
67.	Hocazâde Seyyid Osman	Sultan Dördüncü Murat dönemindeki kadıaskerlerden Hocazâde Abdullah Efendi'nin (ö. 1045/1636) oğlu	—

68.	Bezircizâde/Bezirci Mahmud Efendi	?	—
69.	Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi	?	—
70.	Sadreddinzâde Sâdık Mehmed	IV. Mehmed devri ulemâsından Sadreddinzâde Feyzullah Efendi'nin oğlu	Dârülhadis müderrislerinden Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi'nin (ö. 1036/1627) torunu ve Sadreddin-i Şîrvânî soyundan
71.	Seyyid Cafer Efendi	Anadolu kadılarında Kemaleddin Efendi'nin oğlu	—
72.	Hanlızâde Mehmed Efendi	?	—
73.	Bâkîzâde İsmail Efendi	Dördüncü Mehmed devri ulemâsından Bâkîzâde Esad Efendi'nin (ö. 1076/1665-66) oğlu	—
74.	Cevherizâde Mehmed Efendi	?	—
75.	Çavuşzâde Ahmed Efendi	?	—
76.	Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi	Ankara'da imam ve hatip olan bir zatın oğlu	—
77.	Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa	?	Süleymaniye müderrisi Kilisî Mustafa'nın damadı
78.	La'îzâde Şeyh Mehmed Efendi	Bağdat valisi Deli Hüseyin Paşa'nın divan efendisi La'îzâde İbrahim Efendi'nin oğlu	Sultan I. Ahmed dönemi reisülküttâblarından La'î Ali Efendi'nin torunu (oğlundan), Bayramiyye tarikatının Melâmiyye kolunun temsilcilerinden Sarı Abdullah Efendi'nin kızından torunu ve Sultan IV. Mehmed dönemi ulemâsından La'îzâde Abdülaziz Efendi'nin kardeşi
79.	Menteşzâde Abdurrahim Efendi	Bursa mahkemesi başkâtibi Kurd Mehmed Efendi'nin oğlu	Kasım Subaşı Medresesi müderrislerinden Menteszâde Mahmud Efendi'nin damadı
80.	Uşşakî Mustafa Efendi	?	—
81.	Kara Halil Efendi	?	—
82.	Güzelhisarî Ahmed Efendi	?	—
83.	Beyler Hocası Ahmed Efendi	?	—
84.	Ebu İshak İsmail Efendi	Dördüncü Mehmed devrindeki Rumeli kadıaskerlerinden Alâiyeli İbrahim Efendi'nin oğlu	—
85.	Malatyalı Mustafa Efendi	?	—
86.	Mutavveli Trabzonî Hasan	Trabzon'da Hüseyin adındaki bir tâcirin oğlu	—
87.	Tefsîrizâde Mehmed Atâullah	Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından kadıasker Tefsîri Mehmed Efendi'nin oğlu	—
88.	Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi	?	—
89.	Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi	Süleymaniye müderrisi ve Şam kadısı Çeşmîzâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1059/1649) oğlu	—
90.	Sahhâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed	Bursa ve Sofya kadısı Sahhâf Şeyhzâde Abdülbâkî Efendi'nin (ö. 1082/1671) oğlu	—
91.	Şerif Efendi	Halvetî şeyhlerinden Yenişehirli Şeyh Mahmud Efendi'nin oğlu	—
92.	Mekkîzâde Esad Efendi	Ayasofya müderrisi ve tarihçi Mekkî Mehmed Efendi'nin (ö. 1091/1680) oğlu	—

İstatistik sonuçları	<p>Ulemâ (müderriş, kadı, kadişker, müftü, imam-hatip, dersiâm): 47 (bir kişi hem dersiâm hem de Halvetî meşâyihî)</p> <p>Meşâyih-derviş: 4 (Halvetî şeyhi: 3, Derviş: 1. Hem dersiâm hem de Halvetî meşâyihî olanı ulemâ arasında zikredildi.)</p> <p>Tespit Edilemeyen: 35</p> <p>Diğer (Hassa emini, vezir kâtibi, mahkeme başkâtibi, divan efendisi, debbağ şeyhi ve tüccar): 6 (1'er)</p>
-----------------------------	---

Çoğu ilmiye mensubu ailelerden gelen Dârülhadis müderrişlerinden bazılarının birbirleriyle akrabalık bağları da bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârülhadis müderrişlerinin birbirleriyle olan akrabalık bağları ile Dârülhadis'te öne çıkan bazı müderriş aileleri şöyledir¹⁰⁰¹:

1. Muslihiddin Mustafa: Niksarîzâde Mehmed'in babası
2. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah: Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin babası, Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi) ve Ahîzâde Yahya'nın dedesi (Ahîzâde Yahya ve Seyyid Mehmed'lerin babaları farklıdır. Aşağıya bkz.)
3. Abdülkadir Şeyhî: Hısım Yahya'nın babasının amcası
4. Zekeriya Efendi: İzzetî Şeyh Mehmed'in dedesi
5. Esad Efendi: Abdülaziz Efendi'nin kardeşi (Hoca Sadeddin'in oğulları), Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)'nin dedesi
6. Ahîzâde Hüseyin: Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın oğlu, Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin babası, Ahîzâde Yahya'nın amcası
7. Niksarîzâde Mehmed: Muslihiddin Mustafa'nın oğlu
8. Ahîzâde Yahya: Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu, Ahîzâde Hüseyin'nin yeğeni (kardeşi Ahîzâde Abdülhalim'in oğlu), Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin amcası (Ahîzâde Abdülhalim)'in oğlu
9. Sadreddinzâde Muhammed Emin: Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi'nin dedesi
10. Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi): Ahîzâde Hüseyin (Ahîzâde Yahya'nın amcası)'nin oğlu ve Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu
11. Hısım Yahya: Hısım Yahya'nın Babası Mehmed, Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin yeğeni (kardeşi Ali'nin oğlu)

¹⁰⁰¹ Not: Parantez içerisindeki isimler, Dârülhadis müderrişleri olmayıp aile bireyleri arasındaki bağın anlaşılabilmesi için eklenmiştir.

12. Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde): Esad Efendi'nin torunu, Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi'nin kardeşi

13. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi: Esad Efendi'nin torunu ve Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)'nin kardeşi

14. İzzetî Şeyh Mehmed: Zekeriya Efendi (Bayramzâde)'nin torunu, Debbağzâde Mehmed'in kayınpederi

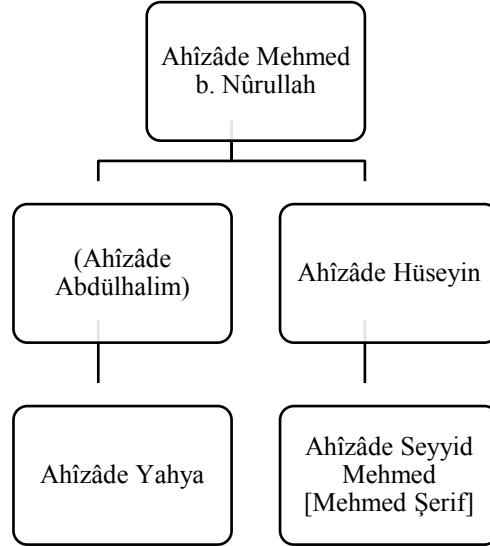
15. Şa'rânîzâde Ebussuûd: Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi

16. Debbağzâde Mehmed: İzzetî Şeyh Mehmed'in damadı

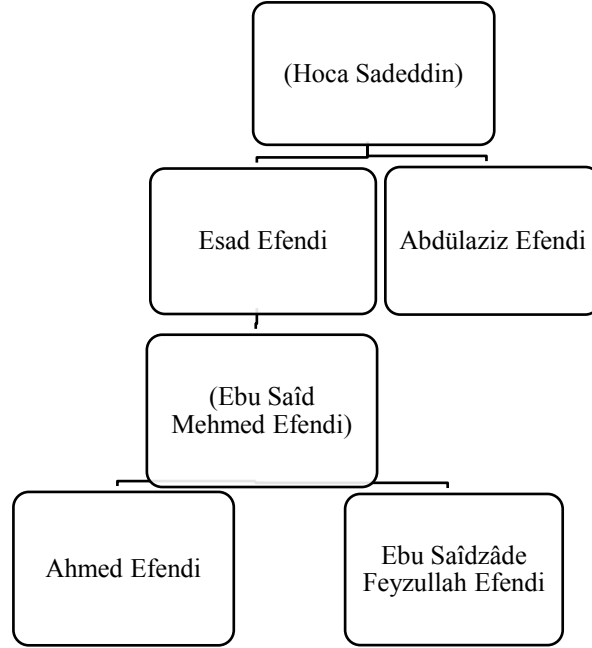
17. Sadreddinzâde Sadık Mehmed: Sadreddinzâde Muhammed Emin'nin torunu

Müdürrislerin akrabalık bağlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bunlardan bazılarını şema üzerinde de gösterelim:

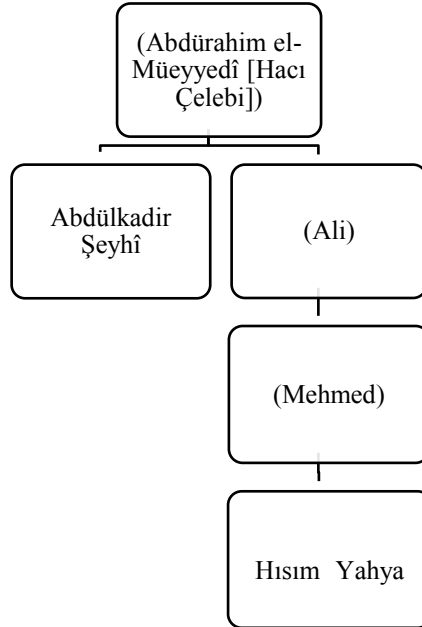
Ahîzâde Ailesi:

Hoca Sadeddin Ailesi¹⁰⁰²:

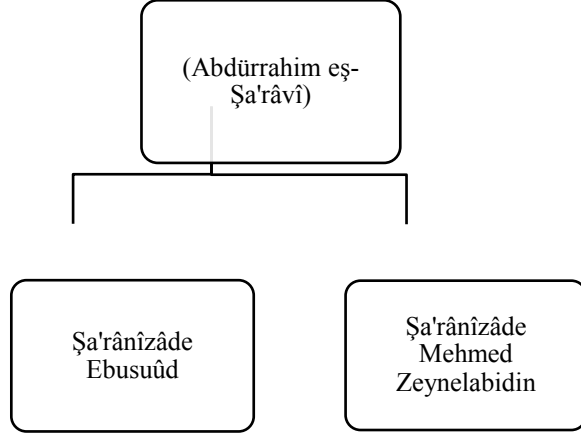

Abdürrahim el-Müeyyedî Ailesi:

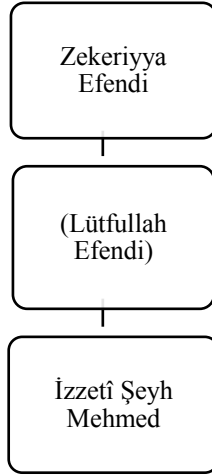

¹⁰⁰² Hoca Sadeddin ailesi (Hoca Sadeddinzâdeler, Hocazâdeler, Hasan Canzâdeler) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, II, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 694-698.

Abdürrahim eş-Şa'râvî Ailesi:

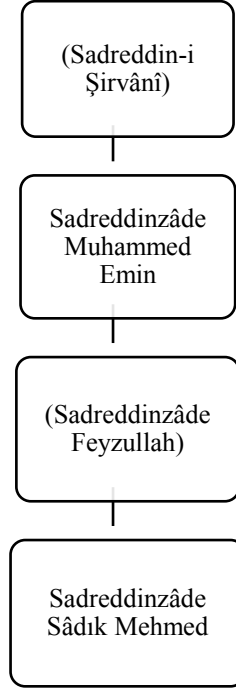

Zekeriyya Efendi Ailesi¹⁰⁰³:

¹⁰⁰³ Zekeriyya Efendi ailesi (Zekeriyyazâdeler, Bayramzâdeler) hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztuna, *a.g.e.*, II, s. 599-600.

Sadreddin-i Şîrvânî Ailesi¹⁰⁰⁴:

Muslihiddin Mustafa Ailesi:

Şemalarda da görüldüğü üzere Hoca Sadeddin ve Ahîzâde ailelerinden dörder; Abdürrahim el-Müeyyedî, Sadreddin-i Şîrvânî, Abdürrahim eş-Şa'râvî, Muslihiddin Mustafa ve Zekeriya Efendi ailelerinden ise ikişer kişi bulunmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı ilmiye teşkilatının başka kademelerinde olduğu gibi burada da bazı ailelerin ön plana çıktığı görülmektedir.

¹⁰⁰⁴ Sadreddin-i Şîrvânî ailesi (Sadreddinzâdeler) hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztuna, *a.g.e.*, II, s. 832.

Fahri Unan, bu verilerin, ilim adamlarının sosyal tabanları ile ilgili olarak ortaya tipik bir “*ilmiye zümresi*” çıkardığını, İlber Ortaylı’nın XVIII. Asır ulemâsı için öngördüğü “*kendi içine kapanış*”ın çok daha erken dönemlerde oluştuğunu ve hatta Fatih zamanında bunun şekillenmeye başladığını; bunda, İstanbul’un fethinden sonra devletin benimsediği sıkı “*merkeziyetçi*” yönetim anlayışının ve patrimonyal bürokratik geleneklerin derin tesirleri olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁵ Oranları günümüzle kıyasladığımızda garipsenecek bir durum olmadığı, zira günümüzde de hangi meslek grubundan olursa olsun, birçok ailede baba mesleğinin büyük oranda sürdürüldüğü veya benzer-yan alanlardaki mesleklerin tercih edildiği söylenebilir.

Müderrislerin doğum yerlerini incelediğimizde ise tespit edebildiğimiz kadarıyla İstanbul, Edirne, Bursa, İzmir, Isparta, Uşak, Amasya, Trabzon, Niksar, Alaiye (Alanya), Ankara, Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Mardin, Irak, Aydın, Aksaray, Konya, Karaman, Şirvan (Azerbaycan), Yenişehir (Rumeli), Niğbolu (Rumeli), Bosna, Filibe, Şam, Mısır ve Tunus gibi yerlerden müderrislerin olduğunu görüyoruz. Bunlar içerisinde İstanbul’un 9 kişi ile birinci; Amasya’nın 5 kişi ile ikinci; Bursa, Konya ve Şirvan’ın ise 3’er kişi ile üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Diğer iller veya bölgelerden ise 2’şer veya 1’er kişi bulunmaktadır. 34 kişinin ise doğum yerleri tespit edilememiştir. Bu 34 kişiden birçoğunun, ulemâ ailelerine mensup ve İstanbul doğumlu olmaları muhtemeldir. Hâsılı, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden Dârülhadis müderrisi olduğundan müderris seçiminde bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve bu anlamda fırsat eşitliğinin büyük oranda sağlandığını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda muîd ve talebeyle ilgili müderrisler kadar ayrıntılı bilgi bulmak mümkün değildir. Mevcut bilgiler de genellikle biyografik olmaktan ziyade mevzî bazı konularla ilgilidir. Konuyla ilgili en çok bilgi bulunabilen kaynakların başında kadıasker rûznâmçeleri gelmektedir. Bu defterlerden, mülâzım olacak talebe veya muîdlerin isim ve eşkâlleri, hocalarının adları, hangi şekilde mülâzım oldukları, hocalarının geçtiklerin görevler ve nereli olduklarını tespit edebiliyoruz.

¹⁰⁰⁵ Unan, *a.g.e.*, 213.

Rûznâmçelerdeki bilgilerden oluşturduğumuz tablolarda da görüleceği üzere¹⁰⁰⁶, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden muîd ve talebelerin de olduğu, bunlar arasında İstanbul, Kastamonu, Bolu ve İzmir'in başta yer aldığı, ancak Osmanlı'nın diğer bölgelerinin neredeyse tamamından da talebe ve muîd bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak, müderrislerde olduğu gibi talebe seçiminde de bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve fırsat eşitliğinin sağlandığını söyleyebiliriz.

C. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ VE OSMANLI YÖNETİMİ

Bazı dönemlerdeki birkaç medreseyi hariç tutarsak, Osmanlı medrese sisteminde Dârülhadis'ten sonra başka yüksek medrese bulunmadığından müderrisler bu kurumdan sonra yüksek kadılıkları tercih etmekteydi. Tedrîs hayatlarının bir dönemini Dârülhadis'te geçirdikleri için "Dârülhadis müderrisleri" dediğimiz kişiler, devlet kademelerinde birçok hizmette bulunup önemli mevkilere gelmişlerdir. Bunlar, müderrislik dışında hem kadılık, kadıaskerlik ve şeyhülislamlık gibi görevlerde bulunarak fiilen devlet yönetiminde bulunmuşlar, hem de devletin toplumla olan ilişkilerini organize etmişlerdir.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar (1557-1700 arası) Süleymaniye Dârülhadisi'nde 92 müderris görev yapmıştır. Şeyhzâde Ahmed Dârülhadis'te farklı iki dönemde görev yapmış olduğundan¹⁰⁰⁷ toplam 93 görev bulunmaktadır. Aşağıda önce müderrislerle ilgili tespit ettiğimiz bilgiler listeler veya tablolar halinde gösterilecek, ardından bunlarla ilgili değerlendirmelere geçilecektir:

Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Yaptıkları Bazı Önemli Görevler

Kadıaskerlik (RK. : Rumeli Kadıaskerliği; AK. : Anadolu Kadıaskerliği)

1. Muhaşşî Sinan Efendi (Sinânüddin Yusuf b. Hüsam b. İlyas): AK.
2. Kadızâde Ahmed Şemseddin: RK.
3. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah (Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin babası): AK.

¹⁰⁰⁶ Bu bölümdeki "Muîd" ve "Talebe" bahislerinde yer alan tablolara bakınız.

¹⁰⁰⁷ Biyografisinde de geçtiği üzere Şeyhzâde Ahmed, ilk Dârülhadis görevinden sonra Şam, ikinci görevinden sonra Edirne kadılığı görevinde bulunmuştur.

4. Abdülkerim Salih Molla Efendi (Mîrim Kösesi oğlu, Kızıl Molla): AK. ve RK.
5. Abdülkadir Şeyhî Efendi (Abdülkadir b. el-Müeyyedî): AK. ve RK.
6. Zekeriya Efendi: AK. ve RK.
7. Esad Efendi (Hocazâde, Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu): AK. ve RK.
8. Ebûlmeyâmin Mustafa b. Ali (Sarı Gürüzâde Kaynı, Kayın Mustafa Efendi): AK.
9. Abdülaziz Efendi (Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu): AK. ve RK.
10. Ahîzâde Hüseyin Efendi (Ahîzâde Mehmed'in oğlu, Hüdâyî): AK. ve RK.
11. Ali Çelebîzâde Abdullah Efendi (Bitlicezâde/Bitlice Ali Efendizâde Abdullah Çelebi, Abdullah Efendi b. Ali): AK.
12. Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf): AK.
13. Kudsî Muhammed Efendi (Nişancızâde Ahmed'in oğlu, Turâbî): AK.
14. Muîd Ahmed Efendi (Ahmed b. Yusuf): AK. ve RK.
15. Azmîzâde Mustafa Hâletî (Mustafa b. Azmîzâde): AK. ve RK.
16. Biber Birâderi Hasan Efendi: AK. ve RK.
17. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi (Feyzî): AK. ve RK.
18. İzzetî Şeyh Mehmed (Mehmed b. Lütfullah, Vişnezâde, İzzetî): AK. ve RK.
19. Hâmid Efendi (Hâmid b. Mustafa Konevî): AK. ve RK.
20. Debbağzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Şeyh Mahmud): AK. ve RK.
21. Kebîrîzâde Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed el-Kebîrî): AK.
22. Hocazâde Seyyid Osman (Seyyid Osman b. Abdullah): AK.
23. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed: AK. ve RK.
24. La'lîzâde Şeyh Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed b. İbrahim b. La'lî Ali): AK.
25. Menteszâde Abdurrahim Efendi (Abdürrahim b. Kurd Mehmed): AK. ve RK.
26. Kara Halil Efendi (Halil b. Hasan b. Mehmed): AK.
27. Ebu İshak İsmail Efendi (İsmail b. İbrahim, Şeyhülislam, Naîm): AK. ve RK.

28. Sahhâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed (Seyyid Mehmed b. Abdülbâkî): AK. ve RK.

Şeyhülislamlık

1. Kadızâde Ahmed Şemseddin
2. Abdülkadir Şeyhî Efendi (Abdülkadir b. el-Müeyyedî)
3. Zekeriya Efendi (Meylî)
4. Esad Efendi (Hocazâde [Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu], 2 defa)
5. Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali (Sarı Gürüzâde Kaynı, Kaynı Mustafa Efendi, 2 defa)
6. Ahîzâde Hüseyin Efendi (Ahîzâde Mehmed'in oğlu, Hüdâyî)
7. Muîd Ahmed Efendi (Ahmed b. Yusuf)
8. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi (Feyzî, 2 defa)
9. Debbağzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Şeyh Mahmud, 2 defa)
10. Seyyid Feyzullah Efendi (Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed, Hoca, Nakîbüleşrâf, Padişah hocası, 2 defa)
11. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed (2 defa)
12. Menteşzâde Abdurrahim Efendi (Abdürrahim b. Kurd Mehmed)
13. Ebu İshak İsmail Efendi (İsmail b. İbrahim, Naîm)

Nakîbüleşrâflık

1. Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb)
2. Seyyid Feyzullah Efendi (Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed)
3. Hocazâde Seyyid Osman (Seyyid Osman b. Abdullah)
4. Seyyid Cafer Efendi (Seyyid Cafer b. Kemaleddin, Emir Cafer Efendi)
5. Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi (Vâlî)
6. Sahhâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed (Seyyid Mehmed b. Abdülbâkî)

Padişah Hocalığı

1. İmam-ı Sultânî Yusuf: IV. Murad ve I. İbrahim ile dört şehzâdesine hocalık yapmıştır.

2. Seyyid Feyzullah Efendi: IV. Mehmed'in şehzâdeleri Mustafa (II. Mustafa) ve Ahmed (III. Ahmed)'e hocalık yapmıştır.

Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Dârülhadis'ten Hemen Sonraki Görevleri/Durumları

I. Kadılık veya Kadıaskerlik

	Şam Kadılığı	Halep Kadılığı	Selânik Kadılığı	Kudüs Kadılığı	Yenişehir Kadılığı	Rumeli Kadıaskerliği	Mekke Kadılığı	Edirne Kadılığı	Diğer Kadılıklar
1.	Kara Abdurrahman	Sadreddinzâde Muhammed Emin	Ali Çelebizâde Abdullah	Neffâtî Şeyh Mehmed	İshakzâde Mehmed	Kadıızâde Ahmed	Bahsî Efendi	Esad Efendi (Hocazâde)	Yavuz Çelebi (Eyüp)
2.	İbrahim-i İznîkî	Uzun Hasan	Niksarîzâde Mehmed	Kara Halil	Menteşzâde Abdurrahim	Abdülkerim Salih Molla	Mutahhar Efendi	Şeyhzâde Ahmed	Ahîzâde Yahya (Mısır-Kahire)
3.	Şeyhzâde Ahmed	Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed	Kudî Muhammed	Malatyalı Mustafa	Yekçeşm Kürd Süleyman	Zekeriyya Efendi	Derviş Ebâbil Efendi		Ahîzâde Seyyid Mehmed (Bursa)
4.	Şeyh Mehmed	Şîrvânî Ahmed	Tevfikîzâde Ahmed	Tefsîrîzâde Mehmed	Sahhâf Şeyhzâde				Ebu Saîdzâde Feyzullah (Galata)
5.	Mehmed Efendi [Dâvûdzâde]	Fâzıl Muslu	Ahmed Efendi [Ebu Saîd Mehmed Efendîzâde]	Şerif Efendi					Şa'rânîzâde Ebussuûd (İstanbul)
6.	Muidzâde Mehmed	Uzun Abdullah	Kürd İshak						Mutavveli Trabzonî Hasan (İzmir)
7.	Muid Ahmed	Ahmed Efendi [Mahdûm-i Kemaleddinzâde]	Sa'dîzâde Seyyid Muhammed						
8.	Şa'rânîzâde Mehmed	Kız Ali	Hâmid						
9.	İzzetî Şeyh Mehmed	Esadzâde Seyyid Mehmed	Kebîrîzâde Mustafa						
10.	Debbağzâde Mehmed	Hocazâde Seyyid Osman	Edirneli Çelebi						
11.	Sarı Osman	Bezircîzâde Mahmud	Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî						
12.	Bosnavî Kassâm Mehmed	Sadreddinzâde Sadık Mehmed	Çavuşzâde Ahmed						
13.	Bâkîzâde İsmail	Cevherîzâde Mehmed	La'lîzâde Şeyh Mehmed						
14.	Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa	Ebu İshak İsmail	Güzelhisarî Ahmed						

15.	Beyler Hocası Ahmed	Çeşmizâde Abdülkerim	Mekkizâde Esad						
Toplam	15	15	15	5	4	3	3	2	6
Genel Toplam	68 Görev								

II. Diğer Görevler ve Görevde İken Vefat Edenler

	Müdürlük	Nakîbüleşrâflık	Şeyhülislamlık	Görevde İken Vefat Edenler
1.	Osman Efendi: Muradiye Medresesi (Manisa)	Seyyid Cafer	Abdülkadir Şeyhî Efendi	Muslihiddin Mustafa en-Niksârî
2.	Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali: Hâkâniye-i Vefâ	Nefeszâde Seyyid Abdurrahman		Ahîzâde Mehmed b. Nurullah
3.	Memikzâde Mehmed Efendi: Hâkâniye-i Vefâ			Kâtipzâde Zeynî
4.	Abdülaziz Efendi: Hâkâniye-i Vefâ			Müteaccim Mehmed
5.	Mustafa Efendi (Bâli Efendi'nin oğlu, Muslu Efendi): Süleymaniye Medreseleri			Hısım Yahya
6.	Sarı Hoca (Mehmed Efendi): Hâkâniye-i Vefâ			Azmîzâde Mustafa Hâletî
7.	Ahîzâde Hüseyin Efendi: Hâkâniye-i Vefâ			Biber Birâderi Hasan
8.	Vahyîzâde Abdullah: Hâkâniye-i Vefâ			İmam-ı Sultânî Yusuf
9.	Seyyid Feyzullah: Sultan Ahmed Medresesi (Anadolu kadıaskerliği pâyesiyile)			Uşşakî Mustafa
Toplam	9	2	1	9
Genel Toplam	21			

Tablolarda görüldüğü üzere müderrislerin Dârülhadis'ten sonraki görevleri ve mevcut durumları şöyledir:

Şam, Halep ve Selanik kadılıkları: 15'er

Görevde iken vefat edenler: 9

Diğer medreselere geçenler: 9 (Hâkâniye-i Vefâ 6; Muradiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmed medreseleri 1'er)

Kudüs kadılığı: 5

Yenişehir kadılığı: 4

Azil-tekâüd: 4

Rumeli kadıaskerliği: 3

Mekke kadılığı: 3

Edirne kadılığı ve Nakîbüleşrâflık: 2'şer

Şeyhülislamlık ile İstanbul, Bursa, Galata, Eyüp, İzmir ve Mısır-Kahire kadılıkları: 1'er

Şimdi yukarıdaki bilgiler ışığında bazı ayrıntılara geçelim:

Araştırdığımız dönem içerisinde yer alan 92 müderristen 9'u (% 9,7) Dârülhadis'ten hemen sonra yüksek dereceli başka medreselere geçmiştir. 9 kişi de görevde iken başka bir mansıba geçmeye fırsat bulamadan vefat ettiğinden (92-9) hesaplamanın 83 üzerinden yapılması gerekmektedir. Yani 83 müderristen 9'u (% 10,8) Dârülhadis'ten hemen sonra yüksek dereceli başka medreselere geçmiştir. Dârülhadis'ten sonra başka bir medreseyi tercih edenlerle ilgili ayrıntılar şöyledir:

Hâkâniye-i Vefâ (Hankâh-ı Vefâ, Vefâ Medresesi): Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali, Memikzâde Mehmed Efendi, Abdülaziz Efendi, Sarı Hoca (Mehmed Efendi), Ahîzâde Hüseyin Efendi, Vahyîzâde Abdullah.

Süleymaniye Medreseleri: Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu, Muslu Efendi).

Sultan Ahmed Medresesi: Seyyid Feyzullah (Anadolu kadıaskerliği pâyesiyle).

Muradiye Medresesi (Manisa): Osman Efendi.

Görüldüğü üzere Dârülhadis'ten hemen sonra Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'ne 6; Muradiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmed Medreseleri'nin her birine 1'erden olmak üzere toplam 9 kişi geçmiştir. Bu medreselerden Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (Hâkâniye, Hankâh-ı Vefâ, Hâkâniye/Vefâ Dârülhadisi, III. Mehmed Dârülhadisi), III. Mehmed tarafından Şaban 1003/Nisan-Mayıs 1594'te İstanbul'da¹⁰⁰⁸; Muradiye Medresesi (Medrese-i Cedîde) 27 Şevval 1001/27 Temmuz 1593'te Sultan III. Murat tarafından

¹⁰⁰⁸ TSU, vr. 64b; *Atâi, Hadâik*, 457.

Manisa'da¹⁰⁰⁹; Sultan Ahmed Medresesi, Sultan I. Ahmed tarafından 1029/1619-1620 yılında İstanbul'da¹⁰¹⁰; Süleymaniye Medreseleri ise Dârülhadis'in de içinde yer aldığı Süleymaniye Külliyesi içerisinde Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 960-966/1552-1559 yılları arasında İstanbul'da inşa edilmiştir.¹⁰¹¹ Adı geçen medreselerin tamamının padişahlar tarafından inşâ edilmesi ve dolayısıyla da döneminin yüksek dereceli medreseleri olmaları sebebiyle müderrisler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu medreselerin, özellikle bânîlerinin hayatta olduğu dönemlerde Dârülhadis müderrisleri tarafından tercih edildikleri görülmektedir.¹⁰¹²

Yine konumuzun sınırları içerisinde yer alan 92 müderristen 67'si (% 72,8) (Şeyhzâde Ahmed iki farklı dönemde Dârülhadis'ten sonra farklı kadılıkları tercih ettiğinden 68 görev sayılır [% 73,9]) Dârülhadis'ten hemen sonra kadılık veya kadıaskerliğe geçmişlerdir. 92 müderristen 25'i (% 27,1) ise diğer medreseler, nakîbüleşrâflık ve şeyhülislamlık gibi görevler ile azil-tekâüd ve ölüm gibi sebeplerle kadılık ve kadıaskerliğe geçmemiş veya geçememiştir. Görevde iken vefat eden 9 kişiyi çıkardığımızda ise (92-9), 83 üzerinden hesap yapmamız gerekecektir ki bu da oranın daha yüksek olacağı anlamına gelir. Sonuç olarak müderrislerin büyük bir çoğunluğunun Dârülhadis'ten sonra yüksek kadılık veya kadıaskerlikleri tercih ettiğini söyleyebiliriz (83 görevden 68'i [% 81,9] kadılık veya kadıaskerlik). Ayrıca Dârülhadis'ten hemen sonra 1 kişi (Abdülkadir Şeyhî Efendi) şeyhülislamlığa, 2 kişi de (Seyyid Cafer ve Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi) nakîbüleşrâflığa geçmiştir.

Dârülhadis'ten sonraki herhangi bir zaman diliminde kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık tercih edenlerin sayısı ise 79'dur (% 85). Bunlardan sadece şeyhülislamlık tercih edenler 13 (% 14), kadıaskerlikleri tercih edenler ise 28'dir (% 30). Dârülhadis'ten önce veya sonra tadrîs hayatının herhangi bir zaman diliminde kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık tercih edenlerin sayısı ise 81'dir (% 88). Geride kalan 11 kişinin 9'u görevde iken vefat ettikleri için bu görevleri

¹⁰⁰⁹ *TSU*, vr. 56a-b; Atâî, *a.g.e.*, 325. Atâî'deki "1000 Şevval" tarihi hatalıdır. Çünkü yine kendisi, Esad Efendi'nin biyografisini verdiği kısımda bu tarihi "1001 Şevval" olarak vermiştir. Zaten *TSU*'da geçen tarih de 1001 Şevval'dır. *MAD.d.*, 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602), s. 2'de Osman Efendi'nin 25 Şevval 1001 tarihinde Dârülhadis müderrisi olduğu kayıtlıdır. Bu kayıt da yukarıdaki iddiamızı desteklemektedir.

¹⁰¹⁰ Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 35; Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", 501.

¹⁰¹¹ Süleymaniye Medreseleri için "Müessese" bölümüne bakınız.

¹⁰¹² Müderrisler bölümündeki ayrıntılı tabloya bakınız.

yapamadıklarına göre, geriye sadece 2 kişi kalmaktadır ki bunlar da dönemin padişahları tarafından inşa edilen yüksek medreseleri tercih etmişlerdir. Oranları vefat eden 9 kişiyi çıkararak yaptığımızda (92-9) 83 kişiden sadece 2'sinin (Osman Efendi ve Memikzâde) yalnızca müderrislik yaptığı görülecektir. Sonuç olarak 83 müderristen 81'inin (% 97,5) Dârülhadis'ten önce veya sonra medreselerin üzerindeki diğer görevleri tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Dârülhadis'ten sonra kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık gibi görevlere geçmeyen veya geçemeyen 13 kişi bulunmaktadır (% 14). Bunlardan 2'si (Emin Kösesi ve Muhaşşi Sinan) Dârülhadis'ten sonra herhangi bir görev almamıştır. Zira Emin Kösesi, azledildikten sonra vefat etmiş; Muhaşşi Sinan ise yaşlılık sebebiyle başka bir görev yapmamış, üç yıl sonra da vefat etmiştir. Yine bu 13 kişiden 2'si Dârülhadis'ten sonra başka medrese veya medreselere geçmiş, ardından da vefat etmişlerdir. Bunlardan Osman Efendi sadece Muradiye Medresesi (Manisa) görevinde bulunmuş, daha sonra vefat etmiştir. Memikzâde Mehmed Efendi ise Hâkâniye-i Vefâ ve İstanbul Sirkeci'deki Valide-i Cedid (Safiyye Sultan) medreselerinde müderrislik yapmış, daha sonra da vefat etmiştir. Kalan 9 kişi de (Muslihiddin Mustafa en-Niksârî, Ahîzâde Mehmed b. Nurullah, Kâtipzâde Zeynî, Mûteaccim Mehmed, Hısım Yahya, Azmîzâde Mustafa Hâletî, Biber Birâderi Hasan, İmam-ı Sultânî Yusuf ve Uşşakî Mustafa) Dârülhadis'te görevde iken vefat etmiştir.

Bunlar dışında padişah veya şehzâdelere hocalık gibi çok önemli görevleri yapan Dârülhadis müderrisleri de bulunmaktadır. Örneğin İmam-ı Sultânî Yusuf, 1044-1049/1634-1640 yılları arasında Sultan IV. Murad'a; 1056/1646'da ise hem Sultan I. İbrahim, hem de dört şehzâdesine hocalık yapmıştır. Seyyid Feyzullah Efendi de 1080/1669-70'te kayınpederi Vâni Efendi aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzâdesi Mustafa (II. Mustafa)'ya, 1089/1678'de ise Şehzâde Ahmed (III. Ahmed)'e hocalık yapmıştır.¹⁰¹³

¹⁰¹³ Detaylı bilgi için her bir müderrisin biyografisine bakınız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MÜDERRİSLER

I. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİS MÜDERRİSLERİ¹⁰¹⁴

Osmanlı Devleti'nde hiçbir medrese bir müderris için daimî bir çalışma alanı olmadığından, "Süleymaniye Dârülhadis Müderrisleri" başlığı altında biyografisini ele aldığımız kişiler de müderrisliklerinin tamamını Dârülhadis'te geçirmiş değillerdir. Bu nedenle "Süleymaniye Dârülhadis Müderrisleri" ifadesi, Dârülhadis'te ders vermiş olan bir müderrisin meslek hayatının tamamını değil, bunun belirli bir kesitini ihtiva etmektedir. Zira Dârülhadis medresesi de öteki Osmanlı medreseleri gibi hiyerarşik düzen içerisinde belirli bir yere sahiptir. Örneğin bir müderris, Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'nde ders vermeye başlayınca "Hâkâniye Müderrisi", buradan Dârülhadis'e geçtiğinde ise bu defa "Dârülhadis Müderrisi" olmaktadır.¹⁰¹⁵

Bu müderrislerin kronolojik olarak tespiti ve biyografilerin ana metinlerinin oluşmasında ana kaynaklarımız Atâî ve Şeyhî'nin *Şekâik* zeyilleridir.¹⁰¹⁶ Destek mahiyetindeki bilgilerimiz ise Uşşakîzâde'nin *Şekâik* zeyli başta olmak üzere, diğer biyografik kaynaklar, bazı yazma eserler¹⁰¹⁷, arşiv kaynakları ve araştırmalara dayanmaktadır.

¹⁰¹⁴ Müderrislerle ilgili diğer bilgiler üçüncü bölümde verilmesine rağmen, hacmi sebebiyle biyografiler müstakil olarak ele alınmıştır.

¹⁰¹⁵ Sahn-ı Semân müderrisleriyle ilgili benzer değerlendirmeler için bkz. Unan, *Fatih Külliyesi*, 182-185.

¹⁰¹⁶ Bu kaynaklarla ilgili detaylı bilgi için "Kaynaklar ve Araştırmalar" bahsine bakınız.

¹⁰¹⁷ *Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU)*'da, Ahîzâde Seyyid Mehmed de dâhil olmak üzere 37 Süleymaniye Dârülhadis müderrisinin adı kronolojik olarak verilmiştir [h. 1037 tarihine kadar] (İlgili sayfa için "Ekler" bölümündeki Resim 8'e bakınız). İlk sekiz Dârülhadis müderrisinin göreve başlama tarihlerinin verildiği bu listede, tezimizdeki biyografiler kısmında 19. Sırada yer alan Müteaccim Mehmed Efendi'nin adı bulunmamaktadır. Bu tarihlerin tamamı, *Şekâik* zeyillerindeki (tercih ettiğimiz) tarihlerle de uyusmaktadır (Bkz. vr. 209b).

1. Emin Kösesi (Yahya b. Nureddin Hamzatü'l-Emin, ö. Muharrem 968/Eylül-Ekim 1560)¹⁰¹⁸

Emin Kösesi diye bilinen Yahya b. Nureddin, 892/1486-87 tarihinde doğdu. Babası Sultan Bayezid-i Veli zamanında Hassa Emini¹⁰¹⁹ olan Nureddin Hamza'dır. Dönemindeki âlimlerden Kemalpaşazâde Efendi ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'den dersler aldı. Tahsîl hayatından sonra Şeyhülislam Ali Cemâlî (Zenbilli Ali) Efendi'nin hizmeti îâdelerinden mülâzım olup mülâzemetten sonra bir müddet Ayas Paşa'ya¹⁰²⁰ hocalık yaptı. Şevval 924/Ekim-Kasım 1518'de ilk olarak 25 akçe ile Bursa'da Kasım Paşa Medresesi'ne atandı. Şaban 926/Temmuz-Ağustos 1520'de 30 akçe ile İstanbul'da Eski İbrahim Paşa Medresesi'ne, 930/1523-24'te 40 akçe ile Bursa'da Yıldırım Hân Medresesi'ne, 934/1527-28'de 50 akçe ile Edirne'de Halebî Medresesi'ne, 941/1534-35'te Ebu Seyyidî yerine mislî ile Çorlu'da Ahmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Muharrem 943/Haziran-Temmuz 1536'da Edirne'de Dârülhadis Medresesi'ne, Rebûlevvel 944/Ağustos-Eylül 1537'de Semâniye'ye, Rebûlâhir 946/Ağustos-Eylül 1539'da Bursa'da Muradiye Medresesi'ne geçti. Aynı

¹⁰¹⁸ *Sicill-i Osmânî*'de 892'de doğup Sahn, Ayasofya, Süleymaniye ve Dârülhadis medreselerinde müderrislik yapan, 967 tarihinde vefat eden; âlim-muhaddis, Arapça ve Farsça şiirleri olup tarih ve menâkıbda uzman olan, *Tefsir-i Beyzâvî* ve *Mevâkıf*'a dair risâleler yazan Yahya Efendi (Leyszâde) adlı birinden bahsedilmektedir (Mehmed Süreyya [ö. 1327/1909], *Sicill-i Osmânî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* [nşr. Orhan Hülâgü v.dğr.], IV/2, Sebil Yayınevi, İstanbul 1998, s. 235). Bu bilgiler, Atâî'de Emin Kösesi (Yahya b. Nureddin) hakkında verilenlerin birçoğuyla uyumaktadır. Ancak burada Yahya Efendi'nin Dârülhadis'in ilk müderrisi olduğu ve îâde satmaktan azledildiği bilgisi bulunmamakta, ayrıca vefat tarihi 968 yerine 967 olarak verilmektedir.

Yine *Sicill-i Osmânî*'de Mehmed Efendi (Hoca Hayreddin Kaynı) adlı birinden bahsedilmektedir ki bu şahsın da Aydınli Mahmud Efendi'nin oğlu olduğu, Sahn müderrisliği yaptığı, 946/1539-40'ta Halep ve 957/1550'de Mekke kadılığı yaptığı, ayrıldıktan sonra 965/1557-58'de ikinci defa Mekke kadılığı yaptığı, sonra Süleymaniye Dârülhadisi'nin birinci müderrisi olduğu, ancak îâde satmak töhmeti ile azledildiği, 968 Kurban Bayramı günü (22 Ağustos 1561) vefat ettiği, âlim ve iyi huylu biri olduğu belirtilmiştir (*Sicill-i Osmânî [Sebil]*, IV/1, s. 137. Ayrıca bkz. Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, 208-209). Dikkat edilirse, Atâî'nin Emin Kösesi hakkında belirttiği "Dârülhadis'in ilk müderrisi olduğu, îâde satmaktan azledildiği ve 968'de vefat ettiği" şeklindeki bilgiler burada da aynen tekrarlanmıştır. Atâî'den farklı olarak ise müderrisin babasının adı, doğum yeri ve görev yaptığı kadılıklar belirtilmiştir. Kanaatimizce her üç isim de aynı kişiyi anlatmasına rağmen, *Sicill-i Osmânî*'de bazı bilgiler karıştırılmış görünmektedir. Bu üç isimle ilgili bilgilerde telif edilemeyen bazı kısımların varlığı ve kaynaklarda bunlarla ilgili başka herhangi bir bilgi bulamayışımız sebebiyle daha çok kabul gören ve daha yaygın olan Atâî'deki biyografileri tercih ettik.

¹⁰¹⁹ Osmanlı'da saray mensuplarının muhtelif alacaklarını tahsil eden ve saraya ait satın alma işleriyle meşgul olan memura *Hassa Harç Emini* denirdi. Hassa Emini'nden kasıt da bu olmalıdır. Bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 305.

¹⁰²⁰ Ayas Paşa (ö. 946/1539), Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde 1536-1539 yılları arasında sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Türbesi Eyüp'te bulunmaktadır. Bkz. Bekir Kütükoğlu, "Ayas Paşa", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 202-203.

yılın sonlarında Ayasofya Medresesi'ne müderris oldu. 957/1550-51'de tekrar Semâniye'ye geçti. Aynı yıl içerisinde Bağdat kadısı oldu. 960/1552-53'te 80 akçe ile tekâüde ayrıldı. 964/1556-57 tarihinde tamamlanan Süleymaniye Dârülhadisi ilk olarak 100 akçe ile kendisine verildi.¹⁰²¹ 967 Zilkadesi sonları/Ağustos 1560'ta¹⁰²² îade satmak (muîdlikleri parayla satmak) suçlamasıyla azledildi ve yerine İstanbul kadılığında ma'zûl Niksarî Efendi atandı. Muharrem 968/Eylül-Ekim 1560'ta ise vefat etti.¹⁰²³ Döneminin değerli müfessir ve muhaddislerinden olan Emin Kösesi'nin bazı risaleleri ile Arapça ve Farsça şiirlerinin olduğu belirtilmiştir.¹⁰²⁴

2. Muslihiddin Mustafa en-Niksarî (ö. 19 Rebûlâhir 969/27 Aralık 1561)

Sonraki dönem Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Niksarîzâde Mehmed'in babası olan Muslihiddin Mustafa, Niksar'da doğdu. Dönemindeki âlimlerden Muhyiddin el-Fenârî ve Hocasâde Mehmed Paşa'dan dersler aldı. 920/1514-15'te Üç Şerefeli Medresesi'nde müderris olan hocası Hocasâde Mehmed Paşa nişancılığa geçince îadesinden mülâzım oldu ve ilk olarak 20 akçe ile Gelibolu'da Saruca Paşa Medresesi'ne, ardından 25 akçe ile Vardar Yenicesi'nde Evrenos Bey Medresesi'ne, sonra 30'la Edirne'de Taşlık Medresesi'ne müderris oldu. Buradaki görevinden azledildikten sonra hacca gitti. Dönüşte önce 40 akçe ile Pîrî Paşa Medresesi'ne, ardından 945/1538-39'da Çorlu Medresesi'ne atandı. Aynı yıl içerisinde Manisa müftüsü oldu. 947/1540-41'de Bağdat kazası mevleviyet olup ilk olarak kendisine verildi ve Mercaniye Medresesi (Bağdat) ile iftâ hizmeti mukabilinde senede 1.500 filori¹⁰²⁵ zamîme-i revâtibi¹⁰²⁶ kılındı. 953/1546-47'de 80 akçe ile Bursa'da

¹⁰²¹ Atâî, *Hadâik*, 18-19. Biyografisi için ayrıca bkz. Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 516-517. Emin Kösesi'nin biyografisi Mecdî'nin Şekâik tercümesinde de yer almasına rağmen, tercihimiz, tarihleri daha belirgin olarak veren Atâî'nin zeylindeki bilgiler oldu.

¹⁰²² TSU, vr. 4a.

¹⁰²³ Atâî, *a.g.e.*, a.y.; Karaçelebizâde, *Kitâb-ı Süleymannâme*, 227. Ayrıca bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 336a; Erdem Yücel, "Medreseler", *Tarih Konuşuyor*, VII/42 (Temmuz 1967), s. 3277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 35; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 890; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 153-154.

¹⁰²⁴ Mecdî, *a.g.e.*, 517. Ayrıca bkz. Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, 184.

¹⁰²⁵ Filori (Flori, Duka Altını), XI. asırdan önce Floransa'da basılan ve üzerinde zambak çiçeği resmi bulunan altınlara verilen addır. Adını çiçek manasına gelen "flör" veya basıldığı yer olan "Floransa"dan aldığı belirtilmektedir. Filori ismi daha sonra Avrupa'daki altın paralar için de kullanılmıştır. Osmanlılar'a da aynı şekilde geçen bu isim, Osmanlı altınları için de kullanılmıştır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 429; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 114; M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 253.

Muradiye Medresesi'ne geçti. 954/1547-48'de Halep, iki ay sonra da Bursa kadısı oldu. 956 Muharrem/Ocak-Şubat 1549'da 80 akçe vazife ile ma'zûl oldu. Muharrem 958/Ocak-Şubat 1551'de Ayasofya Müderrisi oldu. Aynı yıl Şevval/Ekim'de Edirne, Zilhicce 961/Ekim-Kasım 1554'te ise İstanbul kadısı oldu. Safer 963/Aralık-Ocak 1555-56'da yevmî 100 akçe ile tekâüde ayrıldı. 967 sonlarında/Ağustos-1560'ta Emin Kösesi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye 130 akçe ile müderris oldu. 19 Rebûlâhir 969/27 Aralık 1561'de sabah namazı için abdest alırken vefat etti. Edirnekapı dışında Emir Buhârî Tekkesi yakınında medfûndur. Kendisinden sonra Dârülhadis'e Muhaşşî Sinan Efendi geçmiştir.¹⁰²⁷

3. Muhaşşî Sinan Efendi (Sinâneddin Yusuf b. Hüsam b. İlyas, ö. 12 Safer 986/20 Nisan 1578)¹⁰²⁸

893/1487-88 tarihinde Amasya'nın Sonusa kasabasının¹⁰²⁹ Bedevî Köyü'nde doğdu. Halvetiyye meşâyihinin büyüklerinden olan babası Şeyh Hüsameddin, Amasya'da medfun olan Şeyh Habip Karamanî'nin halifelerindendir. Muhaşşî Sinan, tahsili süresince Amasya'da Küçük Ağa müderrisi Emir Kulu Şemseddin Efendi, Büyük Ağa (Hüseyniyye) müderrisi Taşköprülü Muslihiddin Efendi, Sahn müderrisleri Muhyiddin el-Fenârî ve Görez Seyyidî ile Müftî Ali Efendi (Zenbilli Ali Cemâlî Efendi)'den dersler aldı. Şevval 926/Eylül-Ekim 1520'de Kanûnî Sultan Süleyman Padişah olunca, Hocası Hayreddin Efendi büyük talebeleri (talebe-i efâzıl) toplayıp İstanbul kadısı Sarı Gürüz'den Ma'lûl Emir Efendi'yi, Anadolu kadıaskeri Mîrim

¹⁰²⁶ Bu ifade “zamîme-i revâtib-i seniyye” şeklinde de kullanılmaktadır. *Zamîme* ek, ilave, arttırma, katma, ekleme (Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 854); *revâtib* vazifeler, maaşlar (Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 889); *seniyye* ise yüksek, yüce anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, 938). Bu ifadeler, ilmiye teşkilatında genellikle ilave görevler veya bu görevlerde verilen zammı ifade eder.

¹⁰²⁷ Atâî, *a.g.e.*, 22-23; Karaçelebizâde, *a.g.e.*, 217-218. Ayrıca bkz. Cinlioğlu, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, 83-84; Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650* (çev. Ratip Kazancıgil), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1996, s. 93; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 891; Gül, *a.g.e.*, 172; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 185.

¹⁰²⁸ Hasan Beyzâde, Beşiktaşî Yahya Efendi'nin (Yahya b. Ömer, Ömerzâde, ö. Zilhicce 978/Nisan-Mayıs 1571) Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yaptığını ve 978/1570-71'de burada görevde iken vefat ettiğini belirtmektedir (*Tarih*, II, 235-236). Ancak Atâî'nin zeylinde 969-983 tarihlerinde Dârülhadis'te Muhaşşî Sinan'ın görev yaptığı belirtilmemektedir (*a.g.e.*, 250), Yahya Efendi'nin biyografisinin olduğu bölümde ise Süleymaniye Dârülhadisi'nden bahsedilmemektedir (*a.g.e.*, 148).

¹⁰²⁹ Sonusa'nın yeni adı Uluköy olup günümüzde Amasya'nın Taşova ilçesine bağlı bir beldedir. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 453.

Çelebi'den Merhabâ Efendi'yi, Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid Seyyidî Çelebi'den Muhyiddin Cürcânî'yi, Edirne Dârülhadis müderrisi Kemal Paşazâde Efendi'den Bostan Efendi ve Celalzâde Salih Efendi'yi, Şeyhülislam Ali Efendi'den Muhaşşî Sinan ve Nokta Abdî'yi alıp (Muhaşşî Sinan'ı) 927/1520-21'de meydana gelen Belgrad Seferi'ne teşriften, diğerlerini ise teşrif-i cülûstan mülâzım verdi. Muhaşşî Sinan ilk olarak 928/1521-22'de 25 akçe ile Gelibolu'da Sarıca Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 930/1523-24 civarında ma'zûl oldu. Bir iki ay sonra 30 akçe ile Edirne'de Taşlık Medresesi'ne, 938/1531-32'de 40 akçe ile İstanbul'da Davud Paşa Medresesi'ne, 940/1533-34'te Gegivîze (Gebze)'de Mustafa Paşa Medresesi'ne, 941/1534-35'te Edirne Dârülhadisi'ne, 942/1535-36'da Sahn-ı Semân'a, 945/1538-39'da ise Edirne'de II. Bayezid Medresesi'ne müderris oldu. 946/1539-40'ta Halep kadısı oldu. Burada iken Bağdat Beylerbeyi Üveys Paşa'nın teftişiyle görevlendirildi. Bağdat kadısı Niksarî Mustafa Efendi ile birlikte yürüttükleri teftiş sonucunda Bağdat Beylerbeyi Üveys Paşa görevden alındı. Ancak daha sonra Halep Beylerbeyiliği'ne atanan Üveys Paşa, 949/1542-43'te bu defa Muhaşşî Sinan'ın Halep kadılığından azledilmesine sebep oldu. Sinan Efendi aynı yıl Şam, 951/1544-45'te Bursa, Şaban 952/Ekim-Kasım 1545'te Edirne, Şaban 954/Eylül-Ekim 1547'de İstanbul kadısı oldu. On gün sonra, daha İstanbul'a varmadan Bostan Efendi yerine Anadolu kadıaskerliğine atandı. 955/1548-49 tarihinde Kanûnî Sultan Süleyman ile Elkas (Tebrîz) seferine çıktı. Değirmen (Âsiyâb) Vak'ası sırasında Rumeli kadıaskeri ve İstanbul kadısı ile birlikte görevinden azledildi (Şaban 958/Ağustos 1551). Bu arada hacca giden Muhaşşî Sinan, hakkında yapılan teftiş sonunda temize çıktı. 19 Rebûlâhir 969/27 Aralık 1561'de Muslihiddin Niksarî'nin vefatı üzerine yerine 180 akçe ile Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Burada iken Kadı Beyzâvî tefsirine hâşiye yazdı. Şaban 973/Şubat-Mart 1566'da tefsirini tamamlayan Ebussuûd Efendi'nin tüm danişmentleri nevbette mülâzım alındığında Muhaşşî Sinan'a da nevbette 10 mülâzım verildi ve maaşına günlük 30 akçe zam yapıldı (böylece yevmiyesi 210 akçe oldu). Ebussuûd Efendi'nin 982/1574'te vefatı üzerine kendisine şeyhülislamlık teklif edildi ancak kabul etmedi. Safer 983/Mayıs-Haziran 1575'te yaşlılığı sebebiyle medreseden ayrıldı ve tekâüd akçesi olarak 210 akçe almaya devam etti. Ayrıca padişah III. Murad da kendisine 500 filori gönderdi. Muhaşşî Sinan yerine Dârülhadis'e Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid Kadızâde Ahmed Efendi geçti. 12 Safer 986/20 Nisan 1578'de vefat etti. Kendisinden

sonraki Dârülhadis müderrisi ve dönemin şeyhülislâmı Kadızâde Ahmed Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazının ardından Kayınpederi Sarı Gürüz Mescidi hazîresine defnedildi.¹⁰³⁰ Defnedildiği yer, Sofular Hamamı yakınında Yaylak Camii avlusunda (daireinde) Sarı Gürüz'ün yanındır. Muhaşşî Sinan, hüsnühatta Şeyh Hamdullah Efendi'nin talebesi olup onunla birlikte küçük yaşlarda İstanbul'a gitmiştir. O hüsnühatla birlikte şi'r ü inşâda da ustadır.¹⁰³¹

Muhaşşî Sinan, doğum yeri olan Sonusa'da bir, İstanbul Anadoluhisarı'nda ise iki cami yaptırmıştır.¹⁰³² Günümüzde de Anadoluhisarında “Muhaşşî Sinan Efendi Mahallesi” bulunmaktadır.¹⁰³³

Eserleri:

1. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl (Hâşiye 'ale'l-Beyzâvi)*: Kadı Beyzâvi'nin *Envâru't-tenzîl* adlı tefsirine yazdığı hacimli bir hâşiye olup dönemin ulemâsı tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu çalışması dolayısıyla kendisine “*Muhaşşî*” lakabı verilmiştir. Eserin kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.¹⁰³⁴

2. *Hidâye*'nin bazı bölümlerine hâşiyesi: Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinin “*el-Kerâhiyye*”, “*el-Vesâyâ*” ve “*el-Hünsâ*” bölümlerine yazdığı hâşiyelerdir. Bu hâşiyelerin daha sonra torunlarından Kethüda Mustafa Efendi oğlu Mahmud Çelebi tarafından düzenlenip tamamlandığı belirtilmiştir.¹⁰³⁵

3. *Şerh-i Mevâkıf*'a ta'likâtı: Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*’ında “halâ (Boşluk)” kavramına dair zikrettiği bir mesele üzerine kaleme almıştır.¹⁰³⁶

¹⁰³⁰ Atâî, *a.g.e.*, 248-250. Muhaşşî Sinan'la ilgili olarak ayrıca bkz. *TSU*, vr. 248b-249a; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), Türk Tarih Encümeni Külliyyatından, Ankara 1928, s. 589; Abdurrahman Hibri, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, 93; Nişancı Mehmed Paşa (ö. 979/1571), *Hâdisât: Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli* (nşr. Enver Yaşarbaş), Kamer Neşriyat, İstanbul 1983, s. 228; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (nşr. Nuri Akbayar), V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1996, s. 1514-1515; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 891-892; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 152; Eyüp Said Kaya, “Sinan Efendi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 228-229; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfıyesi Süleymaniye Külliyesi*, 185-186.

¹⁰³¹ Müstakimzâde, *a.g.e.*, 589.

¹⁰³² Atâî, *a.g.e.*, 250-251; Müstakimzâde, *a.g.e.*, 589; Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, 229.

¹⁰³³ Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, a.y.

¹⁰³⁴ Atâî, *a.g.e.*, 250; Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, a.y. Ayrıca bkz. Müstakimzâde, *a.g.e.*, a.y.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaları için bkz. Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, a.y.

¹⁰³⁵ Atâî, *a.g.e.*, 250; Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, a.y. Ayrıca bkz. Müstakimzâde, *a.g.e.*, 589; Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, 93.

¹⁰³⁶ Atâî, *a.g.e.*, 250; Eyüp S. Kaya, *a.g.m.*, a.y.

4. *et-Tavzîh*'e hâşiyesi: Sadrüşşerîa'nın *et-Tavzîh* adlı fıkıh usûlü eserindeki "Râvînin Rivayet Ettiği Hadise Muhalif Ameli" kısmına yazdığı hâşiyedir.¹⁰³⁷

5. *Mecmû'a-yı Muhâkemât-ı Defter-i Eslâf*: Anadolu kadıaskerliği görevinde iken hakkında açılan tahkîkatta kendisine yöneltilen soruları ve savunma tutanaklarını içerir. Bu çalışma da günümüze ulaşmıştır.¹⁰³⁸

Muhaşşî Sinan'ın ayrıca *Miftâh*, *Telvîh* ve *Tecrîd* kenarında ta'likâtı olduğu belirtilmiştir.¹⁰³⁹

4. Kadızâde Ahmed Şemseddin (Şeyhülislam, ö. 11 Rebîülâhir 988/26 Mayıs 1580)

918/1512-13 tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Edirne kadısı olan Bedreddin Mahmud'dur. İlköğreniminden sonra Edirne'de Dârülhadis müderrisi İshak Çelebi, Üç Şerefeli müderrisi Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Sahn müderrisi Ebussuûd Efendi ve Sa'dî Efendi'nin derslerine devam etti. Kadri Çelebi'nin talebesi iken ondan mülâzım oldu. Önce 25 akçeyle Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne, ardından 30 akçe ile Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 950/1543-44'te kadıaskerler Ebussuûd Efendi ve Mîrim Kösesi Mehmed Efendi huzurunda fûnûn-u selâseden üç kişiyle birlikte imtihan oldu. Yapılan imtihan sonunda Kadızâde'ye Bursa'da Kaplıca Medresesi, Abdülkerimzâde Efendi'ye İstanbul'da Kalenderhâne Medresesi, Kara Abdurrahman Efendi'ye Efdalzâde Medresesi, Vizeli Abdülkerim Efendi'ye ise Bursa'da Yıldırım Hân Medresesi verildi. 953/1546-47'de Ali Paşa-yı Afîk Medresesi'ne müderris oldu. 955/1548-49'da Üç Şerefeli pâyesini aldı. 957/1550-51'de Emin Kösesi yerine Sahn-ı Semân'dan birine tayin edildi. 960 yılı başlarında (1552-53) Süleymaniye'nin doğu tarafında tamamlanan iki medreseden biri kendisine verildi. Ardından müderrislikten kadılık mesleğine geçen Kadızâde, Safer 963/Aralık-Ocak 1555-56'da Halep kadısı oldu. Zilkade 967/Temmuz-Ağustos 1560'ta 80 akçe ile emekliye ayrıldı. Semiz Ali Paşa'nın veziriazamlığı sıra-

¹⁰³⁷ Eyüp S. Kaya, a.g.m., a.y.

¹⁰³⁸ A.mlf., a.g.m., a.y.

¹⁰³⁹ Atâî, a.g.e., a.y. Aynı dönemde yaşayan Sinâneddin Yusuf el-Hamîdî (ö. 912/1506), Sinâneddin Yusuf el-Gencevî (ö. 922/1516) ve Sinâneddin Yusuf Güzelhisârî (ö. 936/1530)'ye ait bazı eserler, müellif isimleri ve meslek benzerliği dolayısıyla Muhaşşî Sinan'a nisbet edilmiştir. Ayrıca Beğavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si üzerine yazılan ve Muhaşşî Sinan'a izafe edilen *Müntehabât-ı Mesâbîh Tercümesi*'nin de ona ait olmadığı belirtilmiştir. Bkz. Eyüp S. Kaya, a.g.m., a.y.

sında kendisine verilen İstanbul teftişi görevini başarıyla yerine getirdi ve Rebûlevvel 971/Ekim-Kasım 1563'te İstanbul kadısı oldu. Rebûlâhir 974/Ekim-Kasım 1566'da Hâmid Efendi yerine Rumeli kadıaskerliğine getirildiyse de aynı yıl Zilhicce'sinde (Haziran-Temmuz 1567) Muallim-i Sultanî Atâullah Efendi ile anlaşmazlığı sebebiyle görevinden alındı. Daha sonra 150 akçe yevmiye ile müderrislik yaparken Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ile aralarındaki kırgınlık yüzünden Edirne'ye taşınmak zorunda kaldı. Safer 981/Haziran 1573'te hocası Kara Kasım yerine kendisine 200 akçe ile Edirne Dârülhadisi verildi. Rebûlâhir 982/Temmuz-Ağustos 1574'te Sermin kadısı olan oğlu Abdurrahman Çelebi'nin vefatı üzerine medreseden ayrılıp İstanbul'a geldiğinde vazifesi iade edildi (Rumeli kadıaskerliğine tekrar atandı). Aynı yıl Ramazan'ında padişah III. Murad'ın cülûsunda yevmiyesi 50 akçe arttırılan Kadızâde, Safer 983/Mayıs-Haziran 1575'te Sinan Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin edildi, bir ay sonra yeniden Rumeli kadıaskeri oldu. 5 Şaban 985/18 Ekim 1577'de Hâmid Efendi'nin yerine Şeyhülislâm oldu. İki buçuk yıldan fazla bu görevde kaldıktan sonra 11 Rebûlâhir 988/26 Mayıs 1580'de mide rahatsızlığından vefat etti. İstanbul Fatih'te Küçük Karaman denilen yerdeki türbesine defnedildi.

Kadızâde'nin İstanbul Fatih'teki Çırçır semtinde Çukur Hamamı'na yakın olan evlerinin karşısında mescid-i şerifi (Çırçır Mescidi) ve dârülkurrâsı vardır. Ayrıca Kadızâde, babasının Edirne'deki mescidini tamir ettirerek genişletmiş ve gelirini arttırmıştır. Yine o, kadıaskerliği sırasında devlet protokolünde iki önemli değişiklik yapmıştır. O zamana kadar kadıaskerler teşrîfatta beylerbeyilerden sonra gelirken onun itirazıyla Rumeli ve Anadolu Beylerbeyileri dışında kadıaskerlerin diğer beylerbeyilerden önce gelmesi kanun olmuştur. Ayrıca Divân-ı hümâyunda yemekten sonra el yıkamak için vezirlere leğen ve ibrik getiriliyor, kadıaskerlere ise ıslak havlu (elbezi) veriliyordu. Kadızâde'nin girişimiyle kadıaskerlere de leğen ve ibrik verilmeye başlanmıştır.¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰ Atâî, *Hadâik*, 259-261; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 28-29; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 330-334; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 37-38; Mehmet İpşirli, "Kadızâde, Ahmed Şemseddin", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 96-97; Ayvansarayî v.dğr., *Hadikatü'l-cevâmi'*, 118; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, III/II, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 453-454; Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar: Üç Bin Türk ve İslam Müellifi*, Yayılcık Matbaası, İstanbul 1973, s. 540; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 386;

Eserleri: Kadızâde'nin şerh ve hâşiye tarzında birçok eser ve risâlesi bulunmaktadır¹⁰⁴¹:

1. *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*¹⁰⁴²
2. *Risâle fî hakki'l-Mustafa*
3. *Risâle fî salâti'l-hâ'izi ve savmihâ*
4. *Şerhu du'âi'l-kunûd*
5. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*
6. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*
7. *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm fî'l-meânî ilâ âhiri'l-fenni's-sânî*
8. *Red 'alâ Risâle fî cevâzi'r-raks*
9. *Tercüme-i Me'âdinü'l-cevâhir*

Ayrıca *Sadrüşşerîa'nın* baş taraflarına, tefsir-i şerîfe (*Hâşiye-i Beyzâvî*) ve *Şerh-i Tecrîd*'e hâşiyesi (*Hâşiye-i Tecrîd min bahsi'l-mâhiyet*); *Telvîh*¹⁰⁴³ ve *Mevâkıf*¹⁰⁴⁴ ta'likâtı vardır.

5. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah (Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin babası, ö. 24 Zilkade 989/20 Aralık 1581)

Nurullah Efendi adlı bir kadî'nın oğlu olan Ahîzâde, 930/1523-24 tarihinde doğdu. Anne tarafından dedesi Muhaşşî Ahî Çelebi'den dolayı kendisine Ahîzâde denmiştir.¹⁰⁴⁵ Ahîzâde Mehmed, daha sonraki Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde

Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 157; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfîyesi Süleymaniye Külliyesi*, 186-188.

¹⁰⁴¹ Eserleriyle ilgili bkz. Atâî, *a.g.e.*, 261; Müstakimzâde, *a.g.e.*, 29; Altunsu, *a.g.e.*, 38; İpşirli, *a.g.m.*, 97.

¹⁰⁴² Bu eser, Burhaneddin el-Merginânî'nin Hanefî fihkına dair *el-Hidâye* adlı eserinin İbnü'l-Hümâm tarafından *Fethü'l-kadîr* adıyla yapılan şerhinin tekmiyesidir. İbnü'l-Hümâm'ın vefatıyla eksik kalan şerh Kadızâde tarafından "Kitâbu'l-Vekâle"den itibaren tamamlanmıştır. Bkz. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 472-73; Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 88.

¹⁰⁴³ Taftazânî'nin (ö. 471/1389) fıkıh usûlüne dair eseri.

¹⁰⁴⁴ Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkıf", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 422-424.

¹⁰⁴⁵ Atâî, *a.g.e.*, 264. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir yazma eserin iç kapağında, Ahîzâde Mehmed'in "Ahaveyn el-Konevî" diye bilindiği, Süleymaniye (Dârülhadis) Medresesi'nde iken vefat ettiği belirtilmiştir: "el-Mücellledü'l-evvel min şerhi Sahîhi'l-Buhârî aleyhi'r-rahmetü'l-meliki'l-bârî... Mine'l-kütübi'lletî vekafehâ el-merhûm Mevlânâ Mehmed Efendi el-med'û bi Ahaveyn el-Konevî. Mâte müderrisen bi medreseti's-Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân ale'l-müderrisîn bi'l-medârisi's-Sultâniyyeti'l-Hâkâniyyeti's-Süleymaniyye." Bkz. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkıbü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. cilt, Süleymaniye Bl., nr. 230, İstinsah tarihi 898, iç kapak sayfası (Ahîzâde'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nde iken vefat ettiğiyle ilgili ayrıca bkz. Atâî, *a.g.e.*, 265).

Hüseyin Efendi'nin babası, Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi) ve Ahîzâde Yahya'nın da dedesidir (Ahîzâde Seyyid Mehmed ve Ahîzâde Yahya'nın babaları kardeşlerdir). Tahsili süresince Arap Çelebî (Mevlâna Şemsüddin), Sahn müderrislerinden Arapzâde Abdülbâkî Efendi ve Emîr-i Gîsûdâr (Saçlı Emir)'den dersler aldı. Ardından Kanûnî Sultan Süleyman'ın hocası Hayreddin Efendi'den de mülâzemet aldı. Müderrislik görevine 25 akçe ile Silivri'de bulunan Pîri Paşa Medresesi'yle başladı. Sonra sırasıyla 30 akçe ile Edirne'de Câmî-i Atîk Medresesi'ne, 40 akçe ile Veziriazam Rüstem Paşa'nın Hayrabolu'daki Medresesi'ne, 963/1555-56'da Hayreddin Paşa Medresesi'ne (Beşiktaş), Zilkade 966/Ağustos-Eylül 1559'da İznik Süleymaniye'sine, Zilhicce 967/Ağustos-Eylül 1560'ta Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelülâ 970/Aralık-Ocak 1562-63'te Şehzâde Sultan Mehmed Hân Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılık görevine geçen Ahîzâde, Zilhicce 974/Haziran-Temmuz 1567'de Halep, Receb 977/Aralık-Ocak 1569-70'te Bursa ve Cemâziyelâhir 978/Ekim-Kasım 1570'te Edirne kadılığına, Ramazan 979/Ocak-Şubat 1572'de ise Anadolu kadıaskerliğine getirildi.¹⁰⁴⁶ Muharrem 981/Mayıs-Haziran 1573'te 150 akçe ile mütekâid oldu. Rebûlevvel 983/Haziran-Temmuz 1575'te Kadızâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı (Dârülhadis-i Süleymaniye zamîme-i revâtibi kılındı).¹⁰⁴⁷ Burada görevde iken 24 Zilkade 989/20 Aralık 1581'de vefat etti ve dedesi Ahî Çelebî Mescidi hazîresine defnedildi. Tasarrufundaki Süleymaniye Dârülhadisi, Anadolu kadıaskerliği mütekâidlerinden Molla Çelebi (Abdülkerim Salih Molla)'ya verildi.¹⁰⁴⁸

Aynı eserde vr. 1a'da üstte de Ahîzâde'nin Dârülhadis'te çalıştığı belirtilmiştir: “*min vakfî's-Sultan Süleyman Han Mevlana Mehmed Efendi el-med'û bi Ahaveyn, alâ medreseti Dârülhadis elletî benâhâ es-Sultan Süleyman Han.*”

¹⁰⁴⁶ Atâî, *a.g.e.*, 264-265.

¹⁰⁴⁷ Atâî, *a.g.e.*, 265; Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 410; İpşirli, “*Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik*”, 630. Ahîzâde Mehmed, vazife-i kâmile ile Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid olduğuna ve Dârülhadis de zamîme-i revâtibi kılındığına göre burada 150 akçeden fazla bir ücret almış olmalıdır. Zira bu dönemde kadıasker mütekâidlerinin 150 akçe tekâüdiye aldığını biliyoruz. Ayrıca vakfiye ve ilk muhasebe kayıtlarında Dârülhadis müderrisinin yevmiyesi 50 akçe olduğuna göre burada ya 200 akçe (150 tekâüd maaşı + 50 Dârülhadis yevmiyesi) veya daha önceki kadıasker mütekâidleri gibi 210 akçe almıştır.

¹⁰⁴⁸ *TSU*, vr. 12a; Atâî, *a.g.e.*, 265. Ayrıca bkz. M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Tarih Vakfı), III, 984; Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-müsâmirin*, 95; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 892; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 172; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, 188-189.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ahîzâde Mehmed tarafından vakfedilen bir *Buhârî* şerhi yer almaktadır (Bkz. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Süleymaniye Ktp, Süleymaniye Bl., nr. 230, İstinsah tarihi 898, iç kapak sayfası). Burada eserin birinci

6. Abdülkerim Sâlih Molla Efendi (Mîrim Kösesi oğlu, Kızıl Molla, ö. 8 Şevval 996/31 Ağustos 1588)

Edirne Selimiye Medresesi müderrislerinden Mîrim Kösesi diye bilinen Mehmed Efendi'nin (ö. 987/1579) oğlu olan Abdülkerim Sâlih Molla, 930/1523-24 yılında doğdu. Baba tarafından Kadızâde Rûmî, anne tarafından ise Ali Kuşçu soyuna mensuptur. Babasından ve Sahn müderrisi Saçlı Emir Efendi'den dersler aldı. Sonra Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi'den mülâzemetle önce 955/1548-49'da 40 akçe ile İstanbul'da Kadı Hüsam Medresesi'ne, ardından Safer 963/Aralık-Ocak 1555-56'da Çorlu'da Ahmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Rebûlâhir 965/Ocak-Şubat 1558'de Süleymaniye-i İznik pâyesini aldı. Zilhicce 966/Eylül-Ekim 1559'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 971/Eylül-Ekim 1563'te Edirne II. Bayezid Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 974/Kasım-Aralık 1566'da Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Safer 978/Temmuz-Ağustos 1570'te ise Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılık meseleğine geçen Sâlih Molla, Safer 980/Haziran-Temmuz 1572'de Şam, Muharrem 981/Mayıs-Haziran 1573'te Mısır kadısı oldu. Rebûlâhir 982/Temmuz-Ağustos 1574'te görevinden ayrıldı. Rebûlâhir 984/Haziran-Temmuz 1576'da tekrar Mısır kadısı oldu. Aynı yıl Şaban (Ekim-Kasım) ayında Bursa, Şaban 985/Ekim-Kasım 1577'de Edirne, Şaban 986/Ekim 1578'de ise İstanbul kadısı oldu. Rebûlâhir 988/Mayıs-Haziran 1580'de Anadolu kadıaskeri oldu. Safer 989/Mart-Nisan 1581'de mütekâid oldu. Ahîzâde Mehmed'in ölümü üzerine aynı yıl Zilhicce (Aralık-Ocak) ayında Dârülhadis-i Süleymaniye zamîme-i revâtib-i seniyye kılındı. Zilhicce 991/Aralık-Ocak 1583-84'te Rumeli kadıaskeri oldu¹⁰⁴⁹, yerine Dârülhadis'e Şeyhî Çelebi (Abdülkadir Şeyhî Efendi) geçti.¹⁰⁵⁰ Ramazan 993/Ağustos-Eylül 1585'te tekâüde ayrıldı. 8 Şevval 996/31 Ağustos 1588'de vefat etti.

Abdülkerim Salih Molla fen, heyet (astronomi), hendese (geometri); usul ve furû'da âlim idi. Kendisine iffetli, takva sahibi, vakur, kısacası sâlih biri olduğundan

cilt olduğu ve Ahaveyn el-Konevî diye bilinen Ahîzâde Mehmed tarafından bağışlandığı belirtilmiştir. Ayrıca eserde vr. 1a'da üstte Ahîzâde'nin Dârülhadis'te görevde olduğu kaydı, vr. 183a'da sol üstte ise Ahîzâde'nin vakıf mühürü bulunmaktadır.

¹⁰⁴⁹ Atâî, *a.g.e.*, 303-304. Ayrıca bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), I, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 141.

¹⁰⁵⁰ TSU, vr. 253b.

Sâlih Molla; yüzü/yanakları kırmızı olduğundan da *Kızıl Molla* lakapları verilmiştir. Kendisinin Yeniköy’de camii, muallimhânesi (mektebi)¹⁰⁵¹, hamamı ve birçok vakfi vardır. Ayrıca onun Abdülbâki Çelebî adında bir oğlu olduğu, 970 tarihinde Şeyhülislam Ebussuûd Efendi’nin muîdi iken vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁵²

7. Abdülkadir Şeyhî Efendi (Abdülkadir b. el-Müeyyedî, Şeyhülislam, ö. Şevval 1002/Temmuz 1594)

Halvetî meşâyihinden Sivasî Tekkesi şeyhi Hacı Efendi (Abdurrahim el-Müeyyedî, Hacı Çelebi)’nin (ö. 944/1537-38) oğlu, kadıasker Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin biraderi ve sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Hısım Yahya’nın babasının amcası olan Abdülkadir Şeyhî, 920/1514-15’te İstanbul’da doğdu. Babası dolayısıyla Şeyhî lakabı ile tanınmıştır. İlk tahsilinden sonra Ebussuûd Efendi’ye intisâb etti ve ondan mülâzım oldu. Öğretim hayatına önce 30 akçe ile Gelibolu’daki Sarıca Paşa Medresesi müderrisliğiyle başladı. Ardından 40 akçe ile Bursa’da Yıldırım Hân Medresesi’ne, Şevval 958/Ekim 1551’de Çorlu’da Ahmed Paşa Medresesi’ne atandı. Safer 963/Aralık-Ocak 1555-56’da Kınalızâde Ali Efendi yerine Haseki pâyesini elde etti. Şevval 964/Temmuz-Ağustos 1557’de Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Zilkade 967/Temmuz-Ağustos 1560’ta altmış akçe ile Ayasofya Medresesi’ne, Rebülevvel 969/Kasım-Aralık 1561’de Süleymaniye Medreseleri’nin birine geçti. Ardından kadılık mesleğine geçen Şeyhî Efendi, Cemâziyelûlâ 974/Kasım-Aralık 1566’da Mısır, Receb 976/Aralık-Ocak 1568-69’da Bursa ve Receb 977/Aralık-Ocak 1569-70’te İstanbul kadısı oldu. Cemâziyelâhir 978/Ekim-Kasım 1570’te Anadolu, Muharrem 979/Mayıs-Haziran 1571’de de Rumeli kadıaskeri oldu. Muharrem 981/Mayıs-Haziran 1573’te tekâüde ayrıldı.¹⁰⁵³ Zilhicce 991/Aralık-Ocak 1583-84’te Salih Molla Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye zamîme-i revâtib-i seniyye kılındı.¹⁰⁵⁴ 14 Cemâziyelûlâ 995/22 Nisan 1587 tarihinde Çivizâde yerine şeyhülislam oldu ve mutasarrıfı olduğu

¹⁰⁵¹ Muallimhâne, mekteb’in diğer bir adı olup çocuklara temel eğitimin verildiği okul demektir. Bu kurumlara dârü’t-ta’lîm, dârü’l-ilm, mahalle mektebi, taş mektep veya mekteb-i ibtidâiyye de denmektedir. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 413.

¹⁰⁵² Atâî, *a.g.e.*, 304-305. Hayatı için ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 892; Gül, *a.g.e.*, 172; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 189.

¹⁰⁵³ Atâî, *Hadâik*, 327; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 41-42; Mehmet İpşirli, “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 244. Ayrıca bkz. Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 343, 409.

¹⁰⁵⁴ *TSU*, vr. 21b; Atâî, *a.g.e.*, 327.

Dârülhadis, Anadolu kadıaskerliği ma‘zûllerinden Zekeriya Efendi’ye verildi.¹⁰⁵⁵ Cemâziyelülâ 997/Mart-Nisan 1589’da meydana gelen Beylerbeyi Vak‘ası’nda¹⁰⁵⁶ 250 akçe ile tekâüde ayrıldı. 1002 Şevval’i sonlarında (Temmuz 1594) vefat etti ve Eyüp’te Ebu Eyüb el-Ensârî türbesi civarındaki Yahya Efendi Zâviyesi’nde babasının yanına defnedildi.¹⁰⁵⁷ Burası günümüzde Eyüpte Saçlı Abdülkadir Mescidi diye bilinen yapı içerisinde.¹⁰⁵⁸

8. Zekeriya Efendi (Bayramzâde, Meylî, Şeyhülislam, ö. 12 Şevval 1001/12 Temmuz 1593)

Bayram Efendi’nin oğlu ve daha sonraki Dârülhadis müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed’in dedesi olan Zekeriya Efendi, 920/1514-15 tarihinde Ankara’da doğdu. Kardeşi Yakub Efendi, Sahn Müderrisi Arapzâde Abdülbâkî Efendi ve Ma‘lûl Emir Efendi’den (Mehmed b. Abdülkadir, ö. 963/1555-56) dersler aldı. 950/1543-44 tarihinde Ma‘lûl Emir Efendi Mısır kadısı olduğunda hizmetinde bulundu ve burada Şeyh Ali Makdisî’nin derslerine devam etti. Muharrem 954/Şubat-Mart 1547’de hocası

¹⁰⁵⁵ TSU, vr. 32b. Kadıasker rûznâmçelerinin birinde, şeyhülislamlığa geçişinde Dârülhadis’teki muîdini mülâzım veren birinden bahsedilmektedir: “Mevlânâ Halil b. Nasuh el-Balkesrevî: Mevlânâ-yı mezbûr, şeyhü meşâyihî’l-İslâm burhânü’l-fuzalâil-kirâm mevlânâ-yı mûmâ ileyh, müftî efendi hazretlerinin Dârülhadis’te muîdi olup hizmet-i fetvâ inâyet buyruldukdâ kânûn-ı kadîm-i padişahî üzere mülâzım alınıp kayd olundu. Fî evâilî Cemâziyelâhire min şuhûri 995.” (RKR [Nûruosmâniye], 5193/3, vr. 4b). Bu şahsın Abdülkadir Şeyhî Efendi olması gerekir. Zira bu tarihte kendisi, Dârülhadis’ten şeyhülislamlığa geçmiştir.

¹⁰⁵⁶ Beylerbeyi Vak‘ası, Abdülkadir Efendi’nin şeyhülislamlığı döneminde çekilen malî sıkıntı yüzünden akçenin değerinin düşürülmesi ve bu değeri düşük akçenin askere ulûfe olarak verilmek istenmesi üzerine çıkan olaylar sırasında bir grup sipâhînin ona, verilen bu “mağşûş akçe” ile esnaftan zorla alınan eşya ve yiyeceğin helal olup olmadığını sorması, onun da “haramdır” şeklindeki fetvası üzerine meydana gelmiştir. Kanlı olarak geçen bu olaylar sonunda Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efendi idam edilmiş; Veziriazam Siyavuş Paşa, bazı vezirler ve devlet erkânı ile Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi azledilmiştir. Bkz. İpşirli, a.g.m., a.y.

¹⁰⁵⁷ Atâî, a.g.e., 327; Altunsu, a.g.e., 41-42; İpşirli, a.g.m., a.y. Abdülkadir Şeyhî Efendi’nin hayatı için ayrıca bkz. Müstakimzâde, *Devhatü’l-meşâyih*, 32-33; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 338-341; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 455; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 540; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 388; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 172; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfıyesi Süleymaniye Külliyesi*, 189-190.

¹⁰⁵⁸ Saçlı Abdülkadir Mescidi, Abdülkadir Şeyhî Efendi tarafından, babası Sivasî Tekkesi şeyhi Abdürrahim Efendi (Hacı Çelebi)’nin (ö. 944/1537-38) kabri üzerine fevkânî olarak inşa edilen bir mescittir. Günümüzde Eyüp’te ayakta olan yapıda kemerli avlu kapısının sağ tarafındaki iki katlı bina 1538 tarihlerinde yaptırılan esas mescittir. Alt katta türbe ve üst katta ise ibadet sahnı bulunuyordu. Türbede Şeyh Abdürrahim Efendi ile oğlu ve mescidin bânisi Şeyhülislam Abdülkadir Efendi’nin kabirleri bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, I-II, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, İstanbul 1993, s. 25. Konu hakkında Esad Efendi’nin biyografisindeki ilgili bölüme bakınız.

Ma'lûl Emir Efendi Anadolu kadıaskeri olduğunda onun tezkirecilik¹⁰⁵⁹ hizmetinde bulundu. Şaban (Eylül-Ekim) ayında hocası mütekâid olduğunda bu görevinden (tezkirecilik hizmetinden) mülâzım oldu. Öğretim hayatına önce 20 akçe ile Bursa'da Hamza Bey Medresesi müderrisliğiyle başladı. Ardından 961/1553-54'te 30 akçe ile Çendik Medresesi'ne, daha sonra 40 akçe ile Kaplıca Medresesi'ne atandı. Rebûlâhîr 973/Ekim-Kasım 1565'te Ali Paşa-yı Atık (Atık Ali Paşa) müderrisi Sinan Efendizâde Ali Efendi, İznik'te Süleyman Paşa pâyesine terfi olduğunda medresesi mahlûl olduğundan 40'tan ma'zûllerden Arapzâde Abdurraûf Efendi, Deli Kerim Çelebi, Manav Seyfi Efendi, Benli Mahmud ve İyas Efendi ile 20 Cemâziyelevvel (13 Aralık) Perşembe günü Şeyh Vefâ Camii'nde Kadıaskerler Hâmid ve Pervîz Efendi huzurunda *Hidâye*'nin "Kitâbu'l-Cinâyât" bahsinden imtihan oldular. Sınav sonucunda Zekeriya Efendi birinci olarak Atık Ali Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Şevval 975/Mart-Nisan 1568'de Edirne'deki Üç Şerefeli Medresesi'ne, Zilkade 977/Nisan-Mayıs 1570'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 980/Haziran-Temmuz 1572'de Sultan Selim-i Kadîm (Yavuz Sultan Selim) Medresesi'ne atandı. Ardından kadılık mesleğine geçen Zekeriya Efendi, Safer 981/Haziran 1573'te Halep, Şaban 985/Ekim-Kasım 1577'de Bursa, Zilhicce 988/Ocak-Şubat 1581'de İstanbul kadısı oldu. Zilhicce 989/Aralık-Ocak 1581-82'de Anadolu kadıaskeri oldu. Rebûlâhîr 991/Nisan-Mayıs 1583'te mütekâid oldu. 994/1585-86'da hacca gitti. Cemâziyelûlâ 995/Nisan-Mayıs 1587'de şeyhülislamlığa geçen Abdülkadir Şeyhî Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti. Cemâziyelûlâ 997/Mart-Nisan 1589'da Rumeli kadıaskeri oldu. Şaban 998/Haziran-Temmuz 1590'da tekâüde ayrıldı. Receb 999/Nisan-Mayıs 1591'de tekrar Rumeli kadıaskeri oldu. Receb 1000/Nisan-Mayıs 1592 Mirac Gecesi'nde şeyhülislam oldu. 12 Şevval 1001/12 Temmuz 1593'te vefat etti ve İstanbul Çarşamba'da Sultan Selim Camii yakınında yaptırdığı Dârülhadis civarında sikâye dâhilinde defnedildi.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁹ Tezkirecilik, günümüzdeki özel kalem müdürlüğü anlamına gelmektedir. Bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 686.

¹⁰⁶⁰ Atâî, *a.g.e.*, 322-324. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 28b, 40b-41a, 44b, 48b, 56a, 66a; Müstakimzâde, *a.g.e.*, 34-36 (Müstakimzâde, Zekeriya Efendi'nin Dârülhadis'e tayininden bahsetmez); *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 343-345; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Tarih Vakfı), V, 1707; Altunsu, *a.g.e.*, 45-46; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 456; Develioğlu, *a.g.e.*, 541; Baltacı, *a.g.e.*, II, 716; Gül, *a.g.e.*, 173; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 190-191.

Zekeriya Efendi, Fatih-Çarşamba'da Sultan Selim Camii yakınında bir medrese, bir dârülhadis ve etrafında mülâzımlar için odalar yaptırmıştır.¹⁰⁶¹

Eserleri: *Hidâye* (Kitâbu'l-Vekâle'den kitabın sonuna kadar İbn Hümmam'a zeyl olarak yazmıştır), *Şerh-i Miiftâh* ve *Sadrüşşerîa* ile *Bezzâvî Tefsiri*'nden A'râf sûresine hâşiyeleri vardır. Ayrıca *Bezzâvî* ve *Keşşâf* tefsirleri, *Telvîh*¹⁰⁶², *Mevâkıf*¹⁰⁶³, *Dürer ve Gurer*¹⁰⁶⁴ ve *Havâşî-i Tecrîd*¹⁰⁶⁵ gibi eserlerde müstakil hâşiyeler olabilecek notları bulunmaktadır. Ancak bunlar bir araya getirilmemiştir. Aynı zamanda şair olan Zekeriya Efendi'nin "Meylî" mahlası ile şiirleri ve Divan'ı bulunmaktadır.¹⁰⁶⁶

9. Osman Efendi (ö. 4 Zilkade 1001/2 Ağustos 1593)

Rum vilayetine bağlı Niğbolu kasabasında doğdu. Dönemindeki ulemâdan dersler aldı. Mülâzemetten sonra Siyavuş Paşa'ya hocalık yaptı. Tadrîs hayatına 40 akçe ile Merdümüyye Medresesi müderrisliğiyle başladı. Ardından Rebûlâhir 988/Mayıs-Haziran 1580'de Haydar Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 989/Temmuz 1581'de Edirne Kapısı Sultaniyesi'ne, Zilhicce 991/Aralık-Ocak 1583-84'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlâhir 995/Mart-Nisan 1587'de Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, aynı yıl Şevval'inde (Eylül-Ekim) Süleymaniye'lerin birine, Cemâziyelülâ 997/Mart-Nisan 1589'da Rumeli kadıaskeri olan Zekeriya Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı.¹⁰⁶⁷ 27 Şevval 1001/27 Temmuz 1593'te Sultan III. Murat'ın Manisa'da inşa ettiği Muradiye Medresesi (Medrese-i Cedîde), ilk olarak kendisine verildi, Dârülhadis'teki yerine ise Süleymaniye müderrisi Esad Efendi geçti.¹⁰⁶⁸ 4 Zilkade 1001/2 Ağustos 1593'te vefat etti.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶¹ Atâî, *a.g.e.*, 324.

¹⁰⁶² Taftazânî'nin (ö. 471/1389) fıkıh usûlüne dair eseri.

¹⁰⁶³ Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri.

¹⁰⁶⁴ *Gurerü'l-ahkâm*, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) İslâm hukukuna dair eseridir. Bu eser yine kendisi tarafından *Dürerü'l-hükkâm* adıyla şerh edilmiştir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 27-28.

¹⁰⁶⁵ Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) kelama dair *Hâşîye-i Tecrîd* adlı eseri olmalıdır.

¹⁰⁶⁶ Atâî, *Hadâik*, 324; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 46.

¹⁰⁶⁷ Atâî, *a.g.e.*, 324-325. *TSU*'da Osman Efendi'nin Dârülhadis'e başlama tarihi "1 Cemâziyelâhir Cuma" olarak verilmiştir (vr. 66a).

¹⁰⁶⁸ *TSU*, vr. 56a-b; Atâî, *a.g.e.*, 325. Atâî, Osman Efendi'nin Dârülhadis'ten ayrılış tarihini burada 1000 Şevvâl olarak vermiştir. Ancak yine kendisi, Osman Efendi'den sonraki Dârülhadis müderrisi Esad Efendi'nin biyografisinde bu tarihi 1001 Şevval olarak vermiştir. *TSU*'da da aynı tarihin (1001 Şevval) tekrarlanması (vr. 56ab) ve *MAD.d.*, 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602), s. 2'de Osman Efendi'nin 25

10. Esad Efendi (Hocazâde [Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu], Şeyhülislam [iki defa], ö. 14 Şaban 1034/22 Mayıs 1625)

Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğlu, sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Abdülaziz Efendi'nin kardeşi ve Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)'nin de dedesi olan Esad Efendi, 10 Muharrem 978/14 Haziran 1570 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini babasından aldı. Mülâzemetten sonra Receb 996/Mayıs-Haziran 1588'de Haseki pâyesi'ni aldı. Babasının nüfûzu sayesinde süratle yükseldi. Rebûlevvel 998/Ocak-Şubat 1590'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilhicce 999/Eylül-Ekim 1591'de Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Muharrem 1000/Ekim-Kasım 1591'de Süleymaniye'lerin birine, Şevval 1001/Temmuz 1593'te Osman Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadis'ine müderris oldu.¹⁰⁷⁰ 27 Cemâziyelâhir 1004/27 Şubat 1596'da Edirne kadısı oldu, yerine Süleymaniye müderrisi Mustafa Efendi (Ebülmeyâmin Mustafa) Dârülhadis'e geçti.¹⁰⁷¹ Aynı yıl Zilhicce'sinde (Temmuz-Ağustos) Anadolu kadiaskerliği pâyesiyle tekâüd oldu. Muharrem 1007/Ağustos-Eylül 1598'de İstanbul kadısı (hâkimi Dârü's-Saltanat) oldu. Safer 1010/Ağustos 1601'de Anadolu, Ramazan 1012/Şubat-Mart 1604'te ise Rumeli kadiaskeri oldu. Şaban 1013/Aralık-Ocak 1604-5'te ma'zûl oldu. Safer 1015/Haziran-Temmuz 1606'da tekrar Rumeli kadiaskeri oldu. Muharrem 1017/Nisan-Mayıs 1608'de azledildi. 1023/1614-15'te hacca gitti. 1024/1615-16'da şeyhülislam oldu. Hem mensup olduğu aile, hem de şahsî başarısıyla devrinin en tanınmış simaları arasına girdi. Devlet işlerinde de çok faal rol oynadı. Yedi yıllık şeyhüislamlık görevinden sonra vazifesine ilave olarak altmış bin akçe arpalık tayin olundu. II. Osman zamanında padişahın müsteşarı makamındaydı. Özellikle II. Osman'ın Esad Efendi'nin kızı Akîle Hanım'la evlenmesi, onun itibarını daha da arttırdı. Receb 1031/Mayıs-Haziran 1622'de II. Osman katledildikten sonra görevinden istifa etti, yerine Yahya Efendi Şeyhülislam oldu. 1032 Zilhicce'sinde Yahya Efendi yerine tekrar şeyhülislam oldu. 14 Şaban

Şevvâl 1001 tarihinde Dârülhadis'te müderris olarak görülmesi, 1000 Şevvâl tarihinin hatalı olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁶⁹ Atâî, *a.g.e.*, 325. Yukarıdaki düzeltmemizden de anlaşılacağı üzere vefat tarihi 1001 olmalıdır. Osman Efendi'nin hayatı için ayrıca bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 829; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 173; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, 191-192.

¹⁰⁷⁰ Atâî, *a.g.e.*, 690.

¹⁰⁷¹ TSU, vr. 72b-73a. Ayrıca bkz. Selânikî, *Tarih*, II, 569.

1034/22 Mayıs 1625 tarihinde vefat etti ve Eyüp'te babası ve kardeşinin yanına defnedildi.¹⁰⁷² Esad Efendi'nin muhteşem lahdi günümüzde de ayakta olup baş taşında üstte "*Kelime-i Tevhîd*" hemen altında, "*Eyliye Esad Efendi cennet-i adni mekân 1034*" diye yazılıdır.¹⁰⁷³

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Esad Efendi'nin, babasına bazı Arapça eserlerin tercümesinde yardım ettiği; Taczâde Mehmed Efendi'den de sülüs ve nesih meşkettiği belirtilmektedir.¹⁰⁷⁴

Eserleri¹⁰⁷⁵:

1. *Divan*: Kaynaklarda Esad Efendi'nin mürettep bir Türkçe Divan'ından bahsedilmektedir. Ancak onun Türkçe şiirlerine rastlanmadığı, bazı mecmualardaki Esad mahlaslı gazellerin ona aidiyetinin tam tespit edilemediği; Riyâzî ve Kafzâde Fâizî tezkirelerinde ona nisbet edilen Türkçe beyitlerin çoğunun da Selanikli Esad'a ait olduğu belirtilmiştir. Esad Efendi'nin ayrıca Farsça bir Divan'ının da bulunduğu belirtilmektedir.

2. *Gül-i Handan*: Manzûm ve mensûr bir Gülistan tercümesidir.

3. *Kasîde-i Bürde*'ye yaptığı tahmîs

4. *Fezâil-i Cuma*

5. *Manzûm Şemâil Tercümesi*

¹⁰⁷² Atâî, *a.g.e.*, 690-692; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 360-363; Altunsu, *a.g.e.*, 58-59; Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocazâde", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 341. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 461, 464; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 542; Baltacı, *a.g.e.*, II, 893; Gül, *a.g.e.*, 173-174; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 192.

¹⁰⁷³ Esad Efendi'nin defnedildiği hazîre alanı içerisinde kubbeli ve minaresiz bir mabet bulunur ki burası Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin yaptırdığı dârülkurrâ olup günümüzde Saçlı Abdülkadir Camii diye bilinmektedir. Dârülkurrânın önünde harap bir yapı bulunmaktadır ki esas Saçlı Abdülkadir Efendi Mescidi burasıdır. Bu yapının üst katı mescid, alt katı ise türbe olup ara bölmeleri yıkılmıştır. Esad Efendi'nin babası Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin kabri dârülkurrâsının sol tarafındaki hazîrededir. Muhteşem lahdinde yazı ve tarih yoktur. Hoca Sadeddin Efendi'nin beş oğlunun hepsinin kabirleri bu hazîrededir. Bunlar, müderris Mesud Efendi (ö. 1004/1595-96), Şeyhülislam Şerif Mehmet Çelebi Efendi (ö. 1024/1615-16), Kadıasker Abdülaziz Efendi (ö. 1027/1618), Kadıasker Salih Efendi (ö. 1032/1622-23) ve Şeyhülislam Esad Efendi'dir (ö. 1034/1625) (Kabri için "Ekler" bölümündeki Resim 28'e bakınız). Ayrıca torunlarından Şeyhülislam Esad Efendizâde Ebu Saîd Mehmet Efendi (ö. 1072/1661-62) ile oğlu Şeyhülislam Ebu Saîd Efendizâde Feyzullah Efendi (ö. 1110/1698) de bu hazîrededir (bkz. Haskan, *Eyüp Tarihi*, I-II, 25-26. Ayrıca aynı eserdeki "Yahyazâde Tekkesi" bölümüne bakınız [s. 127-128]).

¹⁰⁷⁴ Aktepe, "Esad Efendi, Hocazâde", 341.

¹⁰⁷⁵ Eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aktepe, *a.g.m.*, a.y. Ayrıca bkz. Altunsu, *a.g.e.*, 542.

Bazı kaynaklarda Esad Efendi'nin *Tâcü't-tevârih*'e zeyl yazdığı belirtilse de bunun Hoca Sadeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Efendi'ye ait olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷⁶

11. Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali (Sarı Gürüzâde Kaynı, Kayın Mustafa Efendi, Kaba Mustafa Efendi, Şeyhülislam [iki defa], ö. 22 Receb 1015/22 Kasım 1606)

953/1546-47 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Bursa'da Kaplıca müderrisi Sarı Gürüzâde'den dersler aldı. Kızkardeşi ile Sarı Gürüzâde'nin evliliği nedeniyle kendisine "Sarı Gürüzâde Kaynı" denmiştir. Sarı Gürüzâde'nin yanı sıra Eski Ali Paşa Müderrisi Zekeriyya Efendi, Sahn müderrisi olan Paşa hocası Mahmud Efendi, İsmihân Sultan müderrisi Abdülganî Efendi ve Ebussuûd Efendi'den dersler aldı. 977/1569-70 tarihinde Ebussuûd Efendi'den mülâzemet aldı. Ardından 20 akçe ile Eski Nişancı Medresesi müderrisliğiyle tadrîs hayatına başladı. Sonra sırasıyla 25 akçe ile Kestel Medresesi'ne, 30 akçe ile Perviz Efendi Medresesi'ne ve 40 akçe ile Kürkçübaşı Medresesi'ne müderris oldu. Buradaki görevinden ayrıldıktan sonra Karaçelebizâde Hüsam Efendi'nin kızıyla evlendi. Zilhicce 994/Kasım-Aralık 1586'da Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Rebülevvel 998/Ocak-Şubat 1590'da Zâl Paşa Sultânîsi'ne, Receb 999/Nisan-Mayıs 1591'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şevval 1001/Temmuz 1593'te Şehzâde Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1002/Şubat-Mart 1594'te Süleymaniye'lerin birine, Cemâziyelâhir 1004/Şubat 1596'da ise Esad Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye müderris oldu. Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Kâtipzâde yerine Hâkâniye-i Vefâ'ya geçti¹⁰⁷⁷, yerine Dârülhadis'e Memikzâde Mehmed Efendi geçti.¹⁰⁷⁸ 11 Receb 1006/17 Şubat 1598 tarihinde Vâlîde-i Cedîd

¹⁰⁷⁶ Aktepe, a.g.m., a.y.

¹⁰⁷⁷ Atâî, *Hadâik*, 511-512; Mehmet İpşirli, "Ebülmeyâmin Mustafa Efendi", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 362. Ayrıca bkz. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 56.

Selânikî, Ebülmeyâmin Mustafa'nın Hâkâniye-i Vefâ'daki göreviyle birlikte aynı zamanda Vefâ Camii'nde de ders verdiğini belirtmektedir. Bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, 724. Ebülmeyâmin'in Hâkâniye-i Vefâ'ya tayini aynı kaynakta bir yerde daha şöyle geçmektedir: "*Ve hazreti padişah-ı cihan-penâh (III. Mehmed) Dârülhadisi'nden (Hâkâniye Dârülhadisi) Mekke-i Mükerrime kadısı olan Mevlana Zeynî Efendi yerine merhûm u mağfûrun-leh Sultan Süleyman Hân Dârülhadisi'nden Kayın Mustafa Efendi (Ebülmeyâmin Mustafa, Sarı Gürüzâde Kaynı) geldi. Ve anlar yerine ... Fî evâhiri Cumâdelûlâ sene 1005.*" (a.g.e., II, 665).

¹⁰⁷⁸ TSU, vr. 88b-89a.

Medresesi (Sâfiye Sultan Medresesi-Sirkeci)¹⁰⁷⁹ tamamlandığında ilk olarak kendisine verildi. Bu vesileyle E'âm sûresinin başından bir takrîr yapması istenmiş, bunun için Süleymaniye Camii'nde toplanan ulemâyâ dersiâmında bulunmuştur. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Ebûlmeyâmin, Receb 1008/Ocak-Şubat 1600'de Edirne, 2 Safer 1010/2 Ağustos 1601 tarihinde de İstanbul kadısı oldu. Bu sırada muâmelâtın hızlı yürümesi, narh meselelerinin düzene konulması ve özellikle zâhire yokluğunda sıkı kontrolle İstanbul halkına sıkıntı çektirmemesi sebebiyle kendisine "Ebûlmeyâmin (uğur sahibi, bereketli kimse)" lakabı verilmiştir. 22 Receb 1011/5 Ocak 1603 tarihinde Anadolu kadıaskeri oldu. Aynı yıl 25 Şaban/7 Şubat'ta Yemişçi Vak'ası'nda Sun'ullah Efendi azledilip yerine şeyhülislam oldu. Cemâziyelûlâ 1012/Ekim-Kasım 1603'te Rumeli'de Kalkandelen ve civarında açıkta kalan altmış bin akçe zeâmet kendisine arpalık olarak verildi. 10 Muharrem 1013/8 Haziran 1604 tarihinde altı yüz akçe vazife ile mütekâid oldu. 22 Rebûlevvel 1015/28 Temmuz 1606 tarihinde halefi Sun'ullah Efendi yerine tekrar şeyhülislam oldu. Aynı yıl 22 Receb (22 Kasım)'da vefat etti ve Fatih Camii avlusuna bitişik olan evinin önüne defnedildi. Kulunç hastalığından ve tütün alışkanlığından öldüğü söylenen Ebûlmeyâmin'in İstanbul'da bir çeşmesi bulunmaktadır.¹⁰⁸⁰ Onun *İmtihan Risâlesi*, Fıkıhta *Eşbâh ve Nezâir*'e ta'likâtı ve bazı ayetlerle ilgili birkaç küçük risâlesi bulunmaktadır.¹⁰⁸¹ Süleymaniye Kütüphanesi'nde tespit ettiğimiz eserleri şunlardır:

1. *Müderriş Sun'ullah Efendi Risâlesi* (Tefsir), Kasidecizâde Bl. nr. 675-011.
2. *Risâle fi'l-İstiâre* (Arap Edebiyatı), Kasidecizâde Bl. nr. 675-029.
3. *Risâle fi Tefsîri kavlihî Teâla ve lev nezzelnâ aleyke kitâbe* (Tefsir), Kasidecizâde Bl. nr. 675-012; Şehid Ali Paşa Bl., nr. 315-012.
4. *Hâşiye ale'l-Keşşâf* (Tefsir), Şehid Ali Paşa Bl., nr. 315-003.
5. *Risâle fi Tefsîri kavlihi ve kâlû levlâ üzzele aleyhi melek* (Tefsir), Şehid Ali Paşa Bl., nr. 315-011.

¹⁰⁷⁹ Safiye Sultan, III. Mehmed'in annesidir.

¹⁰⁸⁰ Atâî, *a.g.e.*, 512-513; Altunsu, *a.g.e.*, 56-57; İpşirli, *a.g.m.*, 362-363. Ayrıca bkz. Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 43-44; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 356-360; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 460-461; a.mlf., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 66; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 541-542; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 838-839; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 174; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, 192-193.

¹⁰⁸¹ Atâî, *a.g.e.*, 513; Altunsu, *a.g.e.*, 57.

12. Memikzâde (Memekzâde) Mehmed Efendi (ö. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601)

Amasyalı olan Memikzâde, mülâzemetten sonra 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 994/Temmuz-Ağustos 1586'da Mehmed Ağa Medresesi'ne (İstanbul), Rebûlâhir 998/Şubat-Mart 1590'da Hankâh (Ka'riye) Medresesi'ne, Receb 1001/Nisan-Mayıs 1593'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlevvel 1003/Kasım-Aralık 1594'te Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, aynı yıl Cemâziyelûlâ'sında (Ocak-Şubat) Süleymaniye'lerin birine müderris oldu. Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı. Receb 1006/Şubat-Mart 1598'de Hankâh-ı Vefâ (Hâkâniye-i Vefâ) Medresesi'ne, Receb 1008/Ocak-Şubat 1600'de İstanbul Sirkeci'deki Vâlîde-i Cedîd (Sâfiye Sultan) Medresesi'ne geçti. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de vefat etti ve kayınpederi Nişancı Mehmed Paşa Camii hazîresine defnedildi.¹⁰⁸²

13. Kara Abdurrahman (Süleyman'ın oğlu, ö. Zilkade 1017/Şubat-Mart 1609)

Kefe müftüsü Süleyman Efendi'nin oğludur. Tahsilden sonra Şeyhülislam Çivizâde Efendi'den mülâzemet aldı. 40 akçeli bir medreseden ma'zûl iken 994 senesi sonlarında (1585-86) Veziriazam Sinan Paşa, Yenişehir'de inşa ettiği medreseyi daha bitmeden kendisine vermişti. Rebûlevvel 998/Ocak-Şubat 1590'da Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Receb 999/Nisan-Mayıs 1591'de Zâl Paşa Sultânîsi'ne, aynı yıl Şevval (Temmuz-Ağustos)'ta Edirne'de Üç Şerefeli Medresesi'ne, Receb 1001/Nisan-Mayıs 1593'te Ka'riye Medresesi'ne, aynı yıl Şevval (Temmuz)'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1003/Nisan-Mayıs 1595'te Şehzâde Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1004/Şubat 1596'da Süleymaniye'lerin birine, Receb 1006/Şubat-Mart 1598'de Memikzâde yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹⁰⁸³ Ardından kadılık mesleğine geçen Abdurrahman Efendi, 14 Zilkade 1008/27 Mayıs 1600'de Şam kadısı oldu, Dârülhadis'teki yerine ise Abdülaziz Efendi geçti.¹⁰⁸⁴ Zilkade 1009/Mayıs-

¹⁰⁸² Atâî, *a.g.e.*, 448. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 62b-63a, 106b-107a; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 839; Gül, *a.g.e.*, 174; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 193.

¹⁰⁸³ Atâî, *a.g.e.*, 527-528.

¹⁰⁸⁴ *TSU*, vr. 107b-108a.

Haziran 1601'de Kara Âmid kadısı tayin edildi ancak kabul etmeyip azledildi. Safer 1010/Ağustos 1601'de Sun'ullah Efendi şeyhülislamlıktan ma'zûl olduğunda tekrar Şam kadısı oldu. Rebûlevvel 1011/Ağustos-Eylül 1602'de Medine, Cemâziyelûlâ 1014/Eylül-Ekim 1605'te Bursa, Şaban 1016/Kasım-Aralık 1607'de Galata kadısı oldu. Şevval 1017/Ocak-Şubat 1609'da hastalığı sebebiyle görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Aynı yıl Zilkade (Şubat-Mart)'ta vefat etti ve Emir Buhârî Türbesi karşısında yer alan Kadıasker Abdurrahman Efendi'nin kabri civarında defnedildi.¹⁰⁸⁵

14. Abdülaziz Efendi (Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu, ö. 17 Zilhicce 1027/5 Aralık 1618)

III. Murad'ın hocası Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu, önceki Dârülhadis müderrislerinden Esad Efendi'nin de kardeşidir. 17 Rebûlâhir 983/26 Temmuz 1575 tarihinde doğdu. Öğrenim hayatından sonra babasından mülâzemet aldı. Mülâzemetten sonra Zilhicce 1003/Ağustos-Eylül 1595'te Gazanfer Ağa Medresesi'ne "Hocazâdeler kanunu" üzere ilk olarak Dâhil rütbesiyle Pâye-i Sahn olmak üzere müderris oldu. Cemâziyelâhir 1004/Şubat 1596'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1006/Mart-Nisan 1598'de Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1007/Kasım-Aralık 1598'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Zilkade 1008/Mayıs 1600'de Kara Abdurrahman Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de Hâkâniye-i Vefâ müderrisi oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Abdülaziz Efendi, Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602'de Bursa, Cemâziyelûlâ 1012/Ekim-Kasım 1603'te Galata, Rebûlâhir 1013/Ağustos-Eylül 1604'te İstanbul kadısı oldu. Safer 1015/Haziran-Temmuz 1606'da Anadolu, Ramazan 1017/Aralık-Ocak 1608-9'da Rumeli kadıaskeri oldu. Şevval 1018/Aralık-Ocak 1609-10'da mütekâid oldu. 29 Şaban 1020/6 Kasım 1611'de tekrar Rumeli kadıaskeri oldu. Safer 1024/Mart 1615'te Gelibolu arpalığı kendisine verildi. 1026/1617 yılı içerisinde hacca gitti. Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618'de hastalıktan çok zayıf düştüğünden vazife ve arpalıkları bırakmak zorunda kaldı. 17 Zilhicce 1027/5 Aralık 1618 tarihinde vefat etti. Eyüp'te babası Hoca Sadeddin Efendi'nin yanına defnedildi.¹⁰⁸⁶ Aynı

¹⁰⁸⁵ Atâî, *a.g.e.*, 527-528. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 894; Gül, *a.g.e.*, a.y.; Yasin Yılmaz, *a.g.e.*, 193-194.

¹⁰⁸⁶ Kabrinin günümüzdeki durumuyla ilgili kardeşi Esad Efendi'nin biyografisine bakınız.

zamanda şair olan Abdülaziz Efendi'nin üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) şiirleri bulunmaktadır. Ayrıca kadıaskerlerin protokol bakımından vezirlerden başka bütün beylerbeyilerine tekaddüm etmesi (öne geçmesi), Abdülaziz Efendi'nin eseridir (onun kadıaskerliği döneminde olmuştur).¹⁰⁸⁷

15. Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu, Muslu Efendi, ö. 16 Muharrem 1027/13 Ocak 1618)

Eyüp Kadısı Bâlî Efendi'nin oğlu olan Mustafa Efendi, 950/1543-44'te doğdu. Tahsîl hayatından sonra III. Selim'in hocası Atâullah Efendi'den mülâzemet aldı. Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 40 akçe ile Silivri'deki Pîrî Paşa Medresesi'nden ma'zûl iken Cemâziyelâhir 997/Nisan-Mayıs 1589'da Haydar Paşa Medresesi'ne geçti. Ramazan 1002/Mayıs-Haziran 1594'te Mahmud Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1003/Şubat-Mart 1595'te Zâl Paşa Sultânîsi'ne, Şaban 1006/Mart-Nisan 1598'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilkade 1008/Mayıs-Haziran 1600'de Üsküdar'da Valide Sultan Medresesi'ne müderris oldu. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de Abdülaziz Efendi'den sonra Süleymaniye Dârülhadisi'ne, Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere atandı.¹⁰⁸⁸ 12 Safer 1010/12 Ağustos 1601'de Medine kadılığına atandı ancak gitmedi ve Dârülhadis'teki görevinden ayrıldı, yerine Mekke kadılığından münfasıl olup 200 akçe ile Rumeli kadıaskerliğinden hükmen mütekâid olan Kâtipzâde Zeynî Efendi geçti.¹⁰⁸⁹ Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine geçti. Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Halep, Şevval 1013/Şubat-Mart 1605'te Mısır, Şaban 1020/Ekim-Kasım 1611'de Edirne, Rebûlevvel

¹⁰⁸⁷ Atâî, *Hadâik*, 629-630. Ayrıca bkz. *RKR*, 7, s. 14; *TSU*, vr. 113/1a, 120a-b; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 880-881; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 175.

¹⁰⁸⁸ Atâî, *a.g.e.*, 620. Daha önce de geçtiği üzere, Cahit Baltacı, Atâî'ni bu kaydına dayanarak, Süleymaniye medreselerinin aslında dört medrese olduğunu, beşinci medresenin *Hâmise-i Süleymaniye* adıyla 1009/1600'de Üsküdar'da Atik Vâlîde Medresesi'nin Mustafa Efendi'ye verilmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, I, 74.

TSU'da da Dârülhadis'in Muslu Çelebi (Mustafa Efendi)'ye 60 akçe yevmiye ile Hâmise-i Süleymaniye olarak verildiği belirtilmektedir: "12 Safer 1010 Cumartesi günü Medine kadısı Abdülvehhab Efendi (Kavalalızâde)'nin yeri altmış akçe ile Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere Dârülhadis müderrisi olan Muslu Çelebi'ye verildi." (vr. 113/2a). "1010 Safer'inde Mekke kadısı Kefeli Hüseyin Efendi ma'zûl olup yeri Medine kadısı Kavalalızâde (Abdülvehhab Efendi)'ye, onun yeri Dârülhadis Medresesi'nden altmış akçe ile müderris olan Muslu Çelebi'ye verilmiş idi, kabul etmemekle Medine kazası mahlûle olacak Manisa'da Sultan Murad müderrisi Salih'e verildi." (vr. 114a).

¹⁰⁸⁹ *TSU*, vr. 113/2a. Ayrıca bkz. *a.g.e.*, vr. 119b-120a.

1024/Mart-Nisan 1615'te İstanbul kadısı oldu. Safer 1026/Şubat-Mart 1617'de buradaki görevinden ayrıldı. 16 Muharrem 1027/13 Ocak 1618'de vefat etti ve Eyüp'te Defterdar Camii avlusunda defnedildi. Mustafa Efendi, tefsir ve hadis kitaplarıyla çokça meşgul olup, Mevlana'nın *Mesnevî* adlı eserinin müzakeresini yapmış, ayrıca *kıraat-ı seb'a* için haftanın yedi gününü taksim etmiştir.¹⁰⁹⁰

16. Kâtipzâde Zeynî Efendi (Zeynelâbidîn Efendi, ö. Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603)

Babası, Veziriazam Mehmed Paşa'nın kâtibi olduğundan "Kâtipzâde", şiirlerini *Zeynî* mahlasıyla yazdığından da "Zeynî" lakabıyla anılmıştır. Abdülganî Efendi'den mülâzemet aldıktan sonra Rebûlevvel 984/Mayıs-Haziran 1576'da 40 akçe ile Pîrî Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 988/Temmuz-Ağustos 1580'de Vezir Kara Mustafa Paşa'nın himmetiyle Mahmud Paşa Medresesi'ne, Ramazan 992/Eylül-Ekim 1584'te Sadrazam Osman Paşa'nın işaretiyle Kalenderhâne Medresesi'ne, Şaban 996/Haziran-Temmuz 1588'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Receb 999/Nisan-Mayıs 1591'de Şehzâde Medresesi'ne, Ramazan 1000/Haziran-Temmuz 1592'de Üsküdar'daki Vâlîde Sultan Medresesi'ne müderris oldu. Muharrem 1003/Eylül-Ekim 1594'te buradaki görevinden azl olundu. Aynı yıl Şaban (Nisan-Mayıs)'ta III. Mehmed'in Vefâ Camii yakınında yaptırdığı Hâkâniye-i Vefâ'ya ilk müderris olarak atandı. Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Mekke kadısı oldu. Şaban 1006/Mart-Nisan 1598'de azl olunup Medine kadılığına geçti. Medine kadılığından ayrıldıktan sonra Süleymaniye Dârülhadisi'ne 300 akçe ile atandı ve kadıaskerler gibi nevbette on mülâzım vermesi ferman olundu.¹⁰⁹¹ Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te vefat etti ve Şeyh Vefâ Camii hazîresine defnedildi. Medrese-i mahlûleye (Süleymaniye

¹⁰⁹⁰ Atâî, *a.g.e.*, 620-621. Hayatı için ayrıca bkz. Gül, *a.g.e.*, 175.

¹⁰⁹¹ Atâî, *a.g.e.*, 457. Atâî'deki bu kayıta Kâtipzâde'nin Dârülhadis'e atandığı tarih net değildir. İlgili müderris biyografilerinde de geçtiği üzere, 1006 Receb-1010 Safer arasında Dârülhadis'te görev alan müderrisler sırasıyla Kara Abdurrahman, Abdülaziz Efendi ve Mustafa Efendi'dir. Bâlî Mustafa Efendi'nin biyografisinde de geçtiği gibi, Kâtipzâde Dârülhadis'e 12 Safer 1010 tarihinde atanmış olmalıdır (Bkz. *TSU*, vr. 113/2a).

Bir telhîste, Kâtipzâde'nin Dârülhadis'te tekâüdüğü döneminde çalıştığı belirtilmektedir: "*Telhîs-Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nındır: Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki Süleymaniye zevâidinden yevmî 100 ve türbe-i şerîfe zevâidinden 200, cümle 300 akça tekâüd ile İstanbul'da Dârülhadis müderrisi olan Zeynî duâcıları dâr-ı ahrete intikal eylediği ma'lûmu hümâyunları olmuş idi...*" (Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler*, 25-26).

Dârülhadisi'ne) ise Sarı Hoca geçti.¹⁰⁹²

17. Sarı Hoca (Mehmed Efendi, ö. Zilhicce 1026/Kasım-Aralık 1617)

Amasya'da doğdu. Anadolu kadıaskerliği mütekâidlerinden olan Hubba Mollası'ndan mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlevvel 995/Şubat-Mart 1587'de Eski İbrahim Paşa Medresesi'ne, Şevval 1002/Haziran-Temmuz 1594'te Siyavuş Paşa Sultanîsi'ne, Şaban 1004/Mart-Nisan 1596'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Receb 1007/Ocak-Şubat 1599'da Şehzâde Medresesi'ne, Receb 1008/Ocak-Şubat 1600'de Süleymaniye'lerin birine müderris oldu. Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Kâtipzâde yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti. Aynı yıl Zilkade (Nisan-Mayıs)'ta Hâkâniye-i Vefâ'ya, Cemâziyelâhir 1012/Kasım-Aralık 1603'te Vâlide-i Mehmed Hân (Vâlide-i Cedîd) Medresesi'ne geçti. Bundan sonra kadılık mesleğine geçen Sarı Hoca, Cemâziyelûlâ 1013/Eylül-Ekim 1604'te Eyüp kadısı oldu. Zilhicce 1014/Nisan-Mayıs 1606'da azl olundu. Ramazan 1017/Aralık-Ocak 1608-9'da tekrar Eyüp kadılığına geçti. Şaban 1020/Ekim-Kasım 1611'de Bursa, Şevval 1023/Kasım-Aralık 1614'te Edirne Kadısı oldu. Rebûlâhir 1024/Nisan-Mayıs 1615'te ma'zûl oldu. Zilhicce 1026/Kasım-Aralık 1617'de vefat etti.¹⁰⁹³

18. Ahîzâde Hüseyin Efendi (Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın oğlu, Hüdâyî, Şeyhülislam, ö. 1043/1633-34)

Süleymaniye Dârülhadis müderrisi ve II. Selim dönemi kadıaskerlerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın oğlu, daha sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin babası, Ahîzâde Yahya'nın ise amcası olan Ahîzâde Hüseyin, Cemâziyelûlâ 980/Eylül-Ekim 1572'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Hoca Sadeddin Efendi'ye intisab ederek 997/1588-89'da mülâzım oldu. Sırasıyla önce 998/1589-90'da 40 akçe ile Papasoğlu Medresesi'ne,

¹⁰⁹² Atâî, *a.g.e.*, 457. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 64b, 80a-b, 90a-b, 117a; *A.RSK.*, nr: 6/125 (Tarih: 25.N.1011/8 Mart 1603); Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, 47; Baltacı, *a.g.e.*, II, 893-894; Gül, *a.g.e.*, 175. *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde vefatıyla ilgili farklı bir kayıt bulunmaktadır: "İbrahim Paşa-yı merhûmun ihsânına mazhar düşüp kadıasker pâyesiyile Kâ'be kazasından münfasıl iken senete isneteyn ve elf'inde vefat etmiştir." (III, 788-789).

¹⁰⁹³ Atâî, *a.g.e.*, 618-619. Sarı Hoca'nın, Zeynî'nin vefatından sonra Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. *A.RSK.*, nr. 6/125 (Tarih: 25.N.1011/8 Mart 1603). Sarı Hoca'nın hayatı için ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 809; Gül, *a.g.e.*, 176.

ardından Muharrem 1000/Ekim-Kasım 1591'de Osman Paşa Medresesi'ne (Osman Paşa Hârici'ne-İstanbul), Rebûlâhir 1001/Ocak-Şubat 1593'te Yeni Ali Paşa Medresesi'ne (İstanbul), Şevval 1004/Mayıs-Haziran 1596'da İsmihân Sultan Medresesi'ne, Rebûlevvel 1008/Eylül-Ekim 1599'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de Şehzâde Medresesi'ne, Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine müderris oldu. Zilkade 1011/Nisan-Mayıs 1603'te Sarı Hoca yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı. Cemâziyelâhir 1012/Kasım-Aralık 1603'te Sarı Hoca yerine Hâkâniye-i Vefâ'ya¹⁰⁹⁴, yılsonunda Vâlîde-i Mehmed Hân (Vâlîde-i Cedîd) Medresesi'ne geçti. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Hüseyin Efendi, Şaban 1013/Aralık-Ocak 1604-5'te Bursa, Şevval 1014/Şubat-Mart 1606'da İstanbul kadısı oldu. Şevval 1015/Ocak-Şubat 1607'de ma'zûl oldu. Cemâziyelâhir 1017/Eylül-Ekim 1608'de tekrar İstanbul kadısı oldu. 29 Cemâziyelâhir 1020/8 Eylül 1611'de Anadolu kadıaskeri, Ramazan 1023/Ekim-Kasım 1614'te üçüncü kez İstanbul kadısı, Cemâziyelûlâ 1025/Mayıs-Haziran 1616'da tekrar Anadolu kadıaskeri, Safer 1032/Aralık-Ocak 1622-23'te Rumeli kadıaskeri oldu. Aynı yıl Zilhicce/Eylül-Ekim 1623'te mütekâid oldu. Şevval 1035/Haziran-Temmuz 1626'da tekrar Rumeli kadıaskeri oldu. Rebûlâhir 1037/Aralık-Ocak 1627-28'de ma'zûl oldu. Muharrem 1041/Temmuz-Ağustos 1631'de üçüncü defa Rumeli kadıaskeri oldu. Aynı yıl 26 Safer/23 Eylül'de vefat haberi geldiği için yerine Anadolu kadıaskeri Çeşmî Mehmed Efendi atandı. Ancak ertesi gün haberin asılsız olduğu ortaya çıktığında, iki kadıaskere de eski görevleri iade edildi. Bu kadılık ve kadıaskerlik görevlerinden ayrıldığı dönemlerde Rodoscuk, Pravadi, Galata ve Gelibolu gibi kadılıklar arpalık olarak kendisine verildi. 19 Receb 1041/10 Şubat 1632'de şeyhülislam oldu. 1043 Recebinin başları (Ocak 1634)'te azl olundu. Azledilmesi ve sonrasında cereyan eden olaylar şöyledir: Ahîzâde, şeyhülislamlığı sırasında dönemin padişahı IV. Murad'ın Bursa'ya giderken İznik kadısını soruşturmasız idam ettirmesine Vâlîde Kösem Sultan'a gönderdiği mektupla tepki gösterdi. Bir ziyafette yapılan dedikoduları, düşmanları şeyhülislamın padişahı hal' etmek düşüncesinde olduğu biçiminde yorumladılar. Mektup ve söylentileri öğrenen padişah İstanbul'a döndü ve Ahîzâde ile oğlu İstanbul

¹⁰⁹⁴ TSU'da Müteaccim Mehmed'in III. Mehmed Dârülhadisi (Hâkâniye-i Vefâ-Hâkâniye Dârülhadisi)'ne atandığında Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin itiraz edip buranın kendi hakkı olduğunu söylediği ve bu nedenle ikisinin yerlerinin değiştirilerek Müteaccim Mehmed'in Süleymaniye Dârülhadisi'ne, Ahîzâde'nin ise Hâkâniye Dârülhadisi'ne atandığı belirtilmiştir (vr. 123b).

kadısı Mehmet Çelebi'yi birer gemiye bindirerek Kıbrıs'a sürdü. Öfkesini yenemeyen padişah ikinci bir fermanla Ahîzâde ve oğlunun öldürülmesini istedi. Bunun üzerine Ahîzâde daha Marmara'dan çıkamadan yakalanarak karaya çıkarıldı ve Büyük Çekmece civarında idam edildi (1043/1634). Cesedinin bulunmaması için sahilde kumsala defnedildi. Oğlu ise gemisi denize açıldığından kurtuldu.¹⁰⁹⁵ Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfında en ağır ceza sürgün iken IV. Murad ilk defa bu kuralı çiğneyerek önce bir kadıyı, sonra da bir şeyhülislamı idam ettirmiştir. Bilgili ve gayretli olan Ahîzâde'nin, devrinin siyasî olaylarının devamlı içerisinde olduğu, bu nedenle de yıprandığı; sigara konusunda olduğu gibi padişahın temâyülüne uygun fetvalar verdiği, bu tutumunun da bazı tarihçiler tarafından eleştirildiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶

Ahîzâde, Fatih'te bulunan evinin karşısında Çukur Medrese adıyla bir medrese inşa ettirmiş¹⁰⁹⁷ ve Balat semtinde bir kiliseyi camiye çevirmiştir. Aynı zamanda şair olan Ahîzâde'nin "Hüdâyî" mahlası ile şiirleri bulunmaktadır.¹⁰⁹⁸ Kâtip Çelebi, Ahîzâde'nin bazı eserlere hâşiyeler yazdığını belirtmiş ancak herhangi bir isim vermemiştir.¹⁰⁹⁹

19. Müteaccim Mehmed Efendi¹¹⁰⁰ (ö. Şaban 1012/Ocak 1604)

Talebe iken Farsça konuşma sevdası yüzünden "Müteaccim" lakabı ile meşhur

¹⁰⁹⁵ Atâî, *Hadâik*, 755-757; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 48-50; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 368-370; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 64-66; Mehmet İpşirli, "Ahîzâde Hüseyin Efendi", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 548-49. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 464; a.mlf., *İlmiye Teşkilatı*, 223-224; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 542; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 843; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 176.

¹⁰⁹⁶ İpşirli, a.g.m., 549.

¹⁰⁹⁷ Cahit Baltacı, Fatih'te Çarşamba caddesi üzerinde bulunan bu medresenin günümüzde mevcut olmadığını belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, II, 843.

¹⁰⁹⁸ Atâî, *a.g.e.*, 756; İpşirli, a.g.m., a.y.

¹⁰⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1287, II, 162'den naklen bkz. İpşirli, a.g.m., a.y.

Ahîzâde'nin Dârülhadis'te iken okuttuğu bir *Buhârî* şerhi Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. O, kitaptaki bir notunda, bu eseri öğrencilerle mütâlaa ettiğini (karşılıklı olarak okuduğunu) belirtmektedir. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (el-evvelü minel-Kevâkibi'd-derâri)*, Süleymaniye Ktp, Süleymaniye Bl., nr. 227M, vr. 1a. İstinsah tarihi 859, İstinsah yeri ise Mekke'dir. Bu nüsha, toplam 4 cilt olan bu şerhin birinci cildir.

¹¹⁰⁰ Müteaccim Efendi'nin adı, Atâî'nin *Hadâik*'i (s. 488) ve M. Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'sinde (s. 162) *Müteaccim Mehmed*; Rumeli Kadaskerliği Rûznâmçeleri'nin birinde üç ayrı yerde *Müteaccim Ali* (*RKR*, 7, s. 66, 77, 80), birinde de *Müteaccim Alaeddin* (*RKR*, 4, s. 16'dan naklen bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, II, 670) şeklinde geçmektedir. Biz burada *Hadâik* ve *Sicill-i Osmânî*'deki kayıtları tercih edeceğiz.

olan Müteaccim Efendi¹¹⁰¹, tahsîl hayatından sonra bazı ulemâdan dersler aldı, mülâzemetten sonra Hâşiye-i Tecrîd ve Miftâh medreselerinde dersler verdi. 995/1586-87'de 40 akçe ile İstanbul'da İbrahim Kethüda müderrisi oldu. Sonra terakkî ile Hâric rütbesine yükseldi. Şaban 1003/Nisan-Mayıs 1595'te Gevherhân Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 1007/Kasım-Aralık 1598'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine atandı. Cemâziyelülâ 1008/Kasım-Aralık 1599'da Kütahya kadılığına atandıysa da kabul etmedi ve azledildi. Ramazan 1008/Mart-Nisan 1600'de tekrar Sahn'a atandı. Safer 1010/Ağustos 1601'de Ayasofya Medresesi'ne, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Cemâziyelülâ 1012/Ekim-Kasım 1603'te Ahîzâde Hüseyin Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye müderris oldu. Aynı yıl Şaban'ının ortaları/Ocak 1604'te vefat etti, yerine Yavuz Efendi Dârülhadis müderrisi oldu.¹¹⁰²

20. Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb, Nakîbüleşrâf, ö. Şevval 1013/Şubat-Mart 1605)

Ahmed Çelebi'nin oğlu, Bursevî Emir Hasan Çelebi'nin kardeşidir. Kanûnî'nin hocası Atâullah Efendi'den mülâzım olduktan sonra kadılığa geçti ve bazı yerlerde kadılık görevlerinde bulundu. Havran kadılığından ma'zûl olduktan sonra müderrisliğe geçti. Önce 40 akçe ile Bursa Emir Sultan Medresesi'ne atandı. Ardından Rebûlâhir 1001/Ocak-Şubat 1593'te kadiaskerler Bostanzâde Mehmed ve Sun'ullah Efendi'nin huzurunda müderrislerden Nihâlî Efendi ve Şânî Efendi ile *Hidâye*'nin "Kitâbu'l-Cihâd" bölümünden imtihan oldu. İmtihanda her birine bu bölüm okutuldu ve birer risâle yazmaları istendi. İmtihan sonunda Nihâlî Efendi'ye Osman Paşa Medresesi (İstanbul), Şânî Efendi'ye Tûtî Latîf Medresesi (İstanbul), Yavuz Çelebi'ye de Receb 1001/Nisan-Mayıs 1593'te Kasım Paşa Medresesi verildi. Şaban 1004/Mart-Nisan 1596'da Mahmud Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1005/Ekim-Kasım 1596'da Kızıl Musluk Medresesi'ne terfi oldu. Rebûlevvel 1008/Eylül-Ekim 1599'da Edirnekapısı

¹¹⁰¹ Arapça'da "Acem", Arap olmayan veya Fars anlamlarında kullanılır. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 928; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 552.

¹¹⁰² Atâî, *a.g.e.*, 488. Ayrıca bkz. *RKR*, 7, s. 66, 77, 80; *TSU*, vr. 124a; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Sebil)*, IV/1, 162; Gül, *a.g.e.*, 176.

Tarih-i Silsile-i Ulemâ'da, Ahîzâde Seyyid Mehmed de dâhil olmak üzere 1037/1627-28 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapmış 37 müderrisin adı kronolojik olarak verilmesine rağmen Müteaccim Mehmed Efendi'nin adı burada bulunmamaktadır.

pâyesini aldı. Zilhicce 1008/Haziran-Temmuz 1600'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602'de Şehzâde Medresesi'ne, 30 Muharrem 1011/20 Temmuz 1602'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Şaban 1012/Ocak-Şubat 1604'te Müteaccim yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye geçti.¹¹⁰³ Safer 1013/Haziran-Temmuz 1604'te Eyüp kadısı oldu, yerine Süleymaniye müderrisi Vahyîzâde (Abdullah b. Mustafa) Dârülhadis'e geçti.¹¹⁰⁴ Aynı yıl Cemâziyelûlâsında (Eylül-Ekim) nakîbüleşrâf oldu.¹¹⁰⁵ Şevval 1013/Şubat-Mart 1605'te vefat etti.¹¹⁰⁶

21. Vahyîzâde Abdullah (Abdullah b. Mustafa, Hilmî, ö. 1015/1607)

Bursa'da Manastır (Sultan Orhan) Medresesi müderrisi iken vefat eden Vahyîzâde Mustafa'nın oğludur. İlk tahsilinden sonra Üsküdar Valide Sultan müderrisi Molla Ahmed Efendi (ö. 1009/1600) hizmetlerinde muîd-i sâni olan Vahyîzâde, 987/1579-80 sonlarındaki tevzî'de mülâzemet aldı. 40 akçe ile Zeynî Çelebî Medresesi'nden ma'zûl iken Cemâziyelâhir 1003/Şubat-Mart 1595'te Mustafa Paşa Medresesi'ne, Şaban 1006/Mart-Nisan 1598'de Eski Ali Paşa Medresesi'ne geçti. Ramazan 1007/Mart-Nisan 1599'da Veziriazam İbrahim Paşa Sarayı önünde Haydarpaşa müderrisi İpekli Mehmed Efendi ile tartışıp kavga etmeleri (muhâvere ve mücâvebe, belki muhârebe ve müdârabe) sebebiyle ikisi de azledildi, Ali Paşa Medresesi Bahsî Efendi'ye, Haydarpaşa Medresesi de Karaca Mehmed Efendi'ye verildi. 42 gün sonra Kalenderhâne pâyesine yükseldi. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran

¹¹⁰³ Atâî, *Hadâik*, 498-499. Dârülhadis'e tayiniyle ilgili ayrıca bkz. *TSU*, vr. 124a.

¹¹⁰⁴ *TSU*, vr. 126a.

¹¹⁰⁵ Yavuz Çelebi'nin nakîbüleşrâflık görevi esnasında tuttuğu defter Şeriyeye Sicilleri Arşivi'nde *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasında 9 numarada bulunmaktadır. Birkaç sayfadan oluşan bu defter müstakil olmayıp Yavuz Çelebi'den önceki nakîbüleşrâf Abdülkadir Efendi'nin defteriyle birlikte bulunmaktadır. Defterin üzerindeki kayıt şöyledir: “*Abdülkadir Efendi defteridir. Maa'l-mevlâ el-merhûm es-Seyyid Mehmed el-meşhûr bi Yavuz Efendi*”. Yavuz Çelebi'ye ait bölümün başında ise şu bilgi yer almaktadır: “*Bismihî sübhânehû. Bu evrak-ı hamsede mestûr ve mukayyed olan suver-i hücec, merhûm ve mağfûrun leh es-Seyyid Abdülkadir Efendi'den sonra nakîbüleşrâf olan merhûm Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Efendi İbn es-Seyyid Ahmed eş-şehîr bi Yavuz Efendi'nin verdiği hüccetlerin kayıtlarıdır ki müstakil defter etmeyip bu mahalle ketb ve kaydı ihtiyar etmişlerdir. Mecnû'u 19 adet hüccettir.*” (vr. 33a).

Yavuz Çelebi'nin görev süresince tuttuğu hüccet kayıtları 1013 Receb'inin sonlarından (Aralık 1604) başlamakta (vr. 33b) ve 1013 Şevval'i sonlarında (Mart 1605) bitmektedir (vr. 37a). Abdülkadir Efendi'nin görev yaptığı dönemde tuttuğu hüccet kayıtları ise Receb 1008/Ocak-Şubat 1600 tarihinden itibaren başlamaktadır. 9 numaralı Nakîbüleşrâf Defteri için ayrıca bkz. Ayhan Işık, “Osmanlı'da Nakîbüleşrâflık Müessesesi ve Nakîbüleşrâf Defterleri”, *İnsanlığın Tükenmeyen Ümidi Peygamberimiz'e*, İstanbul Müftülüğü Kutlu Doğum Özel Yayını, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 89.

¹¹⁰⁶ Atâî, *a.g.e.*, 499; Ahmet Rifat, *Devhatü'n-nükabâ*, 69; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 138. Ayrıca bkz. Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 176-177.

1601'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, 30 Muharrem 1011/20 Temmuz 1602'de Şehzâde Medresesi'ne, Zilkade 1011/Nisan-Mayıs 1603'te Süleymaniye'lerin birine, Safer 1013/Haziran-Temmuz 1604'te Yavuz Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye, aynı yıl Cemâziyelûlâ'sında (Eylül-Ekim) Hâkâniye-i Vefâ'ya geçti. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Vahyîzâde, Rebülevvel 1014/Temmuz-Ağustos 1605'te Halep, Rebülâhir 1015/Ağustos-Eylül 1606'da Medine kadılığına atandı. Aynı yıl Zilkade/Şubat-Mart 1607'de ma'zûl oldu. Ardından vefat etti ve Bâkî Kabristanı'na defnedildi. Aynı zamanda şair olan ve müretteb Divan'ı bulunan Vahyîzâde, *Tezkiretü's-şü'arâ*'da "Hilmî" mahlası ile meşhur olmuştur.¹¹⁰⁷

22. Ali Çelebizâde Abdullah Efendi (Bitlicezâde/Bitlice Ali Efendizâde Abdullah Çelebi, Abdullah Efendi b. Ali b. Abdullah b. İlyas b. Şeyh Mehmed b. İlyas, ö. Safer 1039/Eylül-Ekim 1629)

Bursa kadılarından Çivizâde Hısmı Ali Çelebi (Vasî Alisi)'nin (ö. 950/1543-44) oğlu olan Abdullah Efendi, 977/1569-70 tarihinde doğdu. Tahsilden sonra Muallim-i Sultânî Sadeddin-i Sâni (Hoca Sadeddin Efendi)'den mülâzemetle önce 40 akçe ile Pervîz Efendi Medresesi'ne tayin edildi. Receb 1003/Mart-Nisan 1595'te Yusuf Paşa Medresesi'ne, Rebülevvel 1008/Eylül-Ekim 1599'da Zâl Paşa Sultânîsi'ne, Safer 1011/Temmuz-Ağustos 1602'de Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1012/Kasım-Aralık 1603'te Süleymaniye'lerin birine, Cemâziyelûlâ 1013/Eylül-Ekim 1604'te Vahyîzâde yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye geçti.¹¹⁰⁸ 12 Cemâziyelâhir 1014/25 Ekim 1605'te Selanik kadılığına atandı.¹¹⁰⁹ Dârülhadis'teki yerine Süleymaniye müderrisi Ali Beyzâde İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî) geçti.¹¹¹⁰ Rebülevvel 1015/Temmuz-Ağustos 1606'da azledildi. Receb 1016/Ekim-Kasım 1607'de tekrar Selanik kadısı oldu, Rebülâhir 1020/Haziran-Temmuz 1611'de Bursa, aynı yıl Şaban'ında (Ekim-Kasım) Mısır, Receb 1021/Ağustos-Eylül 1612'de Mekke, Rebülâhir 1024/Nisan-Mayıs 1615'te Eyüp, Safer 1025/Şubat-Mart 1616'da Edirne, Rebülâhir 1030/Şubat-Mart 1621'de İstanbul, aynı yıl Receb'inde (Mayıs-Haziran)

¹¹⁰⁷ Atâî, *a.g.e.*, 515-516. Ayrıca bkz. *RKR*, 7, s. 65; *TSU*, vr. 89b-90a, 129a; Gül, *a.g.e.*, 177.

¹¹⁰⁸ Atâî, *a.g.e.*, 725-726.

¹¹⁰⁹ *K.K.d.*, 256 (Ruûs defteri, Tarih: 1014/1605-6), s. 21. *TSU*'da Selanik kadılığına atandığı tarih 15 Cemâziyelâhir olarak geçmektedir (vr. 130b).

¹¹¹⁰ *TSU*, vr. 130a-130b.

Galata kadısı oldu. 1031 başlarında (1621-22) azledildi ve kendisine Mihaliç kazası arpalık olarak verildi. Şevval 1034/Temmuz-Ağustos 1625'te Anadolu kadıaskerliğine tayin oldu. Sene tamamında (1034 senesinin sonu/Eylül-Ekim 1625'te) azledildi ve kendisine Pravadi arpalığı verildi. Receb 1037/Mart-Nisan 1628'de tekrar Anadolu kadıaskeri oldu. Ramazan 1038/Nisan-Mayıs 1629'da ma'zûl oldu ve kendisine arpalık verildi. Safer 1039/Eylül-Ekim 1629'da vefat etti ve sur içinde Şerife Kadın Mescidi avlusunda babasının yanına defnedildi.¹¹¹¹

23. İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî, Ali Beyzâde İbrahim Efendi, ö. Ramazan 1028/Ağustos-Eylül 1619)

İznikî Ali Bey'in oğlu olan İbrahim Efendi, Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Muharrem 1004/Eylül-Ekim 1595'te Burgos (Lüleburgaz)'da Mehmet Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1595/Haziran-Temmuz 1596'da meşrûtası olan Fethiye-i Mehmed Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1008/Eylül-Ekim 1599'da İsmihân Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1010/Temmuz 1601'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te 60 akçe ile Ayasofya Medresesi'ne, Şaban 1012/Ocak-Şubat 1604'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine¹¹¹², 12 Cemâziyelâhir 1014/25 Ekim 1605'te¹¹¹³ Ali Çelebizâde Abdullah Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadişi'ne müderris oldu.¹¹¹⁴ 1 Zilhicce 1014/9 Nisan 1606'da Şam kadısı oldu, yerine Süleymaniye müderrislerinden Bahsî Efendi geçti.¹¹¹⁵ Receb 1017/Ekim-Kasım 1608'de azledildi. Ömrünün sonlarında İstanbul'a geldi ve dönemin ulemâsını ziyaret etti. Ramazan 1028/Ağustos-Eylül 1619'da vefat etti.¹¹¹⁶

24. Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf, ö. 1033/1623-24)

Ulemâ arasında "Bahsî Efendi" adıyla bilinen Mehmed Efendi, Isparta'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Şeyhülislam Çivizâde'den mülâzemet aldı. Tahsilden sonra

¹¹¹¹ Atâî, *a.g.e.*, 726. Ayrıca bkz. *a.g.e.*, 545; *RKR*, 7, s. 66; *RKR*, 9, s. 32-33, 54; Baltacı, *a.g.e.*, II, 671-672; Gül, *a.g.e.*, 177.

¹¹¹² Atâî, *a.g.e.*, 632.

¹¹¹³ *K.K.d.*, 256 (Ruûs defteri, Tarih: 1014/1605-6), s. 21.

¹¹¹⁴ Atâî, *a.g.e.*, 632.

¹¹¹⁵ *TSU*, vr. 131b.

¹¹¹⁶ Atâî, *a.g.e.*, a.y. Ayrıca bkz. *RKR*, 9, s. 15, 19, 20; Baltacı, *a.g.e.*, I, 499; Gül, *a.g.e.*, 177.

40 akçe ile İstanbul'da Hasan Paşa Medresesi'nden ma'zûl iken Şevval 1004/Mayıs-Haziran 1596'da Murad Paşa Medresesi'ne geçti. Cemâziyelûlâ 1006/Aralık-Ocak 1597-98'de Rodos müftülüğü teklif edildi, ancak kabul etmeyip azlolundu. Ramazan 1007/Mart-Nisan 1599'da Yeni Ali Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1008/Aralık-Ocak 1599-1600'de Bursa Sultanîsi (Çelebi Mehmed Medresesi)'ne, Safer 1009/Ağustos-Eylül 1600'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne (İstanbul), Muharrem 1010/Temmuz 1601'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Edirne Dârülhadis Medresesi'ne, Safer 1013/Haziran-Temmuz 1604'te Süleymaniye Medreseleri'nin birine tayin oldu. 1 Zilhicce 1014/9 Nisan 1606'da Ali Beyzâde İbrahim Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye terfi oldu.¹¹¹⁷ 12 Rebûlâhir 1015/17 Ağustos 1606 tarihinde Mekke kadısı oldu, yerine Dârülhadis'e Süleymaniye müderrisi Niksarîzâde geçti.¹¹¹⁸ Cemâziyelûlâ 1017/Ağustos-Eylül 1608'de Mısır-Kahire, Receb 1022/Ağustos-Eylül 1613'te Edirne, Muharrem 1027/Aralık-Ocak 1617-18'de İstanbul kadısı oldu.¹¹¹⁹ Aynı yıl Cemâziyelâhir/Mayıs-Haziran 1618'de görevinden ayrıldı. Bir süre sonra kendisine Menemen kazası arpalık olarak verildi. Şaban 1028/Temmuz-Ağustos 1619'da Anadolu kadıaskeri oldu. 1029 Cemâziyelûlâ'sının sonu (Mayıs 1620)'de bu görevinden ayrıldı ve kendisine arpalık verildi. Şaban 1032/Mayıs-Haziran 1623'te arpalıkları elinden alındı ve Bursa'ya sürgüne gönderildi. Dönemin padişahının cülûs-u hümâyûnları esnasında vazife ve arpalıkları geri verildi. 1033/1623-24 yılında vefat etti ve Keskin Dede Mezarlığı'na defnedildi.¹¹²⁰

25. Niksarîzâde Mehmed¹¹²¹ (Muslihiddin Mustafa'nın oğlu, Niksarî, ö. Ramazan 1025/26 Eylül 1616)

Süleymaniye Dârülhadisi'nin ikinci müderrisi Muslihiddin Mustafa en-Niksarî'nin oğlu ve Sahn müderrisi Mehmed Çelebi'nin kardeşi olan Niksarîzâde,

¹¹¹⁷ Atâî, *a.g.e.*, 686. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 131b.

¹¹¹⁸ *TSU*, vr. 134a.

¹¹¹⁹ Bahsî Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde tutulan siciller, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki *İstanbul Mahkemesi Sicilleri* arasında 3 numarada kayıtlıdır. Defterin üzerinde: "Bahsî Efendi ve Şerif Efendi hazretlerinin müşterek sicilidir. Sene 1027." kaydı bulunmaktadır.

¹¹²⁰ Atâî, *a.g.e.*, 686-687. Ayrıca bkz. *RKR*, 7, s. 90; *RKR*, 9, s. 20, 35; *TSU*, vr. 143a; Gül, *a.g.e.*, 164.

¹¹²¹ Müderris adı *RKR*, 7, s. 90, 100 ve 102. sayfalarda "Niksarizâde Mahmud" şeklinde geçmektedir.

babasının Bağdat kadılığı döneminde, Kerbela ziyareti esnasında doğdu.¹¹²² Abisi Mehmed Çelebi, Kayın Çelebi ve Çeşmecizâde Efendi'den dersler aldı. 973/1565-66 tarihinde Şah Efendi'den mülâzemet aldı. Bu arada Varna, Silistre ve Tırnova kadılıkları yaptı. 990/1582-83'te Şumnu kadılığına geçti. Bu görevinde iken bazı usulsüzlüklerde bulunduğu belirtilmiştir. Daha sonra Karaferye kadılığına atandı. Bundan sonra müderrisliğe geçen Niksarîzâde, Cemâziyelâhir 1005/Ocak-Şubat 1597'de Dâhil seviyesinde olan Üsküdar'daki Mehmed Paşa Medresesi'ne atandıysa da kabul etmedi. Aynı yıl Şevval/Mayıs-Haziran'da Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Medresesi'ne atandı. 1007/1598-99 tarihinde Sadrazam İbrahim (Damat İbrahim Paşa, ö. 1010/1601) tarafından Hüdaverdi kadılığı verildi. Rebülevvel 1008/Eylül-Ekim 1599'da Belgrad'da iken Abdülmü'min Efendi yerine Sahn'a terfi oldu. Rebülevvel 1009/Eylül-Ekim 1600'de Selanik kadılığına atandı ancak İstanbul (Âsitâne) tarafından uygun görülmedi ve kendisine Yenişehir kadılığı verildi. Buna kızan Niksarîzâde, Cemâziyelevvel (Kasım-Aralık) ayında bu görevi de kabul etmeyip azlolundu. Muharrem 1010/Temmuz 1601'de Veziriazam İbrahim Paşa vefat ettiğinde mülâzemet için İstanbul'a geldi. Muharrem 1011/Haziran-Temmuz 1602'de 60 akçe ile tekrar Sahn müderrisi oldu. Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Edirne'de Sultan Selim Medresesi'ne, Safer 1013/Haziran-Temmuz 1604'te Süleymaniye'lerin birine¹¹²³, 12 Rebülâhir 1015/17 Ağustos 1606 tarihinde Bahsî Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti.¹¹²⁴ 1015 Şaban'ının sonları/Aralık 1606'da Selanik kadısı oldu, yerine Ahîzâde Yahya Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti.¹¹²⁵ Receb 1016/Ekim-Kasım 1607'de azledildi. 1018 sonlarında (1610 başları) Yenişehir Kadılığı verildi ancak kabul etmeyip azli tercih etti. Cemâziyelâhir 1020/Ağustos-Eylül 1611'de tekrar Selanik kadısı oldu. Receb 1021/Ağustos-Eylül 1612'de azl olundu. 1022/1613-14'te Karaferye kazası Selanik'ten ayrılıp kendisine arpalık olarak verildi. 15 Ramazan 1025/26 Eylül 1616 tarihinde taun hastalığından vefat etti ve Edirne kapısı dışında babasının yanına

¹¹²² Atâî, Niksarîzâde'nin doğum tarihini 945 olarak vermiştir (*a.g.e.*, 584). Ancak babası Muslihiddin Mustafa'nın Bağdat kadılığı dönemi 947-953/1540-1547 tarihleri arası olduğuna göre (bkz. *a.g.e.*, 22), doğum tarihinin de 947/1540'tan sonra olması gerekir.

¹¹²³ Atâî, *a.g.e.*, 584-585.

¹¹²⁴ *TSU*, vr. 134a.

¹¹²⁵ *TSU*, vr. 135a-135b.

defnedildi.¹¹²⁶ Şairliği de olan Niksarîzâde'nin bir Divân'ı bulunmaktadır. Şiirlerinde "Niksarî" mahlasını kullanmıştır.¹¹²⁷

26. Ahîzâde Yahya (Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin oğlu, ö. Şevval 1020/Aralık-Ocak 1611-12)

Atâî'nin hocası Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin (ö. 1013/1604) oğlu, daha önceki Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu ve Ahîzâde Hüseyin'in yeğeni, daha sonraki Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin de amcası olan Ahîzâde Yahya, 982/1574-75 tarihinde doğdu. Şeyhülislam Bostanzâde Efendi'den mülâzemetle Cemâziyelûlâ 1006/Aralık-Ocak 1597-98'de ilk olarak Sinan Paşa Medresesi'ne (İstanbul) müderris oldu. Ardından Cemâziyelûlâ 1008/Kasım-Aralık 1599'da Hankâh Medresesi'ne, Zilkade 1008/Mayıs-Haziran 1600'de Haseki Medresesi'ne, Rebûlâhir 1010/Eylül-Ekim 1601'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Üsküdar'da Vâlîde Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1013/Eylül-Ekim 1604'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Şaban 1015/Aralık 1606'da Niksarîzâde Mehmed yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti.¹¹²⁸ Rebûlevvel 1018/Haziran-Temmuz 1609'da Mısır-Kahire kadısı oldu, Dârülhadis'teki yerine Süleymaniye müderrisi Şeyhzâde geçti.¹¹²⁹ Şaban 1020/Ekim-Kasım 1611'de azl olundu. İstanbul'a giderken Şam taraflarında Şevval 1020/Aralık-Ocak 1611-12'de vefat etti ve Kubûr-i Sâlihîn'e defnedildi. Ahîzâde'nin *Şem'iyye* ve *Kalemiyye* tarzında Arapça inşâ ile *Bahriyye*'si vardır.¹¹³⁰

27. Şeyhzâde Ahmed Efendi (ö. Safer 1033/Kasım-Aralık 1623)

Edirne civarındaki Akçakızanlık kasabasında doğdu. Babası Akçakızanlık'ta derviş olan Zâhid Mehmed Efendi'dir. Şeyhülislam Şeyhî Efendi'den mülâzemetle

¹¹²⁶ Atâî, *a.g.e.*, 585. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 83a; Cinlioğlu, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, 72-74; Gül, *a.g.e.*, 175.

¹¹²⁷ Atâî, *a.g.e.*, 586; Cinlioğlu, *a.g.e.*, 73.

¹¹²⁸ Atâî, *a.g.e.*, 545-546; Baltacı, *a.g.e.*, II, 780.

¹¹²⁹ *TSU*, vr. 143a. Burada Mısır-Kahire kadılığına geçtiği tarih "1018 Rebûlâhir" şeklindedir. Ancak birkaç satır sonra Rebûlevvel silsilesinden bahsedilmesi ve Atâî zeylinde de bu tarihin Rebûlevvel olarak geçmesi (s. 546) dolayısıyla tercihimiz "1018 Rebûlevvel"dir.

¹¹³⁰ Atâî, *a.g.e.*, 546. Hayatı için ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, a.y.; Gül, *a.g.e.*, 178.

evvela 20 akçe ile İstanbul'da A'mâ Hasan Efendi Medresesi'ne, sonra 25 akçe ile Behrâmiye (Behrâm Kethüdâ) Medresesi'ne (İstanbul) müderris oldu. İvaz Efendi'nin kadiaskerliğinde Bahsî Efendi ve Karaca Ahmed ile imtihan olup 30 akçe ile Kirmastı Medresesi'ne (İstanbul) atandı. 996/1587-88 tarihinde 40 akçe ile Kestel Medresesi'ne, Zilkade 1004/Haziran-Temmuz 1596'da Mahmud Paşa Medresesi'ne, kısa bir süre sonra Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1008/Mayıs-Haziran 1600'de Kapudan (Ali) Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601'de Zal Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1012/Nisan 1604'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilhicce 1014/Nisan-Mayıs 1606'da Şehzâde Medresesi'ne, Zilhicce 1016/Mart-Nisan 1608'de Süleymaniye Medreseleri'nin birine, Rebûlevvel 1018/Haziran-Temmuz 1609'da Ahîzâde Yahya Çelebi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye müderris oldu. Rebûlâhir 1022/Mayıs-Haziran 1613'te Şam kadısı oldu, Dârülhadis'teki yerine Sadreddinzâde Muhammed geçti.¹¹³¹ Cemâziyelûlâ 1023/Haziran-Temmuz 1614'te Mekke, Rebûlâhir 1027/Mart-Nisan 1618'de Bursa kadısı oldu. Aynı yıl Zilkade/Ekim-Kasım'da azl olundu.¹¹³² Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618'de Mutahhar Efendi yerine ber-vech-i tekâüd mükerreren Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı.¹¹³³ Muharrem 1032/Kasım-Aralık 1622'de Edirne kadısı oldu. Aynı yıl Cemâziyelâhir/Nisan 1623'te bu görevinden ayrıldı. Safer 1033/Kasım-Aralık 1623'te vefat etti ve Keskin Dede Mezarlığı'na defnedildi.¹¹³⁴

Şeyhzâde'nin *Miftâh* şerhleri ve *Telvîh* üzerine ta'likâtı, Sun'ullah Efendi'nin *Hâşiye-i Keşşâf*'ının baş tarafındaki istiâre bahsine mufassal bir risâlesi ve tefsîr-i şerîfi, bulunmaktadır.¹¹³⁵

¹¹³¹ Atâî, *a.g.e.*, 683. Ayrıca bkz. el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 36b, 212b, 221a, 233a (Şeyhzâde Ahmed'in Dârülhadis'te iken okuttuğu eserde kendisinin bizzat yazdığı notlar)

¹¹³² Atâî, *a.g.e.*, 683.

¹¹³³ *TSU*, vr. 166a, 179b; Atâî, *a.g.e.*, 683; el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 419b ve aynı eserin sonunda kendisinin yazdığı notlar.

¹¹³⁴ Atâî, *a.g.e.*, 683. Ayrıca bkz. el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 419b ve aynı eserin sonunda Şeyhzâde Ahmed'in bizzat yazdığı notlar; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 178. Hayatından bazı kesitler için ayrıca bkz. *TSU*, vr. 131b, 143a, 152b; *RKR*, 12, s. 73; *RKR*, 13, s. 63; *RKR*, 17, s. 62; Onur, *Edirne Kadıları*, 89.

¹¹³⁵ Atâî, *a.g.e.*, 683. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Dârülhadis'te okutulan ve Şeyhzâde Ahmed ile birlikte diğer Dârülhadis müderrislerinden Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın notlarının yer aldığı bir *Sahîh-i Buhârî* yazması bulunmaktadır (el-Buhârî, *el-*

28. Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi (Muhammed Emin b. Sadreddin, ö. 3 Zilhicce 1036/15 Ağustos 1627)

Dersiâm ve Halvetî meşâyihinden Sadreddin-i Şirvânî'nin oğlu, İstanbul kadılarından Mehmed Rûhullah'ın babası, Süleymaniye Dârülhadis müderrisliği ve iki defa şeyhülislamık yapan Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi'nin de dedesi olan Sadreddinzâde Muhammed Emin¹¹³⁶, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şirvan'da¹¹³⁷ doğdu. İlk tahsilini babası Sadreddin-i Şirvânî'den; akâid, mantık ve diğer bazı ilimleri ise Allâme Hüseyin Halhâlî'den aldı. Babası gibi hemen her alanda dersler verdi. Şirvan bölgesi Safevîlerin eline geçtiğinde Şîî-Râfızîlerin Ehl-i sünnet mensuplarına yönelik baskılarına karşı mücadele etti, bunun için önce Halep, ardından Diyarbakır'a gitti. Burada iken emîrû'l-emr (vali) Vezir Nasûh Paşa'ya hocalık, Hüsrev Paşa Medresesi'nde de müderrislik yaptı. Önceleri Şâfî olan Sadreddinzâde, mezhebini değiştirerek Hanefîlik'e geçti. Daha sonra "me'zûn bi'l-iftâ" olup itibarî olarak Sahn pâyesini elde etti. Nasuh Paşa sadrazam olunca, hocası Sadreddinzâde'yi de beraberinde İstanbul'a götürdü. Burada bilgi birikimiyle Sultan I. Ahmed ve ulemânın takdirini kazandı. Şaban 1021/Eylül-Ekim 1612'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1022/Şubat-Mart 1613'te Edirne Selimiye Medresesi'ne, aynı yıl Rebûlâhir/Mayıs-Haziran'da Şeyhzâde Ahmed Efendi yerine müderrisliğin en son basamağı olan Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı. Cemâziyelûlâ 1024/Mayıs-Haziran 1615'te Halep kadısı oldu. Rebûlevvel 1025/Mart-Nisan 1616'da Mekke pâyesiyle mütekâid oldu. Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618'de Dârülhadis-i Ahmed Hân tamamlandı ve kendisine verildi. Daha sonra kendisine İstanbul kadılığı tekâüdlüğü ve Gemlik kazası

Câmiu-s-sahîh, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303. Ayrıntılı bilgi için Üçüncü Bölüm'deki "Dârülhadis'te okutulan dersler ve eserler" bahsine bakınız). Buradaki notunda Şeyhzâde Ahmed, tefsirine başladığı tarihte ilgili bilgiler de vermektedir: "ve lekad vasaltu bi tevfiķi'llah ilâ kitâbi tefsîri'l-Kur'an merraten sâniyeten bi Dârülhadisi's-Süleymaniyye fî âhiri Ramazân ihdâ ve selâsin ve elf. Sümme şera'tü bi fazlillahî sübhânehû yevme's-sebt hâmise Şevvâli'l-mezbûra min kitâbi tefsîri'l-Kur'an fî'l-intisâbi's-sâni bi tilke'l-medrese münfasilen an kazâ-i Burûsa fî Zilhicce-i'ş-şerife li sene seb'in ve işrîn ve elf, eserü'l-infisâl 'anhu fî Zilkade-i'l-harâm mine's-seneti'l-mezbûra. Vellâhu'l-muvaffik li'l-....? ve'l-amel bi mâ fihi ve'l-ittibâ' li mâ yahtevîhi min süneni nebiyyinâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve 'alâ âlihî ve ashâbihî ve sellem teslîmen kesîrâ. Elhamdülillah evvelen ve âhirâ." (vr. 419b). Özetle Şeyhzâde Ahmed burada, Bursa kadılığından ayrılıp Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618'de Süleymaniye Dârülhadisi'ne ikinci defa tayin olduğu dönemde, 1031 Ramazan sonları-5 Şevval 1031 (Ağustos 1622)'de, Kur'an tefsirini yazmaya başladığını belirtmektedir.

¹¹³⁶ Altıntaş, "Şirvânî, Sadreddinzâde", 208.

¹¹³⁷ Şirvan, Azerbaycan'da tarihî bir bölge olup günümüzde mevcut değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Aydın, "Şirvan", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 204-206.

arपाली verildi. 3 Zilhicce 1036/15 Ağustos 1627’de vefat etti. Vasiyeti üzere Üsküdar’da defnedildi.¹¹³⁸

Eserleri:

Atâî, Sadreddinzâde’nin hemen her alanda eseri olduğunu belirtmektedir.¹¹³⁹

Tespit edilen eserleri şunlardır¹¹⁴⁰:

1. *Hâşîye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî*: Süleymaniye Kütüphanesi’nde bir çok nüshası bulunan eserin en eski nüshası Çorlulu Ali Paşa bölümündedir (nr. 51).¹¹⁴¹

2. *Tefsîru Sûreti’l-Feth*: IV. Murad’a ithaf edilmiştir. Eser üzerine Ömer Çelik tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (*Muhammed Emin b. Sadruddin eş-Şîrvânî’nin Hayatı ve Fetih Sûresi’nin Tahkîki*, MÜ Sosy. Biliml. Enst., 1982.)

3. *Tefsîru Sûreti Yâsîn*: Müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 314/3).

4. *Tefsîru Sûreti’l-İhlâs*: Muhtasar bir risâledir.

5. *İ‘râbu’l-Ayeti’l-kürsî*

6. *Tefsîrü’l-Ayeti’l-kürsî*

7. *Resâil*: Çeşitli ayetlerin tefsirine dair küçük risâleler

8. *Hâşîye ‘alâ Cüz’i’n-Nebe’ min Tefsîri’l-Beyzâvî*

9. *Risâle fi’l-Hadîs*: Bir kimsenin yüzüne vurulmaması hakkındaki hadisin şerhi.

¹¹³⁸ Atâî, *a.g.e.*, 712; Altıntaş, *a.g.m.*, 208-209. Ayrıca bkz. Gül, *a.g.e.*, 179.

¹¹³⁹ Atâî, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁴⁰ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altıntaş, *a.g.m.*, 208-209.

¹¹⁴¹ Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan bir nüshasının iç kapak kısmında, Dârülhadis müderrislerinden Ebu İshak İsmail Efendi’nin Mahmud Paşa Medresesi’nde iken yazdığı bir not bulunmaktadır (Ebu İshak, Mahmud Paşa Medresesi’ne 5 Muharrem 1100 tarihinde İzmir Müftüsüzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle atanmıştır. Bkz. Şeyhî, *Vekâyü’l-fudalâ*, IV, 590.): “*mimmâ menahallâhu’l-mennân ilâ abdihî’l-mahûc? ile’l-ğufrân İsmail b. İbrahim el-müderriş bi Medreseti Mahmud Paşa, ğufira lehumâ.*” (bkz. Mollazâde eş-Şîrvânî Muhammed Emin b. Sadreddin el-Hüseynî, *Hâşîye ‘ale’l-Beyzâvî*, Süleymaniye Bl., nr. 172. İstinsah tarihi: 1087 Rebûlâhir başları, Müstensih: Muhammed b. Ahmed el-Bosnavî, İstinsah yeri: Beşiktaş). Bu eserde Sadreddinzâde Muhammed Emin’in torunlarından biri tarafından yazıldığı anlaşılan şöyle bir not daha bulunmaktadır: “*Ekseru mâ fi’l-havâmiş mimmâ semî’ahû el-mevlâ el-vâlid min üstâzihi el-mevlâ’l-fâzil el-müellif rahimehumellâhu teâlâ*” (vr. 1a). (Havâmiştekinlerin çoğu, babamın, eserin müellifi olan babasından duyduklarından oluşmaktadır). Yani burada notu yazan şahıs, eserdeki hâşiyelerin çoğunun, babasının, eserin müellifi olan dedesi Muhammed Emin’den duyduklarından oluştuğunu belirtmektedir. Yine aynı varakta müellifin eğitimi aldığı hocalar Taftazânî’ye kadar sıralanmıştır: “*Ehaza el-fâzil el-müellif ‘an vâlidihî ve huve ‘ani’l-fâzil mîr Ebu’l-Feth el-İrakî ve’l-fâzil Hasan ez-Zibârî ve humâ ehazâ ‘ani’l-fâzil el-allâme Isâmüddin ve huve ‘ani’l-fâzil Kara Davud ve’l-fâzil Zeynüddin ve humâ ehazâ ‘ani’l-allâme el-muhakkik sa’dü’l-milleti ve’d-dîn et-Taftazânî rahimehumullâhu teâlâ*”

10. *Risâle fi'l- 'İbâde*: İbadet kavramı hakkında irfânî yöntemin ağır bastığı bir risâle.

11. *Şerhu Kavâ'idi'l- 'akâid li'l-Gazzâlî*: Kelâm ve Akâid

12. *Risâle fi Tahkîki'l-mebde' ve'l-me'âd*

13. *Risâle fi Mes'eleti'l-îmân*

14. *Hâşiyeye 'alâ dibâceti Şerhi'd-Devvânî 'ale'l- 'Akâid*

15. *Risâle fi İşkâli kevnî'l-vahdeh fi kelimeti 'ş-şehâdeh*: Kelâm ve Akâid

16. *Tercümânü'l-ümem*: Mukaddimesi dışında Türkçe olan eser, çeşitli itikâdî mezheplerden bahsetmektedir.

17. *Şerh 'alâ Ciheti'l-vahdeh li'l-Fenârî*: Molla Fenârî'nin kavram ve nesnelere bir araya getiren ortak noktalar hakkında yazdığı mantıkla ilgili risâlesinin şerhidir.

18. *Hâşiyeye 'alâ Hâşiyeti'l-Halhâlî 'ale't-Tehzîb*: Taftazânî'nin *Tehzîbü'l-mantık* ve *'l-keîâm* adlı mantıkla ilgili eserine yazılan hâşiyenin hâşiyesidir.

19. *Hâşiyeye 'alâ şerhi İîâgücî li-Hüsâmiddîn*: Mantık

20. *Hâşiyeye 'ale'l-Hâşiyeti's-suğrâ li's-Seyyid*: Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin mantıkla ilgili hâşiyesi üzerine yazılmıştır.

21. *Ta'lîka 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'ale'ş-Şemsiyye*: Şemseddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin mantık risâlesine Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin kaleme aldığı hâşiyeye üzerine yazılan notlardan oluşmaktadır.

22. *Hâşiyeye 'ale'l-Mutavvel*: Taftazânî'nin, Kazvînî'ye ait belâgatle ilgili *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazdığı şerhin hâşiyesidir.

23. *Risâle li halli mes'eleti'd-dâireti'l-Hindiyye*: Astronomi

24. *Şerhu'l-Beyteyni'l-meşhûreteyn*: Göz ve nun harfiyle ilgili iki beytin mânâ ve i'râbı hakkındadır.

25. *el-Fevâidü'l-Hâkâniyye*: Elli dört ilim dalını tanıtan ve I. Ahmed'e ithaf edilen eser, Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zünûn*'una örnek ve kaynak teşkil etmiştir.

26. *Ta'addüdü'l-cevâmi'*

27. *Nübze mine'l-hakâik ve zübde mine'd-dekâik*

29. Şeyh Mehmed Efendi (Hocazâde Şemseddin'in oğlu/Şems Efendizâde/Şemszâde, Çekirdek Çelebi, ö. 3 Ramazan 1026/4 Eylül 1617)

Anadolu kadiaskerlerinden Hocazâde Şemseddin'in (Şems Efendi, ö. 1011/1603) oğlu olan Şeyh Mehmed 980'de doğdu. Tahsilden sonra Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzım oldu. İlk olarak 1004/1595-96 senesinde 40 akçe ile Hammâmiye (Kadı Hüsam) Medresesi'ne atandı. Safer 1005/Eylül-Ekim 1596'da 10 akçe terakkî ile Hâric rütbesine yükseldi. Cemâziyelûlâ 1009/Kasım-Aralık 1600'de Yeni Ali Paşa Medresesi'ne, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Hankâh (Ka'riye) Medresesi'ne, Rebülevvel 1014/ Temmuz-Ağustos 1605'te Sahn'a, Zilkade 1016/Şubat-Mart 1608'de Üsküdar Vâlidesi'ne, Zilkade 1017/Şubat-Mart 1609'da Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Receb 1021/Ağustos-Eylül 1612'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Cemâziyelûlâ 1024/Mayıs-Haziran 1615'te Sadreddinzâde yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye müderris oldu. Aynı yıl Ramazan/Eylül-Ekim'de Şam kadısı oldu. Rebülâhir 1026/Nisan-Mayıs 1617'de azl olundu. 3 Ramazan 1026/4 Eylül 1617'de İstanbul'a dönerken vefat etti.¹¹⁴²

30. Kudsî Muhammed Efendi (Nişancızâde Ahmed'in oğlu, Turâbî, ö. 1030/1620-21)

Mekke ve Mısır-Kahire kadılarında Nişancızâde Ahmed Efendi'nin (ö. 986/1578) oğlu ve Nakşî şeyhlerinden Emir Buhârî'nin damadının damadı Abdullatîf en-Nakşibendî'nin (ö. 971/1563-64) torunu (kızının oğlu) olan Kudsî Muhammed, 982 tarihinde Beytü'l-Makdis (Kudüs)'te doğdu. Kutsal topraklara nisbetle "Turâbî" mahlasıyla meşhur oldu. Dönemindeki ulemâdan ilk tahsilini aldıktan sonra Şeyhülislam Bostanzâde Efendi'den mülâzemetle evvelâ 30 akçe ile Kirmastı Medresesi'nde göreve başladı. Ardından 40 akçe ile Hâce Hâtûn Medresesi'ne, Muharrem 1010/ Temmuz 1601'de Hâric derecesindeki Mahmud Paşa Medresesi'ne, Rebülevvel 1014/ Temmuz-Ağustos 1605'te Siyavuş Paşa Sultânîsi'ne, Safer 1017/Mayıs-Haziran 1608'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelûlâ 1019/ Temmuz-Ağustos 1610'da 60 akçe ile Eyüp Medresesi'ne, Şevval 1021/Kasım-

¹¹⁴² Atâî, *a.g.e.*, 594-595. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 158a, 162b; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 179.

Aralık 1612’de Süleymaniye’lerin birine, Ramazan 1024/Eylül-Ekim 1615’te¹¹⁴³ Şemszâde yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Kudsî Muhammed, Zilkade 1024/Kasım-Aralık 1615’te Selanik, Zilhicce 1025/Aralık-Ocak 1616-17’de Mekke, Zilkade 1027/Ekim-Kasım 1618’de Bursa, Cemâziyelâhir 1028/Mayıs-Haziran 1619’da İstanbul kadısı oldu.¹¹⁴⁴ Ramazan 1029/ Temmuz-Ağustos 1620’de azledildi (ref olundu) ve kendisine Rebûlevvel 1030/Ocak-Şubat 1621’de Gelibolu kazası arpalığı verildi (zamîme-i vazife kılındı). Şevval 1030/Ağustos-Eylül 1621’de Anadolu kadıaskeri oldu. 1030/1620-21’de vefat etti ve Emir Buhârî Türbesi hazîresine defnedildi.¹¹⁴⁵

31. Mehmed Efendi (Dâvûdzâde, Kara Dâvûdzâde’nin oğlu, ö. Receb 1031/Mayıs-Haziran 1622)

Medine kadısı iken vefat eden Kara Dâvûdzâde’nin (ö. 975/1567-68) oğlu olup 970/1562-63 yılında doğdu. Tahsilden sonra Ma’lûlzâde Nakîb Efendi’den (ö. 992/1584) mülâzemetle 40 akçe medreseden ma’zûl iken Murad Paşa Medresesi’ne geçti. Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602’de Bursa’da Yıldırım Hân pâyesi tevcih olundu, ancak kabul etmeyip azledildi. Rebûlâhir 1013/Ağustos-Eylül 1604’te Hasan Paşa Medresesi’ne, Rebûlevvel 1014/ Temmuz-Ağustos 1605’te Mahmud Paşa Medresesi’ne, Rebûlevvel 1015/ Temmuz-Ağustos 1606’da Şah Sultan Medresesi’ne, Rebûlâhir 1016/ Temmuz-Ağustos 1607’de Hankâh (Ka’riye) Medresesi’ne, Muharrem

¹¹⁴³ Kudsî Muhammed’in Süleymaniye Dârülhadisi’ne atandığı tarih Atâî’de “1022 Ramazan” olarak geçmektedir. Kudsî Muhammed’den önceki müderrislerin biyografilerinden de anlaşılacağı üzere, doğrusu 1024 Ramazan olmalıdır. Şeyh Mehmed Efendi için bkz. Atâî, *a.g.e.*, 594; Sadreddinzâde Muhammed için bkz. *a.g.e.*, 712.

¹¹⁴⁴ Kudsî Muhammed Efendi’nin İstanbul kadılığı döneminde tutulan siciller, İstanbul Şeriyye Sicilleri Arşivi’ndeki *İstanbul Mahkemesi Sicilleri* arasında 6 numarada kayıtlıdır. Defterin üzerinde şu kayıt yer almaktadır: “*Faziletli kerametli es-Seyyid Mehmed el-Kudsî Efendi Hazretleri’nin mecelleleridir. Sene 1029.*” Defterin baş tarafında ise “... *seyyiduna ve mevlânâ es-Seyyid Mehmed Efendi el-Kudsî... el-Hâkimü’l-adl yevmeizin bi Dâri’l-Hilâfeti’l-‘Aliyye Kostantiniyye... fi gurre-i şehri Rebûlâhir sene 1029.*”

TSU’da ise Kudsî Muhammed’in hak etmediği halde İstanbul kadısı olduğu iddia edilmiş ve bu durum ağır bir dille eleştirilmiştir: “...*ve acâyib-i umûr ve ğarâyib-i ‘usûrdan bir emr-i menfûr dahî bu olmuştur ki Süleymaniye Medresesi’nden Selanik kadısı olup Ka’be’ye nakl olunup bir hatve (adım) gitmeyüp Burûsa kadısı olup dört ay mutasarrıf ve ba’dehü fâriğ olan Kudsî deyyûs kendi danışmendî olmağla müsta’id değil, kavî tâlibler ve tarîk-i ilm ve zaman hasebiyle müstahik ve râğibler var iken İstanbul kadısı olmuştur... Fi 22 Cemâziyelâhir (1028)...*” (vr. 168a-b). *TSU*’da buna benzer başka ifadelere de rastlamak mümkündür. Kanaatimizce bu tür kayıtlar, mansıb bekleyen veya birbirlerini çekemeyen kişiler tarafından yazılmıştır.

¹¹⁴⁵ Atâî, *a.g.e.*, 642-643. Ayrıca bkz. *RKR*, 12, s. 68; *TSU*, vr. 158a-b, 163a; Gül, *a.g.e.*, 179.

1018/Nisan-Mayıs 1609'da Sahn'a tayin oldu. Ramazan 1019/Kasım-Aralık 1610'da Haseki Medresesi Muîdzâde'den sonra altmışlı olup kendisine verildi. Cemâziyelûlâ 1023/Haziran-Temmuz 1614'te Süleymaniye'lerin birine, Zilkade 1024/Kasım-Aralık 1615'te Kudsî Efendi yerine Dârülhadis-i Sultan Süleyman'a geçti. Rebûlâhir 1026/Mayıs 1617'de Şam kadısı oldu. Receb 1027/Haziran-Temmuz 1618'de Mekke kadılığı verildi ancak gitmeyip azli tercih etti ve daha sonra Ayazmend kazası arpalığı kendisine verildi. Bu hal üzere iken Receb 1031/Mayıs-Haziran 1622'de vefat etti. Mehmed Efendi, nahiv, sarf, lügat ve tarih ilimlerinde uzman idi.¹¹⁴⁶

32. Muîdzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Mehmed b. Hayreddin, ö. 12 Şaban 1056/23 Eylül 1646)

Bursa Muradiye Medresesi müderrislerinden Muîdzâde Mehmed b. Hayreddin'in oğludur. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Zilhicce 1010/Mayıs-Haziran 1602'de Hâric Elli ile Cıgalazâde Sinan Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı medreseye (Cıgalazâde Sinan Paşa Medresesi) ilk müderris olarak atandı. Safer 1016/Mayıs-Haziran 1607'de Mahmud Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1017/Ağustos-Eylül 1608'de Siyavuş Paşa Sultânî Medresesi'ne, Rebûlâhir 1019/Haziran-Temmuz 1610'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1022/Şubat-Mart 1613'te Şehzâde Medresesi'ne, Ramazan 1024/Eylül-Ekim 1615'te Süleymaniye'lerin birine, 26 Rebûlâhir 1026/3 Mayıs 1617'de Dâvûdzâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Receb 1027/Temmuz 1618'de Şam kadısı oldu. Rebûlâhir 1029/Mart-Nisan 1620'de azl olundu. Rebûlevvel 1037/Kasım-Aralık 1627'de Edirne pâyesi ve yevmî 150 akçe ilave (vazife zamîmesi) ile Bursa Muradiye Medresesi'ne geçti. Bu hal üzere 19 sene ilim ü irfân ile vakit geçirirken 12 Şaban 1056/23 Eylül 1646'da vefat etti ve Bursa Pınarbaşı'nda Mevlevîhâne karşısında babasının yakınında defnedildi.¹¹⁴⁷

33. Mutahhar Efendi (Mutahhar-ı Şirvânî, ö. 1034/1624-25)

Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan Şirvan'da doğdu. Tahsili esnasında Hoca (Sadeddin) Efendi âsitânesine intisâb etti. Cülûs-u Mehmed Hânî (III. Mehmed)

¹¹⁴⁶ Atâî, *a.g.e.*, 640. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 162b, 164b; Gül, *a.g.e.*, 179-180.

¹¹⁴⁷ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 131-132. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 162b.

nevbetinde mülâzım oldu. Hoca Sadeddin'in oğulları Mehmed ve Esad Efendi'lerin kadıaskerlikleri (sadaretleri) döneminde tezkirecileri, şeyhülislamlıkları zamanında ise müsteşarları oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Zilhicce 1015/Mart-Nisan 1607'de Defterdar Yahya Medresesi'ne, Rebûlevvel 1018/Haziran-Temmuz 1609'da Rüstem Paşa Medresesi'ne, Ramazan 1019/Kasım-Aralık 1610'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1024/Ocak-Mart 1615'te Şehzâde Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1025/Mayıs-Haziran 1616'da Süleymaniye'lerin birine, 27 Receb1027/20 Temmuz 1618 tarihinde Muîdzâde yerine Dârülhadis-i Süleyman Hân'a müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Mutahhar Efendi, aynı yıl Zilhicce/Kasım-Aralık'ta Mekke, Şaban 1028/Temmuz-Ağustos 1619'da Mısır-Kahire kadısı oldu. Bu görevi esnasında Hacca gitti. Cemâziyelâhir 1032/Nisan 1623'te Edirne, Muharrem 1034/Ekim-Kasım 1624'te Galata kadısı oldu. Bu görevde iken vefat etti (1034/1624-25).¹¹⁴⁸

... Şeyhzâde Ahmed Efendi-ikinci defa¹¹⁴⁹

...Rebûlâhir 1027/Mart-Nisan 1618'de Bursa kadısı oldu.¹¹⁵⁰ Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618'de Mutahhar Efendi yerine ber-vech-i tekâüd mükerreren Süleymaniye Dârülhadisi'ne atandı.¹¹⁵¹ Muharrem 1032/Kasım-Aralık 1622'de Edirne Kadısı oldu...¹¹⁵²

34. Derviş Ebâbîl Efendi (ö. 1042/1633)

Tahsîl ve mülâzemetten sonra kırk akçe medreseden ma'zûl iken Safer 1016/Mayıs-Haziran 1607'de Hasan Paşa Ma'dûmesi (Hadım Hasan Paşa Medresesi)'ne, Cemâziyelâhir 1021/Temmuz-Ağustos 1612'de Kasımpaşa Medresesi'ne, Ramazan 1022/Ekim-Kasım 1613'te Sinan Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Cemâziyelûlâ 1023/Haziran-Temmuz 1614'te meşrûtası olan Fethiye Ma'dûmesi'nde pâye müderrisi oldu. Aynı yıl Ramazan/Ekim-Kasım'da Bursa

¹¹⁴⁸ Atâî, *a.g.e.*, 695-696. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 164b, 166a; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Sebil)*, IV/2, 83; Gül, *a.g.e.*, 180.

¹¹⁴⁹ Araştırma yaptığımız dönem içerisinde Dârülhadis'te iki defa görev yapan tek müderris Şeyhzâde Ahmed'dir.

¹¹⁵⁰ Atâî, *a.g.e.*, 683.

¹¹⁵¹ *TSU*, vr. 166a, 179b; Atâî, *a.g.e.*, 683; el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Ktp. Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 419b ve aynı eserin sonunda kendisinin yazdığı notlar.

¹¹⁵² Daha önce hayatı anlatıldığı için burada ayrıntıya girilmedi. Geniş bilgi için 27. sıradaki biyografisine bakınız.

Sultaniyesi'ne, Zilhicce 1025/Aralık-Ocak 1616-17'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 1028/Ocak-Şubat 1619'da Tevfikîzâde yerine altmışla Zal Paşa Sultâniyesi'ne geçti. Aynı yıl Receb/Haziran-Temmuz'da İzmir kadılığı verildi ancak kabul etmeyip azledildi. Ramazan 1031/Temmuz-Ağustos 1622'de Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne geçti. 16 Muharrem 1032/20 Kasım 1622'de¹¹⁵³ mütekâid Şeyhzâde Efendi yerine Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere Dârülhadis tevcih olundu. Safer 1033/Kasım-Aralık 1623'te azl olunup yerine Tevfikîzâde geçti. Safer 1034/Kasım-Aralık 1624'te Halep kadılığına tayin edildiyse de kabul etmedi.¹¹⁵⁴ Rebûlâhir 1037/Aralık-Ocak 1627-28'de Mekke kadılığına atandı. Şaban ayında (Nisan-Mayıs 1628) gitmediği anlaşılınca yerine Fenârizâde Şeyhî Efendi atandı. 1040 sonlarında (1631) Bursa pâyesiyle Rodosçuk kazası arpalık olarak verildi. 1042 sonları (1633)'te vefat etti.¹¹⁵⁵

35. Tevfikîzâde Ahmed Çelebi (ö. Receb 1051/Ekim-Kasım 1641)

III. Mehmed dönemi ulemâsından Molla Tevfik-i Geylânî'nin (Tevfik b. Mehmed, ö. 1010/1601-2) oğlu olan Ahmed Çelebi, 992/1584-85 tarihinde doğdu. İlk tahsilini babasından aldı. Padişah III. Murad Hân'ın hocası Sadeddin-i Sâni (Hoca Sadeddin Efendi)'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlevvel 1018/Haziran-Temmuz 1609'da Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1022/Şubat-Mart 1613'te Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Rebûlevvel 1024/Mart-Nisan 1615'te Sinan Paşa Sultânîsi'ne, aynı yıl Ramazan/Eylül-Ekim'de Zal Paşa Sultânîsi'ne, Safer 1028/Ocak-Şubat 1619'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilhicce 1029/Ekim-Kasım 1620'de Kalenderhâne Medresesi'ne, Muharrem 1032/Kasım-Aralık 1622'de Şehzâde Medresesi'ne, aynı yıl Zilhicce/Eylül-Ekim 1623'te Hâkâniye-i Vefâ'ya, Safer 1033/Kasım-Aralık 1623'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Safer 1034/Kasım-Aralık 1624'te Derviş Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ K.K.d., 257 (Ruûs defteri, Tarih: 1029/1619-20), s. 140.

¹¹⁵⁴ Atâi zeylinde Derviş Ebâbil'in Safer 1033'te azledildiği ve Safer 1034'te Halep kazasına atandığı kayıtlıdır (*Hadâik*, 753). Ancak Şeyhî, bir sonraki müderris olan Tevfikîzâde'nin Safer 1034'te Derviş Ebâbil Efendi yerine Dârülhadis'e atandığını belirttiğine göre (bkz. *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 102-103). Derviş Ebabil Efendi'nin Dârülhadis'ten azledildiği tarih de Safer 1034 olmalıdır.

¹¹⁵⁵ Atâi, *a.g.e.*, 753. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 179b, 184b-185a; Gül, *a.g.e.*, 180.

¹¹⁵⁶ Uşşakîzâde'nin *Şekâik* zeylinde Tevfikîzâde'nin Dârülhadis'e atandığı tarihle ilgili olarak "1033 Safer'inde selef-i sâbıkı Ebâbil Efendi [Derviş Efendi] Dârülhadis-i Süleymaniye'den azl olundukta

Ardından kadılık mesleğine geçen Tefvîkîzâde, 1034 Cemâziyelâhir'inin sonları (Nisan 1625)'te Selanik, Zilhicce 1039/Temmuz-Ağustos 1630'da Şam, Safer 1044/Temmuz-Ağustos 1634'te Mısır, Rebûlevvel 1051/Haziran-Temmuz 1641'de Edirne kadısı oldu. Aynı yıl Receb/Ekim-Kasım 1641'de vefat etti. Tefvîkîzâde'nin Bakara Sûresi'nin başından “*Ulâike humul-muflihûn*” ayetine kadar hâşiye-i tefsirleri vardır.¹¹⁵⁷

36. Muîd Ahmed Efendi (Ahmed b. Yusuf, Şeyhülislam, ö. Rebûlevvel 1057/Nisan-Mayıs 1647)

Anadolu vilayetinde bulunan Kazdağı nahiyesinde doğdu.¹¹⁵⁸ İlim tahsili için İstanbul'a giden Muîd Ahmed, burada Kınalızâde Fehmî Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti. Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi'nde Kınalızâde'nin muîdi olduğundan bu lakapla anıldı. Cemâziyelâhir 1003/Şubat-Mart 1595'te Kınalızâde Sahn'a tayin olduğunda ondan mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Şevval 1021/Kasım-Aralık 1612'de Topkapı'da sur içerisindeki Ahmed Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1023/Haziran-Temmuz 1614'te Mahmud Paşa Medresesi'ne, Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Rebûlâhir 1029/Mart-Nisan 1620'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1031/Haziran-Temmuz 1622'de Haseki Sultan Medresesi'ne, Receb 1032/Mayıs 1623'te Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1033/Mart-Nisan 1624'te Süleymaniye Medreseleri'nin birine, 1034 Cemâziyelâhir sonları/Nisan 1625'te Tefvîkîzâde Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin oldu. Ardından kadılığa geçen Muîd Ahmed, Cemâziyelâhir 1035/Şubat-Mart 1626'da Şam, Safer 1039/Eylül-Ekim 1629'da Mısır-Kahire, Rebûlevvel 1043/Eylül-Ekim 1633'te Edirne, Receb 1045/Aralık-Ocak 1635-36'da İstanbul kadısı oldu. Mısır-Kahire kadılığı sırasında, daha sonra sadrazam olan Sultanzâde Mehmed Paşa ile olan dostluğu ileride yükselmesinde önemli rolü oldu. Zilkade 1046/Mart-Nisan 1637'de Anadolu kadıaskeri oldu. Muharrem 1048/Mayıs-

yerleri sâhibü't-tercemeye (Tefvîkîzâde 'ye) erzânî görüldü.” denmektedir (Bkz. *Zeyl-i Şekâik*, 83). Ancak *TSU*'daki “1 Rebûlevvel 1034 tarihinde Halep kadısı Bâkîzâde Abdurrahman ma'zûl (olup), yerine Dârülhadis'ten Derviş, yerine Süleymaniye'den Tefvîkîzâde Ahmed (geçti)...” (vr. 184b-185a) kaydı ile *Hadâik*'te Derviş Ebâbil Efendi'nin, *Vekâyü'l-fudalâ*'da ise Tefvîkîzâde'nin biyografisinde verilen tarihlerde de görüldüğü üzere, Tefvîkîzâde Dârülhadis'e 1034 Safer sonlarında atanmış olmalıdır.

¹¹⁵⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 102-103. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 185b.

¹¹⁵⁸ Kazdağı, bazı kaynaklarda belirtilen Tokat'a bağlı Kazova'sı olmayıp Batı Anadolu'da Edremit körfezinin kuzeyinde bulunan bir bölgedir [Edremit-Balıkesir]. (Bkz. Mehmed İpşirli, “Muîd Ahmed Efendi”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 87).

Haziran 1638'de IV. Murad'ın Bağdat seferine katılmak üzere hazırlık yaptığı sırada Şeyhülislam Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin mülâzımlarından biriyle medreseye atanamaması nedeniyle tartışıp ona dayak atması üzerine meydana gelen olayda görevinden alındı ve kendisine kadılık ve müftülük verilerek Belgrad'a sürüldü. Zilkade 1049/Şubat-Mart 1640'ta ikinci kez Anadolu kadıaskeri oldu. Cemâziyelûlâ 1051/Ağustos-Eylül 1641'de Rumeli kadıaskeri oldu. Rebûlevvel 1054/Mayıs-Haziran 1644'te mütekâid oldu. Zilhicce 1055/Ocak-Şubat 1646'da Ebu Saîd Efendi yerine şeyhülislam oldu. Rebûlevvel 1057/Nisan-Mayıs 1647'de vefat etti ve medresesinin yanında yaptırılan türbeye defnedildi.¹¹⁵⁹

Hayrâtı: Sağlığında evinin yakınında inşasına başlanan medrese, vasiyeti gereği ölümünden kısa bir süre sonra tamamlandı. 1869 yılında medresede bir dersiâm ve on sekiz talebe bulunmaktaydı. 1918'de ise yangınlarda evleri yananlar ikâmet etmekteydi. Bu medrese Fatih Camii'nin Haliç tarafında Kadı Çeşmesi Sokağı başında yer almaktadır. Ancak medreseden günümüze sadece odalarından biri gelebilmiştir.¹¹⁶⁰ 25 Ca. 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defterine göre medresede 10 hücre bulunmakta ve toplam 12 kişi kalmaktaydı.¹¹⁶¹

37. Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi, Mehmed b. Şeyhülislam Hüseyin, Hasîbî, ö. Cemâziyelûlâ 1044/Ekim-Kasım 1634)

Önceki dönem Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Hüseyin (Ahîzâde Yahya'nın amcası)'nın oğlu ve Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunudur. "Hasîbî" mahlasıyla bilinir. İlk tahsilinden sonra Hocasâde Mehmed Efendi'den mülâzemet aldı. Şevval 1013/Şubat-Mart 1605'te 40 akçe ile Hızır Çelebi Medresesi'ne tayin oldu. Zilhicce 1018/Şubat-Mart 1610'da yerinde Hâric itibar olundu. Ramazan 1023/Ekim-Kasım 1614'te Hâfız Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1024/Kasım-Aralık 1615'te Mehmed Ağa Medresesi'ne, Receb 1027/Haziran-Temmuz 1618'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1029/Aralık-Ocak 1619-20'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine,

¹¹⁵⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 137-138; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 52-54; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 372-374; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 69-70; İpşirli, *a.g.m.*, 87-88. Ayrıca bkz. TSU, vr. 185b, 187b; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 466; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 543.

¹¹⁶⁰ İpşirli, *a.g.m.*, 88.

¹¹⁶¹ *K.K.d.*, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 27. Medresenin günümüzdeki kalıntısıyla ilgili bir fotoğraf için bkz. İpşirli, *a.g.m.*, 87.

Receb 1031/Mayıs-Haziran 1622’de Hankâh (Ka’riye) Medresesi’ne, aynı yıl Zilhicce/Ekim-Kasım’da Ayasofya-i Kebîr Medresesi’ne, Safer 1034/Kasım-Aralık 1624’te Süleymaniye Medreseleri’nin birine, Cemâziyelâhir 1035/Şubat-Mart 1626’da Muîd Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Ahîzâde, Rebûlevvel 1037/Kasım-Aralık 1627’de Bursa kadısı oldu. Ramazan 1038/Nisan-Mayıs 1629’da ma’zûl oldu ve Safer 1039/Eylül-Ekim 1629’da kendisine Mudanya kazası arpalığı verildi. Şevval 1041/Nisan-Mayıs 1632’de Edirne, Rebûlevvel 1042/Eylül-Ekim 1632’de İstanbul kadısı oldu. Receb 1043/Ocak 1634’te azledildi ve Kıbrıs’a sürüldü. Cemâziyelûlâ 1044/Ekim-Kasım 1634’te vefat etti ve Lefkoşe’de bulunan Ayasofya Mabedi’nin önüne defnedildi. Aynı zamanda şair olan Ahîzâde’nin “Hasîbî” mahlasıyla şiirleri bulunmaktadır.¹¹⁶²

38. Hısım Yahya (Yahya b. Mehmed b. Ali b. eş-Şeyh Abdürrahim el-Müeyyedî, ö. Receb 1040/Şubat-Mart 1631)

Şeyhî Çelebi Medresesi müderrislerinden Mehmed Çelebi’nin oğlu olan Hısım Yahya, Safer 971/Eylül-Ekim 1563’te doğdu. Hısım Yahya’nın Babası Mehmed, Şeyh Abdürrahim el-Müeyyedî’nin torunu ve daha önceki Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi’nin de yeğenidir (kardeşinin oğlu). Hısım Yahya, tahsîl hayatından sonra Şeyhülislam Şeyhî Efendi’den mülâzemet aldı. Kırk akçe medreseden ma’zûl olduktan sonra Zilhicce 1004/Temmuz-Ağustos 1596’da Hadım Hasan Paşa Medresesi’ne, Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602’de Şah Sultan Medresesi’ne, Şaban 1012/Ocak-Şubat 1604’te Edirnekapısı Medresesi’ne, Şaban 1013/Aralık-Ocak 1604-5’te Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Şaban 1015/Aralık 1606’da altmışla Eyüp Medresesi’ne tayin oldu. Cemâziyelûlâ 1016/Ağustos-Eylül 1607’de Edirne Selimiyesi’ne, Zilkade 1016/Şubat-Mart 1608’de Valide-i Cedîde Medresesi’ne tayin oldu. Muharrem 1017/Nisan-Mayıs 1608’de Yenişehir, Şaban 1021/Eylül-Ekim 1612’de Eyüp kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1022/Temmuz-Ağustos 1613’te azledildi. Safer 1025/Şubat-Mart 1616’da tekrar Eyüp kadılığına atandı ancak kabul etmeyip Cemâziyelûlâ/Mayıs-Haziran ayında mükerreren Yenişehir kadılığına atandı. Zilhicce

¹¹⁶² Şeyhî, *a.g.e.*, III, 13-14. Ayrıca bkz. *RKR*, 14, vr. 15a; *RKR*, 16, vr. 23b; *TSU*, vr. 187b, 191a.

Ahîzâde Seyyid Mehmed’e ait olduğu anlaşılan (kendi yazdığı değil, kendi mülkü olan) bir *Sahîh-i Buhârî*, Süleymaniye Kütüphanesi’nde yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Bl., nr. 137, 1. cilt. Üzerindeki not için bkz. vr. 1a.

1026/Kasım-Aralık 1617’de azledildi. Cemâziyelülâ 1030/Mart-Nisan 1621’de üçüncü defa Yenişehir kadısı oldu. Rebûlâhîr 1033/Ocak-Şubat 1624’te Şam kadısı oldu. Sene sonunda azledildikten bir süre sonra kendisine Balya kazası arpalığı verildi. Cemâziyelâhîr 1036/Şubat-Mart 1627’de Bursa kadısı oldu. Rebûlevvel 1037/Kasım-Aralık 1627’de tekâüd tarîki ile Süleymaniye Dârülhadisi’ne atandı. Daha sonra Ayazmend kazası arpalığı da kendisine verildi. Receb 1040/Şubat-Mart 1631’de vefat etti. Dârülhadis, Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid Azmîzâde Efendi’ye tevcih olundu.¹¹⁶³

39. Azmîzâde Mustafa Hâletî (Mustafa b. Azmîzâde, ö. 26 Şaban 1040/30 Mart 1631)

Süleymaniye Medreseleri’nde müderrislik ile Şehzâde Mehmed (III. Mehmed)’e hocalık yapan şair Azmî Efendi’nin oğlu ve Nev’îzâde Atâî’nin hocası olan Azmîzâde, 15 Şaban 977/23 Ocak 1570 tarihinde Berât gecesinde İstanbul’da doğdu. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi’den mülâzemetle önce 40 akçe ile Hâce Hâtûn Medresesi’ne müderris oldu. Rebûlâhîr 998/Şubat-Mart 1590’da Mehmed Ağa Hârici’ne, Cemâziyelâhîr 1003/Şubat-Mart 1595’te Eyüp Medresesi’ne, Muharrem 1005/Ağustos-Eylül 1596’da Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Rebûlevvel 1008/Eylül-Ekim 1599’da Sultan Selim-i Kadîm Medresesi’ne, aynı yıl Zilhicce/Haziran-Temmuz 1600’de Süleymaniye’lerin birine, Şaban 1010/Ocak-Şubat 1602’de Hâkâniye-i Vefâ’ya müderris oldu. Receb 1011/Aralık-Ocak 1602-3’te Şam, Muharrem 1013/Mayıs-Haziran 1604’te Mısır-Kahire, Şaban 1015/Aralık 1606’da Bursa kadısı oldu. Şevval 1016/Ocak-Şubat 1608’de görevinden ayrıldı. Şaban 1018/Ekim-Kasım 1609’da Ahyolu kazası kendisine arpalık olarak verildi. Rebûlâhîr 1020/Haziran-Temmuz 1611’de Edirne, aynı yıl Şaban/Ekim-Kasım’da Şam, Receb 1023/Ağustos-Eylül 1614’te İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl 15 Ramazan/19 Ekim 1614’te ma’zûl oldu. Receb 1024/Temmuz-Ağustos 1615’te Gümülcine kazası kendisine arpalık olarak verildi. Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618’de tekrar Mısır Kadısı oldu. Şaban 1028/Temmuz-Ağustos 1619’da azledildi ve kendisine Muhille kazası (Mısır’da) verildi. İki ay sonra azledildi ve ardından İstanbul’a döndü. Rebûlâhîr

¹¹⁶³ Atâî, *Hadâik*, 737-738. Ayrıca bkz. *TSU*, vr. 192b; Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, 180.

1030/Şubat-Mart 1621’de Uzuncaova kadılığı zamîme-i revâtibi kılındı ve kendisine kadıaskerlik pâyesi verildi. Zilhicce 1032/Eylül-Ekim 1623’te Anadolu kadıaskeri oldu. Zilkade 1033/Ağustos-Eylül 1624’te görevinden alındı ve Şerif Efendi’nin mutasarrıfı olduğu vazife-i tekâüd ile Rodoscuk arpalığı kendisine verildi. Rebûlâhir 1037/Aralık-Ocak 1627-28’de Rumeli kadıaskeri oldu.¹¹⁶⁴ Ramazan 1038/Nisan-Mayıs 1629’da Silistre Arpalığı ile mütekâid oldu. Receb 1040/Şubat-Mart 1631’de Hısım Yahya Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne geçti (Dârülhadis-i Süleymaniye ilâve-i revâtib-i seniyye kılındı). 26 Şaban 1040/30 Mart 1631’de vefat etti ve İstanbul Sofular’da oturduğu evin karşısında, tamir ettirdiği mektebin avlusuna defnedildi. Süleymaniye Dârülhadisi’ndeki yerine ise Hasan Efendi tayin oldu.¹¹⁶⁵

Azmîzâde, diğer alanlardaki başarısından ziyade şairliğiyle ön plana çıkmıştır. O, şiire çok genç yaşta başlamış ve bu alanda kısa sürede üne kavuşmuştur. Edebiyatımızda “Hâletî” mahlasını kullanan şairlerin en ünlüsü olan Azmîzâde, şairlerinden çok rubâîleriyle tanınmıştır. İran’da rubâînin gerçek ustası Ömer Hayyâm gibi Türk şiirinde de Azmîzâde’nin büyüklüğü, hem kendi devrinde hem de daha sonraki asırlarda genel bir kabul görmüştür.¹¹⁶⁶

Eserleri: Azmîzâde’nin manzûm ve mensûr birçok eseri yanında şerh, hâşiye ve ta‘likât türünden eserleri de bulunmaktadır.¹¹⁶⁷

1. *Divan*: 1012/1603 yılından önce Sultan III. Mehmed adına yazılmıştır. Oldukça hacimli olan bu eserde münâcaât, naat, mi‘râciye gibi dini şiirlerden sonra Sultan III. Mehmed, Sultan I. Ahmed ve devrin büyüklerine yazdığı kasideler ile gazel,

¹¹⁶⁴ Azmîzâde’nin, Rumeli kadıaskerliği döneminde tuttuğu rûznâmçe defteri, Şeriyeye Sicilleri Arşivi’nde bulunan *Rumeli Kadıaskerliği Rûznâmçeleri* içerisinde 20 numaradadır.

¹¹⁶⁵ Atâî, *a.g.e.*, 739-741; Haluk İpekten, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 348-349; Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631), *Azmîzâde Hâletî Divanı* (haz. Bayram Ali Kaya), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2003, s. 1-14. Ayrıca bkz. *RKR*, 7, s. 15; *TSU*, vr. 117a-117b; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A‘lâm: Kâmusu terâcim li eşheri‘r-ricâl ve‘n-nisâ‘ mine‘l-‘arab ve‘l-müsâmirîn ve‘l-müsteşrikîn*, VIII, İkinci Baskı, Beyrut 1970, s. 143; Abdurrahman Hibri, *Ensû‘l-müsâmirîn*, 103-104; Mustafa b. Cârullah Beyânî, *Tezkiretü‘ş-şü‘arâ*, 66; Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza*, 26; Kınalızâde, *Tezkiretü‘ş-şü‘arâ*, 278; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Tarih Vakfı), II, 565; Faik Reşad (ö. 1332/1914), *Eslaf: Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler* (haz. Şemsettin Kutlu), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 191-193; Gül, *a.g.e.*, 180-181; Haluk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 174; Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 60-61.

¹¹⁶⁶ İpekten, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, 348-349.

¹¹⁶⁷ Eserleriyle ilgili bkz. Atâî, *a.g.e.*, 740; İpekten, *a.g.m.*, 349; Azmîzâde Mustafa Hâletî, *a.g.e.*, 23-33.

müseddes, terkeb, kıta ve rubâîleri yer almaktadır. Divan'ın sadece İstanbul kütüphanelerinde yirmi kadar nüshası bulunmaktadır. Azmîzâde, hem değer hem de sayı bakımından rubâîlerde aşılamamış bir şair olup 900-1000 civarında rubâîleri bulunmaktadır. Divan'ındaki rubâîleri ayrıca *Rubâiyyât-ı Hâletî* adıyla bir araya getirilmiştir.

2. *Sâkinâme*: Mesnevî tarzında olan eser tasavvufî niteliklidir.

3. *Münşeât*: Devrindeki bazı kişilere yazdığı mektuplarından oluşan eser, onun inşâ sanatındaki ustalığını göstermesi bakımından önemlidir.

4. *Mihr ü Mâh*: Bu eseri, babası Azmî Efendi'nin *Assâr-ı Tebrîzî* adıyla tanınan ve Şemseddin Muhammed'den çevirmeye başladığı *Mihr ü Müşteri* veya *Mihr ü Meh* adını taşıyan mesnevîsini tamamlamak üzere kaleme almış, ancak kendisi de 500 beyitten fazla çeviremediği için eser yine eksik kalmıştır.

5. *Hâşiye alâ Düreri'l-hükkâm*: Molla Hüsrev'in eserine yapılan en meşhur hâşiye olup pek çok yazması bulunmaktadır.

6. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Menâr (Netâicü'l-Efkâr)*: İbn Melek'in *Menâr Şerhi*'ne yapılan hâşiyedir.

7. *Muğni'l-lebîb Şerhi*: İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Muğni'l-lebîb* adlı nahivle ilgili eserine yazdığı şerhtir.

8. *Tezkiretü'l-evliyâ ve merâkîdü'l-asfiyâ fî etrâfi Bağdad*

Azmîzâde'nin ayrıca *Hidâye* ve *Misbâh* şerhlerine yazdığı ta'likâtlar ile başka eserlere yazdığı ta'likâtı ve tefsire dair notları bulunmaktadır.

40. Biber Birâderi Hasan Efendi (ö. Zilkade 1046/Mart-Nisan 1637)

Amasya'da doğdu. Konya kadılarından Biber Mehmed Efendi'nin (ö. 1005/1596-97) kardeşidir. Tahsîl hayatından sonra Şeyhülislam Zekerîyya Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Muharrem 1003/Eylül-Ekim 1594'te İbrahim Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1008/Aralık-Ocak 1599-1600 Sinan Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Zilhicce/Haziran-Temmuz 1600'de Edirnekapısı'ndaki Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1010/Temmuz 1601'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Ramazan 1011/Şubat-Mart 1603'te Sahn Medreseleri'nden birine tayin oldu. Cemâziyelûlâ 1012/Ekim-Kasım 1603'te Konya kadılığına atandı

ancak kabul etmeyip azledildi. Aynı yıl Şaban/Ocak-Şubat 1604'te ikinci kez Sahn-ı Semâniye'lerin birine atandı. Ardından Şaban 1013/Aralık-Ocak 1604-5'te Şehzâde Medresesi'ne, Zilhicce 1014/Nisan-Mayıs 1606'da Süleymaniye Medreseleri'nin birine geçti. Zilhicce 1016/Mart-Nisan 1608'de 1 Muharrem 1018/6 Nisan 1609 tevkîtiyle Tireli Cafer Efendi yerine Mekke kadısı oldu. Receb 1021/Ağustos-Eylül 1612'de Eyüp, aynı yıl Şaban'ında (Eylül-Ekim) Bursa kadılığına geçti. Receb 1022/Ağustos-Eylül 1613'te azledildi. Cemâziyelâhir 1025/Haziran-Temmuz 1616'da Ahîzâde Hüseyin Efendi arpalığı olan Galata kadılığı kendisine verildi. Zilkade 1029/Eylül-Ekim 1620'de Edirne, Rebûlâhir 1032/Şubat-Mart 1623'te İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl Şaban'ında (Mayıs-Haziran 1623) Câmî-i Sultan (II.) Mehmed Hân Vak'ası'nda azledilip Bursa'ya sürgün edildi. Daha sonra Sultan Dördüncü Murad Hân'ın cülûsunda affedilip İstanbul'a geldi. Şevval 1035/Haziran-Temmuz 1626'da Anadolu, Ramazan 1038/Nisan-Mayıs 1629'da Rumeli kadıaskeri oldu. Safer 1039/Eylül-Ekim 1629'da görevinden ayrıldı ve kendisine Uzuncaova Hasköyü kadılığı arpalık olarak verildi. Şaban 1040/Mart 1631'de Azmîzâde Efendi vefat ettiğinde zamîme-i revâtibi olan Dârülhadis-i Süleyman Hân, tekâüd tarîki üzere kendisine verildi. Zilkade 1046/Mart-Nisan 1637'de vefat etti ve yerine İmam-ı Sultânî Yusuf Efendi Dârülhadis'e geçti. Hasan Efendi, Karagümrük-Zincirlikuyu semtinde bir medrese inşa etmiştir. Kendisi de buradaki türbesinde medfündür.¹¹⁶⁸

41. İmam-ı Sultânî Yusuf (Yusuf b. Ebu'l-Feth b. Mansur b. Abdurrahman, Padişah hocası, ö. Safer 1057/Mart-Nisan 1647)

994/1585-86 tarihinde Şam'da doğdu. Burada Emeviyye Camii dersiâmlarından Şeyh Hasan Burînî'nin hizmetine girip ondan çeşitli dersler aldı. Ardından Halvetiyye şeyhlerinden Şeyh Ahmed Gassâlî'ye intisab edip ondan el aldıktan sonra (ahz u dest-i inâbet ile kemâlât-ı nefsâniyyeyi tekmîl ettikten sonra) Sultan II. Osman (Genç) döneminde İstanbul'a gitti ve burada ilim ve irfanla uğraştı. 1044/1634-35'te Sultan IV. Murad'a hocalık yaptı. Bir süre sonra kendisine Mihaliç ve Kirmastı kazaları arpalığı verildi. Zilkade 1046/Mart-Nisan 1637'de Biber Birâderi Hasan Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi, ilâve-i revâtib-i seniyyeleri kılındı.

¹¹⁶⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 31-32. Ayrıca bkz. *RKR*, 16, vr. 34a; *RKR*, 19, s. 5, 7; *TSU*, vr. 131b; Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, 108.

Şevval 1049/Ocak-Şubat 1640'ta Sultan I. İbrahim'in cülûsundan sonra padişah hocalığından (hizmet-i imâmeti sultânîden) azledildi ve yerine Şâmî Hüseyin Efendi imam-ı sultânî oldu. Safer 1056/Mart-Nisan 1646'da Sultan I. İbrahim'in dört şehzâdesine hoca oldu ve halefî Hüseyin Efendi yerine Rumeli kadıaskerliği pâyesiyle tekrar padişah hocası oldu. Safer 1057/Mart-Nisan 1647'de vefat etti ve Üsküdar'da Karacaahmet Tekkesi yakınında, yola bakan (rehgüzâra nâzır olan) yerde defnedildi. Dârülhadis'teki yerine Uzun Hasan Efendi, padişah hocalığına ise ikinci kez selefi Hüseyin Efendi geçti. Yusuf Efendi, şiir ve Arapça inşâda üstün idi.¹¹⁶⁹

42. Uzun Hasan Efendi (Fâzıl Uzun Hasan Efendi, Hasan b. İsmail, ö. 21 Şevval 1081/3 Mart 1671)

Karaman vilayetinde Konya şehrine yakın olan Bayat köyünde imam ve hatip İsmail Efendi'nin oğludur. Zâhirî ve bâtinî ilimler tahsili (kemâlât-ı zâhire ve bâtına) için gittiği Erzincan'da dönemin ulemâsından dersler aldı. Ardından dönemin ilim merkezi olan Diyarbekir'e gidip Molla Çelebî'den (ö. 1066/1656) celî ve hafî ilimleri aldı. Daha sonra Nakşibendiyye şeyhlerinden Mahmud Efendi'ye intisâb etti ve yirmi yıla yakın bu tarikatta hizmet etti. 1031/1621-22'de İstanbul'a gitti ve burada Muîd Ahmed Efendi ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin derslerine devam etti. Ardından Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülâzemetle tarîk-i tadrîse giren Uzun Hasan, 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlâhir 1038/Kasım-Aralık 1628'de Hürremiye Medresesi Hârici'ne atandı. Ardından Safer 1043/Ağustos-Eylül 1633'te İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'ne, Şaban 1045/Ocak-Şubat 1636'da Hoca Hayreddin Medresesi'ne, Receb 1050/Ekim-Kasım 1640'ta Pîri Paşa Medresesi'ne, Receb 1051/Ekim-Kasım 1641'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1052/Ekim-Kasım 1642'de Siyavuş Paşa Sultânîsi'ne, Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645'te Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1057/Nisan-Mayıs 1647'de İmam-ı Sultânî Yusuf Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılığa geçen Uzun Hasan Efendi, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649'da Halep, Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te Bursa kadısı oldu. Şevval 1064/Ağustos-Eylül 1654'te azledildi. Şaban 1066/Mayıs-Haziran 1656'da Yanbolu kazası kendisine arpalık olarak verildi.

¹¹⁶⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 135-136.

Cemâziyelülâ 1067/Şubat-Mart 1657'de Edirne kadısı oldu. Muharrem 1068/Ekim-Kasım 1657'de görevinden ayrıldı ve kendisine Mudurnu kazası arpalık olarak verildi. Cemâziyelâhir 1069/Şubat-Mart 1659'da İstanbul pâyesi zamîmesi ve Sultan Ahmed Hân Medresesi'yle tekâüd oldu ve arpalıkları başkasına devredildi. 1076/1665-66'da medreseden ma'zûl oldu ve kendisine Ayazmend kazası arpalık olarak verildi. Şevval 1077/Mart-Nisan 1667'de Antep, Receb 1081/Kasım-Aralık 1670'te Beypazarı kadılığı kendisine arpalık olarak verildi. Aynı yıl 21 Şevval/3 Mart 1671'de vefat etti ve Keskin Dede Mezarlığı'na defnedildi.¹¹⁷⁰

43. Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde, Esad Efendi'nin torunu, ö. 1091/1680-81)

Şeyhülislamı Esad Efendizâde Ebu Saîd Mehmed Efendi'nin oğlu, Süleymaniye Dârülhadis müderrisi Şeyhülislam Esad Efendi'nin torunu, bir sonraki Dârülhadis müderrisi Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi'nin de kardeşidir. Tahsil hayatından sonra babasından mülâzemet aldı. Zilhicce 1054/Ocak-Şubat 1645'te ilk olarak Mûsıla-i Sahn itibariyle Gevherhân Sultan Medresesi'ne müderris oldu. Rebûlevvel 1056/Nisan-Mayıs 1646'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlâhir 1057/Mayıs-Haziran 1647'de Üsküdar Vâlidesi'ne, Zilhicce 1058/Aralık-Ocak 1648-49'da Süleymaniye Medreseleri'nin birine, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649'da Uzun Hasan Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin oldu. Ardından kadılık görevine geçen Ahmed Efendi, Ramazan 1060/Ağustos-Eylül 1650'de Selanik kadısı oldu. Receb 1061/Haziran-Temmuz 1651'de azledildi. Zilkade 1063/Eylül-Ekim 1653'te ikinci kez Selanik kadısı oldu. Bu görevde iken Safer 1064/Aralık-Ocak 1653-54'te İstanbul pâyesi aldı. Receb 1065/Mayıs-Haziran 1655'te Selanik kadılığı görevinden ayrıldı. Cemâziyelâhir 1066/Mart-Nisan 1656'da babası şeyhülislamlıktan ma'zûlen Mekke kadılığına geçtiğinde onunla birlikte gitti. Konya'ya vardığında Mevlevî şeyhlerinden Hüseyin Efendi'ye (ö. 1017/1608-9) intisâb edip bir süre hizmetinde bulundu. Zilhicce 1069/Ağustos-Eylül 1659'da Şam, Cemâziyelülâ 1075/Kasım-Aralık 1664'te Bursa kadısı oldu. Rebûlâhir 1076/Ekim-Kasım 1665'te tekâüde ayrıldı. Rebûlevvel

¹¹⁷⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 375-376. Ayrıca bkz. *İsazâde Tarihi*, 109-111; Mustafa Nâima Efendi (ö. 1128/1716), *Târîh-i Nâima [Ravzatü'l-Hüseyin fi hulâsati ahbâri'l-hafikayn]* (haz. Mehmet İpşirli), III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 1217; M. Ali Uz, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, 99.

1078/Ağustos-Eylül 1667’de Güzelhisar kazası kendisine arpalık olarak verildi. Sonra Mısır’daki Feyyum kazası arpalığıyla kanaat edip Zilhicce 1086/Şubat-Mart 1676’da Kahire’ye gittiğinde Güzelhisar kazası İlahîzâde Mehmed Efendi’ye verildi. 1091/1680-81 yılında vefat etti.¹¹⁷¹

44. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi (Feyzî, Şeyhülislam [iki defa], ö. 15 Rebûlâhir 1110/21 Ekim 1698)

12 Cemâziyelâhir 1040/16 Ocak 1631 tarihinde İstanbul’da doğdu. Tanınmış bir Osmanlı ilmiye ailesine mensup olan Feyzullah Efendi, Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendi’nin oğlu, önceki Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi’nin torunu ve bir önceki Dârülhadis müderrisi Ahmed Efendi’nin de kardeşidir. Feyzullah Efendi’nin tahsîli, mevâlîzâdeler kanunu gereğince süratle katettiği merhaleler, kendisine tahsis edilen arpalıklar vs. ilmiye mesleği açısından tipik bir örnek teşkil etmektedir. Babasından ve aile çevresindeki ulemâdan ilim tahsiline devam ederken “mevâlîzâde kanunu” ve özellikle babasının şeyhülislamlığı sayesinde çocuk yaşta iken çeşitli medreselere tayin oldu. Babasından mülâzemet aldıktan sonra Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645’te Mûsıla-i Sahn itibariyle Üsküdar Mihrimah Medresesi’ne, Rebûlâhir 1057/Mayıs-Haziran 1647’de Sahn’a, aynı yıl Zilhicce/Aralık-Ocak 1647-48’de Eyüp Medresesi’ne, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649’da Süleymaniye Medreseleri’nden birine, Ramazan 1060/Ağustos-Eylül 1650’de kardeşi Ahmed Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye’ye atandı. Ardından kadılık mesleğine geçen Feyzullah Efendi, Şaban 1061/Temmuz-Ağustos 1651’de Galata Kadısı oldu. Şevval 1062/Eylül-Ekim 1652’de azledildi. Safer 1064/Aralık-Ocak 1653-54’te İstanbul pâyesiyle Midilli kazası arpalık olarak kendisine verildi. Aynı yıl Zilkade’sinde (Eylül-Ekim 1654) ikinci defa Galata kadısı, Cemâziyelûlâ 1065/Mart-Nisan 1655’te ise bilfiil İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl Receb’inde (Mayıs-Haziran) İpşir Mustafa Paşa Vak’ası sebebiyle evleri tamamen yağmalandı. Kendisi de babasıyla birlikte azledilerek Gelibolu kasabasına sürgün edildi (nefy ve iclâ). Bir ay sonra (Şaban ayında) dönüşlerine izin verildi ve Fındıklı’ya kadar geldiler. Ancak kalmalarına eşkıya razı olmadığı için yine babasıyla birlikte Tekirdağ-Rodoscuk kasabasına gönderildiler.

¹¹⁷¹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 475-476.

Şaban 1066/Mayıs-Haziran 1656'da babasıyla birlikte affedilerek İstanbul'a döndü. Şevval 1067/ Temmuz-Ağustos 1657'de Tokat kazası arpalık olarak kendisine verildi. Rebûlâhir 1068/Ocak-Şubat 1658'de arpalığı, Tatarpazarcığı kazası arpalığıyla değiştirildi. Muharrem 1077/ Temmuz-Ağustos 1666'da Anadolu kadıaskeri oldu. Muharrem 1079/Haziran-Temmuz 1668'de Rumeli pâyesi ve ikinci defa Tokat kazası arpalığıyla ma'zûl oldu. Cemâziyelûlâ 1080/Eylül-Ekim 1669'da arpalığı, Tire kazasına çevrildi. Aynı yıl Receb/Kasım-Aralık'ta arpalığı, üçüncü defa Tokat kazasına tebdil olundu. Rebûlâhir 1081/Ağustos-Eylül 1670'te ikinci defa Tire kazası arpalık olarak kendisine verildi. Aynı yıl Zilhicce'sinde (Nisan-Mayıs 1671) arpalığı Eyüp kadılığı arpalığıyla değiştirildi. Cemâziyelûlâ 1083/Ağustos-Eylül 1672'de ber-vech-i mevleviyyet İzmir kadılığına atandı. Şaban 1085/Ekim-Kasım 1674'te azledildi ve kendisine Gelibolu kazası arpalık olarak verildi. Receb 1087/Eylül-Ekim 1676'da Selanik kadısı oldu. Ramazan 1088/Ekim-Kasım 1677'de azledildi. Rebûlevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678'de Konya kazası arpalık olarak kendisine verildi. Rebûlâhir 1090/Mayıs-Haziran 1679'da ikinci defa Eyüp kadılığı arpalık olarak kendisine verildi. Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Eyüp kadılığı arpalığı kendisinden alındı ve ikinci defa Tatarpazarı (Tatarpazarcığı) ilhâkıyla Havass-ı Mahmud Paşa ve Çirmen kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Cemâziyelâhir 1093/Haziran-Temmuz 1682'de arpalıkları Sakız kadılığı arpalığına çevrildi (nakl ve tahvil olundu). Zilhicce 1095/Kasım-Aralık 1684'te ikinci defa Anadolu kadıaskerliğine getirildi. Muharrem 1097/Kasım-Aralık 1685'te azledildi ve kendisine arpalık olarak Mihalîç ve Dimetoka ile birlikte Dağardı ve Antalya kazaları verildi. Aynı yıl Zilkade'sinde (Eylül-Ekim 1686) Rumeli kadıaskeri oldu. Ramazan 1098/ Temmuz-Ağustos 1687'de ikinci kez Sakız kazası arpalığıyla ma'zûl oldu. Aynı yıl Zilhicce/Ekim-Kasım 1687'de ikinci kez Rumeli kadıaskeri oldu. Rebûlâhir 1099/Şubat-Mart 1688'de mütekâid oldu ve kendisine ikinci kez İzmir kazası arpalık olarak verildi. Aynı yıl Şevval/ Temmuz-Ağustos 1688'de arpalıkları Kayseri kazası arpalığıyla değiştirildi. Rebûlevvel 1100/Aralık-Ocak 1688-89'da arpalığı Galata kazasına çevrildi. Ramazan 1101/Haziran-Temmuz 1690'da Debbağzâde Efendi yerine Şeyhülislam oldu. Cemâziyelâhir 1103/Şubat-Mart 1692'de azledildi. Aynı yıl Şaban'ında (Nisan-Mayıs 1692'de) tekrar şeyhülislam oldu ve üçüncü defa Tire ve Karasu-Yenicesi kazaları zamîme-i revâtibleri kılındı. Zilkade 1105/Haziran-Temmuz 1694'te azledildi ve Sakız

adasına ber-vech-i arpalık sürgün edildi. Muharrem 1106/Ağustos-Eylül 1694'te adanın Venediklilerce işgali sırasında kaçıp kurtulduktan sonra Edirne'ye davet edildi, Malgara kasabasına vardığında döndürülüp Manisa kazasına sürgüne gönderildi. Aynı yıl Cemâziyelâhir/Ocak-Şubat 1695'te Cerce kazası arpalığıyla Mısır-Kahire'ye sürgün edildi. Aynı yıl Şevval/Mayıs-Haziran 1695'te affedildi ve 1107 senesi başlarında (1695) İstanbul'a gelip Fındıklı kasabasındaki yalılarına yerleşti. Aynı yıl Cemâziyelûlâ/Aralık-Ocak 1695-96'da üçüncü kez Eyüp kazası arpalık olarak kendisine verildi. Muharrem 1109/Temmuz-Ağustos 1697'de arpalığı dördüncü kez Tire kazası ile Bursa Yenişehir ve Mudurnu kazalarına çevrildi. 15 Rebûlâhir 1110/21 Ekim 1698'de Fındıklı'daki evinde vefat etti. Eyüp'te Hoca Sadeddin Efendi'nin inşa ettiği zâviyenin hazîresinde medfûndur."¹¹⁷²

Eserleri: Fetvaları *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi* adıyla bir araya getirilmiştir.¹¹⁷³ *Fetâvâ-yı Kâidiyye*'nin¹¹⁷⁴ Farsça lafızlarının bir kısmını Arapça'ya tercüme etmiş, ancak ömrü yetmediğinden bitirememiştir. Ayrıca sahip olduğu fıkıh kitaplarına yazdığı notları (hâşiyeleri) bulunmaktadır. Aynı zamanda şair olan Feyzullah Efendi'nin "Feyzî" mahlasıyla edebî şiirleri bulunmaktadır.¹¹⁷⁵ Yine Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde bulunan bir şiir mecmuasında bir naat, iki kaside, bir temmuziyye, bir mesnevi, otuz kadar gazel ve yirmi civarında kıtası ile çeşitli mecmualarda şiirlerinin olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷⁶

45. Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed (ö. 1079/1668-69)

Üsküdar ve Selanik kadılarından Hoca Fesad Ömer Efendi'nin (ö. 1044/1634) oğludur. Tahsîl hayatından sonra ulemânın birinden mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlevvel 1045/Ağustos-Eylül 1635'te Hacı Hasanzâde Medresesi'ne, Şevval 1049/Ocak-Şubat 1640'ta Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Receb

¹¹⁷² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 148-151; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 383; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 76-77; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 399-400; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 102; Mehmet İpşirli, "Feyzullah Efendi, Ebûsaîdzâde", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 526; Mirzazâde M. Salim, *Tezkiretü's-şü'arâ*, 568-571. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 485-488; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 546. Feyzullah Efendi'nin kabrinin günümüzdeki durumuyla ilgili olarak yine Dârülhadis müderrisi olan dedesi Esad Efendi'nin biyografisine bakınız.

¹¹⁷³ Süleymaniye Ktp., Mehmed Asım Bey Bl., nr. 125 ve 126.

¹¹⁷⁴ *Fetâvâ-yı Kâidiyye*, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hucendî el-Kâidî'nin fetvalarının yer aldığı arapça eser olmalıdır.

¹¹⁷⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 151.

¹¹⁷⁶ Nr. 4959/23, vr. 319b-331a'dan naklen bkz. İpşirli, *a.g.m.*, a.y.

1051/Ekim-Kasım 1641’de Zal Paşa Medresesi’ne, Safer 1054/Nisan-Mayıs 1644’te Murad Paşa-yı Cedîd Medresesi’ne, Rebûlâhir 1056/Mayıs-Haziran 1646’da Sahn-ı Semâniye’lerin birine, aynı yıl Şevval/Kasım-Aralık 1646’da Ayşe Sultan Medresesi’ne, Receb 1058/ Temmuz-Ağustos 1648’de Şehzâde Medresesi’ne, Şaban 1060/ Temmuz-Ağustos 1650’de Süleymaniye Medreseleri’nden birine, Şaban 1061/ Temmuz-Ağustos 1651’de Feyzullah Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne tayin oldu. Ardından kadılığa geçen Seyyid Ahmed, Şaban 1062/ Temmuz-Ağustos 1652’de Halep, Zilkade 1066/Ağustos-Eylül 1656’da Şam, Safer 1070/Ekim-Kasım 1659’da Mısır kadısı oldu. Şevval 1071/Mayıs-Haziran 1661’de azledildi. Muharrem 1075/ Temmuz-Ağustos 1664’te ikinci kez Mısır-Kahire kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66’da görevinden ayrıldı. Bu hal üzere iken 1079/1668-69’da vefat etti.¹¹⁷⁷

46. Şa’rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (Küçük Şa’râvîzâde, ö. Zilhicce 1065/ Ekim 1655)

Dördüncü Murad devri ulemâsından Şa’râvî Abdürrahim Efendi’nin¹¹⁷⁸ (ö. 1048/1638) oğlu ve sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Şa’rânîzâde Ebussuûd Efendi’nin kardeşi olan Şa’rânîzâde Mısır’da doğdu. Şeyhülislam Esad Efendi’den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma’zûl iken Şaban 1045/Ocak-Şubat 1636’da Küçükçekmece’deki Abdüsselam Medresesi Hârici’ne, Receb 1051/Ekim-Kasım 1641’de Hoca Hayreddin Medresesi’ne, Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645’te Şeyhülislam Zekeriyâ Efendi Medresesi Ülâsı’na, Receb 1056/Ağustos-Eylül 1646’da Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Rebûlevvel 1057/Nisan-Mayıs 1647’de Kasım Paşa Medresesi’ne, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649’da Eyüp Medresesi’ne, Cemâziyelûlâ 1061/Nisan-Mayıs 1651’de Süleymaniye Medreseleri’nin birine, Şaban 1062/ Temmuz-Ağustos 1652’de Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne tayin oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Şa’rânîzâde, Ramazan 1063/ Temmuz-Ağustos 1653’te Halep kadılığına atandıysa da “*Dârülhadis müderrislerinin Şam kadılığına geçmeleri kânûn-ı kadîmdir*” deyip kabul etmedi ve

¹¹⁷⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 354-355.

¹¹⁷⁸ Abdürrahim Efendi, Mısır’da “Ebî Şa’râ” adındaki köyde doğduğundan, kendisine “Şa’râvî” denmiştir. Bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, III, 36.

Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'dan Şam kadılığına tevcih olunmasını istedi. Sadrazamın, şeyhülislama talebin yerine getirilmesi için aracı olmasıyla Şam kadılığına Bursa pâyesi zamîmesiyle atandı. Cemâziyelûlâ 1064/Mart-Nisan 1654'te sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle (1 Muharrem 1065'te başlamak üzere) Mekke kadısı oldu. Şaban 1065/Haziran-Temmuz 1655'te sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle (1 Muharrem 1066) görevinden ayrıldı. Aynı yıl Zilhicce/Ekim 1655'te Mekke'de vefat etti ve Hatice-i Kübrâ civarında defnedildi.¹¹⁷⁹

47. İzzetî Şeyh Mehmed (Mehmed b. Lütfullah b. Zekeriyya, Vişnezâde, İzzetî, ö. Şaban 1092/Ağustos-Eylül 1681)

Yedi defa Filibe kadılığı yapan Lütfullah Efendi'nin oğlu, önceki dönem Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Zekeriyya Efendi (Bayramzâde)'nin torunu ve sonraki dönem Dârülhadis müderrislerinden Debbağzâde Mehmed'in de kayınpederidir. 1039/1629-30 yılında Filibe şehri yakınlarındaki Çaşnigir adlı yerde doğdu. Babasının Zilhicce 1041/Haziran-Temmuz 1632'de vefatı nedeniyle kendisine amcası Şeyhülislam Yahya Efendi (Zekeriyya Efendi'nin oğlu) baktı. Önce Hâmid Efendi, ardından da Fâzıl Molla Çelebi'den dersler aldı. Sultan Dördüncü Murad Hân'ın Rumeli kadiaskeri Muîd Ahmed Efendi'ye hitâben yazdığı hatt-ı hümâyun ile mülâzım oldu (müstakil arz ile mülâzemet). Zilhicce 1053/Şubat 1644'te amcası Şeyhülislam Yahya Efendi'nin vefatıyla şeyhülislamlığa geçen Ebu Saîd Efendi'nin kızıyla evlenerek onun akrabalığını (musâharetini) kazandı. Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645'te amcası Yahya Efendi Medresesi'ne, Şaban 1057/Eylül 1647'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelûlâ 1058/Mayıs-Haziran 1648'de İsmihân Sultan Medresesi'ne, Ramazan 1060/Ağustos-Eylül 1650'de Şehzâde Medresesi'ne, Şaban 1062/Temmuz-Ağustos 1652'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te Şa'rânîzâde Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye atandı. Ardından kadılık mesleğine geçen Şeyh Mehmed, Cemâziyelûlâ 1064/Mart-Nisan 1654'te Şam, Ramazan 1065/Temmuz-Ağustos 1655'te Mısır, Cemâziyelâhir 1068/Mart-Nisan 1658'de Bursa kadısı oldu. Altı ay sonra (Zilkade ayında) azledildi. Zilkade 1070/Temmuz-Ağustos 1660'ta Mudurnu kazası kendisine arpalık olarak verildi. Muharrem 1073/Ağustos-

¹¹⁷⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 230-231; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 192-193. Ayrıca bkz. Nâima, *Tarih*, III, 1488.

Eylül 1662'de İstanbul kadısı oldu.¹¹⁸⁰ Safer 1074/Eylül-Ekim 1663'te azledildi, kendisine Bolu'yla birlikte Konurapa kazaları arpalık olarak verildi. Muharrem 1079/Haziran-Temmuz 1668'de Anadolu kadıaskeri oldu ve arpalıkları başkasına devredildi. Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Rumeli kadıaskeri oldu. Aynı yıl Receb/Kasım-Aralık 1669'da ma'zûl oldu ve kendisine Balıkesir ve Balya kazaları arpalık olarak verildi. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672'de arpalığı Kuşadası kazasına çevrildi. Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te Kuşadası kazası arpalığı kendisinden alındı ve ona cizye malı verildi (mal-ı cizyeden vazife tayin olundu). Cemâziyelülâ 1087/Temmuz-Ağustos 1676'da ikinci kez Rumeli kadıaskeri oldu. Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de ma'zûl oldu ve kendisine Gümölcine, Uzuncaova Hasköyü ve Keşan kazaları arpalık olarak verildi. Şaban 1092/Ağustos-Eylül 1681'de vefat etti ve dedesi Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin türbesinde, amcası Şeyhülislam Yahya Efendi'nin yanına defnedildi.

Eserleri: Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserine (esâmî-i kütübüne) ilhâkâtı vardır. Ayrıca bir miktar tezkiretü's-şü'arâ'yı cem' ve terkiib etmiş ve Kafzâde Fâizî Abdülhay Efendi'nin *Zübdetü'l-eş'âr* adlı eserine zeyl olmak üzere şu'arâ-yı Rûm'un şiirlerini seçip tertib etmişse de tamamlayamamış ve müsveddede kalmıştır. Şeyhî, bu eserin müellif hattı müsveddelerini gördüğünü belirtmektedir. Şeyh Mehmed'in ayrıca "İzzetî" mahlasıyla şiirleri ve müretteb Divan'ı bulunmaktadır.¹¹⁸¹

48. Şirvânî Ahmed Efendi (ö. Zilhicce 1068/Ağustos-Eylül 1658)

Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şirvân'da doğdu. Acem ulemâsından ilim tahsilinden sonra İstanbul (Dârü'l-Mülk-i Rûm)'a gidip Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendi âsitânesine intisâb ve oğlu Feyzullah Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 1052/Ekim-Kasım 1642'de Şah Kulu Medresesi Hârici'ne, Receb 1056/Ağustos-Eylül 1646'da Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, Muharrem

¹¹⁸⁰ İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde tutulan siciller, İstanbul Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde *İstanbul Mahkemesi Sicilleri* arasında 12 numarada kayıtlıdır. Defterin üzerindeki not şöyledir: "İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'nin sicilidir. Ve Ahmed Efendi Birâderi Bahâî ('nin sicilidir) sene 1073-1074."

¹¹⁸¹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 483-486; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 482-484. Ayrıca bkz. Nâima, *Tarih*, III, 1513. Divan'ı için bkz. *Dîvân-ı İzzetî*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Bl., nr. 432-002.

1058/Ocak-Şubat 1648'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Ramazan 1060/Ağustos-Eylül 1650'de Mahmud Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Şaban 1061/ Temmuz-Ağustos 1651'de yerinde Mûsıla-i Süleymaniye itibâr olundu. Şaban 1062/ Temmuz-Ağustos 1652'de Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1064/Mart-Nisan 1654'te İzzetî Şeyh Mehmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Ahmed Efendi, Cemâziyelâhir 1066/Mart-Nisan 1656'da Halep, Rebûlevvel 1067/Aralık-Ocak 1656-57'de sene-i atıye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle Mekke kadısı oldu. Zilhicce 1068/Ağustos-Eylül 1658'de vefat etti.¹¹⁸²

49. Şa'rânîzâde Ebussuûd Efendi (Ebussuûd b. Abdurrahim eş-Şa'râvî, ö. Zilhicce 1082/Mart-Nisan 1672)

Şa'râvî Abdurrahim Efendi'nin oğlu ve kendisinden önceki Dârülhadis müderrislerinden Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'nin kardeşi olan Şa'rânîzâde, 999/1590-91 yılında Mısır'da doğdu. Burada dönemin ulemâsından ilim tahsilinden sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den mülâzemet aldıktan sonra 40 akçe medreseden ma'zûl iken Zilhicce 1035/Ağustos-Eylül 1626'da Burgos Kasabası'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1039/Haziran-Temmuz 1630'da Kadirga Limanı'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1041/Aralık-Ocak 1631-32'de İsmihân Sultan Medresesi'ne, Receb 1044/Aralık-Ocak 1634-35'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1045/Ocak-Şubat 1636'da Zal Paşa Sultanî Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1050/Ağustos-Eylül 1640'ta Eyüp Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1053/ Temmuz-Ağustos 1643'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine müderris oldu. Rebûlâhir 1056/Mayıs-Haziran 1646'da Şam, aynı yıl Receb'inde (Ağustos-Eylül) Kudüs, Muharrem 1061/Aralık-Ocak 1650-51'de Bursa kadısı oldu. Aynı yıl Şaban'ında (Temmuz-Ağustos 1651) görevinden ayrıldı ve kendisine İznik ve Çirmen kazaları arpalıkları verildi. Şevval 1064/Ağustos-Eylül 1654'te Edirne kadısı oldu. Şevval 1065/Ağustos-Eylül 1655'te azledildi. Cemâziyelâhir 1066/Mart-Nisan 1656'da Şirvânî Ahmet Efendi yerine Dârülhadis-i Süleymaniye'ye tayin oldu (edâ-i hizmet ve şart-ı vâkıf üzere ifâde-i hadîse müdâvemet etti). Receb 1067/Nisan-Mayıs

¹¹⁸² Şeyhî, *a.g.e.*, III, 261-262. Ayrıca bkz. Nâima, *a.g.e.*, a.y.

1657’de azledilip kendisine nahiyeleriyle birlikte Yanbolu kazası arpalık olarak verildi ve yerine Fâzıl Muslu Efendi Dârülhadis’e geçti. Aynı yıl Zilhicce’sinde (Eylül-Ekim 1657’de) İstanbul kadısı oldu. Safer 1068/Kasım-Aralık 1657’de mütekâid oldu ve kendisine Uzuncaova Hasköyü kazası arpalığı verildi. Rebûlâhir 1070/Aralık-Ocak 1659-60’ta Anadolu pâyesi zamîmesiyle Güzelhisar kazası zamîme-i revâtibleri kılındı. Rebûlevvel 1078/Ağustos-Eylül 1667’de arpalıkları Tırnova ma’a Sahra kazalarıyla tebdîl olundu. Zilhicce 1082/Mart-Nisan 1672’de vefat etti. Şa’rânîzâde, hadis ilminde uzman idi (yed-i tûlâsı ma’lûm idi).¹¹⁸³ Aynı zamanda şairliği de olan Şa’rânîzâde’nin Arapça şiirleri bulunmaktadır.¹¹⁸⁴

50. Fâzıl Muslu Efendi (Fâzıl Muslu b. Musa b. Halil, ö. 1080/1669-70)

Konya’da doğdu. Kürd Burhan Efendi’nin iâdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma’zûl iken Cemâziyelûlâ 1053/Temmuz-Ağustos 1643’te Canbaziye Medresesi Hârici’ne, Receb 1056/Ağustos-Eylül 1646’da Hasan Efendi Medresesi’ne, Rebûlâhir 1057/Mayıs-Haziran 1647’de Rüstem Paşa Medresesi’ne, Receb 1058/Temmuz-Ağustos 1648’de Mustafa Ağa Medresesi’ne, Safer 1061/Ocak-Şubat 1651’de Sahn-ı Semâniye’lerin birine, aynı yıl Şaban/Temmuz-Ağustos’ta Üsküdar Mihrimah Medresesi’ne, Cemâziyelûlâ 1064/Mart-Nisan 1654’te Sultan Selim-i Kadîm Medresesi’ne, Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657’de Şa’rânîzâde Ebussuûd Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Şaban 1067/Mayıs-Haziran 1657’de Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı müfettişi oldu.¹¹⁸⁵ Ardından kadılık mesleğine geçen Fâzıl Muslu Efendi, Şaban 1068/Mayıs-Haziran 1658’de Halep, Safer 1072/Eylül-Ekim 1661’de Şam pâyesi zamîmesiyle Eyüp kadısı oldu. Rebûlevvel 1073/Ekim-Kasım 1662’de azledildi. Aynı yıl Şaban/Mart-Nisan 1663’te kendisine Karınabad kazası arpalık olarak verildi. Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66’da Bursa pâyesi zamîmesiyle Galata kadısı oldu. Şevval 1077/Mart-Nisan 1667’de ma’zûl oldu. Şevval

¹¹⁸³ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 387-388; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 382-384.

¹¹⁸⁴ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 384.

¹¹⁸⁵ Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı müfettişliği görevi *Vekâyü’l-fudalâ*’da geçmekte ancak Uşşakîzâde’nin zeylinde yer almamaktadır.

1078/Mart-Nisan 1668'de Edincik kazası kendisine arpalık olarak verildi. 1080/1669-70'te vefat etti ve Topkapı'da surlar dışında Arakiyeci Camii civarında defnedildi.¹¹⁸⁶

51. Kürd İshak Efendi (İshak b. Yahya, ö. Cemâziyelâhir 1082/Ekim-Kasım 1671)

Tebriz'e bağlı Urmiye kasabasında 1005/1596-97'de doğdu. Dönemindeki ulemâdan ilim tahsîlinden sonra İstanbul'a gitti. Burada Hocazâde Abdullah Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlevvel 1050/Haziran-Temmuz 1640'ta Rahikî Medresesi Hârici'ne, Cemâziyelûlâ 1053/Temmuz-Ağustos 1643'te Ûlâ-yı Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Şevval 1056/Kasım-Aralık 1646'da Sekban Ali Medresesi'ne, Receb 1058/Temmuz-Ağustos 1648'de Rüstem Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1059/Mart-Nisan 1649'da Kadırga Limanı'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, Şaban 1061/Temmuz-Ağustos 1651'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine tayin oldu. Muharrem 1062/Aralık-Ocak 1651-52'de yerinde altmışlı itibâr olunup Cemâziyelûlâ 1064/Mart-Nisan 1654'te Kalenderhâne Medresesi'ne, aynı yıl Şaban'ında (Haziran-Temmuz) yerinde Mûsıla-i Süleymaniye itibar olunup Şevval 1066/Temmuz-Ağustos 1656'da Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de Süleymaniye'lerin birine¹¹⁸⁷, Şaban 1068/Mayıs-Haziran 1658'de Fâzıl Muslu Efendi yerine Süleymaniye Dârülhâdisi'ne müderris oldu.¹¹⁸⁸ Ardından kadılık mesleğine geçen İshak Efendi, Şaban 1069/Nisan-Mayıs 1659'da Selanik, Safer 1074/Eylül-Ekim 1663'te Bursa kadısı oldu. Safer 1075/Ağustos-Eylül 1664'te azledildi. Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da kendisine Karınabad kazası arpalık olarak verildi. Rebûlevvel 1078/Ağustos-Eylül 1667'de arpalığı Havass-ı Ahî kazasına tebdil olundu. Aynı yıl Cemâziyelâhir'inde (Kasım-Aralık), sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle Fâzıl Süleyman Efendi yerine Mekke kadılığı verildi ancak hastalığı dolayısıyla istifa etmek zorunda kaldı ve kendisine Menemen ma'a Foçalar kazaları arpalığı verildi. Cemâziyelâhir 1079/Kasım-Aralık 1668'de Edirne kadısı oldu. Aynı yıl Zilhicce'sinde (Mayıs 1669) azledildi. Cemâziyelâhir

¹¹⁸⁶ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 356-357; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 320-322.

¹¹⁸⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 381-382; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 380-381.

¹¹⁸⁸ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 381.

1082/Ekim-Kasım 1671’de vefat etti ve Üsküdar Karacaahmet Tekkesi civarında defnedildi.¹¹⁸⁹

52. Sa’dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah Efendi¹¹⁹⁰ (Muhammed Abdullah b. Sa’dîzâde Seyfullah, Fâizî, ö. Cemâziyelâhir 1079/Kasım-Aralık 1668)

İstanbul kadılarından Sa’dîzâde Seyfullah’ın (ö. 1065/1655) oğludur. Tahsil hayatından sonra mülâzemetle 40 akçe medreseden ma’zûl iken Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645’te Yusuf Paşa Medresesi Hârici’ne, Receb 1057/Ağustos 1647’de yerinde Dâhil itibar olunup aynı yıl Zilhicce/Aralık-Ocak 1647-48’de Cafer Ağa Medresesi’ne, Receb 1059/ Temmuz-Ağustos 1649’da Sinan Paşa Medresesi’ne, Zilkade 1060/Ekim-Kasım 1650’de Davud Paşa Medresesi’ne, Muharrem 1062/Aralık-Ocak 1651-52’de Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Ramazan 1063/ Temmuz-Ağustos 1653’te Zal Paşa Sultânî Medresesi’ne, Ramazan 1065/ Temmuz-Ağustos 1655’te Eyüp Medresesi’ne, Cemâziyelâhir 1068/Mart-Nisan 1658’de Süleymaniye Medreseleri’nin birine, Şaban 1069/Nisan-Mayıs 1659’da Kürd İshak Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Sa’dîzâde, Receb 1070/Mart-Nisan 1660’ta Selanik, Safer 1075/Ağustos-Eylül 1664’te Bursa, aynı yıl Cemâziyelûlâ/Kasım-Aralık’ta İzmir, Receb 1078/Aralık-Ocak 1667-68’de sene-i âtiye Muharremi’l-harâmı gurre si tevkîtiyle Mekke kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1079/Kasım-Aralık 1668’de vefat etti. Aynı zamanda şair olup üç dilde şiir ve inşâyâ kâdir olan Sa’dîzâde’nin Türkçe Divan’ı bulunmaktadır. Şiirlerinde “Fâizî” mahlasını kullanmıştır.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 382; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁹⁰ Sa’dîzâde’nin adı *RKR*, 36, s. 4’te “*Sa’dîzâde es-Seyyid Muhammed Efendi*”; *K.K.d.*, 217 (Ruûs defteri, Tarih: 1070/1659-60), s. 24’te “*Seyyid Muhammed Efendi*”; Uşşakîzâde (s. 331) ve Şeyhî’nin zeyillerinde (III, 352) “*Sa’dîzâde Seyyid Abdullah Efendi*”; Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki bir *Sahih-i Buhârî* yazmasında “*es-Seyyid eş-Şerif Muhammed Abdullah b. Seyfullah (Sa’dîzâde)*” şeklinde verilmiştir (Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 730b). Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki not Sa’dîzâde’nin kendi el yazısıdır.

¹¹⁹¹ Şeyhî, *Vekâyiü’l-fudalâ*, III, 352-353; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 331-332. Ayrıca bkz. *RKR*, 36, s. 4; *K.K.d.*, 217 (Ruûs defteri, Tarih: 1070/1659-60), s. 24; Buhârî, *el-Câmiu-s-sahih*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303 (bkz. eserin sonunda yer alan notlar).

53. Uzun Abdullah Efendi (Abdullah b. Mehmed, Avârezâde Damadı, Abdî, ö. 1078/1667-68)

Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii imamlarından Mehmed Efendi'nin oğlu ve Süleymaniye müderrislerinden Avârezâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1056/1646) damadı olan Uzun Abdullah, Ağras kasabasında (Isparta) doğdu. Tahsîl hayatından sonra Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Receb 1055/Ağustos-Eylül 1645'te Kadı Mahmud Medresesi Hârici'ne, Cemâziyelûlâ 1058/Mayıs-Haziran 1648'de Şah Kulu Medresesi'ne, Şaban 1059/Ağustos-Eylül 1649'da Sâniye-i Zekeriya Efendi Medresesi'ne, Muharrem 1062/Aralık-Ocak 1651-52'de Davud Paşa Medresesi'ne, Şevval 1065/Ağustos-Eylül 1655'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şevval 1066/ Temmuz-Ağustos 1656'da Sinan Paşa Dârülhadisi'ne, Ramazan 1067/Haziran-Temmuz 1657'de Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1068/Mart-Nisan 1658'de Haseki Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1069/Eylül-Ekim 1658'de Ayasofya-i Kadîm Medresesi'ne, Receb 1070/Mart-Nisan 1660'ta Sa'dîzâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹¹⁹² Ardından kadılığa geçen Uzun Abdullah, Şaban 1071/Nisan 1661'de Halep, Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da Bursa pâyesi zamîmesiyle Şam kadısı oldu. Ramazan 1077/Şubat-Mart 1667'de ma'zûl oldu. 1078/1667-68 yılında vefat etti ve Edirnekapı hâricinde Emir Buhârî Zâviyesi civarında defnedildi. Aynı zamanda şair olan Uzun Abdullah'ın bir Divan'ı olup şiirlerinde "Abdî" mahlasını kullanmıştır.¹¹⁹³

54. Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi (ö. Şevval 1078/Mart-Nisan 1668)

Tunus'ta doğdu. Daha sonra İstanbul'a gelip burada Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa âsitânesine girdi. Ulemânın birinden mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl iken Receb 1060/Haziran-Temmuz 1650'de Molla Kestel Medresesi Hârici'ne (İstanbul), Cemâziyelûlâ 1063/Mart-Nisan 1653'te İbtidâ-i Dâhil itibariyle Hâmid

¹¹⁹² Ruûs defterlerinden birinde Uzun Abdullah'ın Dârülhadis'e Hâmise-i Süleymaniye olarak atandığı kayıttır. Bu kayıтта, "*Medrese-i Dârülhadis-i Süleymaniye altmış ile Ayasofya müderrisi Abdullah Efendi'ye Hâmise-i Süleymaniye olmak üzere (verildi). Receb 1070*" denmektedir. Bkz. *K.K.d.*, 217 (Ruûs defteri, Tarih: 1070/1659-60), s. 24.

¹¹⁹³ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 340; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 314-315. Ayrıca bkz. *RKR*, 36, s. 4.

Efendi Medresesi'ne tayin oldu. Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te yerinde Mûsıla-i Sahn, Şaban 1065/Haziran-Temmuz 1655'te Sahn, Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de ise İbtidâ-i Altmışlı itibar olundu. Bir ay sonra Şehzâde Medresesi pâyesiyle Papasoğlu Dârülhadisi'ne, Safer 1068/Kasım-Aralık 1657'de Fatma Sultan Medresesi'ne, Rebûlevvel 1069/Kasım-Aralık 1658'de Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Şaban/Nisan-Mayıs 1659'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 1070/Ekim-Kasım 1659'da Şehzâde Medresesi'ne, Şaban 1071/Nisan 1661'de Uzun Abdullah Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Şeyh Mehmed, Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Kudüs kadısı oldu. Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te ma'zûl oldu. Şevval 1077/Mart-Nisan 1667'de Edincik ma'a Uğurdin kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Şevval 1078/Mart-Nisan 1668'de vefat etti.¹¹⁹⁴

55. Hâmid Efendi (Hâmid b. Mustafa Konevî, ö. 15 Şaban 1098/26 Haziran 1687)

Hâmid b. Mustafa, Aksaray'da doğdu. 1047 senesi sonları (1638)'de Şeyhülislam Yahya Efendi âsitânesine intisâb edip ondan mülâzım olmak niyetiyle gittiği İstanbul'da Yahya Efendi Medresesi müderrislerinden Hacı Yusufzâde Ahmed Efendi'den dersler aldı ve ardından padişah IV. Murad'la birlikte Bağdat Seferine çıkan Şeyhülislam Yahya Efendi dönünceye kadar Sahn müderrislerinden Acem Mehmed Efendi'ye danışmend oldu. Bağdat Seferi'nden sonra Şeyhülislam Yahya Efendi, Sultan Bayezid Medresesi'ne geçince 1050 Safer'inde iâdesinden mülâzım oldu ve Yahya Efendi'nin yeğeni (biraderzâdesi) İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'ye hoca olarak tayin edildi. Rebûlâhir 1051/Temmuz-Ağustos 1641'de 40 akçe ile Fenârî Ahmed Paşa Medresesi'ne atandı. Buradan ma'zûl olduktan sonra Ramazan 1059/Eylül-Ekim 1649'da Kadı Abdülhalim Medresesi Hârici'ne geçti. Aynı yıl Zilkade'sinde (Kasım-Aralık) Haremeyn-i Şerîfeyn Evkafı müfettişi oldu. Zilkade 1062/Ekim-Kasım 1652'de yerinde Hareket-i misliye, Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te yerinde Dâhil itibar olundu. Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Hasan Efendi Medresesi'ne geçti. Ramazan 1065/Temmuz-Ağustos 1655'te yerinde Mûsıla-i Sahn itibar olundu. Şaban

¹¹⁹⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 347; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 336-337.

1066/Mayıs-Haziran 1656'da Maraş kazası tevcih olundu ancak kabul etmeyip azli tercih etti. Aynı yıl Şevval/ Temmuz-Ağustos 1656'da ikinci kez Hasan Efendi Medresesi'ne geçti. Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelâhir 1068/Mart-Nisan 1658'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1071/Eylül-Ekim 1660'ta Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne atandı. Safer 1072/Eylül-Ekim 1661'de Bursa'daki Muradiye Medresesi'ne atandı ancak kabul etmeyip azledildi. Aynı yıl Cemâziyelâhir/Ocak-Şubat 1662'de Haseki Sultan Medresesi'ne, Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Hâmid Efendi, Muharrem 1075/ Temmuz-Ağustos 1664'te Selanik, Şevval 1079/Mart-Nisan 1669'da Bursa, Ramazan 1080/Ocak-Şubat 1670'te sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle Mekke, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl Receb/Ekim-Kasım'da Balıkesir ma'a Balya kazaları arpalığıyla azledildi. Rebûlâhir 1088/Haziran-Temmuz 1677'de Anadolu, aynı yıl Şaban/Eylül-Ekim'de Rumeli kadıaskeri oldu. Safer 1091/Mart 1680'de mütekâid oldu ve memleketi Aksaray kazası zamîmesiyle Mudurnu ve Güzelhisar kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Safer 1098/Aralık-Ocak 1686-87'de müşâvere-i harbiyyede Kaymakam Receb Paşa'ya hiddet lisanında bulunmakla Rodos Adası'na sürgün edildi. Üç ay sonra Cemâziyelûlâ ayında Kıbrıs Adası'na gönderildi. Aynı yıl 15 Şaban Berât gecesinde (26 Haziran 1687) vefat etti ve Kıbrıs'taki Ayasofya Camii mihrabı hizasında defnedildi. Hâmid Efendi'nin, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkıh usûlüne dair *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl* adlı eseri üzerine hâşiyesi meşhurdur (*Hâşiye 'ala Mir'ati'l-usûl*).¹¹⁹⁵ Bu eser matbu olup (İstanbul 1280)¹¹⁹⁶, üzerinde 1 Muharrem 1087 tarihinde istinsah edildiği kayıtlıdır.¹¹⁹⁷

¹¹⁹⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 536-537; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 521-523. Ayrıca bkz. *RKR*, 36, s. 17; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Sebil)*, II, 111; Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-usûl", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 148.

¹¹⁹⁶ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde hem el yazması, hem de matbu birçok nüshası bulunmaktadır. Örnekler için bkz. Fazıl Ahmed Paşa Bl., nr. 523; Şehid Ali Paşa Bl., 682M; Kasidecizâde Bl., nr. 179 ve 180; Pertevniyal Bl. nr. 235, 236; Nafiz Paşa Bl., 229, 230; Ragıp Paşa Bl. nr. 3731-01, 3731-01, 395, 396; Reşid Efendi Bl. nr. 1247, 1248; Tırnovalı Bl. nr. 536, 537, 538; İz. Mustafa Ef. Bl. nr. 22.

¹¹⁹⁷ İstinsah kaydı için bkz. Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa Bl. nr. 3731-2, s. 641; Şehid Ali Paşa, 682M, s. 600.

56. İshakzâde Mehmed Sâlih (Zuhûrî, ö. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672)

Sultan İbrahim dönemi ulemâsından Karabağî İshak Efendi'nin oğludur. Molla Ahmedzâde Nuh Efendi'den (ö. 1050/1640) mülâzemetle 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Zilhicce 1047/Nisan-Mayıs 1638'de babasının Mekke kadılığı döneminde hacca gitti. Döndükten sonra Şam kadılarında Molla Çelebi'nin (ö. 1066/1656) derslerine devam etti. Zilkade 1060/Ekim-Kasım 1650'de Abdullah Ağa Medresesi Hârici'ne, Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te Bâli Efendi Medresesi'ne, Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Emre Hoca Medresesi'ne tayin oldu. Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de yerinde Mûsıla-i Sahn itibar olundu. Aynı yıl Ramazan'ında (Haziran-Temmuz) Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1069/Eylül-Ekim 1658'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine¹¹⁹⁸, Receb 1070/Mart-Nisan 1660'ta Siyavuş Paşa Sultânî Medresesi'ne, Şaban 1071/Nisan 1661'de Kasım Paşa Medresesi'ne, Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Hâmid Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçti.¹¹⁹⁹ Ardından kadılık mesleğine geçen İshakzâde, Şevval 1075/Nisan-Mayıs 1665'te Yenişehir kadısı oldu. Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666'da azledildi ve kendisine Ayazmend kazası arpalığı verildi. Ramazan 1080/Ocak-Şubat 1670'te Bursa, Rebûlâhir 1081/Ağustos-Eylül 1670'de Galata, Receb 1082/Kasım-Aralık 1671'de Mısır kadısı oldu. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672'de vefat etti.¹²⁰⁰ Aynı zamanda şair olan İshakzâde'nin bir Divan'ı olup şiirlerinde "Zuhûrî" mahlasını kullanmıştır.¹²⁰¹

Eserleri: İshakzâde'nin birçok fennin müşkil konularına risâleleri ve tedâvüldeki veya sahip olduğu kitapların kenarında notları bulunmaktadır. Uşşakîzâde,

¹¹⁹⁸ Uşşakîzâde, Şeyhî'nin zeylindeki bilgilerden farklı olarak İshakzâde'nin Hocasâde Abdullah Efendi'den (ö. 1045/1636) mülâzım olduğunu, "1061 Şevval'inde" Abdullah Ağa Medresesi Hârici'ne atandığını, 1067 Receb'inde Sekban Ali Medresesi'ne tayin olduğunu, ancak memnun kalmadığından Şaban ayında Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne geçtiğini ve 1068 Muharrem'inde Sahn-ı Semâniye'lerin birine tayin olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Zeyl-i Şekâik*, 394.

¹¹⁹⁹ Uşşakîzâde, İshakzâde'nin Süleymaniye Dârülhadisi'ne Hâmise-i Süleymaniye itibariyle tayin olup daha sonra Dârülhadis pâyesi aldığını belirtmiştir: "1075 Muharrem'inde Hâmidî Efendi yerine Hâmisîyetle Dârülhadis Medresesi'ne terfi', sene-i mezbûre Şaban'ında Dârülhadis-i güzîn ve reîsü'l-müderrisin olmak itibariyle tevki' olundu. Sene-i mezbûre evâhirinde Yenişehir kadısı oldu" Bkz. *a.g.e.*, a.y.

¹²⁰⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 390; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 394-395; *İsazâde Tarihi*, 119. Ayrıca bkz. *RKR*, 36, s. 19.

¹²⁰¹ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 390; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 395.

Ebherî'nin felsefeyle ilgili *Hidâyetü'l-hikme*¹²⁰² adlı eserinin şerh ve hâşiyelerinden Kâdî Mîr, Lârî, Celâl ve Halhâlî'yi okurken İshakzâde'nin kendi el yazısıyla olan nüshalarını oğullarından gördüğünü belirtmektedir.¹²⁰³ Ayrıca İshakzâde'nin Arapça, Türkçe ve Farsça nazım ve nesir yazabildiği, Kimya'ya ait bir kitabının bulunduğu, adabla ilgili *Manzume-i Mîr Gıyâs*'a Farsça şerh yazdığı ve Muslihiddin Lârî'nin Farsça olan "*Velediyye Şerhi*"ni Arapçaya çevirdiği belirtilmiştir.¹²⁰⁴

57. Ahmed Efendi (Ahmed b. İbrahim, Mahdûm-i Kemaleddinzâde, Kemal Efendizâde, Ârifî, ö. Şaban 1076/Şubat-Mart 1666)

Kadıaskerlerden Kemal Efendizâde İbrahim'in (ö. 1067/1657) oğludur. Mülâzemetten sonra 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Rebülevvel 1061/Şubat-Mart 1651'de Canbâziye Medresesi Hârici'ne, Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Ülâ-yı Mesih Paşa Medresesi'ne, Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Safer 1068/Kasım-Aralık 1657'de Ali Paşa-yı Atık Medresesi'ne, Muharrem 1069/Eylül-Ekim 1658'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Receb 1070/Mart-Nisan 1660'ta Gevherhân Sultan Medresesi'ne, Safer 1072/Eylül-Ekim 1661'de Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne, Şevval 1073/Mayıs-Haziran 1663'te Hâkâniye-i Vefâ'ya, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Süleymaniye'lerin birine, aynı yıl Şevval/Nisan-Mayıs 1665'te İshakzâde Mehmet Salih Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹²⁰⁵ Ardından kadılık mesleğine geçen Ahmed Efendi, Rebülevvel 1076/Eylül-Ekim 1665'te Halep kadısı oldu. Aynı yıl

¹²⁰² Ünlü filozof, astronom ve matematikçilerden Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?])asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan klasik İslam felsefesiyle ilgili bu eseri üzerine birçok şerh ve hâşiyeye yazılmıştır. Bunların en meşhurları, Kâdî Mîr Hüseyin b. Muînüddin el-Meybedî (el-Meybüdü) el-Hüseyinî (ö. 880/1475) ile Sadreddîn-i Şîrâzî (ö. 1050/ 1640) tarafından yapılanlardır. Özellikle Kâdî Mîr şerhine birçok hâşiyeye yazılmıştır. Bu hâşiyelerin en önemlileri arasında Muslihüddîn-i Lârî (ö. 979/1572), Nasrullah b. Muhammed el-Halhalî, Lutfullah b. İlyas er-Rûmî (ö. 929/ 1522), Pîr Muhammed b. Alâeddin Ali el-Fenârî ve Emîr Fahreddin el-Esterâbâdî (ö. 1040/1630) gibi ünlü bilginlerin hâşiyeleri zikredilebilir. Bkz. Abdülkuddûs Bingöl, "Ebherî, Esîrüddin", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 75-76.

¹²⁰³ *Zeyl-i Şekâik*, 395.

¹²⁰⁴ *İsazâde Tarihi*, 119.

¹²⁰⁵ Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-fudalâ*'sı (III, 327) ve Uşşakzâde'nin *Zeyl-i Şekâik*'inde (s. 285) Ahmed Efendi'nin 1075 Şaban'ında Dârülhadis'e atandığı belirtilmektedir. Ancak aynı kaynaklarda bir önceki müderris İshakzâde'nin 1075 Şevval'inde Dârülhadis'ten Yenişehir kadılığına geçtiği kayıtlı olduğundan (*Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 390; *Zeyl-i Şekâik*, 394) tercihimiz "1075 Şevval"dir.

Şaban'ında bu görevinde iken vefat etti (Şaban 1076/Şubat-Mart 1666). Aynı zamanda şair olan Ahmed Efendi'nin "Ârifi" mahlasıyla şiirleri bulunmaktadır.¹²⁰⁶

58. Hacıoğlu Mustafa Efendi (Hacızâde, ö. 1077/1666-67)

Alâiye (Alanya-Antalya)'da doğdu. Tahsîlinden sonra mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Cemâziyelûlâ 1068/Şubat-Mart 1658'de Neccâriye Medresesi Hârici'ne, Muharrem 1069/Eylül-Ekim 1658'de Seyyid Abdülkadir Efendi Medresesi'ne, aynı yıl Rebûlevvel/Kasım-Aralık'ta Fatma Sultan Medresesi'ne, Zilkade 1070/Temmuz-Ağustos 1660'ta Kürkçübaşı Medresesi'ne, Safer 1072/Eylül-Ekim 1661'de Rüstem Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Şevval/Mayıs-Haziran 1662'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 1073/Eylül-Ekim 1662'de Kalenderhâne Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1074/Aralık-Ocak 1663-64'te Şehzâde Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Süleymaniye'lerin birine, Rebûlevvel 1076/Eylül-Ekim 1665'te Kemal Efendizâde Ahmet Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666'da Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa himmetiyle yevmî 300 akçe vazife tayiniyle tekâüde ayrıldı, yerine Debbâğzâde Mehmed Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. 1077/1666-67 tarihindeki Girit Seferi'ne Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte katıldı ve savaş esnasında şehit oldu. Hacızâde'nin şehit olmayı çok istediği, bunun için sürekli dua ettiği belirtilmiştir.¹²⁰⁷

59. Debbâğzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Şeyh Mahmud b. Ahmed, Şeyhülislam [iki defa], ö. 15 Receb 1114/5 Aralık 1702)

Yedikule debbâğları şeyhi Mahmud Efendi'nin oğlu ve Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden İzzetî Şeyh Mehmed'in damadı olan Debbâğzâde Mehmed, İstanbul'da doğdu. Dönemindeki tanınmış âlimlerden sırasıyla Cerrâh Şeyhi Mahmud Efendi, Uzun Hasan Efendi, A'rec Efendi ve Tarsusî Efendi'den ilim tahsil etti. Rebûlâhir 1057/Mayıs-Haziran 1647'de Kara Çelebizâde Mahmud Efendi'nin ikinci defa Rumeli kadıaskerliğine teşrîfinden mülâzım olarak öğretim hayatına başladı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Muharrem 1067/Ekim-Kasım 1656'da Mehmed Ağa

¹²⁰⁶ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 327; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 284-285. Ayrıca bkz. *RKR*, 40, vr. 3b.

¹²⁰⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, a.y.; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 355-356. Ayrıca bkz. *RKR*, 40, vr. 5b.

Dârülhadisi'ne, Cemâziyelûlâ 1069/Ocak-Şubat 1659'da Kadı Abdülhalim Medresesi'ne, Receb 1070/Mart-Nisan 1660'ta Ülâ-yı Hüsrev Kethüdâ Medresesi'ne, Şaban 1071/Nisan 1661'de Sekban Ali Medresesi'ne müderris oldu. Şevval 1072/Mayıs-Haziran 1662'de hem Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı müfettişliğine, hem de Koca Mustafa Paşa Medresesi müderrisliğine geçti. Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1074/Aralık-Ocak 1663-64'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, aynı yıl Receb/Ocak-Şubat 1664'te Kalenderhâne Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Şehzâde Medresesi'ne, Rebûlevvel 1076/Eylül-Ekim 1665'te Süleymaniye'lerin birine, Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666'da Hacızâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılığa geçen Debbağzâde, Ramazan 1077/Şubat-Mart 1667'de Şam kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1079/Ekim-Kasım 1668'de ma'zûl oldu ve kendisine nahiyeleriyle birlikte (ma'a nevâhî) Yanbolu kazası arpalık olarak verildi. Rebûlevvel 1081/Temmuz-Ağustos 1670'te Edirne kadısı oldu. Safer 1083/Mayıs-Haziran 1672'de azledildi ve Sultanhisarı kazası ilavesiyle (zamîmesiyle) Menemen ma'a Foçalar kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Rebûlâhir 1085/Temmuz-Ağustos 1674'te İstanbul kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1086/Temmuz-Ağustos 1675'te azledildi ve Midilli, Cizr-i Ergene ve Vize kazaları arpalıkları kendisine verildi. Rebûlâhir 1090/Mayıs-Haziran 1679'da Anadolu kadiaskeri oldu. Cemâziyelâhir 1092/Haziran-Temmuz 1681'de azledildi ve kendisine Kuşadası, Yalakabad ve Atranos kazaları arpalığı verildi. Aynı yıl Zilkade/Kasım-Aralık'ta İnegöl-i Bursa ve Lefke kazaları zamîme-i revâtibleri kılındı. Rebûlevvel 1094/Şubat-Mart 1683'te Rumeli kadiaskerliği pâyesi aldı. Rebûlâhir 1095/Mart-Nisan 1684'te arpalıkları Gelibolu ve Sultanhisarı kazalarıyla değiştirildi. Zilkade 1097/Eylül-Ekim 1686'da Gelibolu ve Sultanhisarı kazaları; Keşan, Gümülcine ve Cizr-i Ergene kazalarıyla değiştirildi. 22 Zilhicce 1098/29 Ekim 1687'de bilfiil Rumeli kadiaskeri oldu. 28 Zilhicce/4 Kasım'da Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislam oldu. Safer 1099/Aralık-Ocak 1687-88'de kendisi arpalıklarını Ak Mahmud Efendi'ye tevcih buyurdu. Aynı yıl 8 Rebûlâhir/11 Şubat 1688'de azledildi. 27 Rebûlâhir/1 Mart'ta halefi yerine tekrar Şehülislam oldu. Ramazan 1101/Haziran-Temmuz 1690'da Üsküdar kazası arpalığıyla görevinden ayrıldı. Ramazan 1102/Mayıs-Haziran 1691'de arpalıkları Kayseriyye (Kayseri) kazasına çevrildi. Cemâziyelûlâ 1114/Eylül-Ekim 1702'de Kayseriyye kazası arpalığı

Konya kazası arpalığıyla değiştirildi. Bu hal üzere iken 15 Receb 1114/5 Aralık 1702’de vefat etti ve İstanbul’da Sultan Selim Camii karşısında kendi yaptırdığı Debbagzâde Medresesi avlusuna defnedildi.¹²⁰⁸

Hayratı: İstanbul Fatih’te Sultan Selim Camii karşısındaki evi civarında Medresesi (Debbagzâde Medresesi) bulunmaktadır.¹²⁰⁹ 14 Ramazan 1094/6 Eylül 1683’te eğitim-öğretime açılan bu medrese¹²¹⁰, 9 oda, bir derslane, çamaşırhane, gusulhane, bir kuyu ve abdesthaneden oluşmaktaydı.¹²¹¹ Şeyhî, bu medresenin kendi döneminde hâlâ faaliyette olduğunu belirtmektedir.¹²¹² Mübahat Kütükoğlu da medresenin Koğacı Dede Mahallesi’nde Darüşşafaka Caddesi’nde, bugün Fatih Kız Lisesi’nin Yavuz Selim tarafındaki köşesinde bulunduğunu belirtmektedir.¹²¹³ Mesihpaşa semtindeki Altay Camii’nin de onun hayratı olduğu belirtilmiştir.¹²¹⁴

Eserleri: Debbagzâde Mehmed’in nahve dair *et-Tertübü’l-cemil fi şerhi’t-Terkîbi’l-celîl*’i¹²¹⁵ ve sahîh hadisleri ihtiva eden *Reşhatü’n-nasîh mine’l-hadîsi’s-sahîh*’i¹²¹⁶ ile çeşitli kitaplara yazdığı şerh ve hâşiyeleri bulunmaktadır.¹²¹⁷ Abdülkadir Altunsu, Debbagzâde’nin fetvalarının *Fetavâ-yi Nu’mâniye* veya *Fetavâ-yi Mecmu’a-i Cedîde* adlı eserinde toplandığını belirtmektedir.¹²¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi’nde ona ait *Şerhu Kitâbi’l-vasiyyeti’l-mensûbe ile’l-İmâmi’l-A’zam* (Kelam ilmi)¹²¹⁹ ve

¹²⁰⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 188-190; Müstakimzâde, *Devhatü’l-meşâyih*, 73-74; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 396-397; Mehmet İpşirli, “Debbagzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 62-63. Ayrıca bkz. *Uşşakizâde Tarihi*, I, 560; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 97; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 481, 485; Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 215; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 545.

¹²⁰⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 190; İpşirli, *a.g.m.*, 63.

¹²¹⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 329. Ayrıca bkz. M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹²¹¹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹²¹² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 190.

¹²¹³ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.. Medreseyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *K.K.d.*, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 2; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹²¹⁴ İpşirli, *a.g.m.*, a.y.

¹²¹⁵ *Tertübü’l-cemil*’in Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki bazı nüshaları için bkz. Atıf Efendi Bl., nr. 2447, 2448, 747-007; Ayasofya Bl., nr. 4453; Çorlulu Ali Paşa Bl., nr. 400; Damad İbrahim Bl., nr. 1076; Fatih Bl., nr. 4837, 4838; Hamidiye Bl., nr. 1451-001; İsmihân Sultan Bl., nr. 383; Kasidecizâde Bl., nr. 589; Mehmed Asım Bey Bl., nr. 607-002; Nûruosmâniye Bl., nr. 4526, 4527, 4554, 4556; Reşid Efendi Bl., nr. 911-001; Şehid Ali Paşa Bl., nr. 2411; Velîyüddin Efendi Bl., nr. 2905; Yazma Bağışlar Bl., nr. 660, 2171-002.

¹²¹⁶ *Reşhatü’n-nasîh*’in Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki bazı nüshaları için bkz. Ayasofya Bl., 539, 1822; Fatih Bl., 757, 2625; Hacı Selim Ağa Bl., 162; Hekimoğlu Bl., 459; İsmihân Sultan Bl., 135; Nûruosmâniye Bl., 810, 2411; Velîyüddin Efendi Bl., 547, 548, 572.

¹²¹⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 190; İpşirli, *a.g.m.*, a.y. Ayrıca bkz. Develioğlu, *a.g.e.*, 545.

¹²¹⁸ Altunsu, *a.g.e.*, a.y.

¹²¹⁹ Kılıç Ali Paşa Bl., nr. 31-002.

Menba‘u’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur (fıkıh) adlarında iki eser daha bulunmaktadır.¹²²⁰

60. Kebîrîzâde Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed el-Kebîrî, ö. Zilhicce 1097/27 Ekim 1686)

Süleymaniye Medreseleri müderrisi ve Edirne kadılarında Kebîrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1060/1650) oğludur. Dönemindeki ulemâdan dersler aldıktan sonra Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma‘zûl iken Ramazan 1063/Temmuz-Ağustos 1653'te Sütlüce'deki Cemaleddin Medresesi'ne Hâric itibariyle müderris oldu. Şevval 1066/Temmuz-Ağustos 1656'da Fatma Hanım Medresesi'ne hareket etti. Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de yerinde Dâhil itibar olundu. Aynı yıl Ramazan/Haziran-Temmuz'da Hadım Hasan Paşa Medresesi'ne, Receb 1068/Nisan-Mayıs 1658'de Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Safer 1070/Ekim-Kasım 1659'da İstanbul'daki Sinan Paşa Medresesi'ne¹²²¹, Safer 1072/Eylül-Ekim 1661'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Mahmud Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Haseki Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 1076/Kasım-Aralık 1665'te Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Ramazan 1077/Şubat-Mart 1667'de Debbâğzâde Mehmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Kebîrîzâde, Zilhicce 1078/Mayıs-Haziran 1668'de Selanik, Şevval 1084/Ocak-Şubat 1674'te Mısır-Kahire, Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle Mekke kadısı oldu. Muharrem 1087/Mart-Nisan 1676'da azledildi. Aynı yıl Şevval'inde (Aralık-Ocak 1676-77) kendisine Bolu ma‘a Konurapa kazaları arpalık olarak verildi. Safer 1088/Nisan-Mayıs 1677'de İstanbul kadısı oldu. Rebûlevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678'de ma‘zul oldu ve kendisine Kuşadası, Atranos ve Yalakabad kazaları arpalık olarak verildi. Cemâziyelâhir 1092/Haziran-Temmuz 1681'de Anadolu kadıaskeri oldu. Rebûlevvel 1094/Şubat-Mart 1683'te Antep ma‘a Telbeşar ve Eriha kazaları arpalığıyla tekâüd oldu. Bu hal üzere iken 9 Zilhicce 1097/27 Ekim 1686'da vefat etti ve Ebu Eyüb

¹²²⁰ Nûruosmâniye Bl., nr. 1644. *Mülteka’l-ebhur*, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefî fıkıhına dair eseridir. Bkz. Şükrü Selim Has, “Mülteka’l-ebhur”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 549.

¹²²¹ Fethiye-i Sinan Paşa Medresesi (Fatih-İstanbul) olmalı. Bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 426-427.

el-Ensârî yakınındaki Eski Nişancı adlı yerde Sivasî Efendi'nin türbesi civarında defnedildi.¹²²²

61. Edirneli Çelebi (Ahmed b. Mehmed, ö. Cemâziyelâhir 1086/Ağustos-Eylül 1675)

Edirne'de doğan Ahmed Efendi, tahsîlden sonra Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi'den mülâzım oldu. Ramazan 1055/Ekim-Kasım 1645'te 40 akçe ile İstanbul'da Kadı Ivaz Efendi Medresesi'ne müderris oldu. Buradan ma'zûl iken Rebûlevvel 1065/Ocak-Şubat 1655'te 10 akçe terakkî ile yerinde Hâric Ellili itibar olundu. Ardından Muharrem 1067/Ekim-Kasım 1656'da inşa edilen İbrahim Ağa Dârühadisi'nin ilk müderrisi oldu. Muharrem 1070/Eylül-Ekim 1659'da Pervîz Efendi Medresesi'ne, Şaban 1071/Nisan 1661'de Etmekçioğlu Medresesi'ne, Şevval 1072/Mayıs-Haziran 1662'de Fethiye'deki Sinan Paşa Medresesi'ne (Fatih-İstanbul), Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Bayram Paşa Medresesi'ne, Zilhicce 1074/Haziran-Temmuz 1664'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Zal Paşa Sultânî Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne¹²²³, Zilhicce 1078/Mayıs-Haziran 1668'de Kebîrîzâde Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Dârühadisi'ne müderris oldu.¹²²⁴ Daha sonra kadılık mesleğine geçen Edirneli Çelebi, Cemâziyelûlâ 1080/Eylül-Ekim 1669'da Selanik, Safer 1083/Mayıs-Haziran 1672'de memleketi olan Edirne kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1084/Eylül-Ekim 1673'te ma'zûl oldu ve kendisine Karasu Yenicesi ve Havass-ı Ahî kazaları ile Çardak kazası arpalığı verildi. Receb 1085/Ekim 1674'te Pınarhisar kazası, mevcut arpalığına ilave edildi, Havassı Ahî ve Çardak kazaları ise kasaba kadılarına tevcih olundu. Mekke kadılığı va'dedilmesine rağmen Rebûlevvel 1086/Mayıs-Haziran 1675'te Şam kadılığına atandı. Aynı yıl Cemâziyelâhir/Ağustos-Eylül 1675'te vefat etti. Edirneli Çelebi, Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi yerine

¹²²² Şeyhî, *a.g.e.*, III, 529-530; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 529-530.

¹²²³ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 421; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 400.

¹²²⁴ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

Fetvâ emîni olduğunda fetvâ verilen meseleleri konularına göre düzenleyip yazmıştır (mesâil-i müftâyı cem' ve tertîb ve tedvîn ve tebvîb eylemişler idi).¹²²⁵

62. Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi (Seyyid Abülbâkî b. Abdürrahim, Bâkî, Uşşakkîzâde İbrahim Efendi [Zeyl-i Şekâik müellifi]'nin babası, ö. 1090/1679-80)

Üsküdar kadılarından Uşşakîzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1087/1676-77) oğlu olan Seyyid Abdülbâkî, 1039/1629-30 yılında doğdu. Sırasıyla Uzun Ali Efendi, Fâzıl Molla Çelebi ve Uzun Hasan Efendi'den dersler aldı. Ardından Karaçelebizâde Mahmud Efendi'den mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Kadı Mahmud Medresesi Hârici'ne müderris oldu. Rebûlâhir 1065/Şubat-Mart 1655'te yerinde hareket-i misliye itibar olundu. Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de Maktül Hasan Paşa Medresesi'ne, Şaban 1069/Nisan-Mayıs 1659'da Hüsrev Kethüda Medresesi Ülâsı'na, Receb 1070/Mart-Nisan 1660'ta Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne, Şaban 1071/Nisan 1661'de Bayram Paşa Medresesi'ne, Ramazan 1073/Nisan-Mayıs 1663'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelâhir 1074/Aralık-Ocak 1663-64'te Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da Murad Paşa-yı Atîk Medresesi'ne, Ramazan 1078/Şubat-Mart 1668'de Kalenderhâne Medresesi'ne, aynı yıl Zilkade/Nisan-Mayıs'ta Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Rebûlevvel 1080/Temmuz-Ağustos 1669'da Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de üç ay tevkîtiyle Selanik kadılığına atandı, ancak 1 Rebûlâhir 1082/7 Ağustos 1671'de göreve başladı (zabt etti). Ramazan 1086/Kasım-Aralık 1675'te Mısır-Kahire, Cemâziyelâhir 1090/Temmuz-Ağustos 1679'da sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı gurre si tevkîtiyle Mekke kadılığına atandı. 1090/1679-80 tarihinde Konya'da vefat etti ve Mevlana Türbesi'nin bahçesinde (Hz. Mevlevî Âsitânesi hadîka-i anîkasında) defnedildi. Üç dil bildiği belirtilen Uşşakîzâde'nin *Bezvavî Tefsiri*'ne hâşiyesi bulunmaktadır.¹²²⁶ Ayrıca mütâlâ ettiği kitap ve risâlelere yazdığı ta'likler, müstakil

¹²²⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 420-421; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 400-401. Ayrıca bkz. Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-müsâmirîn*, 119.

¹²²⁶ Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaları için bkz. Yahya Tevfik Bl., nr. 31; Murad Molla Bl., nr. 235; Süleymaniye Bl., nr. 175 (bu nüshaların başında Uşşakîzâde'nin kısa biyografisi bulunmaktadır); Hacı Beşir Ağa Bl., nr. 60.

eser olacak kadar hacimlidir. Aynı zamanda şair olan Uşşakîzâde'nin bir Divan'ı olup şiirlerinde "Bâkî" mahlasını kullanmıştır.¹²²⁷

63. Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâlî, ö. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672)

Rumeli'de Yenişehir taraflarında doğdu. Ali Efendi'nin, "Kız Ali Efendi" şeklinde meşhur olduğu belirtilse de¹²²⁸ ismi, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan bazı yazma eserlerin üzerinde bizzat kendisi tarafından "Ebu'l-Meâlî Ali" şeklinde yazılmıştır.¹²²⁹ Ali Efendi, Uzun Hasan Efendi'den dersler aldıktan sonra Fikrî Ahmed Efendi'nin danışmendi ve Şevval 1049/Ocak-Şubat 1640'ta Vâlîde Sultan Medresesi'nde muâdi oldu. Receb 1051/Ekim-Kasım 1641'de mülâzım oldu. Tahsilden sonra 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 1064/Haziran-Temmuz 1654'te Dârülhadis-i Osman Efendi İbtidâ-i Hâric itibar olunup ilk olarak kendisine verildi. Muharrem 1067/Ekim-Kasım 1656'da yerinde Hareket-i misliye itibar olunup aynı yıl Receb/Nisan-Mayıs 1657'de yerinde Dâhil itibar olundu. Receb 1068/Nisan-Mayıs 1658'de Hâdım Hasan Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1071/Eylül-Ekim 1660'ta Hankâh Medresesi'ne, Receb 1073/Ocak-Şubat 1663'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Cemâziyelâhir 1074/Aralık-Ocak 1663-64'te Murad Paşa-yı Atîk Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da Zal Paşa Sultânî Medresesi'ne, Zilkade 1078/Nisan-Mayıs 1668'de Şehzâde Medresesi'ne, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Süleymaniye'lerin birine¹²³⁰, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Uşşakîzâde

¹²²⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 462-463; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 477-481. Ayrıca bkz. Uşşakîzâde Abdülbâkî, *Hâşiyeye alâ Hâşiyeti'l-İsam li'l-Beyzâvî*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 175, giriş kısmı; Hans Georg Majer, *Vorstudien Zur Geschichte İlmîye im Osmanischen Reich: I.zu Uşşakîzâde, Seiner Familie und Seinem Zeyl-i Şakayık*, Rudolf Trofenik, München 1978, s. 174-175.

¹²²⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 392; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 407.

¹²²⁹ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, 1. cilt (eserin ilk yarısı), Süleymaniye Ktp, Süleymaniye Bl., nr. 71, vr. 1a; Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 93, iç kapak sayfası; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303, iç kapak sayfası. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'ın Dârülhadis'te iken okuttuğu Buhârî'nin *el-Câmiu-s-sahîh* adlı eserinde Kız Ali Efendi'nin notu not şöyledir: "Lâ ilâhe illellâh Muhammedün rasûlüllâh, lâ havle velâ kuvvete ve lâ kudrete) illâ billâh. Evda'tu hâhunâ kelimete't-tevhîd ve ene efkarü'l-berrîyye Ebu'l-Meâlî Ali, müderrisen bi Dârülhadisi's-Süleymaniye, sene 1083." (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303, iç kapak) (Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir. Güç ve kuvvet, sadece Allah'ın yardımınıdır. Buraya kelime-i tevhidi not düştüm. Ben, Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris olan, yeryüzünün en fakir insanı Ebu'l-Meâlî Ali)

¹²³⁰ Süleymaniye Medreseleri'ndeki göreviyle ilgili müellifin kendi el yazısıyla ilgili notlar için bkz. Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 1. cilt (eserin ilk yarısı),

Seyyid Abdülbâkî Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Ali Efendi, Rebûlevvel 1083/Haziran-Temmuz 1672'de Halep kadısı oldu. Aynı yıl Receb/Ekim-Kasım 1672'de vefat etti¹²³¹ ve Sâlihler adlı yerde (Kubûr-i Sâlihîn?) defnedildi. Kız Ali Efendi'nin hukuk ilminde uzman olduğu belirtilmiştir.¹²³²

64. Sarı Osman Efendi (Osman b. Mehmed, ö. Zilkade 1089/Aralık-Ocak 1678-79)

Amasya Müftüsü Mehmed Efendi'nin oğludur. Tahsil çağında İstanbul Galata'daki Saray-ı Sultânî'ye girdi. Ayrıca ilim tahsili kastıyla Kürdistan bölgesine gidip Şark âlimlerinden istifade etti. Burada iken Molla Gürânî, Mardin Müftüsü Ali b. Ahmed-i Haydarânî, Mahmud-ı Muslu, Kara Kasım ve Molla Nurullah'tan dersler aldı. Ardından tekrar İstanbul'a döndü. Burada vezir Köprülüzâde Ahmed Paşa'ya hocalık yaptı. Daha sonra Kara Çelebizâde Mahmud Efendi'den mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Muharrem 1073/Ağustos-Eylül 1662'de Bosnavî İsa Efendi'nin inşa ettiği Dârülhadis (Dârülhadis-i İsa Efendi), Hâric itibar olunup ilk olarak kendisine tevcih olundu. İki ay sonra (Rebûlevvel ayında) Dârülhadis'teki görevine ilaveten Cafer Ağa Medresesi müderrisliği de kendisine verildi. Aynı yıl Receb'inde (Şubat-Mart 1663) Hafız Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1074/Aralık-Ocak 1663-64'te Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilkade 1076/Mayıs-Haziran 1666'da Zal Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Bayram Paşa Medresesi'ne, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Şehzâde Medresesi'ne, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Süleymaniye'lerin birine, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de (Kız)

Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 71, vr. 1a; Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 93, iç kapak sayfası.

¹²³¹ Seyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, III, 392-393; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 407-408.

¹²³² Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 408.

Kız Ali Efendi'nin Süleymaniye Medreseleri'nde iken okuttuğu bir yazma tefsir, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ebussuûd tarafından Süleymaniye müderrislerine vakfedilen bu eserde, Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâli)'nin notu şöyledir: "*Tâle'ahu Ebu'l-Meâli el-hakîr hâle kevnihî müderrisen bi ihde'l-medârisi's-Süleymaniyye hilâle sene semânin ve ihdâ ve semânin ba'de'l-elf (1080-1081).*" (Bkz. Ebussuûd Efendi, *a.g.e.*, a.y.)

Kız Ali Efendi'nin Süleymaniye Medreseleri'nde iken faydalandığı başka bir yazma eser yine Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâli), eserin iç kapak kısmına "*İstenfa'tu min hâze'l-kitâb fi müddeti't-tedris müderrisen bi ihde'l-medârisi's-şerîfeti's-Süleymaniyye ve ene efkaru'l-'ibâd Ebu'l-Meâli Ali, hilâle sene 1080 ve 1081*" notunu düşmüştür (Bkz. Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 93.)

Ali Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılığa geçen Sarı Osman, Receb 1083/Ekim-Kasım 1672'de Şam kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1085/Ağustos-Eylül 1674'te ma'zûl oldu. Şevval 1087/Aralık-Ocak 1676-77'de Menemen ma'a Foçalar, Gemlik ve Harmancık kazaları zamîme-i revâtibleri kılındı. Rebûlâhir 1088/Haziran-Temmuz 1677'de Edirne kadılığına geçti. Rebûlevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678'de azledildi. Aynı yıl Zilkade/Aralık-Ocak 1678-79'da vefat etti ve vasiyeti gereği kendi yaptırdığı Sıbyân Mektebi'nin yola bakan köşesinde defnedildi. Burası Zincirlikuyu yakınında Nişancı Paşa-yı Cedîd Camii civarında idi. Sarı Osman'ın müstakil bir eser olacak kadar bazı kitaplara yazdığı ta'likâtı bulunmaktadır. Ayrıca kendi kitaplarını, faydalanılıp dışarı çıkarılmamak şartıyla Sultan Selim Camii'ne vakfetmiştir.¹²³³

65. Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd (ö. 4 Rebûlâhir 1093/12 Nisan 1682)

Anadolu kadıaskerlerinden Ankaravî Esad Efendi'nin (ö. 1066/1656) oğlu olan Esadzâde, Ramazan 1042/Mart-Nisan 1633'te doğdu. Öğrenim hayatından sonra Kara Çelebizâde Mahmud Efendi'den mülâzemet aldı. Ramazan 1055/Ekim-Kasım 1645'te 40 akçe ile İstanbul'da Ferhad Paşa Medresesi'ne geçti. Buradaki görevinden ayrıldıktan sonra Rebûlevvel 1065/Ocak-Şubat 1655'te İbtidâ-i Hâric ile Firuz Ağa Medresesi'ne tayin oldu. Muharrem 1067/Ekim-Kasım 1656'da yerinde Hareket-i misliye itibar olundu. Şaban 1069/Nisan-Mayıs 1659'da Merdümiyye Medresesi'ne, Receb 1071/Mart 1661'de Emre Hoca Medresesi'ne, Şevval 1072/Mayıs-Haziran 1662'de Hafız Paşa Medresesi'ne, Receb 1073/Şubat-Mart 1663'te Yahya Efendi Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, aynı yıl Receb/Ocak-Şubat 1665'te Siyavuş Paşa Sultânî Medresesi'ne, Ramazan 1077/Şubat-Mart 1667'de Gevherhân Sultan Medresesi'ne, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Cemâziyelâhir 1083/Eylül-Ekim 1672'de Sarı Osman Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Esadzâde, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Halep kadısı oldu. Ramazan

¹²³³ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 453-454.

1085/Kasım-Aralık 1674'te ma'zûl oldu. Rebûlâhir 1090/Mayıs-Haziran 1679'da Bursa kadılığına tayin edildiyse de kabul etmeyip yerine Mısır kadılığını talep etti, ancak aynı yıl Cemâziyelûlâ'sında (Haziran-Temmuz) Bolu ma'a Konurapa kazaları arpalığıyla tevkîf olundu. Şaban 1091/Ağustos-Eylül 1680'de Ayazmend kazası arpalığı zamîme-i revâtibi kılındı. Bu hal üzere iken 4 Rebûlâhir 1093/12 Nisan 1682'de vefat etti ve Edirnekapı dışındaki Emir Buhârî Zâviyesi civarında defnedildi.¹²³⁴

66. Seyyid Feyzullah Efendi (Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed b. Seyyid Şeyh Mehmed, Hoca, Şeyhülislam [2 defa], Nakîbüleşrâf, Padişah hocası, ö. Katlen 20 Rebûlâhir 1115/2 Eylül 1703)

Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu olan Feyzullah Efendi, 1048/1638-39'da Erzurum'da doğdu. İlk tahsilini babasından ve dayısı İsmail Efendi'den aldı. Ardından dönemindeki ulemâdan Seyyid Abdülmü'min, Şeyh Seyyid Mehmed el-Vanî Efendi ve Şeyh Mehmed b. Şeyh Abdullah el-Mağribî'den dersler aldı. Daha sonra hocası Vanî Efendi'nin isteği üzerine 1074/1663-64 yılında İstanbul'a, oradan da padişahın bulunduğu Edirne'ye gitti. Burada Vânî Efendi'den ders almaya devam etti ve bir müddet sonra da onun kızıyla evlendi. Daha sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'den müstakillen mülâzemet ile 40 akçe medreselerden birine müderris tayin edilmek istendiyse de kayınpederi Vânî Efendi'nin müdahalesi üzerine bu görevi kabul etmedi. Şaban 1080/Aralık-Ocak 1669-70'te yine kayınpederi Vânî Efendi aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzâdesi Mustafa (II. Mustafa)'ya hoca oldu. Ertesi yıl padişah fermanıyla müstakillen mülâzemet verildi. Bundan sonra Feyzullah Efendi ilmiye mesleğinde hızla yükseldi. Muharrem 1081/Mayıs-Haziran 1670'te Haydar Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Şaban/Aralık-Ocak 1670-71'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Zilhicce/Nisan-Mayıs 1671'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne müderris oldu. Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Esadzâde Seyyid Ebussuûd Efendi yerine İstanbul pâyesi zamîmesiyle Süleymaniye Dârülhadisi ile tekâüdü seçti. Cemâziyelûlâ 1086/Temmuz-Ağustos 1675'te Anadolu kadıaskerliği pâyesiyle Sultan Ahmed Hân Medresesi'ne

¹²³⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 493-494; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 476-477. Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd'un biyografisi Uşşakîzâde'nin zeylinde yer almasına rağmen, Dârülhadis'e atandığı yıllardan bahsedilmemektedir. Kanaatimizce bu yıllar sehven atlanmıştır. Zira siyâk ve sibâktaki tarihler ve bilgilerde Şeyhî'nin zeylinde yer alanlardan hiçbir fark bulunmamaktadır. Bkz. *a.mlf.*, *a.g.e.*, 476.

atandı. Receb 1089/Ağustos-Eylül 1678'de Şehzâde Ahmed (III. Ahmed)'e hoca oldu ve kendisine Rumeli kadıaskerliği pâyesi verildi. Cemâziyelâhir 1097/Nisan-Mayıs 1686'da padişaha ait has bahçede at bulundurduğu gerekçesiyle IV. Mehmed tarafından görevinden alındıysa da bir süre sonra suçsuz olduğu anlaşıldı. Aynı yıl Şaban'ında (Haziran-Temmuz) kendisine Eyüp kazası arpalığı verildi. Zilhicce 1098/Ekim-Kasım 1687'de nakîbüleşrâf oldu.¹²³⁵ Muharrem 1099/Kasım-Aralık 1687'de Sultan II. Süleyman'ın cülûsunda arpalığı olan Eyüp kazası, ber-vech-i mevleviyyet Fındık Mustafa Efendi'ye verildi. Aynı yıl 8 Rebûlâhir/11 Şubat 1688'de Siyavuş Paşa Vak'ası'nda Debbağzâde Mehmed Efendi'nin def'a-i ûlâsı yerine şeyhülislam oldu (II. Süleyman zamanı). 27 Rebûlâhir/1 Mart'ta ma'zûl oldu, yerine yine Debbağzâde şeyhülislam oldu. Nakîbüleşrâflık ise Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi'ye tevcih olundu. Seyyid Feyzullah bir hafta kadar Üsküdar'a bağlı Kuzguncuk adlı köydeki yalısında kaldıktan sonra doğum yeri olan Erzurum kazası arpalığıyla Erzurum'a sürgün edildi. Yedi sene kadar burada yaşayan Feyzullah Efendi, vaktiyle hocalığını yaptığı Şehzâde Mustafa (II. Mustafa)'nın Cemâziyelâhir 1106/Ocak-Şubat 1695'te tahta çıkışının ardından onun daveti üzerine aynı yıl Ramazan'ında (Nisan-Mayıs) Edirne'ye geldi. Şevval'de (Mayıs-Haziran) ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edildi, arpalıkları da Tokat kazasına tebdil olundu. Aynı yıl Zilkade'sinde (Haziran-Temmuz) Tırnova kazası, zamîme-i revâtibi kılındı. Muharrem 1110/Temmuz-Ağustos 1698'de Tokat kazası arpalığı kendisinden alınıp başkasına verildi. Şevval 1113/Mart 1702'de cizye malından kendisine 1000 kuruş vazife tayin olduğundan Tırnova kazası başkasına verildi. Aralıksız sekiz yıl kadar Şeyhüislamlık görevini sürdürdü. Onun II. Mustafa üzerinde büyük nüfuzu vardı. Bundan faydalanarak devlet işlerine müdahale etmeye, oğullarını ve akrabalarını henüz küçük yaşlarda iken yüksek mevkilere getirmeye başladı. Hatta Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere oğlunun kendinden sonra

¹²³⁵ Feyzullah Efendi ve oğlu Fethullah Efendi'ye ait *Nakîbüleşrâf Defteri*, Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde 26 numarada bulunmaktadır. 26 varaktan oluşan defterin kapak kısmında Fethullah Efendi'ye ait şu bilgi yer almaktadır: “İş bu sene ‘aşer ve mie ve elf Şabanü’l-muazzamî'nin 10. gününde memâlik-i mahrûsada olan sâdât-ı kirâm ze'vî'l-ihirâm üzerlerine şevketlü azâmetlü re'fetlü padişâh-ı dîni'l-islam halledellâhu devletihü ilâ yevmi'l-kiyâm taraf-ı ‘alilerinden bu fakîr... nakîbüleşrâf nasb ve tayin buyrulmağla ... mezbûrdan sâdât-ı kirâm ze'vî'l-ihirâmın isbât-ı neseblerine müte'allık olan hücec ve tezâkirin kaydı için saâdetli ‘âtıfetli inayetli vâlid-i mâcidimizin hazretlerinin ittihaz buyurdıkları defteri bu fakîr dahî ittihaz ve isti'mâl etmiştir.” Feyzullah Efendi'ye ait kısım, Rebûlâhir 1099 tarihli olup sadece vr. 2b ve 3a'daki bilgilerden oluşmaktadır. Fethullah Efendi'nin hüccet ve tezkire defteri ise vr. 3b-25b arası olup 1110-1114/1698-1703 tarihlidir.

şeyhülislam olması hususunda padişaktan bir ferman bile aldı. Bu uygunsuz icraatları ve Edirne'nin İstanbul'un yerine başkent (pâyitaht) olacağı iddiası nedeniyle büyük tepki aldı. 13 Rebûlevvel 1115/27 Temmuz 1703 tarihi Cuma gecesi İstanbul halkı ayaklandı. Tarihte "Edirne Vak'ası" veya "Fezullah Efendi Vak'ası" adıyla geçen bu isyan Edirne'ye de sıçradı. Sonunda Fezullah Efendi şeyhüislamıktan azledildi ve İslimye kazasına sürgün edildi. Aynı yıl 14 Rebûlâhir/27 Ağustos Pazartesi günü eşkıya tasallutuyla Edirne'ye götürülüp hapse atıldı. 20 Rebûlâhir/2 Eylül Pazar günü Bitpazarı Çarşısı önünde katledildi ve cesedi Tunca nehrine atıldı (1115/1703).¹²³⁶

Fezullah Efendi, çok yönlü kişiliğiyle bilinir. Nitekim Tefsir ve hadis ilimleriyle uğraştığı, Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den hat dersleri aldığı, bir divan teşkil edecek kadar Arapça şiirlerinin olduğu, Şeyhüislamlıkla padişah hocalığını birleştirdiği için "câmiu'r-riyâseteyn" lakabıyla anıldığı belirtilmiştir.¹²³⁷ Fezullah Efendi'nin seyyidliğinin ise sahte olduğu belirtilmektedir.¹²³⁸

Hayrâtı: Doğum yeri olan Erzurum'da cami, medrese (dershanesi ve dârülhadisiyle birlikte), dârülkurrâ, mektep ve hamamı; Şam'da bir darüllhadisi; Mekke'de tamir ettiği bir mescid; Medine'de bir medrese; İstanbul Fatih'te medrese, kütüphane, mescid, mektep (talim-i sıbyân için bir muallimhânesi), çeşme ve meşrûtalara vardır. Fatih'te Feyziye Medresesi olarak bilinen medresesi halen Millet Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.¹²³⁹

Eserleri¹²⁴⁰:

¹²³⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 247-249; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 74-76; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 397-399; Tayşi, "Fezullah Efendi, Seyyid", 527-528. Ayrıntılı bilgi için bkz. Türek-Derin, "Fezullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *Tarih Dergisi* (İÜ Edebiyat Fakültesi), XXIII/23, İstanbul 1969, s. 205-218 ve *a.g.d.*, XXIV/24, İstanbul 1970, s. 69-92. Ayrıca bkz. *Uşşakizâde Tarihi*, II, 745-746; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Tarih Vakfı), II, 533-534; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, 85; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3464; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 393-394; Altunsu, *Osmanlı Şeyhüislamı*, 98-101; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 482-485, 489; a.mlf., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 225-226; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 546.

¹²³⁷ Tayşi, "Fezullah Efendi, Seyyid", 528.

¹²³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 482.

¹²³⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 249; Tayşi, *a.g.m.*, 527. Fezullah Efendi (Feyziye) Medresesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdüsselam Uluçam, "Fezullah Efendi Medresesi", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 528-529. Millet Kütüphanesi hakkında ayrıntılı bilgi için de bkz. Mehmet Serhan Tayşi-Mustafa Birol Ülker, "Millet Kütüphanesi", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 70-71; Mehmed Serhan Tayşi, "Şeyhülislam Seyyid Fezullah Efendi ve Feyziye Medresesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 23 (Nisan 1983), s. 9-100.

¹²⁴⁰ Eserleri için bkz. Şeyhî, *a.g.e.*, a.y.; Müstakimzâde, *a.g.e.*, 76; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 398-399; Tayşi, *a.g.m.*, 528; Türek-Derin, *a.g.m.*, XXIII/23, a.y. ve XXIV/24, a.y.

1. *Fetâvâ-yı Feyziyye*

2. *Nesâyihu'l-mülûk*

3. *Kitâbu'l-Ezkâr (Mecmû'atü'l-ezkâr)*

4. *Mecmû'a-i Hikâyât: Muhâdarât'a*¹²⁴¹ dair Türkçe olarak kaleme alınmış üç makaleden oluşan bir risâledir.

5. *Letâifnâme* (Türk Edebiyatı)

6. *Riyâzü'r-rahme* (Ahlaka dair)

7. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl (Bezvâvî Tefsiri'* ne hâşiyesi)

Fezullah Efendi ayrıca İsmüddin el-İsferâyîni'nin *Hâşiye 'alâ Cüz'i'n-Nebe'* adlı eserine hâşiye ve Halhalî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâid'*ine talikât yazmış; İbnü'l-Hatib el-Amasî'nin *Ravzü'l-ahyâr* adlı eserini de Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Yukarıdaki eserleri dışında Fezullah Efendi ayrıca kendi hayatını da Arapça olarak yazmıştır (Süleymaniye Ktp, Yahya Tevfik Efendi Bl., nr. 287, yeni nr. 1587; Beyazıt Devlet Ktp, nr. 5050). Yine Süleymaniye Kütüphanesi'nde "*Mecmû'atu Medâihi Şeyhülislâm Fezullah Efendi*" adlı bir yazmada Fezullah Efendi ve ailesi hakkında yazılmış manzûm methiyeler bulunmaktadır.

67. Hocazâde Seyyid Osman (Seyyid Osman b. Abdullah, Nakîbüleşrâf, ö. 17 Cemâziyelûlâ 1112/30 Ekim 1700)

Sultan Dördüncü Murat dönemindeki kadıaskerlerden Hocazâde Abdullah Efendi (ö. 1045/1636)'nin oğludur. İlk tahsilini babasından aldı. Receb 1056/Ağustos-Eylül 1646'da Bahâî Mehmed Efendi'nin def'ai ûlâ Rumeli kadıaskerliğine teşrîflerinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Receb 1067/Nisan-Mayıs 1657'de Hâric seviyesindeki Hüsrev Paşa Medresesi'ne ilk müderris olarak atandı. Rebülevvel 1069/Kasım-Aralık 1658'de yerinde Hareket-i misliyye itibar olunup

Fezullah Efendi'ye ait (kendi yazdığı değil, kendi mülkü olan) bir *Sahîh-i Buhârî*, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserin iç kapak kısmında, Fezullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde yazdığı anlaşılan şöyle bir not yer almaktadır: "*Min kütübi'l-fakîr es-Seyyid Fezullah müfti's-saltanati'l-Osmaniyye 'ufiye 'anh.*" (bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Ktp, Amcazâde Hüseyin Bl., nr. 116. Eserin müstensihisi Seydî Ahmed b. Zeynelabidin el-Mürşidî, İstinsah tarihi ise h. 900).

¹²⁴¹ Muhâdarât, edebî, dinî ve kültürel bilgilerin aktarıldığı edebî bir türdür. Başkasına ait sözlerden muhataba uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmaya muhâdarât dendiği gibi bu nitelikteki sözleri toplayan edebî eser türüne de denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Yazıcı, "Muhâdarât", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 391-392.

Muharrem 1073/Ağustos-Eylül 1662'de Rum Mahmud Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1076/Mayıs-Haziran 1666'da Kara Çelebizâde Mahmud Efendi Medresesi'ne, Rebülevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Mehmed Ağa Medresesi'ne, Rebülevvel 1080/ Temmuz-Ağustos 1669'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, bir ay sonra Şeyhülislam Muîd Ahmed Efendi Medresesi'ne, Muharrem 1081/Mayıs-Haziran 1670'te Murad Paşa-yı Atık Medresesi'ne, Rebülâhir 1084/ Temmuz-Ağustos 1673'te Şehzâde Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1086/ Temmuz-Ağustos 1675'te Seyyid Feyzullah Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Hocazâde, Zilhicce 1087/Şubat-Mart 1677'de Halep, Rebülâhir 1092/Nisan-Mayıs 1681'de Bursa kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1093/Mayıs-Haziran 1682'de azledildi ve kendisine Bolu ma'a Konurapa kazaları arpalık olarak verildi. Rebülâhir 1094/Mart-Nisan 1683'te sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîtiyle Mekke, Cemâziyelûlâ 1096/Nisan-Mayıs 1685'te İstanbul kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686'da azledildi ve kendisine Birgi ve Mudanya kazaları arpalığı verildi. Rebülevvel 1098/Ocak-Şubat 1687'de Anadolu pâyesi ve Edincik kazası arpalıklarına ilave edildi (zamîme-i revâtibi kılındı). Muharrem 1103/Eylül-Ekim 1691'de Anadolu kadiaskeri oldu. Muharrem 1104/Eylül-Ekim 1692'de azledildi ve kendisine Gelibolu ma'a Şehirköyü, İnegöl ve Sultanhisar kazaları arpalığı verildi. Zilkade 1105/Haziran-Temmuz 1694'te Rumeli pâyesi zamîmesiyle arpalıkları Ankara kazasına tebdîl olundu. Şaban 1106/Mart-Nisan 1695'te nakîbüleşrâf oldu.¹²⁴² Aynı yıl Şevval/Mayıs-

¹²⁴² Hocazâde Seyyid Osman'nın nakîbüleşrâf iken tuttuğu hüccet kayıtları, Şeriyeye Sicilleri Arşivi'ndeki *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasında 20 numaralı defterde bulunmaktadır (defterin üzerindeki eski numara 21). Defterdeki hüccet kayıtlarının bir bölümü de nakîbüleşrâflardan Şeyh Mehmed b. Mehmed Kudsizâde Efendi'ye aittir. Defter her iki nakîbüleşrâfın 1071-1110/1660-1699 tarihli hüccet kayıtlarını ihtiva eder. Defterin sonunda Hocazâde Seyyid Osman'ın oğlu Hocazâde Seyyid Ömer Efendi'nin 1150/1737-38 tarihli bir tezkiresi de yer almaktadır. Defterin üzerindeki bilgi şöyledir: "*Merhûm ve mağfûrun leh Kudsizâde Efendi'nindir. Merhûm Hocazâde es-Seyyid Osman Efendi'nin dahî hücceci ve tezkireleri kayd olunmuştur. İzzetlü Hocazâde es-Seyyid Ömer Efendi'nin dahî tezkireleri kayd olundu.*" Hocazâde Seyyid Osman Efendi'ye ait olan hüccet kayıtları, defterin büyük bir bölümünü oluşturup vr. 4b-35a arasında yer almaktadır. Bu bölümün başında şu bilgi yer almaktadır: "*Hâzihî evrâk yahkî vakâyi'a'l-vâki'a fi zemeni Mevlânâ ve Seyyidünâ mefharî? ehli tarik..? es-Seyyid Osman Efendi eş-sehru nesebuhu'l-âli bi Hocazâde enâlellâhu murâdehû, en-nakîb ale'l-eşrâf bi memâliki'l-Osmâniyyeti'l-mahrûse fi evâhiri Recebi'l-ferd li sene sitte ve mie ve elf (1006).*". Bu bölümdeki ilk hüccet kayıtları da 1016 Şevval sonlarına (Şubat 1608) aittir.

Yine Şeriyeye Sicilleri Arşivi'ndeki *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasında yer alan 25 nolu defter, Hocazâde Seyyid Osman Efendi'nin 1106/1694-95 tarihli teftiş defteridir. Defter içerisinde başta Rumeli olmak üzere Konya, Kayseri, Kastamonu, Uşak, Karaman, Karahisar-ı Sâhip, Tokat, Sivas, Alanya, Erzurum gibi Anadolu vilayetlerinde bulunan sâdâtın (seyyidlerin) kayıtları yer almaktadır. Alfabetik yer isimlerine göre seyyidlerin teftiş bilgisinin yer aldığı bu defterin başında İstanbul ve Bilâd-ı Selâse seyyid

Haziran'da Tatarpazarı kazası zamîme-i revâtibi kılındı. Receb 1107/Şubat-Mart 1696'da Ankara kazası arpalığı, Antep kazası arpalığına çevrildi. Şaban 1110/Şubat-Mart 1699'da ikinci kez Anadolu kadıaskeri oldu. Nakîbüleşrâflık ve arpalıkları Seyyid Fethullah Efendiye verildi. Rebûlevvel 1111/Ağustos-Eylül 1699'da mütekâid oldu. Muharrem 1112/Haziran-Temmuz 1700'de Medine kadılığına tayin oldu. Aynı yıl burada görevde iken 17 Cemâziyelûlâ/30 Ekim 1700'de vefat etti. Vasiyeti gereği Bakî Mezarlığı'nda Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in kabrine yakın bir yerde defnedildi. Hocazâde Osman, fıkıhla ilgili ayrıntılı bir eser yazmış, ancak temize çekemeyip müsveddede kalmıştır. O, ayrıca Vâlîde Sultan Camii'nde Hz. Peygamber'in rûh-u şerîflerine salavât için evkâf tayin etmiştir.¹²⁴³

68. Bezircizâde/Bezirci Mahmud Efendi (ö. 1090/1679-80)

Konya'da doğan Bezircizâde, tahsili esnasında Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'den dersler aldı ve ondan mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 1066/Mayıs-Haziran 1656'da Rahîkî Medresesi'ne, Rebûlâhir 1068/Ocak-Şubat 1658'de Canbâziye Medresesi'ne, Receb 1074/Ocak-Şubat 1664'te Tevkiî Cafer Çelebi Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1076/Aralık-Ocak 1665-66'da Şahkulu Medresesi'ne, Rebûlevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Efdaliye Medresesi'ne, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Muharrem

ve şeriflerine ait kayıtlar da mevcuttur. Eser hacimli olup toplam 175 varaktan oluşmaktadır. Defterin baş tarafındaki kayıt şöyledir: “21 numaralı (yeni numarası 20) defterin sahibi Hocazâde Osman Efendi'nin Rumeli'de vâki' sâdât defteridir. Sene 1106 evâli Şaban?”

Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde bulunan *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasındaki 32 nolu defterde ise, Hocazâde Seyyid Osman ve oğlu Seyyid Ömer'in imzası (mührü) yer almaktadır. Defter, 942-1149/1535-1737 tarihli kayıtları içeren bir icmâl defteri şeklinde düzenlenmiş olup dış kapağında “Birinci Nakîbüleşrâf Muhterem Efendi Hazretleri'nden Nakîbüleşrâf Cafer Efendi Hazretleri'ne gelince 18 Nakîbüleşrâf Defteri'nden menkul defterdir.”, “ğâfera lehüm” ve “Tatbîk mühürleri bu defterdedir.” kaydı yer almaktadır. Defterde, her nakîbüleşrâf zamanında kaydı tutulmuş seyyidlerin isimleri alfabetik olarak yer almaktadır. Nakîbüleşrâflara ait mühür tatbikleri de defterin sonunda kayıtlıdır. vr. 180a'da ise Hocazâde Seyyid Osman'ın da mührü (imzası) bulunmaktadır. Burada “... min cânibi'l-fakîrullâh subhânehû ve teâlâ es-Seyyid Osman el-Kâdî bi Mekketi'l-Mükerrime en-nâzır 'ale'l-vakfeyni'l-mezbûreyn. Ğufira leh.” kaydı yer almaktadır. Yanda da Seyyid Osman Efendi'nin oğlu Seyyid Ömer'e ait mühür ve kendisi tarafından düşülen bir not yer almaktadır: “Merhûm peder-i muhteremim Hocazâde es-Seyyid Osman Efendi Hazretleri'nin imzalarıdır. Harrerehû el-fakîr es-Seyyid Ömer en-Nakîb.” Şeriyye Sicilleri Arşivi'ndeki *Nakîbüleşrâf Defterleri* için bkz. Bilgin Aydın, “Meşihat Arşivi'nde Muhafaza Edilen Nakîbüleşrâf Defterleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, sy. 10, İstanbul, Eylül 2001, s. 21-26; a.mlf. v.dğr., *Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006, s. 36-38; Işık, “Osmanlı'da Nakîbüleşrâflık Müessesesi ve Nakîbüleşrâf Defterleri”, 85-91.

¹²⁴³ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 173-174. Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 468; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, 124; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 422.

1081/Mayıs-Haziran 1670'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, aynı yıl Zilhicce/Nisan-Mayıs 1671'de Bayram Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Gevherhân Sultan Medresesi'ne, Safer 1085/Mayıs-Haziran 1674'te Hâkâniye-i Vefâ'ya, Şaban 1086/Ekim-Kasım 1675'te Süleymaniye'lerin birine¹²⁴⁴, Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676'da Hocasâde Seyyid Osman Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Bezircizâde, Safer 1089/Mart-Nisan 1678'de Halep kadısı oldu.¹²⁴⁵ Rebûlevvel 1090/Nisan-Mayıs 1679'da ma'zûl oldu. Ardından memleketi Konya'ya gitti ve burada vefat etti (1090/1679-80).¹²⁴⁶

69. Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi (Mehmed b. Ebubekir, ö. Cemâziyelâhir 1104/Şubat-Mart 1693)

Bosna'da Nişne adlı bir kasabada doğdu.¹²⁴⁷ Daha sonra İstanbul'a gelip burada tahsil hayatına devam etti. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kaptan-ı derya iken imametine bulundu ve onun himmetiyle yükseldi. Merzifonlu sayesinde uzun süre askerî kassâm¹²⁴⁸ olarak çalıştığından "Boşnak Kassâmı" veya "Bosnavî Kassâm" diye meşhur oldu. Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'den mülâzemetle devr-i medâris-i mu'tâde ile 40 akçe medreseden ma'zûl iken Zilkade 1076/Mayıs-Haziran 1666'da Kepenekçi Sinan Medresesi'ne, Rebûlevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Hüsrev Kethüda Medresesi Ülâsı'na, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Mustafa Ağa Medresesi'ne, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Sinan Paşa Sultânî Medresesi'ne, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Sinan Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1086/Temmuz-Ağustos 1675'te Sinan Paşa Dârülhadisi'ne, Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Safer 1089/Mart-Nisan 1678'de Mahmud Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹²⁴⁹ Daha sonra kadılık mesleğine

¹²⁴⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 457; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 455.

¹²⁴⁵ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁴⁶ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 457; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 455-456. Ayrıca bkz. Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, II, 100.

¹²⁴⁷ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 676.

¹²⁴⁸ Askerî kassâm (kassam-ı askerî), askerî zümrenin mallarını tespit eden komisyon içindeki kadılık memuruna denir. Beytûlmalci, kâtip, müfettiş ve askerî kassam'dan oluşan bu komisyon, ölenin malını tespit edip deftere kaydedirdi. Kaydedilen bu mallar daha sonra satılıp elde edilen para kara sandığa yatırılırdı. Eğer varisler çıkarsa buradan verilirdi. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 324.

¹²⁴⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 75; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

geçen Bosnavî Mehmed, aynı yıl Şevval’inde/Kasım-Aralık 1678’de Şam kadısı oldu.¹²⁵⁰ Rebûlâhir 1091/Mayıs 1680’de azledildi. Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682’de kendisine Mekke pâyesi ilavesiyle (zamîmesiyle) Bilecik, İslimye ve Hotaliç kazaları arpalıkları verildi. Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686’da Bilecik ve İslimye kazaları kasaba kadılarına tevcîh olunurken kendisine bunların yerine Karinabad ve İznik kazaları arpalığı verildi. Cemâziyelâhir 1100/Mart-Nisan 1689’da sene-i âtiye Muharremi’l-harâmı guresi tevkîtiyle bilfiil Mekke kadılığına atandı ve arpalıkları başkalarına devredildi. Muharrem 1102/Ekim-Kasım 1690’da azledildi. Muharrem 1104/Eylül-Ekim 1692’de Karinabad kazası kendisine arpalık olarak verildi. Bu hal üzere iken aynı yıl Cemâziyelâhir’inde vefat etti (Şubat-Mart 1693) ve Üsküdar’a bağlı Çengelköy yakınında defnedildi.¹²⁵¹

70. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed (Şeyhülislam [iki defa], ö. 7 Ramazan 1121/10 Kasım 1709)

16 Cemâziyelâhir 1040/20 Ocak 1631 tarihinde doğdu. Sadreddin-i Şirvânî soyundan olduğundan kendisine “Sadreddinzâde” denmiştir. O, IV. Mehmed devri ulemâsından Sadreddinzâde Feyzullah Efendi’nin oğlu ve Dârülhadis müderrislerinden Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi’nin de (ö. 1036/1627) torunudur. Dönemindeki hocalardan Uzun Hasan ve Kürd İshak Efendi’den dersler aldı. Ardından Karaçelebizâde Mahmud Efendi’ye intisâb etti ve ondan mülâzemet aldıktan sonra öğretim hayatına başladı. 40 akçe medreseden ma’zûl iken Şaban 1067/Mayıs-Haziran 1675’te faaliyete geçen Ahmed Kethüda Medresesi Hârici’ne ilk müderris olarak atandı. Zilkade 1072/Haziran-Temmuz 1662’de Koğacı Dede Medresesi’ne, Şaban 1074/Şubat-Mart 1664’te Papasoğlu Medresesi’ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664’te Kadı Abdülhalim Medresesi’ne, Muharrem 1076/Temmuz-Ağustos 1665’te Şeyhülislam Hüseyin Efendi Medresesi’ne, Rebûlevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668’de Hafız Paşa Medresesi’ne, Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669’da Hayreddin Paşa Medresesi’ne, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671’de Sahn-ı Semâniye’ye, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672’de Beşiktaş’taki Sinan Paşa Medresesi’ne, Safer 1085/Mayıs-Haziran 1674’te Gevherhân Sultan Medresesi’ne, Şaban 1086/Ekim-Kasım 1675’te Hâkâniye-i Vefâ’ya,

¹²⁵⁰ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁵¹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 75-76; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 676-677.

Şevval 1089/Kasım-Aralık 1678'de Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Sadreddinzâde, Rebûlâhir 1091/Mayıs 1680'de Halep, Receb 1096/Haziran-Temmuz 1685'te Mısır-Kahire kadısı oldu. Muharrem 1098/Kasım-Aralık 1686'da azledildi. Şevval 1099/Temmuz-Ağustos 1688'de Edirne pâyesi ilavesiyle (zamîmesiyle) Gemlik ve Bayındır kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Receb 1101/Nisan-Mayıs 1690'da Mekke pâyesi zamîmesiyle ikinci kez Mısır kadısı oldu ve arpalıkları başkalarına devredildi. Zilkade 1102/Temmuz-Ağustos 1691'de azledildi. Muharrem 1103/Eylül-Ekim 1691'de Uzuncaova Hasköyü kazası kendisine arpalık olarak verildi. Aynı yıl Ramazan/Nisan-Mayıs 1692'de İstanbul pâyesi zamîmesiyle Gümülcine kazası zamîme-i revâtibleri kılındı. Şaban 1104/Nisan-Mayıs 1693'te Anadolu, Şevval 1105/Mayıs-Haziran 1694'te Rumeli kadiaskeri oldu. Aynı yıl Zilkade/Haziran-Temmuz'da şeyhülislam oldu ve görevine ilave olarak Karasu-Yenicesi, Gümülcine ve Uzuncaova Hasköyü kazaları arpalık olarak verildi. Safer 1106/Eylül-Ekim 1694'te Karasu-Yenicesi kazası arpalığı, Tatarpazarı kazası arpalığına çevrildi. Aynı yıl Şaban/Mart-Nisan 1695'te görevden ayrıldı ve Tatarpazarı kazası arpalığı, Bafra kazasına çevrildi. Cemâziyelûlâ 1112/Ekim-Kasım 1700'de arpalıkları Midilli, Kuşadası ve Menemen kazalarına tebdil olundu. Ramazan 1115/Ocak-Şubat 1704'te Midilli kazası kasaba kadılarına verilip kendisine de İslimye kazası bedel olarak verildi. Cemâziyelâhir 1116/Ekim 1704'te İslimye kazası, İstanköy kazasına bedel verildi. Muharrem 1117/Nisan-Mayıs 1705'te Tatarpazarı kazası arpalığı da zamîme-i revâtibi kılınıp İstanköy kazası arpalığı başkasına verildi. Şevval 1118/Ocak-Şubat 1707'de ikinci kez şeyhülislam oldu. Rebûlevvel 1119/Haziran-Temmuz 1707'de Manisa kazası kendisine arpalık olarak verilip Menemen ve Kuşadası kazaları arpalıkları başkalarına verildi. Aynı yıl Zilkade/Ocak-Şubat 1708'de şeyhüislamıktan azledildi. Zilkade 1120/Ocak-Şubat 1709'da Tatarpazarı kazası zamîme-i revâtibi kılındı. Receb 1121/Eylül-Ekim 1709'da Kayseri kazası kendisine arpalık olarak verilip Manisa kazası başkasına verildi. Bu hal üzere iken aynı yıl 7 Ramazan/10 Kasım 1709'da vefat etti ve Fındıklı Camii hazîresine defnedildi.¹²⁵² Üç dilde şiirleri bulunan Sadreddinzâde'nin

¹²⁵² Fındıklı Camii (Molla Çelebi Camii), İstanbul Boğazı'nın kıyısında, Beyoğlu ilçesine bağlı, Tophane ile Kabataş arasında sahil boyunca uzanan Fındıklı semtinde Meclis-i Mebusan Caddesi'nin deniz tarafında yer alan Molla Çelebi Külliyesi'nden günümüze ulaşabilmiş tek yapıdır. İnşa tarihinin

bilgili, ilim adamlarıyla sohbetle önem veren ve tarikata meyilli bir âlim olduğu belirtilmiştir.¹²⁵³ Onun Cihangir Şeyhi'nden¹²⁵⁴ inâbet alıp tarikatına girdiği belirtilmiştir.¹²⁵⁵

Eserleri: Sadreddinzâde'nin *Risâle-i Akâid*, *Risâle fî beyâni İinne'n-nübüvvete efdalü mine'l-velâye*, *Risâle fî beyâni aksâmi'z-zikr*, *Risâle-i mu'cize fî beyâni'l-musâfaha*, *Risâle fî't-tasliye ve't-tarziye*, *Risâle fî beyâni fazîleti'z-zikri'l-hafıyyi ale'l-cehrî*, *Risâle fî isbâti's-sani'*, *Risâle-i müntahabe min igâseti'l-lehfân fî mekâyidi's-şeytân*, *Risâle-i nefyi's-şirke...* adlarında basılmamış eser ve risâlelerinin olduğu belirtilmektedir.¹²⁵⁶

71. Seyyid Cafer Efendi (Seyyid Cafer b. Kemaleddin, Emir Cafer Efendi, Nakîbüleşrâf, ö. Zilhicce 1108/Haziran-Temmuz 1697)

Anadolu kadılarından Kemaleddin Efendi'nin oğlu olan Cafer Efendi, Hamid ilinin Barla kasabasında¹²⁵⁷ doğdu. Tahsil hayatından sonra Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi'den mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şaban 1069/Nisan-Mayıs 1659'da Pirinççi Sinan Medresesi'ne, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664'te Has Odabaşı Medresesi'ne, Zilkade 1076/Mayıs-Haziran 1666'da Hacı Hasanzâde Medresesi'ne, Rebülevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Sekban Ali Medresesi'ne, Rebülâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 1081/Eylül-Ekim 1670'te Sahn-ı Semâniye'ye, aynı yıl Zilhicce'sinde (Nisan-Mayıs 1671) Rüstem Paşa Medresesi'ne, Rebülâhir 1084/Temmuz-Ağustos

969/1561-1562 veya hemen sonrası olduğu belirtilmektedir. Cami, Hubbî Mollası veya Molla Çelebi olarak da tanınan Anadolu kadıaskeri Mehmed Vusûlî Efendi tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Caminin batısında dikdörtgen şeklinde bir hazîre mevcuttur. Hazîrede günümüze ulaşabilmiş on dokuz mezar vardır. Halen mevcut en eski mezar, 1121/1709 tarihli Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi'ye aittir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu İyanlar, "Molla Çelebi Külliyesi", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 243-245). Sadreddinzâde'nin mezarı için "Ekler" kısmındaki Resim 27'ye bakınız.

¹²⁵³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 313-315; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 77-78; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 401-402; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 103-104; Mehmet İpşirli, "Sâdik Mehmed Efendi, Sadreddinzâde", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 395; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 546. Ayrıca bkz. Mirzazâde M. Salim, *Tezkiretü's-şü'arâ*, 446-448; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 488; a.mlf., *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, IV/II, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 457-458; İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 403.

¹²⁵⁴ Cihangir Şeyhi, Hasan Burhâneddin Cihangirî (ö. 1074/1663) olmalıdır. Ahmediyye-i Halvetiyye'nin Ramazâniyye koluna bağlı Cihangiriyye adlı alt kol kendisi tarafından XVII. asırda İstanbul'da kurulmuştur. Bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 167-169.

¹²⁵⁵ Altunsu, *a.g.e.*, 104.

¹²⁵⁶ A.mlf., *a.g.e.*, a.y. Ayrıca bkz. Develioğlu, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁵⁷ Barla, günümüzde Isparta'nın Eğirdir ilçesine bağlı bir kasabadır.

1673'te Murad Paşa-yı Atık Medresesi'ne, Şevval 1086/Aralık-Ocak 1675-76'da At Meydanı'na nâzır İbrahim Paşa Sarayı'na ihdâs ve îcâd olunan İbrahim Paşa Medresesi'nin Ūlası'na (yeni yapılan Ūlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne), Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Sadreddinzâde Mehmed Sadık Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Cemâziyelûlâ 1091/Mayıs-Haziran 1680'de Bursa pâyesi zamîmesiyle nakîbüleşrâf oldu¹²⁵⁸ ve arpalıkları kabul etmedi. Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686'da ma'zûl oldu ve yerine Esadzâde Seyyid Mehmed Saîd Efendi nakîbüleşrâf oldu. Muharrem 1098/Kasım-Aralık 1686'da İstanbul pâyesi zamîmesiyle Mısır kadısı oldu. Rebûlevvel 1099/Ocak-Şubat 1688'de ma'zûl oldu. Bu arada hacca gitti. Zilhicce 1100/Eylül-Ekim 1689'da Anadolu kadıaskerliği pâyesini aldı. Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Gemlik ve Bayındır kazaları arpalık olarak verildi ve bir ay sonra Beypazarı kazası zamîme-i revâtibleri kılındı. Muharrem 1103/Eylül-Ekim 1691'de Gemlik kazası arpalığı, Aksaray kazasına çevrildi. Cemâziyelûlâ 1106/Aralık-Ocak 1694-95'te Rumeli kadıaskerliği pâyesi zamîmesiyle Tire kazası arpalık olarak verilip Aksaray, Bayındır ve Beypazarı kazaları başkalarına verildi. Şaban 1108/Şubat-Mart 1697'de Bursa-Yenişehir kazası da zamîme-i revâtibi kılındı. Bu hal üzere iken aynı yıl Zilhicce/Haziran-Temmuz 1697'de vefat etti ve Edirnekapı dışında Emir Buhârî Zâviyesi civarında defnedildi.¹²⁵⁹

72. Hanlızâde Mehmed Efendi (ö. 1096/1684-85)

Amid (Diyarbakır) yakınlarındaki Han kasabasından birinin oğlu olduğu için "Hanlızâde" diye meşhur oldu. Önce Veli Efendi, ardından Kürd Abdurrahman

¹²⁵⁸ Şerhiye Sicilleri Arşivi'ndeki *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasında yer alan 27 (eski numarası 28) ve 28 (eski numarası 29) nolu defterler, Esadzâde Seyyid Mehmed Efendi ve Seyyid Câfer Efendi'nin Sivas, Amasya, Çorum sancaklarına ait teftiş defterleridir. 27 nolu defterin kapak kısmında "*Birbirini müteakib olan 22 numaralı (yeni numarası 21) defter sahibi Esadzâde Efendi'nin ve 24. numaralı (yeni numarası 23) defter sahibi Emir Cafer Efendi'nin Anadolu'da Sivas ve Amasya ve Çorum sancaklarında vâki sâdât-ı kirâm teftişi defteridir.*" kaydı yer almaktadır. 28 nolu defterin (eski no 29) kapağında ise şu kayıt bulunmaktadır: "*Bu dahî Çorum ve Amasya ve Sivas sancaklarında vâki sâdât-ı kirâm teftişi defteridir.*" Defterlerin tarihiyle ilgili 28 numaralı defterin 1b varağının ikinci satırında 15 Cemâziyelûlâ 1090/24 Haziran 1679 kaydı bulunmaktadır. 27 numaralı defter 35, 28 numaralı defter ise 21 varaktan oluşmaktadır. 27 nolu defterin başında teftişte uyulacak esaslar belirlenmiş, Sivas, Amasya ve Çorum sancaklarında yaşayan seyyidlerin umûmen teftişinin ardından Sivas'ta yirmi, Amasya ve Çorum'da kırk yıldan beri seyyidlik alâmeti taşıyanlar dışında bu müddete ulaşamayanların alâmetten men edilecekleri belirtilmiştir. Defterlerde seyyidler için düzenlenmiş siyâdet zincirleri ve müteseyyidlere ait kayıtlar da bulunmaktadır.

¹²⁵⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 135-136. Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 285; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, 84-85; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, II, 74.

Efendi'nin derslerine devam etti. Tahsilden sonra Diyarbakır'daki Ali Paşa Medresesi'ne tayin edildi ve Mesudiye Medresesi de ona ilhak olundu. Buradaki ünü dolayısıyla Vezir Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a davet edildi. Bunun üzerine İstanbul'a gidip (Köprülüzâde'nin) kardeşi Mustafa Bey ve amcasının oğlu Hüseyin Çelebi'ye hoca tayin edildi. Bir süre sonra Diyarbakır'a geri dönüp burada ders vermeye devam etti. Bu hal üzere iken Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa zamanında ikinci kez İstanbul'a davet edildi ve burada iltifalara mazhar oldu. Cemâziyelülâ 1091/Mayıs-Haziran 1680'de Seyyid Cafer Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. 1094/1682-83'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla Beç Seferi'ne çıktı, dönüşte paşanın vefat etmesi üzerine himayesiz (bilâ sened) kaldı. Cemâziyelülâ 1096/Nisan-Mayıs 1685'te Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki yerine Bâkîzâde İsmail Efendi atandı. Bunun üzerine boşa kalan Hanlızâde, memleketi Diyarbakır'a geri döndü ve yolda vefat etti (1096/1684-85). Hanlızâde'nin hadis usûlünde *Nuhbe Şerhi* üzerine ta'likâtı meşhurdur.¹²⁶⁰

73. Bâkîzâde İsmail Efendi (İsmail b. Esad, Remzî, ö. 14 Zilhicce 1114/1 Mayıs 1703)

Dördüncü Mehmed devri ulemâsından Bâkîzâde Esad Efendi'nin (ö. 1076/1665-66) oğlu olan İsmail Efendi, 1051/1641-42 tarihinde doğdu. Dönemindeki ulemâdan dersler aldıktan sonra mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebîulevvel 1075/Eylül-Ekim 1664'te Sâniye-i Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi Hârici'ne ilk müderris olarak atandı. Cemâziyelâhir 1080/Ekim-Kasım 1669'da Sâniye-i Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Ülâ-yı Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Rebîulevvel 1084/Haziran-Temmuz 1673'te Hoca Hayreddin Medresesi'ne, Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şevval 1088/Kasım-Aralık 1677'de Davud Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1090/Temmuz-Ağustos 1679'da Mahmud Paşa Medresesi'ne, Receb 1092/Temmuz-Ağustos 1681'de Şehzâde Medresesi'ne, Rebîülâhir 1095/Mart-Nisan 1684'te Süleymaniye'lerin birine, Rebîülâhir 1096/Mart-Nisan 1685'te Hanlızâde Mehmed

¹²⁶⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 520-521; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 532.

Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Bâkîzâde, Şaban 1097/Haziran-Temmuz 1686'da Şam, Şevval 1101/Temmuz-Ağustos 1690'da Edirne kadısı oldu. Şaban 1102/Nisan-Mayıs 1691'de bu görevinden ayrıldı. Cemâziyelâhir 1103/Şubat-Mart 1692'de Menemen ma'a Kocalar ve Kirmastı kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Safer 1106/Eylül-Ekim 1694'te Mekke pâyesini aldı. Cemâziyelâhir 1108/Aralık-Ocak 1696-97'de sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı guresi tevkîti ve İstanbul pâyesi zamîmesiyle bilfiil Mekke kadılığına atandı, arpalıkları ise başkalarına devredildi. Muharrem 1110/Temmuz-Ağustos 1698'de azledildi. Aynı yıl Cemâziyelûlâ/Kasım-Aralık'ta Bursa-Yenişehir ve Beypazarı kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Cemâziyelûlâ 1112/Ekim-Kasım 1700'de (arpalıkları) Gümölcine kazası arpalığına çevrildi. Aynı yıl Zilhicce/Mayıs-Haziran 1701'de İstanbul kadısı oldu ve arpalıkları başkalarına verildi. Cemâziyelâhir 1113/Kasım-Aralık 1701'de mütekâid oldu. Aynı yıl Ramazan/Ocak-Şubat 1702'de kendisine Birgi kazası arpalık olarak verildi. 14 Zilhicce 1114/1 Mayıs 1703'te vefat etti ve İstanbul Eyüp'te Hz. Ebu Eyüb el-Ensârî civarında defnedildi. Aynı zamanda şair olan Bâkîzâde'nin "Remzî" mahlasıyla şiirleri bulunmaktadır.¹²⁶¹

74. Cevherîzâde Mehmed Efendi (ö. 15 Muharrem 1101/29 Ekim 1689)

Alâiye (Alanya)'da doğdu. Dönemindeki ulemâdan dersler aldıktan sonra Şeyhülislam Boluvî Mustafa Efendi'nin Sultan Bayezid Medresesi'nden mülâzım olarak tadrîs mesleğine girdi. Devr-i medâris-i mu'tâde ile 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Zeynî Çelebi Medresesi'ne, Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Hacı Hasanzâde Medresesi'ne, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Kürkçübaşı Medresesi'ne, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Pîri Paşa Medresesi'ne, Şevval 1086/Aralık-Ocak 1675-76'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, Şevval 1089/Kasım-Aralık 1678'de Kadırga Limanı'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1092/Ocak-Şubat 1681'de İstanbul'da Vâlîde Sultan Medresesi'ne, Rebûlâhir 1095/Mart-Nisan 1684'te Süleymaniye'lerin birine¹²⁶², Şaban 1097/Haziran-Temmuz 1686'da Bâkîzâde İsmail Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris

¹²⁶¹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 193-195. Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 572.

¹²⁶² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 26-27; *Uşşakîzâde, Zeyl-i Şekâik*, 646.

oldu. Ardından kadılığa geçen Cevherîzâde, aynı yıl Zilhicce'sinde/Ekim-Kasım 1686'da Muharrem tevkîtiyle Halep kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de ma'zûl oldu ve Konya'ya geldi.¹²⁶³ Burada 15 Muharrem 1101/29 Ekim 1689'de vefat etti.¹²⁶⁴

75. Çavuşzâde Ahmed Efendi (Ahmed b. Osman, ö. 1105/1693-94)

Tahsîl hayatından sonra ulemânın birinden mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Receb 1076/Ocak-Şubat 1666'da Zeynî Çelebi Medresesi'ne Hâric rütbesiyle, Rebîülevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Sittî Hâtûn Medresesi'ne, Receb 1083/Ekim-Kasım 1672'de Tevkiî Cafer Çelebi Medresesi'ne, Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te Hoca Hayreddin Medresesi'ne, Receb 1086/Eylül-Ekim 1675'te Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebîülevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678'de Bayram Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Kasım Paşa Medresesi'ne, Receb 1092/Temmuz-Ağustos 1681'de Kalenderhâne Medresesi'ne, Zilhicce 1093/Aralık 1682'de Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Rebîülevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Süleymaniye Medreseleri'nin birine¹²⁶⁵, Zilhicce 1097/Ekim-Kasım 1686'da Cevherîzâde Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Çavuşzâde, Receb 1098/Mayıs-Haziran 1687'de Selanik¹²⁶⁶, Zilkade 1102/Temmuz-Ağustos 1691'de Mısır kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1105/Aralık-Ocak 1693-94'te Edirne kadılığına atandı, ancak göreve giderken yolda vefat etti (1105/1693-94).¹²⁶⁷

76. Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi (Vâlî, Nakîbüleşrâf, ö. 1 Şevval 1107/4 Mayıs 1696)

Ankara'da imam ve hatip olan bir zatın oğludur. Dönemindeki ulemâdan ders aldıktan sonra Şeyhülislam Minkârîzâde'den mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden

¹²⁶³ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁶⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 27. Cevherîzâde'yle ilgili ayrıca bkz. *RKR*, 50, s. 5; *RKR*, 52, vr. 3b.

¹²⁶⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 83; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 683.

¹²⁶⁶ Uşşakîzâde, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁶⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, a.y.; Uşşakîzâde, *a.g.e.*, 683-684. Ayrıca bkz. *RKR*, 50, sayfa yok. Ancak önceki sayfa numaraları 6-7, sonraki sayfalar ise 8-9 olup, bilginin olduğu bu iki sayfa, arada atlanmıştır.

ma'zûl iken Cemâziyelâhir 1080/Ekim-Kasım 1669'da Bâzergânbaşı Medresesi'ne, Muharrem 1081/Mayıs-Haziran 1670'te Ümmülveled Medresesi'ne, Muharrem 1083/Nisan-Mayıs 1672'de Sekban Ali Medresesi'ne, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Şeyhülislam Muîd Ahmed Efendi Medresesi'ne, Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Zilkade 1088/Aralık-Ocak 1677-78'de Zal Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Sâniye-i Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne, Zilhicce 1093/Aralık 1682'de Ūlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686'da Süleymaniye Medreseleri'nin birine, Receb 1098/Mayıs-Haziran 1687'de Çavuşzâde Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârühadisi'ne müderris oldu. Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de nakîbüleşrâf oldu¹²⁶⁸ ve kendisine Bursa pâyesi ve Boyabat kazası arpalığı verildi. Ardından İstanbul pâyesi aldı. Safer 1100/Kasım-Aralık 1688'de Anadolu pâyesi verildi. Ayrıca Mudurnu kazasına Atranoz kazası da ilhak olunup zamîme-i revâtibi kılındı. Ramazan 1101/Haziran-Temmuz 1690'da nakîbüleşrâflıktan azledildi. Şevval 1102/Haziran-Temmuz 1691'de Rumeli pâyesiyle birlikte Balıkesir ve Edremid kazaları kendisine arpalık olarak verildi ve önceki arpalıkları başkalarına devredildi. Rebûlâhir 1106/Kasım-Aralık 1694'te Vize ve Keşan kazaları arpalık olarak verilip Edremid kazası başkasına verildi. Ramazan 1107/Nisan-Mayıs 1696'da hastalandı, bayramın birinci günü (1 Şevval) vefat etti ve Edirnekapısı dışında defnedildi (1 Şevval 1107/4 Mayıs 1696). Aynı zamanda şair olan Nefeszâde'nin bazı konulara ta'likâtı, "Vâlî" mahlasıyla Arapça ve Türkçe şiirleri¹²⁶⁹, müretteb *Divan*'ı ve *Mevlîd-i Nebî* manzûmesi bulunmaktadır. Ayrıca *Hadîs-i Erbaîn* manzûmesi vardır ki bir nüshası Aşir Efendi

¹²⁶⁸ Şerhiye Sicilleri Arşivi'nde yer alan *Nakîbüleşrâf Defterleri* arasındaki 22 numaralı defter (eski numarası 23), Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi'nin 3 Receb 1099-24 Ramazan 1101/4 Mayıs 1688-1 Temmuz 1690 tarihli hüccet defteri olup 59 varaktır. Defterin ilk sayfasında, seyid olmadığı hâlde başına yeşil sarık sararak halk arasında dolaşım seyidlikten istifade etmek isteyen kimseye ne tür bir ceza uygulanması gerektiğiyle ilgili bir fetva yer almaktadır. Hüccetler içerisinde yer alan isimlerin kolay bulunabilmesi için her bir kaydın kenarına isimler kırmızıyla tekrar yazılmış ve her hüccete müteselsil bir numara verilmiştir. Bu defterle ilgili ayrıca bkz. Işık, "Osmanlı'da Nakîbüleşrâflık Müessesesi ve Nakîbüleşrâf Defterleri", 90.

¹²⁶⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 125-126. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 1b, 5a; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 241; Ahmet Rıfat, *a.g.e.*, 86; Mirzazâde M. Salim, *Tezkiretü's-şü'arâ*, 684-685; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, VI, 4671-4672; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 316; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 480-481; İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 519.

Kütüphanesi'ndedir. Nefeszâde'nin Bayramiyye tarikatı mensubu olduğu belirtilmektedir.¹²⁷⁰

77. Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa (ö. Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688)

Süleymaniye müderrislerinden Kilisî Mustafa Efendi'nin (ö. 1078/1668) kızıyla evlendiğinden "Kilisî Damadı" diye meşhur oldu. Tahsilden sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'den mülâzemet aldı. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Zilhicce 1081/Nisan-Mayıs 1671'de Tahta-kadı Medresesi Hârici'ne, Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te Bâlî Efendi Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1086/Temmuz-Ağustos 1675'te Şah Huban Medresesi'ne, Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676'da Efdalzâde Medresesi'ne, Şevval 1088/Kasım-Aralık 1677'de Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Receb 1092/Temmuz-Ağustos 1681'de Hankâh Medresesi'ne, Rebîülâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Siyavuş Paşa Sultânî Medresesi'ne, Cemâziyelâhir 1095/Mayıs-Haziran 1684'te Sâniye-i Saray-ı Galata Medresesi'ne, Muharrem 1097/Kasım-Aralık 1685'te Üsküdar'da Vâlîde Sultan Medresesi'ne, aynı yıl Cemâziyelûlâ/Mart-Nisan 1686'da Ülâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Nefeszâde yerine Süleymaniye Dârühadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Hıfzî Mustafa, Receb 1099/Mayıs 1688'de Şam kadısı oldu. Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688'de vefat etti.¹²⁷¹

78. La'lîzâde Şeyh Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed b. İbrahim b. La'î Ali, ö. Cemâziyelûlâ 1119/Temmuz-Ağustos 1707)

Bağdat valisi Deli Hüseyin Paşa'nın divan efendisi (yazı işleri memurlarının amiri) La'lîzâde İbrahim Efendi'nin oğlu, Sultan I. Ahmed dönemi reîsülküttâblarından La'î Ali Efendi'nin torunu (oğlundan), Bayramiyye tarikatının Melâmiyye kolunun temsilcilerinden Sarı Abdullah Efendi'nin kızından torunu ve Sultan IV. Mehmed dönemi ulemâsından La'lîzâde Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1088/1677) kardeşi olan Şeyh Mehmed, 22 Rebîülevvel 1050/12 Temmuz 1640 tarihinde doğdu. Şevval 1060/Eylül-

¹²⁷⁰ Bursalı M. Tahir, *a.g.e.*, II, 481.

¹²⁷¹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 16; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 632-633. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 1a, 4b-5a (Not: Defterde 1a'dan önce de varak bulunmasına rağmen numaralandırmaya bu sayfadan başlanmıştır.)

Ekim 1650'de Kudsîzâde Efendi'nin Anadolu kadıaskerliğine teşrîfinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra dönemindeki hocalardan Dersiâm Salih Efendi, Bıçakçı Mehmed Efendi, Uzun Ali Efendi, Şeyhülislam Abdürrahim Efendi ve Minkârîzâde Efendi'den dersler aldı. Receb 1076/Ocak-Şubat 1666'da Molla Kestel Medresesi Hârici'ne, Rebûlevvel 1079/Ağustos-Eylül 1668'de Yusuf Paşa Medresesi'ne, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673'te Şah Huban Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1086/ Temmuz-Ağustos 1675'te Hacı Hasanzâde Medresesi'ne, Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de Pîrî Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1092/Ocak-Şubat 1681'de Kadırğa Limanı'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Receb/ Temmuz-Ağustos'ta Ali Paşa-yı Atık Medresesi'ne, Rebûlevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Ülâ-yı Saray-ı Galata Medresesi'ne, Receb 1098/Mayıs-Haziran 1687'de Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Hıfzî Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen La'lîzâde, Ramazan 1099/Haziran-Temmuz 1688'de Selanik, Şaban 1102/Nisan-Mayıs 1691'de Edirne kadısı oldu. Safer 1103/Ekim-Kasım 1691'de azledildi ve kendisine Mekke pâyesi zamîmesiyle Pravadi kazası arpalık olarak verildi. Cemâziyelûlâ 1109/Kasım-Aralık 1697'de İstanbul pâyesi zamîmesiyle sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı gurre si tevkîtiyle Mekke kadılığına atandı ve arpalıkları başkalarına devredildi. Muharrem 1111/Haziran-Temmuz 1699'da görevinden azledildi ve kendisine aynı yıl Cemâziyelûlâ/Ekim-Kasım'da Cîsr-i Ergene ve Ayaş kazaları arpalık olarak verildi. Cemâziyelûlâ 1113/Ekim-Kasım 1701'de bilfiil İstanbul kadısı oldu ve arpalıkları başkalarına verildi. Cemâziyelûlâ 1114/Ekim-Kasım 1702'de ma'zûl oldu ve kendisine Mihaliç ve Malgara kazaları arpalık olarak verildi. Rebûlâhir 1115/Ağustos-Eylül 1703'te arpalıklarına Mudurnu kazası ilave edildi. Aynı yıl Receb/Kasım-Aralık'ta Anadolu kadıaskeri oldu ve arpalıkları başkalarına verildi. Aynı yıl Zilhicce/Nisan-Mayıs 1704'te mütekâid oldu ve kendisine Pınarhisar, Karahisar-ı Sâhib, Çorum ve Yenice-i Karasu kazaları arpalık olarak verildi. Cemâziyelûlâ 1118/Ağustos-Eylül 1706'da arpalıkları Tokat kazasıyla değiştirildi. Aynı yıl Zilhicce/Mart-Nisan 1707'de Kıbrıs adasına sürgüne gönderildi. Rebûlevvel 1119/Haziran-Temmuz 1707'de Tokat kazası arpalığı Menemen kazasına çevrildi. Bu hal üzere iken aynı yıl

Cemâziyelûlâ/ Temmuz-Ağustos 1707’de vefat etti ve Kıbrıs’taki Ayasofya Mabedi’nin avlusuna defnedildi.¹²⁷²

La‘lîzâde’nin aynı zamanda tasavvuf ve tarikatlerle de ilişkisinden bahsedilmektedir. Yukarıda da geçtiği üzere Bayramiyye tarikatının Melâmiyye kolunun temsilcilerinden Sarı Abdullah Efendi’nin kızından torunu olan La‘lîzâde, Sarı Abdullah Efendi’den başka Nakşibendiyye’den Mekke’de bulunan Ahmed Yekdest ve Şeyh Murad Buhârî’ye intisâb etmiştir. Ayrıca “Sergüzeşt” müellifi ünlü La‘lîzâde Abdülbâkî Efendi’nin (ö. 1159/1746) de La‘lîzâde Şeyh Mehmed’in oğlu olduğu belirtilmektedir.¹²⁷³

79. Menteşzâde Abdurrahim Efendi (Abdürrahim b. Kurd Mehmed b. Mehmed Çavuş, Şeyhülislam, ö. 19 Zilhicce 1128/4 Aralık 1716)

Bursa mahkemesi başkâtibi Kurd Mehmed Efendi’nin oğlu ve Kasım Subaşı Medresesi müderrislerinden Menteşzâde Mahmud Efendi’nin damadı olan Abdürrahim Efendi, Bursa’da doğdu. Dönemindeki hocalardan ders aldıktan sonra İstanbul’a gitti. Burada Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi’den mülâzemetle 40 akçe medreseden ma‘zûl iken Receb 1082/Kasım-Aralık 1671’de Tûtî Latîf Medresesi’ne, Şaban 1083/Kasım-Aralık 1672’de Sâniye-i İbrahim Paşa-yı Atık Medresesi’ne, Receb 1084/Ekim-Kasım 1673’te Ümmülveledzâde Medresesi’ne atandı. Aynı yıl Zilkade/Şubat-Mart 1674’te şeyhülislam olan (Çatalcalı) Ali Efendi, daha önce aralarında meydana gelen kavgınlık yüzünden (hâtır-mande olması) Safer 1085/Mayıs-Haziran 1674’te Hâric hareketi itibariyle Canbâziye Medresesi’ne atayarak rütbesini düşürdü (tenzîl eyledi). Aynı yıl Ramazan’ında (Kasım-Aralık) Süleyman Subaşı Medresesi’ne, Şaban 1086/Ekim-Kasım 1675’te Emre Hoca Medresesi’ne, Rebülevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678’de Hatice Sultan Medresesi’ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680’de Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Receb 1092/ Temmuz-Ağustos 1681’de Zal Paşa Medresesi’ne, Muharrem 1094/Aralık-Ocak 1682-83’te Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi’ne, Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686’da Eyüp Medresesi’ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688’de Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Hâkâniye-i Vefâ’ya, Şaban 1099/Haziran 1688’de La‘lîzâde Şeyh Mehmed yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne

¹²⁷² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 288-290. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 5b; *Uşşakîzâde Tarihi*, II, 922.

¹²⁷³ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 352-353.

müderri oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Menteşzâde, Ramazan 1100/Haziran-Temmuz 1689'da Yenişehir, Cemâziyelâhir 1105/Ocak-Şubat 1694'te Edirne kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1106/Aralık-Ocak 1694-95'te Mekke pâyesini aldı. Aynı yıl Şevval/Mayıs-Haziran 1695'te azledildi. Ramazan 1107/Nisan-Mayıs 1696'da İslimye kazası kendisine arpalık olarak verildi. Ramazan 1113/Ocak-Şubat 1702'de ber-vech-i mevleviyet Üsküdar kadılığına atandı ve arpalıkları başkasına devredildi. Aynı yıl Zilhicce/Mart-Nisan'da 1114 Saferü'l-hayr guresi tevkîtiyle Mısır kadısı oldu. Receb 1115/Kasım-Aralık 1703'te azledildi. Receb 1116/Ekim-Kasım 1704'te İstanbul pâyesi zamîmesiyle Bursa-Yenişehir kazası ile Kirmastı kazaları arpalık olarak verildi. Cemâziyelûlâ 1117/Ağustos-Eylül 1705'te bilfiil İstanbul kadısı oldu. Receb 1118/Ekim-Kasım 1706'da ma'zûl oldu ve kendisine Kili, Pazarköyü ve Atranos kazaları arpalık olarak verildi. Şaban 1120/Ekim-Kasım 1708'de Anadolu kadıaskeri oldu. Aynı yıl Zilkade/Ocak-Şubat 1709'da azledildi ve kendisine Maraş kazası arpalık olarak verildi. Rebülevvel 1122/Nisan-Mayıs 1710'da Sapanca kazası zamîme-i revâtibi kılındı. Rebülevvel 1123/Nisan-Mayıs 1711'de Rumeli kadıaskeri oldu. Aynı yıl Zilhicce/Ocak-Şubat 1712'de ma'zûl oldu ve Bolu, Edincik ve Mihaliç kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Safer 1125/Şubat-Mart 1713'te ikinci kez Rumeli kadıaskeri oldu. Rebülâhir 1126/Nisan-Mayıs 1714'te mütekâid oldu ve kendisine Antep kazası arpalık olarak verildi. 13 Cemâziyelâhir 1127/16 Haziran 1715'te Damadzâde Efendi'nin arpalıkları zamîme-i revâtibi kılındı. 23 Cemâziyelâhir/26 Haziran 1715'te şehüislam oldu ve kendisine Tokat kazası arpalığı ilave olarak verildi. Bu hal üzere iken 19 Zilhicce 1128/4 Aralık 1716'da Edirne'de vefat etti ve burada Sultan Selim-i Cedîd Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Zehrimar Mescidi avlusunda Şeyhüislam (Çatalcalı) Ali Efendi'nin yanına defnedildi.¹²⁷⁴ Abdürrahim Efendi, Nişancı Paşa-yı Cedîd Camii'nde yevmî 10 akçe vazife ile bir dersiyeye ihdâs etmiş ve kendi kitaplarının bir kısmını Fatih Camii'ne vakfetmiştir.¹²⁷⁵

Eserleri¹²⁷⁶:

¹²⁷⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 393-395; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 84-85; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 409. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 7a-b; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 115; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, IV/II, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 464; Mehmet İpşirli, "Abdürrahim Efendi, Menteşzâde", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 289-290; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 548.

¹²⁷⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 394-395; Altunsu, *a.g.e.*, a.y.; İpşirli, *a.g.m.*, 290.

¹²⁷⁶ Eserleri için bkz. İpşirli, *a.g.m.*, a.y.

1. *Fetâvâ-yı Abdürrahim (Mecmû'a-i Fetâvâ)*: İyi bir fıkıh âlimi olan Abdürrahim Efendi'nin fetvaları, iki cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1243). Osmanlı dönemi fetva mecmualarının önemlilerinden biri kabul edilen eser, Türkçe olup şer'î-örfî uygulamaya ait pek çok fetvâyı ihtiva eder.

2. *Cerîdetü'l-ferâiz*

3. *Ta'likât 'ale'l-Beyzâvî*

4. *Tenbîh men eftâ bimâ lem ya'lem* (fıkıh)¹²⁷⁷

80. Uşşakî Mustafa Efendi (ö. 8 Muharrem 1101/22 Ekim 1689)

Uşak'ta doğdu. İlim tahsili arzusuyla Bursa'ya göç etti. Burada Halvetiyye tarikatının Niyâziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu Şeyh Niyâzî Mısırî'ye (Mehmed el-Mısırî en-Niyâzî, ö. 1105/1693) intisâb etti (ahz ü dest-i inâbet eyledi) ve 11 sene bu tarikatta hizmet ettikten sonra İstanbul'a döndü. Burada Uzun Ali Efendi'den dersler aldı. Ardından Şeyhülislam Boluvî Mustafa Efendi'nin hizmetine girdi ve Bayezid Medresesi'nde iâdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Rebûlâhir 1080/Ağustos-Eylül 1669'da Çivizâde Dârülhadisi'ne Hâric rütbesi ile atandı. Ardından Ramazan 1085/Kasım-Aralık 1674'te Sittî Hâtûn Medresesi'ne, Şaban 1088/Eylül-Ekim 1677'de Sâniye-i Mesîh Paşa Medresesi'ne, Şaban 1089/Eylül-Ekim 1678'de Topkapı içerisindeki Ahmed Paşa Medresesi'ne, Safer 1091/Mart 1680'de Hankâh Medresesi'ne, Receb 1092/Temmuz-Ağustos 1681'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Murad Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Ramazan 1094/Ağustos-Eylül 1683'te¹²⁷⁸ Zal Paşa Sultânî Medresesi'ne, Zilhicce 1097/Ekim-Kasım 1686'da Şehzâde Medresesi'ne, Safer 1100/Kasım-Aralık 1688'de Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Hâkâniye-i Vefâ'ya, Şaban 1100/Mayıs-Haziran 1689'da Abdürrahim Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. 8 Muharrem 1101/22 Ekim 1689'da vefat etti ve Aşık Paşa Camii hazîresine defnedildi. Yerine Kara Halil Efendi Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹²⁷⁹

¹²⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Bl., nr. 195.

¹²⁷⁸ *Uşşakîzâde Tarihi*'nde, Şaban 1094 kaydı bulunmaktadır (I, 503).

¹²⁷⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 26. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 7a, 8a.

81. Kara Halil Efendi (Halil b. Hasan b. Mehmed, ö. 15 Şaban 1123/28 Eylül 1711)

Birgi¹²⁸⁰ kazasına bağlı bir köyde doğdu. Kara Halil Efendi ünvanıyla meşhur oldu. Tahsîl hayatından sonra Sultan Bayezid Medresesi'nde Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'nin iâdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Zilhicce 1090/Ocak-Şubat 1680'de Kenan Paşa Medresesi Hârici'ne, Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Has Odabaşı Medresesi'ne tayin oldu. Ramazan 1094/Ağustos-Eylül 1683'te yeni inşâ edilen (ihdâs olunan) Debbağzâde Mehmed Efendi Medresesi'ne ilk müderris olarak atandı. Rebûlevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te yerinde Hareket-i Dâhil itibar olunup Zilhicce 1097/Ekim-Kasım 1686'da Sinan Paşa Sultânî Medresesi'ne, Safer 1099/Aralık-Ocak 1687-88'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, aynı yıl Cemâziyelûlâ/Mart-Nisan 1688'de Zal Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688'de yerinde Mûsıla-i Süleymaniye itibar olundu. Aynı yıl Cemâziyelûlâ/Şubat-Mart 1689'da İsmihân Medresesi'ne (Mûsıla-i Süleymaniye İtibariyle)¹²⁸¹, Rebûlevvel 1101/Aralık-Ocak 1689-90'da Uşşakî Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Kara Halil, Şevval 1101/Temmuz-Ağustos 1690'da Kudüs, Safer 1107/Eylül-Ekim 1695'te Bursa kadısı oldu. Receb 1108/Ocak-Şubat 1697'de azl olundu ve aynı yıl Ramazan/Mart-Nisan'da Pazarköyü ve Atranos kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Muharrem 1111/Haziran-Temmuz 1699'da Mekke pâyesini elde etti ve kendisine Karadeniz Ereğlisi kazası arpalığı verildi. Receb 1112/Aralık-Ocak 1700-1701'de Praveşte kazası arpalığı da zamîme-i revâtibi kılındı. Şaban 1113/Ocak 1702'de sene-i âtiye Muharremil-harâmı gurresi tevkîtiyle bilfiil Mekke kadısı oldu. Muharrem 1115/Mayıs-Haziran 1703'te azledildi ve aynı yıl Cemâziyelâhir/Ekim-Kasım'da kendisine Pravadi kazası arpalığı verildi. Aynı yıl Ramazan/Ocak-Şubat 1704'te İstanbul kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1116/Ekim 1704'te azledildi ve kendisine Maraş kazası arpalık olarak verildi. Aynı yıl Şaban/Kasım-Aralık'ta Anadolu kadıaskerliği pâyesi aldı ve arpalıkları Antep kazasına çevrildi. Şevval 1117/Ocak-Şubat 1706'da bilfiil Anadolu kadıaskeri oldu. Rebûlevvel 1118/Haziran-Temmuz 1706'da azledildi

¹²⁸⁰ Birgi, günümüzde İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bir nahiyedir. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 2003, s. 24.

¹²⁸¹ RKR, 52, vr. 8a.

ve kendisine Gelibolu kazası arpalık olarak verildi. Aynı yıl Cemâziyelûlâ/Ağustos-Eylül'de arpalığı Konya kazasına çevrildi. Receb 1119/Eylül-Ekim 1707'de ikinci kez Anadolu kadıaskeri oldu. Şaban 1120/Ekim-Kasım 1708'de tekâüde ayrıldı ve Kili, Atranos ve Pazarköyü kazaları kendisine arpalık olarak verildi. Bir ay sonra ise Rumeli kadıaskerliği pâyesi aldı ve Uzuncaova Hasköyü kazası da zamîme-i revâtibi kılındı. Ramazan 1121/Kasım-Aralık 1709'da Atranos kazası arpalığı Kal'a-i Sultâniye kazası arpalığına çevrildi. Rebûlevvel 1123/Nisan-Mayıs 1711'de Pazarköyü kazası arpalığı Maraş kazasına çevrildi. Bu hal üzere Kanlıca'daki yalısında hayat sürerken 15 Şaban 1123/28 Eylül 1711'de vefat etti ve ertesi gün kılınan cenaze namazının ardından Hz. Ebu Eyüb el-Ensârî civarında defnedildi.¹²⁸²

82. Güzelhisarî Ahmed Efendi (ö. 1109/1698)

Güzelhisar kasabasında (Aydın) doğdu. Daha sonra İstanbul'a gidip Sadrazam Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın sarayına girdi ve burada ilim tahsiliyle meşgul olduktan sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'den mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Zilhicce 1093/Aralık 1682'de Zeynî Çelebi Medresesi Hârici'ne, Zilhicce 1097/Ekim-Kasım 1686'da Fuzayl Efendi Medresesi'ne, Muharrem 1099/Kasım-Aralık 1687'de Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin oldu. Aynı yıl Şevval/Temmuz-Ağustos 1688'de yerinde Mûsıla-i Sahn itibar olundu. Rebûlevvel 1101/Aralık-Ocak 1689-90'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, aynı yıl Şaban/Mayıs-Haziran 1690'da Sadrazam Köprülüzâde Mustafa Paşa himmetiyle Kara Halil Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu. Ardından kadılığa geçen Ahmed Efendi, Şevval 1102/Haziran-Temmuz 1691'de Selanik kadısı oldu. Receb 1108/Ocak-Şubat 1697'de Bursa kadılığına atandı, ancak Bursa halkının şikâyeti üzerine normal süresini tamamlamadan (kable tekmîli'l-müddeti'l-örfiyye) Muharrem 1109/Temmuz-Ağustos 1697'de azledildi. Birkaç ay sonra Limni adasına sürgün edildi, ancak Boğazhisarı'na vardığında hâmîsi olan Bıyıklı Mustafa Paşa tarafından tevkîf edilip vazife verildi. Bu hal üzere iken 1109 yılı sonlarında (1698) vefat etti.¹²⁸³

¹²⁸² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 329-330. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 8a; *RKR*, 53, s. 3.

¹²⁸³ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 146. Ayrıca bkz. *RKR*, 53, s. 9; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 329.

83. Beyler Hocası Ahmed Efendi (ö. Rebûlevvel 1118/Haziran-Temmuz 1706)

Karaman'da doğdu. Bulunduğu yöredeki ulemâdan dersler aldıktan sonra İstanbul'a gitti ve buradaki ulemânın ders meclislerine devam etti. Ardından Sultan Bayezid Medresesi'nde Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi'nin i'âdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Sultan IV. Mehmed'in vezirlerinden Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın âsitânesine intisâb etti ve ona hocalık yaptı. Rebûlevvel 1089/Nisan-Mayıs 1678'de Bâlî Efendi Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1090/Haziran-Temmuz 1679'da Etmekçiöğlü Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Mûsıla-i Sahn itibariyle Şeyhülislam Yahya Efendi Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1092/Mayıs-Haziran 1681'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1094/Aralık-Ocak 1682-83'te yine Üsküdar'da Vâlîde Sultan Medresesi'ne müderris oldu. Muharrem 1095/Aralık-Ocak 1683-84'te velinimetisi olan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine dönemin şeyhülislamı (Çatalcalı) Ali Efendi, daha önce Beyler Hocası Ahmed Efendi'nin Merzifonlu Kara M. Paşa'ya itimadı ile kısa zamanda yükselmesine gücendiğinden (dil-gîr olması) aynı yıl Rebûlâhir'inde (Mart-Nisan 1684) İmadzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine onu Mûsıla-i Sahn itibariyle Murad Paşa-yı Atık Medresesi'ne atayarak rütbesini düşürdü (tenzîl etti). Bu nedenle Ahmed Efendi, Rebûlâhir 1098/Şubat-Mart 1687'de Dürri Mehmed Efendi yerine ikinci kez Sahn-ı Semâniye'lerin birine atandı. Ardından Safer 1099/Aralık-Ocak 1687-88'de Hatice Sultan Medresesi'ne, Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688'de Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, Rebûlevvel 1101/Aralık-Ocak 1689-90'da Kalenderhâne Medresesi'ne, aynı yıl Şaban/Mayıs-Haziran 1690'da Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne (Mûsıla-i Süleymaniye İtibariyle)¹²⁸⁴, Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Güzelhisarî Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹²⁸⁵ Daha sonra kadılık mesleğine geçen Ahmed Efendi, Zilhicce 1103/Ağustos-Eylül 1692'de Şam¹²⁸⁶, Cemâziyelûlâ 1105/Aralık-Ocak 1693-94'te Galata, Rebûlevvel 1110/Ekim-Kasım 1698'de Mısır-Kahire kadısı oldu. Rebûlâhir 1115/Ağustos-Eylül 1703'te Edirne

¹²⁸⁴ RKR, 53, s. 9.

¹²⁸⁵ Şeyhî, a.g.e., IV, 280-281.

¹²⁸⁶ Uşşakîzâde Tarihi, II, 884.

Vak‘ası sebebiyle Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi’nin damadı Seyyid Mahmud Efendi yerine İstanbul kadılığına atandı. Aynı yıl Ramazan/Ocak-Şubat 1704’te Beypazarı kazası arpalığıyla azledildi ve Kıbrıs Adası’na sürgüne gönderildi. Muharrem 1116/Mayıs-Haziran 1704’te Kıbrıs’taki Tuzla kazası da arpalıklarına ilave edildi. Bu hal üzere günlerini geçirirken Rebülevvel 1118/Haziran-Temmuz 1706’da vefat etti ve Kıbrıs’taki Ayasofya Camii avlusuna defnedildi.¹²⁸⁷

84. Ebu İshak İsmail Efendi (İsmail b. İbrahim, Kara, Şeyhülislam, Naîm, ö. 28 Zilkade 1137/8 Ağustos 1725)

Büyük oğlundan dolayı “Ebu İshak” künyesini alan İsmail Efendi¹²⁸⁸, Dördüncü Mehmed devrindeki Rumeli kadıaskerlerinden Alaiyeli İbrahim Efendi’nin oğludur. Zilhicce 1055/Ocak-Şubat 1646’da İstanbul Çarşamba’da doğdu. Dönemindeki hocalardan Uzun Ali Efendi, Sarı Osman Efendi, Börekçizâde Şeyh Hasan ve Dersiâm Mehmed Efendi’den dersler aldı. Öğrenim hayatından sonra Rumeli kadıaskeri Kadri Efendi’den mülâzemet aldı. 1076/1665-66 tarihinde 40 akçe ile atandığı Cafer Paşa Medresesi’nden ma’zûl oldu. 4 Receb 1084/15 Ekim 1673’te İbtidâ-i Hâric derecesiyle Yusuf Paşa Medresesi’ne, Receb 1086/Eylül-Ekim 1675’te Abdullah Ağa Medresesi’ne, 15 Ramazan 1087/21 Kasım 1676’da İbtidâ-i Dâhil itibari ile Şah Huban Medresesi’ne, 27 Şevval 1089/12 Aralık 1678’de Hareket-i Misliye-i Dâhil itibariyle Beşiktaş’taki Sinan Paşa Medresesi’ne, 3 Receb 1092/19 Temmuz 1681’de Mûsıla-i Sahn itibari ile Beşiktaş’taki Hayreddin Paşa Medresesi’ne, 10 Şevval 1094/2 Ekim 1683’te Sahn-ı Semâniye’lerin birine, 11 Şaban 1096/13 Temmuz 1685’te İbtidâ-i Altmışlı itibari ile Kılıç Ali Paşa Medresesi’ne, 5 Muharrem 1100/30 Ekim 1688’de Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle Mahmud Paşa Medresesi’ne, 10 Rebülevvel 1101/22 Aralık 1689’da aynı derece (tekerrür) ile Eyüp’teki İsmihân Sultan Medresesi’ne, 19 Şaban 1101/28 Mayıs 1690’da yine aynı derece ile Eyüp Medresesi’ne, 4 Şevval 1102/1 Temmuz 1691’de Hâmis-i Süleymaniye itibari ile Ūlâ-yı Saray-ı Galata Medresesi’ne müderris oldu. 18 Zilhicce 1103/31 Ağustos 1692’de Beyler Hocası Ahmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne atanarak reîsü’l-müderrisîn oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Ebu İshak, Cemâziyelûlâ 1104/Ocak-Şubat 1693’te sene-i mezbûre

¹²⁸⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 281; *Uşşakizâde Tarihi*, II, a.y. Ayrıca bkz. *RKR*, 53, s. 9; *RKR*, 55, s. 7.

¹²⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, 466.

Şevvâli'l-mükerremi guresi tevkîtiyle Halep, 22 Safer 1110/30 Ağustos 1698'de Bursa kadılığına atandı. 1 Rebûlâhir 1111/26 Eylül 1699'da ma'zûl oldu ve kendisine aynı yıl Cemâziyelûlâ/Ekim-Kasım'da Kal'a-i Sultâniye kazası arpalığı verildi. 1 Rebûlâhir 1115/14 Ağustos 1703'te kendisine Edirne pâyesi zamîmesiyle İnegöl-i Bursa kazası arpalığı verildi. 14 Muharrem 1116/19 Mayıs 1704'te Evreşe kazası arpalığı zamîmesiyle Mekke pâyesi verildi. Hac isteği dolayısıyla Mekke'ye nakl şartıyla aynı yıl Receb/Ekim-Kasım'da aynı yıl Şevvâl'i guresinde zabt etmek üzere pâye-i mezkûre (Mekke pâyesi) ile Mısır kadılığına atandı. 15 Zilhicce 1117/30 Mart 1706'da sene-i atiye Muharremi'nin 15'ine kadar hac vesilesi olsun diye bir ay kadar bilfiil Mekke kadılığı verildi. 1 Cemâziyelâhir 1119/30 Ağustos 1707'de Edirne pâyesi ilavesiyle Bolu ve Edincik kazaları arpalıkları kendisine verilerek memleketi İstanbul'a döndü. 27 Zilkade 1120/7 Şubat 1709'da İstanbul kadısı oldu. 1 Safer 1122/1 Nisan 1710'da azledildi ve kendisine Kuşadası, Balya ve Keşan kazaları arpalık olarak verildi. Aynı yıl 27 Cemâziyelûlâ/24 Temmuz'da Bursa pâyesiyle Bayramiç kazası arpalığı zamîme-i revâtibleri kılındı. Aynı yıl 16 Ramazan/8 Kasım'da Anadolu kadıaskerliği pâyesi ve Bayramiç kazasının ibkâsıyla Antep kazası da verildi; Kuşadası, Keşan ve Balya kazaları ise başkalarına verildi. 17 Rebûlevvel 1123/5 Mayıs 1711'de Anadolu, aynı yıl 25 Zilhicce/3 Şubat 1712'de Rumeli kadıaskeri oldu. 23 Cemâziyelûlâ 1124/28 Haziran 1712'de azledildi ve kendisine Tokat kazası arpalık olarak verildi. 23 Cemâziyelâhir 1127/26 Haziran 1715'te ikinci kez Rumeli kadıaskeri oldu. 2 Rebûlâhir 1128/26 Mart 1716'da görevinden ayrıldı ve kendisine Tırnova ve Beypazarı kazaları arpalık olarak verildi. Aynı yıl 2 Ramazan/20 Ağustos'ta Beypazarı kazası arpalığı Konya kazası arpalığına çevrildi. Aynı yıl 18 Zilhicce/3 Aralık'ta şeyhülislam oldu. Tokat kazası tekrar kendisine arpalık olarak verilip Konya ve Tırnova kazaları başkalarına verildi. Bazı davranışları, çocuklarının ve yakınlarının onun mevkii ile uygun olmayan tutumları, kendisinin vazifesiyle bağdaşmayacak şekilde azil ve tayin işlerine karışması gibi sebepler İsmail Efendi'nin gözden düşmesine yol açtı ve 1 Cemâziyelâhir 1130/2 Mayıs 1718'de şeyhüislamıktan azledilip Sinop'a sürüldü. Daha sonra affedilerek 1133 Cemâziyelûlâ'sı ortalarında Rumelihisarı yakınında Kayalar adındaki yerde bulunan yalısına geçti. Bu hal üzere iken 28 Zilkade 1137/8 Ağustos 1725'te vefat etti. Ertesi günü Fatih Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından İstanbul-Çarşamba'da kendisi tarafından bir yıl önce yaptırılan caminin hazîresine

defnedildi. Aynı zamanda şair olan İsmail Efendi'nin "Naîm" mahlasıyla şiirleri bulunmaktadır.¹²⁸⁹

Yukarıda da geçtiği üzere, Ebu İshak İsmail Efendi, İstanbul Çarşamba'da bir cami yaptırmıştır. Onun, şeyhülislâmlıktan azledildiği sırada yaptırdığı ve bugün de kendi adıyla anılan bu caminin kapısının üstünde İsmail Efendi'nin oğlu Ebu İshakzâde Mehmed Esad Efendi'nin bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Caminin batısındaki medrese ile doğusundaki dârülhadis oğlu Esad Efendi tarafından yaptırılmıştır. İsmail Efendi bu camiyi inşa ettirirken, doğduğu hücrenin yerini kendisine mezar olarak seçmiştir. Oğulları Şeyhülislâm İshak, Şeyhülislâm Mehmed Esad, Lutfullah, Şeyh Mehmed ve Mesud Efendi'lerin mezarları da burada bulunmaktadır.¹²⁹⁰ İsmail Efendi'nin fıkıhta bazı önemli ve nâdir meseleleri izah eden bir mecmua bıraktığı kaydedilmektedir. Ayrıca *Mecmu'a-i Ankaravî*'yi baştan sona tashîh etmiştir.¹²⁹¹

85. Malatyalı Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed'in babası, ö. 5 Rebûlâhir 1113/9 Eylül 1701)

Malatya'da doğdu. İlk öğreniminden sonra İstanbul'a gitti. Burada kadıasker Kadri Efendi âsitânesine intisâb edip Şaban 1077/Ocak-Şubat 1667'de Rumeli kadıaskerliğine ikinci kez teşrîflerinden üçüncü (mülâzım) olmak üzere mülâzemet kabul edildi. 40 akçe medreseden ma'zûl olduktan sonra Muharrem 1087/Mart-Nisan 1676'da Abdurrahman Paşa Medresesi Hârici'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Papasoğlu Medresesi'ne, Receb 1092/Temmuz-Ağustos 1681'de Ülâ-yı Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Zilhicce 1093/Aralık 1682'de Haydar Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 1097/Mart-Nisan 1686'da Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Cemâziyelülâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlevvel 1100/Aralık-Ocak 1688-89'da Siyavuş Paşa Sultanî Medresesi'ne, Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Zal Paşa Sultânî Medresesi'ne müderris oldu. Şaban 1103/Nisan-Mayıs 1692'de Sadrazam Hacı Ali Paşa'ya intisâb ile kendisine Ordu-yı Hümâyûn kadılığı ve Siroz kazası

¹²⁸⁹ Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, IV, 589-593; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, 85-86; *İlmiye Salnâmesi* (haz. Kahraman v.dğr.), 410-411; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 116; Muhammet Nur Doğan, "Ebûishak İsmail Efendi", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 278-279. Ayrıca bkz. *RKR*, 52, vr. 14a-b; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, 464-466; Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, 546.

¹²⁹⁰ Doğan, a.g.m., 279.

¹²⁹¹ Şeyhî, a.g.e., IV, 593.

arpalığı verildi. Rebûlevvel 1104/Kasım-Aralık 1692’de Sultan Ahmed Hân Medresesi’ne (Mûsıla-i Süleymaniye İtibariyle)¹²⁹², aynı yıl Cemâziyelâhir/Şubat-Mart 1693’te İsmail Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Mustafa Efendi, Cemâziyelâhir 1105/Ocak-Şubat 1694’te Kudüs, Safer 1111/ Temmuz-Ağustos 1699’da Bursa kadısı oldu. Cemâziyelûlâ 1112/Ekim-Kasım 1700’de mütেকâid oldu ve kendisine Uzuncaova Hasköyü kazası arpalık olarak verildi. Bu hal üzere günlerini geçirirken 5 Rebûlâhir 1113/9 Eylül 1701’de vefat etti ve Üsküdar’a bağlı İstavroz yakınında defnedildi.¹²⁹³

86. Mutavvelî Trabzonî Hasan (Hasan b. Hüseyin, ö. Zilhicce 1108/Haziran-Temmuz 1697)

Trabzon’da Hüseyin adındaki bir tacirin oğludur. Meânî ilmiyle çok meşgul olduğundan “Mutavvelî Hasan Efendi” diye meşhur oldu. Memleketindeki ulemâdan ilk eğitimini aldıktan sonra İstanbul’a gitti. Dönemin ulemâsından Dendânî İbrahim Efendi’den dersler aldıktan sonra Bayezid Medresesi’nde Şeyhülislam Esirî Mehmed Efendi’nin iâdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma’zûl olduktan sonra Safer 1083/Mayıs-Haziran 1672’de hocası İbrahim Efendi yerine Kasımpaşa’daki Eyyuhum Medresesi Hârici’ne, Şevval 1086/Aralık-Ocak 1675-76’da Fuzayliye Medresesi’ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680’de Hâdım Hasan Paşa Medresesi’ne, Receb 1092/ Temmuz-Ağustos 1681’de Topkapı içerisindeki Ahmed Paşa Medresesi’ne, Muharrem 1094/Aralık-Ocak 1682-83’te Gazanfer Ağa Medresesi’ne, Rebûlevvel 1096/Şubat-Mart 1685’te Sahn-ı Semâniye’lerin birine, Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686’da Sinan Paşa Medresesi’ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688’de Sinan Paşa Dârülhadisi’ne, Receb 1102/Mart-Nisan 1691’de İsmihân Sultan Medresesi’ne (Mûsıla-i Süleymaniye İtibariyle)¹²⁹⁴, Safer 1105/Ekim 1693’te Malatyalı Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi’ne müderris oldu.¹²⁹⁵ Ardından kadılık mesleğine geçen Hasan Efendi, Zilkade 1106 başlarında (Haziran 1695) Şam kadılığı pâyesi zamîmesiyle

¹²⁹² RKR, 55, s. 12.

¹²⁹³ Şeyhî, a.g.e., IV, 179-180; Uşşakîzâde Tarihi, I, 498. Ayrıca bkz. RKR, 55, s. 12, 18.

¹²⁹⁴ RKR, 53, s. 14.

¹²⁹⁵ Şeyhî, a.g.e., IV, 135.

İzmir kadısı oldu.¹²⁹⁶ Muharrem 1108/ Temmuz-Ağustos 1696'da ma'zûl oldu ve aynı yıl Zilhicce/Haziran-Temmuz 1697'de vefat etti.¹²⁹⁷

87. Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah (Mehmed Atâullah b. Mehmed Tefsîrî, Vak'î, ö. 24 Şaban 1129/3 Ağustos 1717)

Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından kadıasker Tefsîrî Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Atâullah, 1050/1640-41 tarihinde doğdu. Dönemindeki hocalardan Uzun Ali Efendi ve Fâzıl Süleyman Efendi'den dersler aldı. Ramazan 1061/Ağustos-Eylül 1651'de Şeyhülislam Ebu Saîd Efendi'nin def'a-i sâniye şeyhülislamlığa teşriflerinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Rebûlevvel 1073/Ekim-Kasım 1662'de Firuz Bey Medresesi Hârici'ne, Safer 1085/Mayıs-Haziran 1674'te Muharrem Ağa Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Hasodabaşı Medresesi'ne, Rebûlâhir 1093/Nisan-Mayıs 1682'de Şah Huban Medresesi'ne, Rebûlâhir 1095/Mart-Nisan 1684'te Hacı Hasanzâde Medresesi'ne, Şaban 1097/Haziran-Temmuz 1686'da Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Rebûlevvel 1100/Aralık-Ocak 1688-89'da Hayreddin Paşa Medresesi'ne, Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Şah Sultan Medresesi'ne, Şaban 1104/Nisan-Mayıs 1693'te Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne, Safer 1105/Ekim 1693'te Sultan Ahmed Hân Medresesi'ne müderris oldu. Cemâziyelûlâ 1106/Aralık-Ocak 1694-95'te yerinde Hâmis-i Süleymaniye itibar olundu. Zilkade 1106/Haziran-Temmuz 1695'te Trabzonî Hasan Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin oldu. Ardından kadılık mesleğine geçen Mehmed Atâullah, 1 Şevval 1108/23 Nisan 1697'de Kudüs, Cemâziyelâhir 1115/Ekim-Kasım 1703'te Edirne pâyesi zamîmesiyle Şam kadısı oldu. Receb 1116/Ekim-Kasım 1704'te ma'zûl oldu. Cemâziyelûlâ 1117/Ağustos-Eylül 1705'te kendisine Havass-ı Mahmud Paşa ve Karinabad kazaları arpalık olarak verildi. Safer 1119/Mayıs-Haziran 1707'de kendisine Mekke pâyesi ilave olarak (zamîme) verildi. Cemâziyelâhir 1122/ Temmuz-Ağustos

¹²⁹⁶ *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 188-189; Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 135. Mutavvelî'nin Şam kadılığına atandığı tarih *Vekâyü'l-fudalâ*'da "1107 Muharrem" olarak geçmektedir. Ancak yine aynı eserde Mutavvelî'den sonra göreve başlayan Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın 1106 Zilkade'sinde Mutavvelî yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris olduğu kayıtlıdır (IV, 401-402). Çelişkinin giderilmesi için tercihimiz bu son tarih olmuştur.

¹²⁹⁷ Şeyhî, *a.g.e.*, a.y. Mutavvelî Trabzonî Hasan için ayrıca bkz. *RKR*, 53, s. 14.

1710'da sene-i âtiye Muharremi'l-harâmı gurre-i tevkîtiyle bilfiil Mekke kadısı oldu. Muharrem 1124/Şubat-Mart 1712'de azledildi. Aynı yıl Cemâziyelâhir/ Temmuz-Ağustos'ta Malgara ve Karaburun kazaları zamîme-i revâtibleri kılındı. Muharrem 1125/Ocak-Şubat 1713'te İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl 27 Rebûlâhir/23 Mayıs'ta mütekâid oldu ve kendisine Tatarpazarı kazası arpalık olarak verildi. Bu hal üzere iken 24 Şaban 1129/3 Ağustos 1717'de vefat etti ve ertesi gün Fatih Camii'nde öğle namazını müteâkip kılınan cenaze namazının ardından Eyüp'te defnedildi. Aynı zamanda şair olan ve üç dil bilen Mehmed Atâullah'ın bir Divan'ı olup, şiirlerinde "Vak'î" mahlasını kullanmıştır.¹²⁹⁸

88. Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi (Kaplan Paşa Hocası, ö. Safer 1110/Ağustos-Eylül 1698)

Mardin'de doğdu. Tahsilinin ilk zamanlarında Kaptan-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa'ya intisâb ettiğinden "Kaplan Paşa Hocası" diye meşhur oldu. Dönemindeki ulemâdan dersler aldıktan sonra İstanbul'a gitti ve burada ulemâ-yı kirâmın birinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Receb 1083/Ekim-Kasım 1672'de Kepenekçi Sinan Medresesi'ne, Ramazan 1087/Kasım-Aralık 1676'da Cezerî Kasım Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Ümmülveled Medresesi'ne, Receb 1092/ Temmuz-Ağustos 1681'de Kepenekçibaşı Medresesi'ne, Ramazan 1094/Ağustos-Eylül 1683'te Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Rebîulevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Şaban 1097/Haziran-Temmuz 1686'da Davud Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Kadırğa

¹²⁹⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 401-402. Ayrıca bkz. *RKR*, 54, vr. 12b; *RKR*, 57, vr. 3b; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 272; Mirzazâde M. Salim, *Tezkiretü's-şü'arâ*, 699-700.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Mehmed Atâullah Efendi'nin notlarının yer aldığı bazı eserler bulunmaktadır. Onun, Dârülhadis'te görevde iken bu notları yazdığı anlaşılmaktadır. Bu eserler şunlardır:

a. *Mesâbîhü's-sünne*, el-Beğavî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 338, bkz. İç kapak.

b. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 524, bkz. İç kapak. İstinsah tarihi: 969, 5. cilt.

c. *Tebyinü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik* (4. cilt), Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcan el-Hanefî ez-Zeylâî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475, İstinsah tarihi: 884, bkz. İç kapak.

d. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (9. cilt), Hüsameddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Hanefî es-Sıgnakî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565, bkz. İç kapak. Aynı eserin 10. cildinde de aynı kayıtlar bulunmaktadır. bkz. Süleymaniye Bl., nr. 566.

e. *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye* (2. Cilt), Celâleddin el-Hârezmî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549, bkz. İç kapak.

f. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, (Ebü'l-Berekât) Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Hanefî en-Nesefî, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 137, bkz. İç kapak.

Limani'ndaki Mehmed Paşa Medresesi'ne, Şevval 1100/ Temmuz-Ağustos 1689'da Sâniye-i Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne, Receb 1102/ Mart-Nisan 1691'de Sâniye-i Saray-ı Galata Medresesi'ne, Receb 1106/ Şubat-Mart 1695'te Süleymaniye Medreseleri'nin birine¹²⁹⁹, 1 Şevval 1108/23 Nisan 1697'de Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah Efendi yerine Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹³⁰⁰ Ardından kadılık mesleğine geçen Süleyman Efendi, Cemâziyelâhir 1109/ Aralık-Ocak 1697-98'de Yenişehir kadısı oldu. Safer 1110/ Ağustos-Eylül 1698'de vefat etti.¹³⁰¹

89. Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi (Abdülkerim b. Mustafa, ö. Rebîülevvel 1111/ Ağustos-Eylül 1699)

Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından Çeşmîzâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1059/1649) oğludur. Öğrenim hayatından sonra Cemâziyelûlâ 1057/ Haziran-Temmuz 1647'de Bahâî Efendi'nin ikinci kez Rumeli kadıaskerliğine teşrîflerinden mülâzım oldu. Tekmîl-i medâristen sonra 40 akçe medreseden ma'zûl iken Safer 1083/ Mayıs-Haziran 1672'de Rahîkî Medresesi Hârici'ne, Receb 1087/ Eylül-Ekim 1676'da Bâzergânbaşı Medresesi'ne, Şaban 1090/ Eylül-Ekim 1679'da Sâniye-i Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Muharrem 1091/ Şubat-Mart 1680'de Kadıasker Mustafa Efendi Medresesi'ne, Zilhicce 1093/ Aralık 1682'de Fethiye'deki Sinan Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1097/ Mart-Nisan 1686'da Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Safer 1099/ Aralık-Ocak 1687-88'de Şeyhülislam Minkârîzâde Efendi Medresesi'ne, Safer 1100/ Kasım-Aralık 1688'de Sinan Paşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1103/ Ocak-Şubat 1692'de Ülâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi'ne, Zilkade 1106/ Haziran-Temmuz 1695'te Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Sultan Ahmed Hân Medresesi'ne, Rebîülâhir 1109/ Ekim-Kasım 1697'de Yekçeşm Süleyman Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹³⁰² Ardından kadılık mesleğine geçen Çeşmîzâde, Rebîülevvel 1110/ Eylül-Ekim 1698'de Halep kadısı oldu. Burada iken Rebîülevvel

¹²⁹⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 148.

¹³⁰⁰ RKR, 58, s. 1, 8. Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 272.

¹³⁰¹ Şeyhî, *a.g.e.*, a.y.

¹³⁰² RKR, 57, vr. 8b'de Süleymaniye itibariyle Süleymaniye Dârülhadisi'ne tayin edildiği yazılıdır. Ancak Şeyhî, Çeşmîzâde'nin 1106 Zilkade'sinde Hâmis-i Süleymaniye itibariyle Sultan Ahmed Hân Medresesi'ne atandığını belirtmektedir.

1111/Ağustos-Eylül 1699'da vefat etti ve Halep surları dışında Cebeliye Mezarlığı'na defnedildi.¹³⁰³

90. Sahhâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed (Seyyid Mehmed b. Abdülbâkî, Nakîbüleşrâf, ö. 2 Rebîülâhir 1129/16 Mart 1717)

Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından Sahhaf Şeyhzâde Abdülbâkî Efendi'nin (ö. 1082/1671) oğlu olan Seyyid Mehmed, 1050/1640-41 tarihinde doğdu.¹³⁰⁴ Tahsilden sonra Sultan Bayezid Medresesi'nde Şeyhülislam Sun'îzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin iâdesinden mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Ramazan 1084/Aralık-Ocak 1673-74'te eğitim-öğretime başlayan Ahî Çelebi Medresesi Sâniyesi'ne Hâric ile ilk müderris olarak atandı. Şaban 1089/Eylül-Ekim 1678'de aynı medresenin Ülâsı'na geçti. Receb 1092/ Temmuz-Ağustos 1681'de Hadım Hasan Paşa Medresesi'ne, Muharrem 1094/Aralık-Ocak 1682-83'te Topkapı içerisindeki Ahmed Paşa Medresesi'ne, Rebîülevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Şeyhülislam Zekeriya Efendi Medresesi Ülâsı'na, Safer 1099/Aralık-Ocak 1687-88'de Sahn-ı Semâniye'lerin birine, Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne, Rebîülevvel 1101/Aralık-Ocak 1689-90'da Zal Paşa Medresesi'ne, Zilhicce 1103/Ağustos-Eylül 1692'de Üsküdar'daki Vâlîde Sultan Medresesi'ne, Rebîülevvel 1107/Ekim-Kasım 1695'te Süleymaniye Medreseleri'nden birine, Rebîülevvel 1110/Eylül-Ekim 1698'de¹³⁰⁵ Abdülkerim Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹³⁰⁶ 18 Rebîülevvel 1110/24 Eylül 1698'de Yenişehir kadısı oldu ve Dârülhadis'teki yerine Süleymaniye müderrislerinden Şerif Efendi geçti.¹³⁰⁷ Receb 1111/Aralık-Ocak 1699-1700'de ma'zûl oldu. Rebîülâhir 1115/Ağustos-Eylül 1703'te kendisine Edirne pâyesi ilavesiyle İznik kazası arpalık olarak verildi. Aynı yıl Şevval/Şubat-Mart 1704'te bilfiil Edirne kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1116/Ekim 1704'te nakîbüleşrâf oldu ve kendisine Kete kazası ilavesiyle (zamîmesiyle) İslimye kazası arpalık olarak verildi. Muharrem

¹³⁰³ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 157-158. Ayrıca bkz. *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 371, 420.

¹³⁰⁴ Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nükabâ*, 90.

¹³⁰⁵ Şeyhî, Sahhaf Şeyhzâde'nin Dârülhadis'e atandığı ayı "Safer" olarak vermiştir. Dârülhadis'in bir önceki müderrisi Çeşmîzâde'nin Dârülhadis'ten ayrıldığı tarih ise yine kendisi tarafından "Rebîülevvel" olarak verilmiştir (bkz. *a.g.e.*, IV, a.y.). Rebîülevvel ayı Safer'den sonra geldiği için doğrusu "Rebîülevvel" olmalıdır.

¹³⁰⁶ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 397-399.

¹³⁰⁷ *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 372-373.

1118/Nisan-Mayıs 1706'da İstanbul pâyesi zamîmesiyle arpalıkları Pravadi kazasıyla değiştirildi. Rebûlevvel 1119/Haziran-Temmuz 1707'de ikinci kez İznik kazası zamîme-i revâtibleri kılındı. Aynı yıl Şevval/Aralık-Ocak 1707-8'de nakîbüleşrâflıkla birlikte zabt etmek üzere bilfiil İstanbul kadısı oldu. Zilkade 1120/Ocak-Şubat 1709'da İstanbul kadılığından azledildi, ancak nakîbüleşrâflık görevine devam etti. Kendisine ayrıca Karaburun kazası ilavesiyle (zamîmesiyle) Bolu ve Edincik kazaları arpalık olarak verildi. Şaban 1121/Ekim-Kasım 1709'da Karaburun kazası arpalığı, Mihaliç kazası arpalığına çevrildi. Zilhicce 1123/Ocak-Şubat 1712'de Anadolu kadıaskeri olduğunda nakîbüleşrâflık görevinden ayrıldı. Safer 1125/Şubat-Mart 1713'te kadıaskerlik görevinden ayrıldı ve kendisine Beypazarı, Kuşadası ve Menemen-Güzelhisarı kazaları arpalık olarak verildi. Receb 1126/Temmuz-Ağustos 1714'te Kuşadası ve Menemen-Güzelhisarı kazaları arpalıkları, Tırnova kazasına çevrildi. Rebûlâhir 1128/Mart-Nisan 1716'da Rumeli kadıaskeri oldu ve Edirne'ye gitti. Rebûlevvel 1129/Şubat-Mart 1717'de azledildi ve kendisine Pravadi kazası ile Balıkesir ma'a Balya kazaları arpalık olarak verildi. Bundan sonra Edirne'den ayrılıp İstanbul'a doğru yola koyuldu. Silivri kasabasına geldiğinde aynı yıl 2 Rebûlâhir/16 Mart 1717'de vefat etti. Naaşı ertesi gün İstanbul'daki evine götürüldü ve 4 Rebûlâhir/18 Mart'ta Fatih Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından Zincirlikuyu karşısında (mukabilinde) eniştesi İdris Efendi türbesine defnedildi.¹³⁰⁸

91. Şerif Efendi (Şerif b. Şeyh Mahmud, ö. 12 Şaban 1121/17 Ekim 1709)

Halvetiyye Şeyhlerinden Yenişehirli Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur. Tahsîl hayatından sonra Şeyhülislam (Çatalcalı) Ali Efendi'ye intisâb ile ondan mülâzım oldu. Ayrıca Şeyhülislam Ali Efendi'nin kızıyla evlenerek onunla akraba oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Muharrem 1092/Ocak-Şubat 1681'de Canbâziyye Medresesi Hârici'ne, Rebûlevvel 1094/Şubat-Mart 1683'te Hamamiye Medresesi'ne, Rebûlevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Etmekçizâde Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1097/Mart-Nisan 1686'da Haydarpaşa Medresesi'ne, Cemâziyelûlâ 1099/Mart-Nisan 1688'de Nişancı Paşa-yı Cedîd Medresesi'ne, Şaban 1101/Mayıs-Haziran 1690'da Sahn-ı

¹³⁰⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, IV, 398-399. Ayrıca bkz. *RKR*, 57, vr. 8a-b; Ahmet Rifat, *a.g.e.*, 90-91; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 212.

Semâniye'lerin birine, Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Siyavuş Paşa Sultânî Medresesi'ne, Rebûlâhir 1103/Aralık-Ocak 1691-92'de İstanbul'daki Vâlîde Sultan Medresesi'ne, Receb 1108/Ocak-Şubat 1697'de Süleymaniye Medreseleri'nin birine¹³⁰⁹, 18 Rebûlevvel 1110/24 Eylül 1698'de Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹³¹⁰ Ardından kadılık mesleğine geçen Şerif Efendi, Muharrem 1111/Haziran-Temmuz 1699'da Kudüs kadısı oldu. Cemâziyelâhir 1112/Kasım-Aralık 1700'de ma'zûl oldu. Receb 1115/Kasım-Aralık 1703'te Edirne pâyesi ilavesiyle Yenişehir kadısı oldu. Receb 1116/Ekim-Kasım 1704'te azl olundu ve Yenişehir'de kalmaya me'mûr olundu. Cemâziyelâhir 1119/Ağustos-Eylül 1707'de affedilip İstanbul'daki evine döndükten sonra kendisine Karaburun kazası arpalık olarak verildi. Rebûlevvel 1120/Mayıs-Haziran 1708'de Bursa kadısı oldu. Rebûlâhir 1121/Haziran-Temmuz 1709'da azledildi ve aynı yıl Cemâziyelûlâ/Temmuz-Ağustos'ta kendisine Menemen-Güzelhisarı ve Kal'a-i Sultâniye kazaları arpalık olarak verildi. Bu hal üzere iken aynı yıl 12 Şaban/17 Ekim 1709'da vefat etti ve Eyüp'te Oluklubayır adlı yerde Ümmî Sinan Zâviyesi yakınında defnedildi.¹³¹¹

92. Mekkîzâde Esad Efendi (Esad b. Mehmed Emin, ö. 28 Muharrem 1124/7 Mart 1712)

Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından Mekkî Mehmed Efendi'nin (ö. 1091/1680) oğludur. Tahsîlden sonra kadıasker Bosnavî Bâlî Efendi'den mülâzım oldu. 40 akçe medreseden ma'zûl iken Şevval 1086/Aralık-Ocak 1675-76'da Maktul Hasan Paşa Medresesi Hârici'ne, Muharrem 1091/Şubat-Mart 1680'de Sâniye-i Nişancı Paşayı Cedîd Medresesi'ne, Şevval 1094/Eylül-Ekim 1683'te Sâniye-i Hüsrev Kethüda Medresesi'ne, Rebûlevvel 1096/Şubat-Mart 1685'te Molla Gürânî Medresesi'ne müderris oldu. Safer 1099/Aralık-Ocak 1687-88'de yerinde Mûsıla-i Sahn itibar olundu. Aynı yıl Cemâziyelûlâ'sında (Mart-Nisan 1688) Kara Çelebizâde Mahmud Efendi Medresesi'ne, Rebûlevvel 1100/Aralık-Ocak 1688-89'da Sahn-ı Semâniye Medreseleri'nin birine, Rebûlevvel 1101/Aralık-Ocak 1689-90'da Hatice Sultan

¹³⁰⁹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 311.

¹³¹⁰ *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 372-373.

¹³¹¹ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 311-312. Ayrıca bkz. *RKR*, 57, vr. 8b, 12a; *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 379.

Medresesi'ne, Receb 1102/Mart-Nisan 1691'de Davud Paşa Medresesi'ne, Safer 1105/Ekim 1693'te Ayasofya-i Kebîr Medresesi'ne, Rebûlâhir 1109/Ekim-Kasım 1697'de Süleymaniye Medreseleri'nin birine¹³¹², Muharrem 1111/Haziran-Temmuz 1699'da Şerif Efendi yerine Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris oldu.¹³¹³ Daha sonra kadılık mesleğine geçen Mekkîzâde, Muharrem 1113/Haziran-Temmuz 1701'de Selanik, Zilhicce 1116/Mart-Nisan 1705'te Bursa kadısı oldu. Muharrem 1118/Nisan-Mayıs 1706'da ma'zûl oldu ve kendisine Taşköprü kazası arpalık olarak verildi. Aynı yıl Cemâziyelûlâ/Ağustos-Eylül'de kendisine Çorum kazası arpalığı ilave olarak verildi. Bir süre sonra Çorum kazası kasaba kadılarına (kudat-ı kasabata) verilip yerine kendisine Zağra-i Cedîd kazası arpalık olarak verildi. Şaban 1121/Ekim-Kasım 1709'da Taşköprü kazası, İstanköy kazası arpalığıyla değiştirildi. Bu hal üzere iken 28 Muharrem 1124/7 Mart 1712'de vefat etti.¹³¹⁴

¹³¹² Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 340. *RKR*, 57, vr. 12a'da “*Ûlâ-yı Süleymaniye*” kaydı bulunmaktadır.

¹³¹³ *Uşşakîzâde Tarihi*, I, 379; Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 311.

¹³¹⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 340-341. Ayrıca bkz. *RKR*, 57, vr. 12a.

II. MÜDERRİSLERLE İLGİLİ AYRINTILI TABLO

Tablodaki bilgiler, genellikle *Şekâik* zeyilleri, *Târîh-i Silsile-i Ulemâ* gibi kaynaklar ile arşivlerdeki vakıf muhasebe defterlerinden alınmıştır. Müderris yevmiyeleri, Süleymaniye Dârülhadisi'nin problemlili konularından olduğundan, bunların geçtikleri kaynaklar da dipnotlarda gösterilmiştir. Diğer bilgilerin geçtikleri kaynaklar için ilgili müderris biyografilerine bakılmalıdır. Bazı müderrislerin görev tarihleri tam tespit edilemediğinden, bunların görev süreleri de yaklaşık olarak gösterilmiştir. Kaynaklarda müderrislerin göreve başladığı ve ayrıldıkları tarihler genellikle uyumlu olmasına rağmen bazı çelişkiler de görülmektedir. Bu çelişkiler, bazen kaynaklardaki bilgiler arasında tercih yoluyla giderilebilse de çelişkinin giderilemediği yerler de olmuştur. Bu yerler soru işaretleriyle gösterilmiştir. Yine yer darlığı sebebiyle tablodaki bazı ay isimlerinde muhasebe defterlerindeki kısaltmalar kullanılmış (Kısaltmalar bölümüne bakınız) ve sadece hicrî tarihler verilmiştir. Miladî tarihler için her bir müderrisin biyografisine bakılmalıdır.

MÜDERRİSLER	Dârülhadis'ten Önceki Görev	Dârülhadis'teki Görev Tarihi ve Sonraki Görev	Yevmiye (Akçe)	Görev Süreleri (Yaklaşık)
1. Emin Kösesi (Yahya b. Nureddin Hamzatü'l-Emin, ö. Muharrem 968/Eylül-Ekim 1560)	Bağdat kadılığı	964-967 Za. sonları Azil (iâde satmaktan)	100 akçe ¹³¹⁵	3-4 yıl
2. Muslihiddin Mustafa en-Niksarî (Niksarîzâde Mehmed'in babası, ö. 19 Rebûlâhîr 969/27 Aralık 1561)	İstanbul kadılığı	967 Za. sonları- 19 R. 969 Vefat	130 akçe ¹³¹⁶	1 yıl 5 ay
3. Muhaşşî Sinan Efendi (Sinâneddin Yusuf b. Hüsam b. İlyas, ö. 12 Safer 986/20 Nisan 1578)	Anadolu kadiaskerliği	19 R. 969-983 S. Yaşlılık sebebiyle tekâüd	180/210 akçe ¹³¹⁷	13 yıl 10-11 ay
4. Kadzâde Ahmed Şemseddin (Şeyhülislam, ö. 11 Rebûlâhîr 988/26 Mayıs 1580)	Rumeli kadiaskerliği	983 S.-983 Ra. Rumeli kadiaskerliği	200/210 akçe? ¹³¹⁸	1-2 ay
5. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah (Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin babası, ö. 24 Zilkade 989/20 Aralık 1581)	Anadolu kadiaskerliği	983 Ra.-24 Za. 989 Vefat	200/210 akçe Zamîme-i revâtib ¹³¹⁹	6 yıl 8-9 ay
6. Abdülkerim Salih Molla Efendi	Anadolu	989 Z.-991 Z.	210 akçe?	2 yıl

¹³¹⁵ Atâî, *Hadâik*, 18-19. Emin Kösesi Bağdat kadılığından 80 akçe ile tekâüde ayrılmış ve Dârülhadis kendisine 100 akçe ile verilmiştir. Yani tekâüd maaşından 20 akçe fazla almıştır.

¹³¹⁶ *TSU*, vr. 4a; Atâî, *a.g.e.*, 22-23. Atâî'de Muslihiddin Mustafa'nın İstanbul kadılığından 100 akçe ile tekâüde ayrıldığı, Dârülhadis'in de kendisine 130 akçe ile verildiği belirtilmektedir. Yani tekâüd akçesinden 30 akçe fazla almıştır.

¹³¹⁷ Atâî, *a.g.e.*, 248-251 (Muhaşşî Sinan'ın yevmiyesi başta 180 akçe iken sonra 30 akçe ilave edilmiştir. Bkz. *a.g.e.*, a.y.).

¹³¹⁸ A.mlf., *a.g.e.*, 259-261.

¹³¹⁹ A.mlf., *a.g.e.*, 264-265.

(Mîrim Kösesi oğlu, Kızıl Molla, ö. 8 Şevval 996/31 Ağustos 1588)	kadıaskerliği	Rumeli kadıaskerliği	Zamîme-i revâtib ¹³²⁰	
7. Abdülkadir Şeyhî Efendi (Abdülkadir b. el-Müeyyedî, Şeyhülislam, ö. Şevval 1002/Temmuz 1594)	Rumeli kadıaskerliği	991 Z.-995 Ca. Şeyhülislam	210 akçe ¹³²¹ Zamîme-i revâtib	3 yıl 5-6 ay
8. Zekerîya Efendi (Meylî, Şeyhülislam, ö. 12 Şevval 1001/12 Temmuz 1593)	Anadolu kadıaskerliği	995 Ca.-997 Ca. Rumeli kadıaskerliği	210 akçe ¹³²² Kesbi rütbe-i seniyye	2 yıl
9. Osman Efendi (ö. 4 Zilkade 1001/2 Ağustos 1593)	Süleymaniye Medreseleri	997 Ca.-27 L. 1001 Muradiye Medresesi (Manisa)	70 akçe ¹³²³	4 yıl 5-6 ay
10. Esad Efendi (Hocazâde [Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu], Şeyhülislam [iki defa], ö. 14 Şaban 1034/22 Mayıs 1625)	Süleymaniye Medreseleri	27 L. 1001-27 C.1004 Edime kadılığı	70 akçe ¹³²⁴	2 yıl 8 ay
11. Ebûlmeyâmin Mustafa b. Ali (Sarı Gürüzâde Kaynı, Kaynı Mustafa Efendi, Şeyhülislam [iki defa], ö. 22 Receb 1015/22 Kasım 1606)	Süleymaniye Medreseleri	27 C. 1004-1005 C. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
12. Memikzâde Mehmed Efendi (ö. Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601)	Sultan Selim-i Kadîm (Yavuz Sultan Selim) Medresesi	1005 C.-1006 B. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
13. Kara Abdurrahman (Süleyman'ın oğlu, ö. Zilkade 1017/Şubat-Mart 1609)	Süleymaniye Medreseleri	1006 B.-14 Za.1008 Şam kadısı	?	2 yıl 4 ay
14. Abdülaziz Efendi (Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu, ö. 17 Zilhicce 1027/5 Aralık 1618)	Süleymaniye Medreseleri	14 Za.1008-1009 Za. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
15. Mustafa Efendi (Bâli Efendi'nin oğlu, Muslu Efendi, ö. 16 Muharrem 1027/13 Ocak 1618)	Üsküdar Vâlide Sultan Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibarıyla)	1009 Za.-12 S. 1010 Süleymaniye Medreseleri	60 akçe Hâmis-i Süleymaniye olarak ¹³²⁵	3-4 ay
16. Kâtipzâde Zeynî Efendi (Zeynelâbidîn Efendi, ö. Ramazan 1011/ Şubat-Mart 1603)	Medine kadılığı	12 S. 1010-1011 N. Vefat	300 akçe ¹³²⁶	1 yıl 7 ay
17. Sarı Hoca (Mehmed Efendi, ö. Zilhicce 1026/Kasım-Aralık 1617)	Süleymaniye Medreseleri	1011 N.-1011 Za.	?	2-3 ay

¹³²⁰ Atâî, *a.g.e.*, 303-305. Atâî'de Abdülkerim Salih Molla'nın aldığı akçe geçmemektedir. Ancak kendisinden önce ve sonraki kadıasker mütekâidleri gibi 210 akçe almış olması muhtemeldir.

¹³²¹ *MAD.d.*, 1954 (4 Ra. 993/6 Mart 1585), s. 9, 74; *TSU*, vr. 21b, 32b.

¹³²² *MAD.d.*, 5832 (1 Ca. 995/9 Nisan 1587), s. 15, 16, 61.

¹³²³ *MAD.d.*, 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589), s. 21, 50, 90; 6162 (1 C. 995), s. 11, 12, 46; 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602), s. 2; *D.HMH.SSÛL.d.*, nr. 21957 (1 Ca. 1000/14 Şubat 1592), s. 36-37.

¹³²⁴ *MAD.d.*, 6162, s. 46, 74, 108; 6233, s. 2; 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597), s. 24-25 (Burada Esad Efendi'nin ismi de verilmiştir).

¹³²⁵ *TSU*'da Dârülhadis'in Muslu Çelebi (Mustafa Efendi, Bâli Efendi oğlu)'na 60 akçe yevmiye ile Hâmise-i Süleymaniye olarak verildiği belirtilmektedir: "12 Safer 1010 Cumartesi günü Medine kadısı Abdülvehhab Efendi (Kavalalızâde)'nin yeri altmış akçe ile Hâmis-i Süleymaniye olmak üzere Dârülhadis müderrisi olan Muslu Çelebi'ye verildi." (vr. 113/2a). "1010 Safer'inde Mekke kadısı Kefeli Hüseyin Efendi ma'zûl olup yeri Medine kadısı Kavalalızâde (Abdülvehhab Efendi)'ye, onun yeri Dârülhadis Medresesi'nden altmış akçe ile müderris olan Muslu Çelebi'ye verilmiş idi, kabul etmemekle Medine kazası mahlûle olacak Manisa'da Sultan Murad müderrisi Salih'e verildi." (vr. 114a).

¹³²⁶ Atâî, *a.g.e.*, 457. Bir telhîste, Kâtipzâde'nin Dârülhadis'te tekâüdüğü döneminde Süleymaniye zevâidinden yevmî 100, türbe-i şerîfe zevâidinden 200, toplam 300 akçe aldığı belirtilmektedir (*Orhonlu, Osmanlı Tarihine Aid Belgeler*, 25-26).

		Hâkâniye-i Vefâ Medresesi		
18. Ahîzâde Hüseyin Efendi (Ahîzâde Mehmed'in oğlu, Hüdâyî, Şeyhülislam, ö. 1043/1633-34)	Süleymaniye Medreseleri	1011 Za.-1012 C. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	6-7 ay
19. Müteaccim Mehmed Efendi (ö. Şaban 1012/Ocak 1604)	Süleymaniye Medreseleri	1012 Ca.-1012 Ş. ortaları Vefat	?	2-3 ay
20. Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb, Nakîbüleşrâf, ö. Şevval 1013/Şubat-Mart 1605)	Süleymaniye Medreseleri	1012 Ş.-1013 S. Eyüp kadılığı	70 akçe ¹³²⁷	6-7 ay
21. Vahyîzâde Abdullah (Abdullah b. Mustafa, Hilmî, ö. 1015/1607)	Süleymaniye Medreseleri	1013 S.-1013 Ca. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	3-4 ay
22. Ali Çelebîzâde Abdullah Efendi (Bitlicezâde/Bitlice Ali Efendîzâde Abdullah Çelebi, Abdullah Efendi b. Ali b. Abdullah b. İlyas b. Şeyh Mehmed b. İlyas, ö. Safer 1039/Eylül-Ekim 1629)	Süleymaniye Medreseleri	1013 Ca.-12 C. 1014 Selanik kadılığı	?	1 yıl 1 ay
23. İbrahim Efendi (İbrahim-i İznîkî, Ali Beyzâde İbrahim Efendi, ö. Ramazan 1028/Ağustos-Eylül 1619)	Süleymaniye Medreseleri	12 C. 1014-1 Z. 1014 Şam kadılığı	?	5-6 ay
24. Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf, ö. 1033/1623-24)	Süleymaniye Medreseleri	1 Z. 1014-12 R. 1015 Mekte kadılığı	?	4-5 ay
25. Niksarîzâde Mehmed (Muslihiddin Mustafa'nın oğlu, Niksarî, ö. Ramazan 1025/26 Eylül 1616)	Süleymaniye Medreseleri	12 R. 1015-1015 Ş. sonları Selanik kadılığı	?	4-5 ay
26. Ahîzâde Yahya (Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin oğlu, ö. Şevval 1020/Aralık-Ocak 1611-12)	Süleymaniye Medreseleri	1015 Ş. sonları-1018 Ra. Mısır-Kahire kadılığı	70 akçe ¹³²⁸	2 yıl 6-7 ay
27. Şeyhzâde Ahmed Efendi (ö. Safer 1033/Kasım-Aralık 1623)	Süleymaniye Medreseleri	1018 Ra.-1022 R. Şam kadılığı	70 akçe ¹³²⁹	4 yıl 1 ay
28. Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi (Muhammed Emin b. Sadreddin, ö. 3 Zilhicce 1036/15 Ağustos 1627)	Edirne Selimiye Medresesi	1022 R.-1024 Ca. Halep kadılığı	70/100 akçe ¹³³⁰	2 yıl 1 ay
29. Şeyh Mehmed Efendi (Hocazâde Şemseddin'in oğlu/Şems Efendîzâde/Şemszâde, Çekirdek Çelebi, ö. 3 Ramazan 1026/4 Eylül 1617)	Süleymaniye Medreseleri	1024 Ca.-1024 N. Şam kadılığı	?	4-5 ay
30. Kudsî Muhammed Efendi (Nişancızâde Ahmed'in oğlu, Turâbî, ö. 1030/1620-21)	Süleymaniye Medreseleri	1024 N.-1024 Za. Selanik kadılığı	?	2-3 ay
31. Mehmed Efendi (Dâvûdzâde, Kara Dâvûdzâde'nin oğlu, ö. Receb 1031/Mayıs-Haziran 1622)	Süleymaniye Medreseleri	1024 Za.-26 R.1026 Şam kadılığı	?	1 yıl 5-6 ay

¹³²⁷ MAD.d., 1845 (8 R. 1024/7 Mayıs 1615), s. 76-78. Yavuz Çelebi'nin görev tarihi için Bkz. Atâî, *Hadâik*, 515-516.

¹³²⁸ MAD.d., 5424 (7 M. 1021/10 Mart 1612), s. 55, 102.

¹³²⁹ MAD.d., 5424, s. 10; 5183 (29 M. 1023/11 Mart 1614), s. 3.

¹³³⁰ Muhasebe defterlerinin birinde 1 L. 1021-30 M. 1023 tarihleri arasında Dârülhadis müderrisinin 70 akçe aldığı görülmektedir (MAD.d., 5183 [29 M. 1023/11 Mart 1614], s. 3). Ancak aynı tarihi de içeren başka bir muhasebe defterinde ise 1 S. 1023-30 M. 1024 tarihleri arasında Dârülhadis müderrisinin 100 akçe aldığı kayıtlıdır (MAD.d., 1151 [1 S. 1024/2 Mart 1615], s. 5). Mevcut bilgilerde hata yoksa 1022 R.-1024 Ca. arasında Dârülhadis'te görev yapan Sadreddinzâde Muhammed'in (bkz. Atâî, *a.g.e.*, 712) başlangıçta 70 akçe aldığı, daha sonra ise yevmiyesine 30 akçe daha zam yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

32. Muîdzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Mehmed b. Hayreddin, ö. 12 Şaban 1056/23 Eylül 1646)	Süleymaniye Medreseleri	26 R. 1026-27 B.1027 Şam kadılığı	?	1 yıl 3 ay
33. Mutahhar Efendi (Mutahhar-ı Şirvânî, ö. 1034/1624-25)	Süleymaniye Medreseleri	27 B. 1027-1027 Z. Mekke kadılığı	?	4-5 ay
... Şeyhzâde Ahmed Efendi-İkinci defa	Bursa Kadısı	1027 Z.-16 M. 1032 Edime kadılığı	? Ber-vechi tekâüd	4 yıl 1 ay
34. Dervîş Ebâbil Efendi (ö. 1042/1633)	Sultan Selim-i Kadim Medresesi	16 M. 1032-1034 S. Mekke kadılığı	70 akçe ¹³³¹ Hâmis-i Süleymaniye olarak	1 yıl 1 ay
35. Tevfikîzâde Ahmed Çelebi (ö. Receb 1051/Ekim-Kasım 1641)	Süleymaniye Medreseleri	1034 S. sonları-1034 C. sonları Selanik kadılığı	70 akçe ¹³³²	4 ay
36. Muîd Ahmed Efendi (Ahmed b. Yusuf, Şeyhülislam, ö. Rebülevvel 1057/Nisan-Mayıs 1647)	Süleymaniye Medreseleri	1034 C. sonları-1035 C. Şam kadılığı	70 akçe ¹³³³	1 yıl
37. Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi, Mehmed b. Şeyhülislam Hüseyin, Hasibî, ö. Cemâziyelülâ 1044/Ekim-Kasım 1634)	Süleymaniye Medreseleri	1035 C.-1037 Ra. Bursa kadılığı	?	1 yıl 9 ay
38. Hısım Yahya (Yahya b. Mehmed b. Ali b. eş-Şeyh Abdürrahim el-Müeyyedî, ö. Receb 1040/Şubat-Mart 1631)	Bursa kadılığı	1037 Ra.-1040 B. Vefat	? Tekâüd tariki ile	3 yıl 4 ay
39. Azmîzâde Mustafa Hâletî (Mustafa b. Azmîzâde, ö. 26 Şaban 1040/30 Mart 1631)	Rumeli kadiaskerliği	1040 B.-26 Ş. 1040 Vefat	? İlâve-i revâtib-i seniyye	1-2 ay
40. Biber Birâderi Hasan Efendi (ö. Zilkade 1046/Mart-Nisan 1637)	Rumeli kadiaskerliği	26 Ş. 1040-1046 Za. Vefat	? Tekâüd tariki ile	6 yıl 3 ay
41. İmam-ı Sultânî Yusuf (Yusuf b. Ebu'l-Feth b. Mansur b. Abdürrahman, Padişah hocası, ö. Safer 1057/Mart-Nisan 1647)	IV. Murad'a hocalık görevi (imâmet-i sultânî)	1046 Za.-1057 S. sonları Vefat	100 akçe ¹³³⁴ İlâve-i revâtib-i seniyye	10 yıl 3 ay
42. Uzun Hasan Efendi (Fâzıl Uzun Hasan Efendi, Hasan b. İsmail, ö. 21 Şevval 1081/3 Mart 1671)	Kara Mustafa Paşa Medresesi	1057 Ra. başları-1059 Ş. Halep kadılığı	100 akçe ¹³³⁵	2 yıl 5 ay
43. Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendîzâde, Esad Efendi'nin torunu, ö. 1091/1680-81)	Süleymaniye Medreseleri	1059 Ş.-1060 N. Selanik kadılığı	100 akçe ¹³³⁶	1 yıl 1 ay
44. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi (Feyzi, Şeyhülislam [iki defa], ö. 15 Rebüülâhir 1110/21 Ekim 1698)	Süleymaniye Medreseleri	1060 N.-1061 Ş. Galata kadılığı	100 akçe ¹³³⁷	1 yıl
45. Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed (ö. 1079/1668-69)	Süleymaniye Medreseleri	1061 Ş.-1062 Ş. Halep kadılığı	?	1 yıl

¹³³¹ MAD.d., 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624), s. 4.

¹³³² MAD.d., 4701, a.y. Tevfikîzâde dönemine denk gelen bu defterde şu kayıt bulunmaktadır: “Ziyâde-i vazife-i Müderris Efendi fi yevm [1 Ra. 1034-30 Z. 1034]: 10 akçe. (60 yevmiye+10 ziyade). Toplam 70 akçe.”

¹³³³ MAD.d., 4701, a.y.

¹³³⁴ MAD.d., 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645), vr. 3b; 3911 (25 L. 1057/23 Kasım 1647), s. 5; 5920 (20 C. 1055/13 Ağustos 1645), s. 5; 15871 (17 M. 1055/15 Mart 1645), s. 4.

¹³³⁵ MAD.d., 3911, a.y.; 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 4.

¹³³⁶ MAD.d., 994 (10 M. 1086/6 Nisan 1675), s. 4. Ancak MAD.d., 5324, s. 4'te müderris yevmiyesinin 60 akçe olduğu görülmektedir.

¹³³⁷ MAD.d., 994, a.y.

46. Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (Küçük Şa'râvizâde, ö. Zilhicce 1065/Ekim 1655)	Süleymaniye Medreseleri	1062 Ş.-1063 N. Şam kadılığı (Bursa pâyesi ilavesiyle)	70 akçe ¹³³⁸	1 yıl
47. İzzetî Şeyh Mehmed (Mehmed b. Lütfullah b. Zekeriyya, Vişnezâde, İzzetî, ö. Şaban 1092/Ağustos-Eylül 1681)	Süleymaniye Medreseleri	1063 N.-1064 Ca. Şam kadılığı	70 akçe ¹³³⁹	8-9 ay
48. Şîrvânî Ahmed Efendi (ö. Zilhicce 1068/Ağustos-Eylül 1658)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1064 Ca.-1066 C. Halep kadılığı	?	2 yıl
49. Şa'rânîzâde Ebussuûd Efendi (Ebussuûd b. Abdurrahim eş-Şa'râvî, ö. Zilhicce 1082/Mart-Nisan 1672)	Edirne kadılığı	1066 C.-1067 B. İstanbul kadılığı	? Buk'alık ile	1 yıl
50. Fâzıl Muslu Efendi (Fâzıl Muslu b. Musa b. Halil, ö. 1080/1669-70)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1067 B.-1068 Ş. Halep kadılığı	?	1 yıl
51. Kürd İshak Efendi (İshak b. Yahya, ö. Cemâziyelâhir 1082/Ekim-Kasım 1671)	Süleymaniye Medreseleri	1068 Ş.-1069 Ş. Selanik kadılığı	?	1 yıl
52. Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah Efendi (Fâizî, ö. Cemâziyelâhir 1079/Kasım-Aralık 1668)	Süleymaniye Medreseleri	1069 Ş.-1070 B. Selanik kadılığı	?	1 yıl
53. Uzun Abdullah Efendi (Abdullah b. Mehmed, Avârezâde Damadî, Abdî, ö. 1078/1667-68)	Ayasofya-i Kadîm Medresesi	1070 B.-1071 Ş. Halep kadılığı	60 akçe ¹³⁴⁰	1 yıl
54. Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi (ö. Şevval 1078/Mart-Nisan 1668)	Şehzâde Medresesi	1071 Ş.-1073 B. Kudüs kadılığı	50/60 akçe ¹³⁴¹	2 yıl
55. Hâmid Efendi (Hâmid b. Mustafa Konevî, ö. 15 Şaban 1098/26 Haziran 1687)	Haseki Sultan Medresesi	1073 B.-1075 M. Selanik kadılığı	50 akçe ¹³⁴²	1,5 yıl
56. İshakzâde Mehmed Sâlih (Zuhûrî, ö. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1075 M.-1075 L. (1075 M.-1075 Ş. arasında Hâmîse-i Süleymaniye olarak, 1075 Ş.-1075 L. arasında Dârülhadîs derecesinde) Yenişehir kadılığı	50 akçe ¹³⁴³	9-10 ay
57. Ahmed Efendi (Mahdûm-i Kemaleddinzâde, Kemal Efendîzâde, Ahmed b. İbrahim, Ârifî, ö. Şaban 1076/Şubat-Mart 1666)	Süleymaniye Medreseleri	1075 L.-1076 Ra. Halep kadılığı	50 akçe ¹³⁴⁴	5-6 ay
58. Hacıoğlu Mustafa Efendi (Hacızâde, ö. 1077/1666-67)	Süleymaniye Medreseleri	1076 Ra.-1076 L. Tekâüd	50 akçe ¹³⁴⁵	7-8 ay

¹³³⁸ MAD.d., 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 5.

¹³³⁹ MAD.d., 5667, a.y.

¹³⁴⁰ MAD.d., 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658), s. 88.

¹³⁴¹ Neffâtî Şeyh Mehmed'in görev yaptığı tarihleri içeren muhasebe defterlerinin birinde 1 B. 1071-30 N. 1071 tarihleri arasında Dârülhadîs müderrisinin 60 akçe aldığı kayıtlıdır (MAD.d., 5019 [5 Z. 1068], s. 88). Ancak aynı dönemleri içeren farklı üç ayrı defterde ise Dârülhadîs müderrisinin yevmiyesi 50 akçe görünmektedir (VGMA.d., 57 [Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atik Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân der İstanbul], s. 4-7 [27 L. 1072 tarihinde]; MAD.d., 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 6; VGMA.d., 59 (Defter-i Atik Sultan Mehmed ve Süleyman, Tarih: 1072-1073), s. 41-42 (yeni sayfa no: 46-47). Burada iki ihtimalden bahsedilebilir: Ya başta 60 akçe alan Neffâtî Şeyh Mehmed'in yevmiyesi sonradan 50 akçeye düşürülmüş; ya da MAD.d., 5019'daki müderris yevmiyesi hatalı verilmiştir.

¹³⁴² VGMA.d., 59 (Defter-i Atik Sultan Mehmed ve Süleyman, Tarih: 1072-1073), s. 41-42 (yeni sayfa no: 46-47).

¹³⁴³ MAD.d., 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664), s. 5.

¹³⁴⁴ MAD.d., 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 4.

¹³⁴⁵ MAD.d., 2104 (6 C. 1076/14 Aralık 1665), s. 7.

59. Debbağzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Şeyh Mahmud b. Ahmed, Şeyhülislam [iki defa], ö. 15 Receb 1114/5 Aralık 1702)	Süleymaniye Medreseleri	1076 L.-1077 N. Şam kadılığı	50 akçe ¹³⁴⁶	1 yıl
60. Kebîrîzâde Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed el-Kebîrî, ö. Zilhicce 1097/27 Ekim 1686)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1077 N.-1078 Z. Selanik kadılığı	?	1 yıl 3 ay
61. Edirneli Çelebi (Ahmed b. Mehmed, ö. Cemâziyelâhir 1086/Ağustos-Eylül 1675)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1078 Z.-1080 Ca. Selanik kadılığı	?	1, 5 yıl
62. Uşşakîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi (Bâkî, Uşşakkîzâde İbrahim Efendi [Zeyl-i Şekâik müellifi]'nin babası, ö. 1090/1679-80)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1080 Ra.-1081 Z. Üç ay tevkîtiyle Selanik kadılığı	?	1 yıl 9 ay
63. Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâlî, ö. Receb 1083/Ekim-Kasım 1672)	Süleymaniye Medreseleri	1081 Z.-1083 Ra. Halep kadılığı	?	1 yıl 3 ay
64. Sarı Osman Efendi (Osman b. Mehmed, ö. Zilkade 1089/Aralık-Ocak 1678-79)	Süleymaniye Medreseleri	1083 M.?-1083 B. Şam kadılığı	?	6-7 ay
65. Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd (ö. 4 Rebîülâhir 1093/12 Nisan 1682)	Süleymaniye Medreseleri	1083 C.?-1084 B. Halep kadılığı	50 akçe ¹³⁴⁷	1 yıl
66. Seyyid Feyzullah Efendi (Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed b. Seyyid Şeyh Mehmed, Hoca, Şeyhülislam [2 defa], Nakîbüleşrâf, Padişah hocası, ö. Katlen 20 Rebîülâhir 1115/2 Eylül 1703)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1084 B.-1086 Ca. Sultan Ahmed Medresesi (Anadolu kadıaskerliği pâyesiyile)	50 akçe ¹³⁴⁸ İstanbul kadılığı pâyesi zamîmesi ve S. Dârülhadîsi ile tekâüd	1 yıl 10 ay
67. Hocazâde Seyyid Osman (Seyyid Osman b. Abdullah, Nakîbüleşrâf, ö. 17 Cemâziyelülâ 1112/30 Ekim 1700)	Şehzâde Medresesi	1086 Ca.-1087 Z. Halep kadılığı	?	1,5 yıl
68. Bezircîzâde/Bezirci Mahmud Efendi (ö. 1090/1679-80)	Süleymaniye Medreseleri	1087 N.?-1089 S. Halep kadılığı	?	1,5 yıl
69. Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi (Mehmed b. Ebubekir, ö. Cemâziyelâhir 1104/Şubat-Mart 1693)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1089 S.-1089 L. Şam kadılığı	?	8-9 ay
70. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed (Şeyhülislam [iki defa], ö. 7 Ramazan 1121/10 Kasım 1709)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	1089 L.-1091 R. Halep kadılığı	50 akçe ¹³⁴⁹	1,5 yıl
71. Seyyid Cafer Efendi (Seyyid Cafer b. Kemaleddin, Emir Cafer Efendi, Nakîbüleşrâf, ö. Zilhicce 1108/Haziran-Temmuz 1697)	Ûlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1091 M.-1091 Ca. Nakîbüleşrâf (Bursa pâyesi zamîmesiyle)	50 akçe ¹³⁵⁰	4-5 ay
72. Hanlızâde Mehmed Efendi (ö. 1096/1684-85)	Diyarbakır'da müderrislik	1091 Ca.-1096 Ca. Azil (boşta kaldığından, memleketine döndü)	50 akçe ¹³⁵¹	5 yıl
73. Bâkîzâde İsmail Efendi (İsmail b. Esad, Remzî, ö. 14 Zilhicce 1114/1 Mayıs 1703)	Süleymaniye Medreseleri	1096 R.?-1097 Ş. Şam kadılığı	?	1 yıl 4 ay
74. Cevherîzâde Mehmed Efendi (ö. 15 Muharrem 1101/29 Ekim 1689)	Süleymaniye Medreseleri	1097 Ş.-1097 Z. Halep kadılığı	?	4-5 ay

¹³⁴⁶ MAD.d., 2104, a.y.

¹³⁴⁷ Ev.Hmh.d., 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674), vr. 1b.

¹³⁴⁸ Ev.Hmh.d., 271, a.y.; 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674), vr. 2b.

¹³⁴⁹ Ev.Hmh.d., 336 (1 L. 1090/5 Kasım 1679), vr. 1a.

¹³⁵⁰ Ev.Hmh.d., 336, a.y.

¹³⁵¹ Ev.Hmh.d., 336, a.y.; 352 (29 L. 1091/22 Kasım 1680), vr. 2b.

75. Çavuşzâde Ahmed Efendi (Ahmed b. Osman, ö. 1105/1693-94)	Süleymaniye Medreseleri	1097 Z.-1098 B. Selanik kadılığı	50 akçe ¹³⁵²	7-8 ay
76. Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi (Vâli, Nakîbüleşrâf, ö. 1 Şevval 1107/4 Mayıs 1696)	Süleymaniye Medreseleri	1098 B.-1099 Ca. Nakîbüleşrâf	50 akçe ¹³⁵³	10-11 ay
77. Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa (ö. Muharrem 1100/Ekim-Kasım 1688)	Ûlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1099 Ca.-1099 B.? Şam kadılığı	50 akçe ¹³⁵⁴	2-3 ay
78. La'fizâde Şeyh Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed b. İbrahim b. La'î Ali, ö. Cemâziyelülâ 1119/Temmuz-Ağustos 1707)	Süleymaniye Medreseleri	1099 Ca.?-1099 Ş. Selanik kadılığı	50 akçe ¹³⁵⁵	3-4 ay
79. Menteşzâde Abdurrahim Efendi (Abdürrahim b. Kurd Mehmed b. Mehmed Çavuş, Şeyhülislam, ö. 19 Zilhicce 1128/4 Aralık 1716)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1099 Ş.-1100 N.? Yenişehir kadısı	?	1 yıl
80. Uşşakî Mustafa Efendi (ö. 8 Muharrem 1101/22 Ekim 1689)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1100 Ş.-8 M. 1101 Vefat	?	6 ay
81. Kara Halil Efendi (Halil b. Hasan b. Mehmed, ö. 15 Şaban 1123/28 Eylül 1711)	İsmihân Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1101 Ra.?-1101 L.? Kudüs kadılığı	?	7-8 ay
82. Güzelhisârî Ahmed Efendi (ö. 1109/1698)	Sahn-ı Semân Medreseleri	1101 Ş.-1102 B. Selanik kadılığı	?	1 yıl
83. Beyler Hocası Ahmed Efendi (ö. Rebülevvel 1118/Haziran-Temmuz 1706)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1102 B.-18 Z. 1103 Şam kadılığı	50 akçe ¹³⁵⁶	1 yıl 5 ay
84. Ebu İshak İsmail Efendi (İsmail b. İbrahim, Şeyhülislam, Naîm, ö. 28 Zilkade 1137/8 Ağustos 1725)	Ûlâ-yı Saray-ı Galata Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	18 Z. 1103-1104 Ca.? Halep kadılığı	50 akçe ¹³⁵⁷	5-6 ay?
85. Malatyalı Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed, Vakanüvis Raşid Mehmed'in babası, ö. 5 Rebülâhir 1113/9 Eylül 1701)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1104 C.?-1105 C.? Kudüs kadısı	50 akçe ¹³⁵⁸	1 yıl
86. Mutavvelî Trabzonî Hasan (Hasan b. Hüseyin, ö. Zilhicce 1108/Haziran-Temmuz 1697)	İsmihân Sultan Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1105 S.?-1106 Za. İzmir kadılığı (Şam kadılığı pâyesi ilavesiyle)	50 akçe ¹³⁵⁹	1 yıl 9 ay
87. Tefsîrizâde Mehmed Atâullah (Mehmed Atâullah b. Mehmed Tefsîri, Vak'î, ö. 24 Şaban 1129/3)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Hâmis-i	1106 Za.-1 L. 1108 Kudüs kadılığı	50 akçe ¹³⁶⁰	2 yıl

¹³⁵² *Ev.Hmh.d.*, 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687), vr. 2b; Uşşakîzâde, *Zeyl-i Şekâik*, 683.

¹³⁵³ *Ev.Hmh.d.*, 458, a.y.; 471 (21 Z. 1098/28 Ekim 1687), vr. 2a.

¹³⁵⁴ *Ev.Hmh.d.*, 506 (10 B. 1099/11 Mayıs 1688), vr. 2a.

¹³⁵⁵ *Ev.Hmh.d.*, 506, a.y.

¹³⁵⁶ *Ev.Hmh.d.*, 695 (1 N. 1103/17 Mayıs 1692), vr. 2b.

¹³⁵⁷ *Ev.Hmh.d.*, 695, a.y.

¹³⁵⁸ *Ev.Hmh.d.*, 695, a.y.

¹³⁵⁹ *Ev.Hmh.d.*, 807 (9 N. 1105/4 Mayıs 1694), vr. 2a; 862 (26 B. 1106/12 Mart 1695), vr. 2b.

¹³⁶⁰ *Ev.Hmh.d.*, 903 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696), vr. 2b.

Ağustos 1717)	Süleymaniye itibariyle)			
88. Yekçesm Kürd Süleyman Efendi (Kaplan Paşa Hocası, ö. Safer 1110/Ağustos-Eylül 1698)	Süleymaniye Medreseleri	1 L. 1108-1109 C. Yenişehir kadılığı	50 akçe ¹³⁶¹ Hâmis-i Süleymaniye itibariyle	8-9 ay
89. Çeşmizâde Abdülkerim Efendi (Abdülkerim b. Mustafa, ö. Rebülevvel 1111/Ağustos-Eylül 1699)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1109 R.-1110 Ra. Halep kadısı	50 akçe ¹³⁶²	1 yıl
90. Sahhâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed (Seyyid Mehmed b. Abdülbâkî, Nakîbüleşrâf, ö. 2 Rebülâhir 1129/16 Mart 1717)	Süleymaniye Medreseleri	1110 Ra. -18 Ra. 1110 Yenişehir kadılığı	50 akçe ¹³⁶³	18 gün
91. Şerif Efendi (Şerif b. Şeyh Mahmud, ö. 12 Şaban 1121/17 Ekim 1709)	Süleymaniye Medreseleri	18 Ra. 1110-1111 M. Kudüs kadılığı	50 akçe ¹³⁶⁴	9-10 ay
92. Mekkizâde Esad Efendi (Esad b. Mehmed Emin, ö. 28 Muharrem 1124/7 Mart 1712)	Süleymaniye Medreseleri	1111 M.-1113 M. Selanik kadılığı	50 akçe ¹³⁶⁵	2 yıl

¹³⁶¹ *Ev.Hmh.d.*, 1009 (8 B. 1109/20 Ocak 1698), vr. 2a.

¹³⁶² *Ev.Hmh.d.*, 1009, a.y.; 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 2b.

¹³⁶³ *Ev.Hmh.d.*, 1009, a.y.; 1045, a.y.

¹³⁶⁴ *Ev.Hmh.d.*, 1045, a.y.

¹³⁶⁵ *Ev.Hmh.d.*, 1045, a.y.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçen Süleymaniye Dârülhadisi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Dârülhadis, dersane ve talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. Gerek arşiv belgeleri, gerekse dönemin müesseselerini anlatan diğer kaynaklara göre Dârülhadis'in gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible tarafında, Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye hazîresinin ihâta duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olarak bilinir. Talebe hücreleri binası ise caminin güney-doğusunda (kibleye dönüldüğünde sol tarafta) yer alan uzun yapıdır.

II. Murat devrinden Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûnî'den itibaren de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, bu kurumların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reîsü'l-müderrisîn) sıfatını kazanmış ve devlet teşrîfatında üst sıralarda yer almışlardır. Nitekim mülâzemet günlerinde (Perşembe) müderrisler şeyhülislam ile görüşmeye gittiklerinde, Süleymaniye Dârülhadis müderrisi hepsine başkanlık ederdi.

Genelde Süleymaniye Medreseleri, özelde ise Dârülhadis'te uygulanan eğitim ve öğretimin, diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığı; ağırlıklı olarak okutulan kitaplar dışında Süleymaniye Dârülhadisi ve Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' medreselerindeki eğitim-öğretim plan ve programının hemem hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Hem vakfiye hem de bazı kaynaklardaki ifadelerden Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin tatil olduğu, diğer günlerde ise eğitim-öğretime devam edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları kesin bir temel üzerine oturmayıp, müderris tercihlerinin kitap seçiminde önemli rol oynadığı, derslerin bir veya birkaç ana kitap üzerinde takrîr yoluyla yapıldığı, zaman zaman bunların şerh ve hâşiyelerinin de okutulduğu bilinmektedir. Aynı durum Dârülhadis için de geçerli olmakla birlikte, gerek vakfiyede adlarına işaret edilen eserler, gerekse yazma eserlerden tespit ettiğimiz bazı notlardan Dârülhadis'te *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*,

Mesâbîhu's-sünne ve *Meşâriku'l-envâr* gibi hadislerle ilgili eserler ile bunların bazı şerhleri ve *Keşşâf* gibi başka bazı eserlerin de okutulduğunu söyleyebiliriz.

Vakfiye ve Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe defterlerine göre, Dârülhadis'te 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel vardı. Bir kaç istisna dışında, bu kadrolar, araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir.

Süleymaniye Dârülhadisi'ne kurulduğu yıllardan itibaren Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmışlardır. Ancak, istisnalar bir tarafa bırakılırsa, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis'e sadece müderrisler atanmıştır. Dârülhadis'e atanan ilk 8 müderristen 6'sının kadıaskerlik mütekâidi, sonraki 84 müderristen sadece 2'sinin kadıaskerlikten, 82'sinin ise müderrislikten gelmesi de bunu göstermektedir.

Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri farklı olup genellikle birkaç aydan başlayıp birkaç yıla kadar sürebilmektedir. Ancak en yaygın görev süresinin 1 yıl civarı olduğu, 1,5-2 yıl çalışanların ikinci sırada yer aldığı, 2 yılın üzerindeki görev sürelerinin az olduğu, istisnâ de olsa görev süresi çok kısa (18 günden 2 aya kadar) veya çok uzun olanların da bulunduğu (6,5 yıldan 14 yıla kadar) görülmektedir. Kısa süreli görev yapıp ayrılan müderrislerin, zorunlu bir sebepten değil de kadılık veya kadıaskerliğe geçmek için böyle bir tercihte buldukları; uzun süre görev yapan müderrislerin ise ya dönemin devlet büyükleriyle ilişkilerinin iyi olduğu ya da ulemâzâdeden oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca araştırdığımız dönemde (1557-1700 tarihleri arasında) müderrislik yapan 92 müderristen sadece birinin (Şeyhzâde Ahmed) Dârülhadis'te iki defa görev yaptığı, onun da her biri dörderden olmak üzere iki farklı dönemde toplam sekiz yıl çalıştığı görülmektedir.

Vakfiyeye göre Dârülhadis müderrislerinin müslüman olmak, ilmiyle amel etmek, kâmil bir insan olmak, Kur'an'ı tefsir edebilecek yeterlikte olmak, hadis ilminde uzman olmak ve *Buhârî*, *Müslim*, *Mesâbîh* ve *Meşârik* gibi hadis kitaplarını okutabilmek, zorunlu haller ve tatil günleri dışında derslere devam etmek, eğitim-

öğretim için gerekli imkânları sağlamak ve alınması gereken tedbirleri almak gibi vasıflara sahip olmaları gerekirdi.

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin hadis sahasında yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese sisteminin en üst seviyesinde yer alan Dârülhadis de diğer medreseler gibi daha üst mevkilere geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve onlarla aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.

Gerek vakfiyede, gerekse Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe bilançolarının gelirler kısmında medreselerle ilgili ayrıntılar olmayıp sadece vakfa veya külliye vakfedilen mülkler bulunmaktadır. Vakfa bağışlanan gelirler, vakfiyedeki prensiplere göre külliye birimlerine dağıtıldığından, özellikle Dârülhadis veya diğer medreselere vakfedilen mülklerden bahsedilemez. Sultan Süleyman Vakfı'nın gelirleri ana hatlarıyla kira gelirleri, mukâataalar ve cizye gelirleri ile genellikle miktarları yıldan yıla büyük farklılıklar gösterebilen arızî nitelikteki gelirlerden oluşmaktaydı. Vakfın ana giderleri ise cami, dârülhadis, dört medrese, tıp medresesi, sıbyân mektebi, dârüşşifâ, iki türbe, imâret, hamam, kervansaray ve çok sayıda dükkânın yönetim, işletme ve bakım giderleri oluşturmaktaydı.

Külliye toplam giderleri içerisinde önemli bir yekûna ulaşan maaşlar, Süleymaniye Vakfı giderlerinin en önemli kalemlerindendir. Külliye bünyesinde yer alan medreseler, dârüşşifâ, câmi, türbeler ve imâret personelinin maaşları günlük (yevmî) olarak hesaplanır ve nakden ödenirdi. Vakfiyeye göre Dârülhadis'te görev yapan 21 kişilik personelden müderris 50, muîd 5, öğrenciler (15 kişi) ile diğer görevlilerden herbiri ise 2'şer akçe yevmiye alacaktı. Müderrisler dışındaki personel yevmiyeleri asırlarca hiç değişmemesine rağmen, müderris yevmiyelerinde bazı dönemlerde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Nitekim kuruluşundan Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanan müderrisler ya ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerlerden olduğundan bu dönem müderrislerinin yevmiyeleri hep yüksektir. İlk iki müderristen sonra 969-

997/1561-1589 tarihleri arasında görev yapan 6 müderrisin de Anadolu ya da Rumeli kadıaskerliği mütakâidlerinden olması sebebiyle, bunların yevmiyeleri de yüksek tutulmuş ve kendilerine 210'ar akçe verilmiştir. 997-1071/1589-1661 tarihleri arasında Dârülhadis'te görev yapan müderrisler ise, birkaç istisna dışında (ki bunlar da çoğunlukla 60'ar akçe almışlardır), genellikle 70 veya 100'er akçe yevmiye almışlardır. Bu dönemde Dârülhadis'te görev yapan 47 müderristen 31'inin Süleymaniye Medreseleri, ikisinin Rumeli kadıaskerliği, diğerlerinin ise yüksek kadılık veya dönemin yüksek pâyeli medreselerinden geldiği dikkate alındığında, bu dönem için özel bir sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Zira müderrislerin büyük bir çoğunluğu Süleymaniye Medreseleri'nden gelmektedir. Belki de bu dönemde, Vakfın bu dönemdeki iktisadî durumuyla birlikte Dârülhadis'in hem bânîsinin Kanûnî gibi bir padişah olması, hem de orada görev yapan ilk müderrislerin kadıasker ma'zûllerinden olması sebebiyle mevcut yevmiyeye bir süre daha devam edilmiştir. 1072-1111/1661-1700 tarihleri arasında görev yapan müderrislerin yevmiyeleri ise tekrar vakfiyedeki oran olan 50 akçeye inmiştir. Bu dönemdeki müderrislerin tamamı zamanın yüksek pâyeli medreselerinden (büyük bir çoğunluğu ise Süleymaniye medreselerinden) gelmekte olup yüksek kadılıklar veya kadıaskerliklerden gelen tek bir kişi bile bulunmamaktadır. Sonuç olarak bu dönemde sadece müderrislerin buraya atanması sebebiyle vakfiyedeki seviyeye tekrar dönüldüğü söylenebilir.

Süleymaniye Külliyesi'nin diğer bir önemli harcama kalemi, külliye binalarının bakım ve onarımı için yapılan masraflardır. Bunlar arasında genellikle binaların kapı, pencere ve duvarları ile bahçe duvarları, kubbe kurşunları ve suyollarının bakımı için yapılan masraflar gelmekteydi. Külliye birimlerinin ihtiyaç duyacakları bakım ve onarım miktarı ve zamanı ile bunlar için kullanılacak malzemenin türü ve yapılacak masrafların ne olacağı önceden bilinemediğinden vakfiyede bunlar için herhangi bir miktar tahsis edilmemişti. Bu nedenle külliye giderlerinin yer aldığı muhasebe defterlerinde bakım ve onarım giderleri her zaman farklılık göstermiştir. Bu defterlerdeki kayıtlarda genellikle külliye birimlerinin her biri için yapılan bakım ve onarım masrafları müstakil olarak zikredilmeyip toplam rakamlar verilmiştir. Bizzat Dârülhadis adının geçtiği kayıtlara göre Dârülhadis'in onarım giderleri de yıllara göre önemli farklılıklar göstermektedir.

Süleymaniye Külliyesi'nin diğer bir harcama kalemi ise beslenme giderleri olup bunlar da vakfiye ve muhasebe defterlerinde yer almaktadır. İmâret mutfağı için satın alınan ve büyük miktarlara ulaşan ürünlerin bedeli ile bu ürünlerin imâret mutfağına taşınması için yapılan harcamalar, vakfin maaş ödemeleri yanında ikinci önemli gider alanını oluşturuyordu. Süleymaniye Külliyesi personelinin beslenme giderleri sadece imâret yoluyla yapılan harcamalar olmayıp onlara, mûtad maaşları dışında vakfin maddî kapasitesine göre zaman zaman aynî ve nakdî yardımlar da yapılmıştır. Bu yan ödenekler, genellikle *lahm bahâ* (et parası), *taam bahâ* (yemek parası), *şa'îr bahâ* (arpa parası) ve *edviye bahâ* (ilaç parası) adlarıyla anılıyordu. Buna göre Dârülhadis ve Süleymaniye dört medresenin her birine günlük 117'şer akçe, Tıp Medresesi'ne 58 akçe yemek bedeli, Suhtegan Medresesi'ne 120 ve Cami görevlilerine 192 akçe et bedeli tahsis edilmiştir. Ayrıca Hekîm Çelebi Zâviyesi görevlilerine yemek bedeli olarak günlük 66 akçe, hizmetlilere arpa bedeli olarak 25 akçe, Dârüşşifâya ilaç bedeli olarak 300 akçe, Süleymaniye Camii temizlik ve aydınlatma görevlerinin çeşitli giderlerine karşılık olarak da 45 akçe ödenmiştir.

Müdrislerin gerek talebe iken gerekse hoca olarak hem saray ve öteki devlet erkânı ile hem de diğer ilmiye mensuplarıyla ilişkileri vardı. Birçok müdris için saray ve çevresi güvenilir bir liman durumundaydı. XVI ve XVII. asırlarda yaşayıp Süleymaniye veya Dârülhadis'e kadar ulaşan, buradan mevleviyetlere ve devletin diğer üst kademelerine geçen ulemâ arasında, paşalara hocalık, imamlık, nedimlik yapan ve onların maddî-manevî destekleriyle ilmiye mesleği içerisinde ilerleyen pek çok kişi vardı. Bu mekanizma, pek çok kişinin ilmiye mesleğinde yetişmesine katkıda bulunmuş ve ilerlemesini sağlamıştır. Müdrislerin bu ilişkileri, siyasî kriz ve hadiselerden çok çabuk etkilenmelerine de sebep olabiliyordu. Bu türden olaylar, görevde bulunanlar için korkulu gelişmeler olmakla birlikte yükselme fırsatı bulamayanlar için de bir umut kapısı idi.

Dârülhadis müdrisliğine kadar yükselen müdrisler, "hareket"leri sırasında saray ve devlet erkânı dışında, şeyhülislam, kadıaskerler, padişah hocaları, imam-sultânîler ve şehzâde muallimleri gibi ulemâ zümresiyle de sıkı ilişki içinde idiler. Nitekim XV. asrın ortalarından XVIII. asrın ortalarına kadar, özellikle İstanbul'da

Fenârîzâdeler, İbn Kemal, Hoca Sadeddin ailesi ve benzerleri gibi güçlü ulemâ ailelerinin bulunduğu, yeni göreve başlayan ilim adamlarının da destek ve himayelerini sağlamak için bunların çevrelerinde toplandığı bilinmektedir. Sadece araştırdığımız dönem içerisinde Dârülhadis müderrislerinden Abdülaziz Efendi (Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu), Ahîzâde Hüseyin Efendi, Ali Çelebizâde Abdullah, İbrahim-i İznikî, Şeyh Mehmed Efendi, Muîdzâde Mehmed, Tevfikîzâde Ahmed Çelebi ve Azmîzâde Mustafa Hâletî'nin Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzemet almaları biraz da bunu göstermektedir.

Araştırdığımız dönem içerisinde tasavvufa ilgi duyan veya mutasavvıflarla çeşitli şekillerde ilişkisi olan birçok Dârülhadis müderrisi de bulunmaktadır. Bunların, Osmanlı coğrafyasında kendi dönemlerinde etkin olan birden çok tarikatla ilişkileri veya bağlantılarının olduğu, bunlar arasında Halvetîlik ve Nakşîliğin başta geldiği, diğer tarikatların her biriyle de bir şekilde ilişkilerin sürdürüldüğü görülmektedir.

Dârülhadis müderrislerinin sosyal tabanlarını incelediğimizde bunların büyük çoğunluğunun ilmiye mensubu ailelerden (ulemâdan) olduğunu görürüz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârülhadis'in kuruluş tarihi olan 1557 yılından 1700'e kadar biyografisini incelediğimiz 92 müderristen yaklaşık olarak 47'si (% 51) ilmiye mensubu bir aileden gelmektedir. Ancak baba mesleği tespit edilemeyen 35 kişi bulunmaktadır ki bunların bazılarının da ilmiye mensubu olma ihtimali yüksektir. Çoğu ilmiye mensubu ailelerden gelen Dârülhadis müderrislerinden bazılarının birbirleriyle akrabalık bağları da bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârülhadis'te Hoca Sadeddin ve Ahîzâde ailelerinden dörder; Abdürrahim el-Müeyyedî, Sadreddin-i Şîrvânî, Abdürrahim eş-Şa'râvî, Muslihiddin Mustafa ve Zekeriya Efendi ailelerinden ise ikişer kişi bulunmaktadır.

Müderrislerin doğum yerlerini incelediğimizde ise tespit edebildiğimiz kadarıyla İstanbul, Edirne, Bursa, İzmir, Isparta, Uşak, Amasya, Trabzon, Niksar, Alaiye (Alanya), Ankara, Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Mardin, Irak, Aydın, Aksaray, Konya, Karaman, Şîrvan (Azerbaycan), Yenişehir (Rumeli), Niğbolu (Rumeli), Bosna, Filibe, Şam, Mısır ve Tunus gibi yerlerde doğan müderrislerin olduğunu görüyoruz. Bunlar içerisinde İstanbul'un 9 kişi ile birinci; Amasya'nın 5 kişi ile ikinci; Bursa,

Konya ve Şirvan'ın ise 3'er kişi ile üçüncü sırada olduğu görülmektedir. 34 kişinin ise doğum yerleri tespit edilememiştir. Ancak bunların da birçoğunun ulemâ ailelerine mensup ve İstanbul doğumlu olmaları muhtemeldir. Hâsılı, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden Dârülhadis müderrisi olduğundan müderris seçiminde bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve bu anlamda fırsat eşitliğinin büyük oranda sağlandığını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda muîd ve talebeyle ilgili müderrisler kadar ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler de genellikle biyografik olmaktan ziyade mevzî bazı konularla ilgilidir. Konuyla ilgili en çok bilgi bulunabilen kaynakların başında kadıasker rûznâmçeleri gelmektedir. Bu defterlerden tespit ettiğimiz bilgilere göre Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden muîd ve talebelerin olduğu, bunlar arasında İstanbul, Kastamonu, Bolu ve İzmir'in başta yer aldığı, ancak Osmanlı'nın diğer bölgelerinin neredeyse tamamından talebe ve muîd bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak, müderrislerde olduğu gibi talebe seçiminde de bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığı, bu anlamda fırsat eşitliğinin sağlandığı söylenebilir.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar (1557-1700 arası) Süleymaniye Dârülhadisi'de 92 müderris görev yapmıştır. Müderrisliklerinin bir döneminde Dârülhadis'te yaptıkları görevden dolayı "Dârülhadis Müderrisleri" dediğimiz kişiler, devlet kademelerinde birçok hizmette bulunup önemli mevkilere gelmişlerdir. Bunlar, müderrislik dışında hem kadılık, kadıaskerlik ve şeyhülislamlık gibi görevlerde bulunarak fiilen devlet yönetiminde bulunmuşlar hem de devletin toplumla olan ilişkilerini organize etmişlerdir. Bunlarla ilgili yaptığımız istatistikî çalışmaya göre 92 müderristen 9'u (% 9,7) Dârülhadis'ten hemen sonra yüksek dereceli başka medreselere geçmiştir. Görevde iken başka bir mansıba geçmeye fırsat bulamadan vefat edeler ile Dârülhadis'ten hemen sonra başka bir medreseyi tercih edenler ise 9'ar kişidir (toplam 18). Dârülhadis'ten sonra geçilen medreselerden Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'ne 6; Muradiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmed Medreseleri'nin her birine 1'erden olmak üzere toplam 3 kişi geçmiştir. Bu medreselerin tamamının padişahlar tarafından inşâ edilmesi ve dolayısıyla da döneminin yüksek dereceli medreseleri olmaları sebebiyle müderrisler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu medreselerin, özellikle

bânîlerinin hayatta olduğu dönemlerde Dârülhadis müderrisleri tarafından tercih edildikleri görölmektedir. Yine konumuzun sınırları içerisinde yer alan 92 müderristen 67'si (% 72,8) (Şeyhzâde Ahmed iki farklı dönemde Dârülhadis'ten sonra farklı kadılıkları tercih ettiğinden 68 görev sayılır [% 73,9]) Dârülhadis'ten hemen sonra kadılık veya kadıaskerliğe geçmişlerdir. 92 müderristen 25'i (% 27,1) ise diğeri medreseler, nakîbüleşrâflık ve şeyhülislamlık gibi görevler ile azil-tekâüd ve ölüm gibi sebeplerle kadılık ve kadıaskerliğe geçmemiş veya geçememiştir. Görevde iken vefat eden 9 kişiyi de çıkardığımızda (92-9), 83 üzerinden hesap yapmamız gerekir ki bu da oranın daha yüksek olduğunu gösterir. Sonuç olarak müderrislerin büyük bir çoğunluğunun Dârülhadis'ten sonra yüksek kadılık veya kadıaskerlikleri tercih ettiğini söyleyebiliriz (83 görevden 68'i [% 81,9] kadılık veya kadıaskerlik).

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Bâb-ı Asaîfî Ruûs Kalemi (A.RSK.), nr. 6/125 (Tarih: 25.9.1011/8 Mart 1603)

Bâb-ı Defterî Sultan Süleyman Evkâfî (D.HMH.SSÛL.d.), nr. 21957 (Tarih: 1 Ca. 1000/14 Şubat 1592)

Evkâf-ı Harameyn Muhasebesi Defterleri (Ev.Hmh.d.), nr. 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674)

_____, 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674)

_____, 336 (1 L. 1090/5 Kasım 1679)

_____, 352 (29 L. 1091/22 Kasım 1680)

_____, 383 (6 Za. 1093/6 Kasım 1682)

_____, 443 (16 R. 1097/12 Mart 1686)

_____, 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687)

_____, 471 (21 Z. 1098/28 Ekim 1687)

_____, 503 (9 Ca. 1099/12 Mart 1688)

_____, 506 (10 B. 1099/11 Mayıs 1688)

_____, 695 (1 N. 1103/17 Mayıs 1692)

_____, 807 (9 N. 1105/4 Mayıs 1694)

_____, 859 (26 B. 1106/12 Mart 1695)

_____, 862 (26 B. 1106/12 Mart 1695)

_____, 903 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696)

_____, 906 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696)

_____, 994 (1 Ra. 1109/17 Eylül 1697)

_____, 1009 (8 B. 1109/20 Ocak 1698)

_____, 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699)

_____, 1046 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699)

Kâmil Kepeci Defterleri (K.K.d.), nr. 217 (Ruûs defteri, Tarih: 1070/1659-60)

_____, 256 (Ruûs defteri, Tarih: 1014/1605-6)

_____, 257 (Ruûs defteri, Tarih: 1029/1619-20)

_____, 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92)

_____, 7518 (Vazife defteri, Divân-ı Hümâyün Ruûs Kalemi, Tarih: 1157/1744-45)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), nr. 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645)

_____, 114 (29 Z. 1002/15 Eylül 1594)

_____, 994 (10 M. 1086/6 Nisan 1675)

_____, 1151 (1 S. 1024/2 Mart 1615)

_____, 1845 (8 R. 1024/7 Mayıs 1615)

_____, 1954 (4 Ra. 993/6 Mart 1585)

_____, 2056 (7 Ca. 1001/9 Şubat 1593)

_____, 2094 (17 L. 1071/15 Haziran 1661)

_____, 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662)

_____, 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665)

_____, 2104 (6 C. 1076/14 Aralık 1665)

_____, 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664)

_____, 3911 (25 L. 1057/23 Kasım 1647)

_____, 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624)

_____, 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658)

_____, 5183 (29 M. 1023/11 Mart 1614)

_____, 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650)

_____, 5424 (7 M. 1021/10 Mart 1612)

- _____, 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653)
_____, 5708 (29 Ra. 1004/2 Aralık 1595)
_____, 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589)
_____, 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597)
_____, 5832 (1 Ca. 995/9 Nisan 1587)
_____, 5916 (29 Z. 1049/21 Nisan 1640)
_____, 5920 (20 C. 1055/13 Ağustos 1645)
_____, 6162 (1 C. 995/9 Mayıs 1587)
_____, 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602)
_____, 15871 (17 M. 1055/15 Mart 1645)

B. ŞERİYYE SİCİLLERİ ARŞİVİ

İstanbul Mahkemesi Sicilleri: 6, 12.

Nakîbüleşrâf Defterleri: 9, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 32.

Rumeli Kadiaskerliği Rûznâmçeleri (RKR): 4, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 36, 40, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58.

Tarîk Defterleri: 13, 14, 15.

C. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

TSMA.d., nr. 1116/1 (964/1557)

_____, 5605/1 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506)

_____, 5605/2 (29 Z. 911/23 Mayıs 1506)

D. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

VGMA.d., 1390 (Kasa 135, Yeni Tasnif No: 52)

_____, 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atîk Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân der İstanbul*).

_____, 59 (*Defter-i Atîk Sultan Mehmed ve Süleyman*, Tarih: 1072-1073/1661-1663)

E. MİLLET KÜTÜPHANESİ

Ali Emirî-İlmiyye: 57, 61, 68.

F. NÛRUOSMÂNİYE KÜTÜPHANESİ

Rumeli Kadiaskerliği Rûznâmçeleri, 5193/3.

II. YAZMA VE MATBU KAYNAKLAR

Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1098/1686), *Vekâyi'nâme [Osmanlı Tarihi 1648-1682]* (nşr. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Abdurrahman Hibri, *Ensü'l-müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650* (çev. Ratip Kazancıgil), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1996.

Abdülkadir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımaşkî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (thk. Cafer el-Hasenî), I, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1988.

Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I-II, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969.

_____, *Târîh-i Cevdet*, I (iki cilt bir arada), İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

Ahmet Rıfat (ö. 1293/1876), *Devhatü'n-nükabâ* (haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal), Dilek Matbaası, Sivas 1998.

el-Âmidî, Seyfeddin, *Ebkâru'l-efkâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 747.

Âşık Mehmed (ö. 1006/ 1598'den sonra), *Menâzirü'l-avâlim [metin]* (haz. Mahmut Ak), III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Âşıkpaşazâde, Ahmed Âşıkpaşazâde (ö. 889/1484), *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 524.

Ayvansarayî, Hüseyin, *Mecmû'â-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985.

- _____, (v.dğr.), *Hadîkatü'l-cevâmi'*: *İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631), *Azmîzâde Hâletî Divanı* (haz. Bayram Ali Kaya), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2003.
- el-Beğavî, Ferrâ el-Beğavî, *Mesâbihü's-sünne*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 338.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Bölümü, nr. 116 ve 137; Süleymaniye Bölümü, nr. 303.
- Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, I-II, İstanbul 1333.
- Celalzâde Mustafa Çelebi (ö. 975/1567), *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnîs von 1520 bis 1557* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1981.
- Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 71.
- Evliya Çelebi (ö. 1682), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Ahmed Cevdet), I, İkdam Matbaası, Dersâdet 1314/1896 (diğer baskı: I-II, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969).
- Feyzullah Efendi b. Ebu Saîd (ö. 1110/1698), *Fetâvâ-yı Feyzullah Efendi*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Asım Bey Bl., nr. 125 ve 126.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *Kâmûs Tercümesi* (trc. Mütercim Asım Efendi), II, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1305.
- Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi (ö. 1008/1600), *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959 (diğer baskı: *Künhü'l-ahbâr: Fatih Sultan Mehmed Devri [1451-1481]* (haz. M. Hüdai Şentürk), II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003).
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (ö. 1046/1636-37), *Hasan Beyzâde Tarihi* (haz. Şevki Nezih Aykut), II-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- el-Hârezmî, Celaleddin, *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 549.

- İlmiye Salnâmesi: Birinci defa*, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334 (diğer baskı: *İlmiye Salnâmesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar* [nşr. Seyit Ali Kahraman v.dğr.], İşaret Yayınları, İstanbul 1998).
- İsazâde, *İsazâde Tarihi* (nşr. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996.
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658), *Kitâb-ı Süleymannâme*, Bulak Matbaası, Bulak 1248.
- el-Kirmânî, Ebu Abdullah Muhammed, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 230, 227M, 233.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1016/1607), *Tezkiretü's-şü'arâ* (nşr. İbrahim Kutluk), I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978.
- Koca Sinan Paşa (ö. 1004/1596), *Koca Sinan Paşa'nın Telhîsleri* (nşr. Halil Sahillioğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2004.
- Koçi Bey (ö. 1051/1640), *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1939.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.
- Manâsıb-ı İlmiye Defteri (Tarîk Defteri)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 3844.
- Mehmed Mecdî (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), I, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmed Neşrî (ö. 927/1520), *Cihânnümâ* (haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Mehmed Süreyya (ö. 1327/1909), *Sicill-i Osmânî*, I-IV, Gregg International Publishers, Westmead 1971 [İstanbul 1308, Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım] (diğer baskılar: *Sicill-i Osmânî* [nşr. Nuri Akbayan], II-V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; *Sicill-i Osmânî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* [nşr. Mustafa Keskin v.dğr.], II ve IV/1-2, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996-1998).
- Meriç, Rıfık Melül (haz.), *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, TTK Basımevi, Ankara 1965.
- Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (ö. 1156/1743), *Tezkiretü's-şü'arâ* (haz. Adnan İnce), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Mustafa b. Carullah Beyânî, *Tezkiretü's-şü'arâ* (thk. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *Sahih-i Müslim ve Tercemesi* (çev. Mehmed Sofuoğlu), I, 2. Baskı, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1787), *Devhatü'l-meşâyih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- _____, *Tuhfe-i hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), Türk Tarih Encümeni Külliyyatından, Ankara 1928.
- Nâima, Mustafa Nâima Efendi (ö. 1128/1716), *Târih-i Nâima [Ravzatü'l-Hüseyin fi hulâsati ahbâri'l-hafîkayn]* (haz. Mehmet İpşirli), III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- en-Nesefî, Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537/1142), *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 93.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Hanefî en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 137.
- Nev'îzâde Atâî (Nev'îzâde Atâullah Efendi Atâî, ö. 1045/1635), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Nişancı Mehmed Paşa (ö. 979/1571), *Hâdisât: Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli* (nşr. Enver Yaşarbaş), Kamer Neşriyat, İstanbul 1983.
- Sâî Çelebi, *Tezkiretü'l-bünyân*, Binbirdirek Yayınları, İstanbul 1988.
- Selânikî Mustafa Efendi (ö. 1009/1600), *Tarih-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), I-II, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1316.
- es-Sığnakî, Hüsamüddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Hanefî es-Sığnakî, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 565, 566.
- Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfedilen Eserler (Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 1075.
- Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904), *Kâmûsu'l-a'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306-1316.
- _____, *Kâmûs-ı Türki* (nşr. Ahmed Cevdet), I-II (iki cilt bir arada), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317 (Tıpkıbasım: Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999).

Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

eş-Şirvânî, Mollazâde eş-Şirvânî Muhammed Emin b. Sadreddin el-Hüseynî, *Hâşiye 'ale'l-Beyzâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 172.

Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142.

Taşköprülüzâde İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

Uşşakîzâde Abdülbâkî, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-İsam li'l-Beyzâvî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 175.

Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Uşşakîzâde Tarihi* (haz. Raşit Gündoğdu), I-II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005.

_____, *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 120.

ez-Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcan el-Hanefî ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 475.

III. ARAŞTIRMALAR

Afyoncu, Erhan, “Müşâherehorân”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 153-154.

Ahunbay, Zeynep, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1988, s. 239-309.

_____, “Sultan Ahmed Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 55-61.

_____, “Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı, sy. 4 (1982), s. 107-120.

Akalın, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 299-302.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 2003.

- Akgündüz, Ahmet, (Said Öztürk'le birlikte), *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, “Dürerü'l-hükkâm”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 27-28.
- _____, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanûnî Sultan Süleyman Devri Kanûnnâmeleri*, IV, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997.
- Aktepe, Münir, “Esad Efendi, Hocazâde”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 340-341.
- Alemdar, Yusuf, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Altıntaş, Ramazan, “Şirvânî, Sadreddinzâde”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 208-209.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.
- Atay, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 13, Ankara 1981, s. 171-236.
- Ateş, İbrahim, *Kanûnî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Aydın, Bilgin, “Meşihat Arşivinde Muhafaza Edilen Nakîbüleşrâf Defterleri” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, sy. 10, İstanbul, Eylül 2001, s. 21-26.
- _____, (v.dğr.), *Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006.
- _____, (Rıfat Günalan ile birlikte), “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları”, *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı* (nşr. Gülden Sarıyıldız v.dğr.), Etkin Kitaplar, İstanbul 2001, s. 19-34;
- Aydın, Mustafa, “Şirvan”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 204-206.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1899-1984), *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1966.
- _____, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481)*, III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1973.
- Baltacı, Cahid, “Kadıasker Rûznâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti*, IV/1, İstanbul 1979, s. 55-100.
- _____, “Mektep [Osmanlılar'da]”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 6-7.

- _____, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976 (Diğer baskı: *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV] Yayınları, İstanbul 2005).
- Barkan, Ömer Lütfi (ö. 1399/1979), “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, (Ekim 1962-Şubat 1963), s. 239-296.
- _____, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972; *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.
- _____, “Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586”, *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), s. 109-161.
- Bayrak, M. Orhan, *İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar*, 3. Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul, Mayıs 2002.
- Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, ts.
- Bingöl, Abdülkuddûs, “Ebherî, Esirüddin”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 75-76.
- Bozkurt, Nebi, “Dârülhadis”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 527-529.
- _____, “Dârülkurrâ”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 544-545.
- _____, “Müderriş”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 467-468.
- Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Cantay, Tanju, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1. Baskı, İstanbul 1989.
- Cantemir, Bekir, bkz. Kurşun, Zekeriya
- Celia J. Kerslake, “Celalzâde Mustafa Çelebi”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 260-262.
- Cihan, Ahmet, “Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 26-34.
- _____, “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, *Osmanlı* (ed. Güler Eren), V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 176-186.

- Cinlioğlu, Halis Turgut, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, Birinci Kısım, Aksisada Matbaası, Samsun 1950.
- Çakan, İsmail Lütfi “Câmiu’l-usûl li-ehâdîsi’r-resûl”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136.
- _____, “Cem‘ul-cevâmi‘ ”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 344-345.
- Çeçen, Kazım, “Halkalı Suları”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 362-365.
- _____, *İstanbul’da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.
- _____, “Sinan’ın Yaptığı Su Tesisleri”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1988, s. 439-461.
- _____, *Süleymaniye Su Yolları*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1986.
- Çelebi, Ahmed, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1998.
- Çelik, Serpil, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Çetinoğlu, Oğuz, *Tarih Sözlüğü*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Külliye”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 542-544.
- _____, “Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 497-503.
- Derin, F. Çetin, bkz. Türek, Ahmet.
- Develioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar: Üç Bin Türk ve İslam Müellifi*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1973.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 24. Baskı, Ankara 2007.
- Doğan, Muhammet Nur, “Ebûishak İsmail Efendi”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 278-279.
- Doğanay, Aziz, “Türebeler”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 233-261.
- Emiroğlu, Kudret v.dğr., *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2006.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, Aralık 1998.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I (iki cilt bir arada), Eser Matbaası, İstanbul 1977.

- Erünsal, İsmail, “Nûruosmâniye Kütüphanesi’nde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, IV/3, İstanbul 1980, s. 19-31.
- _____, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Evsen, Esra, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülâzemet Sistemi [18. Yüzyıl Örneği]* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Eyice, Semavi, “Dökmeciler Hamamı”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 516.
- Eyüpgiller, K. Kutgün-Mine Özaltın, “Restitüsyon ve Restorasyon”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Faik Reşad (ö. 1332/1914), *Eslaf: Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler* (haz. Şemsettin Kutlu), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1975.
- Galanti, Avram, *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1950.
- Genç, Mehmet, “Mâlikâne”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 516-518.
- Genç, Yusuf İhsan v.dğr. (haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000.
- Gökbel, Asaf-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, I, Aydın Halkevi Yayınları, Aydın 1936.
- Gökbilgin, Tayyip “Tokat”, *İA*, XII/I, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 400-412.
- Göleç, Mustafa, bkz. Kurşun, Zekeriya
- Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Gülsoy, Ersin, *Anadoluda Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001): Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2002.
- _____, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Günalan, Rıfat, bkz. Aydın, Bilgin.
- Gündoğdu, Cengiz, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi”, *İlam Araştırma Dergisi*, III/1 (Ocak-Haziran 1998), s. 37-72.
- Güran, Tefvik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

- Hans Georg Majer, “İçtimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti’nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri” (trc. Hüseyin Zamantılı), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IX/4 (Ekim 1980), s. 48-68.
- _____, *Vorstudien Zur Geschichte İlimiye im Osmanischen Reich: I.zu Uşakîzâde, Seiner Familie und Seinem Zeyl-i Şakayık*, Rudolf Trofenik, München 1978.
- Hans-Peter Laqueur, *Hüve’l-Bâkî: İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (çev. Selahattin Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1997.
- Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-ebhur”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 549-552.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, I-II, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, İstanbul 1993.
- Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1979.
- Hatiboğlu, İbrahim “Mesâbîhu’s-sünne”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 258-260.
- _____, “Meşâriku’l-envâri’n-nebeviyye”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 361-362.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 25-46.
- _____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1997.
- Işık, Ayhan, “Osmanlı’da Nakîbüleşrâflık Müessesesi ve Nakîbüleşrâf Defterleri”, *İnsanlığın Tükenmeyen Ümidi Peygamberimiz’e*, İstanbul Müftülüğü Kutlu Doğum Özel Yayını, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 85-91.
- İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-vesît*, I-II (İki cilt bir arada), Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), II, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 1998, s. 223-361.
- İltaş, Davut, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 385-388.
- İpekten, Haluk, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 348-349.
- _____, (v.dğr.), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- İpşirli, Mehmet, “Abdullah Efendi, Yenişehirli”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 100-101.

- _____, “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 244.
- _____, “Abdürrahim Efendi, Menteşzâde”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 289-290.
- _____, “Ahîzâde Hüseyin Efendi”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 548-549.
- _____, “Debbağzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 62-63.
- _____, “Ebülmeyâmin Mustafa Efendi”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 362-363.
- _____, “Feyzullah Efendi, Ebûsaidzâde”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 526.
- _____, “İlmiye”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s. 141-145.
- _____, “Kadızâde, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 96-97.
- _____, “Medrese [Osmanlı Dönemi]”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327-333.
- _____, “Muîd Ahmed Efendi”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 87-88.
- _____, “Müderriş [Osmanlılar’da]”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 468-470.
- _____, “Mülâzemet”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 537-539.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, *Bulleten (TTK)*, LXI/232 (Aralık 1997), s. 597-699.
- _____, “Sâdık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 395.
- _____, *XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadıaskerlik Müessesesi* (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1980.
- İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyesi*, Necdet Ertuğ (ed.), I, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları, İstanbul 2006.
- İyanlar, Arzu, “Molla Çelebi Külliyesi”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 243-245.
- Kallek, Cengiz, “Çeki”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 251.
- _____, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 471-473.
- _____, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 531-534.
- _____, “Kile”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 568-571.
- Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu’s-sahîh”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 114-123.
- _____, “Cemmâîlî” *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 338-340.

- _____, “Ebu Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 119-121.
- _____, “Münzirî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 35-37.
- _____, “Nevevî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 45-49.
- _____, “eş-Şemâilü'n-Nebeviyye”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 500-501.
- _____, “eş-Şifâ”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 134-138.
- Karataş, Ali İhsan, “Osmanlı Toplumunda Kitap [XIV-XVI. Yüzyıllar]”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896-908.
- Kaya, Eyyüp Said, “Sinan Efendi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 228-229.
- Kaya, Nevzat, “Süleymaniye Kütüphanesi”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 121-123.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, Mart 2003.
- _____, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.
- _____, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, Aralık 2003.
- Kepeci, Kamil, *Tarih Lügati*, Tan Matbaası, İstanbul 1952.
- Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî (ö. 1345/1927), *Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Koca, Ferhat, “İbnü'l-Hümâm”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 87-90.
- _____, “Mir'âtü'l-usûl”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 148.
- Koçkuzu, Ali Osman, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddin”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28-29.
- _____, “İbnü'l-Harrât”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, 70-71.
- Koçu, Reşat Ekrem (ö. 1395/1975), *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, Koçu Yayınları, İstanbul 1966.
- Köprülü, Orhan Fuat, “Ustazâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektâşîliğin Girit'te İntişârı”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX, İstanbul 1979-1980, s. 37-86.
- Kuban, Doğan, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yem Yayınları, İstanbul, Kasım 1998.
- _____, “Süleymaniye Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 96-104.

- Kurşun, Zekeriya v.dğr., *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, I-II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.
- Küçük, Raşit, “Riyâzü’s-Sâlihîn”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 146-147.
- Kütükoğlu, Bekir, “Ayas Paşa”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 202-203.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Dârülhilafeti’l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, İstanbul 1978, s. 1-212.
- _____, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Luvis b. Nikola el-Ma’luf el-Yesui Ma’luf, *el-Müncid fi’l-luğa ve’l-a’lâm*, I-II (iki cilt bir arada), 33. Baskı, Dârü’l-Meşrik, Beyrut 1992.
- Makdisî, George, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, Aralık 1995.
- Mülayim, Selçuk, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 114-119.
- Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1959.
- Onur, Oral, *Edirne Kadıları: Kasr-ı Adl*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 1999.
- Orhonlu, Cengiz (haz.), *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Ory, S., “Dâr al-Hadîth”, *EF² Supplement* (İng.), s. 192-197.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf: Anadolu’da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962.
- Özafşar, Mehmet Emin, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 356-369.
- Özaltın, Mine, bkz. Eyüpgiller, K. Kutgün.
- Özcan, Azmi, “Müttakî el-Hindî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 222-223.
- Özergin, M. Kemal, “Eski Bir Rûznâmeğe Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, IV-V (1973-74), s. 263-290.

- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978.
- _____, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, II, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Öztürk, Mehmet Cemal, “Nureddin Cerrâhî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 252-253.
- Öztürk, Said, bkz. Akgündüz, Ahmet.
- Pakalın, Mehmet Zeki (ö. 1392/1972), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 16. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.
- Saatçi, Suphi, “Temelden Aleme İnşaat Süreci”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 57-71.
- Seçgin, Nuri, “Süleymaniye Hazîresinde Bulunan Mimari Düzenlemeli Lâhîtlar”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 495-507.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1986.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006
- Sezgin, Fuat, “Dâr al-Hadîth”, *The Encyclopaedia of İslam* (new edition), II, Leiden 1965, s. 125-126.
- Sinanoğlu, Mustafa, “el-Mevâkîf”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 422-424.
- Sönmez, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları), İstanbul, Ağustos 1997.
- Şenel, Abdülkadir, “Kastallânî”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 584-585.
- Şentop Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- Şölen, Hikmet, bkz. Gökbel, Asaf.
- Tanman, M. Baha, “Dârülhadis [Mimari]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 533.
- _____, “Dârülkurrâ [Mimari]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 545-548.
- Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- Tayşi, Mehmet Serhan, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 527-528.
- _____, (M. Birol Ülker ile birlikte), “Millet Kütüphanesi”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 70-71.

- _____, “Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi ve Feyziye Medresesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 23 (Nisan 1983), s. 9-100.
- Tekindağ, M. Şehabettin, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 3-54.
- Tekineş, Ayhan, “Meâni’l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 207-208.
- Tomar, Cengiz, “Müsâdere”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 65-67.
- _____, “Sehavî, Şemseddin”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 313-316.
- Türek, Ahmet-F. Çetin Derin, “Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *Tarih Dergisi* (İÜ Edebiyat Fakültesi), XXIII/23, İstanbul 1969, s. 205-218; *a.g.d.*, XXIV/24, İstanbul 1970, s. 69-92.
- Uğur, Mücteba, “el-Câmiu’s-sağîr”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 113-114.
- Uluçam, Abdüsselam, “Feyzullah Efendi Medresesi”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 528-529.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1993 (Matbu baskısı: *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003).
- _____, “Osmanlı İlmiye Tarîkinde Pâye’li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, *Bellekten* (TTK), LXII/233 (Nisan 1998), s. 41-64.
- _____, “Pâye”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 193-194.
- Uz, M. Ali, *Baha Veled’den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, II, Alagöz Yayın İletişim Pazarlama San. Tic. Ltd. Şti., Konya, Temmuz 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (ö. 1398/1977), *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- _____, *Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethi’nden Kanûnî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, II, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1975; *a.g.e.*, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar, III/II, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988; *a.g.e.*, XVIII. Yüzyıl, IV/II, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Ülgen, Ali Saim, *Mimar Sinan Yapıları (Katalog)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Ülker, Mustafa Birol, bkz. Tayşi, Mehmet Serhan.
- Ünal, İsmail Hakkı, “Kirmânî, Şemseddin”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 65-66.

- Ünal, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2011.
- Ünver, Ahmet Süheyl (ö. 1406/1986), *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946.
- _____, “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Son Avrupa Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni”, *Kanûnî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 301-306.
- Yardım, Ali, “Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 529-532.
- _____, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1992.
- _____, “Osmanlı Devrinde Dârülhadisler”, *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163-175.
- _____, “Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59-119.
- Yavuz, Adil, “el-Makâsîdü’l-hasene”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 422-423.
- Yazıcı, Hüseyin, “Muhâdarât”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 391-392.
- Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi ve Müderrisleri*, Dârülhadis Yayınları, İstanbul 2001.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osav Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.
- Yılmaz, Yasin, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600’e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Yola, Şenay, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrâhî Und Sein Orden: 1721-1925*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982.
- Yücel, Erdem, “Medreseler”, *Tarih Konuşuyor*, VII/42 (Temmuz 1967), s. 3274-3278.
- Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A‘lâm: Kâmusu terâcîm li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-‘arab ve’l-müsta‘rabîn ve’l-müsteşrikîn*, VIII, 2. Baskı, Beyrut 1970.

EKLER

I. VAKIF MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ PERSONELİNE AİT MAAŞLAR-Tablolar

II. SÜLEYMANİYE VAKFİYESİ'NİN SONUNDA YER ALAN ESER İSİMLERİ

III. BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

- Resim 1-4: Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis

- Resim 5: Celalzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-memâlik* adlı eserinde Süleymaniye Dârülhadisi

- Resim 6: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'a ait notların bulunduğu bir yazma eser

- Resim 7: Şeyhzâde Ahmed'in Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki göreviyle ilgili notlarının yer aldığı bir yazma eser

- Resim 8: *TSU*'da Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin adlarının yer aldığı bölüm

- Resim 9-11: Vakıf Muhasebe Defterleri'ne göre Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medrese yevmiyeleri

- Resim 12: Ruûs Defterleri'nde Dârülhadis müderrislerinin tayinleri

- Resim 13: Kanûnî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfettiği kitaplar

- Resim 14: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin adlarının yer aldığı mülâzemet kayıtları.

- Resim 15: Süleymaniye Külliyesi'nin ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarına göre medreseler

- Resim 16: Süleymaniye Külliyesi planı

- Resim 17: Süleymaniye Dârülhadis binalarına ait planlar (Talebe hücreleri ve dersane planı)

- Resim 18: Süleymaniye Külliyesi

- Resim 19: Süleymaniye Dârülhadisi talebe hücreleri binasındaki köşk (1950'den önce ve 2002)

- Resim 20: Köşk ve talebe hücreleri (2002)
- Resim 21: Köşk ve dersane (2002)
- Resim 22: Süleymaniye Dârülhadis dershanesi (Günümüz)
- Resim 23: Süleymaniye Dârülhadis dershanesi-Arka cephe (Günümüz)
- Resim 24: Süleymaniye Dârülhadisi talebe hücreleri binası-Ön ve arka cephe (Günümüz)
- Resim 25: Süleymaniye Dârülhadisi talebe hücreleri binasındaki köşk (Günümüz)
- Resim 26: Süleymaniye Dârülhadis talebe hücrelerinin avlu kapısı ve dersane balkonundan talebe hücreleri (Günümüz)
- Resim 27: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Sadreddinzâde Sâdık Mehmed Efendi'nin mezartaşı
- Resim 28: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi'nin mezarı

I. VAKIF MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ PERSONELİNE AİT MAAŞLAR-Tablolar

Bu bölümde, Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı medreselerde çalışan personel yevmiyeleri, muhasebe defterlerindeki kayıtlara göre kronolojik olarak verilecektir. Bu defterlerden bazılarının arşivlerde bulunmaması veya tamirlik olduğundan incelenememesi gibi sebeplerle bazı yıllardaki bilgilerde kopukluk bulunmaktadır. Başlık olarak verilen tarihler, genellikle muhasebe defterlerindeki hesaplamalara göredir. Muhasebe defterlerinde külliyeğe bağlı medreselerle ilgili bilgiler aynen alındığından, tablolarımız da dönemlere göre değişebilmektedir. Her bir dönemle ilgili farklılıklara genellikle tablolardan sonra dikkat çekilmiştir. Ayrıca bilgilerin özet olarak verildiği muhasebe defterleri olduğu gibi, ayrıntılı olanlar da bulunmaktadır. Örneğin kimi dönemlerde külliye bünyesinde yer alan veya mülhak medreselere yapılan yardımlar da bu bölümde verilmiştir.

964/1556-1557 (Süleymaniye Külliyesi'nin İlk Faaliyet Yılı Muhasebe Bilançoları)

Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı medrese personeline verilen ilk yevmiyeleri, hem vakfiye hem de elimizdeki ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarından tespit edebiliyoruz. Külliye'nin ilk faaliyet yılına ait muhasebe bilançolarındaki personel ve yevmiyeleriyle ilgili bilgiler vakfiyedekilerle aynıdır. Sadece vakfiyede Tıp Medresesi kadrosunda bulunan "noktacı" burada bulunmamaktadır.¹³⁶⁶ Bilançoda yer alan bilgileri tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

MEDRESELERDEKİ PERSONEL VE SAYILARI							
MEDRESELER	GÖREVLİLER VE SAYILARI						
	Müderriş	Muîd	Talebe	Bevvâb	Ferrâş	Kennâs	Sirâcî
2 Medrese	2	2	30 (15+15)	2	2	2	2
Yapılacak 2 Medrese	2	2	30 (15+15)	2	2	2	2
Dârülhadis	1	1	15	1	1	1	1

¹³⁶⁶ TSMA.d., 1116, vr. 4b-5a. Ayrıca bkz. Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 78-79.

MEDRESELERDEKİ PERSONEL VE ÜCRETLERİ		
MEDRESELER	PERSONEL	YEVİMİYE (Akçe)
2 Medrese	2 Müderris	120 (60+60)
	2 Muîd	10 (5+5)
	30 Talebe (15+15)	60 (2'şer)
	2 Bevvâb	4 (2+2)
	2 Ferrâş	4 (2+2)
	2 Kennâs	4 (2+2)
	2 Sirâcî	4 (2+2)
	Günlük Toplam	206
	Aylık Toplam	6.180
1 Yıllık Toplam	74.160	
Yapılacak 2 Medrese	1 Yıllık Toplam (kayâsen)	74.160

MEDRESELER	PERSONEL	YEVİMİYE (Akçe)
Dârülhadis	Müderris	50
	Muîd	5
	15 Talebe	30 (2'şer)
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
Tıp Medresesi	Müderris	20
	8 Talebe	16 (2'şer)
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
Dârülhadis ve Tıp Vazifeleri Toplamı (Akçe)		
Günlük	133	
Aylık	3.990	
Yıllık	47.880	
Altı Medresenin Vazifeleri Toplamı (Akçe)		
Günlük	545	
Aylık	16.350	
Yıllık	196.200	

1 Ra. 993-29 S. 994/3 Mart 1585-19 Şubat 1586¹³⁶⁷

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tıp Medresesi	Medrese-i Suhteğân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	253	103	103	103	103	40	15	720
12 aylık (Akçe)	91.080	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	5.400	259.200

Tablomuzda görüldüğü üzere, beş medresenin 21'er kişilik personeli bulunmaktadır. Vakfiye¹³⁶⁸ ve bazı muhasebe defterlerinde¹³⁶⁹ açıkça görüldüğü üzere Dârülhadis ve Süleymaniye dört medresenin 21'er kişilik kadroları 1 müdris, 1 muîd, 15 öğrenci, 1 kapıcı, 1 ferrâş, 1 kennâs-ı helâ ve 1 sirâcî'den oluşmaktadır. Vakfiyeye göre Dârülhadis müdris yevmiyesinin 50, diğer dört müdrisin 60; muîdlerin 5, öğrencilerle diğer hizmetlilerin ise 2'şer akçe olması gerekirdi. Tablomuzdaki medrese yevmiyeleri toplamı vakfiyeye uygun iken, Dârülhadis (Medrese-i Evvel)'de farklılık görülmektedir. Dârülhadis yevmiyeleri normalde 93 olması gerekirken burada 253 akçedir. Personel kadrosunda bir değişiklik olmadığı ve 253 rakamı 12 aylık toplamda da kullanıldığı için (12×253=91.080), rakamda bir hata görünmemektedir. O halde müdris yevmiyesinin zamlı olması gerekir. 253 akçenin 43'ü müdris dışındaki personel yevmiyesi olduğuna göre geriye 210 akçe kalmaktadır. Bu dönemlerde Dârülhadis'te görev yapan ma'zûl kadıaskerlerin 210'ar akçe aldıkları¹³⁷⁰ ve bu dönem Dârülhadis müdrisi Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid Abdülkadir Şeyhî Efendi olduğuna göre¹³⁷¹, 210 akçelik fazlalığın müdris akçesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹³⁶⁷ MAD.d., 1954 (4 Ra. 993/6 Mart 1585), s. 9. Bu defter, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanmıştır. Bkz. "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1587", *Vakıflar Dergisi*, IX, 1971, s. 109-161.

¹³⁶⁸ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 8 ve 32.

¹³⁶⁹ Örnek olarak bkz. MAD.d., 2056 (7 Ca. 1001/9 Şubat 1593), s. 4-5.

¹³⁷⁰ Müdris biyografileri ile bu bölümdeki müdris maaşları bahsine bakınız.

¹³⁷¹ Müdris biyografileri bölümüne bakınız.

Tıp Medresesi'nin personel sayısı vakfiyede 12 kişi olmasına rağmen¹³⁷², vakfın ilk muhasebe kayıtlarında ve diğer yıllardaki bilançoların birçoğunda olduğu gibi burada da 11 kişi olarak görünmektedir.

Bu tarihte Medrese-i Suhtegân adlı bir medrese daha bulunmaktadır ki bu adla ne vakfiyede ne de ilk muhasebe bilançolarında herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Tevfik Güran, Suhtegân Medresesi için, yükseköğrenim hazırlık öğrencilerinin eğitim gördükleri medrese demektedir.¹³⁷³ Tablomuzda da görüldüğü üzere, bu medresenin sadece müderrisine yevmiye verilmiştir (15 akçe).¹³⁷⁴ Ancak sonraki tarihlerde Suhtegân müderrisinin yevmiyesi değişebilmektedir. Ayrıca bu dönem muhasebe defterlerinin birinde aynı medrese için hem “Suhtegân” hem de “Hâric Ellili” ifadeleri kullanılmıştır.¹³⁷⁵ Muhasebe defterlerinin birinde de “Müderris-i Suhtegân der Câmii Şerîf” kaydı¹³⁷⁶, bu medresenin faaliyetlerinin cami içerisinde yürütüldüğü izlenimini vermektedir.

1 R. 995-30 Ca. 995/11 Mart 1587-8 Mayıs 1587¹³⁷⁷

	Medrese-i Eyvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tıp Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müderris)	117
Yevmiye (Akçe)	253	103	103	103	103	40	40	745
2 Aylık (Akçe)	15.180	6.180	6.180	6.180	6.180	2.400	2.400	44.700

Buradaki bilgiler, 1 Ra. 993-30 S. 994 tarihli bilgilerle aynıdır. Sadece Suhtegân müderrisinin yevmiyesi daha önce 15 akçe iken burada 40 akçe

¹³⁷² Vakfiyede “Noktacı (mubassır-devamı kontrol eden)” kadrosu da vardı ve kendisine 3 akçe yevmiye takdir edilmişti.

¹³⁷³ Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, 38.

¹³⁷⁴ Suhtegân müderrisinin 12 aylık akçesi, defterde hatalı olarak 5.300 yazılmıştı, tarafımızca düzeltildi.

¹³⁷⁵ Bkz. *MAD.d.*, 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589), s. 50 ve 90.

¹³⁷⁶ *MAD.d.*, 6162, s. 108 (1 B. 1003-29 L. 1003 tarihinde)

¹³⁷⁷ *MAD.d.*, 1954 (4 Ra. 993/6 Mart 1585), s. 74.

görülmektedir. Bu dönemde de Dârülhadis müderrisi, yine Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid Abdülkadir Şeyhî Efendi'dir.¹³⁷⁸

1 C. 995-30 Ra. 996/9 Mayıs 1587-28 Şubat 1588¹³⁷⁹

	Medrese-i Eyvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müderris)	117
Yevmiye (Akçe)	253	103	103	103	103	40	40	745
10 Aylık (Akçe)	75.900	30.900	30.900	30.900	30.900	12.000	12.000	223.500

Buradaki bilgiler, 1 R.-30 Ca. 995 tarihli bilgilerle aynıdır. Bu dönemde Dârülhadis müderrisi, Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid Zekeriya Efendi'dir.¹³⁸⁰

1 R. 996 -30 Ra. 997/29 Şubat 1588-16 Şubat 1589¹³⁸¹

	Medrese-i Eyvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müderris)	117
Yevmiye (Akçe)	253	103	103	103	103	40	40	745
12 Aylık (Akçe)	91.080	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	14.400	268.200

Buradaki bilgiler, 1 R.-30 Ca. 995 tarihli bilgilerle aynıdır. Atâî'deki bilgilere göre bu dönemde Dârülhadis müderrisi Anadolu kadıaskerliğinden mütekâid Zekeriya Efendi'dir.¹³⁸²

¹³⁷⁸ Müderris biyografileri bölümüne bakınız.

¹³⁷⁹ MAD.d., 5832 (1 Ca. 995/9 Nisan 1587), s. 15-16.

¹³⁸⁰ Müderris biyografilerine bakınız.

¹³⁸¹ MAD.d., 5832, s. 61.

¹³⁸² Müderris biyografileri bölümüne bakınız.

1 Ra. 997-30 Ra. 998/18 Ocak 1589-6 Şubat 1590¹³⁸³

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	40	605
13 Aylık (Akçe)	44.070	40.170	40.170	40.170	40.170	15.600	15.600	235.950

Tablodaki verilere bakıldığında bu tarihteki Dârülhadis müdris yevmiyesinin 210 akçeden 70 akçeye düştüğü, diğer 4 medrese müdrislerinin ise 60'ar akçe aldıkları görülmektedir. Atâi'nin *Hadâik*'ine göre bu dönemde Dârülhadis müdrisi, Süleymaniye müdrislerinden Osman Efendi'dir.¹³⁸⁴

1 Ca. 998-29 R. 999/8 Mart 1590-24 Şubat 1591¹³⁸⁵

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	40	605
12 Aylık (Akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	14.400	217.800

1 Ca. 999- 29 R. 1000/25 Şubat 1591-13 Şubat 1592¹³⁸⁶

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Hâric Ellili	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	40	605

¹³⁸³ MAD.d., 5758 (23 R. 997/11 Mart 1589), s. 21.

¹³⁸⁴ Müdris biyografilerine bakınız.

¹³⁸⁵ MAD.d., 5758, s. 50. MAD.d., 6162, s. 168'de de aynı tarihli bilgilerin toplamları bulunmaktadır.

¹³⁸⁶ MAD.d., 5758, s. 90.

12 Aylık (Akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	14.400	217.800
-----------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	---------

Tablomuzda “*Hâric Ellili*” olarak verilen medrese yerine, bu defterin önceki sayfalarında “*Medrese-i Suhtegân*” adı kullanılmıştır.¹³⁸⁷ Ayrıca hem bu tarihten önce ve sonraki tarihli bazı defterlerde “*Hâric Ellili*” yerine “*Medrese-i Suhtegân*” ifadesinin kullanılması, hem de bu iki isim altında verilen bilgilerin (personel sayısı ve yevmiye miktarı) aynı olması nedeniyle her iki ismin de aynı medreseyi ifade ettiğini söyleyebiliriz.

MAD.d., 6162 (1 C. 995/9 Mayıs 1587), s. 172’de aynı tarihli bilgiler, medrese adları zikredilmeden yukarıdaki gibi verilmiştir. Sadece Suhtegân Medresesi’yle ilgili bölümde diğer defterlerde genellikle 1 kişi (müderris) varken burada 11 kişi görünmektedir. Ancak yevmiye miktarında bir değişiklik olmadığına göre (yine 40 akçe), 11 rakamı 1 yerine hatalı olarak yazılmış olmalıdır. Zira diğer muhasebe kayıtlarında hep gördüğümüz üzere, Suhtegân Medresesi kısmındaki 40 akçe, müderris yevmiyesidir.

Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	11	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	40	605
12 Aylık (Akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	14.400	217.800

1 Ca. 1000-30 Ca. 1001/14 Şubat 1592-4 Mart 1593¹³⁸⁸

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
DÂRÜLHADİS	Müderris (Osman Efendi)	1	70	—
	Muîd	1	5	—
	Talebe	15	30	—

¹³⁸⁷ *MAD.d.*, 5758, s. 50.

¹³⁸⁸ *D.HMH.SSÜL.d.*, nr. 21957 (1 Ca. 1000/14 Şubat 1592), s. 36-37. *MAD.d.*, 6162, s. 11-12’de aynı tarihli bilgiler özet olarak verilmiştir. Sadece “*D.HMH.SSÜL.d.*, nr. 21957, s. 36-37”de “*Hâric Ellili*” olarak verilen medrese burada “*Suhtegân Medresesi*” olarak geçmektedir. Ayrıca her bir medresenin 13 aylık toplam yevmiye miktarları ve genel toplamlar da bu defterde yer almaktadır. Buna göre Dârülhadis personelinin 13 aylık toplam yevmiyesi 44.070; Süleymaniye dört medreseden her birinin 40.170; Tıp Medresesi ve Hâric Ellili’nin 15.600; tüm medreselerin yevmiyeleri toplamı ise 235.950 akçedir.

(Medrese-i Evvel)	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	Kennâs	1	2	—
	Sirâcî	1	2	—
	TOPLAM	21	113	3390

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ SÂNİ	Müderriş	1	60	—
	Muîd	1	5	—
	Talebe	15	30	—
	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	Kennâs	1	2	—
	Sirâcî	1	2	—
	TOPLAM	21	103	3090

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ SÂLİS	Müderriş	1	60	—
	Muîd	1	5	—
	Talebe	15	30	—
	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	Kennâs	1	2	—
	Sirâcî	1	2	—
	TOPLAM	21	103	3090

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ RÂBİ'	Müderriş	1	60	—
	Muîd	1	5	—
	Talebe	15	30	—
	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	Kennâs	1	2	—
	Sirâcî	1	2	—
	TOPLAM	21	103	3090

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ HÂMİS	Müderriş	1	60	—
	Muîd	1	5	—
	Talebe	15	30	—
	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	Kennâs	1	2	—
	Sirâcî	1	2	—
	TOPLAM	21	103	3090

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
	Müderriş	1	20	—

TIP MEDRESESİ	Talebe	8	16	—
	Bevvâb	1	2	—
	Ferrâş	1	2	—
	TOPLAM	11	40	1200

MEDRESE	GÖREVLİLER	KİŞİ SAYISI	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
HÂRİÇ ELLİLİ	Müdris (Musa Çelebi Efendi)	1	40	1200

Daha önceki tarihli defterlerde özet olarak bulunan personel bilgileri burada ayrıntılı olarak verilmiştir. Defterde Dârülhadis ve Hâric Ellili müderrislerinin adları da yer almaktadır. Buna göre Dârülhadis'te, daha önce Süleymaniye müderrisliği yapan Osman Efendi; Hâric Ellili'de ise Musa Çelebi bulunmaktadır. Aynı tarihli bir defter (*MAD.d.*, 6162 [1 C. 995/9 Mayıs 1587], s. 11-12) ile birçok muhasebe kaydında geçtiği üzere burada Hâric Ellili olarak verilen medrese ile bazı defterlerdeki Suhtegân Medresesi aynı olmalıdır.

1 C. 1001/5 Mart 1593¹³⁸⁹

Bu tarihteki bilgiler, *D.HMH.SSÛL.d.*, nr. 21957, s. 36-37'deki 1 Ca. 1000-30 Ca. 1001 tarihli bilgilerle aynıdır. Bu defterde de Dârülhadis ve Suhtegân müderris isimleri yer almaktadır (aynı müderrisler).

1 C. 1001-30 Ca. 1002/5 Mart 1593-21 Şubat 1594¹³⁹⁰

	Medrese-i Eyvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâfî	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbî	Medrese-i Hâmis	Tıp Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	40	605

¹³⁸⁹ *MAD.d.*, 2056 (7 Ca. 1001/9 Şubat 1593), s. 4-5.

¹³⁹⁰ *MAD.d.*, 6162 (1 C. 995/9 Mayıs 1587), s. 46. 1 R. 1011/18 Eylül 1602 tarihli bir muhasebe defterinde “*Cemâti medrese-i şerîf*” başlığı altında 25 L. 1001 tarihinde Süleymaniye dört medrese, Dârülhadis, Tıp ve Suhtegân müderrisleri, muîdleri ve Tıp medresesi bevvâbının isimleri yevmiyeleriyle birlikte verilmiştir. Buna göre Dârülhadis müderrisi Osman Efendi 70; Süleymaniye dört medrese müderrisleri Mustafa Celil?, Esad, Yahya ve Süleyman Efendi'ler 60'ar; Tıp müderrisi Muhyiddin 20; Suhtegân müderrisi Yunus? ise 15 akçe almaktadır. Yine Dârülhadis muîdi Abdullah, Süleymaniye dört medrese muîdleri Mahmud, Alaaddin?, Emrullah ve ismi verilmeyen diğer muîd 5'er akçe, Tıp medresesi bevvâbı Mehmed Rıdvan ise 2 akçe yevmiye almaktadır (bkz. *MAD.d.*, 6233, s. 2).

12 Aylık (Akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	14.400	217.800
-----------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	---------

1 C. 1002/22 Şubat 1594¹³⁹¹

Bu defterdeki bilgiler, *MAD.d.*, 2056 (7 Ca. 1001/9 Şubat 1593), s. 4-5'teki 1 C. 1001 tarihli bilgilerle aynıdır. Bu dönemde farklı olarak sadece Medrese-i Hâmis müderrisinin adı verilmiş (Abdurrahman Efendi), Dârülhadis müderrisinin ise verilmemiştir. Suhtegân'da ise yine Musa Çelebi görünmektedir.

1 C. 1002-29 C. 1003/22 Şubat 1594-11 Mart 1595¹³⁹²

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	565
13 Aylık (Akçe)	44.070	40.170	40.170	40.170	40.170	15.600	220.350

Tablomuzdaki bilgilerin yer aldığı sayfada Suhtegân Medresesi bilgileri ayrıca hesaplandığı için buraya alınmadı. Ancak Suhtegân müderrisinin yine 40 akçe aldığı görünmektedir.

1 B. 1003/12 Mart 1595¹³⁹³

Bu tarihteki bilgiler, *MAD.d.*, 114 (29 Z. 1002/15 Eylül 1594), s. 7-8'deki 1 C. 1002 tarihli bilgilerle aynıdır. Bu dönemde farklı olarak sadece Suhtegân Medresesi'nde yevmî 15 akçe alan Mehmed Çelebi müderris olarak görünmektedir.

¹³⁹¹ *MAD.d.*, 114 (29 Z. 1002/15 Eylül 1594), s. 7-8.

¹³⁹² *MAD.d.*, 6162, s. 74.

¹³⁹³ *MAD.d.*, 5708 (29 Ra. 1004/2 Aralık 1595), s. 86-87. Genellikle defterlerde maaşlarla ilgili bu bölümde benzer ifadeler kullanılmaktadır. Örnek olması açısından, bu defterin daha kapsamlı olan bölüm başlığını vermek istiyoruz: “*Defter-i vazifehorân-ı medâris ve câmii şerîf ve imâret-i âmire ve dârüşşifâ-i ma ‘mûre-i merhûm ve mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân tâbe serâhu der mahrûse-i (İstanbul) an ğurre-i Recebi ‘l-mürecceb sene selâse ve elf (1 B.1003).*”

1 B. 1003-29 L. 1003/12 Mart 1595-7 Temmuz 1595¹³⁹⁴

	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Müdris-i Suhtegân der Câmii Şerif	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	10	575
4 Aylık (Akçe)	13.560	12.360	12.360	12.360	12.360	4.800	1200	69.000

Defterdeki “Müdris-i Suhtegân der Câmii Şerif” ifadesi, Suhtegân Medresesi’nin cami içerisinde bir medrese olduğu veya faaliyetlerin burada yürütüldüğü izlenimini vermektedir. 1 B. 1003 tarihinde 15 akçeye düşen Suhtegân müdrisinin akçesi¹³⁹⁵ burada daha da düşerek 10 akçe olmuştur.

1004/1595-1596¹³⁹⁶

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ EVVEL (DÂRÜLHADİS)	Müdris (Esad Efendi)	70
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
TOPLAM		113

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ SÂNİ	Müdris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
TOPLAM		103

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ SÂLİS	Müdris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
TOPLAM		103

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
---------	------------	----------------

¹³⁹⁴ MAD.d., 6162, s. 108.

¹³⁹⁵ Bkz. MAD.d., 5708, s. 86-87.

¹³⁹⁶ MAD.d., 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597), s. 24-25.

MEDRESE-İ RÂBİ'	Müdris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
TOPLAM	103	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ HÂMİS	Müdris (Abdurrahman Efendi)	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
TOPLAM	103	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
TIP MEDRESESİ	Müdris	20
	Talebe	16
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	TOPLAM	40

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ SUHTEGÂN	Müdris (Musa)	40

	Günlük	Aylık
Genel Toplam	605	18150

Tabloda görüldüğü üzere, bu dönemde Dârülhadis müderrisi Esad Efendi, Süleymaniye Medrese-i Hâmis (Dördüncü medrese) müderrisi Abdurrahman Efendi, Suhtegân müderrisi ise Musa'dır. Suhtegân müderris yevmiyesi ise 40 akçedir. Diğer defterlerden farklı olarak bu tarihte sadece günlük toplamlar verilmiştir.

1012-1013/1603-1605¹³⁹⁷

Defterin bu bölümünde Dârülhadis'te Yavuz Efendi'nin müdris olduğu kayıtlıdır. Yavuz Efendi'nin (ö. Şevval 1013) Dârülhadis'te müdrislik yaptığı dönem 1012 Şaban-1013 Safer olduğuna göre¹³⁹⁸, bu bilgilerin yer aldığı tarihin 1012 veya 1013 olduğunu söyleyebiliriz.

¹³⁹⁷ MAD.d., 1845 (8 R. 1024/7 Mayıs 1615), s. 76-78. Defterin ilgili bölüm başlığı "Vazifehorân-ı evkâf-ı câmiî şerîf ve medâris ve türbe-i münîf ve dârüşşifâ ve imâret-i 'âmire-i merhûm ve mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân tâbe serâhu der mahrûse-i İstanbul" şeklindedir.

¹³⁹⁸ Bkz. Atâî, *Hadâik*, 515-516.

		Müdris	Muîd	Talebe	Bevvâb	Ferrâş	Kennâs	Sirâcî
Medreseler ve Yevmiyeler (Akçe)	Medrese-i Evvel (Dârülhadis)	70 akçe (Müdris: Yavuz Efendi?)	5	30 (15 talebeye 2'şer akçe)	2	2	2	2
	Medrese-i Sâni	60	5	30	2	2	2	2
	Medrese-i Sâlis	60	5	30	2	2	2	2
	Medrese-i Râbi	60	5	30	2	2	2	2
	Medrese-i Hâmis	60	5	30	2	2	2	2
	Tıp Medresesi	20 (Müdris: Fahreddin Efendi)	—	16 (8 talebeye 2'şer akçe)	2	2	—	—
	Suhtegân Medresesi	15 (Müdris: Mehmed b. Mehmed)	—	—	—	—	—	—

Defterde Dârülhadis müdrisi dışında Tıp ve Suhtegân müdrislerinin adı da geçmekte olup Suhtegân müdris yevmiyesi 15 akçedir.

1 Za. 1015-29 L. 1016/28 Şubat 1607-16 Şubat 1608¹³⁹⁹

	Medrese-i Dârülhadis ¹⁴⁰⁰	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tıp Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	30	595
1 Yıllık (Akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	10.800	214.200

Bu defterde, önceki tarihli defterlerden farklı olarak sadece Suhtegân müdrisinin yevmiyesi değişmiş görünmektedir (30 akçe).

¹³⁹⁹ MAD.d., 5424 (7 M. 1021/10 Mart 1612), s. 102. Burada medreselerle ilgili verilen bilgiler, bu defterin 134. sayfasında tekrarlanmıştır.

¹⁴⁰⁰ Defterde “Dârülhadis” yerine hatalı olarak “Dârülkurrâ” yazılmıştı.

1 Za. 1016-30 M. 1018/17 Şubat 1608-5 Mayıs 1609¹⁴⁰¹

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müderris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	30	595
15 Aylık (Akçe)	50.850	46.350	46.350	46.350	46.350	18.000	13.500	267.750

1 M. 1020- 29 Z. 1020/16 Mart 1611-3 Mart 1612¹⁴⁰²

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (Müderris Mehmed Efendi)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	30	595
12 Aylık (akçe)	40.680	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	10.800	214.200

1 L. 1021-30 M. 1023/25 Kasım 1612-12 Mart 1614¹⁴⁰³

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müderris)	117
Yevmiye (Akçe)	113	103	103	103	103	40	30	595
16 Aylık	54.240	49.440	49.440	49.440	49.440	19.200	14.400	285.600

¹⁴⁰¹ MAD.d., 5424, s. 55. Not: Defterde hatalı olarak, Dârülhadis personel yevmiyesi 118, 15 aylık ücret toplamı 50.880; Medrese-i Sâlis personel yevmiyesi 40; Suhtegân medresesi 15 aylık ücret toplamı 53.500 olarak verilmişti. Bölüm sonunda verilen toplam rakamlar ve diğer defterlerle mukayese sonucu hatalar tarafımızca düzeltildi.

¹⁴⁰² MAD.d., 5424, s. 10.

¹⁴⁰³ MAD.d., 5183 (29 M. 1023/11 Mart 1614), s. 3.

1 S. 1023-30 M. 1024/13 Mart 1614-1 Mart 1615¹⁴⁰⁴

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Hâmis	Tip Medresesi	Medrese-i Suhteğân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	21	11	1 (müdris)	117
Yevmiye (Akçe)	143	103	103	103	103	40	30	625
1 Yıllık (Akçe)	51.480	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	10.080	225.000

Bu dönemde hiçbir medresenin personel yevmiyelerinde bir değişiklik olmamasına rağmen Dârülhadis personel yevmiyelerinin arttığı görülmektedir. Daha önce de görüldüğü üzere, mevcut artışlar müdris yevmiyelerinde olmakta, diğer personelde herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Müdris dışındaki Dârülhadis personel yevmiyeleri toplamı 43 akçe olduğuna göre müdris yevmiyesinin 100 akçe olduğu ortaya çıkmaktadır. Atâî'nin *Hadâik*'indeki bilgilere göre bu dönemde Dârülhadis müdrisi, Edirne Selimiye Medresesi'nden gelen Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi'dir.¹⁴⁰⁵

1 M. 1034- 29 Z. 1034/14 Ekim 1624-2 Ekim 1625¹⁴⁰⁶

	Personel Sayısı	Yevmiye (Akçe) [1 M.-30 S. 1034]	Ziyâde-i Vazife-i Müdris Efendi fi yevm [1 Ra.-29 Z. 1034]	Günlük Toplam Akçe
MEDRESE-İ DÂRÜLHADİS	21	103	10	113
2 Aylık Toplam		6180	—	—
10 Aylık Toplam				33.900

Tablomuzdaki bilgilere göre bu dönemde Dârülhadis müdris ücretinin normalde Süleymaniye müdrisleri gibi 60 akçe olduğu, ancak 2 ay sonra 10 akçe zam ile 70 akçeye çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Diğer medrese yevmiyeleri ise şöyledir:

¹⁴⁰⁴ MAD.d., 1151 (1 S. 1024/2 Mart 1615), s. 5.

¹⁴⁰⁵ Müdris biyografileri bölümüne bakınız.

¹⁴⁰⁶ MAD.d., 4701 (1 M. 1034/14 Ekim 1624), s. 4.

	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Hâmis	Tıp Medresesi	Medrese-i Suhtegân	Toplam
Personel Sayısı	21	21	21	21	11	1	96
Yevmiye (Akçe)	103	103	103	103	40	30	482
12 Aylık (Akçe)	37.080	37.080	37.080	37.080	14.400	10.800	173.520
el-Müşâhere ¹⁴⁰⁷	40.080						

1 Z. 1052-30 Za. 1053/20 Şubat 1643-9 Şubat 1644¹⁴⁰⁸

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Tıp Medresesi	Medrese-i Hâkâniye	Toplam
Yevmiye (Akçe)	143	103	103	103	103	70	30	655
1 Yıllık (Akçe)	51.480	37.080	37.080	37.080	37.080	25.200	10.800	235.800

Bu tarihte Dârülhadis müderris yevmiyesinin 100 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-fudalâ* adlı eserine göre bu dönemde Dârülhadis müderrisi İmam-ı Sultânî Yusuf Efendi'dir. O, IV. Murad'a hocalık yaptığı dönemde 1046 Za.-1057 S. tarihleri arasında Dârülhadis müderrisliği de yapmıştır.¹⁴⁰⁹

Önceki dönemlere göre bu dönemde Tıp Medresesi personel yevmiyesi de yüksektir. Toplamda da hesaba katıldığı için, rakamda yazım hatası olmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde buradaki rakamı anlamamızı sağlayacak bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin 28 Z. 1059 tarihli bir defterde, yevmiyelerin personele göre dağılımı daha ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre müderris yevmiyesi 50 akçe, diğer personel yevmiyeleri toplamı 20 akçe, genel toplam ise, taâm bahâ

¹⁴⁰⁷ Müşâhere, devlet hazinesinden maaş karşılığı aylık olarak verilen tahsîsata denir (Bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 505). Osmanlı Devleti'nde, hazineden sorumlu maliye bürolarından biri olan küçük rûznâmçe kaleminden maaş tahsîsi yapılan gruplara müşâherehorân denirdi. Bu kavram bütün alanlar için değil de genellikle küçük rûznâmçe kaleminden maaş alan belirli gruplar için kullanılırdı. Müşâherehorân'ın maaşları günlük olarak hesaplanır ve üç ayda bir verilirdi (Bkz. Erhan Afyoncu, "Müşâherehorân", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 153-154).

¹⁴⁰⁸ *MAD.d.*, 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645), vr. 3b.

¹⁴⁰⁹ Müderris biyografileri bölümüne bakınız.

dışında, 70 akçedir.¹⁴¹⁰ Bu nedenle burada da mevcut artışın müderris yevmiyesinde olduğunu, müderris dışındaki personel yevmiyelerinin, bütün medreselerde olduğu gibi burada da sabit kaldığını söyleyebiliriz.

Ulaşabildiğimiz muhasebe kayıtlarında 1034/1624-1625'e kadar Suhtegân Medresesi de görünmesine rağmen bu tarihten itibaren (eksik tarihler dışında) Suhtegân yerine Hâkâniye Medresesi veya başka medreseler geçmiştir.

1 Z. 1053-29 Z. 1054/10 Şubat 1644-26 Şubat 1645¹⁴¹¹

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Tip Medresesi	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan
Yevmiye (Akçe)	143	103	103	103	103	70	30	30
13 Aylık (Akçe)	55.770	40.170	40.170	40.170	40.170	27.300	11.700	11.700

1 Z. 1052-30 Za. 1053 tarihinde olduğu gibi bu dönemde de Dârülhadis müderris yevmiyesi 100 akçedir. 1 Z. 1052-30 Za. 1053 tarihli kayıtlara göre sadece Medrese-i Hâkâniye'ye yardım yapılmış iken, bu dönemde Fatma Sultan Medresesi de buna eklenmiştir. Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almayan bazı medreselere de yardım edilmesi, vakfiyedeki şartlardan kaynaklanmış olmalıdır. Zira vakfiyede, Süleymaniye Vakfı zevâidinin başka yerlere de harcanması istenmektedir. Nitekim vakfiyede “*Evkafın mahsûlü vâfir ve bin-netice zevâidi mütekâsir oldukta zikrolunan hayrâtan gayri bazı meberrât (sevap/hayır kazanmak için yapılan işler) ve müsebbelât münâsib ve mühim görüldüğü takdirde ilâvesine çalışılması.*”¹⁴¹² denmektedir.

1 M. 1055-30 Za. 1055/27 Şubat 1645-17 Ocak 1646¹⁴¹³

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Tip Medresesi	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Toplam
Personel Sayısı	22	22	22	22	22	10	1	1	122

¹⁴¹⁰ MAD.d., 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 4.

¹⁴¹¹ MAD.d., 5920 (20 C. 1055/13 Ağustos 1645), s. 5.

¹⁴¹² Kürkcüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 8.

¹⁴¹³ MAD.d., 15871 (17 M. 1055/15 Mart 1645), s. 4.

Yevmiye (Akçe)	143	103	103	103	103	70	30	30	685
11 Aylık (Akçe)	47.190	33.990	33.990	33.990	33.990	23.100	9.900	9.900	226.050

Bu dönemde, önceki yıllardan farklı olarak, Süleymaniye dört medrese ve Dârülhadis personel sayısı artmış (21'den 22'ye), Tıp medresesi kadrosunda ise azalma olmuştur (11'den 10'a düşmüştür). Bu rakamların toplamda da hesaba katılması ve 1 L. 1057-29 C. 1058/30 Ekim 1647-21 Temmuz 1648 tarihinde de aynı bilgilerin yer alması nedeniyle herhangi bir yazım yanlışı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ilave edilen ve eksilen kadronun ne olduğu tespit edilemedi.

1 L. 1057-29 C. 1058/30 Ekim 1647-21 Temmuz 1648¹⁴¹⁴

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Tıp Medresesi	Medrese-i Hakâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Toplam
Personel Sayısı	22	22	22	22	22	10	1	1	122 ¹⁴¹⁵
Yevmiye (Akçe)	143	103	103	103	103	70	30	30	685
9 Aylık (Akçe)									184.950

Bu dönemdeki bilgiler, 1 M.-30 Za. 1055 tarihli kayıtlarla (*MAD.d.*, 15871, s. 4) aynıdır.

1059-1061/1649-1651¹⁴¹⁶

		Müdürris	Muîd	Talebe	Bevvâb	Ferrâş	Kennâs	Sirâcî	Taâm Bahâ
MEDRESELER VE YEVMIYELER (AKÇE)	DÂRÜLHADİS	100	5	30	2	2	2	2	117
	MEDRESE-İ EVVEL	60	5	30	2	2	2	2	117
	MEDRESE-İ SÂNÎ	60	5	30	2	2	2	2	117
	MEDRESE-İ SÂLİS	60	5	30	2	2	2	2	117
	MEDRESE-İ	60	5	30	2	2	2	2	117

¹⁴¹⁴ *MAD.d.*, 3911 (25 L. 1057/23 Kasım 1647), s. 5; 5324, s. 4 (Metinde medrese müdürrisleri için hatalı olarak "müdürrisîn-i câmiî şerîf" ifadesi kullanılmıştı, tarafımızca düzeltilti).

¹⁴¹⁵ Personel toplamı defterde hatalı olarak 123 yazılmıştı, tarafımızca düzeltilti.

¹⁴¹⁶ *MAD.d.*, 994 (10 M. 1086/6 Nisan 1675), s. 4-8. Medrese-i Evvel kısmında ferrâş ücreti hatalı olarak 5 akçe yazılmıştı, tarafımızca düzeltilti.

	RÂBÎ'								
	TIP MEDRESESİ	50	5	11	—	—	—	—	—
	MEDRESE-İ HÂMİSE-İ HÂKÂNİYE	30	—	—	—	—	—	—	—

Tabloda da görüldüğü üzere bu dönemde “Taâm bahâ” adı altında hemen her medreseye yiyecek yardımı yapılmasına rağmen Tıp ve Hâkâniye medreseleriyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Yine bu dönemde daha önce Tıp Medresesi’nde bulunmayan muîd kadrosu görünmekte ve diğer medreselerdeki gibi yevmî 5 akçe almaktadır.

28 Z. 1059/2 Ocak 1650 (Defter tarihi)¹⁴¹⁷

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ DÂRÜLHADİS	Müderriş	60	—
	Muîd	5	—
	Talebe	30	—
	Bevvâb	2	—
	Ferrâş	2	—
	Kennâs	2	—
	Sirâcî	2	—
	Taâm bahâ	117	—
TOPLAM		220	6600

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ EVVEL	Müderriş	60	—
	Muîd	5	—
	Talebe	30	—
	Bevvâb	2	—
	Ferrâş	2	—
	Kennâs	2	—
	Sirâcî	2	—
	Taâm bahâ	117	—
TOPLAM		220	6600

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
	Müderriş	60	—

¹⁴¹⁷ *MAD.d.*, 5324, s. 4. Tüm medreselerde (Dârülhadis ve Süleymaniye dört medrese) aylık toplam hatalı olarak 6590 olarak verilmişti. Ayrıca Dârülhadis kısmındaki aylık toplama “1 Safer 1060” tarihinde 300 akçe ilave edilerek toplam 6900 olması gerekirken 6890 yazılmış, medrese müderrişleri için metinde hatalı olarak “*müderrişin-i câmiî şerîf*” ifadesi kullanılmıştı. Tüm bu hatalar tarafımızca düzeltildi. Yine Tıp Medresesi kısmında ne olduğu belirtilmeyen 58 akçenin “*Ev.Hmh.d.*, 903 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696), vr. 3b” ve başka bazı muhasebe defterlerindeki kayıtlara göre yiyecek yardımı karşılığı (taâm bahâ) olduğunu anlıyoruz. Ayrıca bu bölümde de günlük toplam hatalı olarak 118, aylık toplam da 3850 olarak verilmişti. Bunlar da tarafımızca düzeltildi.

MEDRESE-İ SÂNÎ	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220	6600	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ SÂLİS	Müderriş	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220	6600	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ RÂBÎ	Müderriş	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220	6600	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
TIP MEDRESESİ	Müderriş	50	---
	Muîd	5	---
	Talebe	11	---
	Bevvâb	2	---
	Sirâcî	2	---
	(Taâm bahâ)	58	---
	TOPLAM	128	3840

MEDRESE	YEVİMİYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
FATMA SULTAN	30	900
HÂKÂNİYE	30	900
SÜLEYMAN SUBAŞI	50	1.500

Daha önceki bazı dönemlerde görülen ayrıntılı defter uygulaması bu dönemde de mevcut olup öncekilerden farklı olarak personel yevmiyelerine “taâm bahâ” adı altında yiyecek yardımı eklenmiştir.

Bu tarihe kadar hep yüksek olan Dârülhadis müderris yevmiyeleri, ilk defa Süleymaniye dört medrese müderris yevmiyeleriyle aynı seviyeye inmiştir.

Yine daha önce Tıp medresesi personeli arasında hep “ferrâş” kadrosu varken burada “sirâcî” görünmektedir. Ayrıca talebe sayısı hep 8 iken burada 11 olmuştur.

1 L. 1057-29 C. 1058 tarihinde yardım edilen medrese sayısı 2 iken bu dönemde Süleyman Subaşı'nın eklenmesiyle sayı 3'e çıkmıştır.

1 Ca. 1063- 29 R. 1064/30 Mart 1653-19 Mart 1654¹⁴¹⁸

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Tıp Medresesi	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Kadı Mahmud?	Medrese-i Hâfiziye	Toplam Medrese Sayısı	Günlük Toplam (Akçe)	Yıllık Toplam (Akçe)
	113	103	103	103	103	70	30	30	50	15	20	11	740	266.400

Dârülhadis müderris yevmiyesi 28 Z. 1059 tarihli defterde Süleymaniye dört medrese müderris yevmiyeleriyle aynı seviyede iken bu dönemde tekrar 70 akçeye; yardım edilen medrese sayısı da 3 iken bu dönemde Kadı Mahmud? ve Hâfiziye medreselerinin eklenmesiyle 5'e çıkmıştır.

1 B. 1071-30 N.1071/2 Mart 1661-29 Mayıs 1661¹⁴¹⁹

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Kadı Mahmud?	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhî'l-Harem	Günlük Toplam (Akçe)	3 Aylık Toplam Akçe
	103	103	103	103	103	70	50	30	30	15	20	20	750	67.500

¹⁴¹⁸ MAD.d., 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 5. Defterde günlük toplam hatalı olarak 720, yıllık toplam da 259.250 olarak verilmişti. Hatalar tarafımızca düzeltildi. Ayrıca günlük toplam 720 olsa bile yıllık toplamın 259.250 değil de 259.200 olması gerekirdi.

¹⁴¹⁹ MAD.d., 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658), s. 88.

Bu dönemde Dârülhadis müderris yevmiyesinin 70 akçeden 60'a düşerek Süleymaniye dört medrese müderrislerinin yevmiyeleriyle aynı seviyeye indiği; yardım edilen medrese sayısının da Şeyhü'l-Harem Medresesi'nin eklenmesiyle 6'ya çıktığı görülmektedir.

20 Za. 1072/7 Temmuz 1662 (Defter tarihi)¹⁴²⁰

	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi	Medrese-i Tıp	Günlük Toplam	14 Aylık Toplam
Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	545	228.900

Medâris-i Mülhakân-i Mezkûrîn							
	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	14 Aylık Toplam
Yevmiye (Akçe)	50	30	30	20	20	150	63.000

Bu dönemde Dârülhadis müderris yevmiyesinin ilk defa vakfiyedeki seviyesine gerilediği (50 akçe) görünmektedir. Bundan sonraki tarihlerde de Dârülhadis müderris yevmiyesi artık hep 50 akçe olacaktır. İlgili kısımda da değinildiği üzere, bu tarihlerde Dârülhadis'e artık sadece müderrisler atanmıştır. Yine bu tarihte, yardım edilen medrese sayısının 6'dan 5'e gerilediği görülmektedir (Kadı Mahmud? Medresesi bu dönemde yok). Bu kısımdaki "Medâris-i mülhakân-i mezkûrîn" başlığından da anlaşıldığı üzere, yardım edilen medreseler Süleymaniye Külliyesi bünyesinde olmayıp sonradan eklenen (mülhak) medreselerdir.

27 L. 1072/15 Haziran 1662¹⁴²¹

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
	Müderris	50	—

¹⁴²⁰ MAD.d., 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 6.

¹⁴²¹ VGMA.d., 57 (Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atîk Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Han der İstanbul), s. 4-7.

MEDRESE-İ DÂRÜLHADİS	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	210-2=208	6300-60=6240	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ EVVEL	Müderris	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220-2=218	6600-60=6540	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ SÂNİ	Müderris	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220-2=218	6600-60=6540	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ SÂLİS	Müderris	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---
	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
TOPLAM	220	6600	

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)	AYLIK (Akçe)
MEDRESE-İ	Müderris	60	---
	Muîd	5	---
	Talebe	30	---
	Bevvâb	2	---

RÂBÎ	Ferrâş	2	---
	Kennâs	2	---
	Sirâcî	2	---
	Taâm bahâ	117	---
	TOPLAM	220	6600

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
TIP MEDRESESİ	Müderris	20
	Muîd	5
	Talebe	16 (8 talebe)
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	(Taâm bahâ)	58,5
SÜLEYMAN SUBAŞI		50
HAKANİYE		30
FATMA SULTAN		30
KADI MAHMUD?		15
HAFİZİYYE		20
ŞEYHÜL-HAREM		20

Defterin bu bölümünde Dârülhadis sirâcî ücreti ile Medrese-i Evvel ve Sâni'deki ferrâş ücretleri ayrıca hesaplandığından (sirâcî'nin diğer sirâcî cemaatine ve ferrâşın ferrâş cemaatine ilhâkı sebebiyle), bunların ücretleri genel toplamdan çıkarılmış ve sonuçlar 60'ar eksikle çıkmıştır. Yine bu defterde Tıp Medresesi'nde sirâcî kadrosu yerine tekrar ferrâş görünmektedir.¹⁴²² Bu dönemde yardım edilen medreseler ise yine altıya çıkmıştır (Kadı Mahmud? Medresesi tekrar eklenmiştir).

1072-1073/1661-1663¹⁴²³

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ DÂRÜLHADİS	Müderris	50
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
	Taâmiye	117

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ EVVEL	Müderris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2

¹⁴²² Vakfiyede ferrâş olmasına rağmen bazı defterlerde onun yerine sirâcî görünmekteydi. Örneğin bkz. *MAD.d.*, 5324 (28 Z. 1059/2 Ocak 1650), s. 4.

¹⁴²³ *VGMA.d.*, 59 (*Defter-i Atık Sultan Mehmed ve Süleyman*), s. 41-42 (yeni sayfa no: 46-47).

	Sirâcî	2
	Taâmiye	117

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ SÂNÎ	Müderris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
	Taâmiye	117

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ SÂLİS	Müderris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
	Taâmiye	117

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (Akçe)
MEDRESE-İ RÂBİ‘	Müderris	60
	Muîd	5
	Talebe	30
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	Kennâs	2
	Sirâcî	2
	Taâmiye	117

MEDRESE	GÖREVLİLER	YEVMIYE (akçe)
TIP MEDRESESİ	Müderris	50
	Muîd	5
	Talebe	11? (8 talebe)
	Bevvâb	2
	Ferrâş	2
	(Taâm bahâ)	58,5
SÜLEYMAN SUBAŞI		50
HAKANİYE		30
FATMA SULTAN		30
KADI MAHMUD?		15
HAFİZİYYE		20
ŞEYHÜL-HAREM		20

1 Ra. 1075-30 B. 1075/22 Eylül 1664-16 Şubat 1665¹⁴²⁴

	Medrese-i Dârü'lhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	5 Aylık Toplam
Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	104.250

Bu dönemde yardım edilen medrese sayısı 6'dan 5'e gerilemiştir (Kadı Mahmud? Medresesi bu dönemde yok).

1 Ş. 1075-30 Ca. 1076/17 Şubat 1665-8 Aralık 1665¹⁴²⁵

	Medrese-i Dârü'lhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	10 Aylık Toplam
Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	208.500

1 C. 1076-30 Ca. 1077/9 Aralık 1665-28 Kasım 1666¹⁴²⁶

	Medrese-i Dârü'lhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Süleyman Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	Yıllık Toplam
--	-----------------------	-----------------	----------------	-----------------	-----------------	---------------	---------------------------	--------------------	------------------------	--------------------	-------------------------	---------------	---------------

¹⁴²⁴ MAD.d., 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664), s. 5.

¹⁴²⁵ MAD.d., 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 4. Bu bölümdeki yevmiyeler toplamı tam anlaşılmasa da önceki defterler ve buradaki süreler dikkate alınarak mevcut rakamlar tarafımızca eklendi.

¹⁴²⁶ MAD.d., 2104 (6 C. 1076/14 Aralık 1665), s. 7. Defterin bu bölümünün “Masraflar (Vuzi'a min zâlik)” kısmında toplam masraf 4.053.702 iken görevlilerin günlük olarak aldıkları miktar 5840; yıllık ise 2.102.400'akçedir. Yine bu defterde mülhak medreselerden Hâfiziye ve Şeyhü'l-Harem medreselerinin yevmiyeleri hatalı olarak 30'ar akçe verilmiş, ancak toplamda 20'şer akçe üzerinden hesaplanmıştı. Önceki tarihlerde de görüldüğü üzere mevcut medreselerin yevmiye miktarı 20'şer akçedir. Hatalar tarafımızca düzeltildi.

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	250.200
----------------	----	-----	-----	-----	-----	----	----	----	----	----	----	-----	---------

1 M. 1084-29 Z. 1084/18 Nisan 1673-6 Nisan 1674¹⁴²⁷

Bu tarihteki bilgiler, 1 C. 1076-30 Ca. 1077 tarihli bilgilerle aynıdır.¹⁴²⁸

1 R. 1084-30 Ra 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674 (Defter tarihi)¹⁴²⁹

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	250.200
	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tip	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfziyye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	Yıllık Toplam

Mülhak medreselerden “Süleyman Subaşı Medresesi” yerine burada ve daha sonraki tarihlerde “Abdî Subaşı Medresesi” kullanılmıştır. Hem isim benzerliği, hem de yevmiye miktarının da Süleymaniye Subaşı'yla aynı olması sebebiyle “Abdî Subaşı” isminin, medresenin diğer adı olduğunu tahmin ediyoruz.

1 L. 1090-30 N. 1091/5 Kasım 1679-24 Ekim 1680¹⁴³⁰

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	250.200
	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tip	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfziyye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	Yıllık Toplam

¹⁴²⁷ *Ev.Hmh.d.*, 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674), vr. 1b.

¹⁴²⁸ Bkz. *MAD.d.*, 2104, a.y.

¹⁴²⁹ *Ev.Hmh.d.*, 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674), vr. 2b.

¹⁴³⁰ *Ev.Hmh.d.*, 336 (1 L. 1090/5 Kasım 1679), vr. 1a.

1 L. 1091-30 N. 1092/25 Ekim 1680-13 Ekim 1681¹⁴³¹

Bu tarihteki bilgiler, 1 L. 1090-30 N. 1091 tarihli bilgilerle aynıdır.¹⁴³²

1 Ca. 1098- 30 Ra. 1098/15 Mart 1687-13 Şubat 1687¹⁴³³

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tip	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	7 aylık Toplam
93	103	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	145.950

1 Z. 1098-29 R. 1099/8 Ekim 1687-3 Mart 1688¹⁴³⁴

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tip	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	5 aylık Toplam
93	103	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	104.050

10 B. 1099/11 Mayıs 1688 (Defter tarihi)¹⁴³⁵

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tip	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	10 aylık Toplam
93	103	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	208.500

¹⁴³¹ *Ev.Hmh.d.*, 352 (29 L. 1091/22 Kasım 1680), vr. 2b.

¹⁴³² Bkz. *Ev.Hmh.d.*, 336, vr. 1a.

¹⁴³³ *Ev.Hmh.d.*, 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687), vr. 2b.

¹⁴³⁴ *Ev.Hmh.d.*, 471 (21 Z. 1098/28 Ekim 1687), vr. 2a.

¹⁴³⁵ *Ev.Hmh.d.*, 506 (10 B. 1099/11 Mayıs 1688), vr. 2a.

1 Ş. 1103-30 B. 1104/18 Nisan 1692-6 Nisan 1693¹⁴³⁶

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdi Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	11 Aylık Toplam
93	103	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	229.350

1 Ş. 1105-30 B. 1106/28 Mart 1694-16 Mart 1695¹⁴³⁷

Bu tarihte verilen bilgiler, 1 Ş. 1103- 30 B. 1104 tarihindeki bilgilerle aynıdır. Ancak Tıp Medresesi'yle ilgili bilgiler müstakil olarak yazılmamasına rağmen toplamda hesaba katılmış, eksik bilgiler ise tarafımızdan eklenmiştir.¹⁴³⁸

Yevmiye (Akçe)	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdi Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	11 Aylık Toplam
93	103	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	229.350

26 B. 1106/12 Mart 1695 (Defter tarihi)¹⁴³⁹

Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdi Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	Yıllık toplam
----------------------	-----------------	----------------	-----------------	-----------------	---------------	-----------------------	--------------------	------------------------	--------------------	-------------------------	---------------	---------------

¹⁴³⁶ *Ev.Hmh.d.*, 695 (1 N. 1103/17 Mayıs 1692), vr. 2b.

¹⁴³⁷ *Ev.Hmh.d.*, 807 (9 N. 1105/4 Mayıs 1694), vr. 2a.

¹⁴³⁸ *Ev.Hmh.d.*, 695, a.y.

¹⁴³⁹ *Ev.Hmh.d.*, 862 (26 B. 1106/12 Mart 1695), vr. 2b.

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	250.200
----------------	----	-----	-----	-----	-----	----	----	----	----	----	----	-----	---------

1 Ş. 1107-30 B. 1108/6 Mart 1696-22 Şubat 1697¹⁴⁴⁰

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	250.200
	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	Yıllık Toplam

1 Ca. 1109-30 Ca. 1110/15 Kasım 1697-4 Aralık 1698¹⁴⁴¹

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	271.050
	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	13 Aylık Toplam

1 S. 1110-30 Ra. 1112/9 Ağustos 1698-14 Eylül 1700¹⁴⁴²

Yevmiye (Akçe)	93	103	103	103	103	40	50	30	30	20	20	695	417.000
	Medrese-i Dârülhadis	Medrese-i Evvel	Medrese-i Sâni	Medrese-i Sâlis	Medrese-i Râbi'	Medrese-i Tıp	Medrese-i Abdî Subaşı	Medrese-i Hâkâniye	Medrese-i Fatma Sultan	Medrese-i Hâfiziye	Medrese-i Şeyhü'l-Harem	Günlük Toplam	20 Aylık Toplam

¹⁴⁴⁰ *Ev.Hmh.d.*, 903 (6 Ş. 1107/11 Mart 1696), vr. 2b.

¹⁴⁴¹ *Ev.Hmh.d.*, 1009 (8 B. 1109/20 Ocak 1698), vr. 2a.

¹⁴⁴² *Ev.Hmh.d.*, 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 2b.

II. SÜLEYMANİYE VAKFİYESİ'NİN SONUNDA YER ALAN ESER İSİMLERİ

Vakfiye sonunda isimleri yer alan eserler şunlardır¹⁴⁴³:

1. Keşşâf-ı mükemmel der cild-i vâhid
2. Kıt'a-i Keşşâf min sûreti'l-A'râf
3. Kıt'a-i Keşşâf min sûre-i Yâsîn
4. Tefsîr-i Kâdî-i mükemmel der cild-i vâhid
5. Tefsîr-i Kâdî-i mükemmel der cild-i vâhid
6. Tefsîr-i Kâdî der cildeyn
7. Tefsîr-i Teysîr-i mükemmel der cild-i vâhid
8. Kâşânî-i mükemmel der cild-i vâhid
9. Tefsîr-i Kurtubî der cild-i vâhid
10. Kıt'a-i Kurtubî min sûreti'l-En'âm
11. Tefsîr-i Kebîr min sûreti'l-A'râf
12. Tefsîr-i Kebîr min sûre-i Yunus
13. Tefsîr-i Kebîr min sûre-i Yusuf
14. Tefsîr-i Kebîr
15. Kıt'a-i Tefsîr-i Lübâb
16. Kıt'a-i Tefsîr-i Şeyh Muhyiddin
17. Dürr-i Mensûr dört cilt
18. Kıt'a-i Meâlim min sûreti't-Tevbe
19. Tefsîr-i Medârik cild-i evvel
20. Tefsîr-i Kevâşî cild-i sâni
21. Kıt'a-i Tefsîr-i Zeccâc
22. Es'ile-i İmâm-ı Râzî bir cild
23. Tîbî üç cilt
24. Sadeddin Kutbeddin min havâşi'l-Keşşâf
25. Hâşiye-i Kâdî li Mevlana Hamza
26. Hâşiye-i Kâdî li Mevlana Hüsrev

¹⁴⁴³ Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210-218. Listede yer alan eserler, bazı yazım hataları ile Türkçe-Arapça terkiplerdeki yazım kurallarına dokunulmadan olduğu gibi verilmiştir.

27. Hâşiye-i Sûreti'l-En'âm
28. Esrâr-ı tenzîl mine'l-Fevâid
29. Fevâid-i dürer ve Keşfü'l-esrâr der cild-i vâhid
30. Sahîh-i Buhârî-i mükemmel der cild-i vâhid
31. Buhârî-i mükemmel bir cild
32. Buhârî cild-i sâlis
33. Kirmânî üç cilt
34. Mesâbîh-i mükemmel
35. Mesâbîh-i âhar-ı mükemmel
36. Nısf-ı Mesâbîh
37. Zeynü'l-'Arab
38. Muzhir
39. Menhel
40. Menhel-i âhar
41. Tîbî Mişkât-ı mükemmel
42. Mişkât-ı Mesâbîh
43. Meşâriku'l-envâr
44. Kıt'a-i Keşfi'l-Meşârik
45. Tuhfetü'l-ebrâr şerhu'l-Meşârik
46. Şerhu'l-Meşârik li İbni Melek
47. Sünen-i Ebî Dâvûd
48. Tecrîd-ü esmâi's-sahabe
49. Kıt'a-i ûlâ mine'ş-Şifâ
50. Hidâye-i mükemmel
51. Hidâye-i âhar-ı mükemmel
52. Hidâye-i âhar-ı mükemmel
53. Hidâye-i âhar
54. Nısf-ı evvel-i Hidâye
55. Ekmelüddin
56. Ekmel-i nısf-ı ahîr
57. Ğâyetü'l-beyân üç cild
58. Nihâye fi şerhi'l-Hidâye

59. Müşkilât-ı Hidâye
60. Şerh-i Mebsût-i Serahsî
61. Kıt‘a-i Şerh-i Kestî
62. Muhît-i Şemsüleimme es-Serahsî
63. Muhît-i Burhânî
64. Câmiu’l-fusûleyn
65. Kâdîhân
66. Sadruşşerîa
67. Nakdü’l-fetâvâ
68. Asâr-ı Tahâvî
69. Şerh-i Câmiî kebîr
70. Hizânetü’l-fetâvâ
71. Şerhu’l-Buhârî li İbn Hacer
72. İbn Hacer dört cilt
73. Kıt‘a-i ‘Umdetü’l-kârî fi şerhi’l-Buhârî
74. Câmiu’l-usûl
75. Câmiu’l-usûl
76. Müslim
77. Şerh-i Müslim en-Nevevî
78. Şerh-i Müslim li Ubbî
79. Şerh-i Müslim-i âhar li Ubbî
80. Letâifü’l-işârât
81. Mecmau’l-bahreyn
82. Şerhu’l-Mecma‘
83. İhtiyârât-ı Şerh-i Nikâye
84. Muhît-i Şâfîî
85. Tenvîr fi şerh-i Câmiî’l-kebîr
86. Hâvî li’l-İmâm
87. Mecmau’l-fetâvâ
88. Tuhfetu’l-harîs mine’l-fikh
89. Kâfî alâ mezhebi’l-Hanbel
90. Nihâye fi tarîki’l-Hidâye

91. Ebkârü'l-efkâr mine'l-usûl
92. Nısfu'l-evvel min şerhi'l-Kebîr
93. Hülâsatü'l-Kudûrî
94. Vüsûlü Bedayi' min usûli'l-fikh
95. Tavzîh
96. Telvîh
97. Pezdevî
98. Telvîh-i âhar
99. Câmiu'l-esrâr şerhu'l-Menâr
100. Pezdevî-i âhar
101. Hasan Çelebi
102. Metn-i Sekkâkî
103. Şerh-i Miftâh-ı Kâtibî
104. Şerh-i Miftâh li'l-Kutb
105. Şerh-i Miftâh li'ş-Şirâzî
106. Şerh-i İzah-ı Meânî
107. Şerh-i Ebyât-ı İzâh
108. Telhîsu'l-Miftâh
109. Hâşiye-i Mutavvel
110. Kâmûs
111. Cevherî
112. Kitâb-ı Nihâye mine'l-lüğa
113. Tehzîbu'l-lüğa
114. Nihâye li İbni'l-Esîr mine'l-Lüğa
115. Cüz'ü's-sânî mine'ş-Şifâ
116. Şerhü'l-Muhtasar mine'l-fürû'
117. Muhtasar-ı Câmii'l-kebîr
118. Şerh-i Mevâkîf
119. Metn-i Makâsıd
120. Şerh-i Makâsıd
121. İsfahânî
122. Şerh-i Mevâkîf-i âhar

123. Muhtelifu'r-rivâye
124. Cild-i evvel min Düreri'l-kâmil
125. Cüz'ü'r-râbi' min Muhtasari'n-Nihâye
126. Fıkhu'r-Râfi'
127. Evvelu mine'l-Vâfiyât
128. Kıt'a-i min Ahkâmi'l-Kur'an
129. Münyetü'l-musallî
130. Münyetü'l-musallî-i âhar
131. Minhâc-ı Zerkeşî
132. Kitâbu't-Tecrîd ve'l-ihtimâm
133. Kitâb-ı Erbaîn fî ilmi'l-keâm
134. Meâlimu'l-usûl
135. Ahkâmu'l-usûl el-Kâdî
136. Resâil-i mecmû'a evveluhâ Minhâc
137. Avârifu'l-me'ârif
138. Bidâyetü'l-Hidâye
139. Kitâb-ı mine'l-Fetâvâ
140. Avârifu'l-me'ârif ve Kitâbu't-Te'arruf der cild-i vâhid
141. Vâfi'l-Vâfiyât
142. el-Hâvî
143. Kitâbu'l-Bidâye ve'n-Nihâye
144. Kitâbu'l-Vasît
145. el-Mücelledü's-sânî mine'l-Bidâye ve'n-nihâye
146. Kitâbu'l-Bidâye ve'n-nihâye
147. Fetâvâ-yı İbn Salih
148. Hülâsatü'l-Muhtasar
149. Şir'atü'l-İslâm
150. Tâcü'l-esmâ' mine'l-ed'îye
151. Keşf
152. Çârperdî
153. Aynî beş cild
154. Keşfü'l-envâr

155. Hamsu'r-risâle
156. Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-kelâm
157. Edebu'l-kâfî

III. BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

دكا ذقزل و زبانه سنوازل الالما و جالده و انكرت
 قلبن برجا باه في حنك امان اولع و اخرج ابلر
 و مكنه سخطا جنبا لالنسا و عاقا جربا لا احسا
 لا ان ان عاقب حق الله انجان و وولنا لانا لانا
 المنان كره و عالج طوع منك بجا ارتفاع
 و عاصدا و موافق نيت حنك سماع لوك
 اصول و وصول حقايق ذنن و دولت و كساف
 اصناف ذبايق ملك و صنفا بوايت
 و كند و سويك تلوك سنا حنك و و و و و
 و اصحاب هلا سويك الذي تلون و الذي لا اعول
 الابر سر و مزنة و كره و كره و كره و كره

كفاية و عناية هجر و زبانه انا و غل و غل
 و اصحاب احوال فضل و فضل و توفيق ذنن و و
 و كساف و مستقيم كره و امان و عاقا جربا
 خادق و عطفان امان كاسا سنا لانا
 مقصود و عطفان و انا و سعاد و انا و انا
 و عابد انا و سارا و سارا و سارا و سارا
 و ساع و فضل و كمال و كمال و كمال و كمال
 و انا و كره و كره و كره و كره و كره و كره
 و الحمد لله على ذلك لا الا ذلك و كره و كره
 و كره و كره و كره و كره و كره و كره و كره
 و كره و كره و كره و كره و كره و كره و كره

Resim 1: Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis-1 (Kemal Edip Kürkçüoğlu [haz.], *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962).

على الساجي العيون ممدواً ستان من قصر خندان
 الذي كره هريرين قباي مسقة النظام اري حسي نظام
 شياً اوردو فاقون ورفوت وسناده سما دنيا كراخي
 وخرات سنانسقة لادج الذي ظهر اله امر
 ومرا حجاب فامر وجمع على الامر وجمع مضاد
 الامر اولما عند اوق وادخل معين الاظفار
 انظار اولاد بصارده اكونه وندك بالاشبه
 هفت سقهر برنا طرخنده نندال هيت كراخي اوقنا
 نيسار بخاران ذري بهال كراخي كراخي
 اذنه تيلد واعنه بين اجدل كراخي
 اعاد معال كراخي وندك كراخي احيائي كراخي
 كراخي

وفتح وهدا في بهانه نور الالحديث فيمتا
 انسا اوعاد الال كراخي باب برقع في نظري غير ثاي
 استادان صاخ خيزر وفتح بلانج مستدرب
 خيزر تراهم من ارض اخضره وادان اولم
 علوم وندك وواصفه لوتنا صنفه وندك
 وندك اولم فروع باصول وندك اولم عقول تونك
 مصلي ايقون وندك اولم فرود جندل وندك اولم
 خانق اولم وندك اولم في نندك وندك اولم
 وندك اولم ايقون وندك اولم في نندك
 اكمده وندك اولم وندك اولم ايقون
 وندك اولم في نندك وندك اولم في نندك

Resim 2: Süleymaniye Vakfesi'nde Dârülhadis-2

وَعَالِيهِ سَبَّهِ انْفِاقِ الْوَدُوعِي نَقْدِهِ جَمْعِهِ تَرَادُفِهِ
 مَسْنُونِ غَاغِ اَوْلَدِهِ اَبْعُ شَرْطِ اِيْدُوْبِ بِنُوْبِهِ زَيْدِي كِه
 اَحَادِيْثِ بِنُوْبِهِ وَاخْبَارِ صَطْفُوْبِهِ نَقْلِ اَوْلِي بِنُوْبِهِ
 نَبَا اَوْلِيَانِ كِبَارِ الْحَيْدِيَّةِ نَهْ وَاَعْلَامِ اَوْلِيَانِ
 وَفَاَصْلِ وَكَلِمِ وَاَقْسَمِ فَرَاغِ صُجُوْبِ قَادِرِ
 وَنَقْلِ اَحَادِيْثِ صُجُوْبِ مَاهِرِ وَاَصْلَاحِ بَرَانِي
 قِصَا اَلْحَاظِ مَاهِرِ وَاَسْتَاذِ اَنْبِيَا كِي قَوَاعِلِي بَاهِرِ
 مَطْلَعِ كَلْبِ غَلِيَا وَاَكْلِ اَيْنِ رَسُوْلِ اِلَالِ اَعْلَا
 خَضِرِ مَلِكِ زِيَادِيْنِ وَاَوْتِيْنِ مَسْلُوْبِ وَخَضِرِ
 خَارِي نَقْلِهِ مَعْرِ بِنُوْبِ اَلْمُرَاوَدِ كَرِيْمِ مَدِيْنِ
 وَخَدِيْتِ اَوْلُوْبِ عِظْمَلِيْنِ اَعْرَابِ رِيْمِي اَنْبِيَا كِه

مُتَخَرِّجِ اَوْلَادِهِ وَاَعَادَةِ مَعْرِ بِنُوْبِهِ وَاَسْرَافِ
 مَسْنُونِ رِيْمِي وَاَقْسَمِ حَمْدِ اَوْلَادِ اَوْلُوْبِ اَلْحَقِيْدِي
 وَسَيَاخِجِ تَبَايُحِ بَرَادَةِ سَنَاهِ وَاَلْبُوْبِ كَرَامَاتِ
 خِرَادَةِ بَرِي بَعْضِ بَرَانِ وَاَسْرَافِ تَبَايُحِ
 كُوْبِ بَرُوْبِ زِيَادِ وَاَلْبُوْبِ اَبْنِ سُوْبِ اَوْلَادِ اَوْلُوْبِ
 شَرْطِ اَلْبُوْبِ مَعْرِ بِنُوْبِ اَعْلَابِ وَاَوْلِي بِنُوْبِ
 عَمْدِي وَاَوْلُوْبِ اَوْلُوْبِ اَلْمُهَيُوْبِ كِه
 مَهْمُوْبِ اَلْبُوْبِ مَعْرِ بِنُوْبِ اَوْلُوْبِ وَجَمْعِ
 اَوْلِي مَقْصَايِ مَاهِرِ وَاَعْلَامِ اَوْلَادِ اَوْلُوْبِ
 زِيَادَةِ مَعْرِ بِنُوْبِ اَوْلُوْبِ اَوْلُوْبِ اَوْلُوْبِ
 عَرْضِ اَوْلُوْبِ زِيَادَةِ سَنَاهِ اَجْمَاعِ وَاَوْلُوْبِ وَاَوْلُوْبِ

Resim 3: Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis-3

وَحَصِيَّةً لِعَلْوٍ وَبِعَاثَةَ مَادِرَةَ أَوْلَادِ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ
 وَطَبِيعَةً يَوْمِيَّةً لِرَبِيعَةَ الْخِزَانَةِ كَاسِيَةَ وَبِعَاثَةَ
 وَبِأَبِي خَدِيجَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 وَبِعَاثَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 كَسِيَّةً وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 الْخِزَانَةِ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 الْخِزَانَةِ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 الْخِزَانَةِ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً

دَرِيَّةً خَائِيَةَ حَاضِرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 أَوْلَادِ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ كَاسِيَةَ وَبِعَاثَةَ
 أَمَانَةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَطَبِيعَةً
 يَوْمِيَّةً لِرَبِيعَةَ الْخِزَانَةِ كَاسِيَةَ وَبِعَاثَةَ
 وَطَبِيعَةً لِحَمْدَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً لِحَمْدَةَ
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ أَوْلَادِ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ
 وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 الْخِزَانَةِ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً
 مَدِينَةَ بَجْرَةَ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ
 الْخِزَانَةِ وَبِعَاثَةَ دَرِيَّةً وَبِعَاثَةَ مَرَّادَةَ وَطَبِيعَةً

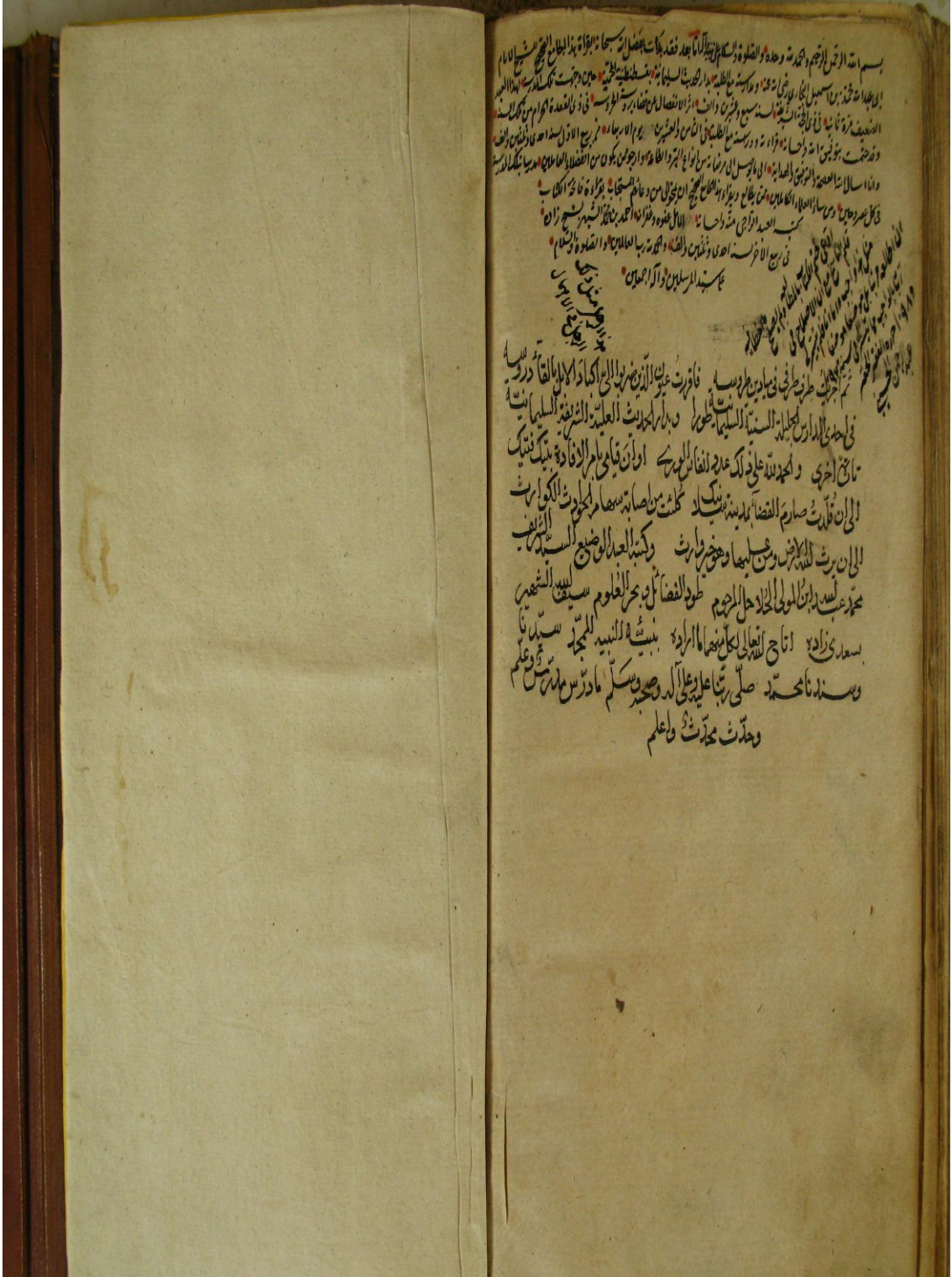
Resim 4: Süleymaniye Vakfiyesi'nde Dârülhadis-4

<p>شرف قرآن اعلا سبب در دولت عثمانه قرآن مؤید اولاد ایم دولت شاه</p>	<p>اولور قرآن ایله قدری معلما اکا تعظیم ایله اولمشیدی سلطان ویره مقصودنی مردم ده الله</p>
<p>بر جاننده صیبان مسلینه تعلیم قرآن عزیزه فرقان حضرت الینه چون کنتب خانه سعادت آشنایه که سخن انوار کلام الیه بجهت جواهر آبات سعادت پناهی وره مکلف بر سر ای کسور افرا که قرارگاه عند لیسان ریاض النیس . منزه کلاه بلبلان حدیقه قدس اولوب . وقت ظهور آفتاب آسمان سر بردن بنکام غروب مهر مین روشن ضمیره . وارنجیه . استادان بصیره . معلمان ارسطو نظیره . طالبان جواهر کیر نایش قرآنه تعلیم . راغبان هدایت نادر فرقانده . مزلم وشرایطه . فرقانده . تقهیم . نو ایدر لر .</p>	<p>نظار ایله ملک جوهر طبعی ظلام جهلی دفع ایچون وبرونو مصاحف ضاهه اقلیم سخن در معلم جمع اطفال بلشدر آوشوب الین ایدر لر اولمقبول</p>
<p>و نظیر ابدان انسانی . ازاله کمرو ماتت جسم حیوانی . که شعرا بر اسلام و مسلمانی دن . اولوب اتم مهاتت واقفیم واجبات اولمتین . جامع دفع المالك طرفی شمالی سنده واقع اولان مدار طاصیق اولان خطی که زنبده ولایقی . بر تمام سرور خالق بنا اولمندی که . هواسی خوب وضعی مرغوب . بناسی خوب جسمه رحمت روح ابدان مرزید فغانا و فریح . نطقه لری ستم شادی و بهجت . صفه لری باشت جوهر و فرحت . فرشی صفاده سخن سرای جنت خویله لری</p>	<p>نظار ایله ملک جوهر طبعی ظلام جهلی دفع ایچون وبرونو مصاحف ضاهه اقلیم سخن در معلم جمع اطفال بلشدر آوشوب الین ایدر لر اولمقبول</p>

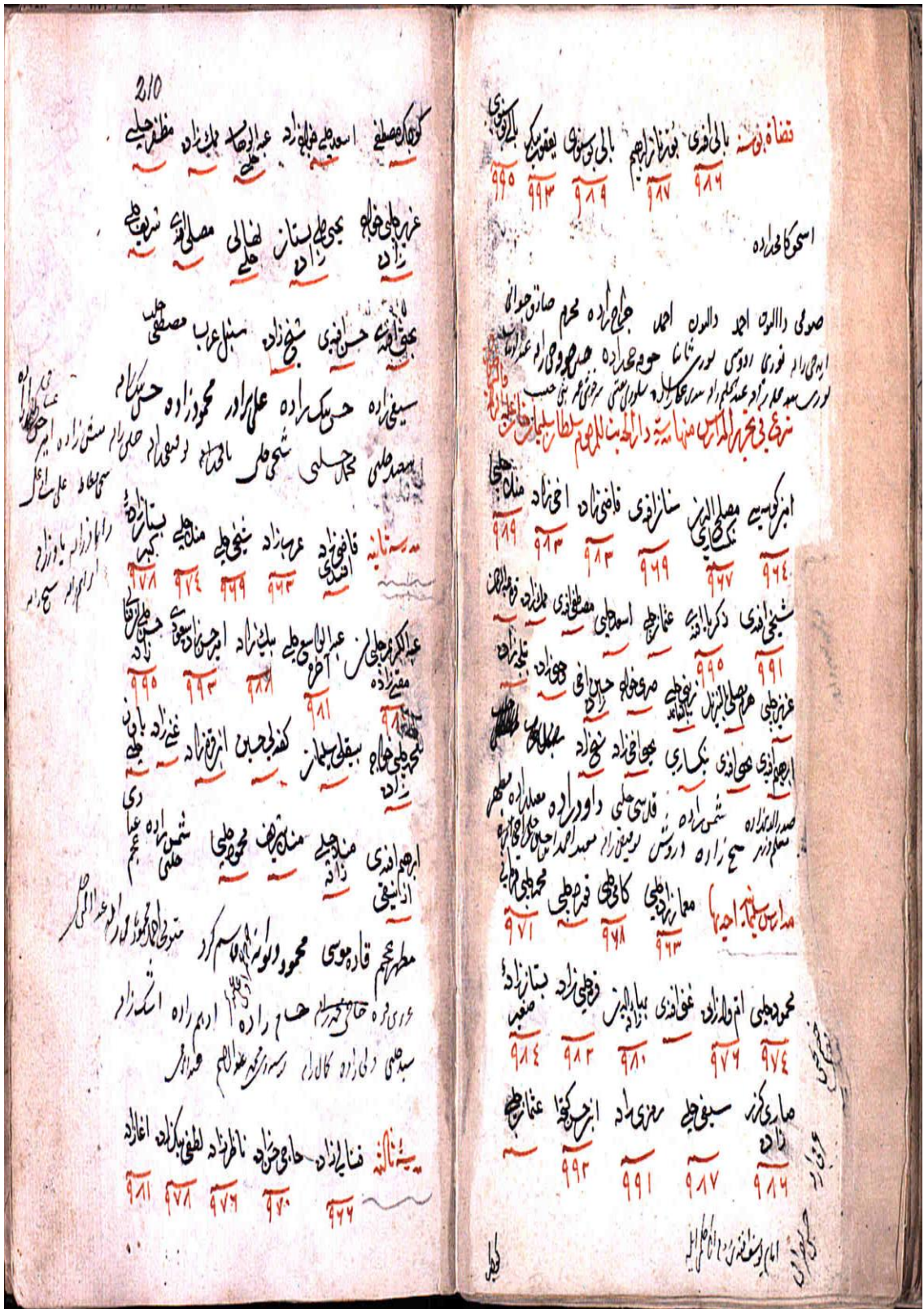
<p>مقابله بخراب سعادت کتساده . جانب یمنه یامل بر وار الحدیث قدسی الشمایل . بنا اولندی که وضع مقبول اوزره قنایه عالمشان . درگاه بلند ایوان ایله . حبه رفیع المکان در انوار اخی مقابل سنده حرمت سامیات نشید اولنوب علوم احادیث ده عالم و ماهر بر مدرس کامل قوی الماثر تعیین بیور لری که . اول تمام شریفه سامعینه نقل حدیث رسول ایله صلی الله علیه وسلم . درجات علیه منوبه و وصول اولوب تجصیل اجور نامحور ایله . احادیث نبویه تک غوامض و مشکلاتی حل ایلیوب . مسایل دینیته ده سایینه حسیب . سعادت نصیب اوله .</p>	<p>حدیث شاه امت مسلم نبوت جولغ بزعی خردین قویک هدایت بخش ارباب سعادت کل کلاره سلام و امانی او قدیحه احادیث پیغمبر</p>
<p>دل کومن بولور لندن مسرت اصولی در صراط استیک سعادت در ز احصاب هدایت معطر ایلمش بو بی جانی اولمشه دولتی اایم مقدر</p>	<p>احوال قرآن عظیمه کمال انقیاد و حسن نظر . امور قراوت فرقان قدیمه نکران و بذل هم سعادت اثر اعظم هم اخلاق حضرت پادشاه بچو بر . اولوغنی ابدن تحقیقات جامع ایزده بر دار القراء معین و خنی بنیاد ایدر لری . ارباب تجویدن بر خود کاف و کامل حافظ کجور مطبوعه الشمایل . وجوه قراوت قرآن قریمه عالم رموز است سر از تنبیل واقف . معلم اولاه حافظان کلام دست العالمین . تالیان آیات بینات . دین نبینه هر زمانه . رشتا و تعلیم . و تقهیم . ایلیه .</p>
<p>عزیز ملک ولدت اولدی قرآن بولور قرآن ایله کومن نجانی</p>	<p>بنات دین و دولت اولدی قرآن اولور قرآن ایله دینک بنا فی</p>

۲۰

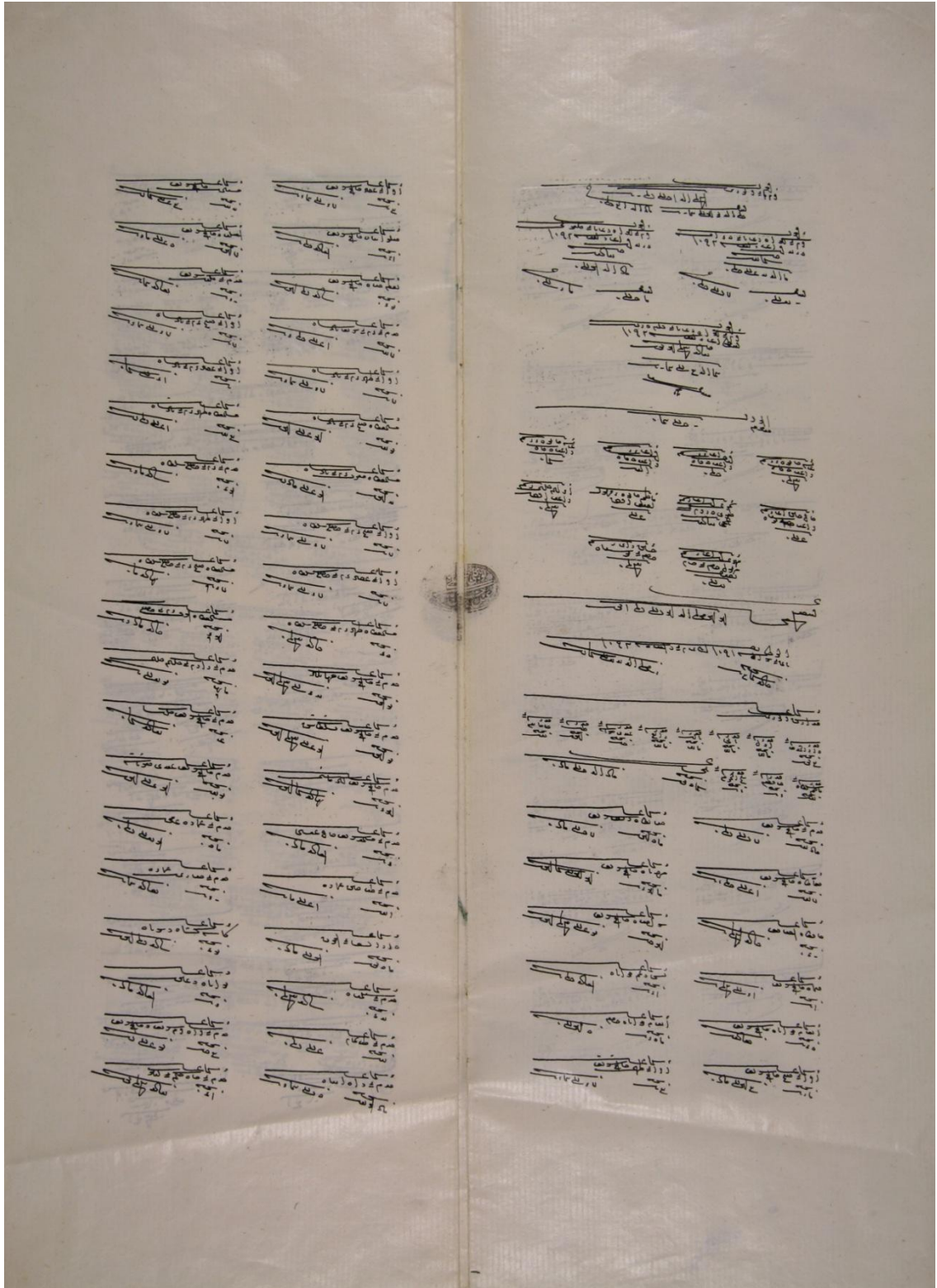
Resim 5: Celalzâde Mustafa Çelebi'nin Tabakâtü'l-memâlik adlı eserinde Süleymaniye Dârülhadisi

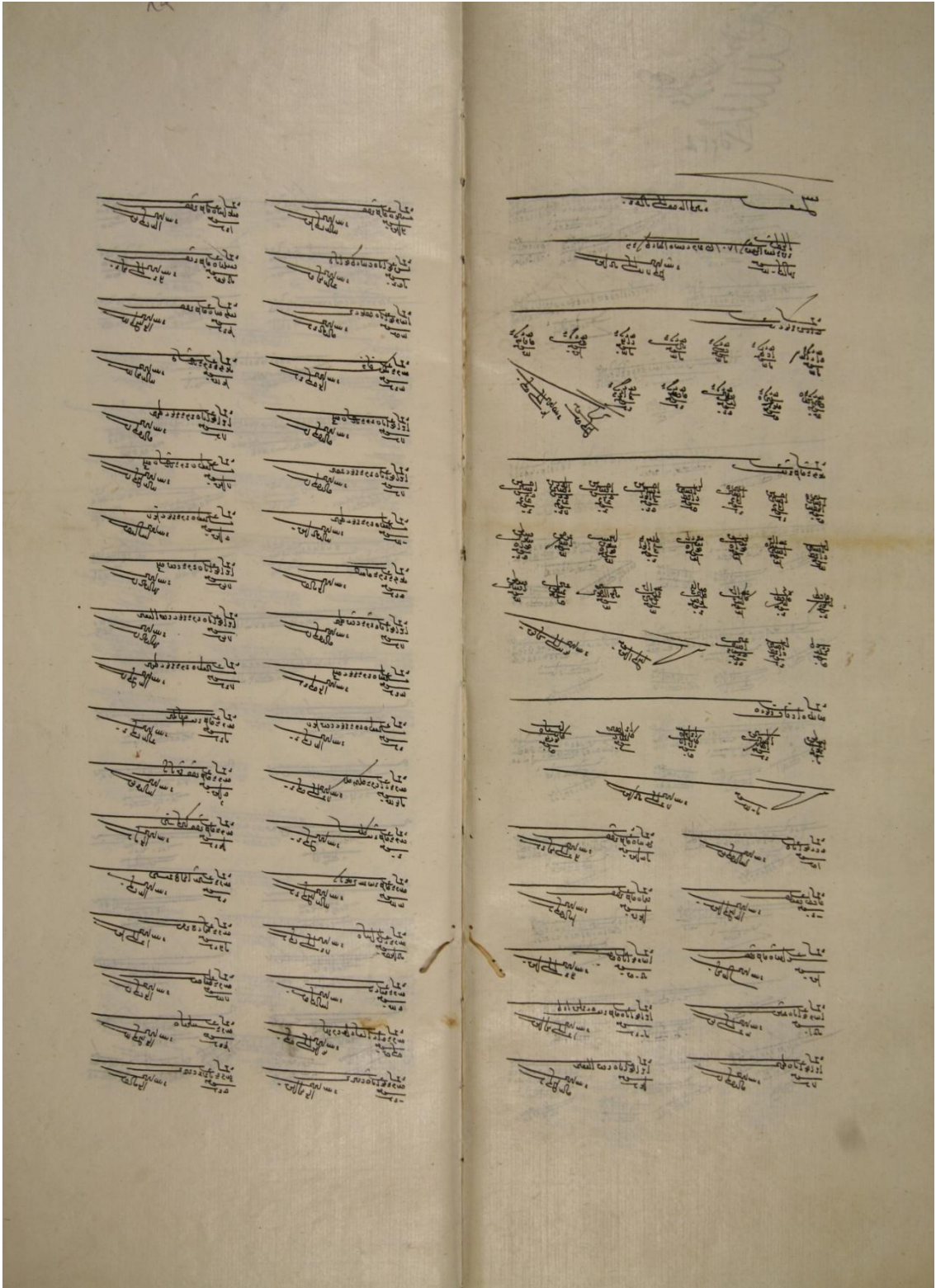
Resim 6: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah'a ait notların bulunduğu bir yazma eser (Buhârî, *el-Câmiu-s-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303, kitabın son sayfası).

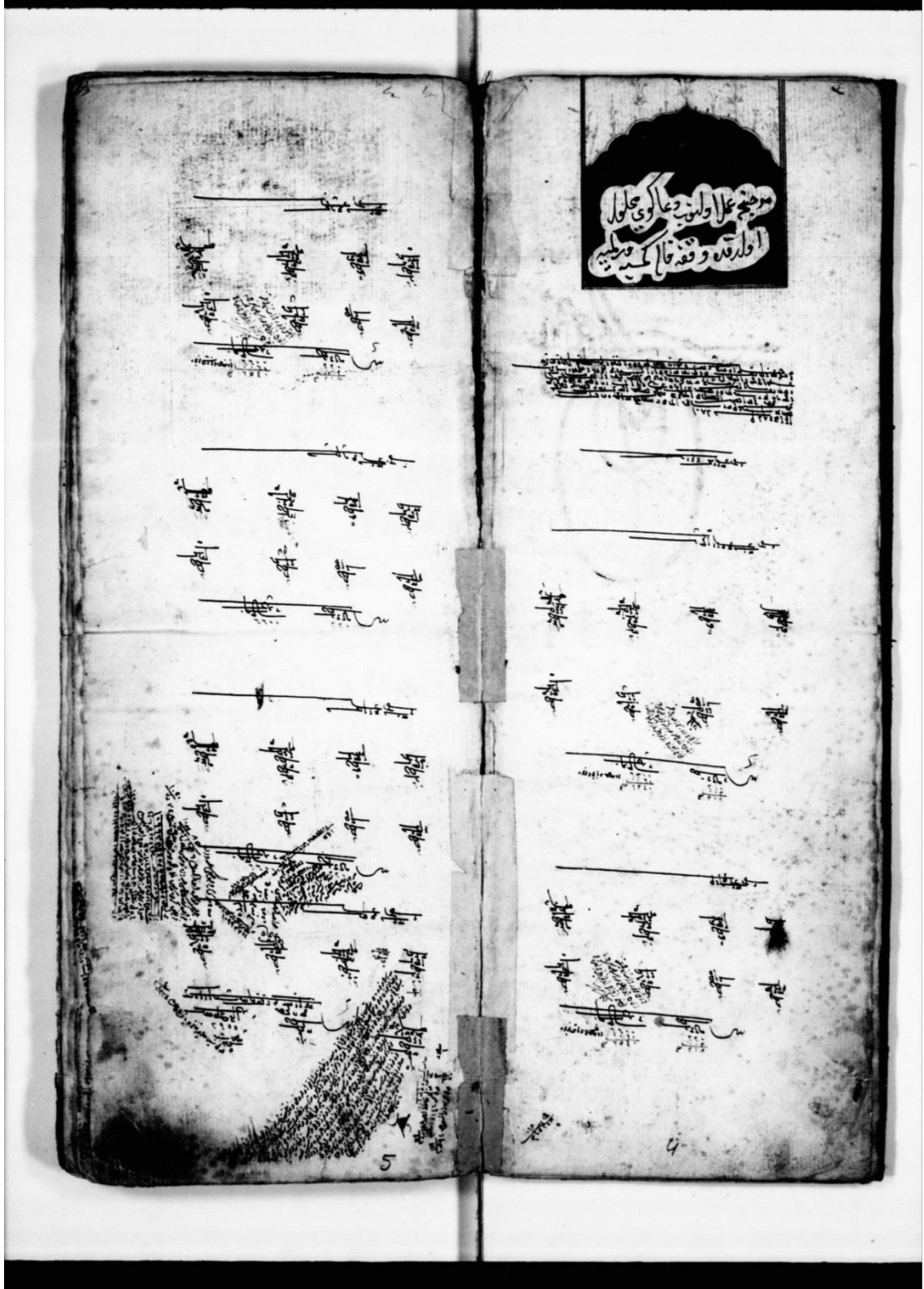
Resim 8: TSU'da Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin adlarının yer aldığı bölüm- Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2142.

Resim 9: Vakıf muhasebe defterlerine göre Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medrese yevmiyeleri (1 L. 1091-30 N. 1092/25 Ekim 1680-13 Ekim 1681)-BOA, *Ev.Hmh.d.*, 352 (29 L. 1091/22 Kasım 1680), vr. 2b.

Resim 10: Vakıf muhasebe defterlerine göre Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medrese yevmiyeleri (1 B. 1071-30 N.1071/2 Mart 1661-29 Mayıs 1661)-BOA, MAD.d., 5019 (5 Z. 1068/3 Eylül 1658), s. 88.

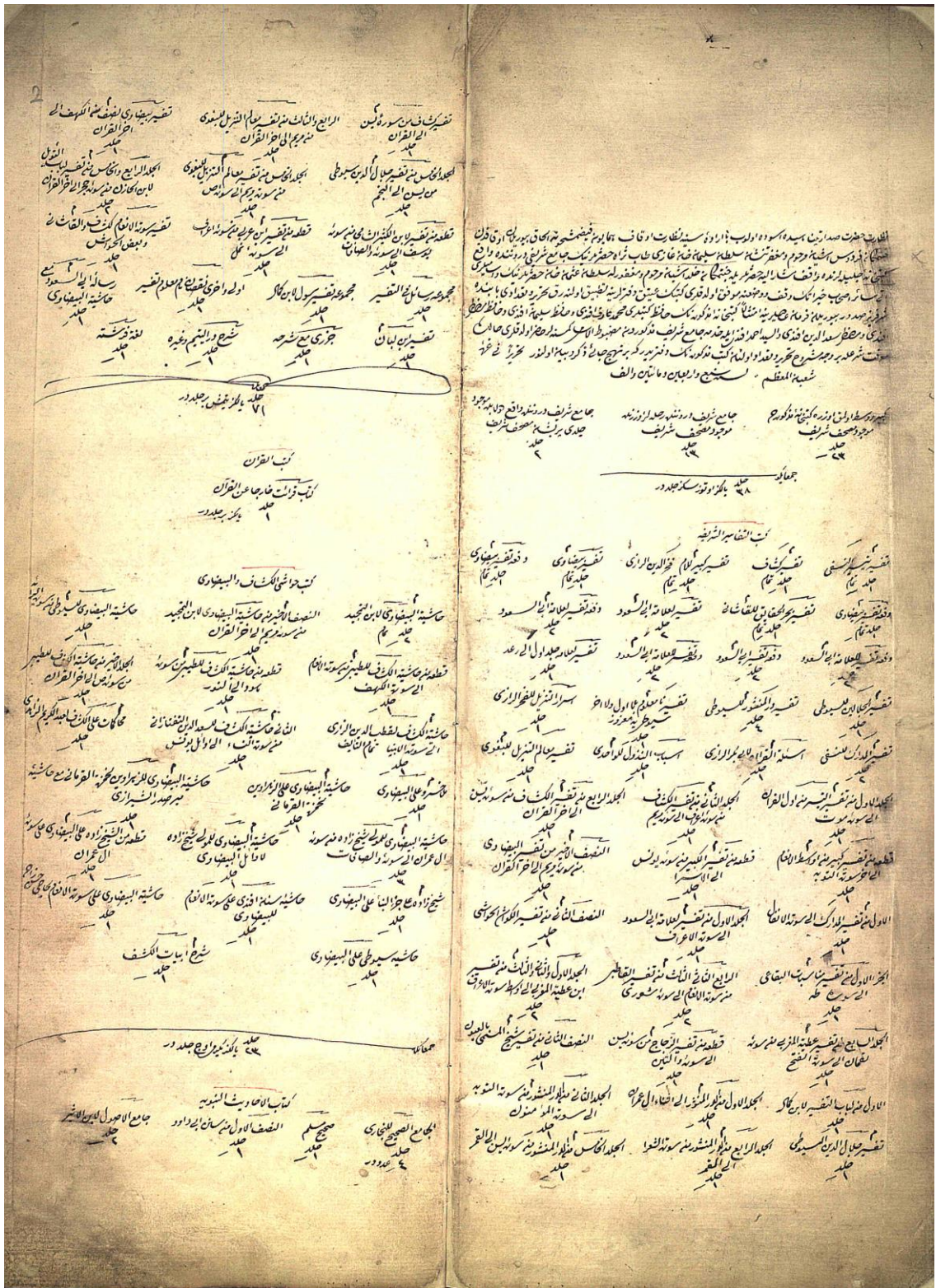
Resim 11: Vakıf muhasebe defterlerine göre Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medrese yevmiyeleri (27 L. 1072/15 Haziran 1662)-VGMA.d., 57 (*Defter-i Evkâf-ı Şerîf-i Atık Merhûm ve Mağfûrun leh Sultan Süleyman Hân der İstanbul*), s. 4-7.

KK.d 0217

Resim 12: Ru'us Defterleri'nden Tayin Örnekleri (Uzun Abdullah ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Efendi)-BOA, K.K.d., 217 (Ru'us defteri, Tarih: 1070/1659-60), s. 24.

Resim 13: Kanûnî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Kütüphanesi'ne Vakfettiği Kitaplar-Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 1075 vr. 1b-2a.

Resim 14: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin adlarının da yer aldığı mülâzemet kayıtları-Şeriyye Sicilleri Arşivi, RKR, 7, s. 66.

دارالحدیث مدرسته یومی معینده یومی
اللی لقیه بش ایچیه

اون بشطبله یه ایکی شردن بوابی و کاش و قرآن و سوره
یومی ایکی شردن سکن لقیه

مدرسه شطبله مدرسته سکن نقرطله و بوابی
یومی یکر ی لقیه و بفرات ایکی شردن
یکری لقیه

دو کراولنان دارالحدیث ایله مدرسه شطبله وظیفه لری
فی سینه فی سینه فی سینه فی سینه
یوز او تو زواج اوج بیک مقور یوز یوز طلسان الیومین
ایچیه طلسان لقیه ایکیوز لقیه

دو کراولنان الیومین مدرسه لری وظیفه لری
فی سینه فی سینه فی سینه فی سینه
یوز او تو زواج اوج بیک مقور یوز یوز طلسان الیومین
بش ایچیه الی لقیه ایکیوز لقیه

حالیبا بنا اولنانا مکتب خاتونک معلمه وظیفه
فی یوم فی یوم فی یوم فی یوم
اون لقی اوج لقی اوج لقی اوج لقی
ایچیه لقیه لقیه لقیه لقیه

جماعت مشرفه وظیفه خردانجام مشرفه

خطیب جامع مشرفه ایکی امام اونون ساعنی
یومی اونوز لقیه یکر ی لقیه اون لقیه

واعظ و اعظم خواننده معرفت بخیر
یکری بش الی الی الی الی
ایچیه لقیه لقیه لقیه لقیه

مصیبتی
مواضیان جامع شریف و ملکر لطیف و عارف عالم و دوار
الشفاع و مشهور مع الحاکمات ما کولات عمان مزبور و صحیح
دارالشفاع و عیاره فی سینه کایله

الولایه

جماعت
مدرسین

ایکی مدرسه مدرسه مدزسولینه معینده لری بیشر لقیه
یومی الی شرا لقیه دوت اون ایچیه
یوز یکر ی لقیه

اون بیشر نقرطله دوت ایکی نفر بوابه یومی ایکی شردن
اونوزطله یه ایکی شردن دوت لقیه
التمش ایچیه

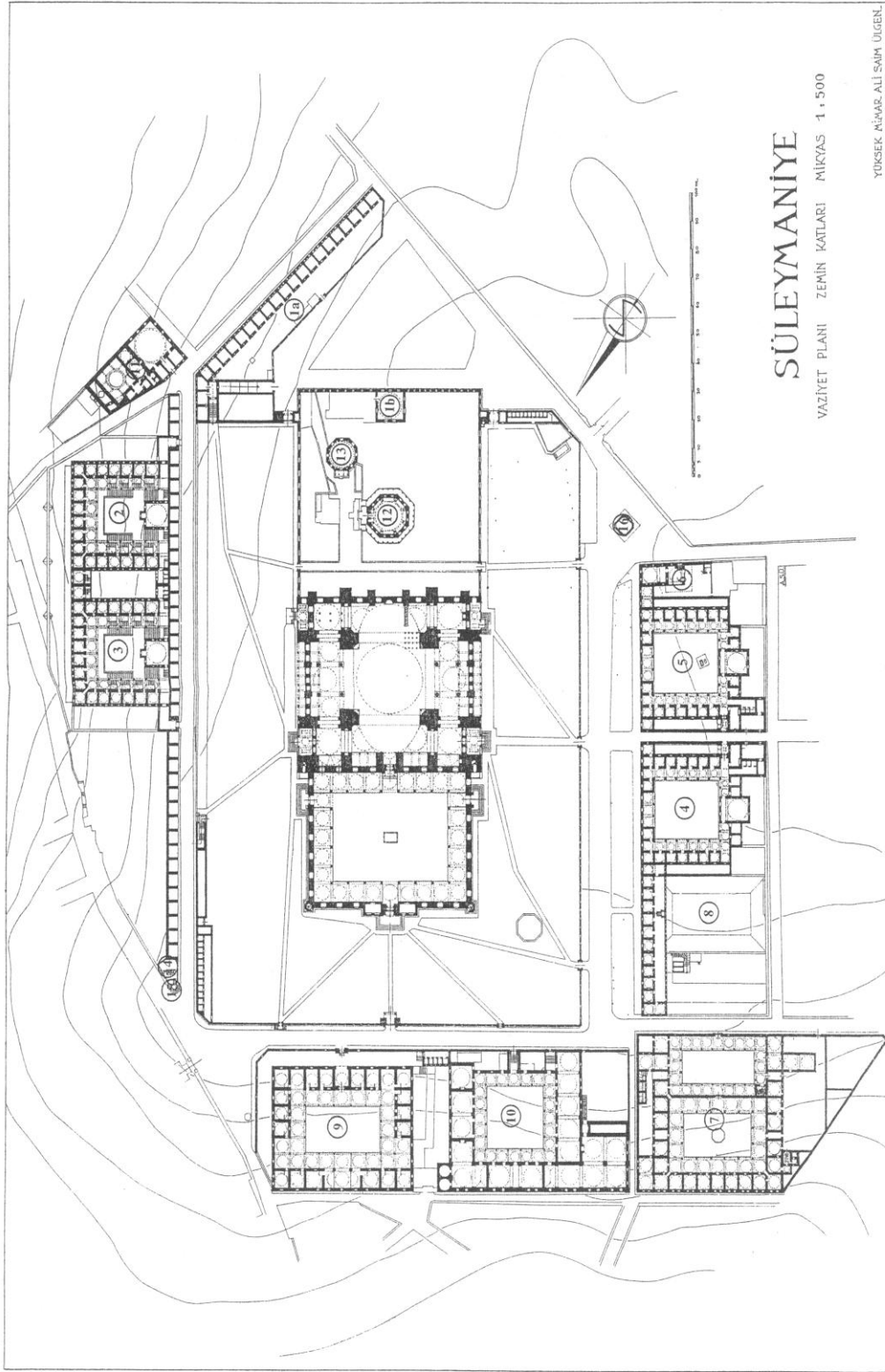
ایکی فرات یومی ایکی شردن ایکی کاشه یومی ایکی شردن
دوت لقیه دوت لقیه

ایکی نفر سراجی یه ایکی شردن دوت لقیه

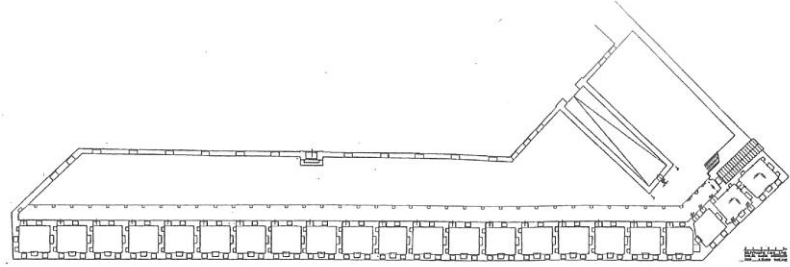
دو کراولنان ایکی معلمه لری وظیفه لری
فی سینه فی سینه فی سینه فی سینه
یوز او تو زواج اوج بیک مقور یوز یوز طلسان الیومین
بش ایچیه الی لقیه ایکیوز لقیه

حالیبا بنا اولنانا ایکی مدرسه نکر وظیفه لری
داخلی بوی کاشن اوزره بر سنده
بیشردن بیک یوز لقیه
ایچیه

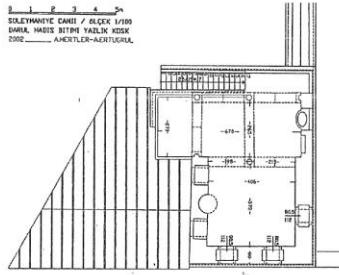
Resim 15: Süleymaniye Külliyesi'nin ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarına göre medreseler (964/1556-1557)-T.S.M.A.d., 1116, vr. 4b-5a.

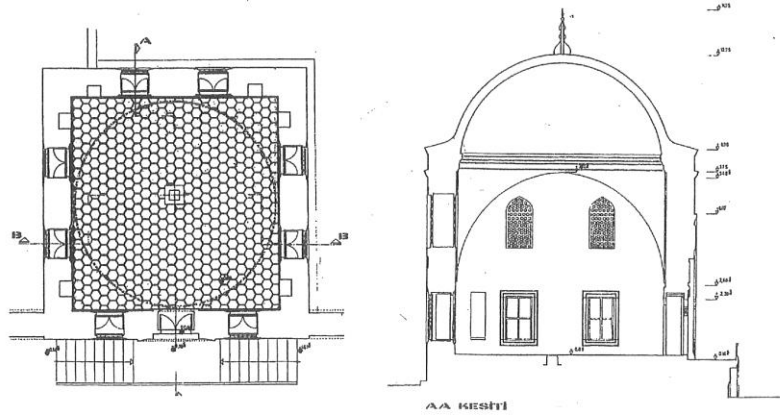
Resim 16: Süleymaniye Külliyesi Planı-Tanju Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 33-34 (Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları*, Levha-31'den)

Süleymaniye – Darülhadis planı

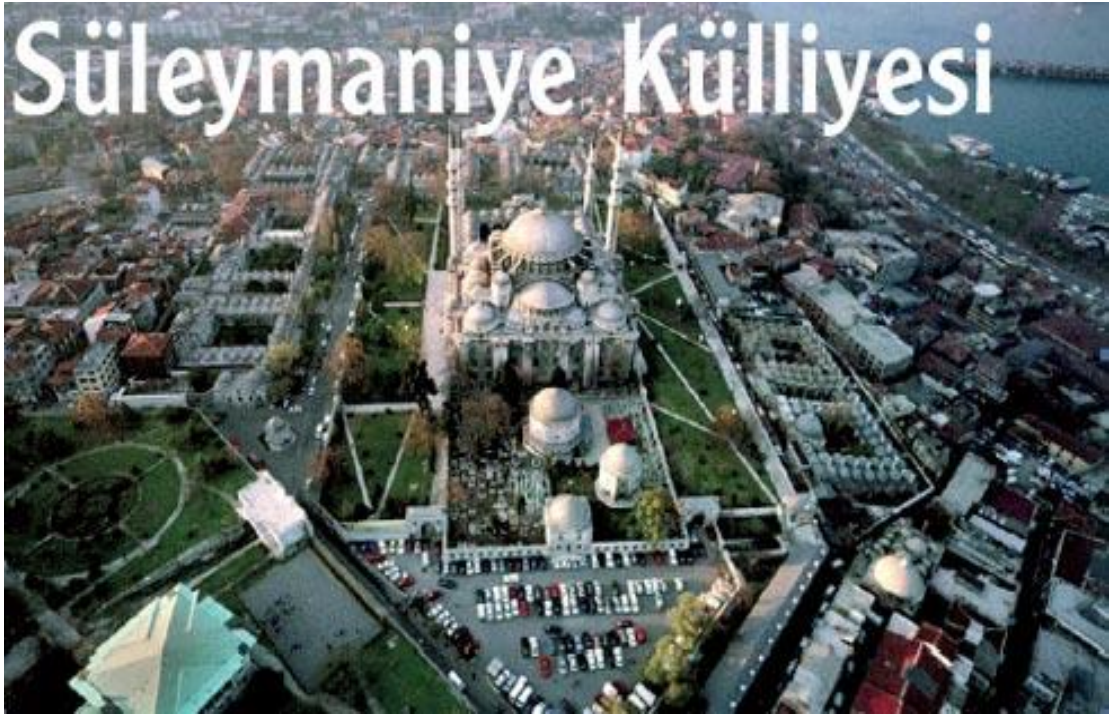

Darülhadis Köşkü planı

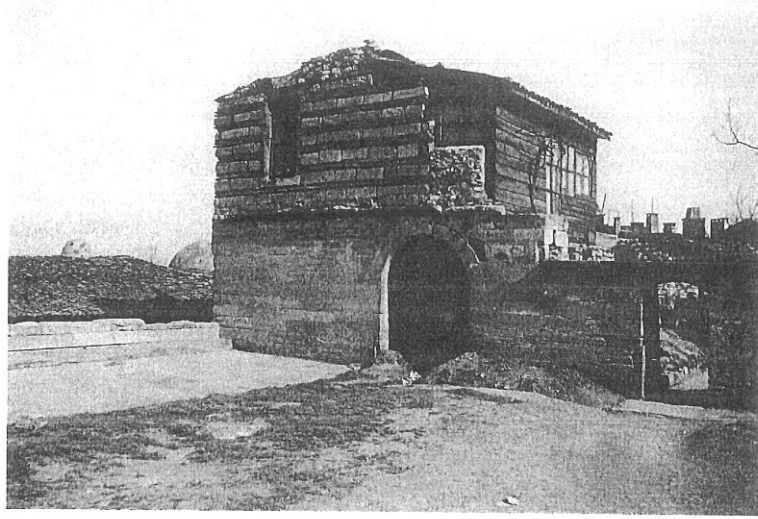

Süleymaniye – Darülhadis dershanesi plan ve kesiti (H. Tayla)

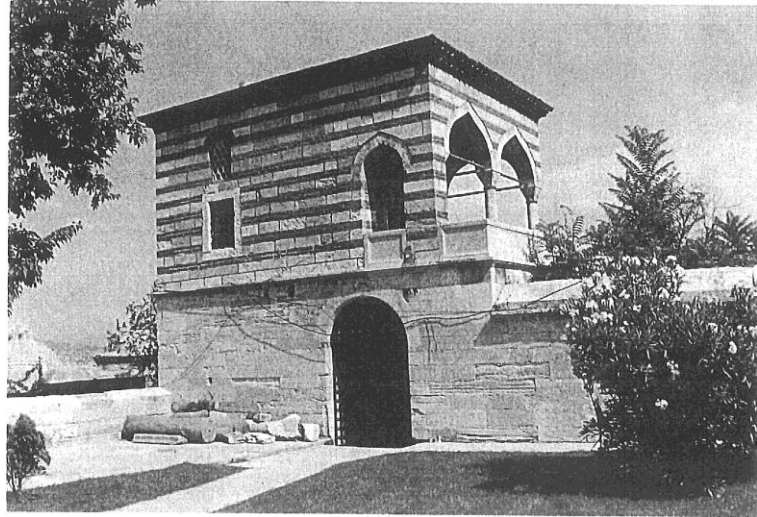
Resim 17: Süleymaniye Dârülhadis Binalarına Ait Planlar (Talebe hücreleri ve dersane planı)-İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 630.

Resim 18: Süleymaniye Külliyesi

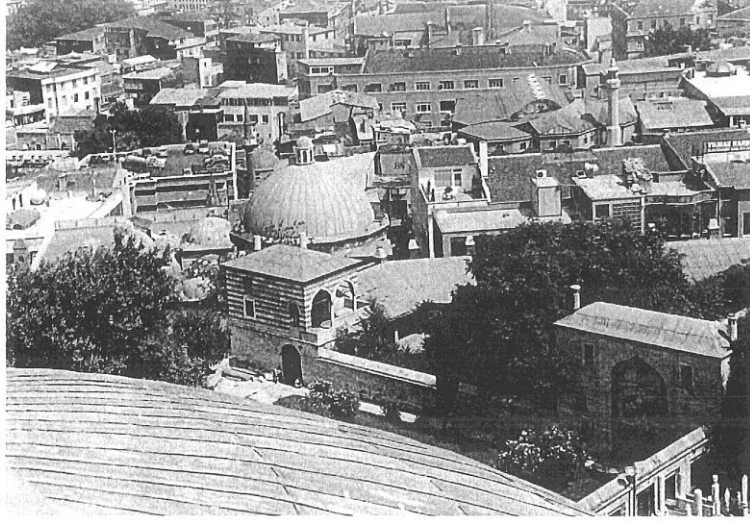

Süleymaniye – Darülhadis köşkü (1950'den önce)

Süleymaniye – Darülhadis köşkü (2002)

Resim 19: Süleymaniye Dârülhadisi Talebe Hücreleri Binasındaki Köşk (1950'den önce ve 2002)-İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 632.

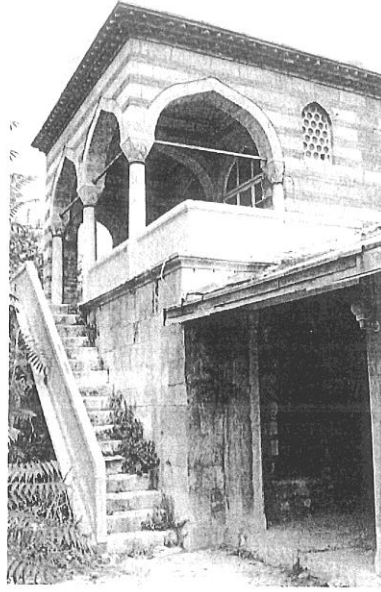

Süleymaniye – Darülhadis (2002)

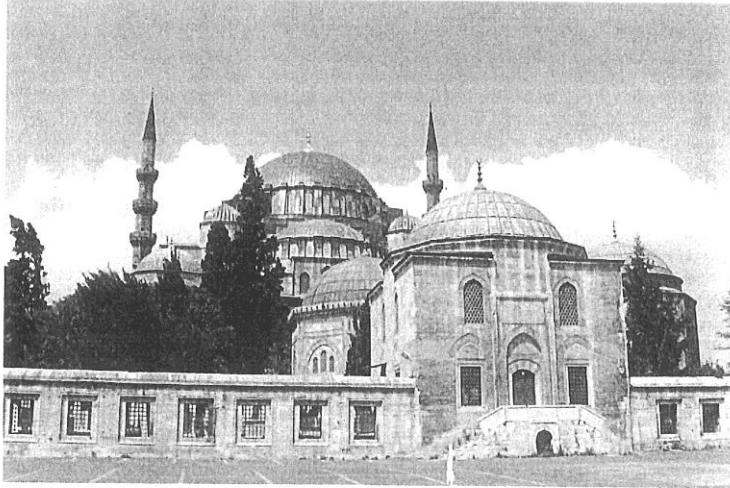

Süleymaniye – Darülhadis arka cephesi (2002)

Resim 20: Köşk ve Talebe Hücreleri (2002)-İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 631.

Süleymaniye –
Darülhadis köşkü
(2002)

Süleymaniye – Darülhadis derşanesi (2002)

Resim 21: Köşk ve Derşane (2002)-İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 633.

Resim 22: Süleymaniye Dârülhadis Dershanesi (Günümüz)

Resim 23: Süleymaniye Dârülhadis Dershanesi-Arka Cephe (Günümüz)

Resim 24: Süleymaniye Dârülhadisî Talebe Hücreleri Binası-Ön ve Arka Cephe (Günümüz)

Resim 25: Süleymaniye Dârülhadisî Talebe Hücreleri Binasındaki Köşk (Günümüz)

Resim 26: Süleymaniye Dârülhadis Talebe Hücrelerinin avlu kapısı ve Dershane balkonundan Talebe Hücreleri (Günümüz)

Resim 27: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Sadreddinzâde Sâdık Mehmed Efendi'nin mezartaşı-Molla Çelebi Camii Haziresi (Fındıklı-Beyoğlu)

Resim 28: Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi'nin mezarı-Saçlı Abdülkadir Camii (Eyüp)